

382

04 087 109

DK 508
.A2 L76
1933

INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY

річник 1933

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Микола Бѣтович.

Ч. 1. СІЧЕНЬ

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

Річна передплата	13— зол.
Піврічна „	7— „
Чвертьрічна „	3.50 „
Ціна поодинокого числа	1.20 „
Для членів „Червоної Калини“	
чвертьрічно	3— „
Для заграниці 2 доляри річно.	

ДЛЯ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ, ЩО ПРИШЛЮТЬ ПЕРЕДПЛАТУ
ЗА ЦІЛИЙ РІК НАЙДАЛЬШЕ ДО 15-ГО СІЧНЯ 1933 РОКУ,
ЗНИЖУЄМО ВИСОТУ ПЕРЕДПЛАТИ НА 11 ЗОЛОТИХ.

За кордоном приймають передплату на „Літопис Червоної Калини“
та впис членів: В Сполучених Держ. Північної Америки: Myron Surmach,
103. Avenue A, New-York, N. J. USA. — В Канаді: The Ukrainian Legion,
Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. — В Чехословаччині: Ukrainskij Hromad-
skij Vydavnycj Fond, Praha-Vrzovice, Brožíkova ul. č. 390. —:—:—:—:—:—:—

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7. Ш. — Конто П. К. О. ч. 410.185.

ЕЛЕГАНТ

ПАСТА ДО ОБУВИ КОНСЕРВУЄ ШКІРУ

Львів, Кордецького 51. ч. телефону 60—04

ЗАПРОСИНИ ДО ПЕРЕДПЛАТИ ЖУРНАЛУ „ЖИТТЯ і ЗНАННЯ” НА РІК 1933

З ДНЕМ 1 СІЧНЯ 1933. ПОЧАВ ВЖЕ ШЕСТИЙ РІК ІСТНУВАННЯ ОДИНОКИЙ
В НАС, ПОПУЛЯРНО-НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“.

Умови передплати. Передплата на рік
в краю і в Чехословаччині виносить 18— зол.,
на 6 місяців 9— зол., на 3 місяці 5— зол.,
— поодиноке число коштує 2— зол. —
ПРОСИМО ПРИСИЛАТИ ПЕРЕДПЛАТУ

Комплекти II, III, і IV. річників можна зм'єзжати
по ціні: 18— зол. за брошурований і 23— зол.
за опривлений в півполотно зі золотими ви-
тисками на фонті і хребті. V. річник бро-
шурований 22.50 зол., опривлений 27.50 зол.

При кожночасній зміні адреси необхідно подавати давню адресу.

Адреса Редакції і Адмін.: ЛЬВІВ, РИНОК 10, ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“— Societè „Prosvita“,
Rynok 10. Léopol, Pologne. Association „Prosvita“, Lviv, (Lemberg) Rynok 10. East. Galicia, Poland.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІ КОЧАН
ЗДА

Litopus Czerwonoj kaliny Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 1

СІЧЕНЬ

1933

Кінні козаки у парадному вбранні. Сидить: полковник. Стоять (від ліва): вахмістр, військовий старшина, адютант, молодший старшина, підстаршина, рядовий козак.

НК

Зима 1920.

(Памяти трагічних днів У. Г. А.)

*Понурі оргії жажіть тифозних...
Ми у знеможі день і ніч ідемо...
В обіймах лютих подихів морозних
Знесилені, сторовані падемо.*

*Бо тиф і голод в наділ нам припали,
Бо смерть мов пес голодний йде за нами.
Обдерті клуні нам приютом стали,
Сніги холодні стали нам гробами.*

*Ми — черв той, що конає серед шляху,
Розчавлений злочинною ногою,
Де ступимо — там з нами образ жагу,
Відразу там несемо із собою.*

*І ворог ось... Ненавистю і шалом
Сичить до нас, мов стоголова гидра.
Отрутою опльовує помалу
І хвилі жде, коли нам серце видре.*

*А нам підтяго горді, буйні крила,
Та ще не вбито поривань високих...
В огнях тифозних тліє наша сила...
Судьбо сліпа!... Іроніє жорстока!...*

*Богів лукавих кровожадне діло!
Невжеж ніщо для тебе наші рани,
Що завзялась ізжерти наше тіло
І духа вкинути у глиб нірвани?*

*О, вітчино! Нехай любов огненна,
Що пхнула нас на бої і змагання,
Буде як та рука благословенна,
Най з пекла мук дантейських і страждання
Нас виведе немов зоря спасенна.*

Святий Вечір

Спомин з 1919 року.

Написав: пор. арт. П. Малас.

Вечоріло... і ще темніше ставало в старім, сосновім парку любінецького двора, в котрім причаїлась на позиції наша батарея. Німа тишина царювала довкруги, переривана лиш час від часу рівними кроками стійкового пушкаря, то знов десь високо у верхівітті старих сосон затріпотав змерзлим крилами ворон. Земля лежала пристроена в грубу, сніжнобілу шату та усміхалась мільярдами звізд замерзлого снігу. В самім дворі — пусто й темно. Своїми великими, замерзлим чорними очицями-вікнами глядів він понуро і ворожо на нас, немов би хотів проникнути в саму глибину нашої душі. Зате в сутеринах, де містились стрілецькі квартири, йшла горячкова праця і метушня. Той біжить з менажкою по воду, цей натягає чисту сорочку, а тамтой вже готовий — нервовими кроками міряє простору світлицю, та про щось думає...

І полинули бистрі гадки-думки далеко-далеко до своїх, під рідну стріху, де за годину, за пів засяде рідня до спільної Святої Вечері. І чується запах медової куті, слова дорогої коляди і ввижаються сльози, гарячі сльози, що горохом покотились по лиці старої неньки.

У низу, гей би до стіп панського двору, припало українське село, що рядом біленьких хаток тягнулось здовж крутої вулиці і ховалось за горбком. А за селом широке поле, а там далі ліс, зайнятий розстрільною нашого противника.

А тимчасом до двора процесією йдуть жінки, молодиці та дівчата зі села з кошниками повними куті, пирогів, голубців та інших присмаків. Це на вечеру для наших дорогих героїв-пушкарів.

Смерклося... І над двором і над селом запанував святочний спокій. Лиш де-не-де рипнули двері старої стодоли, як старий, сивенький дідусь вносив солому та вівсяного дідуха до хати. Святий вечір...

На приказ команданта батареї отворилися цим разом пишні сальони старого двора, щоби приюжити в своїх стінах тих, котрі за вищий Ідеал та за краще Завтра готові були посвятити молоде життя.

Угнувся довгий стіл, задзвеніли менажки, заройлось від зібраного стрілецтва.

На далекім небосклоні засіяла перша зоря.
— Позір! — роздалась дзвінка, бистра команда і на салю ввійшли батерійні старшини, щоби спільно, разом засісти до Великої Вечері, як члени одної великої сімі.

Радість ясніла на почорнілих лицах молодих вояків. Грімка пісня старої коляди „Бог предвічний“ рознеслася по широких кімнатах палати, а звідтам понеслася ген високо-високо під синій блакит неба до самого Бога.

Довго так сиділи молоді пушкарі при святове-чірнім столі. Довго ще лунала пісня...

На дворі скрипів замерзлий сніг під рівними кроками стійкового...

Озброєні сили Війська Кубанського

Написав: полк. *Сергій Федоров.*

Українське суспільство знає про Кубань та кубанців не дуже багато, зокрема щодо військового її устрою та умов військової служби.

Старовинні козацькі війська, ще до часів підпорядкування їх російській імперській владі, уявляли із себе боеві держави-республіки, досить примітивного державного складу, в яких носіями державних прав був сам озброєний нарід — козаки.

Російська влада поволі обмежувала державні права військ та намагалася використовувати для себе боеві здібності козацького люду. Таксамо і по переселенні решток Війська Низового Запорожського в 1792 р. на Кубанське Чорномор'я і на цих козаків був накладений поголовний обов'язок воєнної служби як для охорони кордонів так і при війнах зовнішніх.

Разом з тим і бувша державна автономія козацького війська була зведена на ступень російської провінції з деякими особливими правами, скоріше сказати — з широким самоврядуванням.

Обов'язки козаків впливали начеб то з титулу пожалування козакам земель добутих від кримського ханату, фактично ж це були землі козацького Великого Війська Кубанського витисненого з Кубані в 1778 р. до Туреччини російським військом.

Перші чорноморці на Кубані не одержали тих земель, що їх описав військовий осаул полк. Мокій Гулик, та які просило військо у цариці Катерини II. Дали їм хіба що половину. Згодом в 1861 році створено з чорноморців та лінійських козаків, переважно теж виселенців з козацької України, єдине військо кубанське, яке охоплювало всю описану Гуликом територію — 94.904 кв. клм.

Обов'язок поголовної воєнної служби залишився по старому, лише зі зміною в тому відношенні, що тепер козак не служив вже безречинцево до смерті чи повної нездібності, але лише деякий час: від 18 до 43-х років, з обов'язком виходу до ополчення — до 55 років.

На першопочатках населення землі Війська було виключно козацьке; некозаки не сміли там жити і навіть російські старшини та салдати, які кінчали службу, мусіли залишати козачі терени. В 1820-х р.р. некозацького населення було там менше як 1000 душ, але біля 1855 року вже 3142 душі. Після замирення Кавказу в 1864 р. цар Олександр II дозволив селитися на Кубані й некозакам і на кінці його царювання — 1881 р. їх вже там було 180.140 душ, в той час як самого козацтва в мент створення Війська Кубанського в 1861 р. рахувалося лише 160.000 душ (чоловіків).

Козаки в цей час були зобов'язані виставляти 22 кінні полки (пятисотенні), гвардейський дивізіон (2 сотні), 13 піших баталіонів (пятисотених) та 5 батерій.

З часом козацьке й некозацьке населення зростало, а разом з тим зростала й кількість військових частин. Проте територія Війська зменшилася — року 1896 у Війська забрано приморську смугу на

350 верстов, з якої створено Чорноморську губернію, з причин більш політичного характеру.

Ще перед тим з козацької території переведено на села 12 станиць на Чорномор'ю та 13 на Лінії, а їх козаків переведено у селян (крестьяне) Ставропольської губернії.

Таким чином на передодні великої світової війни Кубань займала територію коло 88.000 кв. клм., це було коло $\frac{1}{7}$ Великої України, або $\frac{1}{40}$ площі Європейської Росії.

І така Кубань була лише трохи менша за Португалію, але більша від Сербії, в двічі більша від Данії, Швайцарії, майже в тричі більша від Бельгії, більша як Чехія, Морави та Шлезьк разом.

В 1914 р. на території Кубані мешкало 3,122.905 душ, з того 1,339.430 душ козацького населення, 136.574 горців (черкесів та інших автохтонів Кубані) та 1,646.901 зайшого елементу так званих „іногородніх“, переважно українців.

В адміністраційному відношенні Кубань поділялася на 7 „отділів“ (повітів), які складали Кубанську Область, на чолі якої стояв начальник області, він же Наказний Отаман Війська, з правами губернатора та н-ка дивізії. Наказних отаманів призначували у Петербурзі та до 1908 р. були ними не кубанські козаки, а часто-густо чужинці.

У військовому відношенні Кубань розподілялася на 11 полкових округ, з яких, на територіяльному принципі, комплектувалися козацькі частини. Горці воєнної служби аж до 1917 р. зовсім не несли, а „іногородні“, російські підданці, служили в загальноросійських частинах.

Територіяльний принцип надзвичайно добре об'єднував козаків поміж собою та зі старшинами, бо було, що більш як 100 років козаки з діда-прадіда служили у тому ж самому полку, а певні станиці давали тіж самі сотні.

Обов'язок військової служби починався у козаків з 18 року життя, від неї звільняли лише калік. Козачу молодь від 18 літ зараховувалося у „підготовчий розряд“, вона складала присягу, та була зобов'язана з осені до весни відвідувати позашкільне навчання, переважно військового, яке провадили військові інструктори.

Ці інструктори навчали також і шкільну молодь воєнній справі та гімнастиці.

Крім того „підготовчий розряд“ ніс допомогову службу — „наряд“ при станичній управі, а перед 21-м роком життя виходив на вправи до таборів, де з кінця квітня до кінця травня відбувалося навчання по сотнях під керівництвом старшин.

Кожний „отділ“ мав такий свій табор, для кінноти та піхоти, з барачними будівлями та великими просторами для вправ та стріляння.

По закінченні 21-го року козак йшов на „дійсну“ службу до полків та баталіонів пластунських 1-ої черги.

Штаб Кубанського Війська давав „наряд на службу“ через отаманів відділів по станицях,

Школярі з учителями та інструкторами

а самі станиці вирішували, хто мав йти до кінноти, артилерії та у пластуни (піхоту). Звичайно в пластуни йшли бідніші козаки або ті, у кого кілька братів вже було в кінноті; решта зараховувалася у „льготні“ частини (резервові).

Козак виходив на службу з своїм конем, холодною зброєю — кинджалом а в кінноті і шаблею та одягом. Російська влада давала лише харчі, квартиру та „жалування“ — 75 копійок на місяць та 93 коп. місячно на ремонт одягу та взуття.

Така „справа“ на службу надзвичайно обтяжувала козаке господарство, зокрема господарство родин з багатьома хлопцями.

Козак служив 4 роки в кінноті та артилерії та 3 роки в пластунах, в першечергових частинах; він мусів мати однострій службовий та парадний, але мав кілька службових та вихідний — святочний, 2 пари чобіт, кілька комплетів шмаття та дрібне причиндалля — голки, нитки, гузики тощо. Сідло та кінське вбрання козак мав теж своє.

Козачий однострій складався з черкески — національного вбрання горців та козаків, бешмету (підкаптан), папахи, чобіт або легких „чєвяк“. Парадний однострій мусів бути чорний, черкеска з касторового сукна, бешмет — кашміровий (у кінноті червоної барви). Вбрання вихідне та службове могло бути любої барви. Приналежність до службового розряду відзначувано

„погонами“ (наплечниками) у кінноті та артилерії — червоними, пластунів — малиновими з № або ініціалами полків.

Для захисту від непогоди козак мав чорну бурку з довгим волоссям та башлик — в піхоті сірий, у кінноті — по барвах полків, який носили за плечима, а одягали на папаху. Папаху носили в зимі й літі; літом козак мав ще захистну сорочку — „гімнасьборку“. Кокард не було.

Однострій старшин був такий сам, лише погони золоті у піхоті та артилерії, срібні у кінноті. Рангові відзнаки на погонах, а при парадному однострою — на еполетах, були однакові з російськими, хоч самі ранги були інші.

Старшини виховувалися в інших козачих та російських школах юнаків (юнкерських), бо кубанська школа в Ставропілю була зачинена владою в 90-х роках. Молодь при вступі до російських юнацьких шкіл мусіла одержати окремих дозвіл від наказного отамана та зобов'язатися по закінченню шкіл служити в частинах рідного війська. Проте старшин-кубанців не вистарчало і досить значна кількість старшин була некозачого походження. Лише з 1910 р. комплектування зі шкіл було виключно козаке.

*

Перед великою війною озброєні сили Війська склалися з:

1. гвардейського дивізіону (2 сотні) власного царського конвою;
2. 2-х сотень дивізіону в Варшаві — конвої намісника;
3. сотні конвою намісника на Кавказі;
4. 33-х кінних полків;
5. 18 піших пластунських баталіонів;
6. 5 кінних батерій;
7. 4 місцевих сотень (команд).

Допомоговими до них були воєнно-фершальська школа в Катеринодарі та 4 воєнно-ремісничі школи.

Одна третина полків та баталіонів находилася на дійсній полевій службі поза межами Кубані (аж на 1 катеринодарський полк), а 2/3 „на льоті“ в резерві. Льготні частини розділялися на 2-гу чергу — яка мала в собі лише кадрові караульні (сторожеві) сотні та 1/4 старшинського складу, та 3-тю чергу.

Назва	Територія комплектування	Місце служби
Гвардейський дивізіон Кубанський дивізіон Конвойна сотня	3 усього Війська	Царське Село Варшава Тифліс (Грузія).
Кінні полки		
1 Катеринодарський		Катеринодарський
1 Таманський 1 Полтавський 1 Запорозький 1 Уманський 1 Кавказький 1 Чорноморський	Таманський Ейський Кавказький	Туркестан Закавказзя Закавказзя
1 Кубанський 1 Лабинський 1 Хоперський		Лабинський Баталпашинський
1 Лінійний	Майканський	Закавказзя Камянець - По діл

	Пластунська бригада	Штаб м. Тифліс
1	Баталіон Катеринодарс.	} Закавказзя
2	" Майканськ.	
3	" Таманськ.	
4	" Кавказьк.	
5	" Ейський	
6	" Лабинський Баталпашинський	

	Артилерія	
1	батерія	} З усього Війська
2, 3, 4	"	
5	"	
		Катеринодар Закавказзя Туркестан

	Кадри льготних частин	
м. Катеринодар	2, 3 Катеринодарські полки	
станіці	7, 13 пласт. баталіони	
Славянська	2, 3 Таманський	
	9, 15 баталіони	
	2, 3 Полтавські	
Іманська	2, 3 Запорозький	
	2, 3 Іманський	
	11, 17 баталіони	
Кавказька	2, 3 Кавказькі	
Плятириовська	10, 16 баталіони	
Прачнооконська	2, 3 Чорноморські	
	2, 3 Кубанський	
	12 баталіони	
Лабинська	2, 3 Лабинські	
	18 баталіони	
м. Майкан	2, 3 Лінейні	
	8, 14 баталіон	
м. Баталпашинськ	2, 3 Хоперські	

При всіх штабах льготних частин караульні сотні охороняли склади огнестрільної зброї, обозів та табори.

Кінний полк 1-ої черги мав 6 сотень по 120 шабель та інженерну чету (саперна команда), яка заряджала справами звязку, вибуховими, мостовими.

Пластунський баталіон мав 4 піших та скорострільну сотні, чету розвідників, чету служби звязку. Сотня 180 багнетів.

При кожному баталіоні та полку існували 2 четові учебні підстаршинські сотні, допомогіві (немуштрові) сотні, музичні чети, лязарети

При штабах дивізій та пластунської бригади-школи підхорунжих, в яких проходили навчання підстаршини, які залишалися на повторну службу. Іноді при частинах були окремі відділи для козаків з середною освітою, де вони проходили підстаршинське навчання; ці козаки мали шнуркову оторочку навколо погонів.

Козачі ранги та відзнаки.

Генерали на парадному однострої мали общиті ковнір бешмету, рукави черкески і навколо верху папахи широким басоном золотим чи срібним; на папасі через верх хрест з вужчого басону; еполети з товстими галунними махрами. При вбранні не-парадному цілогалунні погони.

Генерал від кавалерії, піхоти, артилерії — без зірок.

Генерал-лейтнант — три зірки.

Генерал-майор — дві зірки.

Штабові старшини мають обшивку галунову вужчу на папасі та по ковнірі бешмету; галун з одною стрічкою; еполети з тонкими густими махрами. Погони галунні з двома стрічками вздовж, у полковника без зірок, у військового старшини — 3 зірки.

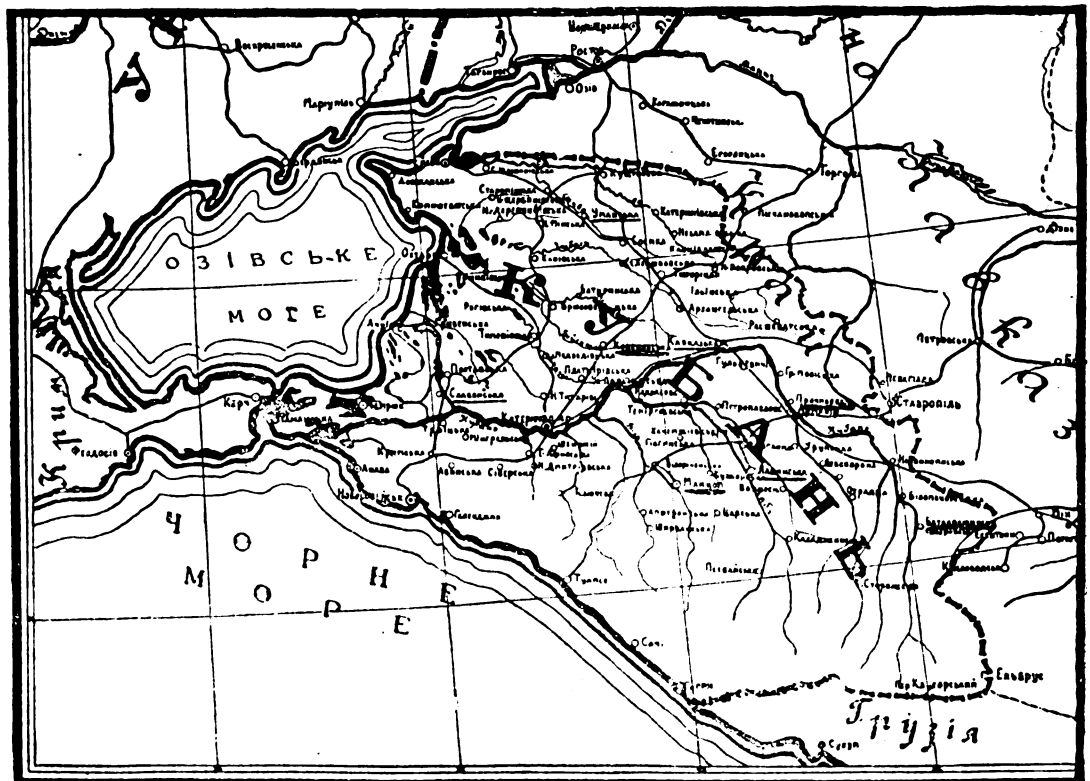
Обер-старшини — обшивка як у штабових старшин, лише галун з одною стрічкою, еполети без махів. Погони з одною стрічкою, у осаула без зірок, підосаула — 4 зірки, сотника — 3, хорунжого — 2, прапорщика — 1.

Поверхстрокові I. розряду.

Підхорунжі — обшивка як у обер-старшин, погони сукняні з широким срібним чи золотим галуном вздовж; поперек погону у підхорунжого бунчужного — широка басонова стрічка; у чотового — три вузькі галунові, у ройового — дві вузькі.

Генерали, штаб та обер-старшини, підхорунжі мали на шаблі галуновий темляк (китицю).

Станичні та хуторські отамани мали відзнаки

Карта Кубанщини

підхорунжих, але без поперечних стрічок на погонах, на папасі срібний гвардейський гудзик.

Кінні козаки в літньому вбранні.

Гвардейські генерали, старшини, підхорунжі мали обшивку з гвардейського галуна, на папасі осмикінцевий хрест-зірку поверху, на перехресті срібний гудзик — бульбачку.

Поверхстрокові II. розряду.

Відзнаки на мундурах та погонах як у підстаршин; погон обшитий вузьким галуном, поперечні галунові стрічки.

Підстаршини.

Ковнір бешмету, кінці рукава черкески обшиті широким підстаршинським басоном, папаха має чотириохкінцевий галуний хрест на поверху денця. Погони сукняні:

фельдфебель, вахмістр — широкий поперечний басон;

чотові — три білі нитяні стрічки;

ройові — дві;

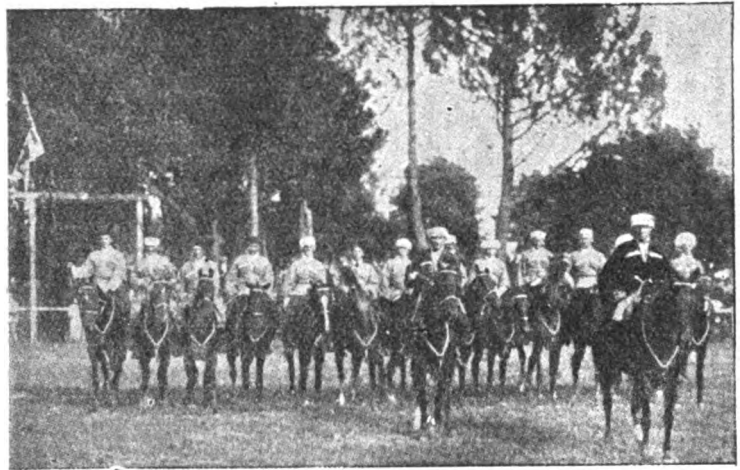
приказні — одну.

Козаки, пластуни, гарматчики — сукняний погон, у пластунів малиновий, у решти червоний.

Лікарі, військові урядовці черкесок не носили; мундур мали загально-армейський з вузькими погонами та відповідними відзнаками. Козаки немущтрові мали ті самі відзнаки, як і муштрові.

Молоді козаки при вступі до першочергових частин проходили окремих курс навчання; на другому році кращих із них призначувано до учебної команди (сотні); після іспиту по річнім навчанню поверталися до сотень, де їх іменовано підстаршинами на вільні вакансії. Кулеметна сотня мала свій підстаршинський клас окремо.

По закінченні дійсної служби — 3 роки в пла-

Чота.

стунах та 4 в інших родах військ козак повертався до дому, а разом з ним і 1/4 старшин першочергових частин; всі вони зараховувалися в частини 2-ої черги (льготні), в яких перебували 4 роки. В цих частинах козак повинен був мати все вбрання, зброю та коня саме так, як і на дійсній службі. Щороку командант полку переводив ім „смотр“ по сотенних станицях, на які був розділений полковий округ. Сотенні команди мешкали в цих станицях, займалися господарством, але час від часу переводили перевірку та смотр своїм козакам, а кожної весни виходили на вправи в табори льготних частин.

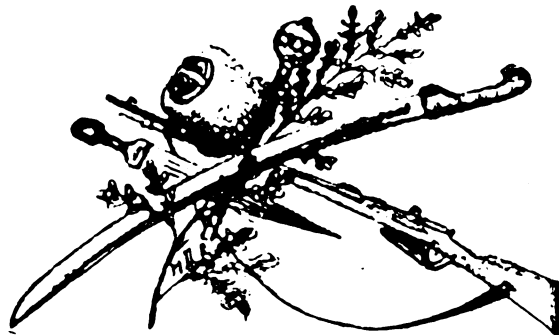
Козаки відбували ці вправи раз на 4-у році, після чого перераховувалися в частини 3-ої черги, ще на 4 роки, де вже могли вживати коня на господарські потреби.

В 33 році життя козак зараховувався в запас (резерву) Війська, а в 43 році у військове ополчення, в якому перебував до 50 року, але підчас війни з Російською Соц. Фед. Сов. Респ. переводжено мобілізацію козаків до 55 літ.

Старшини льготних частин після 4 літ поверталися до своїх першочергових полків та баталіонів.

Кожна батарея мала свою резервову чету (запасний взвод).

Взагалі перед великою війною Кубанське Військо повинно було мати у стані військових частин 1 генерала, 970 старшин та 42.515 козаків, з них 1/3 у першочергових частинах; фактично-ж було службових козаків значно більше, що незабаром показала велика війна.

Історія одного раненого

З оповідання Михайла Петришина написав І. Ш.

Ліс під Великою Вишенькою був в руках не-приятеля. Неприятель окопався під самим лісом і густим вогнем здержував наш наступ.

Я йшов у перших рядах наступаючих, а кругом падали вбиті і ранені. Побіч мене упав, діставши кулю в чоло, мій добрий знайомий Іван Колодій. Ще кілька кроків і я також почув різкий біль в обох ногах та повалився на землю.

Ворожі окопи вже недалечко, а кульки січуть, брешуть немов рій бжіл. Земля ще сціплена в гру-ду, бо це було в березні та рушитись кудись було неможливо. Так довелося мені лежати зраненому в обі ноги, біля ворожих окопів, на замерзлій землі, через цілий день.

Коло мене переходили неприятелі, перешуку-вали за чимсь між трупами, та мене, уважали певно вбитим, не рушали.

Смерклося, як зібравши сили, які ще в мене по-зістали, на колінах почав повзати в сторону укра-їнських позицій. Поволеньки, слимаковим ходом доволікся я до села.

До першої хати зкраю застукав. Вийшов гос-подар, побачив мене на землі і впустив у хату. Перерачкував я, а потім зімлів. Прийшовши до себе, я глянув на ліжко: воно було в найбільшо-му непорядку.

— Що то? — питаю.

— Тиф! —

Я мовчки переліз назад через поріг з хати і тільки попросив господаря, щоб покликав свого сусіда. За хвилину прийшов сусід. Прошу його, щоб відвіз мене до українців. — Ніби згодився. Привів коня, посадив мене на нього та придер-жуючи перепровадив через річку. Але таки зараз на другому боці, стяг мене з коня і завернувши ним, пігнав як вітер.

Я лишився у рові, при битій дорозі, серед хо-лодної ночі, з лютим болем у ногах. — Виджу все одно помирати треба. Неласкавий приморо-зок лоскоче моє знеможене тіло, а настирлива думка так і товчється біля голови: що ось з он-того чогось темного вирине кощава, люта смерть і перетне нитку твого життя. А тут жити, жити хочеться. І те бажання жити заставило мене май-же напів притомного повзати далі, ратувати життя.

Довго я так повзав, аж знову забовваніли пе-редімною якісь хати. До тої, що в ній світилося, я повернув. — Постукав у двері. Знову вийшов чоловік.

— Пустіть в хату зраненого, — прошу.

Той оглядається кругом, очевидно не годен мене доглянути, бож я напів лежу на землі. — Врешті побачив, отворив без спротиву двері; я знову перерачкував поріг. Якийсь разячий воз-дух вдарив мене при вході. Я звів очі: на лави лежала мертва жінка, а чоловік з двома малень-кими діточками клячав при ній. Біле, безвизразне лице жінки якимось страшно пронизливо дивилося на мене.

Переліз я назад поріг цієї хати і порачкував шукати для себе пристановища між живими. По-повзав далі і аж у третій хаті постукав. Тут отво-рила вже жінка:

— То хто?

— Ранений жовнір, пустіть в хату та засвітіть світло.

— Не можна світити світла, заборонено.

Я подумав: ось там де лежить вже мертва жін-ка, світити є вже привілеєм, а тут не можна.

Та врешті таки засвітили, жінка побачивши мене такого нещасного, кинулась, знайшла десь ще австрійські бандажі, розмочила мої повні крові черевики в теплій воді, стягнула їх, рани позавивала. Почала плакати.

— Чого плачете, — питаю.

— Так може десь і мої два сини вмирають і ні-кому їм навіть помочі дати. Також при укр. армії служать.

Жінка плакала, а я лежачи вже на теплому ліж-ку, змучений довгим леженням, вколисавши тро-хи біль, заснув.

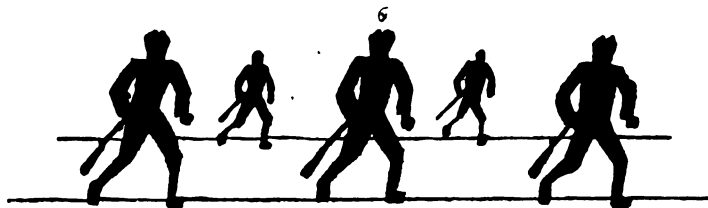
Зараз першого дня мого побуту в тих добрих людей, прийшла до села польська стежа: самі молоді хлопці — варшавяки. Побачили мене і приказали йти з ними.

— Не можу йти, я ранений в обі ноги.

— Добре, ми приїдемо по тебе. І пішли.

А я на другий день написав пару слів на клап-тику паперу і попросив свого господаря, щоб постарався якимось передати це до української ко-манди в будь якій частині, бо полону я боявся. — Пішли до українців двоє дівчат; наймичка мого господаря і ще одна та повідомили українську частину про мене.

Команда вірити не хотіла, думала: якийсь під-ступ. Врешті третього дня прийшов сильний від-діл українців з машинним крісом і так я дістав-ся назад до своїх, а з тим і до лікарні.

Правда про 10. і 11. листопада 1920 р.

На маргінесі статті Бориса Монкевича: „З останніх днів боротьби“.

Написав: Інж. Іван Пекарчук

Прочитавши в Літописі за місяць червень 1932 року спогади „З останніх днів боротьби“, написані Борисом Монкевичем, мушу зазначити, що, на жаль, ці спомини цілковито не відповідають дійсності, а тому в імені правди і в цілях випровадження з блуду читачів, я, як очевидець, хочу подати короткий опис правдивого перебігу подій в кулеметній дивізії і 1-ій бригаді, зокрема в днях 10. і 11. листопада 1932 р.

Перша бригада кулеметної дивізії, в складі 2-х курнів піхоти, 1 батареї з 4 гармат і кінного відділу в 50 шабель*) під проводом полк. Секрета, займала позиції, опираючись правим крилом в м. Ярузі о Дністер, по лінії на північний схід від села Бандишівки. Дальші позиції з ліва займала 2-га бригада.

Перемиря. На цілій лінії спокійно. Деколи застава 1-го курня з могили пустить чергу з кулемета по большевиків, котрий висунувшись з ліска махає шапкою і щось кричить, але поза тим усе спокійно.

Але нараз 10-го листопада десь коло години 8-ої рано, большевицька артилерія ніби-то з соння пустила на наш відтинок скілька гранат. Наша батарея, під проводом сот. Петра Руденка, недовго надумуючись, відповіла. Завязалась поважна балачка гармат.

Складові частини бригади, після перших-же стрілів большевицької артилерії зразу стали на своїх місцях в бойовому порядку, очікуючи, що буде далі.

Нарешті десь в годині 12-ій большевики перейшли в наступ, пустивши по горі полем лаву піхоти, а понад Дністром 100—150 шабель кінноти. Криючись в Дністрових ярах ворожа кіннота підійшла до нашої батареї на яких 500 кроків, але парою цільних стрілів на картачі була, що називається, перекинута й уткла. Небільший успіх мала і ворожа піхота.

Наша передня лава піхоти, почастувавши як слід непрошеного гостя рушничним і кулеметним огнем, перейшла в протинаступ і загнала большевиків на своє місце. Ворог по коротких відпочинках кілька разів поновлював наступ, кожний раз безуспішно.

Але усі ті наступи виглядали якось дивно, ворог наступав вяло і нібито з нами дражнився**), а тому ми тримались на сторожі, наступи ворога відбивали лише передовою лавою, але резерви стояли на місці й у бій не входили. Цей бій з перервами трівав десь до години 15—16-ої. Нарешті сонце почало заходити і все заспокоїлось, ворог

*) Подаю тільки ту кількість, яка була озброєна й їздила на сідлах.

**) Приймаючи на увагу, що головний удар і прорив ворога стався на відтинку 3-ої залізної дивізії, припускаю, що наступ ворога на відтинку кулеметної дивізії був демонстраційного характеру.

сидів тихо у своїх окопах, почало заспокоюватись і у нас, але не зовсім, бо командант 2-го курня сот. Бочарів доносив, що не має звязку з 2-ю бригадою і невідомо, де вона є.

Щоб розшукати й звязатись з 2-гою бригадою, я персонально з 15 кіннотчиками виїхав о годині 16—16.30 в напрямку до її позицій, але на тім місці, де повинна би стояти бригада, зустрів лише большевицьку кінну розвідку, з якою в сутінку западаючої ночі ми обмінялись кількома стрілами і розіхались кожний у свою сторону. Повертаючись вздовж фронту я не застав уже на своїх позиціях 2-го курня, бо 1-а бригада відійшла на 3 кілометри взад на лінію села Садковець.

Як я віхав у Садківці, була вже темна ніч, година може 18—19, розшукавши й зявившись до штабу бригади, я застав там полк. Пузіцького, який ганив команданта бригади полк. Секрета за самочинний відхід з позицій, витикаючи йому, що 2-га бригада хоробро тримається на своїх позиціях. Коли я сказав йому, як помічники начальника дивізії, про вислід моєї поїздки, то він загрозив мені судом за наклеп на 2-гу бригаду, але очевидно повірив в правдивість моїх слів, бо наказавши 1-ій бригаді залишитись на місці в селі Садківцях до нового розпорядження, взяв з собою 4-х кіннотчиків і зараз же виїхав до Могилева.

Десь може опівночі приїхав козак з наказом від полк. Пузіцького, щоби бригада негайно виступила і в спішному порядку рухалася на Могилів, що зразу-ж було виконано.

Рух відбувався спокійно; до самого Могилева, як замів, нігде ні одного вояка, ні одної підводи, бо все уже відійшло. Під містом зустрів бригаду полк. Пузіцький і від нього ми довідалися про те, що все відходить, тому що на відтинку 3-ої залізної дивізії прорвалася ворожа кіннота, що штаб дивізії і обози пішли на містечко Ярошів і що бригада мусить теж туди йти.

Бригада перейшла через Могилів десь коло години 4 рано; було цілком темно, місто було як мертве, лише якісь таємничі постаті крадькома зрідка пересувалися через темну головну вулицю. Кілька спійманих таких таємничих постатей показалося звичайними могилівськими людьми, які розтягали з залізничних маґазинів залишені нашими постачателями цукор. В місті ні один козак не вийшов з ладу, бо боявся відстати від частини а козаків інших частин теж не було видно ніде ні одного.

В наступному за Могилевом селі бригада зупинилась на годину, щоби дати людям відпочинку і перепочивши рушила далі, а полк. Пузіцький наказавши мені з кіннотою їхати за ним, рушив наперед до м. Ярошова, до якого ми віхали десь коло години 8-ої ранку, випередивши бригаду на 1 годину.

Містечко Ярошів, положене в глибокій кітловині, відкритій лише з боку Дністра, а з інших боків оточене високими стінами гір, було набите людьми й підводами; сюди стягнулися всі обози кулеметної дивізії, частина обозів 3-ої залізної дивізії та підводи втікачів цивільних установ; але головна дорога була вільна і по ній обози витягувались в кільону рухаючися на Муровано-Курилівський шлях.

В середині містечка при головній дорозі зустріли ми начальника дивізії ген. Бурківського в оточенні цілого штабу.

Перед тим, як підїхали ми до начальника дивізії, я попросив у полк. Пузіцького дозволу, у випадку довшої затримки в містечку, розшукати свої підводи з фуражем і підкормити коней.

Полк. Пузіцький дав дозвіл, фураж підвезено й коні зведено з дороги в бік, розгнуздано й розпружено. Вони хрупали сіно, а ми стояли купкою і слухали балачки полк. Пузіцького з ген. Бурківським про витворену ситуацію.

Не уплинуло ще і 3/4 години від часу нашого візду в містечко, як з північної сторони і десь недалеко затарахкотів кулемет, а з західної по горі в напрямку від Муровано-Курилівської дороги до Дністра, хильцем бігли якісь вояки; виглядало то так, нібито лава оточує містечко.

Кожний з нас впер очі в ту лаву і старався розгадати, до кого вона належить, а розпізнати було неможливо.

— Що то за люди? — крикнув полк. Пузіцький, ніби то звертаючись до усіх присутніх.

— А чорт його знає, треба післати розвідати,— відповів начальник дивізії ген. Бурківський.

— Сотник Пекарчук!!

— Я, пане полковнику.

— Де ваша кіннота?!

— Ось, пане полковнику.

— Чого вона не в порядку?

— З вашого дозволу, пане полковнику.

— Мовчать!!! І слухати, що я говорю! Наказую негайно вилетіти з сотнею на гору розвідати, що то за люди і донести! Зрозуміли?!

— Так є, пане полковнику*).

В одну мить козаки були на конях і з копита рушили за мною на гору по Курилівській дорозі.

— З денесенням прислати сотника Волощука! — крикнув мені навздогін полк. Пузіцький.

Одночасно з нами але по другій рівнобіжній дорозі виїзжав з містечка на гору кінний дивізіон під командою сот. Ценкера.

Виїхавши на гору зобачили ми таку картину: на сусідній горі у віддалі 1 або може і 1½ кілометра від дороги стоїть якась чорна купка людей може чоловік з 20 і звідтіля строчить кулемет, а лава, котра, як нам здавалося з низу, оточувала містечко, то були наші обозники, які почувши свист куль позскакували з підвод і тікали до Дністра.

Обидві частини на горі зупинились, а ворог побачивши це зразу-ж перестав стріляти. В далекогогляд виразно було видно людей, одягнених в се-

*) Балачку свою з полк. Пузіцьким передаю дослівно так як вона відбувалась.

лянські свитки, які стояли купкою, а перед ними на землі один кулемет**).

Атакувати ворога ми не могли, бо він був відгорожений від нас глибокими і довгими ярами, котрі переїхати впрост цілком було неможливо, а на обїзд потрібувалось би більше як годину часу.

Розсипавши на кожний випадок кінноту в лаву, я зразу-ж послав сот. Волощука в містечко з денесенням про положення, кількість і якість ворога, зазначаючи рівночасно, що поруч мене стоїть кіннота 3-ої залізної дивізії.

Можна було обстріляти ворога кулеметами і рушничним огнем, але користи з того було мало, хїба тільки та, що в містечку піднялась би більша панїка. Тому занехавши цю думку, ми спокійно стояли лавою вздовж дороги. Стояла спокійно і купка ворога.

Наші обози заспокоїлись і виїзжали з містечка досить поспішно але не панїчно.

За пів години прийшла до нас піша частина з 40 люда під командою сот. Кириці (небіжчика) і теж розсипалась поруч нас в лаву „для моральної підтримки обозу***).

А ворог ще трохи постоявши почав помало відходити за гору і в цей час підїхав до нас з містечка полк. Пузіцький з сот. Волощуком; була година може 10½—11.

— А деж ті большевики? — запитав полк. Пузіцький підїзжаючи до мене. Я йому показав на чорну плямку, яка ледве-ледве ще маячила на обрїю. Подивився полковник, сплюнув, вилаявся і більш нічого не сказав.

Рух обозів почав меншати і полк. Пузіцький послав сот. Волощука в містечко, щоб завідомив нач. дивізії про те, що жадного ворога уже не має і разом з тим довідався, чи усі наші обози уже вирушили.

Сот. Волощук в скорому часі повернувся і доложив: що наші обози усі уже вирушили, а дивізїя теж вирушає дорогою понад Дністром.

Обози уже всі пройшли і полк. Пузіцький наказав мені з Кирицею зібрати людей на дорогу. Зібравшись рушили ми на чолі з полк. Пузіцьким слідом за обозами в напрямі села Ліпчан.

По дорозі уже нас перегнав ген. Гулий-Гуленко в супроводі 30—40 кіннотчиків і оминувши трюхтом, поїхав далі.

Приїхавши до села Ліпчан зобачили ми, швидче можна сказати ярмарок ніж стоянку військових обозів, але полк. Пузіцький зразу-ж наказав обозові кулеметної дивізії витягнутись валкою по дорозі в напрямі на Стару Ушицю.

Підчас постою козаки пробували міць льоду на Дністрі і навіть скілька сміливїших перейшли на румунський бік, але наказ повернув їх назад. Постоявши деякий час, підгодувавши людей і коней, відпочивши трохи, усі рушили в дальшу дорогу.

**) Як потім вияснилося, це була банда з місцевих селян, яка не сподїваючися присутности бойових частин, хотїла наробити панїки й пограбувати обоз. Таких випадків в часі нашої визвольної боротьби було чимало.

***) Шутка небїжчика сот. Кириці сказана ним в той час на мое запитання, для чого він розсипає людей в лаву.

Рейд отамана Мірошніченка:

ст. Хирівка — с. Кирилівка.

(З циклю: Чотири повстанські рейди і їх ліквідація).

Написав: *Ол. Доценко.*

Отаман Мірошніченко уродився в с. Піщана на Кременчуччині в старій заможній козацькій родині. Мав він 29 років. Росту був середнього, чорнявий, мав бороду й вуса. Був рішучий, відважний, вдачі сильної, а проте дуже доброї й лагідної. Освіту здобув вищу — був інженіром. Завжди боровся з собою, коли треба було когось покарати. У війську не служив. З військовою справою познайомився тільки підчас визвольної боротьби. Своїми політичними переконаннями наближався до хліборобів-демократів. Мав великий вплив на своїх підляглих. Був людиною дуже скромною, не честолюбною і маловажливим значіння своєї роботи. Мав великі організаторські здібності. Не посідаючи ні теоретичного, ні практичного військового підготовання, все надолужував своєю хоробрістю й холодним спокоєм у бою.

Загін от. Мірошніченка складався із селян Піщаної та околичних сіл. З цим загоном він разом із от. Григорієм відійшов до ст. Знаменка. Коли цю стацію захопили большевики, він знову разом із Григорієм відійшов до ст. Хирівка. Тут от. Григорій остаточно зліквідував свої поїзди й рішив покинути залізницю.

Старих, вірних от. Григорію козаків залишилося всього-на-всього коло двох десятків, а взагалі повстанців на ст. Хирівка було до 700 людей. Половина з них це був кавказький кінний дивізіон, який, підчас успіхів повстанців, перейшов на їх бік від большевиків. Коли кавказці побачили, що от. Григорій залишав залізницю й мав перейти на партизанку, вони постановили захопити його й знову повернути до большевиків, щоб здобути їх ласку. Довідавшись про це, от. Мірошніченко, що мав у своєму відділі до 200 козаків, розігнав цю продажну зграю кулеметним вогнем.

Вкупі з от. Григорієм він залишив після цього ст. Хирівку й відійшов до найближчого ліса. Залишивши там от. Григорію до 50 козаків, він вирушив на північ. На Київщині вибухло в тому часі повстання, й він мав на думці підвести свій відділ під команду повстанчого центру.

3-го червня 1919 року от. Мірошніченко вирушив з району ст. Хирівка із своїм загоном у кількості до 150 козаків. Старшин у цьому відділі було п'ять. Зпоміж них відзначався Сердюк. Була це людина здібна до командування невели-

ким відділом, але національно мало свідомо. Всі люди у відділі мали рушницю, було 2 кулемети Максима й один Люїса. Набоїв було мало. Постачали відділ селяни. Марші роблено піхотою.

За 3. і 4. червня от. Мірошніченко перейшов до с. Лебедина. У Лебедині в тому часі відпочивав загін от. Ю. Тютюника. Разом із от. Тютюником відділ от. Мірошніченка, перейшовши через м. Шполу, заночував в с. Лозоватці. При переході через Шполу червона влада розбіглася, залишивши великі харчові склади. Все те от. Мірошніченко використав для свого постачання. Із Лозоватки 6. червня він вирушив до с. Топільна, де, згідно з умовою з от. Тютюником, мав відпочити 2—3 дні. От. Мірошніченко вирішив перевести свої операції координовано з от. Тютюником.

8-го червня о годині 5-ій пополудні на с. Топільну наскочили недобитки 7-го совітського стрілкового полку. Цей полк того самого дня робив наступ на с. Козацьке, де перебував от. Тютюник. Тютюник большевиків розбив, і вони втікали на село Топільну. От. Мірошніченко зустрів большевиків кулеметним і рушничним вогнем і пішов на них в наступ. Большевики втекли до м. Шполи, залишивши один кулемет, набой, рушницю, п'ятеро коней із сідлами й з десятку полонених.

Увечорі 8. червня відділ от. Мірошніченка перейшов до с. Кирилівки, де остаточно приєднався до загону от. Тютюника. Його відділ залишився й надалі окремою частиною, підлягаючи от. Тютюникові. Згодом от. Мірошніченко вкупі з Ю. Тютюником приєднався до Армії У. Н. Р. і брав участь у захопленні Жмеринки. Пізніше він уступив із свого становища, як невійськовий.

Події кінця 1919 року дуже тяжко вплинули на от. Мірошніченка. Він передбачав катастрофу ще за декілька місяців перед любарськими подіями.

Про дальшу долю от. Мірошніченка нічого певного невідомо; згідно з одними вістками він помер на тиф у початку зими 1919-20 рр.; а з другими — емігрував за кордон. Частина людей із відділу от. Мірошніченка з одним старшиною опинилася у добровольців, звідкіля негайно втікла до своїх. Пор. Сердюк перейшов до москалів і пізніше служив в армії ген. Перемикіна.

Загальний вид стрілецьких могил у Золочеві.

Стрілецькі могили в Золочеві

Великі події 1918-19 років залишили по собі також у Золочеві чимало всяких — більш чи менш — наявних та цінних слідів-пам'яток.

Згадати би тут прим. про грошеві бони — посвідки, видані в Золочеві — як це було й у інших містах — українською владою*) та про „Золочівське Слово“, часопис, що повстав у Золочеві з моментом упадку Львова, а в якому криється чимало історичного матеріялу, цінного для висвітлення тогочасних політично-воєнних подій не тільки льокального, але й загально-українського характеру.

Одначе найбільш виразною та — з боку моральної вартости — цінною пам'яткою з часів визвольних змагань являються в Золочеві стрілецькі могили, що виростили на місцевому новому цвинтарі впродовж цілого часу боїв за Львів, до другого відвороту УГА зпід Гологір, золоч. повіту, 28. VI. 1919 р. включно.

Всіх могил, у яких спочивають переважно стрільці УГА, що померли в золочівських лічницях від одержаних на фронті ран та на тиф, було зразу поверх сотні (докладно невідомо), сьогодні, внаслідок ексгумації та комасації, переведеної в часі відомих осінніх подій 1930 р., не знати властиво ким і на якій підставі, є їх всього... трицять кілька.

На місці ненарушеними остали тільки ті, що знаходяться на самому фронті в числі 28 (двацять вісім), майже всі інші могили перенесено й злучено в дві спільні на самому кінці нового кладовища. Крім цього є ще кілька могил всуміж з давніми австрійськими, скільки одначе їх і де вони саме — невідомо.

*) Гл. М. Гнатишак: „Паперові грошеві знаки на укр. землях“. Л. Ч. К. ч. 6. за 1932 р.

Громадянство Золочева, в головному пластові молоді, почавши вже від 1922 р. опікувалась могилами, обкладаючи їх дерниною та обсаджуючи квітцями. В 1926 р. поставлено на них заходом пластунів-ремісників даровані громадянами села Вороняк, членами тамошньої читальні, березові хрести, що й пишались ненарушеними до осені 1930 р. В тому році, в дні 1. листопада, якась злочинна рука більшу частину тих христів повирила й понищила.

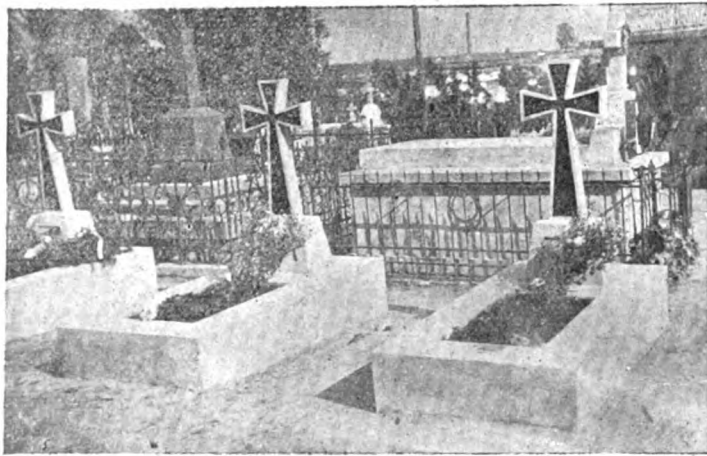
Цей факт, як також факт частинної ексгумації, заставив Філію Т-ва Ох. В. Могили у Золочеві призадуматися остаточно над давно плянованим оціментуванням цінних могил.

Дякуючи студентській молоді, яка й взяла — по порозумінні з Виділом Філії — переведення цілої справи в свої руки, почато з весною 1931 р. в першу чергу інтензивну збірку гроша на фонд охорони могил.

І тут з признанням приходиться ствердити, що все золочівське громадянство без огляду на свої партійні переконання в повному розумінні завдання, яке поставила собі Філія Т. О. В. М. і студ. молоді, просто з подивугідною жертвенністю складало обильні датки на „наші могили“, так, що вже в часі літніх ферій 1931 р. можна було приступити до праці.

Одначе на перешкоді станула влада, яка не дозволила на поставлення пам'ятників, бо — мовляв — скомасовані вже досі могили підлягають виключно піклуванню відповідних військових чинників, а ще не скомасовані мають теж підпасти комасації.

Таке вирішення справи не могло очевидно вдоволити Виділу Філії і тому він далі продовжував свої заходи. Вкінці, завдяки численним особистим інтервенціям голови Філії о. шамб. д-ра Ст.

Стрелецькі могили в Золочеві.

Юрика вдалося таки виклопотати довго жданий дозвіл.

Негайно приступлено до праці. Започаткувало її золочівське студентство в дні 27. серпня 1931 р. товченням каміння. Від того часу аж до 15. вересня праця не вгавала. Вели її фахівці мулярі, одначе всю іншу роботу виконували майже виключно самі студенти. Працювало їх 22, даючи в сумі 57 днів праці. На окрему згадку заслуговує праця студента Романа Кравчука, який не кидав її ні на мент аж до самого кінця.

І так впродовж трьох тижнів виріс ряд нових, трітвіх пам'ятників.

Коли їхати з залізничного двірця до міста, можна бачити по правому боці дороги, як на самому фронті кладовища стоять числом 28 (двацять вісім) оці німі, але життєтворчі свідки недавнього минулого.

Виконані з цементу, після проекту й плану самих таки студентів, з постументами, на яких витиснено заглублення на таблиці та з хрестами, лякерованими з переду на чорно, виглядають вони незвичайно естетично, а при тому масивно й поважно.

На жаль, не всі могили зістали оцентовані; двох спільних, осіною 1930 р. скомасованих могил влада таки не дозволила бетонувати. На них і досі стоять малі, цементові хрестики з написами... „жолнеж армії української“...

Загальний кошт будови пам'ятників виносив кругло 2.500 зол. На цю суму зложилися головню — як вже вище згадано — жертви місцевого громадянства (повіт, на жаль, навіть на надрукований у пресі заклик зовсім не відгукнувся), зокрема студ. молоді (кругло 400 зол.) та доходи з улаштованих молодю на цю ціль імпрез.

Не можна теж на отому місці поминути мовчки заслуг, які поклала біля збірки фондів своєю дбайливістю п. С. Околітвна.

Написів на пам'ятниках немає покищо жадних, бо влада, поза поданням імени й прізвища та означенням зіркою й хрестиком (навіть без слова „погиб“) дати уродження й смерти не дозволила на уміщення на них будь якого текст.

В дні 21. вересня 1931 р. відбулося торжественне посвячення новооцентованих могил. Церковна процесія, з о. шамб. Юриком на чолі й зі всім місцевим священством, безліч вінків, численний хор, непроглядна, понад 6-тисячна маса народу, високопатріотична промова о. шамб. Юрика й посла Олесницького, вкінці чудова осіння погода — оце головніші моменти того небуденного для українського Золочева дня, в якому клонив він свої голови перед тіннями Тих, що віддали своє життя за краще завтра Нації.

*

В гр. кат. Уряді Парохіяльнім в Золочеві находиться книга померших і погибших членів УГА, похоронених на золочівському цвинтарі.

Відпис цієї книги передано Т-ву Охорони Воєнних Могил у Львові.

Філія Т. О. В. М. в Золочеві задумує теж прикрасити пам'ятниками воєнні могили в повіті, зокрема в Краснім, де — як відомо — спочивають старшини летунського відділу НК УГА, що згинули 6. II. 1919 трагічною смертю при розриві бомби підчас науки. Могили їхні знаходяться на приватному кладовищі гр. Росоцької і на них до сьогодня видніють хрести з пропелерів. Могили є три. В найбільшій спільній могилі спочивають: 1. пор. Олексій Басан (правосл., походж. з Вел. України), 2. хор. Михайло Володимир Нестор (гр.-кат., студ. прав), 3. хор. Осип Швець, 4. хор. Назбулат Кануков (правосл., Грузин), 5. полк.

Студенти при праці коло могил.

В середині о. шамбелян др. Ст. Юрик, голова Філії, праворуч о. дир. М. Хмільовський, ліворуч дир. М. Кравчук, скарбник Філії Т. О. В. М.

Борис А. Губер (правосл., походж. з В. України), 6. пор. Гумецький Орест (гр.-кат.).

Крім погибших від розриву бомби спочивають в окремій могилі два невідомі підстаршини летунського відділу, родом з Галичини, що в березні 1919 р. погибли в лет. катастрофі біля Чорного Острова.

В окремій могилі спочиває хорунжий лет. відділу Аркадій Шеремецький, родом з В. України, що поповнив самовбивство 21. квітня 1919.

Рік в Холодному Яру^{*)}

Написав: Юрій Горліс-Горський.

(Продовження).

Через деякий час візжаю в Мельники.

Село має звичайний мирний вигляд, але група парубків, яка йшла по вулиці співаючи „Серед степу на просторі“ — озброєна. У всіх рушниці, де в кого шаблі і револьвери, у одного шабля старовинна, оправлена в срібло.

Підїзжаю до них:

— Добридень хлопці!

— Слава Україні! — відповідає декілька голосів.

Це мене трохи змішало. Я не знав, що у Холодноярців заведено замість „Здоров“ — вітатись: „Слава Україні“, а відповідається — „Україні слава“. Питаю їх, як їхати до монастиря.

— Можна їхати селом, але сюда даліше. Виїзжайте оцією вуличкою на гору, там за вітряком спуститесь з гори на Кресельці, а звідти проста дорога лісом.

Виїзжаю на досить круту гору і знову стає видно монастирську копулу, яка зникла була за обрієм, коли зіхав з Головкивської Гори.

За млином знову спускаюсь в село і переїхавши місток візжаю в лісничівку — кілька будинків під бляхою. Це і є Кресельці.

В вікні будинку зліва, обличча гарненької дівчини з великими чорними очами, — зправа на воротах стоїть струнка сіроока дівчина в одній легкій блюзці. Як маєш двадцять два роки, то не дивлючись на те, що хворий, нехотячи задивившись і на „чорні“ і на „сірі“, і лише виїхавши з під їх „обстрілу“, помічаю, що окрім дороги, по якій пішов кінь — вліво пішла друга дорога. Деякий час вагаюсь, але рішаю, що їду добре, якраз в напрямку невидної зараз копули.

— Козаче! Вам до монастиря треба? То ви не туди поїхали, цією дорогою ще до большевиків заїдете — кричить навздогін дівчина з воріт.

Повертаю коня і підїзжаю до неї:

— А ви звідки знаєте, що мені монастиря треба?

— Бо сюди всі козаки їздять...

З хати виглядає мати:

— Ганю! Марш до хати, бо замерзнеш! Бісової віри дитина, як побачить козака — то боса по льоду побіглаби...

— Чого ви кричете!... Це не наш козак, дороги до монастиря питає.

— А ви хіба всіх своїх знаєте?

— Авже-ж знаю. Їздять коло нас...

— Мабудь і погрітись заїзжають...

— Чомуб не заїзжали!... Один тільки є такий... нахмурений... Дівчат не любить... Чорнота називається, — аж з Кубані він. Але його наші люди люблять, бо він Москалів дуже бе.

Прощаюсь і їду по дорозі наліво.

— Скажіть Чорноморцеві, що ми з Присью

до вечерні прийдем! — кричить вже з подвірря „бісової віри дитина“.

Хвороба починає нагадувати про себе. То горяче стає, то морозить. Дорога веться глибоким ярком в лісі і починає помалу підійматись на гору. За одним з поворотів зустрічаю тачанку, запряжену парою добрих коней. За візника козак в чорному, теплому жупані і в шапці з чорним верхом. Позаду хтось так само одягнений, але на чорному рукаві жупана — срібний трикутник.

Чи не отаман часом?

— Слава Україні! — підіймається їдучий на тачанці. — Ви до монастиря?

— Я старшина запоріжської кінноти, захворів на поході і їду до Вас трохи підлікуватись.

— Це — діло! Нам зайва шабля, та ще старшинська не зашкодить. Я Іван Компанієць — сотник кінної сотні.

Кажу йому, що маю лист до отамана і питаю, чи він у монастирі.

— Ні, отаман живе дома, в селі, я зараз буду у його, можу передати. А Ви їдьте до монастиря, там вам дадуть теплу кімнату і все, що треба буде. Фельшер наш зараз теж в селі, але там стара черниця є — трьох лікарів варта.

Спитаєте мого помішника Андрія Чорноту, — тільки не звертайте уваги, якщо він не дуже чемно вас прийме, — то в його така вже натура, — а хлопець — душа. Я повернусь післязавтра, або днів за два, — діло маленьке є на Побережжі.

Балакаючи з ним я не міг відірвати очей від його обличча. Було воно клясично гарне: Чисті риси, густі, як намальовані брови, палкі чорні очі — ласкаві і смілі, гарно розрізані, свіжі уста. Коли він усміхався — здавалось, що це усміхається вродлива жінка, яка для жарту приліпила собі маленькі чорні вуса.

Віддаю йому пакет і їду далі. Кільometrів через три дорога різко підіймається на гору. За повороту на деякий час стає видно копулу. Нарешті між лісом показалися високі вали і будівлі за ними.

На ліво йде дорога, яка далі підіймається майже під прямим кутом до валу. Затримую коня, думаючи чи їхати далі шляхом, чи звертати на цю дорогу. З валу розлягається свист. Підіймаю голову і бачу якусь чорну постать, яка махає рукою, щоб їхав просто. Ще один заворот дороги і візжаю через проріз у валі, потім через браму, у монастирський двір.

Між церквами і будинками ходять черниці, козаки в шинелях і чорних жупанах, коло одного будинку старенький священик лагідно сміючись відбивається від здорового пса, який намагається лизнути його в обличча.

Побачивши мене, пес став, неначе роздумуючи чи гавкати, але потім видно рішив, що нема рації і вернувся до свого заняття. Питаю стрічного ко-

*) Гляди Л. Ч. К. ч. 11. за 1932 р.

зака, до когоб звернутись, щоб поставити десь коня.

— То хіба до Бондаренка¹⁾, він тепер за господаря, бо Гриб в дома. Он там в коморі він.

Підїзжаю до комори, на порозі якої зявляється типічна „офіцерська“ постать, з маленькою борідкою і в цвікерах з одним тільки шклом. (Друге розбилося, а окуліста в Холоднім Яру бракувало).

Оказується господар.

Представляюсь йому і кажу в чому справа.

— Василю! Забери коня на стайню і догляньте там — звертається він до одного з козаків.

Коло нас пробігає якийсь хлопчина, років дванацяти, в чорному жупанчику. Господар його затримує:

— Тебе мені і треба Івасю... Ви з Петром ще в тій самій келії?

— Еге-ж!

— Тепло у вас?

— Ого! Ще й як! Як напалимо то й не всидиш одягнений.

— Ну то виносьтесь звідти. Одно ліжко залишіть, я тобі дам зараз постіль, застели і будеш добре палити і доглядати цього хворого старшину.

— А Ви мені пістоля обіцяли подарувати!...

— Добре... Це у нас пара хлопчиків є. — Звернувся до мене господар. — Батьків в минулому році вбили большевики, так родинам гуртом допомагає, а цих жевжиків не відженеш ніяк — козакувати хочуть...

Через півгодини я лежав в теплій постелі і старенька черниця натирала мені якимсь бальзамом спухлу ногу.

Потім натирала груди і напоїла горячим наваром з якихось трав.

— З Божою помічю виздоровієте скоро.

— Чи не тиф, бабусю?

— Борони Боже. От така собі пропасниця... По очах бачу. З ногою довше забавимось, а це за три дні пропаде. Угрівайтесь добре, я вам кимось з сестер ще одну ковдру пришлю.

Мое нове приміщення виглядало не дуже вибагливо. Стіни давно небілені, пооблушчані. З „меблів“ було тільки військове, а може чернече ліжко, стілець і стіл, на якому лежало все мое багатство: шабля, кинджал, два автоматичні пістолі, малий німецький штуцер і дві ручні гранати „Мільса“.

По відході черниці зайшов до келії стрункий, але з „медвежими“ плечима, козак одягнений в кубанський козацький кожух, в татарській каракуловій шапці, з повним набором оправленої в срібло кавказької зброї на поясі. Голена голова, горбатий ніс і темна шкіра, робили з його правдивого чеченця. Глянувши на його суворе, нахмурене обличчя, я відразу здогадався, що це Чорнота, „який не любить дівчат“.

Не привітавшись сів напроти мене.

— Ну, як?

— Нічого...

Я почував себе якось незручно під його поглядом. Такий погляд буває звичайно хіба у мисливця, який стежить небезпечного звіра.

Він глянув на срібну ручку моєї шаблі.

— Містріханівський клинок? — добра сталь... Трохи затвердо загартована, зламатись може...

Мене здивувало, що він по оправі відгадав який клинок. Мусів бути добрим знавцем зброї.

— Я зустрів по дорозі сотника Компанійця — передав ним свій папірець до отамана...

— Грішного чорта хвіст! Лялька розмальована бабам на утіху!... Я не Андрій Чорнота, як його Коцуровці не втовчуть, як не на цей то на другий раз. Це-ж до своєї вдовички на Побережжа поперся. — Мало йому тут спідниці! Казав йому — візьми дядька з возом і вези свою дурну кучеряву голову, нікому шкоди не буде як розтовчуть, а то тачанка і кулемет пропадуть ні за що. Який це в біса старшина, як по такій „пекучій справі“ козаків покидає... Сьогодні тихо, а завтра може битись прийдеться.

— Багато сили зараз у монастирі?

— Яка там сила! Комендантська сотня, трохи кінноти, бурлачня бездомна, та Лубеньська „офіцерська рота“ Денікінська, — полтавці-старшини. Денікін мобілізував їх та на Крим віз, а вони забрали новенькі англійські рушниці, по півтисячі набоїв на брата і тягу до Холодного Яру. Добрі хлопці... Ото бачив франта з трьома очами — це з них. Наша сила в селах. Добрі села... Полюбив я цю місцевість. От поправишся, то поїздимо по околицях. Тут здається сяжняя землі нема неполитого козацькою кровю... Шанці на шанцях, могила на могилі... І населення з козацьким духом, непомішане, самі Українці — за Україну — очі видеруть, не те що на Поділлі чи Волині...

— А серед черниць теж є свідомі Українки?

— А яка з цього зілля користь?! Та молодші захоплюються нашою справою, тільки стара відьма — ігуменя, ненавидить усе українське. Як побачить у якої черниці українську книжку — зараз поклони заставляє бити. Вона якась княжна петербурзька, наречений у неї помер, так вона з горя у черниці пішла молодою ще. А взагалі добре булоби оце бабське кодро переселити куда небудь.

Піп тут старий, славна людина, все з ігуменею воює — вона йому служити по українськи забороняє. А один піп є маленький, згорблений, кажуть черниці, що більше ста трицяти років від роду має. Сліпий уже і не чує нічого, а то мігби чимало оповісти — з хлопчика послушника тут. Він раніш історію монастиря писав, а зараз ігуменя забрала книги до себе і мабуть пише, як „хохли обітель оскверніли“. Колись мушу видерти у неї старі записі, проглянути. Ну — бувай! Піду до коней глянути.

В дверях зіткнувся з двома молодими черницями, які несли мені ковдру.

— Добридень, пане Чорнота! Болящих відвідуєте?...

— Проходь. Проходь... Не скаль зуби, бо в рай не попадеш...

Черниці видно вже були при звичаєні до його тону. Обі були молоді, миловидні, одна з серіоз-

¹⁾ Призвище змінене. Через те, що дехто з залишившихся в живих Холодноярців — учасників боротьби, живе зараз на Україні, деякі у в'язницях і на засланні по інших справах. Правдиві їх призвища буду змінювати.

їм, трохи сумним обличчям. Накривши мене стали оглядати кімнату.

— Це-ж твоя келія була, Катю? — звернулась веселіша до поважнішої. Потім затримала погляд на моїм білим башлику і шапці, які висіли на стіні:

— У вас все біле, а в наших козаків чорне...

— Бо ваші козаки коло вас ченцями поробились...

— Лихо мені з такими ченцями! Часом чоло болить від поклонів.

— Від яких поклонів?

— Ну, бо йдеш по дворі, а який небудь бурлака підморгне смішно. Хіба втримаєшся, щоб не усміхнутись?! А мати ігуменя в вікно побачить і — бий поклони! На тім тижні за Чорноморця триста поклонів казала вдарити, а що я там проступила такого? Він мені за ковнір снігу насипав, а я йому віддала...

— Не личить сестрі в сніжки гратись. — Наставницьким тоном одізувалась сестра Катя.

— Розумна ти яка! Добре що тебе ні разу з твоїм Павликом не запримітила...

Сестра Катя зачервонілася.

— Видумаєш таке... Чоловік подумає справді...

Мені стало весело, дивлючись на їх молоді, повні життя личка, так не гармонуючі з темним одягом.

— Слухайте дівчата, яка вас лиха година у черниці погнала? Йшлиб уже під старість, як така охота до раю попасти.

— Ми сироти. Нас старі сестри виховали у своїм притулку. Ходім, а то якби поклони не прийшлося бити...

Під двома ковдрами не на жарт стало горяче. Повернувшись на бік і став дивитись через вікно на двір, де люди з двох світів ходили кожний у своїй справі.

Через двір бігла з дійницею в руках молода черниця.

Навздогін їй полетіла сніжка пущена молодим, поставним хлопцем в уніформі австрійської кавалерії і шапці Січових Стрільців.

Черниця оглянувшись на вікна загребла снігу і пустила ним в „напасника“.

Не допоможуть поклони...

Молодість свого не хоче дарувати, і коли ігуменю молоде, палке кохання загнало у монастир — то воно-ж мабуть не одну дозрівшу тут дівчину вижене з його.

На другий день маю весь час гостей. Заходять старшини — Лубенці. Бачу Чорноморця — гарний хлопець, вартий триста поклонів... Скінчив духовну семинарію в Полтаві і пішов „козакувати“. Заходять два хлопці в австрійських куртках — оказується Січові Стрільці: Йосип Оробко і Микола Гуцуляк. Усі розпитують про фронт, про партизанський похід.

Стара сестра Маланя тричі на день натирає і поїть своїм зіллям.

На четвертий день горячка зникла. Нога теж трохи стухла і не докучає так. Хочу піти побачитись з „Абреком“, але моя лікарка покищо не дозволяє. Кажу Івасеві, який весь час розглядає мою зброю, щоб привів під вікно.

Кінь вичищений і видно не голодний, вибрикує тягаючи за собою малого козака.

Під вечір заходить Чорнота, надзвичайно схвилюваний і сідає коло мене.

— Ех, чортів син — чортів син! Лялька чортова!... Не казав я йому, що так буде! Спідничник задріпаний!...

Здогадуюсь, що річ про Компанійця.

— А що сталося Андрію?

— Що... Нічого... Вбили дурня, тай все. Козак вирвався, а його так коло вдовички і приглушили Коцуровці з Чигирина. І тачанка з кулеметом пропала, і Іван ні за цапову душу пропав... Колись поїду і вкину ту вдовичку в Дніпро к трьом бісам. Ти-ж тільки подумай, ізза якоїсь задріпаної спідниці такий хлопець загинув. Думаєш багато Україна таких Компанійців має? Яке він мав право так безкорисно загинути? Пикуб йому за це побити треба було...

— Негоже, Андрію, покійника так величати...

Моя увага трохи охолоджує його.

— Любив я його сильно, хлопець же який був, — орел! Привезли до церкви у Мельники, завтра у монастирі ховати будем. От уже „дівоче царство“ сліз напроливає! — Вони-ж з усіх сіл кругом бігали до монастиря молитися до його чорних брів. Ужеб і вішався тут якій на шию, так ні! — вдовичка, чорт зна звідки, його причарувала...

На другий день рішаємо з Чорнотою поїхати до Мельників.

Одягаюсь і взуваю на хвору ногу невеликий, м'який валянок, принесений звідкись Андрієм. Андрій відноситься до мене чомусь приязно і заважаю, що зі мною не такий „брутальний“ як з другими. Загадка трохи розяснюється, коли сідлаєм коней.

— Як у чоловіка добра зброя і добрий кінь, — то це значить, що він добрий чоловік — говорить він, недопускаючим заперечення тоном. Зближає нас те, що як оказалось, ми оба почали військову службу в кавказькій кавалерії під командою князів Хана-Нахичеванського і Султан-Гірея, і оба „хапнули“ магометанської военной етики.

Зізнаєм з гори і пускаєм застояних коней чвалом. Його доброму Херсонцеві важко поспівати за моїм горбоносим, довгоногим „Абреком“, купленим за дві кулі у Татарина-денікінця під Білою-Церквою.

Проїжаєм Кресельці.

Заглядаю у знайомий двір, чи не видно „бісової віри дитини“.

Чорнота це зауважує.

— Чи ти не Ганю тут бачив? — Гляди, бо підеш за Компанійцем чортам кози пасти...

Все село залите народом, що зійшовся з околиці на похорон Компанійця.

Зібралось більш десяти тисяч озброєних мужчин. З жіноцтва перебільшують дівчата з горшками в хустинах і вінками з засушених квітів. Настрій юрби поважний. Мужчини гуртками щось горяче обсуджують.

Зустрічаєм отамана Василя Чучупаку з старшим братом Петром — начальником штабу, і ще з трьома братами. Найменший, молодий хлопчина, майже одного росту з своєю рушницею. З ним високий дідуган з довгою сивою бородою,

з добре вичищеною рушницею, з настромленим багнетом. Це — старий Чучупака — отаманів батько.

Чорнота представляє мене.

Отаман звертається до його:

— Андрію! Тебе іноді слухають скоріше як мене. Ми підем до церкви, а ти походи між народом... Настрій у всіх такий, щоб поховавши Компанійця — йти наступати на Чигирин. Це неможливо... Як заведемось з Коцуром — більшовики з другого боку дадуть нам перцю.

До церкви протиснутися не легко, але товпа мовчки розступається перед отаманом.

Компанієць лежить в простій дубовій труні.

Очі відкриті і відбиваючи світло свічок здаються живими. На обличчі застиг якийсь лагідний вираз. Над правою бровою чорна ямка — слід від кулі. По обличчі і на руках розкидані темні сліди ударів — видно боровся.

А все таки він і мертвий — був чудово гарний.

„Вернусь післязавтра...“ — мимоволі спінулася мені зустріч з ним у лісі.

По короткій відправі на рушниках виносять тіло з церкви. Постановлено нести на руках аж до монастиря. Нестимуть парубки і дівчата на зміну.

Що найменш п'ятнадцятитисячна процесія розтягнулися через село і ліс. Озброєні йшли сотнями, по селам, жінки і дівчата окремими групами. Сум і суворість лежали на всіх обличчях. Було якось трохи не зрозуміло, чому ці всі люди приймають так близько до серця смерть цього немісцевого, чужого „бурлаки“, який забрив суди в минулому році з степів Херсонщини.

Чорнота наче вгадав мою думку:

— Тут в минулому році ховали своїх вбитих хлопців по трицять разом, але ні один не мав такого величного похорону...

Любило населення Івана, бо й він для його своєї голови не шкодував. Зрештою — вбиті в боях — це річ звичайна... Не так зворушує...

Ми обігнали валку і поїхали до монастиря. Залога сумна готовилася до зустрічі свого любленого, веселого сотника, який повертав з прогульки на Побережжя. Між двома церквами, поруч чиїхсь старовинних могил з посадженими коло них, тепер вже велетенськими деревами, — була вже готова глибока хата для нього. На монастирській кухні готовився заупокійний обід.

Нарешті процесія увійшла в монастир і відкрити домовину поставили на землю коло ями. Дівчата, які несли покришку, побачивши яму, тихо заплакали. Чорнота, з яким ми стояли коло ями, глянувши на обличчя мертвого товариша, сердито мазнув себе кулаком по очах.

— Ах чортів син — чортів син! — зітхнув він і коли старенький монастирський священник почав читати заупокійні молитви — став зосереджено молитись. Був він людиною глибоко релігійною.

Коли з тисяч грудей понеслося понуро-величаве „Вічна пам'ять“, серед стоячих на колінах дівчат почувся глухі ридання. Нарешті забита домовина спущена на звязаних рушниках до ями. За нею полетіли рушники, вінки, дівочі хустини...

Почотом для сальви командував Йосип Ороб-

ко, але грізна хвиля пострілів з десятка тисяч рушниць покрила і його дужий голос і сальву залюно.

За валами важко вибухнули три міни пущені з міномета.

„Як умру то поховайте“ — затягнув сильним басом немолодий селянин, який спершись на рушницю стояв у першій ряді. Могутні, величні хвилі пісні понесли над лісами, відкликаючись луною по ярах.

...„Поховайте, та вставляйте, кайдани порвіте, і вражою злою кровю волю окропите“...

Юрба скінчивши пісню грізно загула. Почувся викрики: „На Чигирин!“ „Доки їм терпіти?!“ „Смерть Коцуровцям!“

Отаман став на лавку коло могили і підняв руку з рушницею. Юрба стихла.

— Брати-громадяне! Ворог вирвав з наших лав одного з найкращих борців, але не піддавайтесь справедливій жадобі помсти! Хай пам'ять про Івана Компанійця вічно живе в наших серцях, але залишіть мертвого мертвим, а живе діло — для живих! Скільки разів терпіла Україна поразку і страшну руїну через те, що сини її бились між собою в хвилю як на неї насувався ворог ззовні! Про це, стара гетьманська столиця, на яку ви збираєтесь, моглаби найбільше оповісти...

Тепер на Україну насунувся страшний ворог, який руйнує і обдирає наш край, безправно вбиває тисячі і тисячі наших людей там, де нарід не вмів і не хотів боротися, щоби рятувати себе, поки ще був час. Але з очей селян падає полуда і Україна буде боротися, щоб повернути те, що так нерозумно віддала. Ми зможемо перемогти тільки єдністю, дружним здаром на ворога! А коцурівщина сама загине, бо вона не має під собою ґрунту! Селяни Суботова чи Степівки підуть разом з нами, коли вийдуть з під впливу купи авантюристів, коли побачать, що це один шлях до рятунку. Не з ними засліпленими нам боротися, щоб тішити цим ворога!

Розходьтесь спокійно по домах! Готуйте і бережіть зброю! Будьте готові в кожную хвилю стати під сумний, чорний прапор¹⁾ Холодного Яру на захист своїх прав і України! Мусимо вернути їй радість і славу!

Зірвалося і довго не змовкало могутнє „Слава“. Коли люди вже замовкли — його ще деякій час повторювали яри.

„А-а-а-а!“ — донеслася остання протяжна луна десь здалека.

— Холодний Яр обіззався... — з якоюсь містичною повагою звернувся до мене Чорнота.

— Хіба не це він? — показав я на глибокий яр, над яким одною стороною стояв монастир.

— Ні, це старе русло річки Косарки, з якою звязана легенда про те, що коло тисячі років

¹⁾ 1-й (основний) курінь Холодного Яру мав чорний прапор з гербом України і написом з одного боку: „І пові новий огонь з Холодного Яру“, з другого: „Воля України — або смерть!“ і жовто-блакитний прапор з написом: „Полк гайдамаків Холодного Яру“. 2-й курінь „Білого яру“ і 3-й курінь мали жовто-блакитні прапори. В 1920 році об'єднання називалося бригадою Холодного Яру.

тому назад якась княгиня Мотрона перетворила свій укріплений замок на монастир, бо в дійсності це монастир св. Параскеви, а не Мотрони. Ось у цей бік до Жаботина гори Весела і Червона, на яких стояв гайдамацький табор. Он там — Скарбовий Яр—в якому була гайдамацька скарбниця. А там пішли Кривенків Яр, Чорний Яр, Попенків Яр, Гадючий Яр, а Холодний Яр у цей бік, верстви півтори-дві звідціль. Починається від Мельничанських хуторів і тягнеться верстов із сорок, десь аж за Лебедин. Він найглибший з усіх, його схили в деяких місцях мають з вісімсот метрів висоти.

Для нас тепер Холодний Яр має те саме значіння що і всі останні яри. Дорогий той вогонь, який заховався в серцях людей кругом його...

Юрба помалу заспокоїлася. Почався обід. Зготовленого в монастирі, звичайно, старчилови не на багатьох, але жінки і дівчата всі мали з собою страву. В монастирській трапезній, в келіях, на дворі, — день якраз трапився теплий, — жилились гуртками селяни і залога.

„Бурлаків“ запрошували від гуртка до гуртка. Вже вечоріло, коли народ групами став розходитись.

(Далі буде).

Іван Мазепа та Іван Скоропадський

Написав: Д-р Микола Андрусяк.

Питанням, чи стародубський полковник і пізніший гетьман Іван Скоропадський належав до Мазепиних однодумців, займається Теофіль Коструба¹⁾. Одначе свої думки про участь Скоропадського в протимосковських плянах Мазепа обмежує автор тільки до здогадів, не маючи „безпосередньої вказівки“ в джерелах²⁾. Тому власне хочу докладніше висвітлити взаємини між Мазепою та Скоропадським, бо вони кидають світло на те, хто творив ядро мазепинців.

Іван Скоропадський переходить до гетьмана Івана Самійловича в тім самім році, що й Мазепа (1674), тільки іншим шляхом. Досі оба вони були на Правобережжі; Мазепа весь час при „сонцю Руїни“ гетьманові Петрові Дорошенкові, а Скоропадський, як Уманець, відпав від Дорошенка, коли ворожа його союзів з Туреччиною партія вибрала правобічним гетьманом уманського полковника Михайла Ханенка. З його упадком шукають його сторонники пристановища на Лівобережжі, куди також прибувають і чільні Дорошенківці після того, як Дорошенкові державницькі змагання показали безвиглядними.

Як елемент політично вироблений, бувші Дорошенківці й Ханенківці (які також вишколилися політично під Дорошенком) здобували собі визначні становища й на Лівобережжі. Вже за Самійловича вибиваються на чільні становища бувші Дорошенківці: Михайло Вуякевич, Яків Лизогуб, Іван Мазепа й Василь Кочубей, а з Ханенків-

ців: Іван Ломиковський та Іван Скоропадський.

Останній дістався спершу до військової канцелярії гетьмана Самійловича, а відтак був чернігівським полковим писарем. Самійлович уживав його до важніших посольств у Москву, а коли московський цар Федір Олексієвич переговорював з турецьким і татарським урядами й посилав для того на Крим свого посланця Василя Тяпкина, Самійлович послав туди Скоропадського „так для догляду тих мирних договорів, як і для словесного про те, що в тих мирних договорах учиниться йому гетьманові, старшині і всьому запорозькому військові, донесення“³⁾.

До важніших дипломатичних місій уживав Скоропадського й гетьман Мазепа. В 1693 р. вислав Мазепа Скоропадського до царя в справі знесення на Україні зненавиджених серед козацького загалу аренд та вставлення річного податку до військового гетьманського скарбу від шинків⁴⁾. Колиж Запорожці бурилися з приводу будування на їх землях твердинь, вислав у 1703 р. Мазепа на Січ Скоропадського „з особливими напаминательними письмами“. Разом з Скоропадським їздив туди й московський стольник Федір Протасев. Після їхнього повороту писав Мазепа до московського боярина Федора Головіна, що вони „хоч не загасили“ розжареного вогню, одначе попелом присипали, що не скоро від того вугля сподіватисяб полумя“⁵⁾.

За Мазепа Скоропадський, подібно як і всі інші колишні Дорошенківці й Ханенківці, займає чимраз вищий уряд; в 1698 р. Скоропадський є генеральним бунчужним, у 1701 р. стає генеральним осавулом. Заміряючи зривати з Москвою, Мазепа робить Скоропадського стародубським полковником (1706). Стародубщина була найбільш загрожена від Московщини на випадок війни з нею.

¹⁾ Д. Яворницький: Істочники для истории запорожских козаков; т. I, Володимир 1903, ст. 798.

²⁾ Д. Н. Бантиш-Каменський: Істочники малоросс. истории, Чтения в Общ. Истории и Древн. Росс. при Моск. Университете, 1859, кн. I, отд. II, ст. 11 і 13.

³⁾ Д. Яворницький: Істочники для ист. запор. коз. I, ст. 935—38 і 950.

¹⁾ Гетьман Іван Скоропадський (1708—1722). Львів 1932, ст. 11—12.

²⁾ Автор пише: „Можемо догадуватися також, що І. С-кий був учасником Мазепиною задуму...“, відтак висловивши „багато (3) посередних вісток“, що за цим промовляють, пише: „Можемо отже напевно заключати, що І. С. був прихильний задумові Мазепа, був одним із „мазепинців“. Якщо він не пішов за Мазепою, то не для „браку переконань“, а просто тому, що ввиду повставшої в Україні ситуації: недостачі війська, соціального антагонізму й величезної сили царя Петра, вигляди на повдження слабі, й він не пішов з Мазепою...“ і т. д., а вкінці: „Ввиду того він остає з царем і приймає вибір на гетьмана...“.

Гетьман числив на співпрацю з ним Скоропадського, поручаючи йому це полковництво. Щодо прихильності Скоропадського до протимосковської акції Мазепа не сумнівався, бо до зриву з Москвою наглив гетьмана колишній сподвижник Ханенка — генеральний обозний Іван Ломиковський. В крузі бувших Дорошенківців і Ханенківців Мазепа не крився з своїми протимосковськими плянами, вважаючи їх своїми однодумцями. Бачимо це з доносу Василя Кочубея. Кочубей оповідав, що після гостини у гетьмана в неділю 22 травня 1707 р., на якій був також московський боярин Іван Олексієвич Мусін-Пушкін, залишив гетьман у себе Кочубея та Скоропадського; з обома поділився Мазепа вісткою, одержаною від московського боярина, що вояки бихівського команданта Сіницького вирубали в пень московське військо в білоруських пограничних городах. Гетьман не скривав перед ними радості з цього зриву, гостив їх, аж добре впилися, а Скоропадський щойно на другий день відїхав до свого дому в Чернигові⁶⁾.

Очевидно, Кочубей, перед яким як своїм однодумцем гетьман з нічим не крився, рішив виявити наміри Мазепа цареві. Спершу вислав він до Москви донощиків черця Никанора та вихреста Петра Яценка. Одначе їм у Москві не повірили й повідомили про це Мазепу; щоби дістати їх у свої руки та запевнити царя про свою вірність, вислав гетьман до Москви посольство під проводом Скоропадського⁷⁾. З того видно, яким великим повірником гетьмана був Скоропадський, підчеркує це також у своїх записках один сучасний Поляк, що як сторонник Станіслава Лещинського був зі Шведами на Україні⁸⁾.

У тайному договорі з Карлом XII Мазепа призначив Шведам на зимовий постій Стародубщину⁹⁾. Певно гетьман поінформував їх, що стародубський полковник ставитиметься до них прихильно; за прихильного Шведам уважає Скоропадського невідомий по імені учасник Карлового походу на Україну¹⁰⁾.

Сподіючись, що Шведи випередять Москалів у Стародубщині, Мазепа велів Скоропадському впустити до Стародуба це військо, що раніше явиться перед брамою міста й зажадає впустити його до середини¹¹⁾. Цей наказ дав Мазепа без сумніву не так тому, щоб укрити перед Скоропадським свої тайні пляни, як радше з наміром так довго триматися царя, доки не побачить „з якою силою Станіслав (польський король) до україн-

ських границь прийде, і які будуть успіхи шведських військ у московській державі; і коли не сила наша буде — говорив гетьман до Орлика — боронить України й себе, то для чогож маємо самі в погибель лізти й вітчину погубляти?“¹²⁾.

Становище Скоропадського в Стародубщині було дуже складне; вже з кінцем вересня 1708 р. увійшли у Сіверщину Шведи, а Мазепа ще не зірвав явно з Москвою. Єднаючись на власну руку з Шведами міг Скоропадський на випадок їх програї стягнути на себе царський гнів, перед яким, подібно як Мазепа після Полтави, мусів би утікати на чужину. А тут ще могли бути у нього сумніви, чи Мазепа рішиться перейти на шведський бік.

Шведський історик Фріксель оповідає, що Скоропадський будучи приклонником плянів Мазепа на вістку, що Шведи зближаються до його полку, впав на іншу гадку. Орієнтуючись в ситуації та маючи відомости про стан шведської армії не вірив в її перемогу й тому зажадав помочі від московського генерала Інфлянта. Щоби загаїти марш шведського генерала Лягеркрони, що з 6 тисячним військом як передньою сторожею промочував дорогу Карлові XII, Скоропадський мав підіслати йому на провідників селян, які його попровадили крутими дорогами¹³⁾.

Серед оповіщених московських джерел не найшов я згадки про те, начебто Скоропадський просив московської помочі проти Шведів. У дещо пізнішому листі московського канцлера Гаврила Головкина до Мазепа є тільки згадка про лист Скоропадського до нього, в якому сповіщав, що в Стародубі залишилося тільки 500 козаків, а решта розбіглася¹⁴⁾. Одначе не можемо означити, коли саме писав Скоропадський це до Головкина; чи ще перед приходом Шведів у Сіверщину й через те просив московської помочі, чи вже після того, як Шведи були під Стародубом, виправдувався, чому дозволив їм спокійно стати табором, чи вкінці вже в часі, коли серед населення Стародубщини внаслідок московських знущань повстав переполох.

Розглянемо, що говорять про це сучасні мемуаристи. Придворний історіограф Карла XII Густав Адлерфельд складає вину тільки на ген. Лягеркрону за те, що дався Москалям випередити в Стародубі¹⁵⁾. В оповіданні про полтавську битву шведського учасника невідомого по імені згадується справді про провідника, що повів Лягеркрону іншим шляхом через великий ліс, одначе нічого не говориться про підіслання цього провідника Скоропадським¹⁶⁾.

¹²⁾ Основа, Петербург, листопад 1862, Исторические акты, ст. 14—15.

¹³⁾ A. Fryxell: *Lebensgeschichte Karl's des Zwölften*, ч. II, ст. 125—6. Також і Костомарів (Собрание сочинений, исторические монографии и исследования, кн. VI, т. XVI, Мазепа, Петербург 1905, ст. 614) подає за Фрікселем, начебто Скоропадський підіслав Лягеркрону провідника, що попровадив його в іншому напрямі.

¹⁴⁾ Н. Костомаров, *op. cit.*, ст. 618.

¹⁵⁾ G. Adlerfeld: *The Military History of Charles XII*, т. III, ст. 60.

¹⁶⁾ *Ibid.*, т. III, ст. 211.

⁶⁾ *Ibid.*, ст. 99—100.

⁷⁾ *Ibid.*, ст. 70.

⁸⁾ K. Kantencki: *Karol XII w Polsce i Turcji*. *Przew. Nauk. i List.*, Львів 1877, ст. 463.

⁹⁾ G. Adlerfeld: *The Military History of Charles XII*. т. III. Лондон 1740, ст. 193 і 210—11. Англійський переклад „Воєнної історії Карла XII“, написаної надвірним історіографом Густавом Адлерфельдом, що згинув під Полтавою 1709 р. Цей тайний договір Мазепа з Карлом XII переповідає невідомий по імені Швед, що брав участь в Карловому поході на Україну, в оповіданні про полтавську битву; це оповідання в власне додане до твору Адлерфельда.

¹⁰⁾ *Ibid.* ст. 211.

¹¹⁾ *Ibid.* ст. 60; — A. Fryxell: *Lebensgeschichte Karl's des Zwölften*, ч. II. Браншвайг 1861, ст. 125.

Також сповідник Карла XII Юрій Андрій Нордберг оповідає, що Лягеркрона взяв собі за провідника селянина, який попровадив його блудною дорогою. Ворог, довідавшись про наміри шведського короля, рішив випередити Шведів у Стародубі, що був північним ключем доступу на Україну. Однак Москалі не булиб досягнули цього, якщоб Лягеркрона не поповнив другої помилки. Шведи зблизилися до Стародуба вечером о шестій годині й могли без жадного спротиву увійти до міста. Шведські полковники радили Лягеркрону це зробити, однак цей рішив почувати в лузі. Яких 4 чи 5 годин опісля прийшли з іншої сторони Москалі й увійшли до городу, звідки о півночі трома гарматніми вистрілами повідомили, що вони в місті. Через Стародуб ішов одинокий шлях з півночі на Україну й тому Шведи втратили можливість здержати московський похід на Україну¹⁷).

З інших сучасних мемуаристів слід згадати ще резидента польського короля Станіслава Лещинського при Карлі XII Станіслава Понятовського, батька останнього польського короля. З його записок довідуємося також, що Лягеркрона через власну нерозвагу взяв собі таких провідників, що не знали дороги. Тому Москалі випередили його в Почепі.

Завертаючи з під Почепу до головної армії Карла XII, ген. Лягеркрона „ішов через Стародуб, де місто відчинило йому брами й привитало хлібом-сіллю, однак коли він станув 1½ милі далше з військом, тої самої ночі увійшло в місто 7 тис. Москалів і замкнулося в цій твердині“¹⁸).

З наведених вище вісток бачимо, що Шведи самі прогайнували нагоду зайняти призначені їм Мазепою на зимовий постій сіверські твердині. Натомість нема згадки в шведських мемуарах про якінебудь перешкоди з боку стародубського полковника; а в записках польського дипломата Понятовського, що визнавався добре в козацьких справах, згадується навіть про ввічливе відношення Стародубчан до Шведів. З того бачимо, що Скоропадський держався Мазепиної інструкції, заховуючись неутрально аж до приходу Москалів¹⁹).

Зрештою не було й причин до напруження відносин між Шведами й козаками в Стародубщині. Шведське військо відносилось до населення лагідно; а ген. Лягеркрона у своїй відозві до мешканців радив не боятися Шведів, оставати спокійно в своїх оселях та привозити до шведського війська харчі на продажу. Москалі навпаки, все нищили, рабували й палили, щоби затруднити Шведам дальше перебування в Стародубщині; московські драгуни й солдати безчестили тяжко

¹⁷) G. A. Nordberg: *Leben Karl des Zwölften* (німецький переклад), II ч. Гамбург 1746, ст. 88—89; — *Histoire de Charles XII*. (французький пер.), т. II, Гага 1748, ст. 241—2.

¹⁸) С. Томашівський: Із записок Каролінців, Зап. Наук. Т-ва ім. Шевч. т. 92, ст. 72—3 і Причинки до іст. Мазепинщини, Львів 1910, ст. 7—8. Пор. також: K. Kantecki: *Karol XII w Polsce*, *Przew. Nauk. i Lit.*, Львів 1877, ст. 170

¹⁹) Фріксель (ор. сіт. ст. 126) також стверджує, що Стародубці заховувалися неутрально, однак Лягеркрона чекав на їх спеціальні запросини увійти до міста й тому випередили його Москалі.

та били Українців, а офіцери й слухати не хотіли скарг на такі обиди. Серед населення повстав переполох, усі розбіглися й крилися по лісах²⁰). Було це з початком жовтня, себто місяць перед явним зривом Мазепи з Москвою.

В перших днях листопада прибув Мазепа до шведського війська²¹), а 10 листопада з села Дегтярівки недалеко Десни на шляху з Глухова до Стародуба вислав лист до Скоропадського. Гетьман у листі зазначував, що наміри московського уряду знести козачину та кривди заподіяні досі Москалями на Україні, заставили його, за згодою й волею генеральної старшини, полковників та старшини всього запорозького війська перейти під опіку шведського короля, що визволить козачину з під московського ярма. Скоропадському ж доручав старатися всіма силами знищити московську залогу в Стародубі та злучитися з нижинським та переяславським полковниками. Якщоб йому не вдалося вигубити Москалів у Стародубі, хай відступить з товариством до нього до Батурина, щоби не попасти в московські руки²²).

Та обставини склалися на Мазепину некористь; його Батурин зруйнували зловісного 13 листопада Москалі²³). А Скоропадський прийняв у Глухові 17 листопада вибір на гетьмана, що відбувся з царського наказу „по прежнім правам“ і „вольними голосами“, однак під охороною білозерського драгунського полку для того, щоби часом хто з однодумців Мазепи не вчинив якогось заклоту²⁴).

Хоч цей новий уряд Скоропадського вкладав на нього тягар репрезентувати усе те українське козацтво, що ставилося ворожо до змагань Мазепи, то все таки в близьких до Мазепи кругах уважали глухівського гетьмана за свого. Серед новин, які одержав французький посол у Стокгольмі Кампредон з початком 1709 р. від кур'єра, що прибув з головної шведської квартири, є й така: „Скоропадський, що цар поставив його замість Мазепи, є особистий приятель Мазепи, і при першій змозі всі козаки перейдуть на бік Шведів“²⁵).

²⁰) Н. Костомарів: *Собр. соч.*, *Ист. моногр. и исследования*, кн. VI, т. XVI, Мазепа, ст. 616—7; — Олександр Грушевський: *Глухів і Лебедин*, *Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові*, т. 92, 1909, ст. 27. — Чи й до того часу слід віднести повідомлення Скоропадського Головкину, що його Стародубці розбіглися, а залишилося тільки 500 козаків; у кожному разі, коли це не сталося ще перед шведським приходом, то могло статися найпізніше в часі тих московських знущань над населенням. Докладного часу не можна означити тому, що Костомарів (ор. сіт., ст. 618) подає тільки уривок листа Головкина до Мазепи без дати.

²¹) *Ibid.*, стор. 627; — О с н о в а, 1862, листопад, *Истор. акты*, стор. 24; — С. Томашівський, ор. с., *Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові*, т. 92, ст. 73—4 і *Прич. до іст. Мазепинщини*, ст. 8—9.

²²) Ч т е н и я в *Общ. Ист. и Древн. Росс. при моск. унив.* 1859, *Источн. малор. истории*, ст. 173—5.

²³) Н. Костомаром: Мазепа, ст. 635.

²⁴) Ч т е н и я в *Общ. Ист. и Древн. Росс.* 1859, *Источн. мал. ист.* ст. 177—183.

²⁵) І. Борщак: *Шведчина й французька дипломатія*, *Наук. Збірник Іст. Секції У. А. Н. за р. 1928*, Київ, ст. 82.

Цікаву вістку про взаємини між Мазепою та Скоропадським подав у своїм „Описі подорожі“ Словак Данило Крман, що товаришив Карлові XII від Могилева Білоруського до Бендер. Він згадує, що 16 серпня 1709 р. прибув до Бендер шведський генерал Меєрфельт з умовами згоди від царя, а за ним царські послы „між ними Скоропадський, полковник стародубський, вибраний на місце гетьмана Мазепи після його переходу до Шведів. Він мав виправдуватися перед Мазепою за те, що прийняв предложенний царем титул гетьмана, та мав обіцяти, що буде вірний своєму гетьманові Мазепі й приведе йому збунтованих козаків, як тільки нагодиться відповідна пора“²⁶⁾. Про цей побут Скоропадського в Бендерах не маємо вісток в інших джерелах.

Зберігаючи тайно пошану для Мазепи, Скоропадський старався по змозі притулити на Україні деяких бувших мазепинців. В тім перешкаждали йому свої землячки, що підлещуючись Москалям, робили з цього приводу на нього доноси; такий донос подав на Скоропадського землячок Данило Забіла, а потвердив це московський резидент у гетьманській столиці Федір Протасев²⁷⁾.

Як бачимо, наведені тут вістки з джерел, потверджують думку, висловлену давніше письменником Вячеславом Будзиновським, що Скоропадський був учасником заговору Мазепи²⁸⁾.

²⁶⁾ Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. XXXIII. Будапешт 1894, ст. 584; — С. Томашівський: Словацький висланник на Україні, Львів 1906, ст. 38.

²⁷⁾ Н. Костомаров: Собр. соч., Ист. моногр. и иссл. кн. VI, т. XVI, Мазепинцы, ст. 752—3.

²⁸⁾ В. Будзиновський: Наші гетьмани, Львів 1907, (на обкл.: 1923) ст. 161.

Довіря Мазепи до Скоропадського не буде дивним для того, хто возьме під увагу факт, що оба вони були колись під гетьманом Дорошенком; правда, Скоропадський тільки до часу, коли Уманщина з Ханенком на чолі виступила проти Дорошенка.

З колишніх Дорошенківців, серед яких загально прийнялося поняття „самостійного народу“²⁹⁾, й вербувалася вся протимосковська опозиція на Лівобережжі; бувші Дорошенківці творили теж ядро Мазепинців. Тому бачимо, що хоч були особисті суперечки між Мазепою й Кочубеєм³⁰⁾, то все таки гетьман не крився перед Кочубеєм з ворожими до Москви намірами, вважаючи його як бувшого Дорошенківця за свого однодумця; таким був би Кочубей і залишився, якщоб не взяли у нього верх його особисті жалі до Мазепи.

Розглянувши відносини Мазепи до Скоропадського, пізнішого гетьмана з царського наказу, та отверті протимосковські Мазепині розмови з Кочубеєм, непредвидженим своїм донощиком, можемо сміло прийняти, що вся козацька старшина за часів Мазепи відносилася ворожо до московського панування, а зрив Мазепи з Москвою, був висловником її волі.

²⁹⁾ „Jakoż to ci ludzie nie chłopci, ale Naród udzielny“ — так висловився про Дорошенкових козаків львівський єпископ Йосиф Шумлянський, що був у 1671 р. в Чигирині.

(F. Kluczycki: Pisma do wieku i spraw J. Sobieskiego. т. I, ч. I. Краків 1880, ст. 631).

³⁰⁾ О. Оглобін: Мазепа й повстання Петра Іваненка (Петрика), Зап. Іст.-філ. Відділу Всеукр. Ак. Наук, кн. XXIII., Київ 1929, ст. 189—219.

Польський генерал про львівські легенди

(Цікава книжка для дослідувачів українського недавнього минулого*).

Давно вже провалився первісний погляд критиків, що для оцінки книжки не треба знати автора. Мовляв: знання людини, яка дала книжку в руки читачеві, настроює читача згори тенденційно, бо каже йому глядіти на зміст лектури крізь призму персоналій автора. Звичайно, що коли маємо до діла з читачем, який взагалі легковажить книжку без освяченої й опатентованої фірми, то йому й ота фірма, себто назвисько й найподрібніша біографія автора нічого не можуть: чи такий читач хвалить чи ганить книжку, або радше: чи вона йому „подобається“ чи ні — це книжки ні автора не пече ні морозить. Осуд примітивного читача взагалі не має значіння. Однак осуд читача, що вміє читати, набірає шойно тоді потрібної краски, може шойно тоді стати ясним і скристалізованим, коли його вражіння, здобуте з перелисткування карток па-

перу, є перевірене на життєвих даних. Іншими словами, коли образ, який створює в уяві читача книжка, відповідає дійсному портретові автора.

Книжку Болеслава Рої безумовно з багато більшою цікавістю беруть до рук ті, які бодай трохи знайомі з постатю та долею і недолею того польського діяча. Ще два роки тому можна було оглядати в кулюарах варшавського союму високого художавого мушину, з пожовклою шкірою на запавшому лиці, невеликим сивим вусом, коротко-стриженим сивим волоссям, у поганенькому сірому одязі, з недбайливими манірами втомленої і недужої людини. На соймовій трибуні той посол майже ніколи не появлявся. Сидів на лавках польської лівиці, серед радикально-селянської партії „Стронніцтва Хлопського“, яке тепер „радикалізує“ свого нового лідера „кулака“ Вінцентого Вітоса („Пяст“, „Визволене і „Стронніцтво хлопське“ творять нині одну партію під назвою „Стронніцтво Людове“). Наш високий худий посол подавав на якогось старшого

*) Roja Bolesław: „Legendy i fakty“, Warszawa 1932, Nakładem księgarni F. Hoeszicka 8°, str. 372.

двірського канцеліста, чи сільського інтелігента-середняка, може маломістечкового урядовця. В усякому разі дуже важко було догадатися у ньому — недавнього генерала...

А всеж, це був генерал. Генерал щойно революційного часу, без високо-академічної освіти й без вишколу генеральних штабів якоїсь кадрової армії, а проте генерал, що у своїй військовій кар'єрі знав і фронт і запілля, і військово-організаційні і військово-політичні справи, — це був генерал розмірно молодий ще віком, викинений із колії своєї початкової блискучої життєвої кар'єри химерними подіями у його відродженій батьківщині. І лише ті, які про його виступи у соймовій військовій комісії, де він забірав слово як фахівець та викликував маленькі сензації своїми радикально-ліберальними поглядами про військову політику, нпр. про потребу реорганізації польської армії на національно-територіальному принципі, щойно тоді люди пригадували собі того навпів забутого генерала, якого молодші товариші й співробітники та маленькі підчинені дійшли до найвищих почестей, перебувають нині у генеральному інспектораті чи на інших визначних становищах і може мріють про ще вищу кар'єру, та який сам коротає вік здалека від армії та лише формально, через свій посольський мандат, причасний до громадсько-політичного життя. Зрештою, швидко й отого мандату, який йому ніколи не імпував, зрікся, і живе нині окремо, а може й бідно десь на передмістю Варшави, — та старається розбити легенди, які його „приятелі“ витворили довкола нього й його колишньої діяльності, легенди, що м. і. поклали край його військовій кар'єрі.

Такою спробою ген. Владислава Рої розбити кілька польських легенд є його обемиста книжка, яка появилася кілька місяців тому. Не писана письменником. Схематично і стилістично досить недовладна. Численні повторювання, пречисленні петітові нотки під текстом, полеміка позбавлена публіцистичного розмаху, описи позбавлені всяких реторичних і нарраторських „квіток“, усе воно не ставить споминів ген. Рої на рівні зі споминами тих чужинецьких, а навіть деяких польських військових діячів і політиків (нпр. ген. Сікорського), які є під кожним оглядом вигладжені. А проте прецікавого, фактичного матеріалу ця книжка має чимало, й чимало не менш цікавих особистих уваг та коментарів автора. А що фактичний матеріал торкається подій на галицькому терені у рр. 1918—19, а уваги суспільно- і національно-політичного характеру кажуть про відносини Польщі й у Східній Галичині в часах польсько-української війни й пізніше, аж до нинішніх „санаційних“ днів включно — то подвійно цікава ця книжка для Українців взагалі, а дослідувачів нашого недавнього минулого зокрема. Цікава теж для усіх, хто хоче познайомитись дещо з кулісами інтриг ріжних польських груп і котерій, які важкий, а то й рішаючий вплив мали і мають на формування польсько-українських взаємин.

Ген. Роя був тим, який перший вводив і завів лад у Західній Галичині в днях розвалу австрійської монархії. Він був тим, який вислав із Кракова військову експедицію до Перемишля, щоб зробити з нього операційну базу проти Львова. В якому йшли польсько-українські бої. Він видав у Львові за своїм підписом історичний комунікат у двох мовах про український відступ зі Львова. У книжці Рої маємо теж історію цілого „рветесу“, що повстав в ендецькому й у військових, по ендецьки настроєних, колах з приводу того уступу згаданого комунікату, який заперечував польською про „вішання і морди мешканців польських людности зі сторони українських військових відділів“. Тому ген. Роя знає чимало дечого й може про чимало дечого сказати цікаві речі. Він їх теж каже. Він розбив документами легенду про нехить Пілсудського відбивати від Українців Львів; з другого боку розбиває легенду про жертволюбивість ендеків для справи „оборони“ Львова і про заслуги „кресового“ польського громадянства в цій справі; він не відносить теж з ніяким легендарним пієтизмом до „оброньцув Львова“ типу „бригадіера“ Мончинського, зриваючи брутально легенду про його боеві й національні заслуги. Річ ясна, що ми не будемо признавати на 100 відс. правдивість тверджень ген. Рої про тодішню ситуацію у Східній Галичині, ані теж не квапимось апробувати його погляди на ситуацію нинішню. Однак по знайомитись з тими поглядами — річ дуже цікава й вартісна.

Ген. Роя був і є польським галицьким „автономістом“. Він уважав і нині вважає, що сталася велика помилка з погляду польської державної рації, що всю енергію і весь військово-політичний експанзивний розмах скермовано на схід і південний схід, замість на захід і північ. Обвинувачує палко ендеків і лиховісні наслідки їхньої національної політики. Виступає проти колонізації і проти всяких „пацифікацій“. Жаліє, що не переведено радикальної земельної реформи, дарма, що прив'язує до неї надто великі національно-політичні надії. Був і є прихильником автономічної польсько-української управи у Східній Галичині та не ворожить доброї будуччини ані односторонньому польському націоналістичному правлінню, ані визвольницьким змаганням галицьких Українців, в яких не береться під увагу націоналістичного й боездатного польського галицького елемента. Це все речі й погляди будь-що будь цікаві та небуденні.

Подробиці тієї книжки повинні найти фахову оцінку українських військових істориків (нпр. про польські й українські боеві сили у листопаді 1918 р. у Львові). Але й поза ними є чимало матеріалу у книжці ген. Рої (нпр. польські розвідочні звіти про положення у критичних днях у Львові), з яким варта познайомити наших читачів. Тому до тієї книжки ще повернемо.

А. Кедрин.

З Новим Роком!

Вже по традиції водиться, що з кожним новим роком редакції зокрема адміністрації часописів та журналів пишуть т. зв. заклики до читачів. Буває, що такий заклик часами зайвий як стріл у порожнечу, буває, що читачі поминають його кинувши лише оком, бо наприкриться читати повторюване те саме що року.

Та до нас це не відноситься. Ми уважаємо наших членів і передплатників ширшою сімєю, з якою таки треба з приводу нового року поділитися бодай кількома словами.

Не будемо розписуватись про майбутні надії та пляни Видавництва. У нинішніх часах дійсність говорить сама про себе. Річ у тому, щоби видержати та продовжувати діяльність.

Тим разом згадаємо лише про передплатників та акцію остаточної ліквідації залеглостей:

В жовтні, в звязку з місяцем преси ми мусіли прилучитися до акції всіх видавництв з метою здержати цілком висилку тим передплатникам, які вперто цілими роками не платили, а в останніх трьох місяцях цього року також не прислали нічого. Тим, що вирівнали бодай у часті залеглості, посилаємо наш журналі дальше з проханням, в місяці січні обовязково вирівнати решту.

З приємністю мусимо зазначити, що таких байдужних і недбайливих передплатників, що взагалі нічого не заплатили, залишилося не багато. Це жмінка, яка не заважить на долі журналу, що спірається на більшим і солідним гурті обовязкових і дійсних передплатників. До них саме прохання: Підтримуйте наш журнал і далі своїм солідним плаченням передплати. Не забувайте, що з днем 1. січня 1933. треба відновити цю передплату на черговий рік, виповнюючи чеки, які залучуємо. — Всім передплатникам, які вплатають до 15 січня цілорічну передплату, знижимо її висоту з зол. 13.— на зол. 11.—

З Новим Роком і Різдом Христовим бажаємо всего найкращого!

Редакція і Адміністрація „Літопису Ч. К.“

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження).

До історії полку ім. Богдана Хмельницького „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1917, ч. 40, ст. 63
ник Союзу Визв. України“. Відень 1917, ч. 40, ст. 639.

До історії українського полку ім. Богдана Хмельницького. „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1917, ч. 153, ст. 362—364; ст. 372—375.

До козаків Наддністрянської Галицької Армії. Видання Мін-ства Преси й Інформації. (Камянець 1919?).

Долинський Д. Крик життя. Боротьба українського народу за волю і незалежність. (Огляд подій за рр. 1918 і 1919). Іл. Кал. Т-ва „Просвіта“ на 1920 р. Львів 1919, 8, ст. 190—295. „Серед бурі“, літ. збірник. Львів 1917, 8, ст. 190—295.

В заг. розвитку подій занотовано й видатніші події воєнного характеру.

Долинський Д. Борба українського народу за волю і незалежність. Точний опис воєнних і політичних подій на українських землях за роки: 1918, 1919 і 1920. Вінніпег, Ман. 1920, 8, ст. 160.

Передрук попереднього.

Доля 1 гал. гірської бригади. „Стрілець“, Камянець п/Ш., 1919, X, ч. 76.

Доля Української Армії. „Укр. Голос“, Перемишль. 1920, ч. 34, ст. 2.

Перехід Армії УНР на интернацію.

Дома—оський. Приступ на горі Ключ. „У. С. С. в Карпатах“. Збірник. Відень 1915, м. 8, ст. 48—61.

Наступ УСС на москалів 28. X. 1914.

Домарадський сотн. Роковини Перги (24. VI—4. VII. 1920). „Нове Життя“, Олександрів, 1921, ч. 60, ст. 1—3; ч. 61, ст. 1—4.

Домарацький. Оборона Замостя. „Нове Життя“, Олександрів. 1921, ч. 39, ст. 29—37.

З чотирма схемами.

До мирових переговорів. „Вістник літ., пол. й життя“. Відень 1918, ч. 1/2, ст. 12—13.

Берест. мир.

Донцов Дмитро. Нанна політична думка і стрілецтво. Кал. Черв. Кал. на 1924 р. Львів 1923, 8, ст. 32—35.

До ідеології стрілецтва.

Донцов Дм. Мазепинський мир. Кал. Черв. Кал. на 1928 р. Львів 1927, 8, ст. 37—43.

Значіння берест. миру.
Донцов Дм. За землю і море. Кал. Черв. Кал. на 1929 р. Львів 1928. 8, ст. 16—20.

Донцов Дм. „Бандитизм“ чи революція? Кал. „Дніпро“ на 1929 р. Львів 1928. 8, 79—88.

Узглянено моменти з воєнної боротьби.

До питання про реорганізацію армії. „Наша Зоря“, Ланцут 1921, ч. 5—8.

До полонених офіцерів-Українців. „Вістник Союзу Визв. України“, 1917, ч. 44 (174), ст. 691—692.

Заклик від офіц.-Українців табору Позештадт.

Допомога громадянства українським інвалідам. „Літ. Черв. Кал.“ 1931, ч. 5, ст. 13.

З приводу заг. зборів УКТОДІ у Львові.

Дорадчий Г. П. Мазуренко. „Нове Життя“, Олександрів. 1921, ч. 43, ст. 2.

6. техн. курінь 6. дивізії. Некрольоґ.

Дорошенко Вол. Наші втрати. (Памяти Івана Липи й Василя Совачова). Кал. „Дніпро“ на 1925 р. Львів 1925, 8, ст. 138—142.

Докл. біографія військ. лікаря В. Совачова.

Дорошенко Дмитро. Мої спомини про недавнє-минуле (1914—1918). Частина перша. Галицька руїна 1914—1917 років. Львів 1923. 8°.

Розд. XIV. Українізація армії, ст. 111—114.

Те саме. Частина друга. З початків відродження української державности (Доба Центральної Ради). Львів 1923. 8°.

Розд. III... Український батальйон (у Чернигові). Жовтневий переворот і його відгуки у Києві і Чернигові. (ст. 30—36). IV. Подорож до Могилева... Українізація війська та її фальшивий напрямок. Українське Вільне Козацтво. (ст. 38—47). VI. Большевицьке повстання і боротьба за Київ. Українська столиця під вогнем московсько-большевицьких гармат (ст. 54—61).

Те саме. Частина четверта. Під Директорією. На чужині. (1919—1920). Львів 1924. 8°.

Розд. III. Хотинське повстання і його відгуки (ст. 14—22).

Дорошенко Дмитро. Історія України. 1917—1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради. Ужгород 1923. 4°.

Розд. IX. Ультиматум Ради Народніх Комісарів. Війна з большевиками. Початок переговорів про мир з Центральними Державами. (ст. 214—217). XI. Наступ большевиків на Україну і боротьба за Київ. (ст. 277—294). XII. Берестейські переговори і мир. (ст. 295—326). XIII. Український Уряд і Центр. Рада на Волині. Похід на Київ і увільнення його від большевиків. (ст. 327—342). XIV. Український вій-

ськовий рух і організація збройної сили. (ст. 343—385). Додатки: Мировий договір між Українською Народною Республікою й Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною (ст. 423—431).

Дорошенко Дмитро. Історія України. 1917—1923. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Ужгород 1930. 4°.

Розд. X. Переговори про мир із Совітською Росією. (ст. 162—187). XIII. Організація збройних сил Української Держави. Формування регулярної Української Армії. Іррегулярні формації. Чорноморський флот. (ст. 232—258). XXIII. Упадок Української Гетьманської Держави. (403—424). Узгляндуються рівнож військові справи в розд. XI: Відносини з Деном. Кубанська справа. Справа Бесарабії. Поліське староство. Крим. (ст. 188—214).

До світла дійсности. „Бюлетень Т-ва Вояків Армії У. Н. Р.“ Каліш. 1926, ч. 4, ст. 11—15.

В справі убийства Симона Петлюри.

До трагедії Петлюри. „Укр. Робітник“. Париж 1926, ч. 2, ст. 2—6.

З викладу М. Ю. Шаповала 27 червня в Парижі.

До характеристики нашого військового управління. „Наша Зоря“, Ланцут 1921, ч. 12, ст. 19—20.

Торкається також полк. Понсуй-Шапки.

Доценко О. Генеза Зимового Походу. (6. XI. 1919 — 6. V. 1920). „Кал. Черв. Кал.“ на 1933 р. Львів (1932?). 8°, ст. 121—124).

Доценко О. Історія Звенигородського Коша Вільного Козацтва. „Календар Черв. Кал.“ на 1933 р. Львів 1933 (1932?). 8°, ст. 85—103.

Перевидження статті Г. Юртика: Звенигородський Кіш Вільного Козацтва.

Доценко О. Під московським ярмом. „Новий Час“. Львів. 1925, ч. 28 (144), ст. 13—14.

Уривок з більшої праці: Причини протибольшевицьких повстань, їх характер і організація.

Доценко Олександр. Літопис Української Революції. Матеріали й документи до історії Української Революції. Том II. Книга 4. 1917—1923 (1922). Брат проти брата. Київ—Львів. 1923. 4°. ст. 362—12.

Наступ на Київ і Одесу. Антанта і Денікин. Виступи кнївської операції. Вихід з Києва. Місія Пилипчука до Польщі та її висліди. Перемиря з Поляками. Агонія фронту і заплля. Присяга на вірність У. Н. Р. Диктатор, Панейко і Гол. Отаман. Катастрофальне становище армії під оглядом заосмотрення. Без порозуміння один протибольшевицький фронт і деталі кнївської спонеї 1919 р. Заходи уряду У. Н. Р. і повстанці.

ВІДПОВІДНИМ ЧАСОПИСОМ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА Є ДВОТИЖНЕВИК

„ЖІНОЧА ДОЛЯ“

З ДОДАТКОМ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГО ЖІНОЦТВА „ЖІНОЧА ВОЛЯ“, А ДЛЯ ДІВЧАТ „СВІТ МОЛОДІ“. — КОШТУЄ: „ЖІНОЧА ДОЛЯ“ ЗІ ВСІМА ДОДАТКАМИ 1 ЗОЛ. МІСЯЧНО,

„ЖІНОЧА ВОЛЯ“ 2 ЗОЛ. НА ЦІЛИЙ РІК.

АДРЕСА: „Жіноча Доля“, Коломия вулиця Замкова ч. 37.

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК
„РІДНА МОВА”

присвячений вивченню української мови.

Головний Редактор і Видавець Проф. Д-р ІВАН ОГІЄНКО.

Передплата: річно 6— зол., піврічно 3— зол., чвертьрічно 1.50 зол. За границею 1 дол. річно.
Кonto чекове П.К.О. ч. 27110. — Перше число вийде на початку січня 1933 р. — Адреса Редакції:
Warszawa, ul. Stalowa 25 m. 10. — Передплачуючи „Рідну Мову“, допомагаєте тим розвиткові укр. мови.

Міжнародне Товариство Транспортне „ОРИЄНТ”

Спілка з обм. порукою

ЛЬВІВ, ПЛОЩА МАРІЙСЬКА Ч. 9.

Тел. експ. 7-35, магазину 34-48, Дирекції 78-55.

з торговельним зв'язком з ЦЕНТРОСОЮЗОМ і НАРОДНОЮ ТОРГОВЛЕЮ.

Одинока українська кооперативна фабрика

ПОРУЧАЄ ШВАРЦ ДО ВЗУТТЯ, СИНКУ ДО БІЛЛЯ І ЧОР-

НИЛО ДО ПИСАННЯ

„ЗОРЯ”

ЛЬВІВ-БОГДАНІВКА

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 1. / Січень 1933.

ЗМІСТ:

Зима 1920. — вірш Ф. Невестюк	2	Стрілецькі могили в Золочеві	11
Святий Вечір П. Магас	2	Рік в Холодному Яру Юрій Горліс-Горський	13
Озброєні сили Війська Кубанського Сергій Федоров	3	Іван Мазепа та Іван Скоропадський Д-р Микола Андрусяк	17
Історія одного раненого Михайло Петришин	7	Польський генерал про львівські легенди А. Кедрин	19
Правда про 10. і 11. листопада 1920 р. Іван Пекарчук	8	З Новим Роком	22
Рейд отамана Мірошніченка: ст. Хирів- ка — с. Кирилівка Ол. Доценко	10	Бібліографія І. Ш.	22
		Оголошення	24

Редагують: Лев Ленкий і В. Софронів-Левецький

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка

Кооперативний Банк „ДНІСТЕР“

у Львові, вулиця Руська ч. 20. ч. телефону 80—50

Приймає щоденно вкладки ощадности, починаючи від зол. 1. — від год. 8.30 рано до год. 2.30 пополудні, а в неділі і свята від години 9-ої до 12-ої рано.

Вкладки ощадности зберігається в строгій тайні.

За вкладки і їх опроцентовання ручить Кооперативний Банк „ДНІСТЕР“ цілим своїм майном, що обіймає між іншим три реальности у Львові і дві більші посілости в обемі поверх 2.000 моргів землі.

НАЙСТАРША ФАБРИКА УЛЬТРАМАРИНИ В ПОЛЬЩІ ЗЕЦЕР І ВЕРНЕР С. А.

ВАРШАВА, ВУЛ. СОЛЄЦ 39.

виготовляє найкращі роди ультрамарини до білля, вапна і промислових цілей. — Просимо добре уважати на фабричну марку „КОН“, тому що появились на ринку фальсифікати дуже подібні до нашого опакowania.

Найкращі — найздоровші і найдешевші

цукорки — помадки — андрути і т. ін.
купують українці тільки у своїй фабриці

„НОВА ФОРТУНА“ — ЛЬВІВ, — К. АВДИКОВИЧЕВА
КОРДЕЦЬКОГО Ч. 28.

ЖАДАЙТЕ ДО ВСІХ СКЛЕПАХ — НЕ БЕРІТЬ ІНШИХ!

ЖАДАЙТЕ!

ЖАДАЙТЕ!

МИЛО НИТКИ ЕЛЕКТРИЧНІ БАТЕРІЇ

виробу української кооперативної фабрики „Центросоюз“

ЛЬВІВ, Зіморовича ч. 20/22.

ПЕРША І ОДИНОКА УКРАЇНСЬКА ФІРМА У ВАРШАВІ

БЮРО ПОСЕРЕДНИЦТВА
ПРАВНО-ТОРГОВЕЛЬНОГО
„МЕДІАТОР“

полагоджує
всі справи

ПРАВНІ І ТОРГОВЕЛЬНІ по всіх урядах, приватних
інституціях — швидко — фахово — дешево.

А ДРЕСА: Варшава, ул. Кошикова ч. 43, пом. 4. — Телефон 9.70—45.

Oplata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. Річник

ЧИСЛО 2

ЛЮТЕНЬ

1933

НА ПІДВОДІ

Три їзди

(БАЛЛЯДА)

*На білому рядні снігу
щоранку стільки сліду
:це три їзди встають щоніч
і три їзди десь ідуть:*

*Розкинені під горб хатки
випулюють свігеляця:
— „Чому у кожного з їздців
червона стрічка з серця,*

*чому щовечір устають
і в ніч як тіні тонуть —,
три точки чорно прилягли
до срібла небосклону —*

*на місяць впали три шлики,
до зір блищать тризуби,
а сіра оксамитна ніч
як мати їх голубить...*

*До шибки в хаті хтось припав
і п'ястком об груди:
— Це я убив, це я братів!
(під серцем злочин нудить.)*

*...чому, скажіть, на цім снігу
щоранку стільки сліду
і хто, ой хтож ті три їзди,
що в ніч на стежу ідуть?...*

ЧАР МАЗЕПИ

Написав: *І. В. Дубицький.*

З появою Байронової поеми, Мазепа ввійшов у репертуар універсальних типів усвітньої літератури. Завдяки романтичній легенді, яка зрослася з його особою, та легкій для чужинця вимові його ймення, він опинився поруч постатей таких як Мойсей, Фавст, Дон Жуан, якщо згадати лише найважливіші. І подібно як інші, він переходив свою еволюцію, залежну від часу, місця, та індивідуальностей, які обирали його виразником своїх ідей та почувань.

Як усі великі постаті, його духове обличчя, що виринуло з темряви незнаного, екзотичного в тих часах Сходу Європи, мало в собі могутність і таємничість, які полоняли уяву, а разом щось із тієї проблематичності й неозначености, які дозволяли поетам бачити його завжди іншим, та наділяти його своїм власним змістом.

В залежності від того, чи вони черпали свої звістки про його у москалів і поляків, чи теж старалися мати свою власну думку, Мазепа був для них то авантюристом і зрадником, то месником покривджених і національним героєм. Ці дві концепції, що-правда, рідко протиставлялися одна одній: любовні пригоди Мазепи були замало знані, щоб можна було прикласти до його психологію та метафізику Дон Жуана, а його історичний силует в початках 19-го століття був замало виразний, щоб можна було зректися амурно-авантюрицького елемента, що його подавала легенда.

Тож і Байронова поема вся основана на неправдивій любовній пригоді Мазепи, що її пустила в світ шляхетська бундючність Паска. Здається мало буде таких, щоб не знали змісту цієї поеми. По битві під Полтавою, Мазепа з Карлом XII, під час утечі відпочивають. Гетьман, щоб розважити раненого короля, оповідає йому свою любовну

пригоду: його кохання з жінкою графа, графову помсту, невгамований біг коня по степу з привязаним Мазепою на хребті. Кілька вельми недостатніх звісток, які знайшов у Вольтера, а може ще й усних інформацій Мальчевського, дали Байронові нагоду ще раз виявити перед світом могутність свого поетичного хисту, який не завагався перед труднощами, що їх треба було побороти при обробленні цього сюжету. А трудність була неабияка: ні особа героя, ні країна, в якій він жив і діяв, не були йому знані. Та фабула притягала його з такою силою, що мусів якнебудь увільнитися від неї. Виконав це з властивою собі бравурністю, але самий бачив недостачі свого твору, що й виразив в іронічний спосіб при кінці поеми, кажучи заснути Карлові, тоді як прислухався до Мазепиною оповідання. З прихильности, з якою змалював Мазепу, можна догадуватися, що бачив у нім деяку аналогію до себе самого. Бо як із кари, яку вороги придумали для Мазепи за незволене кохання, виникли його могутність і слава, так і поетові, якого в своїй рідній країні вважали якимсь моральним страховищем, так, що ймення не пристойно було навіть вимовляти, була присуджена слава, що мала залунати по всіх кінцях світу. Змалювання віроломної жінки Тереси колірами надзвичайно привабливими, без крихітки осуду — річ в Англії небувала — також до деякої міри, вказувало на це.

Більша частина поеми є описом невгамованого бігу коня через дикі степи України. Прочитуючи її сьогодні, нас зараз вражає думка, що Байрон ніколи степу не бачив. І ріка, і ліси, і вовки, і ворони, все це здається нам бліде й шабльонове. Ми звикли не до таких описів у нашій власній літературі.

Інакшим здавався „Мазепа“ для сучасників. Там, де ми бачимо сьогодні тільки постирані „кльші“, полиняли барви, для них ці образи дихали свіжістю, були чимсь новим. Їх смак ще не був притуплений впливом Байронових наслідувачів. Степ, якого вони так само не бачили ніколи, а й інших описів ще не знали, вабив їх своїм буйним, вільним життям, яке так добре відповідало їхнім романтичним настроям. А які перспективи пригод, яке підсоння для гарячих пристрастей: — було від чого заморочитися!

Тимто розголос, який здобуває собі ця поема в цілій Європі, є надзвичайний. Можна нарахувати цілі десятки її перекладів у всяких культурних мовах (тільки не в нас!), але особливу популярність здобуває вона собі у Франції, в країні, де зацікавлення козаччиною було живе й мало вже свою традицію. Критика розпливається в пенах. Для характеристики вистане навести хочби Вільмена: „Чим є Мазепа? поемою, історичним нарисом, оповіданням? Байдуже. Ніколи живіший малюнок, ніколи інтимніша сполука опису, замилювання, гармонії, не натхнули віршів. Мазепа, величний твір поезії, який кінчиться посмішкою, є архитвором і символом Байрона...“

Захоплення „Мазепою“ досягає свого вершка під кінець 20-их років; знаходить свій вираз і в малярстві і в поезії. Це образи Люї Булянге та Ораса Верне*), виставлені в Сальоні 1826 і 1827 роблять Мазепу героєм дня. Стає теж темою літературних зібрань, на яких Віктор Гюго читає свою славетну оду, яка пізніше ввійде до збірки „*Les Orientales*“. Ще раніш появляється в деннику „*Voleur*“ (з 10. грудня 1828) „Мазепа“, поема Жюльє графа де Ресегіє (*Resséquier*), яка в тих часах була навіть вище ставлена за твір В. Гюго. В 1830 р. виходить анонімна повість про Мазепу. Щоб використати конюнктуру зацікавлення козаччиною, виходить якийсь час газетка п. з. „*Cosaque*“.

(1828—29). До того теж часу треба мабуть віднести початки козакофільства Проспера Меріме. Здається, що саме маючи на думці його захоплення Мазепою, критик Шарль Манен пише: „Отже Пан Меріме, повен фантазії та гнучкості є по сьогоднішній день найблискучішим, та найшасливішим отаманом, який попровадив в огонь романтичний авангард. Це Мазепа армії, якої Віктор Гюго є Карлом XII“.

Як бачимо з цього, відгомін Байронової поеми у Франції був, як на тодішні часи, справді великий. Був настільки великий, що відтоді Мазепа в очах кожного освіченого француза став персоніфікацією України. Вогює писав пізніше: „Пятьдесят років уже як нема жадного учня, який би про його не знав. Мазепа персоніфікує один цілу велику країну — Україну, цілий історичний нарід — козаків. Кожне літо, коли я виїзжаю до цих країн, мої приятелі не забувають проголосити: — „А, Україна! Батьківщина Мазепи, де козаки літали по степах, привязані до диких коней!“

*) Репродукцію картини О. Верне подали ми в Л. Ч. К. Ч. IX. за 1930 р.

— Ті слова, що їх Вогює писав у 1880 р., не втратили своєї правдивости, в деякій мірі, ще й сьогодні.

А проте булоби дивно, колиб популярний сюжет обмежився був тільки до малярства й літератури. Кінового мистецтва, що правда, ще тоді не було. Але тим, чим був для нас до недавнього часу кінотеатр, тобто мистецтво для широких мас, тим був у тодішних часах цирк, який із своїми пантомінами та мімодрамами створюючи трохи не новий тип театру, може найкраще підходив для вистави фантастичної пригоди Мазепи.

Новітнє циркове мистецтво (а воно є ним, хоч *sui generis*), народилося в Англії, спершу мандрівного типу, згодом із постійним осідком. Перший амфітеатр у Лондоні збудував 1780 р. Філіп Астлей, який у 1783 р. збудував теж цирк у Парижі, що хутко перейшов у руки братів Франконі. Обидва цирки відіграли чималу роль у розвитку театрального мистецтва обох країн. Саме в Олімпійськiм Цирку братів Франконі в Парижі побачили вперше світ великі видовища, звані мімодрамами, в яких побіч битв, походів та маневрувань пішки й верхи на конях, говорили, танцювали й співали. Початкові несмілі спроби розвинулися незабаром настільки, що своєю блискучістю й пишнотою перевищили навіть Велику Оперу. За прикладом Олімпійського Цирку пішов незадовго Астлей у Лондоні, та цирки в Відні та Берліні. Мімодрама Олімпійського Цирку в Парижі була, по свідоцтву сучасників, справжнім чудовищем вульгарних ефектів; битви, табори, їзди, тріумфальні вїзди, наділення ордерами, небезпеки та ратунки, барабани та труби, порох та грецький вогонь, сотні пишно вдягнених статистів, верблюди, слони, льви й коні, комічні сцени та бійки, все те змінювалося там з приголомшливою швидкістю. Та не зважаючи на те, ці вистави втішалися великими похвалами середніх та нижчих верств Парижа.

Жюль Жанен назвав цей рід видовищ „кінною драмою“ (*dramè de cavalerie*). На репертуар склалися такі пєси як „Татарський хан Тімур“, „Фра Дівольо“, „Здобуття Міссолюнґів“, „Наполеон“, але найбільший успіх мали вистави, які звеличали геройські вчинки Великої Армії Наполеона.

В Олімпійськiм Цирку 1824 р. виставлено мімодраму Л. А. Шанденсона й Кювелієра де Трі п. з. „Мазепа або татарський кінь“. Байронівський сюжет був очевидно ще замало сенсаційний для них і треба було його як слід прикрити під смак публики. Мабуть спираючись на успіхах Татарського Хана Тімура, авторам спало на думку зробити з Мазепи татарчука, ханового сина, який малою дитиною дістався в полон до Польщі і тільки завдяки своїй любовній пригоді в такий фантастичний спосіб повертається до рідної Тартарії. На заході географія України була тоді так мало знана, поняття Польща, Московщина, Україна, Тартарія стояли на одній площині так близько себе (вже в Бопляновім „Описі України“ чимала частина книжки була присвячена татарах, так само в Тевнотах й інших), що на таку заміну легким серцем можна було собі дозволити. І хоч

цей Мазепа різко відбігав від Байронового героя, всеж таки здобув собі такий гучний розголос, що впродовж цілих десятків літ належав до залізного репертуару найбільших цирків Європи та Америки.

Найбільших успіхів зазнав Мазепа в Англії. В цирку Астлеа званім Королівським Амфітеатром, який своєю величию і пишнотою своїх вистав затьмарював усі театри Європи, Мазепа йшов на сцені десятки, а то інколи й сотню разів по черзі трохи не щорічно і то впродовж мало не п'ятидесяти літ. Був пробоевою песою, з якою видержував конкуренцію хіба тільки шекспірівський „Ричард III“. Майже до 1880 р. сягає в Англії доба розвитку „кінної драми“ *equestrian drama*. Всякий сюжет усевітньої історії чи літератури, де тільки можна героя посадити на коня, переробляли на кінну драму. Спочатку це була царина мілітаризму та романтики: Битва під Ватерльо, Зоря Наполеона, Пожежа Москви, Битва під Балаклавою й Інкерманом, Штурмування й захоплення Дельгі, коронування королевої, Роб Рой (шотландський розбійник), а далі твори класиків: шекспірівські Макбет, Ричард III, Генри IV, Приборкана Гоструха, Вальтер Скоттові „Кенільверт“ та „Ковенант“, а навіть опери як Трубадур, Марітана, Ля Сонамбуля. Про те, як можна було ставитися до таких кінних драм, може цікаво буде почути голос німецького письменника Теодора Фонтана, який бачив виставу „Ричарда III“. „З таких вистав *à cheval*, писав він, безпосередньо ледви чи можна чого навчитися, але вони показують матеріальну силу і наскрізь драматичне життя шекспірівських пес. Проте такий Шекспір на коні є зовсім в англійським дусі і цілком не такий лихий, як на перший погляд здається... Виявляється в цьому національна риса і прошу уявити собі, який це ефект мусить викликати, коли Ричард III. кричить: „Коня, коня, королівство за одного коня!“ і в цююж мить уже сидить у сідлі на чорнім як смола жеребці, а за ним женеться Ричмонд на білій кобилі. Звичайно, є в тім і щось смішного, але маємо деяке задоволення, що таким робом усі ті сцени битв, які так довго бачили ми в рідній країні, як ніби понурі тіні втискалися на сцену, тут пробуджуються до справжнього життя і додатково оплачують довги, що їх нарobili літами королівські придворні театри виставляючи войовничого Шекспіра“. І справді, замість до придворного Ковент-Гардену, англійська публіка воліла йти на Ричарда чи Макбета до Астлеєвого Амфітеатру, який був властивим родинним театром Лондону, де по веселому вислову Дікенса, можна було бачити „тата й маму з дев'ятьма або десятьма діточками від п'яти до шістьох цалів до двох стіп і одинацять цалів між чотирма й чотирнадцятьма роками“.

Однак найбільшу сенсацію викликала своїми виступами в ролі Мазепа в 60-их роках американська артистка Ада Айзекс Менкен (*Adah Isaacs Menken*), яка своєю ролею створила просто новий тип, який в історії театру залишився під назвою „жіночого Мазепа“ (*female Mazepa*) Її життя, що уплигло в очаруванні феєрії Мазе-

пиної легенди, під знаком того Мазепа, що вивів її на висоту слави, а разом став причиною її смерті, скидається на справжній роман.

Вона народилася 15. червня 1835 р. у Мемфісі, у стейті Тенесі як дочка еспанських жидів. Її дівоче ймення було Дольорес Адіос Фуертес*). Одержала як на свій час дуже старанне виховання і виявилася талановитою дівчиною. Вивчила мови єврейську, латинську, грецьку, французьку, еспанську й німецьку. Була романтичної вдачі і мала темперамент. Від дитинства любила їздити верхи, і коли вже була славна, багато було балачок про її полювання на буйволів та про її побут у полоні в індійців**). Рано теж почала писати поезії, які містила в місцевих часописах, та виступати з деклямаціями. В 1856 р. приїхала до Нью-Орліну. В одному театрі, де грала дрібні ролі, пізнала Джона Айзекс Менкена, диригента оркестри, вийшла за нього заміж, і вже з цим іменням не розлучалася, хоч пізніше мала ще трьох чоловіків. Її виступи як танцюристки, враз із сестрою Джозефиною в Нью-Орліну у будинку тзв. Французької Опери найшли прихильне прийняття. А далі відвідала з гостинними виступами Кубу, Техас і Мексіку. Повернувши до Нью-Орліну видала під псевдонімом *Indigena* книжку поезій п. з. „*Memories*“ і була якийсь час учителькою латини й французького в дівочій школі у цьому ж місті. Була теж співробітницею часопису „*Israelite*“. Її відповідь часописові „*Churchman*“ в обороні допущення барона Ротшільда до парламенту, була широко коментована в європейській пресі, за що дістала власноручного листа з подякою від Ротшільда, в яким називав її „натхненою Дебарою“ її раси. А проте не могла опертися театральній манії і знову вернулася на сцену та грала ролі Дездемони (в „Отеллі“), Джулії (в „Горбатому“ Дж. Ш. Нольса), Камілі (в „Дамі з камеліями“ Дюма сина) та Біянки (у „Фацио“ Мільмена). Дж. М. Скенленд, який пригадує собі її з тих часів, пише, що була видатною трагічною артисткою, та що найкращою була в „Дамі з камеліями“ так ніби це була роля з її власного життя.

Лектура Байронової поеми, якою вельми захопилася, та вистави „Мазепа“ в американських цирках піддали їй думку, щоб самій виступити в ролі її улюбленого героя. А мала до цього всі дані: красу, гарну поставу, та вміла їздити на коні як справжня амазонка. Були вже випадки і перед нею, що жінки виступали в чоловічих ролях (н. пр. американка Кушмен, яка грала Ромею в Шекспірівській драмі), та цього ніяк не можна було рівняти з ролею Мазепа, яка вимагала атлетич-

*) Дж. М. Скенленд запевняє в своїх спогадах, що тільки її мати була жидівкою, а її батько був шотландцем, і її дівоче ім'я було Ада Айзекс Меккорд, але проти цього свідчить і її гаряче визнавана жидівська віра, і те, що вона часто підписувалася Дольорес. — Остаточна справа її походження не вирішена.

**) Певнішою є вістка про її брата, який з ватагою флібустєрів попав у полон на Кубі, був засуджений на смерть, та завдяки інтервенції американського уряду випущений на волю.

но-драматичних здібностей, річей у жінки досі не подибуваних.

Вже перший її виступ в ролі Мазепи, 7. червня 1861 у Нью Йорку був неабиякою сенсацією. Згодом, по великих успіхах у цьому місті, вона виїхала на провінцію і за три роки обїхала всю країну аж по Сан Франціско. Завоювавши ось так Америку, їй захотїлось ще вирушити на здобуття Європи. Попливла до Англії. М. Віле сон Дїшер, дослідник „жінної драми“ ось так описує її прибуття: „Льондон аж зарябїв від величезних плякатїв, які сповїщали про її приїзд. На парканах пїняві конї прошивали повітря над страшними проваллями, тимчасом як на їхніх хребтах невільники розкладали руки й ноги, грозючи виявленням краси форм, якої самий Мазепа не мав ніколи. Піднеслися протести проти імпортування американської „голої драми“, яка була тим, на що числив Е. Т. Сміт, її імпресарій... А захоплення весь час росло. Менкен завжди різко одягнена в поранковій сукні, чи теж у величаво напнутій хриноліні, проїжджала через місто в своїй каретї запряженій у пару коней убраних в дзвіночки. Через два місяці, впродовж яких мешкала у Вестмінстер „Паляс Готель“, чар її дивної краси кидався в очі. Публика розхвилювана ожиданням побачення першого жіночого Мазепи, робила й була заохочувана до роблення деяких дивних відкрить, а зацікавлення росло від того, що його підсичувало“. Поговори про її креольське походження, жидївське ймення, подружні бешкети, про її другого чоловіка Джона К. Гїнена, теж циркового артиста, який з часу своєї бїйки із Сеерсом, завжди, як говорили, снувався невтїшний довкола місця її побуту в надїї примирення, все те „розбуджувало змисл романтики і ще більше підносило її появу. Її коротке кучеряве чорне волосся, темні брови й темні очі мали належний відтїнок „екзотики“, потрібної для щастя театральних відвідувачїв у 60-их роках. Була якась рїшучість у простолїнійности її маленьких уст і в манерї держати свою головку. А проте, в її носіку було щось, що нагадувало „retrousse“ (кирпатість), та її щоки були досить повні, щоб оправдати вислів „повновидности“. Принесла з собою духа емнаципованої жіночости. Тобто, щоб там не говорилося про її поведінку, не можна було відкинути її як кожну іншу кралю театральних кинкетїв. Мала свої „погляди“. Не думала, щоб подружжя було добре для жінки, бо „завжди всі вони западають у небуття після цієї доби у їхньому існуванні“. Добрї жінки (для чоловіків), говорила, були рїдко розумними, а розумні жінки рїдко добрими. Було щось із Жорж Занд у способі, в який вона задивлялася на чоловіків, не як на любків, як на товаришїв життя, але як на предмети, які не годяться до жадного вжитку, ані не мають жадної вартости. Вона так само залюбки булаб віддала свій найсердечніший подив якомусь поетові, як і звязалаб своє життя з головокрутїжною карїєрою якогось маклера. Та що ще більше ображало почування публики, це було те, що ображало її чоловіка-жида. Вона весь час курила. В цирку Астлея, де побоювалися вогню, слу-

га ходїв у слїд за нею з коробкою, щоб відбиратї від неї недогарки.

Перша вистава „Мазепи“ в Астлеєвїм Амфітеатрї відбулася дня 3. жовтня 1864 р. Цирк аж трїщав від тритисячного натовпу. Менкен мала так добре підготований ґрунт, що як тільки зявилася на сцені, одягнена як „полонений татарин перебраний за чуру польського каштеляна“, знялася буря оплесків. Деклямувала свою ролю зраджуючи подостатком свій американський наголос. „По кожній стрїчцї приймала позу задоволення ніби на візиті у фотографа. Але в сцені, в якій Мазепа йшов до кімнат графа воеводи, щоб битися з ним за кохання каштелянївної Олінської, Менкен покидала свою театральну поставу і билася з чудесною силою й відвагою, аж доки не перемогла свого суперника“. Наступав найвищий момент пєси й публіка запиняла віддих. Каштелян видавав приказ покарати Мазепу „карою завданою збунтованим невільникам“. Звичайно, Мазепа мусїв бути спершу оголений. Кїлькох статистїв перебраних за кавалеристїв, кидалося розбирати Менкен оставляючи на нїй тїльки тїсне тїлїстої барви трїко, та фалди білого полотна, які спадали „тїльки не цїлком до колїн і залишали горїшню частину ноги виставленою, хоч досить делїкатно“. Після цього привязувано її ремєнями до коня, що був, як каштеляновий гнїв, незанузаний, і вся публіка з тремтїнням гляділа, як кїнь гнався почерез похилї плятформи, які увяляли собою гори, горби й долини; за ним летїли вовчі голови з рухомими пащами, що їх порушали сценїчні робїтники, плазуючи, схованї за мальованим полотняним валом, та вили ніби по-вовчому „далеко не музикально“. Таких плятформ було три чи чотири; на горїшних, тї фігурки були менші. З понад сцени спускалася хїжа птиця та із страшним ваганням кружляла один цаль над Мазепиною головою. Коли перелетївши найвищу плятформу, кїнь зникав за кулісами, завїса спадала серед урагану оплесків. Місс (!) Менкен, викликувана, кїлька разїв виходила на сцену. У другїй дїї, Мазепа пробуджувався серед снїгом сповитого краєвиду, та серед спогадїв про свою шалєну їзду приходив помалу до свідомости; що є вільний завдяки татарам свого батька Абдер Хана. Хан зрїкався престолу на користь сина, і Менкен сїдала на коня на чоловічий спосіб та закликнувши свої вїська до вїйни з Польщею, з сїдла відповідала на гомїнкї окрики татар кивками подяки. У третїй дїї Мазепа на чолї ватаги вершникїв і пїхотинцїв нападав на замок каштеляна та перебивав відложене весїлля Олінської і графа воеводи на те, щоб пригорнути до груди своєї кохану, пятнуючи задуманий осоружний звязок „віроломнїстю та збезчещенням“. Все кінчилося *happy end*ом. Каштелян годився на шлюб своєї дочкї з Мазепою і „кожний присутній прибирав вимовну поставу найбільшої радости та вдячности“.

Що вечора цирк був такий переповнений протягом першого місяця щоденних її виступїв, оповїдає Вільсон Дїшер, що Дїкенс не мїг найти місця... Вістка про його відвідини дійшла проте до

вух Менкен, і вона благословила добру нагоду, щоб післати великій людині довжезний лист з препросинами. Пізніше присвятила йому том своїх поезій п. з. „Infelicia“ і дала своєму домові в Нью Йорку дікенсівську назву „Bleak House“ (Дім Смутку).

Мазепа йшов в цирку Астлея раз-у-раз через десятки тижнів. В часописах стрічаємо прихильні рецензії, хоч деякі мали свої застереження що-до Менкенової „голизни“. Ті так „Ді Ілестрейтед Лондон Нюс“ схарактеризувавши виставу Мазепа як сумнівної вартости, писали: „Програми заповіли, що Місс Менкен сама бере участь у битвах та сама спинається по провалях на хребті коня. Вислідом цього є компроміс між тим, що заслугоує на догану, а тим, що є годяще; бо хоч на хребті коня є простерта жіноча постать, звернено увагу на те, щоб не переступати занадто насильно засад моралі“. „Ді Комік Нюс“ помістили спершу довгий з гумором написаний віршований „bill of the play“ п. з. „Мазепа“, але пізніше розвинули сильну кампанію проти Менкен, та несмачної реклями, якої вживав її імпресаріо. Виступали проти її ексцентричного костюму, але теж і проти тої артистки, яка в ролі Орлінської не заховувала тогочасного побутового тла, співаючи найновішу еспанську піснюку і то досить лихо. А в „Странд Театрі“ відновлено незадовго потім бурлеску Генрі Джеймса Байрона п. з. „Мазепа“ з кількома змінами в діяльозі, які були потрібні, щоб звязати її з виставами в цирку Астлея: Головна зміна складалася з пародії на пісню про „Машину до шиття“ з натяком на Місс Менкен у „Мазепі“.

Якого класичний стиль убрання
Не завдав багато труду кравецькій машині.

Щоб відперти стільки атак, Сміт був примушений видати в обороні Менкен окрему брошуру, в якій був поміщений теж короткий її життєпис, повний неточностей, фантастичних подробиць та переборщень.

„Мазепа“ зійшов з репертуару 17. грудня, щоб зробити місце традиційній святочній пантоміні. Зате у Роял Принцес Театрі в часі свят здобуває великий успіх пантоміна п. з. „Чарівний кінь“, в якій головною атракцією є вихід коня на гору з прекрасною дівчиною верхи à la Менкен. Відгомін „Мазепа“ находимо теж і в пантоміні „Річард Львине Серце“, що її виставив рівночасно „Кейп Театр“. Автор звеличує в ній менестреля Бльонделя, приятеля лицарського короля, який за свою вірність стягає на себе гнів Салядина. Мстивий султан засуджує бідолашного Бльонделя на Мазепину кару. Тільки замість до вогнистого коня, його привязують до осла; а проте нещасний поет є в безмірнім страху, і публіка з великим схвилюванням слідкує за виконанням засуду.

Підчас свят Менкен була в Парижі і стрінула там Дюма батька, з яким відфотографувалася обнімаючи його за шию. У квітні 1865 виступала в цирку в Сан Франціско, але вже 19. червня знову бачимо її в „Мазепі“ в Астлеевім цирку.

Дня 20. листопада „Мазепа“ знов віджив і йшов аж до 9. грудня. Вона трохи змінилася. Тепер здавалося, що погрубіла, і як оповідали, один статист, щоб переконатися, чи не ватувалася, щипнув її в стегно, ям сідала на коня. Дістав ляпаса, але вернувся, заявляючи, що все на ній було справжнє. У цьому ж часі вона познайомилася із Свінберном, який був тоді в силі віку. Поетові „аж запинилось серце, коли побачив постать, яка замерехтіла перед ним у морі оксамиту й стяжок“. Почув себе її невільником. Вона, що як мадам Боварі все своє життя проживала у вимріяному світі поезії, була (писала в однім листі) „наче королівська тигриця, яка жеде в самотній гушавині на прихід царя лісів“. Може на один мент і видався їй таким той поет, що був тоді на верхах слави. Немов прочуваючи свій кінець, віддала всю палкість серця тому останньому коханню. Дотепер усі її приятелі опускали її, наповняючи лише її буття болючим спогадом їхньої втраченої любови. Та вона вже не сподівалася нічого, цеж була її доля. Їхній звязок тривав аж до 1868 р. Кілька місяців перед її смертю прийшло до зірвання.

За тих два роки була і в Ліверпулі, і в Сан Франціско, в Парижі і в Відні. Виступала в Рідовім „Ніколи не запізно, щоб поправитися“, в „Чорноокої Сузанні“, у „французьким шпигові, або Облозі Константини“, але завжди поверталася до „Мазепа“. У Парижі з початком 1867 р. виступала в „Піратах саванни“. В цій мексиканській драмі авантурницького типу, вона грала, як писав Жюль Клярті, ролю „ангела-хоронителя, який рятує дітей, вбиває зрадників, стріляє, мімікою змальовує вбивства й дає привязати себе до голого хребта ошалілого коня, який відбігає стрілою несучи її серед скал ніби „якусь“ Мазепу (*une Masepa*) через степи“. Жаден французький артист, навіть великий Тальма, не зазнав більш ентузіастичних овацій як вона із своїм конем, що був теж викликуваний по кілька разів. А були там присутні Наполеон III, цісарський принц, Единбургський князь, та грецький король. В осени вона знову грала „Мазепу“ в цирку Астлея, але сили її вже опадали. Страждала від болячки під лівим боком, яка утворилася згодом, мабуть від їзди на коні. Інша версія подавала, що як була привязана до хребта, кінь налетів на куліси і так потовк їй один бік, що ледве видержала до кінця вистави, і що потім вже ніколи не видужала цілковито. З весною 1868 р. була поважно хвора. Дня 11. травня виступаючи в театрі „Седлерс Уелс“, вона тільки на настирливе домагання публіки докінчила свій виступ. Незадовго потім покинула Лондон і поїхала в Париж. Там теж померла 10. серпня 1868 р. в 33 році життя. Поховано її на цвинтарі Пер Ляшез, але наступної весни її тіло перенесено заходами родини Ротшільдів на цвинтар Манпарнас. „Ти знаєш“, вирито на камені. Може й справді тільки один Бог міг би нам відкрити таємницю того розбитого серця, що не маючи змоги жити між людьми, шукало утечі від цього світу у дивній феєрії Мазепиної легенди. Хайжеж ця легенда пригадає нам ту незнану, далеку креольку, яка звязала своє життя із чаром Мазепиного ймення.

Кубанське Військо

у світовій та визвольній війні

Написав: *по к. Сергій Федоров.*

З мобілізацією 1914 року кубанські частини були доповнені козаками та старшинами до складу воєнного часу, а крім того утворено значну кількість нових частин.

Підчас війни кінні сотні мали по 120 шабель, а в кінних полках створено по сотні скорострільній, у пластунських же баталіонах сформовано п'ять сотні, а кількість пластунів доведено до 250 душ в сотні (220 багнетів), кулеметні сотні поширено на 4 частини — 8 важких кулеметів.

Підчас Великої Війни Військо виставило:
2 сотні гвардії.

Кінні шостисотенні полки та кулеметні сотні 1, 2, 3 Хоперські, 1, 2, 3 Кубанські, 1, 2, 3 Таманські, 1, 2, 3 Полтавські, 1, 2, 3 Запорожські, 1, 2, 3 Іманські, 1, 2, 3 Катеринодарські, 1, 2, 3 Кавказські, 1, 2, 3 Лабинські, 1, 2, 3 Лінейні, 1, 2, 3 Чорноморські, Ейський, Катеринославський, Адагумо-Азовський та Ставропільський (відновлені замість раніше скасованих).

Кубанський дивізіон у Варшаві.

36 окремих кубанських кінних сотень (від № 1—36-го).

11 Резервових кінних сотень по одній на полкову округу.

Пластуні: 22 пластунські баталіони та 6 резервових пластунських сотень.

Артилерія — 9 кінних батерій та 9 резервових чет.

Крім частин внутрішньої охорони з козаків найстарших років.

37 кінних полків склали: 1, 2, 3, 4 кавказські козацькі дивізії: 1, 2, 3, 4, 5 кубанські дивізії. Окрему кубанську бригаду, окрему кавказську бригаду.

Горське населення Кубані дало з добровольців Черкеський кінний полк, який входив у склад „Дикої“ дивізії.

Дивізії для викону стратегічних завдань, по мірі потреби складали кінні корпуси, а 38 окремих сотень, з козаків старших віком, надавалися піхоті для розвідок та обслуговували тилові райони фронту.

Пластунські баталіони склали 4 куб. пластунські бригади, які в 1915 р. були зведені у 2 дивізії, а в 1917 р. у куб. пластунський корпус, комендантом якого був козак Незамаївської станиці ген. штабу ген.-лейтнант І. О. Гулига.

Підчас Великої Війни Військо витримало величезне напруження як людьми, кіньми так і матеріально. Були використані всі людські резерви, по станицях не залишалося дорослих людей зовсім, всі коні пішли на службу, козачки самі постачали вбрання козакам, бо і на війну козак виходив на всьому своєму і довгий час не

Генерал-лейтнант ген. штабу
ПЕТРО ІВ. КОКУНЬКО,
Голова кубанської делегації для охорони
регалій.

одержував на фронті від інтендантства ані шмаття, ані чобіт.

Старшинський склад був поповнений козакою інтелігенцією, зокрема в значній степені вчителями, які проходили скорочене навчання у школах прапорщиків; багато підвищено у старшини підхорунжих та підстаршин з 5-ти класовою освітою. Вони мусіли витримати окремий іспит при гімназіях та виходити школу прапорщиків. Багато старшин викликано і з відпочинку.

*

Але ще більше напруження витримала Кубань у 1918—20 рр. підчас кривавої боротьби з Російською Соц. Федер. Радянською Республікою.

З вибухом російської революції, кубанське козацтво усунуло у себе владу центрального російського правительства, та відновило старовинний козацький устрій.

Військо обрало вільними голосами Військового Отамана (з 1827—1917 р. були Наказні з Петербургу) та складо Військове Правительство. На Кубані створився фактичний стан державної автономії, з російським центром звязок був лише формальний, часом доходило до конфліктів, зокрема коли уряд Керенського в 1917 році мобілізував проти Війська Донського дві округи. Військо Донське також відновило державну автономію, увійшло у конфлікт з Петербургом і звернулося за озброєною допомогою до Кубані; Кубань та решта козацьких Військ — 11 однодушно обіцяли допомогти Донові озброєною силою і Керенський капітулював.

ОЗБРОЄНІ СИЛИ Кубані	Кіннота					Піхота					Артилерія		Інженерні		Учебні та фахові		Сторожеві
	актив.		резерв.			актив.		резерв.			актив-них	резерв-ових	частин	сотень	частин	сотень	гарнизонні сотні
	полк	сотень	полк	сотень	сотень	баталіон	сотень	баталіон	сотень	батер.	чот						
В миру	12	70	22	22	6	30	12	—	—	5	—	—	—	5	5	4	
Війна 1914—1918 р.	38	300	—	11	22	132	—	7	—	9	7	—	—	5	5	4	
Війна з РСФСР 1918—1920 р.	42	290	13	78	14	84	11	55	—	24	11	8	12	14	24	16	

Незабаром владу захопили більшовики, 25-го жовтня (9 листопада) 1917 р. Кубанське Правительство виголосило відокремлення від нової російської влади і Кубань фактично стала незалежною республікою. Російський фронт розваливався, проте на козачих землях повставали часткові фронти проти збільшовизованих російських салдатів - дезертирів.

Кубань заляла сірошинельна хвиля дезертирів Кавказської Армії з турецького фронту. Бої з ними почалися під Катеринодаром. Військовий Отаман відкликав кубанські частини з фронтів Великої Війни, але в лютому 1918 мусів залишити Катеринодар з невеличким кубанським відділом, який сполучився з добровольчою армією генер. Корнілова, родом сибірського козака.

По догоді кубанські частини у оперативному відношенні були підчинені команді добровольчої армії, хоч в складі її підчас операцій на Кубані було до 85% кубанців.

Кубань повстала; відновлялися старі частини, творилися нові, зокрема інженерні та технічні, яких раніше зовсім не було. Горські народи — черкеси та карачаївці ввели у себе військову повинність, воюючи разом з кубанцями. Некозаче населення в переважній більшості пішло до більшовицької армії, а частково було мобілізоване до добровольчої.

В час 1918—20 р. Військо Кубанське мало такі частини:

Кіннота:

Атаманський полк (з дивізіонів учебного, гвардійського та б. Варшавського).

1, 2, 3 Іманські, 1, 2, 3 Запорожські, 1, 2, 3 Кавказські, 1, 2, 3 Чорноморські, 1, 2 Таманські, 1, 2 Полтавські, 1, 2 Лабінські, 1, 2 Лінейні, 1, 2 Катеринодарські, 1, 2 Хоперські, 1, 2 Кубанські партизанські, Корніловський, Сводно-Кубанський, Черкеський, Карачаївський.

13 резервових кінних полків, в кожній полкової округі.

Кубанська кіннота була зведена у 1, 2, 3, 4 кубанські дивізії: 1 кавказську, 1 кінну дивізію і 1, 2, 3 кубанські окремі бригади. В менти найбільшого напруження кубанські черкеси давали 4 кінні полки, які творили Черкеську кінну дивізію, а маленький народ карачаївців 2 кінні полки — в карачаївській кінній бригаді; Таман-

ський відділ — Гайдамацьку кінну дивізію — 4 полки, з козаків звільнених від служби.

Хоперський полковий округ давав аж 4 кінних Хоперських полки, а Лабінський — 5 Лабінських полків.

Крім того в цей період деякі частини Добровольчої Армії аж на половину склалися з кубанських козаків.

Піхота: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 та Осібний кубанські пластунські баталіони, а у 1919 р. й 17 баталіон. Вкінці Учебний пластунський баталіон.

Всі вони творили 1, 2, 3 Кубанські окремі пластунські бригади.

Окрім того 11 резервових пластунських баталіонів.

Перед 3-м куб. походом був сформований Окремий баталіон (8 сотень) з учнів середніх шкіл та студентів Катеринодару.

Артилерія:

24 батерії кінні, пластунські та гірські, розділені по дивізіях та бригадах. Атаманський учебний артилерійський дивізіон. 11 резервових артилерійських чот.

Інженерні та технічні:

Кубанський технічний полк з сотнями: 1, 2 інженерними, залізничною, технічною.

Авіаційний дивізіон, воздухоплавний дивізіон з учебно-кадровим відділом та технічним парком, радіотелеграфний дивізіон, автомобільний дивізіон.

Допомогові тилові та наукові частини. Гарнизонні сотні для охорони станиць у загрожених від червоних повстанців районах.

Крім того Кубань мала свою невеличку флоту та морську берегову охорону.

Учебні частини мали на погонах вузькі, жовті обшивки; козаки в них одержували окрему грошеву прибавку на страву.

Старшинський склад в значній степені комплектувався зі старшин б. російської армії, зокрема в технічних частинах, а в деяких переважали старшини української армії, які опинилися на захоплених Денікіном територіях та оминаючи його регабілітаційні комісії, простували до кубанців. Для фахової підготовки були старшинські курси кулеметні, радіотелеграфні.

Своя старшинська молодь виховувалася у кубанській Олексіївській військовій школі, де були сотня кінна, 2 сотні пластунські, чота ар-

тилерії, інженерна чота, та у Кубанській Софійській військовій школі (піхотній 2 сотні). В них були юнаки і інших Військ, крім донського, та неkozаки, для частин неkozачих.

Катеринодарська військово-фельчерська школа давала лікарських помішників, а при Військових лічницях та шпиталях навчалися сотенні фельчери.

7 Воєнно-ремісничих шкіл працювало на армію та підготовлювало воєнних ремісників козаків.

Також у Владикавказському кадетському корпусі переходила кубанська молодь середню освіту, підготовлюючися до старшинської діяльності.

Фронтові війська склали 3 кубанські корпуси, які лише на кінці 1919 р. були об'єднані у Кубанську Армію.

Після очищення Кубані від більшовиків та визволення Катеринодару, Кубанська Краєва Рада (Установчі Збори) проголосила Кубань на-

СТАРШИНА

ПІДСТАРШИНА МАТУРАНТ
(одноліток)

родною республікою та переказала Кубанській Законодавчій Раді (парляментові) створити самостійну кубанську армію, з якою то ціллю при Раді та Воєнному міністерству були створені окремі комісії.

Питання кубанської армії привело Раду та правительство у стадію затяжного політичного конфлікту з Денікінською командою, бо це загрожувало існуванню добровольчої армії через відкликання козаків з неї, а головню давало свою озброєну силу у повне керування владі суверенної кубанської республіки. Кубанський парламент зокрема не поділяв політичних змагань Денікіна щодо „єдиної неделімої Россеї“, в наслідок чого Денікін оголосив фінансову бльокаду Кубані, а Кубань провела в 1919 році економічну бльокаду територій добр. армії.

Призначений кубанським урядом Походний Отаман (командуючий куб. армією) якийсь час був без фронтних частин, які воювали поза межами Кубані. 6-го листопада 1919 р. у Денікіна з Радою вийшов озброєний конфлікт, в якому Рада мусіла піти на відступ, бо Денікін мав фактичну силу, а постачання воєнними зброями та засобами вела Антанта (властиво англійці) виключно через Денікіна.

Проте після катастрофи денікінського фронту, коли всі куб. частини опинилися на Кубані, керування ними перебрав Походний Отаман генерал Сергій Улагай (черкес з роду). З початком 1920 р. Куб. Рада зірвала з Денікіном всі звязки та договори, а більшовицька хвиля знов підкотилася до Катеринодару; Рада, Отаман, Уряд гарнізон Катеринодару залишили столицю Кубані та з боями відходили до Чорного моря в напрямку на Туапсе.

Лише 55.000 бойців дісталася на чорноморське побережжя, решта опинилася на Північному підгір'ю Кавказу та в Новоросійську, де їх Денікін, тікаючи до Криму, залишив з політичних причин на поталу більшовикам.

Походним Отаманом був призначений славетний кубанський партизан генерал Андрій Шкуро, але незабаром його замінив новообраний Військовий Отаман генерал Букретов (з новообраних козаків), комендантом найдобріших частин — юнаків, учених, катеринодарського гарнізону був їм же призначений генерал Морозов (некозак), а воєнним міністром генерал Болховитінов (некозак). Всі вони, як це потім було оголошено більшовиками, були у таємних зносинах з більшовиками, працювали по вказівкам радянського штабу та створили таку обстанова, що вся куб. армія була 18 квітня 1920 р. здана більшовикам у полон.

Загадкову участь грав тут Начальник Штабу Армії полковник генер. штабу Дрейлінг (некозак); генер. Болховитінов після оголошення їх зрадницької чинності застрілювався у Болгарії.

Лише одній бригаді полковника Соломашина пощастило, без коней, сісти на англійські пароплави, які привів з Криму ген. Шкуро, та перебраться до Криму — всього 1.500 бойців. Це були полки: 1-ий Кубанський Партизанський та „Вовчий“ імени ген. Шкуро. Вовчим він звався тому, що козаки носили вовчі папахи, на сотенних прапорцях мали вовчі хвости, а у наступ ходили не з звичайним козацьким „гиком“ але з вовчим виттям; це був пострах червоної армії. Сформований він був з „Вовчого“ дивізіону, особистого кочвою ген. Шкуро.

Одночасно до Криму дісталися з Чорноморського побережжя військові школи та частини різних військових штабів та частин.

Отаман Букретов склав булаву та оселився в Грузії, а ген. Морозов передався більшовикам — своєму швагрю Єгорову командантові червоної армії на Побережжю.

В цей час з Кубанського Чорномор'я дісталися до Криму кадри Іманського та Запорозького полків, до них прилучили тих козаків, які самі по собі переплили Керченську протоку. В перших боях за Перекопом у Таврії кубанці добули собі коней і мали свою кубанську кінну дивізію генерала Миколи Бабієва з полків Корніловського, Лабинського (б. Вовчий), Лінійного (б. Партизанський), Запорозького та Іманського. Черкеси відновили свій Черкеський полк.

З пластунів, які опинилися у Криму, був створений Кубанський стрілецький полк, до якого приєдналися спішені кінні полки 2-ий Лабинський та 2-ий Таманський об'єднані у Сводно-Кубанський спішений полк. Обидва ці полки були мобілізовані більшовиками на Кубані і вислані на польський фронт, де вони передалися полякам з умовою відсилки їх у Крим до кубанців, які підлягали Штабові Куб. Війська в м. Феодосії, яке було кубанською базою.

З технічних частин до Криму дісталися: Старшинська інженерна сотня, Залізнодорожня сотня. Воздухоплавний дивізіон; пізніше був сформований Куб. Технічний баталіон. Значна частина Куб. Армії на Кавказі не пішла до полону, а подалася у гори, де склали повстанчі відділи „зелених“ об'єднані в літі генералом Фостиком у „Армію відродження Кубані“. Ця армія відтягла на себе 3 радянські армії, але мусіла в осені перейти грузинський кордон; однак козаки не склали в Грузії зброї, вони переїхали до Криму та об'єдналися з буйшими вже там частинами у Кубанський Корпус.

З кінцем літа 1920 року Польща заключила з РСФСР перемир'я, радянські війська кинулися на Крим та після впертих боїв вдерлися за Перекоп.

1-го листопада Кубанський корпус, в кількості 16.000 душ, посідав на пароплави та відплив до Царгороду, а звідти на остр. Лемнос на Егейському морі.

Збройна боротьба закінчилася, в менті її напруження Кубань давала понад 110.000 бойців, не рахуючи частин допомогівих. Після всіх катастроф Кубанський корпус ген. Фостикова на остр. Лемносі був переформований у Кубанську дивізію (кадрову) на чолі з генералом Віктором Зборовським.

Ця дивізія врешті дісталася до Югославії, де перебуває і тепер як кадра кубанських частин. Штаб Війська Кубанського був перетворений в Югославії у Походний Штаб Кубанського Отамана. яким обрано на остр. Лемносі генерала Вячеслава Науменка.

Кубанська військова школа переїхала до Болгарії, де закінчили освіту юнаки і були іменовані хорунжими, а школа переіменована у кадру перебралася до Франції.

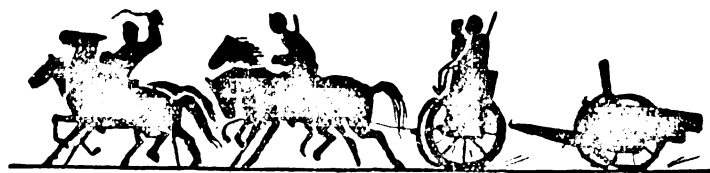
Всі боездатні та здібні до служби кубанці і тепер приписані почасти до кадрів частин, почасти є в реєстрі Походного Штабу, чекаючи коли покличе їх Кубань-мати знову до зброї.

Кадри ведуть і досі воєнну підготовку. Кубанська Рада встановила Орден Спасіння Кубані з надзвичайними привілеями для винагорожених.

Орден мав 4 степені:

- 1 — хрест зі стяжкою;
- 2 — хрест без стяжки;
- 3 — медаля зі стяжкою;
- 4 — медаля без стяжки.

Доля Кубанської Республіки та її Армії має дуже багато спільного з долею Західно Укр. Республіки та Галицькою Армією — бої за незалежність, трагедії боротьби, чужа команда, служба червоним, окупація, еміграція, але віримо, що настане час, коли наші побідні прапори замахнуть у славі на визволеній Батьківщині.

Рік в Холодному Яру

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

Після похоронів Компанійця життя у монастирі пішло звичайною ходою. Хлопці старанно перчищували та перевіряли зброю, хоч ніхто і не заставляв. Однорукий начальник кулеметів Левадний ревно стежив, щоб кулемети були чисті як „рибляче око“ і працювали як „новий годинник“. Три десятки Лубенців, одягнених у першорядне англійське обмундуровання, з новенькими одинадцяти-набійними англійськими рушницями, щодня робили військові вправи командуючи по черзі (всіх були старшини!). Користаючи з французького підручника, якого дістали десь у Денікінським Штабі, вони вивчали останнє досягнення військової науки — тактику групового бою, заважаючи до цього охочих з залоги.

На тлі Холодного Лісу, між чорними жупанами, киреями, дубленими кожухами, — було якось дивно бачити цю групу вояків ультра-європейського вигляду.

З сіл приходили богомольці. Селяни привозили харч для козаків і коней. Приходили групи озброєних хлопців, які називали себе не інакше як — козаками, запрошували наших в села і на хутори на вечорниці.

З боку Черкас і Смілої іноді доносились гарматна стрілянина. Одержали відомості, що Запорізька Група дійшовши до Золотоноші знову вернулась на правий беріг Дніпра. Я почав подумувати про те, як би прилучитись до своїх, але з другого боку чомусь не хотілось вже розлучатись з цією „Січю“.

Одного дня, богомольці, які прийшли зі села Грушівки, оповіли, що вчора там ночував полк Чорних Запоріжців. Кажу Чорноті, що поїду догоняти.

— Нікуди не поїдеш! Як маєш зайву голову, то і тут для неї колись куля знайдеться, а гонятись за вітром в полі, щоб до большевиків у руки попасти — не пушту.

Побачивши, що тон його відповіді зробив на мене неприємне вражіння — обняв за плече:

— Знаєш... я сам від революції був в Українській Армії, але надивився, як наші Українці „жваво беруться“ до боротьби за незалежність, плюнув і став до дому на Кубань пробиратись. Аж от попав по дорозі до Холодного Яру і чую, що вже мене до смерті ніхто звідси не вижене. Під ним мабуть якийсь магнет в землі лежить... Між цими озброєними хліборобами до мене знову вернулась надія, що ми таки досягнемо своєї мети. Побудеш тут трохи — сам не схочеш покидати...

Через декілька днів партизанські частини нашої армії були вже далеко.

І волею і неволею — став я „підданним“ Холодноярської „республіки“. З Чорнотою ми надзвичайно здружились, що не перешкоджало нам частенько сваритись ізза яких небудь дрібниць. Після смерті Компанійця, без жадного офіційного призначення, всі признавали Чорноту начальни-

ком. „Бурлаки“ і до того бачили в йому „старшого бурлаку“ — ватажка. Чим ближче приглядався я до цієї оригінальної людини, тим більше приходилось дивуватись.

Цей, на зовнішній вигляд необтесаний козарлюга, показався „ходячою енциклопедією“, бо посідав систематизоване, ґрунтовне знання з історії, археології, фізики, літератури, філософії, політичної економії, до того був прекрасним ковалем і римарем: кував коней, направляв сідла. Як старшина він мусів бути більш чи менш освіченим, але з йогож оповідань виходило, що до війни він випасав табуни коней і овець на Кубанським Чорноморі і займався рибацтвом та мисливством на Кавказі. Взагалі був надзвичайно мовчазливий, але іноді на його „находила година“, в яку починав філософувати на якусь тему. Тільки вже годі було йому перечити — вилається і піде.

Одного дня Андрій не показувався до самого обіду на дворі.

Іду до його келії.

Лежить на ліжку і читає якусь книжку в сапаної оправі.

По моїм приході кинув її і встав.

— Підем, Юрку, пройдемся по валах, а то у мене вже голова зачучмаріла — від другої години в ночі читаю...

Дивлюсь на книжку — „Критика чистого розуму“ Канта. На підлозі коло ліжка зложена ціла гора книжок в розкішних оправках. Починаю переглядати: Кант, Ренан, Вольтер, Толстой, Руссо, Шекспір... Окремою скертю лежать новенькі томи творів Маркса і Енгельса, Ляссала, Леніна, ріжна большевицька політично-економічна література.

— Де це ти набрав?

— Це — з большевицького агітаційного потягу, а це — колишне панське добро, — по селах за набої наміняв.

Вийшли на двір. Коло трапезної стоїть висока, суха ігуменя з двома зморщеними карличками-черниціями. Козаки як раз вели через двір коней від криниці.

— Цього світ не бачив! Щоб у святу обитель, між Божі Храми — коней заводити! — гордо звертається ігуменя до своїх „адютантів“ по московськи.

— Світ як світ, пані матко, а оці вали вже скоро півтора літ як козака не бачили, а їх насипали не на те, щоб ізза них тільки Богу молитися... От що... Давно я тобі збирався сказати... Ти, пані матко, можеш собі України не любити, це річ твоя, але коли будеш про це голосно балакати — накажу спакувати твої пожитки і відправлю тебе до большевиків у Камянку. Там є „істинно рускіє люди“ — з ними тобі буде веселіще...

Переходимо через господарське подвір'я, через невисокий внутрішній вал і видрапуємось на високий зовнішній вал порослий лісом.

За валом, в лісі густо стоять височенні могили, деякі одного росту з деревами.

— Думаєш це ченці лежать „мирно упокоївшіся“?... — повів Андрій поглядом по могилах, — братчики козаки все в боротьбі загинувші. Може і з моїх прадідів хто лежить, бо наш рід, та й майже пів станиці, на Кубань з Чигиринщини попали при Катерині. Може через це і притягає мене так ця земля...

— Підем, Андрію, обійдем валом кругом монастиря.

— Що, так вже на свою приморожену ногу надієшся? — Це ж п'ять кілометрів ходу. Підем в цей бік, понад ярами. Подобається мені тут... дика краса!..

З зовнішнього боку вал був ще вищий, бо під ним йшов змілівший вже рів.

Трохи далі вал круто звернув у ліс роблючи підкову, в середині якої були сліди ще якихсь земляних споруд.

— Це щось на зразок форту, — пояснив Андрій, — отам видно гармати стояли, отам сліди великих печей з кітлами, в яких гріли смолу і окріп „гостям голови мити“ під час штурму. Хто знає коли ці вали насипали, але сучасний інженер нічого не міг би додати...

Вийшли на чоло форту. Тут вал вже йшов понад глибоким яром. Місцевість далі робить хиמרні хвилі і оточує монастир глибокими прірвами. Між головним валом і монастирем був ще один вал і де-не-де було видно сліди грубих мурованих стін. Завертаємо вздовж валу і знову виходимо на край господарського подвіря. Далі вал знову робить крутий поворот на право, а по яру між цими двома виступами валів виходить на гору дорога, яку я бачив, коли підїзжав до монастиря. В куті під валами стара, вже не вживана тепер криниця.

Чорнота звертає на неї мою увагу.

— Її зовуть, хто козацькою, хто гайдамацькою. Від неї залежала доля монастиря в випадку облоги. На горі води нема є тільки в ярах. Насипати вал через яр, так щоб вона залишилася по цей бік — неможливо. Але, як бачиш, виступи валів беруть її між себе і з обох боків обстрілюють підхід до неї ззовні. А з монастиря був до неї підземний хідник. Попід усім валом теж іде хідник: який має підземні виходи і до центру монастиря, і до ліса.

Ми йшли вже понад прірвою по другому виступові.

— Отам, в корчах, замаскований вхід у підземелля, до лабіринту печер, які досить добре заховались. Зараз неохота брудитись, а весною полізем — покажу тобі. Треба розвивати за собою клубок міцної нитки, бо кожна вилочена дубами печера має два виходи у слідувачі, всі вони сполучені між собою, але заплутавшись можна ходити до смерті в темноті і не знайти виходу. Ми в них запас зброї переховуєм.

З тамтого боку монастиря, від валу пішов у ліс ще якийсь вал, але яку він ролю грав — не розберу. Хіба для захисту дороги, яка була прокопана до Холодного Яру, де були окремі укріплення. В лісі ще є де-не-де укріплення, які видно у свій час мали значіння. Такіж укріплення і в „Чорному

лісі“, і в „Бовтиші“, і в „Чоті“, і в Суботівським лісі; недалеко Суботова в лісі „Вовчий шпиль“, на якому ще досі стоїть козацький „Вежний дуб“, з якого видно аж на Побережжя і всю околицю. За Медведівкою, на острові серед Тясмина — Медведівський монастир; вище — укріплений Онуфрїївський монастир, який стоїть на кручах над Тясмином; в Черкаським бору — Мошенський монастир, теж фортеця, на багнах, до якого треба добиратися вузькою „Вовчою гаткою“.

Скільки праці тут положено! Наші діди не так турбувались про захист краю, як тепер...

Спускаємось з валу, щоб обійти проріз, через який я приїхав і далі йдемо вже понад другим яром, крутий схил якого, починаючись від валу, тягнеться карколомними уступами більш як на пів кілометра вниз.

Порослий лісом яр виходить ізза монастиря зліва і тягнеться десь далеко на південний схід. Внизу під нами капличка з криницею, до якої опускається покручена стежка. На протилежнім боці якісь будівлі і сад.

Питаю Андрія, що це таке.

— Шістьдесят гектарів монастирського саду і винограднику. Ченці ще насадили, а ці „божі коровки“ тепер і доглянути не можуть.

— Андрію, ти на похороні Компанійця спомінав про якусь легенду звязану з цим яром...

Він задумливо подивився вниз.

— Сядемо. Он бачиш на дні темні плями, — це багна, які не замерзають. На той бік можна перейти тільки по гатці. Мім багнами проходить поганенька річка Косарка. Серед населення захоується легенда, що тут колись були останні перед дикими степами селища людей, яких охрестила в християнську віру якась княгиня Мотрона, або просто — Мотря. Її укріплений замок стояв на цім місці що монастир. За тою легендою — Косарка тоді була великою рікою, яка зливалася коло Медведівки з Тясмином, а той коло Чигирин-Діброви з Дніпром. Вода в Дніпрі мала тоді стояти так високо, що турецькі галери свобідно плавали над Порогами і заходили Тясмином і Косаркою аж сюди для нападів до володіння княгині. У неї теж була своя фльота, для якої пристань була отут внизу і яка ходила воювати аж у Чорне Море. Одного разу, чоловік княгині, якого вона дуже любила, вийшов з цією фльо-тою в Чорне Море на Турків і розбивши їх повертав назад з багатою здобичею. Пересівши з залогою, яка переодягнулася в здобуті турецькі шати, на захоплену турецьку галеру, яка пливала скоріше від його суден, він далеко випередив своїх і перший наближався до замку. Стоячи на носі галери, одягнений в дорогі шати турецького лаші, — нетерпляче дожидав хвилі, коли зможе привітатись з дружиною-княгинею і подати їй радісну звістку про перемогу. Але княгиня, яка стояла отут на валу, побачивши галеру, подумала, що це справжні Турки, які потопивши її судна наближаються до замку і важкий біль охопив її серце.

— Дайте мені лук, — сказала вона слугам, — помщусь за смерть мого любого мужа хоч на отому паші, який стоїть на галері.

Взявши лук пустила стрілу і попала нею в серце свого чоловіка.

Аж коли залога галери стала скидати турецький одяг і кричати до княгині і вояків, які готовились на валу до бою — зрозуміла свою помилку. Коли ж довідалася, що своєю стрілою вбила свого мужа — три добі нічого не їла і не пила, обливаючи його труп сльозами. Потім наказала затопити ту галеру на тім місці, де впала трагічна стріла, а свій замок перетворила у монастир, якого стала першою черницею та ігуменею.

Легенда — як легенда...

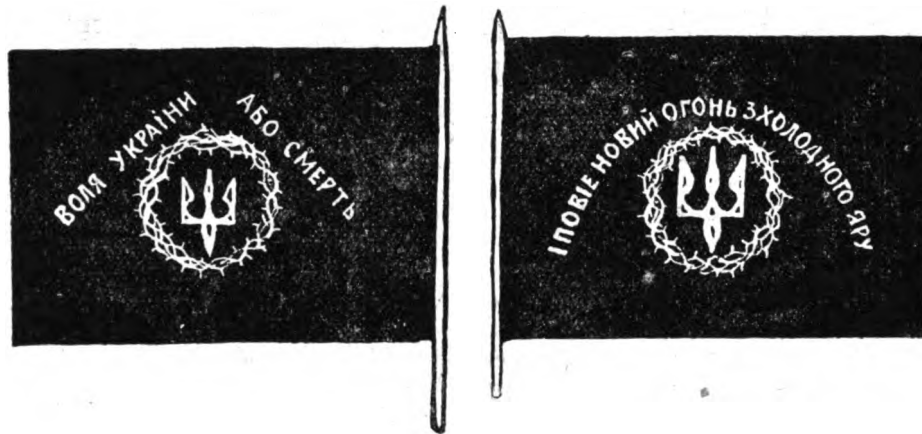
Що Косарка була більшою, про це нема мови, ще дід Гармаш з Мельників, який має тільки дев'ятьдесят шість років, пам'ятає, як по ній човнами плавали, але ми знаємо, що ще задовго до Володимира, купці, які плавали з „Варяг у Греки“, витягали коло порогів свої човна на беріг і перетягали волоком. Знаємо також, що в ті віки

Волі. Поневолення, з царської ласки, селянства, — тут було найкоротше з усієї України і чигиринський „малорос“ не завжди гнув покійно шию, а часто мотав нею, щоб скинути ярмо.

Яких два десятки літ назад, селянин тут подавав у ночі свій „вільний голос“ на виборах гетьмана України і на старій козацькій могилі, поклавши руку на старовинну козацьку шаблю — давав клятву не зрадити і додержати таємниці.

Задуму нагло перервала коротка низка стрілів з кулемета. Я зірвався, при звичаєний до того, що стріли означають ворожий напад, але Чорнота потягнув мене за рукав черкески:

— Сідай... Це Левадний вправляється, мабуть з Люїса ворони бе в лісі... Цікавий тип... Граматики добре не знає, але нема кулемета, якого механізму він не знав би як свої пальці... Для нього кулемет — все. Ні один закоханий так коло дівчини не припадає, як він коло своїх Кольтів і Максимів. Невеликий собі, худощавий хлопець,

ПРАПОР ХОЛОДНОГО ЯРУ

на Чорнім Морі панували не Турки, але цю легенду вперто обстоюють старі люди з околиць сіл як правдіву. Показують місце, де під багнами має лежати та затоплена галера. Навіть оповідають, що в один посушливий рік, як багна висохли — докопалися були до неї, що лежить вона до гори підшовою, яка обшита листовою міді. Може це і байка, може перекручена народньою фантазією якась дійсна подія, але іншого пояснення, чому населення називає монастир Мотриним, в той час, як він в дійсності є монастирем св. Параскеви — я не зустрів¹⁾.

Деякий час ми оба сиділи мовчки втопивши очі в яру, якому народня фантазія приписувала таку роллю в минулім. Взагалі ця місцевість — святі місця для Українця. Тут зароджувалась козаччина... Недалеко, он за тим лісцем, ображено Хмельницького і сповита обставинами часу — родилася Хмельщина... Тут почалася і тут скінчилася, побувавши аж на Поділлі, — Коліївщина, і батько Максим перебував деякий час як чернець у цьому монастирі, невідомо чому Мотриному...

Ігумен його Мельхіседек, горячо помолившись, благословив ножі і шаблі на проліття рік людських сліз і крові, винної і невинної, во ім'я —

¹⁾ Пізніше цю легенду я сам чув декілька разів від селян, з незначними варіантами.

але сила духа в нім — велитенська... Знаєш, він же у Коцура був начальником кулеметів... Любить хлопець Україну, повірив у „червону правду“ і пішов боронити її під червоними прапорами. Не один Холодноярець упав від меткої кулі з його кулемета... Але коли переконався, що бореться для Москви проти своєї батьківщини — взяв на плече свого Люїса і прийшов до нас. Сидимо раз у Чучупаки у вечорі, коли заходить... Поставив кулемета в кут і підходить до столу:

— Я — Левадний. Ви мене знаєте — бо я з вами бився. Аж тепер я розібрав, що мої кулі летіли не туди, куди потрібно. Можете мене застрілити, — це ваше право, — але, коли хочете, я і вісімнадцять кулеметів, які маю заховані по селах і хуторах — в вашім розпорядженні.

З початку не дуже довіряли, звичайно, але потім переконались, що хлопець прийшов зі щирим серцем.

Тепер у нас кулеметами заправляє. Дав декілька своїх, а решту, каже, дам годі, як треба буде. У його у своїх людей цілі „арсенали“ зброї, яку з своїми хлопцями позахоплював у Німців і денікінців, але зживає її дуже обережно. Коцурові дав трохи кулеметів і набоїв, а про решту навіть не сказав. Оце недавно їздив десь під Чорний ліс, привіз нам два німецькі міномети і вісім скринь мін, — треба буде — каже — достанем ще.

Але ти полюбайся яка упертість! Відбили йому праву руку — лівою навчився стріляти, і то як стріляє!

Важко одною рукою підіймати ручного кулемета, так він зняв з нього „кожух“, зпилував радіатор, зпилував де можна залізо, щоб тільки не пошкодити механізму і люфти, а не зміняв на револьвер, або карабін. І цей „обскубаний“ кулемет у його працює „як новий годинник“, і ліву руку виробив, що міцніша як у другого дві разом.. Він сам з хуторів, а в Суботівці має багато родичів і взагалі Суботівці його люблять.

Таких я люблю. К чорту наш український сентименталізм. Нам потрібний не мрійний павячий хвіст, а вовчі зуби. Бо коли ми їх не будемо мати і не заставимо наших „приятелів“ шанувати їх — Україна ніколи не буде щасливою.

Я християнин і вірую в Бога, але я не згоджуюсь з Христовим заповітом підставляти праву щоку, як тобі приліплять ляща по лівій. Така засада для Українців погубна, бо маємо таких добрих сусідів, що будуть бити поки влізе і соромно їм ніколи не стане, бо б'ють вони нас не для розваги, а тому, що їм потрібні багатства нашого краю.

Багато мені не подобається з того, як ми взяли до справи...

Хочеш я тобі дам почитати останні книжечки Леніна, про тактику боротьби і організацію влади. Я б усіх наших міністрів засадив на шкільну лавку вивчати їх, дописавши дещо між рядками. Нас б'ють без сентиментів...Але, знаєш, це — добре. І чим більше будуть бити і знущатись — тим краще. Ні один народ не переживав того, що тепер переживає Україна, але й нікому це так не йшло на користь як іде Українцеві. Це

перетворить лінивого українського вола в хижого звіра, який вирвавшись колись на волю, як побачить, що хтось знову протягає до його лапу — не буде ждати, поки треба буде оборонятися, а сам буде нападати.

Уяви собі, що було би з нашими бідними ворогами, як би хоч на половині України була така Холодноярщина?

От я, маленький Андрій Чорнота, можу вдарити зараз у великий монастирський дзвін і 6—7 найближчих сіл, через пару годин дадуть десять тисяч боеків, дівізію війська і то війська, яке не знає полону, яке не має права на далекий відступ, бо залишає ворогові хати і родини. А скільки давала вся Україна на заклик свого уряду?

Колиб ми у цьому році перемогли, з усієї України, одні Холодноярці мали би право сказати: Ми не пустили ворога в свої хати, не годували його своїм хлібом, не дали йому своїх синів на гарматне м'ясо.

Андрій балакав би певно ще довго, але з церкви понеслись тривожні вдари малого дзвона.

— Ого! якась новина. Мабуть більшовиків чорт звідкись несе...

Ми зійшли з валу і побігли до монастиря.

У дворі, по діловому, без криків і метушні, йшла збірка.

З стаєн виводили осідланих коней. Запрягали тачанки з кулеметами, які по черзі оглядав Левадний, сам затягаючи в них стрічки з набоями.

Піші козаки гуртувались коло Лубенців, які на дворі вже затягували свої складні англійські патронташі.

З дверей будинків визирали злякані черниці.

(Продовження буде).

ОЛЕКСАНДЕР ПІВЕНЬ

До Кубанців-емігрантів

Не знаю, хто ти, брате?

Усім ти кажеш, що — козак.

Ти деколи кубанку надіваєш,

Щоб добре знав про те усяк.

Може то й справді так!

А тільки, коли ти Кубань свою вже забуваєш
І, як обрятьувать її, про те думок не маєш, —

Ти не козак!

Ти може став багатий, гроші маєш,

І добре ти живеш, їси у смак,

І деколи братам потроху помагаєш,

За що і поважає тебе всяк.

То-ж добре, коли так!

А тільки, коли ти Кубань свою вже забуваєш
І, як обрятьувать її, про те думок не маєш, —

Ти не козак!

Чи може ти з конем копійку заробляєш,

Щоб цілий світ дізнався, який козак,

І на сідлі таке скрізь виробляєш,

Що страх бере усіх зівак.

Велике діло, якщо так!

А тільки, коли ти Кубань свою вже забуваєш
І, як обрятьувать її, про те думок не маєш, —

Ти не козак!

Хоч може ти писака дуже добрий,

І про народ ти пишеш так і сяк;

А деколи в газетах натякаєш,

Що пращур твій січовий був козак,

То все до-діла, коли так!

А тільки, коли ти Кубань свою вже забуваєш
І, як обрятьувать її, про те думок не маєш, —

Ти не козак!

Бої у Львові

в офіційному польському освітленні

Написав: І. Кедрин.

„OBRONA LWOWA“ 1—22 listopada 1918. Relacje uczestników. Z wstępem słowem Generała Juljana Stachiewicza oraz przedmową Generała Bolesława Popowicza i Profesora Stanisława Zakrzewskiego. Nakładem Towarzystwa Badania Historji Obrony Lwowa i województw południowo-wschodn. Redakcję tomu pierwszego z ramienia komisji Naukowej T-ва sprawowali: mjr. dr. Eugenjusz Wawrzakowicz, sekretarz komisji i kpt. dypl. Aleksander Kawalkowski, delegat Szefa Wojskowego Biura Historycznego. (8° st. 446) Lwów, 1933.

Перша українська рецензія на цю книжку (гл. „Діло“ ч. 289 з 29. XII. 1932: „Оборона Львова“, Микола Голубець) признала її переломовою появою у польській военній літературі, що торкається Львова з листопада 1918 року. З делікатними застереженнями щодо деяких зворотів проти-українського характеру — автор тої першої рецензії надзвичайно прихильно оцінив книжку, добачуючи в ній елементи науковости, зокрема ж історично-об'єктивний підхід. На превеликий жаль — не можна прилучитися до всіх отих похвал. Не нарушуючи теж освячених прав суб'єктивного погляду кожного критика, маємо вражіння, що згадана перша українська рецензія була писана після дещо поверховного перегляду об'єкту книжки.

Гадаємо теж, що не повинні до нас мати жалю видавці щодо строгости осуду та ніяк не можуть закидати йому тенденційности нпр. з національних мотивів. Фірма, під якою вийшла та книжка, така поважна, що читач має право та обов'язок жадати від такої книжки максимум наукових вартостей. Адже це не якась дилетантська справа; це не принагідний літературний спомин якогось-там рядового учасника історичних подій; це не є теж книжка видана заходами приватного видавничого підприємства, обов'язаного завжди оглядатися на — так мовити — купецькі вартости твору. Цю книжку склало та видало офіційне польське „Товариство дослідів над історією оборони Львова й південно-східних воевідств“, на чолі якого стоїть командант ДОК VI ген. Поповіч; повстало це Товариство з почину й поклику варшавського Військового Історичного Бюро, якого шефом є ген. Стахевіч; дослідчу працю вела окрема Наукова Комісія, як орган „Товариства дослідів“, з відділами Архіву й Бюро; крім того згадане Товариство створило сітку місцевих організацій на терені східно-галицьких воевідств для збірки матеріалів; уся ця робота тривала три роки, заки перший аркуш рукопису відійшов до друку, а коштувала вона величенькі гроші. Врешті всі названі установи тісно з собою співпрацювали, мали своїх кваліфікованих звязкових та спільно за перший плід своєї праці своїми підписами взяли відповідальність. Не диво, що до такої книжки

читач мусить мати величезні вимоги: не пересічний і випадковий читач, а той, що 14 літ ждав поважної офіційної, єдино з польського боку авторитетної реляції про львівські бої. З жалем такий читач мусить ствердити, що тої реляції він і нині не дістав.

Мабуть редактори чи видавці самі це відчували. На обгортці читаємо теж, що це „джерело до історії боїв за Львів і південно-східні воевідства 1918—1920, том I“. Якщо це лише „джерело“, то воно книжку й її видавців та редакцію дещо оправдує. Але лише дещо. Бо ось читаємо два вступи, оба підписані найвищими військовими достойниками, та в обох находимо яскраві суперечности в характеристиці тих „джерел“.

Отже ген. Стахевіч заявляє ось що: „...Зібрані (в цьому томі) реляції людей, які живуть, яким можна було ставити питання та кермувати їх відповідями (підкреслення наші — І. К.). Річей, які є у цьому томі, не найде історик в ніякій бібліотеці, ніякому архіві... Тільки завдяки пляновій праці, що полягала на віднахідці осіб, які справді мають щось сказати, як актори історичних явищ, можна було досягнути такі висліди. Така метода доходить до живих джерел історичної правди зробила те, що реляції, які складаються на зміст цього твору, засадничо різняться від щоденників і споминів, писаних без керми або оголошуваних по смерті авторів... Зусилля звести тих людей на спільний науковий ґрунт, не пішло надармо. Показалося, що при добрій волі можна... взяти участь у праці над відшукуванням історичної правди...“

Іншими словами: керманіч Військового Історичного Бюро стверджує рішуче, що це твір дбайливо пляново систематизований, що його зміст має наукове підложо, що референти листопадових подій не могли казати на тих сторінках, що їм подобалося і про що подобалося, що це збірна праця, зроблена по точно означеному й послідовно переведеному пляні. Таке виходить з тексту сторінок VIII. і IX.

А на сторінці XV. читаємо ось що: „Як засадничою напрямною при збиранні реляцій ми кермувалися залишенням авторам повної свободи вислову... За зміст поодиноких реляцій, за представлений у них фактичний стан, за всілякі освітлення й опінії, несуть відповідальність автори. Наукова Комісія обмежилася супроти змісту надісланих творів виключно до ролі видавця...“

Під цими словами підписані ген. Поповіч, як голова Головної Управи „Т-ва дослідів“ і проф. Закшевський, як голова Наукової Комісії. Іншими словами, вони ствердили, що книжка п. н. „Оборона Львова“, це механічно поруч себе

покладених 8 воєнних споминів. А що тих 8 осіб це — як згори заповідає ген. Стахевіч — „люди, які підчас подій стояли на скраєво протилежних собі становищах, у рядах взаємно собі ворожих політичних або формаційних таборів“ — то й реляції тих 8-ми авторів у цілій низці суттєвих спірних точок є собі взаємно суперечні, ба навіть нав'язні духом — скажімо — не надто великої взаємної приязни. Таким робом маємо там не одну, а 8 „історичних правд“. Вилускати з неї одну правду може справді лише редакція, що відноситься до зібраного матеріалу, як суддя до зізнань обвинувачених і свідків. Однак у даному випадку видавці й редактори, замість скласти один синтетичний, авторитетом фірми Військового Історичного Бюра скріплений опис подій з вирішенням усіх спірних моментів — даючи віру одним та відкидаючи інші відомості, — воліли видати друком книгу сирого матеріалу, з якого посторонній читач ніяк „історичної правди“ догнупатись не всилі.

Не знаємо, який другий том прийде у черзі „Джерел до історії боротьби за Львів“ ані теж в якому часі це станеться. Не знаємо теж загального плану видавничої праці „Т-ва дослідів над історією оборони Львова“ і чи в тому плані взагалі передбачено скласти синтезу всіх тих відомостей, які можна добути з архівальних і живих джерел історії львівських боїв. Тому не можемо пересуджувати вартості діяльності польського Військового Історичного Бюра й „Т-ва дослідів над історією боротьби за Львів“ — після її завершення, в її остаточних підсумках. Покищо, на підставі того І. тому, що появився під назвою „Оборона Львова“, стверджуємо, що організаційно — видавничий розмах, ширина редакційної підготовки, авторитет високих фірм і імен та весь шум, який попередив появу цієї книжки, — історично-наукової вартості книжки не виправдують.

*

Нас, очевидно, у першій мірі цікавлять безпосередні звороти під адресою Українців. Коли маємо до діла з книжкою науково-історичного характеру, на таку тему, як бої за Львів, то першою нашою річю було ствердити, якими українськими джерелами ця книжка покористувалась. І ось з великим здивуванням прочитали ми зараз на вступі: „...У нинішній порі історичні досліді у цій ділянці шкутильгають через бідність польських матеріялів і майже повну відсутність українських архівальних джерел“. Ці джерела безумовно існують: про їх існування не знав лише автор тих слів (ген. Стахевіч), коли їх писав. З таким самим здивуванням читаємо у „Передмові“ ген. Поповіча таке: „Впродовж десятиліття появилася у польській літературі кількадесять публікацій, присвячених цій проблемі. Крім кількох дрібних причинків, вони не мають об'єктивного характеру, наукового представлення цілоти чи хочби фрагментів подій. Величезну більшість у цій літературі складають твори характеру спогадів і записок, за якими йдуть найріжнородніші популярно-пропагандивні видання. По-

дібно представляється українська література, з тою ріжницею, що публікації другого типу (себто популярно-пропагандивні. — І. К.) займають там перше місце так під оглядом скількості, як теж вкладеного в їх обробітку зусилля...“ Коли зважити, що „Оборона Львова“ появилася наприкінці 1932 року, з датою уже року 1933, а монументальні „Листопадові дні“ О. Кузьми, оперті на оригінальних документах Начальної Команди, в 1931 р., і що у тому українському творі поданий подрібно довгий список джерел, з яких автор користав, а між ними у вступі виразно згадано про найбільш авторитетний український архівальний матеріал, — то далєб не годиться так-собі з легкої руки в той спосіб характеризувати українську воєнно-історичну літературу!

Книжки Кузьми та взагалі якоїнебудь поважної української літератури про листопадові дні не знає ні один із авторів, яких спомини склалися на „Оборону Львова“. Вправді в одному (єдиному у цілій книжці!) місці пполк. проф. Якубський згадує про „Листопадові дні“ при аналізі даних про чисельність українських збройних сил у Львові (стор. 223), але поруч із цим покликується на книжечку Кренжаловського: ця остання книжечка вдостоялася теж найбільше уваги авторів „Оборони Львова“, як є д и н е для них українське джерело! Який яскравий доказ повного незнання української літератури до тої справи та незорієнтованості, які твори тої літератури мають науково-історичну вартість!

Незнання української літератури мститься теж на дальшому фальшуванні історичної правди такими легендами, як про „перфідну політику Австрії“, яка полякам „накинула“ українську владу (стор. 117). Не знаємо теж, чи зискує історична правда на реляціях про „щораз більш необуздану солдатеску“, яка гуляла „в рускім Львові“, „де стріляли не лише до мушин, але й нелітніх хлопців та жінок...“ (стор. 175). А вже рішуче мусимо запротестувати проти таких епітетів, як „найлінівiший з усіх словянських племен рускі хлоп“ (!), з якого „вироджується кровожадне звіря, жадне залити у потопі крови свої соціальні кривди“. Такою примітивною — вульгарною фразою — впорався один дипломований полковник, та ще й професор університету і доктор, з характеристикою української революції! Рішуче мусимо запротестувати проти висловів про „чернь Петлюри“: якщо автор забув, що та „чернь“ була для Польщі й її армії союзницькою армією, то не вільно було забувати цього редакції книжки, яка ніби має досліджувати історичну правду та претендує на назву твору з науковими вартостями...

Щоби доказати, що ми не дошукувалися у книжці „Оборона Львова“ лише таких моментів, на які можна скочити, стверджуємо, що маємо там теж такі звороти про українських вояків, яких досі не бувало у польській літературі. Читаємо нпр. про лицарство і джентельменство Усусусів, ба навіть з отвертою заявою, що „з нашої (польської) сторони замало підкреслювано

їх джентельменство“ і що „однаково рівною міркою чести ми не відплачували Усакам“; після того польський старшина наводить конкретні приклади, коли польські старшини зломали слово чести, завдяки якому визволилися з українського полону. Цікава річ, що той самий автор, виступаючи в обороні „чести і віри“ Українських Січових Стрільців, вважає правильною метою тієї оборони такий зворст: „...пізніші варварства люди скидали взагалі на рахунок розхрестання, загально пануючого в українському таборі...“ (стор. 234). Не знаємо, чи колишні, нині живі чи мертві, Усуси вдячні авторові за оборону, прикрашену такими квітками.

*

Третю частину цих наших уваг хотілиб ми присвятити подрібному розглядові поодиноких споминів, що творять зміст книжки. На жаль, розміри одної рецензійної статті на це не дозволяють. Значимо лише, що у книжці „Оборона Львова“, при всіх її хибах і недостахах, про які вище згадано, — справді чимало цікавого матеріалу. Не всі спомини стоять на однаковому рівні. Найслабшим і найменш вартісним — перший нарис пполк. Кароля Бачинського: „Спогади з часу оборони Львова“. Оперування такими загальниками, як „відповідна скількість людей“, „одної ночі“, „здається“, „здебільша“ і т. д. — дуже прикро вражає у військового автора. Сила цікавих подробиць у кількох дальших нарисах: нпр. про перипетії з головним двірцем, про вартість польсько-

українських переговорів в ріжному освітленню, про грабіж грошей польською залогою на гол. почті, про сварню за авторство оперативного плану з 20. листопада 1918 р., про фанфаронаду й „геройства“ Мончинського, про відомі події у жидівській дільниці на всі лади вибілювані й замазувані... Комічно вражають крутіства Мончинського та його рекляма „Польських Військових Кадрів“, як могутньої конспіративної польської військової організації у Львові, яку інші тодішні фактичні керманічі польської військової акції вважають фікцією, видумкою „бригадіера“...

Книжка всетаки цікава. Українським дослідувачам історії боїв за Львів прочитати її необхідно.

I. Кедрин.

* * *

У попередньому числі „Літопису ЧК.“ за місяць січень ц. р. трапилось у статті „Польський генерал про львівські легенди“ кілька прикрих друкарських помилок. М. ін. ген. Роя живе нині „скромно“, а не „окремо“. В 14-ім рядку згори, 1 шпальта 21 стор., після слів „І лише ті, які...“ пропущено присудок „чули“... У 10-ім рядку з долини (1 шпальта стор. 21) після слів „про відносини“ пропущено слово „у“ (Польщі); в 10-ім рядку згори 2 шпальта 21 стор. після слів „в ендецькому“ пропущено слово „таборі“. Автором тої статті є І. К е д р и н, а не А. Кедрин.—Справляючи ті помилки Редакція просить вибачення за них у ш. читачів та ш. автора.

Берестейський мир і українці-полонені у вецлярському таборі

Написав: *Омельян Турлецький.*

Довгий полон так докучив українцям-полоненим, що вони мали передовсім одно на думці: поворот до дому, на Україну. Більше свідомі й рухливіші громадяни раді були дістатися там чим скорше ще й тому, щоби могли взяти участь при будуванні української Республіки. І тому зрозуміло, що, коли до табору прийшла звістка про мирові переговори в Берестю між Україною і осередніми державами, то це викликало в таборі велику радість. А звістка про заключення мира в Берестю викликала просто надзвичайне захоплення. Наші громадяни зібралися зараз на одній площі табору, де один полонений, Дончак виголосив промову а орхестра „Товариства ім. Лисенка“¹⁾ відіграла український гимн. Під вражінням цього відбулася Народня Рада²⁾, яка ухвалила відповідні адреси до Центральної Ради на Україні та до „Союзу Визволення України“.

¹⁾ В таборі існувало таке Товариство.

²⁾ Це була найвища верховна влада для справ полонених, вибрана українцями-полоненими.

Це була хвиля незвичайно гарна в життю громади. Мир осередніх держав з Україною і признання ними Української Народньої Республіки було сповненням цих ідеалів, якими жила українська громада від часу її повстання у вецлярському таборі. Але зараз опісля ця радість була попсована тим, що московські більшовики війшли на Україну і до табору прийшла телеграма від української, мирової Делегації, що полонені йдуть у розпорядження українського правительства і вісімсот їх з кожного табору має оружно стати в обороні України.¹⁾

Що така вістка мусіла потрясти цілою громадою, це зрозуміле. Відразу стало ясным, що берестейський мир, яким дуже врадувалася громада, не був ще взагалі миром для України. Наших громадян не чекав спокійний поворот до рідного краю, а тяжкі завдання. Очевидячки, що це ви провадило громадян з рівноваги й викликало

¹⁾ А було таких таборів три: в Раштаті, у Вецлярі і Зальц-веделі.

в них нервовий стан. Це показалося зараз на нараді січовиків¹⁾ і таксамо на вічу, уладженім дня 12. лютого 1918 р. Січовики не могли з тим погодитися, що розпорядок мирової Делегації, яким віддавано їх під команду українських старшин, присланих сюди з офіцерського табору в Ганновер — Мінден, нехтував їх січову організацію. Тай полонені-українці покликувалися на те, що всяка військова власть мусить бути виборною, відповідно до того, як це голошено тай практиковано в Росії і на Україні. І тому щойно по довгих нарадах вони нарешті згодилися сповнити приказ української мирової Делегації. Тоді рішило цих 800 людей, не зовсім добре дібраних, бо на те не було часу, виїхати на Україну. Дня 15. чи 16. лютого вони дійсно виїхали з табору.

Не можна-ж забути цього, що ці люди, яким давано зброю в руки, були перемучені довгим полонем і почувалися фізично вичерпаними. Але, як би там не було, вже сам факт, що полонені рішилися на таке діло, свідчить про них якнайкраще. Це був наслідок просвітної роботи веденої „Союзом Визволення України“ в таборі.

І колиб поставити собі питання, які остаточні результати дала просвітна робота у вецлярському таборі, то відповідь на те буде zarazом і для раштатської громади.¹⁾

Очевидячки, що при такій відповіді треба у великій мірі узгляднити вплив російської, а передовсім української революції, але можна всетаки відділити те, що саме було наслідком просвітної роботи в цих двох таборах.

ДЕФІЛЯДА СИНОЖУПАННИКІВ У КИЄВІ ПО ПРИЗДІ З НІМЕЧЧИНИ

Виїзд так багатьох людей з табору, а між ними майже всіх найвизначніших членів громади, відразу змінив життя громади у вецлярському таборі. А коли з початком березня 1918 р. виїхав другий відділ громадян (оба ці відділи називано „козацькими“), зложений з 1200 людей на Україну, то тим способом виїхало майже все те, що було найсвідоміше взагалі в таборі й на робітничих командах.

Найважливіша часть громади була вже на Україні, де вона мала оружно боронити Українську Народню Республіку. Як вона це завдання сповнила, це належить уже до історії визвольного руху на Україні. Але в хвилі, коли оба ці козацькі відділи відїзджали, не можна було сподіватися якихось дійсно реальних користей з обох цих відділів. Узброєні „козаки“ приходили на Україну національно й політично освідомлені, їм лежало на серці добро України, але чи вони могли бути здатні до збройної акції, то це було велике питан-

Безперечно, що українська революція найбільше причинилася до того, що українське, національне почуття дуже поширилося між масою полонених, але коли воно було більше обґрунтоване й опиралося на певних підставах, то це наслідки передовсім просвітної роботи, веденої до часів революції в таборі. Це можна було зараз пізнати по тім, якщо було брати під увагу людей, які щойно під впливом української революції стали українцями і порівнати їх з цими людьми, які вже перед цією революцією себе українцями почували тай взагалі з людьми, які перейшли в таборі школу національного виховання і організації. Ці люди, це та найцінніша часть українських громад у таборах полонених. Це люди, які вже ніколи не можуть стати „фараоновими невільниками“²⁾. Для них ясно, що вони нічим не гірші від інших людей, що український нарід має право домагатися

¹⁾ Пор. „Історія української громади в Раштаті“. 1—429 ст.

²⁾ Пор. з листу Ол. Скорописна до автора в „Історії української громади в Раштаті“, ст. 13—18.

¹⁾ В таборі була січова організація.

того, що й інші народи. З цього вийшов у їх погляд, що тільки демократичний лад є таким, що приносить із собою забезпечення людських прав як одиниці так і громади. А що такий лад дається найліпше перепровадити, якщо народ має політичну незалежність, то справу незалежної, української держави, демократичної республіки уважали ці люди політичною konieczністю.

А поставивши собі такі ідеали, ця найсвідоміша частина українців-полонених не тільки погодилася з існуванням держави, як такої, але вважала її корисним і konieczним чинником у життю народів. Коли ці люди прийшли до табору, то вони інакше не ставляли себе до держави взагалі, як тільки негативно. Це було очевидно наслідком того, що вони мали до діла з царською Росією. Але, коли вони зрозуміли наслідком просвітної роботи, що не кожна держава мусить так виглядати, як Росія і, що українська держава дасть демократичний лад, інакші суспільні відносини і самостійний розвиток національної ідеї, тоді стало їм ясно, що до держави, як такої, треба ставлятися позитивно, а ціла річ у цьому, щоби ця держава була збудована відповідно. Наслідком того уступив цей песимістичний настрій полонених, що його було видко в перших початках просвітної роботи по таборах, а на його місце виступив у деякій мірі оптимізм, який казав надіятися ліпшої долі для українського народу і для людства взагалі.

Разом з тим навчилися полонені дивитися на справи ясно й критично. Не було вже цього хоро-

бливого фантазування у наших людей, яке було наслідком їх песимістичного настрою і було для них психічною konieczністю, щоби цими фантазіями могли на хвилю відігнати песимістичні, чорні думки. Громада українців-полонених стала під духовим оглядом здоровою.

Таксамо розвинула у себе найсвідоміша часть громади чисте, національне почуття і позбулася (з малими виїмками) доктринерства, яке заставляло людей дивитися все тільки на ціле людство, полишаючи на боці український нарід. Національна і політична самостійність українського народу вважалася ними одним з фактів, якими може виказатися людство на шляху свого поступу.

Що усе те було можливим, що в українській громаді вецлярського табору, таксамо як і в обох других таборах: раштатським і зальцведельським були люди з такими поглядами, то це було наслідком просвітної роботи, яку перейшли наші громадяни в усіх трьох таборах. Духова пожива, яку вони дістали в таборах, наслідком ведення просвітної роботи витворила їх світогляд, а наука організації практичним способом навчила їх, що таке громадське життя.

Одно й друге, цінні здобутки, які принесли ці громадяни на Україну з собою. А коли так, то історія української громади у Вецлярі зістанеться все частиною нашого національного визвольного руху.

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давнішої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: Д-р Іван Карпинець.

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА П БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

а) ВСТУПНІ ЗАМІТКИ.

При кінці першої частини „Історії 8. гал. бригади“ (в числі за грудень 1932 р.) зазначили ми, що Рудеччина до другої декади січня 1919. р. не змогла сама утворити поважнішої боездатної частини, ані забезпечити себе як слід від евентуального наступу Поляків. І якщо українська влада задержалася в ній до січня, то це було внаслідок сприяючих обставин та енергії кількох людей, які змогли опанувати небезпечну ситуацію, яка кілька разів витворювалася.

Коли поглянемо щераз на це, якими силами, духовими й матеріальними, Рудеччина тоді розпоряджала, то побачимо, що мимо пожертвування з боку місцевої інтелігенції й загалу селянства, тяжко було щось більше зробити. Наладнано адміністрацію повіту, забезпечено лад і порядок, переведено правильний побір, який дав досить багато людей Армії, наладнано доставу харчів для Самбірщини й Дрогобищини та й утворено невеликий військовий відділ (скріп-

лений відтак сотнею зі Самбора), який робив вражіння, що в Рудеччині є якесь військо; цей відділ — при малому чисельному стані польських відділів, був все-ж таки для них перепроною в їх операціях. Коли би в Рудеччині були якісь військові магазини зі засобами зброї, то може би була повстала якась більша частина вже в перших тижнях української влади. А так брак воєнного приладдя, був одною з причин, що такий більший відділ тоді не повстав; це була-б, так сказати-б — матеріальна причина.

Але була ще й друга причина цього, може навіть важніша, як перша, а саме та, що старшини, які в Рудеччині розвивали свою діяльність, не були фахівцями у воєнному ремеслі, та що бракувало їм широкого погляду на справи й розмаху в акції. Але це була хиба не тільки Рудеччан; вона ціхувала більшість наших тодішних провідних людей так в Армії як і на різних ділянках державної адміністрації та в політиці.

Вже сам факт, що в Рудеччині, в момент боїв

Ген. КРАВС
командант III. корпусу У. Г. А.

у Львові, горстка інтелігентних людей, що утворила „Українську Повітову Військову Раду“ в Рудках, поставила собі за завдання передусім забезпечити в повіті лад і порядок, свідчить про брак ширших поглядів та нерозуміння ситуації. Але може це змінилося пізніше? Ні! Забезпечення ладу й порядку в повіті домінувало над усіма іншими цілями. А наслідки цього були такі, що навіть тоді, як вже розпочалися бої і на інших відтинках поза Львовом, та в близькім сусідстві з Рудеччиною, рудецька команда не здобулася на те, щоби переорганізуватися з команди міста й повіту в оперативний штаб боевої формації і зосередити увагу на операціях так, щоби могли не тільки оборонитися від наступу польських частин але й самому провадити зачіпні операції. А тоді цілком певно був би й у повіті лад і порядок, бо ніхто не важивсяби виступити проти влади, яка має опертя в добрій боевій частині, тим більше, як ще й з зовні ніхто не відважується на-рушувати цей порядок. До цього треба було змі-нити ціль існування команди саме у згаданому напрямі, а тоді було-б можна й роздобути більше зброї з сусідних повітів.

Третя хиба — це нерозуміння, що тільки при використанні всіх сил інтелектуальних і матеріальних цілого громадянства, якого увагу звернеться на найважливіший напрям — можна щось досягнути. Рудеччани, подібно як і громадяни інших повітів, замало звертали уваги на військові справи, бо вій-

ськові чинники не зацікавили до глибини всіх громадян цими справами й не старалися дуже про те, щоби кожний, а принайменше всі інтелігентні одиниці, уважали за свій обов'язок дати добровільно й охотно максимум зі свого знання, досвіду й праці.

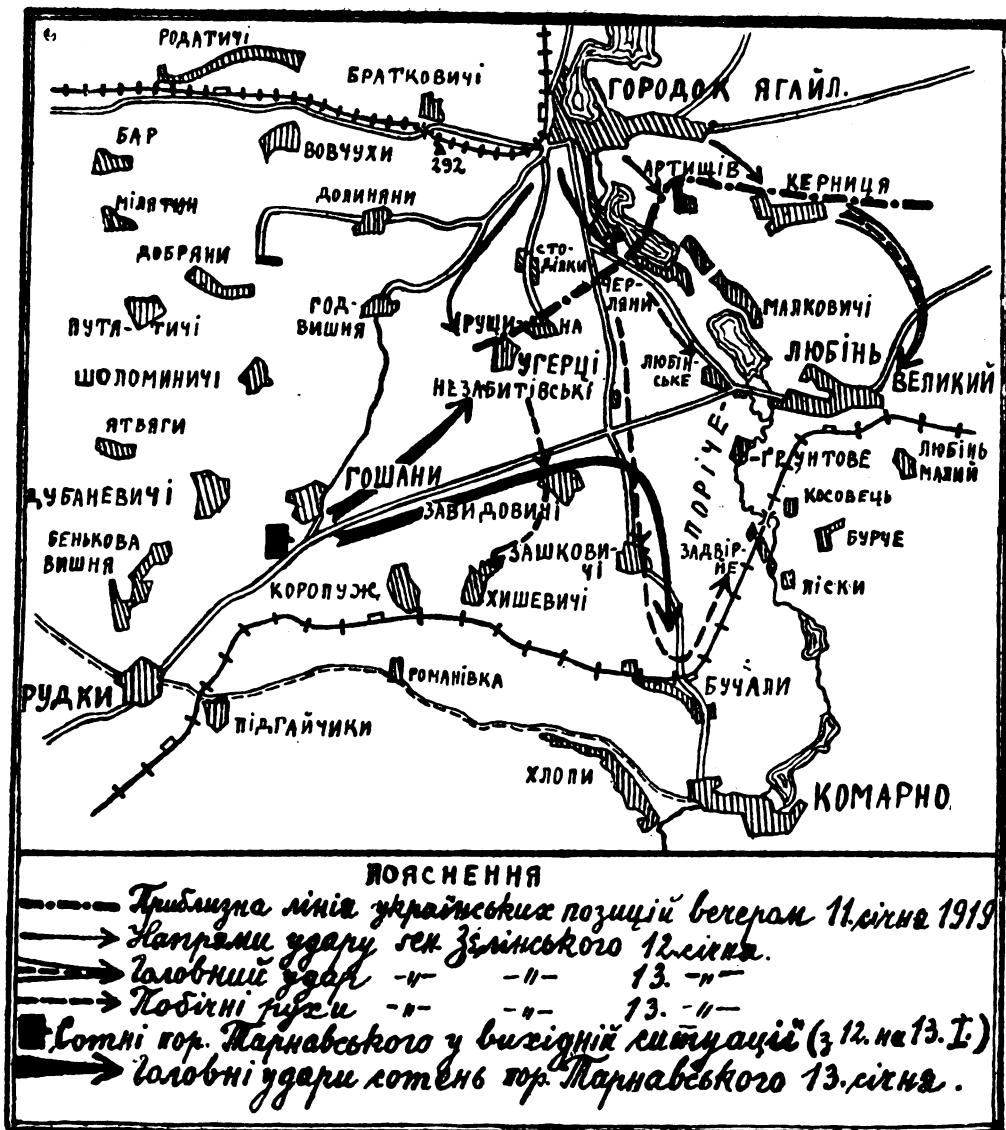
Ці, тоді загально-українські хиби Рудеччан до-проваджували час від часу до грізних ситуацій. Така третя з черги небезпечна ситуація витворилася в Рудеччині з початком другої декади січня 1919. р. Однак цим разом мала вона дуже далекосяглі, додатні наслідки. Про цю грізну ситуацію й про ці наслідки будемо саме тепер говорити.

б) ПОДІЇ, ЩО ПРИСПИШИЛИ УТВОРЕННЄ В РУ- ДЕЧЧИНІ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ.

1. Офензива ген. Зеліньського на Любінь Великий 12—13. I. 1919*). В часі зглядного спокою, який запанував на рудецькім відтинку по операціях Сопотницького аж до 11. січня 1919. р. включно, нічо не віщувало, що в Рудеччині повстане сильна операційна група проти Поляків, та що тут незабаром розіграються такі далекосяглі операції, що могли рішити вислід війни в українську користь. Чи в Начальній Команді думали тоді, як важним є цей відтинок фронту? З него-ж можна було найлекше перепро-вадити операції для перервання залізничого шляху Львів—Перемишль та відрізання Львова від заходу, що було-б мало дуже далекосяглі на-слідки. Нам здається, що як в Начальній Команді й звернули пильнішу увагу на рудецький відтинок, то це могло статися десь може з кінцем першої декади січня (1919. р.), так коло 7—10. На те могла-б вказувати ця обставина, що 14. I. зачали прибувати до Рудок ешелони „Гарматньої Дні-провської Бригади“; прикази, що спрямували цю бригаду на рудецький відтинок, мусили вийти на кілька днів скоріше, отже ця обставина вказу-вала-б на існування деяких плянів в Начальній Команді, звязаних з Рудеччиною, вже в першій декаді січня. Але це спрямування артилерії в Ру-деччину могло спочатку бути тільки виповненням обіцянки шефа штабу Армії, полк. Мишковського. як в він дав з кінцем грудня делегації Рудеччан і Самбір'ян, а про яку ми згадували в попередній частині, без в'язання з цим ширших плянів. А фак-тичне зацікавлення Начальної Команди Рудеччи-ною могло наступити щойно в часі польської офензиви, започаткованої 12. січня.

Командуючий польськими військами у Східній Галичині, ген. Розвадовський, постановив був за-няти з Городка Ягайлонського і Мшани україн-ську лінію Любінь—Ставчани, а відтак другу лі-нію Ширець—Пустомити, в надії, що коли вдасть-ся йому рівночасно наступ зі Львова на Соکیلни-ки, то зможе українські війська окружити. Офен-

*) На основі: А. польських праць: Hupert Witold: „Walki o Lwów“; 2) Sopotnicki: „Kampanja polsko-ukra-ńska“; 3) M. B.: „Rudki pod okupacją ruską“ Б. 1) Ру-копису Д-ра Вергуна: „Причинки до історії 8. бригади“; 2) усних інформацій п. інж. Григорія Йовика; 3) власних спо-стережень автора.

ОРИЕНТАЦІЙНИЙ ШКІЦ ДО ПОДІЙ 12 І 13-ГО СІЧНЯ 1919 Р.

зива мала розпочатися 11. січня, але з незнаних причин розпочалася 12. січня (Hupert: „Walki o Lwów“, 152—153). Причиною, що Розвадовський не розпочав офензиви 11. січня, могло бути те, що на дворі цілий день була дуже сильна мрака.

Польські сили були значні, бо польська начальна команда спрямувала більшу частку відділів, утворених в Конгресівці і на чисто польських землях, у Східну Галичину. На 25 км відтинку від Львова аж по Городок Ягайлонський сконцентрували Поляки понад 10.000 крісів, около 80 скорострілів, 400 їздців і 34 гармат. Ці сили були поділені на три, майже рівні групи. Городецькою групою командував ген. Зелінський. Ця група числила в боєвм стані 142 старшин, 2.236 стрільців (разом з кавалеристами, яких було 3 чети), 40 скорострілів і 16 гармат. Мимо так значних сил у Поляків, ця їх офензива не мала великих успіхів. Їх дві групи в околицях від Львова на захід по Мшану-Бартавів мусли під натиском українських частин перейти до дефензиви, а тільки група Зелінського мала деякі успіхи. І саме операції цюї групи нароби́ли великого шуму в Рудеччині й порушили ріжні українські команди від Рудок аж по Хирів з од-

ної а по Стрий і тодішній осідок Начальної Команди з другої сторони.

Українська боева лінія на полудне й полудневий схід від Городка, перед польською офензивою, йшла від Угерць Незабитівських—Ручини на схід до Черляни, Артишева й Керниці. Всі ці місцевости заняли українські частини ще в грудні, зараз по закінченню операцій групи Сопотницького, що ми вже згадували й тримали їх до 12. січня 1919. р. Керницю тримала сотня чет. Ліщинського, яка 21. листопада 1918. р. обсадила була Завидовичі, відтак Угерці Незабитівські а пізніше котресь інше село в цих сторонах (може Черляни або Малковичі). До Керниці прибула вона 28. XII. 1918. р. Попередне її місце (?) заняла сотня чет. Станислава Качмарського. На відтинку Угерці Незабитівські --- Мальованка була рудецька сотня командою чет. Григорія Йовика. Разом українська обсада відтинку Угерці Незабитівські — Черляни - Артишів - Кер-

ниця могла виносити менше як 800 крісів з якоюсь незначною скількістю скорострілів; гармати як були, то хіба десь в Любіні Великім, в яким певно були й якісь піхотні частини.

Ген. Зелінський, розпочинаючи свою офензиву, мав проти себе значно слабші українські сили, які до того й не мали, здається, спільної команди, бо прим. рудецька сотня підлягала команді в Рудках; інші здається команді „Групи Щирець“.

12. січня, ген. Зелінський, по боях під Рушиною (коло Угерць Незабитівських) і Керницею, дійшов тільки до лінії Угерці Незабитівські—Черляни—Малковичі, зі стратою 9 забитих і 53 ранених (це було 3 проц. його групи). Тим самим не виповнив він цього дня поставленої йому задачі, здобуття Любіня Великого, через що ситуація двох інших польських груп (на схід від нього) була дуже тяжка

Українські частини, як подає Гуперт, втратили тоді 3 скоростріли. Кілько було вбитих і ранених по українській стороні, не знаємо. З Рудеччан згинув тоді в Черлянах бл. п. хор. Михайло Береський, родом з Купнович Старих. Сотню чет. Кач-

марського розбили Поляки майже зовсім. Що сталося зі сотнею чет. Ліщинського, не знаємо. Рудецьку сотню в Угерцях Незаб. і тим разом розбили при допомозі окрилення зі заходу від Годвишні. Вона втратила один скоростріл. (Всіх скорострілів мала 2 або 3). Внаслідок великої мраки частина людей розбіглася, частина подалася в напрямі на Рудки, а частина (около 60 людей) з чет. Йовиком подалася в напрямі Комарна. Чет. Йовик, дійшовши до залізничного шляху Львів—Самбір, хотів навязати телефонічно контакт з якою командою, та не дістав жадної відповіді й подався до Комарна. Звідтам повернула ця горстка стрільців до Рудок на санях. Інші розбиті частини подалися також назад.

На другий день, це є 13. січня, поновив ген. Зелінський свої наступи й заняв Любінь Великий, здобуваючи його в подібний спосіб, як 25. XII. 1918. р. Сопотницький. Праве крило Зелінського заняло десь в передполудневих годинах Поріче Любінське й Завидовичі, а чети кавалерії, що посувалися в напрямі Комарна, заняли село Зашковичі та зблизилися до с. Хишевич; вони дійшли й до залізничного шляху Львів—Самбір, на полудне від Хишевич, та його в кількох місцях (щось у шістьох) ушкодили, висаджуючи шини в місцях споень у воздух.

В Рудках вже десь в полудневих годинах 12. січня знали про грізну ситуацію, але зарадити їй команда не вміла, а властиво не було чим. Настала паніка, яка проявилася сильно на другий день, на вістку, що Поляки наближаються до Рудок, хоч саме тоді вже пороблено заходи, щоби зліквідувати загрозу. Автор брошури п. з. „Rudki pod okupacją ruską“ пише про цю паніку так: „W dniu 13 stycznia gorączkowy ruch w Rudkach. Cały komisariat powiatowy zebrawszy manatki, uciekł. Wyjechali z pośpiechem Maritzak i uriadniki, poczmistrz Janowski z aparatem telegraficznym, tudzież działacze ukraińscy. Wywieziono zapasy żywności, ubrania, broń i. t. p. Dla wojska, stojącego załogą, zarządzono pogotowie. Zapowiedziana wielka zabawa na zakończenie starego roku u Rusinów nie odbyła się. Trwało to jeden dzień, poczem powrócili nasi przyjaciele na swoje stanowiska“. (стор. 13).

І дійсно положення було грізне; дорога Полякам на Рудки стояла отвором. Вправді ст. дес. Андрій Лопадчак з угерецької сотні чет. Йовика, що відступив з Угерець Незабитівських з кількома стрільцями й з одним або двома скорострілами в напрямі на Рудки, обсадив дорогу десь за Гошанами, але це була смішно мала сила, яка б не була здержала Поляків. Години української влади в Рудеччині були вже почислені.

2. Рудеччина підчинена полк. Кравсові. Помічі ліквідація небезпечної ситуації*). На щастя про грізну ситуацію в Ру-

*) На основі: А. 1) Опомину п. Мр-а Антона Тарнавського, написаного для автора в 1932 р.; 2) устних інформацій п. Омеляна Верхоли й п. інж. Йовика. Б. 1) Ген. Омелянович Павленко (Старший): „Українсько-польська війна 1918—1919“; 2) джерел, наведених вище в 1. уступі. — Автор щиро дякує п. М-рові Антонові Тарнавському та ще раз складає подяку пп. інж. Григорієві Йовикові і Омелянові Верхолі.

деччині довідалася „Група Хирів“ під командою тоді ще полковника Кравса (команда містилася на ст. Глибока, на лінії Самбір—Хирів) а певно й інші, вищі команди, аж по Начальну включно. Упадок Рудок був би загрожував Самборові а тим самим і задам „Групи Хирів“. Тому полк. Кравс, як тільки довідався про грізну ситуацію в Рудеччині, вислав зараз на поміч дві сильні, боеві сотні під командою пор. Антона Тарнавського, з наказом ратувати ситуацію. Сотні належали до куріня сотника Осипа Станіміра, який то курінь складався зі сотні У. С. С. та з двох сотень давнього австрійського 95 полку піхоти з Чортківщини. Сотні мали числа 5, 6 і 7. Командантом 5. сотні був четар Караван, командантом 6. сотні пор. Тарнавський а командантом 7. сотні був пор. Іван Вовк(?).

12. січня 1919. р. курінь сот. Станіміра був в резерві, а сам командант, або був хорий, або десь поїхав в службових справах. Нагло курінь, а зглядно тільки дві його сотні зістали заалармовані до відїзду. Полк. Кравс покликвав пор. Тарнавського, який заступав сот. Станіміра, назначив його тимчасовим командантом обох сотень та дав йому особисто такі прикази й диспозиції: Зазначив, що Рудеччину піддано його (себ-то полк. Кравса) командуванню, однак, що там діється, того він не знає; головню не знає, якими військовими силами Рудки розпоряджають. Одно є тільки знане, а саме, що Рудкам загрожують Поляки, які сконцентрували на тім відтинку поважніші сили й є в маршу на саме місто Рудки. Пор. Тарнавський дістав приказ завагонувати зараз обі сотні і негайно удатися до Рудок, а ситуація на місці вкаже йому, що має робити.

Обі сотні зараз відїхали, а в Рудках вивагонувалися десь коло півночі 12. січня й зараз розпо-

Пор. АНТИН ТАРНАВСЬКИЙ

чали акцію. Про це оповідає пор. Тарнавський так:

„Прибувши до Рудок, застав я в команді хаос. Ніхто нічого конкретного не знав, лише те, що ворог є десь коло Гошан. З огляду на те, що фронт „мав“ десь тягнутися на півночі повіту і там десь мали бути військові частини цього повіту, заходила потреба навязати з тими частинами контакт, тимбільше, що після інформації місцевої команди, Поляки мали перервати „фронт“ і знаходитися від сторони Гошан в маршу на Рудки. Я рішився прийняти за підставу до дальших операцій місцевість Гошани, бо в тім місци шоса роздвоювалася й вела на північ до Городка та на схід до Любіня і Львова, та опанувавши цю місцевість, я мав надію з одної сторони удержати наступ на Рудки, а з другої сторони я міг налагодити зв'язок з рудецькими частинами, розглянутися в положенню і щось конкретного рішити“.

„Як задумав, так і зробив“—пише дальше пор. Тарнавський. „Негайно по вивагонуванню куріня і по засягненню інформацій, курінь подався в боєвім порядку шосою в сторону Гошан. Під Гошанами, в місці, де шоса розходить на північ і схід, курінь остановився. Розіслано розвідки в сторону Шоломинич, Угерець Незабитівських, Королужа, Хишевич і Завидович. Незабаром донесла розвідка, що польські кавалерійські розвідки крутяться між Хишевичами а Бучалами та на північнім сході від Гошан. В короткім часі ті кавалерійські стежі, які видко прямували на Рудки, наткнулися на наш курінь під Гошанами і по короткій перестрілці оставили в наших руках перші трофеї в виді кількох кавалерійських крісів і щось около 4 коні.“

„Того самого дня донесли наші стежі, що польська піхота в силі около одного куріня концентрується між Угерцями Незабитівськими і ставами, що находяться на полудне від села Brundorf (Керниця) а сильний відділ кавалерії машерує в напрямі Комарна. Вісти ті одержав я під вечір. Другого дня рано вислав я, здається, одну сотню, щоби заняла село Завидовичі й замкнула дорогу шосу, що веде з Любіня, згл. зі Львова. Ця сотня своїми стежами вислідила, що відділ польської кавалерії находиться під Бучалами, й не памятаю вже, чи та, чи інша сотня дістала приказ вдарити на ту кавалерію. Удар знаменито вдався, бо коли сотня вдарила на кавалерію нечаяно з півночі, нараз появилася з Рудок панцирка під командою чет. Швеця і криловим огнем замкнула кавалерії дорогу утєчі на полудне, сіючи серед неї страшне спустошення, так що цей відділ здєсяткований, лєдвн втік. Наша панцирка появилася нагло, так що ми про це нічого не знали; був це попросту щасливий випадок“.

На основі оповідання п. Омеляна Верхоли, команданта скорострїлів на панцирнім поїзді ч. 2, справа менше-більше представлялася так. Панцирний поїзд, що вже тепер був значно ліпше озброєний, як це було в перших днях його існування, бо мав щось 8 скорострїлів та багато гарматних стрїлен, мав свою базу на стації Любінь В. і звідси їздив під Львів. В часі операцій ген. Зелінського на Любінь, заалармовано команду цього поїзду, що Поляки появилася коло Хишевич і Коро-

лужа й там знищили залізничий тор. Поїзд зараз поїхав в цьому напрямі (це було десь перед полуднем 13. січня) та сконстатував, що тор на просторі від Хишевич по Королужа щось в 6 місцях висаджений; шини були ушкоджені в місцях, де вони лучаться зі собою, щоби тим способом утруднити напругу, бо треба було змінювати по дві шини.

Коли технічний відділ поїзду під командою хор. Верхоли став направляти ушкодження, забрав чет. Швець кулеметчиків і кілька скорострїлів і пішов в напрямі Хишевич, щоби забезпечити поїзд і працюючих при напругі тору від несподіваного наступу Поляків. Коло Хишевич почув стрїлянину та побачив втікаючих кавалеристів, яких зараз взяв під обстрїл, та полонив одного з них.

По напрямі тору поїхав панцирний поїзд на ст. Комарно—Бучали а звідси в напрямі на Любінь. Вже над вечір побачила залога поїзду в околицях залізничного мосту на Верещиці втікаючих польських кавалеристів та взяла їх під сильний обстрїл. Кавалеристи втікали через міст та мало котрий виратувався. Панцирний поїзд переїхав через міст і заїхав аж майже на самі зворотниці стації Любінь Великий, яка вже була в польських руках. Щойно, коли Поляки стали його острїлювати з гармати прямим огнем, вернувся на стацію Комарно—Бучали, що стала на якийсь час його базою.

З дальшого опису пор. Тарнавського довідуємося, що його сотні звернулися тепер з-під Гошан і Бучал на північний схід, зглядно на північ, в напрямі на Угерці Незабитівські, де прийшло з польською піхотою до бою, в якім вони побідили та обсадили це село, забезпечуючися відповідно з-ліва й з-права. В цей спосіб удалося пор. Тарнавському осягнути первісні позиції Рудеччан, та охоронити саме місто Рудки від небезпеки.

Тут треба згадати, що й населення Хишевич, озброївшись хто чим міг, помагало відкинути польських кавалеристів з-під свого села, причім робили великий крик, що до деякої міри мусило дезорієнтувати Поляків.

13. січня вечером закінчилася офензива ген. Зелінського, який не зміг виконати наказаного удару на Ставчани (Hupert: „Walki o Lwów“, ст. 157), не згадуючи вже за Щирець—Пустомити. Головною причиною заломання його офензиви на полудне, зглядно полудневий схід, були саме ці, так щасливо переведні пор. Тарнавським операції, які піддержав несподівано панцирний поїзд ч. 2 під командою чет. Швеця і хор. Верхоли. Хоч українські сили були дуже малі (обі сотні пор. Тарнавського могли числити яких 400 крісів) але їх рішучий удар в бік групи Зелінського допровадив до здержання його офензиви. Сопотніцкий, автор книжки п. з. „Kampanja polsko - ukraińska“ пише про це так: „Дальший похід відділів групи Зелінського в полудневім напрямі показався невідповідним, тому що грозило їм не тільки цілковите відокремлення (обі інші польські групи на схід від Зелінського не були в силі посунутися — прим. моя), але це відслонювало також щораз більше їх боки і зади, загрожені поважно від сторони Рудок і Самбора (підкреслен-

ня моє). А удар в східнім напрямі на Ставчани вимагав би сильного забезпечення околиць Любіня Великого, до чого бракувало би достаточних сил". (Стор. 89).

А б. Начальний Вожд Галицької Армії ген. Омелянчик Павленко (Старший) пише в своїх споминах з українсько-польської війни в 1918—1919 р. про цю подію, що 13. I. Начальна Команда відповіла активізмом своїх західних груп, та що українські частини в районі Рудки—Самбір, зліквідувавши наступи бічних польських відділів пере-

йшли до рішучої боротьби (в міру плянів Начальної Команди) на боки а навіть на зади ген. Зелінського, чим змусили його перервати операції. (Стор. 19).

Коли-б не операції пор. Тарнавського, скріплені до цього несподівано панцирним поїздом ч. 2, Поляки були би може заняли Рудки й Рудеччину та певно були-б посунулися на полудне, чи полудневий схід поза Любінь. А так не зробили цього, бо мусіли журитися за свою праву флянку й зад. (Кінець буде).

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження).

Настрої народу, війська та громадянства. Офіційні переговори з Денікином. Заходи Гол. Отамана до заосмотрення армії. Проголошення війни Денікинові. Військові наради в Винниці, Жмеринці, Деражні і перехід Галицької Армії до Денікіна. Оборонна промова на суді над ген. Тарнавським. Виправданя галицькими істориками переходу їх армії до Денікіна. Радять, що робити по переході Гал. Армії до Денікіна. Галичани за усуненням Гол. Отамана від оперативних справ, а Уряд У. Н. Р. — Диктатора від армії. Відхід армії, евакуація, „Напківська республіка“. Поляки. Документ про переговори з Поляками по охороні демаркаційної лінії і дійсність. Нарада в Староконстантинові, початок Волохівщини і відомости про Гал. Армію та Денікіна. „Отамачський триумфірат“ і спроби переговороту. Наради в Н. Чорторії. Останні розкрядження Гол. Отамана.

Те саме. Том II. Книга 5. Т. — Львів. 1924. Польща визнає самостійність України. 4^о, ст. 398+2.

Польсько-українська війна і її припинення. Дипломатичні місії до Польщі, переговори і союз. Доля укр. вояків в польських таборах. Заходи до формування армії. Союзна умова 22. IV. 1920. р. Документи.

Доскач Петро (некрольог). „Око“, літ.-гум. журн., Каліш 1921, ч. 21, ст. 90: Жертви війни.

Чл. культ.-осв. відд. Лятичів, пов.

Драченко Г. Дух не вгасає. „Син України“, Варшава 1920, ч. 3, ст. 4—6.

З ягиття Українців-„бредовців“, табір Стшалків. V. 1920.

Драченко Герасим. Ланцут. „Син України“, Варшава. 1920, ч. 12, ст. 4—7.

Праця в таборі осінь 1919—20, перелік видатних працівників.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 2. / Лютець 1933.

*

ЗМІСТ:

Три їзди (Балляда)	2	Бої у Львові в офіційальному польському освітленні І. Кедрин	15
Чар Мазепи І. В. Дубицький	2	Берестейський мир і українці-полонені у вєдлярському таборі Омелян Терлецький	17
Кубанське Військо у світовій та визвольній війні Полк. Сергій Федоров	7	Історія 8-ої Галицької Бригади Д-р Іван Карпинець	19
Рік в Холодному Яру (продовження) Юрій Горліс-Горський	11	Бібліографія	
До Кубанців-емігрантів Олександр Півень	14		

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. Річник

ЧИСЛО 3

БЕРЕЗЕНЬ

1933

І. Іванець

ВИСТРА.

Мазепинка

*Під образом святого Юри —
немов колишнього хвильника:
в кутку, де сумерк брови змурить,
стрілецька сіра мазепинка.*

*Дні йдуть як річка: плавно, легко
і вечорі щось мають з міді
і щось мов каже: Це — далеко,
вже він ніколи не приїде...*

*Літа значать на ній свій погід,
бо мазепинка так як люди:
призабувається потрохи
те, що було — у тім, що буде —*

*І тільки мати — сивий голуб,
часом пристане серед хати
і розпростує постать кволу,
мов хоче щось давнє згадати*

*— і потім сльозу з вії скине:
а може ти іще повернеш?
— і серце — як крайнебо сине
— і сонце сходить — понад терни.*

Перша ніч на Галицькім фронті

Написан: Степан Лусак

В половині місяця грудня четвертий коломийський курінь, під командою поручника Райляна, рушив вечером з касарень бувшого австр. 36. полку на фронт. Похідний четвертий курінь складався з повних трьох сотень, з молодих хлопців-гуцулів, яких більша частина зголосилась в коші добровільно на фронт.

Наш курінь в новім, зеленім однострою австрійської армії, пішов на двірць гарно у чвірках, сотня за сотнею, у супроводі військової оркестри.

Вечоріло... Червоне, студене сонце сховалось за карпатські гори, сильний мороз скрипів нам під новими черевиками. Хлопці-стрілецьтво, в добрім настрою підносили високо голос стрілецької пісні: „А ми тую червону калину!... — гей, гей, розвеселимо!“.

„Гей, гей!...“ — було чути далеко й широко.

Я, тоді вісімнадцятилітній хлопчина, в першій сотні, у першій четі — старший стрілець — йшов на переді, гордо, мов отаман, хоч приклад мого довгого кріса майже дотикав землі.

Біля мене йшов десятник Микола Гайдийчук, добрий мій друг і товариш; я його вічно на фронті тримався; де був Микола, там був і я. Поляг в наступі під Монастириськами. Кілька кроків перед нами ішов командант I. сотні, четар Ковч.

На коломийськім двірці цілий курінь вступив до вагонів, деякі стрільці і старшини прощалися з своїми рідними, тут і там скотилася слеза... До мене не прийшов ніхто, і так було краще. З четою всів я до воза — за дві години сирена льокомотиви дала сигнал — цілий ряд возів, скоренько покотився на Коршів.

В Станиславові наш транспорт з технічних причин здержано до рана. На пероні, у ждальнях, всюди було повно війська; в довгих фуських ши-

нелях, в чорних, високих козацьких шапках — Наддніпрянці. Ідуть під Львів — я чув від наших.

Коло девятої години виїхали ми дальше, ніде довго не здержувались аж в Ходорові постійли півтора-дві години. Ідемо на Стрий. В Стрию на двірці привитав нас якийсь булавний старшина (не памятаю, чи це був полк. Коссак). Свою промову закінчив словами: „Коломия дає нам з свого округа найкращих синів, я вірю, що ви сповниге святий обовязок, я знаю вас, я з вами служив і тому коломийський курінь уважаю за найкращу частину нашої молоді армії“. Потім їхали ми дальше через Дрогобич на Нов. Самбір. Тут, в касарнях був. австрійського 77. полку побули ми чотири-пять днів і знову сіли до потягу та поїхали до Фельштина. Це була наша остання стація. На двірці наш курінь переглянув командант Хирівського фронту генерал Кравс, потім курінь рушив до місточка, а потім дальше до села Горюдовиць, під Хирівську Посаду. Тут наш курінь остав на квартирах, а ми — перша сотня четара Ковча — подалися на фронт, на зміну старих чет Самбірської сотні.

— — — — —
Ніч... Перша ніч, на рідному фронті!

Тої ночі падав сніг на Галицьку Землю. Білів ліс, білили поля. В далі, дрімало село — Хирівська Посада — в білій святочній шаті... Ген, ген, за селом, за тими білими стріхами до землі схилених хат лежав старий Хирів, зі своїм маєстатично везжатиєм монастирем.

Стою на краю ліса, на передній стійці, очей не спускаю з засніженої далі... Там скривається наш ворог.

Свій давний кріс міцно стискаю в руках, кождої хвилі готов... Я нині чувся правдивим стрільцем Галицької Армії. Я вже був фронтовиком! Бо

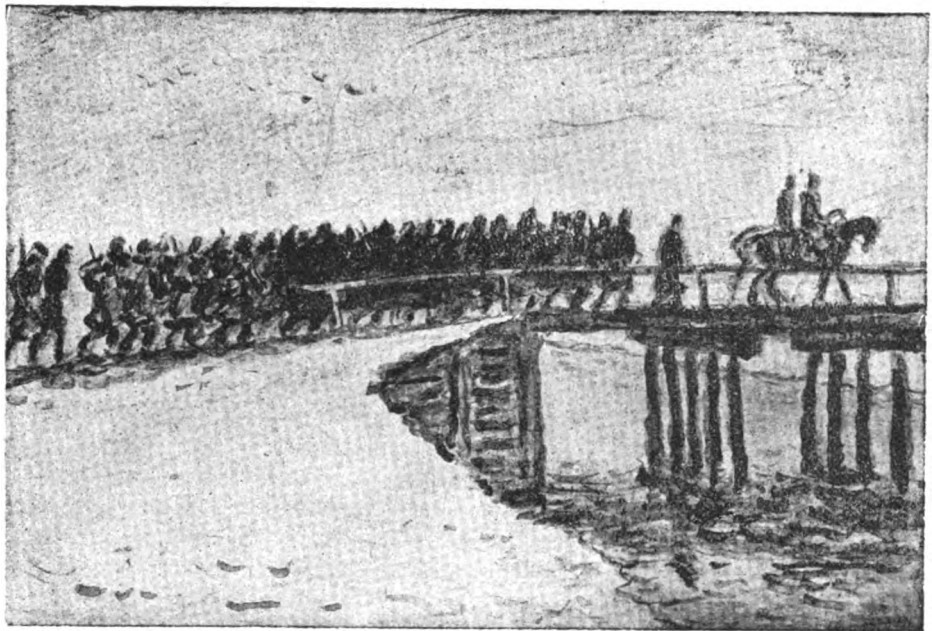
я стояв на передній стійці — першу ніч на рідному фронті.

Чую чийсь кроки — скрипання замерзлого снігу під черевиками. Три білі постаті наближаються, підходять з ліса. Кличу — „гасло“! Стоять. Один з них справно відповідає... Приходять ближче до мене. „Гей хло, зміна“. Пізнаю голос десятника. Зміна стійок.

Десятник новому стійковому щось наказує, наминає, руками вказує на ліво й на право; потім новий стійковий стає на моє місце, а я зі зміною — нас трьох — вертаємо до наших чет.

Стрільці сиділи біля вогнів, тримаючи кріси в руках.

Сіли і ми біля вогню. За хвилину я чув в моїх колінах і в цілій тілі миле, приємне тепло. Сухі подіна палахкотіли, тверді суки тріскали, червоні іскри летіли в гору, розліталися і гасли нам над головами.

І. Іванець

І. п. п. УСС переходить Золоту Липу. (Червень 1919).

Дрімали другі, дрімав і я.
В лісі тиша. Сніжок падав і падав...

Прага 1933.

Евакуація дипломатичного корпусу з Київа в січні 1919 р.

СПОМИН.

Написав: Др. Олександр Пеленський.

До світлих сторінок нашої державности за часів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії належать як її акцесорії посольства і конзульства, які були акредитовані при українському уряді. До них належали: посольства австрійське, німецьке, польське, болгарське, фінляндське, турецьке та конзуляти: голандський, грузинський і білоруський. При наступі більшовиків на Київ в січні 1919 року представництва ці мусіли ділити долю українського уряду, який евакууючись, припоручив мені устами тодішнього міністра закордонних справ п. Чехівського повідомити всі ці представництва, щоб вони, коли схотять — були приготовані до евакуації, яка мала наступити до 24 годин. З цієї пропозиції скористали всі представництва, крім голандського і всі явилися в означеній годині на залізничім двірці у Києві. Коли я приїхав на залізничий двірець, застав невідрадний стан. З українського уряду я не бачив нікого, а всі представництва находились у вестибулю, на коридорах, а навіть перед двірцем. Дошкульний мороз давався сильно всім в знаки. Якийсь з членів польського посольства пустив наклеп, що

український уряд буде евакуувати дипломатичний корпус в товарних вагонах, в яких перевезено з фронту тифозно хорих вояків. Ця вісгь поділлала на дипломатичний корпус дуже неприємно, а навіть видко було на деяких лицах обурення на український уряд, який мавби допуститись такого скандалу.

Знаючи про те, що тоді діялись різні саботажі з боку Москалів або наших русотяпів і такий скандал міг дійсно статись, і що ніхто не одержав доручення зайнятись евакуацією дипломатичного корпусу, я узурпував собі право відпоручника українського уряду і щоби не допустити до такого скандалу, рішив перевести евакуацію дипломатичного корпусу по моему розумінню якнайкраще. Передовсім я мусів подбати, щоби примістити дипломатичний корпус в оґритій, гарній салі тзв. царській, в якій я застав тільки одного нашого отаманчика, видко шефа пропагандного бюро. З ним я мав дуже остру перепалку, бо отаманчик не хотів послуhati моїх аргументів на тему міжнародньої куртуазії, аж коли я загрозив, що я як делегат міністерства закордонних справ ужию сили. Він раі

І.ІВАНЕЦЬ

Батерія 1 гарматного п. УСС. заїздить на становища.
(Винники, січень 1919 р.)

не рад мусів опустити салю, до якої я впровадив цілий дипломатичний корпус, при чім я зазначив, що як відпоручник українського уряду, якому віддано дипломатичний корпус під опіку, постараюсь про те, щоб їх перевести в теплих вагонах I., II., а коли тих не стане, то III. кляси аж до місця призначення, це є до Винниці. З командантом стації я також мав довгі переговори і годі було від нього видобути кілька вагонів I., II. чи навіть і III. кляси, яких нібито він не мав під рукою, аж коли я загрозив йому так, як тому отаманчикові, десь зараз і вагони взялись і він приобіцяв за кілька годин їх доставити та пустити спеціальний потяг з дипломатичним корпусом по півночі. Цією вісткою я поділився з членами дипл. корпусу, які дуже радо її повітали і ми в симпатичній гутірці дочекались відїзду якраз тоді, коли вже було чути стріли гармат большевицької армії, наступаючої на Київ. При занятті вагонів не обійшлося також без конфлікту з членами згаданого посольства, яке заняло зі своїми дамами більшу часть вагонів I. і II. кляси, так що для австрійського і німецького посольства осталося мало місця, посольство болгарське мусіло міститись у вагоні III. кляси, а білоруське представництво з урядовцями нашого міністерства закордонних справ містилось на коридорах.

По дорозі на Винницю я знову мав нагоду

переконатись про саботажі проти української влади. На стації в Жмеринці наш потяг пущено на Одесу замість на Винницю, це значить просто в пащу льва, бо тоді Одесу заняли були французські війська. Я знов побачив, що бувби стався великий скандал, колиб посольства, яких держави воювали з Францією дістались зі своїми актами в руки Французів. На одній зі стацій я казав завести себе до команданта стації і грозив навіть револьвером, коли він не відішле нас назад на Жмеринку і на Винницю. Командант стації, побачивши, що не переливки, завернув дійсно наш потяг на Жмеринку і Винницю. По дорозі всі дипломати почувались добре, з виймком болгарського посольства, яке містилось

у III. клясі. Його представником був відомий наш великий приятель, уже небіщик, п. Шишманов зі своєю дружиною, донькою Драгоманова. Коли наш потяг минав потяг зі сальонкою, в якій сидів якийсь отаманчик, я прохав його разом з панєю Шишмановою замінити ту сальонку за вагон III. кляси лиш на один день, аргументуючи тим, що престиж української держави і її уряду вимагає, щоб гідно евакуувати чужоземних представників. Наш отаманчик, сказавши „кріпке слово“, відвернувся і пішов, а я на пріщання післяв йому слово „хам“, та перепросив п. Шишманову за афронт, який її неповинно стрів.

Прибувши до Винниці, вийшов на зустріч дипломатичного корпусу відпоручник українського уряду віцеміністер внутрішніх справ п. Т. і промовив до декана дипломатичного корпусу п. Шишманова по українськи, на що йому відповів п. Шишманов, при чім виразив сердечну подяку українському урядові за таку солідну і щирю опіку, якої зазнав дипломатичний корпус в цілій дорозі і висказав мені глибоке признання та подяку. З тою хвилиною я перестав вже бути відпоручником українського уряду, сповнивши совісно і гідно мій обовязок, який наложила на мене щира любов до батьківщини: та страх перед підірванням престижу з боку саботажників.

Рік в Холодному Яру

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

До Чорноти підбіг зхвильований командант булавної сотні:

— Андрію, большевики на Лубенських хуторах!

— Так чого ж ти залякався? Можна би подумати, що вже твою келію заняли... Скільки?

— Ось іде селянин, який прискакав верхи...

До нас підійшов старшого віку дядько в киреї.

— Що там сталося? — звернувся до нього Андрій.

— Большевицька кіннота приїхала на наш хутір... Взяли заложників і наказали, щоб знесли їм шістьдесят пудів вівса, трицять пудів муки, хліба печеного, сала, чотири свині і дві корови. Заявили, що як за три години не буде, чого вимагають, то розстріляють чотирох наших заложників і підпалять хутір. Вигнали підводи і дожидають. Люди потрохи зносять, а я з конем викрався до лісу і сюди.

— Давно приїхали?

— Не більш години тому — я коня гнав що духу мав...

— Скільки їх?

— Чоловіка п'ятнадцять з одним „Люїсом“.

Чорнота немилосердно глянув на команданта:

— Шкода, що ти ще у великий дзвін не вдарив! Треба було зпочатку розпитати, що там в них за празник на хуторах, а потім вже дзвонити...

Ми сіли на своїх, вже осідланих коней і Андрій став викликати кінних козаків:

— Соловій! Андрійченко! Отамасі — оба! Кнононенко! Гуцуляк! Верни-дуб! Оробко! Чорноморець! Жук!...

Викликавши тринацять чоловіка, які підїхали до нас, обернувся до кулеметчиків.

— Левадний! Дай Гуцулякові „Люїса“ — віддамо тобі два.

Левадний взяв у одного з козаків „Люїса“, притримуючи киктьом правої руки наладував його, потім легко піднявши лівою рукою до гори зробив три постріли і взявши на безпечник, передав Гуцулякові. Присадкуватий, кремезний Гуцуляк, зняв свою карабінку і легко закинув кулемет за плече. В торби його сідла поклали шість кружків з набоями.

— Василенко! — крикнув Чорнота одному з старшин. — Зостанешся за мене. Вишли розвідку на Жаботинську дорогу, до Дерманової землянки. Люди хай розїдуться і на всякий випадок — будуть готові.

Виїжджає з монастиря і приїхавши з кількометрою по дорозі на Жаботин — звертаємо в ліс. Кажу Андрієві, що треба було взяти більше козаків, може селянин зле полічив большевиків і їх більше.

— Як і буде на десяток більше — то я знаю, кого взяв з собою...

До потрібних нам хуторів кількометрів з сім.

Переїжджає декілька ярів і виїхавши на дорогу, яка йшла краєм ліса — даємо коням ходу. Праворуч видно хутори і село Лубенці. Минаємо їх. Через деякий час показалося кільканацять хат, розположених недалеко від ліса. Порівнявшись з ними, оглядаємо місцевість. Коло одної хати стоять підводи, осідлані коні, червоноармійці. Між хатами вештається пара верхівців.

Добре роздивившись Чорнота обернувся до мене:

— Так і є — з півтора десятка... Видно це якась нова частина, незнайома з положенням, коли в наших володіннях харчуватись захотіла. Гуцуляк! Ідь но, брате, на той кінець хутора, привяжи коня до дерева і як будуть тікати — бий по Жаботинській дорозі. А ми їх звідси зараз налякаємо.

Підждавши час, потрібний Гуцулякові, щоб доїхати з кулеметом до призначеного місця, ми розсіпалися по лісі рідкою лавою і перескочивши ярів — пустилися на хутір.

На хуторі зчинилася метушня, залунало кільканацять стрілів, розляглася недовга низка стрілів з кулемету і заки ми доскочили до хутора, червоноармійці сівши на коней — пустилися тікати по дорозі, яка йшла понад лісом на Жаботин.

На здогін їм роздалися з під хат стріли селян, які дожидали виручки. Один з червоноармійців впав з коня. Як ще вони тільки почали тікати, коло одної з хат, піднявши стовп диму, вибухнула важка граната і кіннотчик, який здоганяючи своїх якраз порівнявся з тим місцем, вилетів з сідла, а зляканий кінь кинувся тікати до нас, залишаючи на снігу струмки крові.

Перед тікаючими по дорозі кіннотчиками, рівенько, відливо заговорив Гуцуляк „Люїс“... Передній полетів на землю разом з конем, останні завернули в бік і розбившись на групки пустилися тікати полями.

Проскакуємо хутір і розсіпавшись доганяємо. Коні у нас кращі, вистояні. Через декілька хвилин задні попадають під шаблі хлопців.

В парі з Чорнотою здоганяємо кіннотчика, який неочікувано обернувшись на сідлі прицілюється рушницею на Андрія, але я, порівнявшись в цю хвилю з ним з правого боку, перед самим пострілом, підбив шаблею рушницю і розтяв йому карк. Андрій ловить і наганяє назад його коня.

— А чого доброго, був би чорт просто в живіт засмалив.

Здоганяємо ще двох, які побачивши, що не втечуть — приймають бій, але зовсім погано володіли шаблями і через хвилину залишивши їх на землі, пускаємося переймати червоноармійця, за яким гналися брати Отамасі. Кінь під ним спотикається на межі і він вилетівши з сідла біжить пішки за конем.

Коли догнали — став з піднесеними до гори руками:

— Товариші! Добродії! Не вбивайте! Я вам буду служити! — проситься подзьобаний віспою кацапчук.

Чорнота стримав занесену шаблю.

— Звідки приїхали?

— З Жаботина.

— Яка частина?

— 2-а кінна бригада.

— Скільки шабель?

— На конях чоловік двісті, та чоловік сто так ріжних.

— Чого прийшли сюди?

— З Курска нас вислали, на боротьбу з бандитизмом.

Андрій стиснув ручку шаблі. Кацапчук помітив цей рух.

— Товариші! Візьміть мене...

— Най тебе Бог візьме...

Клинок свиснув і глибоко вгруз у голову.

Мені стало неприємно і це не сховалось від Андрія.

— Чого скривився?

— Знаєш, якось неприємно, коли здається...

— Привикай, Юрку! Ні для Холодного Яру, ні в Холодному Яру — полону нема. Як будеш мати попасти в руки — залишай останню кулю для себе.

Гнатися припинили. Пять чоловік і два коні без верхівців — утекли.

Збираємо дванацять карабінів і шабель, одного „Люїса“, восьмеро коней. Двох коней вбито, один важко поранений гранатою в живіт — не годився.

На хуторі довідуємось, що „товариші“, заки утїкли, кинули до хати, в якій сиділи заложники, гранату „Новіцкого“, але один з селян, який служив колись в гранатерах і був до гранат призвичаєний, вхопив її і викинув назад за вікно, де вона і вибухнула.

З боку Лубенець показалася широка лава. То Лубенська „дієва сотня“ з отаманом Пономаренком, ішла виручати хутори...

До монастиря ми повернулися ввечері.

З Мельників до Жаботина проїжджає на санях селянин з жінкою „до тестя в гості“. Рано розвідка повернулася і донесла, що в ночі хтось „пустив паніку“, що з Холодноярського лісу наступає три тисячі „бандитів“ і „товариші“ спішно виступили з Жаботина в напрямку Смілої.

Після того бою, ми з Чорнотою помінялися шаблями і стали побратимами, „кунаками“. Через декілька днів, хлопці, які походили з сіл по той бік залізниці, одержали відомості, що Златопільська Чека розстріляла їх родичів. Постановлюємо, щоб всі немісцеві, які мають на Україні родичів, скривали на майбутнє свої правдиві прізвища, а прибрали собі псевдоніми. Андрій „охрестив“ мене Залізняком. Кажу, що буде трохи за голосне.

— Не турбайся... Тут по селах Залізників, як собак на ярмарку.

Якось в суботу, верхівець з Мельників привіз Чорноті листа від Чучупаки, в якому той просив приїхати до нього на другий день після обіду.

— Поїдемо оба. Познайомишся з Мельничанами.

На другий день виїжджаємо по Грушківській дорозі.

— Маємо ще час, поїдемо під Грушківку, потім завернемо понад Холодним Яром і хуторами поїдемо в Мельники. Покажу тобі дещо.

Коли проїхали проріз у валі, Андрій обернувся і глянув на вали:

— Отут, в 1918 році, шість братів Кошових з батьком і легендарний Рак, з двома кулеметами розбили баталіон німецької піхоти, яка кольоною йшла займати монастир.

— А де ті хлопці зараз?

— Рак, це був напів здичиллий „лісовик“. Про його фізичну силу і відвагу оповідають цілі байки. Він через щось завівся був ще з царською поліцією і літо та зиму жив у лісах, маючи сховки на деревах і під землею. Селяни його не видавали. Возьме на якому хуторі харчів і в ліс. За Центральної Ради жив легально в селі, а при гетьмані знову завівся з державною вартою і німцями. Хоч тоді багато хлопців переховувалось у лісі, але він держався сам. Ходив озброєний як панцирник. Коли хто з влади робив прикрості селянам — то жив лише, поки його не знайшов десь у ночі Рак. Коли німці зібрали з кількох сіл контрибуцію за панське майно, то Рак пробрався в ночі у Грушківську цукроварню, де стояв їх штаб, вбив трьох вартових, викрав скриньку з грішми і роздав їх назад селянам. На нього роби́ли німці цілі облави, а загинув по дурному... Спутався з жінкою одного лісника і той, прислїдивши, заколов обоє багнетом на ліжку.

— А Кошові — це стара козацька родина з Івакавець. В 1918 році переховувались від німців в Холодному Яру, а в дев'ятнадцятому спутались з Коцуром. Пустилися хлопці на грабунки, ограбували декілька селянських підвод з Медведівки і Мельників, вбили двох Холодноярців. Хлопці, якби ти бачив, як соколи, так і видно стару козацьку кість, а гинуть чорт зна за що. Одного денікінці вбили, одного недавно большевики розстріляли, двох розстріляли Холодноярці і від їх рук не втечуть і останні.

По чотирох кілометрах дорога розходиться. Вправо відходить дорога на Грушківку. Андрій показав на якийсь стовп, який стоїть на рові перед роздоріжжям.

— Оце я хотів тобі показати. Такого чудернацького стовпа певно нема в світі другого.

Підїжаємо. На обрізаного, молоденького ясеня насильно через прорізи тринадцять людських черепів, які вищиривши вперед зуби творять оригінальний стовп. До чола верхнього черепа прибіта табличка з написом: „Володіння Холодного Яру. Проїзд чекістам суворо заборонений“. Чс-муть здається, що самі кістяки сміються над цим жартом.

— Оцих сім верхних, біліших, це — штаб ударної групи Бобринської Чека, на чолі з уповноваженим Станайтісом — латишом, а цих нижчих не знаю... Це — Мельничанські хлопці пожартували.

— Де вони їх набрали?!

— Чи мало їх тут по лісах валяється?!... В минулому році лисиць трупами так обгодували, що перестали курей красти по хуторах... Отак, по людськи подумаєш — жаль людей... Але що зро-

биш!... Слово „боротьба“ і слово „жаль“ — взаємно виключають одно друге... І ще прийдеться „лисиць годувати“, якщо нами не погодують...

Звертаємо в ліс і ідемо без дороги то спускаючись в яри то підіймаючись.

Через деякий час виїжджаємо на край глибоченого яру. Дна не видно, видно тільки протилежний схил, вкритий лісом і заглибленнями. В яру панує мертва тишина. Андрій свиснув і голосна луна, повторюючись на поворотах покотилась вздовж яру.

— Оце тобі Холодний Яр...

Ідемо вздовж схилу. По протилежному боці між деревами пронеслося стрілою дві серни, видно налякані свистом.

Поглядаю в яр, який тепер не має вже якогось актуального значіння, але мимо того є якимсь символом боротьби і мої думки мимоволі біжать до Шевченкового:

У яр колись сходилися,
Мов із хреста зняті,
батько з сином і брат з братом,
радилися, одностайно стати
на ворога лукавого...

Був він якийсь понуро-величний... Якось одвічна таємниця кривавої, сумної долі України застигла в його диких рисах... Чомусь спімнулись вищирені зуби черепів і табличка. „Володіння Холодного Яру“... Могутнього, німого владаря, який віки назад усміхався і зараз усміхається смертю і боротьбою, яка — не знає жалю...

Виїжджаємо на край лісу і по розлогому в тому місці схилі зіжджаємо в Холодний Яр. Назад звідси видно тільки круті схили і смугу неба. Другий схил крутий відразу і на йому, поверх над поверхом видніються порослі лісом вали.

— Це сліди укріплень, які захищали вхід до яру. Старі люди оповідають, що отут росло два старі дуби, між якими був перетягнутий ланцюг. Оповідають, що одного зрізав кількадесять літ тому якийсь старий козак, який приїхав з Кубані, і забрав захований в його дуплі скарб, давши пригорщу золота селянинові, у якого поживив на ніч пилку і сокиру.

В яру поганенький струмочок і озерка, а оповідають, що колись була річка, по якій плавали човнами. Літом у струмочку вода така холодна, що ноги не вдержиш. Взагалі в Яру літом холод хоч наверху і спека.

Зіжджаємо в глибоку балку, яка іде попід лісом. По обох боках її розкидані селянські господарства. Це — Мельничанські хуторі — продовження села Мельників. Коло одної хати Андрій стримав коня.

— Треба зайти, вдову Явдоху з синами провідати...

Заходимо до хати. Коло печі порається зморщена бабуся в чорній плахті. За столом сидять з якоюсь книжкою два гарні русяві хлопці. Під образами, на лавці стоїть дві англійські рушници. Під лавкою велика бляшана скринька з набоями. На вікні зложені ручні гранати.

Побачивши нас бабуся сплеснула руками.

— Андрієчку! Синочку мій! Давно я тебе не бачила!

Вітаємося з старою і хлопцями. Андрій починає розпитувати „як воно живеться“?

Стара зітхає.

— От так... Помочі мені нема ніякої, сама, стара... Хоч би ти сказав моїм парубкам, бо мене не хочуть слухати, — хай би женився вже котрий! Невісточка молода — і поміч булаб мені старій, і в хаті якось веселіше було би...

— Не журіться, мамо! От Україну відібемо, тоді відразу дві невістки приведемо вам...

— Колиб Господь дав скоріше!... Андрієчку, може вам зсмажити чогось, може їсти хочете?

— Дякуємо. Ми на хвильку, — ідемо дальше.

Побалакавши трохи — сідаємо на коней.

Через який кільометер, з одної хати вибігає без шапки селянин.

— А гов — Андрію! Злізай-но, брате! Самогону вигнав — перша сорта! Баба вареників макітру наварила — допоможіть но змолоти!

Андрій стримав коня:

— Зайдем... добрі хлопці... Тай їсти захотілось трохи.

Заходимо до хати. На столі пляшка і макітра з варениками. Під образами рушници. Під лавкою кулет „Максім“ накритий жіночою запаскою. Андрій підняв запаску і глянув на механізм.

Господар засміявся:

— Не дивись, брате! — „як рибляче око“!... Яюсь Левадний заскочив, так чуть не зів мене за те, що густо був змащений і трохи порохом припав.

Сідаємо за стіл з господарем і його двома братами. Випивши по чарці сливяного самогону, спорожнивши макітру — ідемо далі.

З одної хати вибігає дівчина.

— Андрію, знайди но на хвильку!

— Тебе не бачив?

— Та ні... Левко слабій лежить, просить, щоб зайшов...

— Що йому таке? — зайдем...

Заходимо до хати, в якій душ шість дівчат і більш нема нікого.

— Де ж Левко?

— Андрієчку, голубчику, не сердься... Левко пішов у село... Він казав, що тобі дуже подобаються мережані сорочки — подивись — гарну я тобі вимерejala?

Андрій взяв по мистецьки вишиту сорочку.

— Так ти той... булаб уже разом і підштанці пошила...

Дівчина зачервонілася.

— Дивись який! Що я тобі — мати, чи жінка? І за сорочку не подякував...

— Може ще поцілувати?

— На біса ти мені здався, такий татарин!

З лавки зіскочила вертлява дзига-дівчина:

— Андрієчку, мене поцілуй!... Пошию тобі підштанці, які сам схочеш! І помережаю геть чисто всі...

— Сядь — козо дика!... Підожди, Юрку — я зараз вернусь, положу сорочку в сакву.

Через хвилю вернувся і положив перед дівчиною сувій синього шовку.

— Пів року в сідлі возив — збирався все бешмета пошити, та хай вже буде тобі на онучі..

Коли сідаємо на коней, зауважую у вікні сумне, задумане обличчя дівчини, яка вишила сорочку. Видно, „татарин“ не такий вже був і противний для її серденька.

Недалеко села знову перепиняє селянин.

— Здоров, Андрію, з неділею! Зайдіть на вареники!

— Тільки що у Свирида макітру вклали...

— Та ще з десяток і моїх вміститься!

— Що я тобі верблюду, чи що?

До воріт підходить з подвіря високий, сивий дідусь і закрившись рукою від сонця, дивиться на нас.

— Ге - ге! Здоров, козаче! Ти щож, чортів сину, діда забуваєш? Я тобі в ту неділю і медку наготовив був.

— Доброго здоровля, діду! Будемо їхати назад — заїду за медком...

— Бач який! За ме-д-ко-м! А я тобі тепер хрину дам, а не медку, як не навідаєшся.

— Нема часу, діду, до отамана треба...

— Це — дід Гармаш. Дев'ятьдесять шість років. Але пішки не берись з ним іти — пережене.

Старий вояк. В Криму в 1854 році воював, на Балканах був... От, як хочеш вже наслухатись байок про татар, запорожців, Холодний Яр, Великодне озеро, про гайдамаччину, — заїдь як небудь до діда і постав пляшку горілки... Він тобі розкаже, як його дід на Запоріжжі — по татарах з гармати червінцями стріляв як куль не стало, як у Залізняка гарматами заправляв...

В селі, на вулиці рух, співи, ходять групами парубки і дівчата. Зауважую, що народних пісень тут співають не так, як звикло в селах. примітивно, з викриками. Відчувається вплив людей, які розуміються на пісні.

Коли обгоняємо одну групу, висока, чорнява дівчина стримує Андрія за полу кожуха.

— Андрію! „Забілили сніжки!“

Це була його улюблена пісня. Не злязачи з коня — затягає сильним, приємним барітоном. Хор співає гарно, як на концерті. Після „сніжків“ дівчина сильним альтом, майже тенором затягує: „То не вітер в степу грає, не орел літає. Ой то Сірко козаченьків до Січі скликає“.

Потім Андрій та дівчина і якийсь парубок в чорній селянській киреї і смушевій шапці заспівали „тріо“ — „Степову могилу“.

Але виконання тут було вже дійсно артистичне.

Коли попрощались, кажу Андрієві, що мене дивує, що проста селянська дівчина так добре знає техніку співу, тай парубок теж.

— Так вона ж у Києві музичну консерваторію скінчила, а той парубок — місцевий учитель. Тут чимало зустрінеш таких „простих“. В селі „панського“ убрання не носять. Гуляють на вулиці з дівчатами та парубками і вчать їх співати, або ще чогось, кориснішого...

Підїзжаємо до хати, накритої сніпками, без кроків. З під стріхи чорніють сліди пожегару.

— От і отаманова „резиденція“ Не хоче старий Чучупака і накривати по людськи після

того, як Коцур спалив. Хай уже, каже, позбудемось всіх, хто на Україні хати палить — тоді накрию.

На подвірі до плота привязана з десятка осідланих коней. Стоїть дві тачанки. Привязавши коней і кинувши їм сіна — заходимо до хати. За столом декілька незнайомих мені людей, серед яких пізнаю Матвійвського отамана. В куті коло дверей зложені рушніці, ручні кулемети.

Коли привітались з усіма Чучупаками, яких я вже знав — Андрій представляє мене останнім.

— Це мій побратим — Юрко Залізник, а це маєш по черзі: Отаман Чорноліського кінного полку Пилип Хмара — цар Горшечкового царства і Чорного Лісу, це — наш господар Холодноярський, Гриб, це — Лубенський отаман Пономаренко, це — отаман Білого Яру, з над Дніпра, Мамай, це — пан сотник генерального штабу Гнат Зінкевич — Грушківський отаман, це — пан отаман Чорний з Воронівки зза Дніпра, це — Богданів товариш по плящі і зухвалих кальошах — Марченко, це — отаман Прус і Михайлівки Петренко. Це — Триліський воєнком „товарищ“ Козаченко, „липовий“ комуніст з 1905 року, бувший отаман з Херсонщини і будучий — на Чигиринщині, який на своїм житті вбив більше більшовиків, як дав їм тепер новобранців.

Назвавши мені ще трьох отаманів, прізвищ яких не памятаю, Чорнота сів за стіл.

— Ну, бракує ще голови Київського Губревкому та голови Губчека, і зїзд представників влади на Київщині можна було би лічити відкритим у повному складі...

— Андрію, — звернувся до нього Гриб, — ти чув, якого „коника“ викинув Богдан на тім тижні? Роскажи, Марченку...

Марченко, кучерявий чорноволий хлопець, з мрійними блакитними очима, усміхнувся:

— „От так собі... звичайна історія... Прийшла в Олександрівку 60 червона дивізія... Приїзжає до нас у село два верхівці — шукають „товарища Богдана“. Забираємо їх до Богдана. Оказується, привезли пакет зі штабу дивізії. Адресовано: „Командіру революційної повстанческо-крест'янської дивізії, товарищу Богдану“. Видно, хтось сказав їм, що підчас повстання проти Денікіна — Богдан водив тисяч п'ять народу. Начальник і воєнком дивізії запрошують його листом приїхати на вечірку, яку улаштує „політпросвет“ дивізії. Буде виступ місцевого хору і песа „Паризька комуна“, доклади про міжнародне і внутрішнє положення. Відсилає відповідь, що приїде. Відговорювали, щоб не їхав, може яка засідка. Жінка молода — в плач, але ти ж знаєш його!..

Зібрали чоловіка двацять „почесного конвою“ на конях, Богдан на своїй тачанці — приїзжаємо до театру. Половина хлопців з парою „Люїсів“ застається на дворі, його візник тачанку поставив так, щоб з „Кольта“ добре було бити, на міномет хлопець сів. Богдан „Люїса“ на плече — заходимо в середину.

Орхестра нам зараз марш врїзала, дивізійне начальство дрібним чортом розспяється: „То-

варішч Богдан, товаришч Богдан“, „как би там на счот обєднєнїя обоїх дивїзїй“ і т. д.

Посадили нас у першому рядї. Виходить на сцену воєнком: „Товариші! Зараз місцевий хор виконає „Інтернаціонал“. Попрошу всіх встати!“ Підняли заслону. Богдан встає і „Люїсом“ до підлоги як гримне!

— Чому „Інтернаціонал“ на початку? Ви знаходитесь на Україні, а наш народній гимн „Ще не вмерла“!

Підняли галас: — Товаришч Богдан! Це ж контрреволюційна пісня, як можна?

— Як „контр-революційна“? При царї за неї в тюрму садили і при радянській владї співати не можна? Від іменї селянської дивїзїї, від іменї дванацяти тисяч озброєних революційних селян (а „товаришів“ в Олександрівці чоловік триста!) вимагаю, щоб був виконаний наш народній гимн, інакше нам з вами не по дорозї!

Пошептались. згоджуються... Ну, а хор наш, просвітнянський, як врїзав, аж стїни трясуться. Скінчили. Воєнком знову виходить: „А тепер, товариші, буде виконаний гимн трудящихся всіх націй!“ Богдан „Люїса“ на плече:

— А то вже хай олександрівські жидки послухають, менї він не подобається!

Саля так і завмерла. Ми вийшли, на конї, і поки „товариші“ надумались — були вже за Олександрівкою“.

На дворї почулися голоси. Вглядаю у вікно.

Приїхав якийсь високий, огрядний чоловік, на здоровенному, сірому конї. З ним другий, маленький, на невисокому „кіргїзовї“.

— Боровицький отаман Солонько.

— Дон-Кїхот і Санчо... — сміється Петро Чучупака.

Велетень, низько нагнувшись у дверях, заходить до хати. Одягнений у високї рїбацькї чоботи, морську чорну куртку і смушеву шапку — „фїнку“, за плечима „Люїс“, на поясі револьвер і пять гранат. Знявши кулемет, здоровкається з усіма.

— Ну що, Солонько, багато „товаришів“ за зиму засолив? — питається Чернолїський отаман.

— Це ви тут солите та в землю закопуєте.

У нас простїш: за ноги і в Днїпро — пливчи у Чорне море! Правда, Мамаю?

Мамай мотнув головою,

— Добре тобі, чортовї, на верху... Накидав того літа, а вони в наших плавках позатримувались — всю „січ“ менї засмерділи.

— Ну, а до мене Трипільські, та ось його, пливли! — кивнув Солонько на Чорного.

Петро Чучупака — начальник штабу — піднявся:

— Ну, панове. зїбрались усі — можна приступати до діла.

Перш за все може хто з вас не знає, що позавчора, у Чигиринї сталась маленька зміна. З Кїїва до Коцура прислали Ревком, голову парт-органїзації, голову чека, воєнкома, — всього девять чоловіка партїйних тузїв. Ну, а в Коцура ж свїй Ревком. Після спільного засїдання обох Ревкомів, — усі присланї, з наказу Коцура, були потопленї в криницї, а над штабом, замість червоного, піднесено чорний прапор Анархїї. Для нас це має тїльки те значїння, що Коцур вступив в одверту боротьбу з московськими більшовиками. Миритись з ним нам не прийдесться.

Члени Ревкому, українцї. Ільченко, Сатана, Хвещук, — прислали до нас листа, в якому пропонують спільними заходами скрутити Коцуровї голову і піднести над Чигирином національний прапор. Цїєї справи ми зараз обговорювати не будемо.

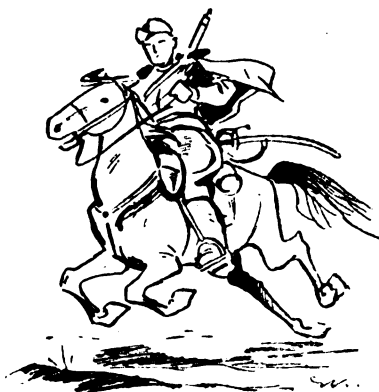
Друга справа. це необхідність переходу від явних форм бойової органїзації в Холодному Яру, до конспїративних і тимчасова лїквідація Мотриноного монастиря як воєнного осередку, чого вимагає положення на Україні.

Третя справа — звязок і консолїдація наших сил при новїй формї органїзації.

Четверта — налагодження звязку з головним штабом нашої армії, бо ми не знаємо під цю хвилю, де вона і що з нею.

Пята — поки совїтська вдала ще не окріпла на місцях — мусимо обсадити околичнї райони своїми людьми, в першу чергу треба органїзувати большевикам мїліцію в м. Камінцї, на залїзницї, і ми рїшили, що з Андрїя Чорноти вийде не поганий „червоний пристав“.

(Далї буде.)

Чому досі нема повної історії Січ. Стрільців?

З приводу появи книжки ген. Марка Безручка „Січові Стрільці в боротьбі за державність“.

Написав: *І. Кедрин.*

Існує від більш десятиліття окреме Видавництво „Червоної Калини“, присвячене новій українській історіографії та літературі визвольницької доби, зі славним своїм органом — „Літопис Ч. К.“. Існує „Военно-історичне Т-во“ зпоміж високих старшин колишньої армії УНР. У краю і на чужині появилася безліч книжок, брошур, нарисів і спогадів до історії української революції 1917/20 рр. і навіть чужинці з признанням висловлюються про замилювання Українців списувати й розписуватись про своє недавнє минуле та заходитись біля культу рідної історичної традиції. А проте об'єктивно мусимо признати, що ще нині, в 1933 році, не маємо списаної історії цілих епох останнього нашого великого визвольницького зриву. Не маємо все ще історії Української Галицької Армії. Не маємо ані історії українсько-польської війни ані українсько-московської. Не маємо врешті історії ні одного з двох легіонів, що тут і там, в Галичині і Наддніпрянщині, стали фактично або завязком або осередньою боевою силою цілої армії. До історії самої революції маємо вже справді матеріяли прегарні: Помінаючи не завжди симпатичні питоменности стилю чи політичну тенденцію твору, маємо прецінь такі — повні дат, фактів і документів — твори, як Винниченка, Шерстюка, Доценка і Дм. Дорошенка, Лозинського чи Костя Левицького, які з більшими або меншими подробицями передають цілість української революції в Галичині й Наддніпрянщині. Це все книжки історичного та історично-політичного характеру. Найважливіших військово-історичних і військово-політичних книжок у нас усе ще нема. Єдиною такою монументальною книжкою є Кузьми „Листопадові дні“ — але вона торкається лише 29 днів кількالیтньої військово-революційної кампанії!

Всі ці міркування виринули у звязку з недавною появою книжки ген. Марка Безручка п. н. „Січові Стрільці в боротьбі за державність“ (Каліш, 1932, 8^о стор. 82). Якесь фатум зависло над виданням історії Січово-Стрелецького легіону та автор цих рядків з особливих причин не всміє думати про це спокійно.

Архів Корпусу Січових Стрільців — як відомо — залишився за Збручем. Чи залишиться він у своїй скритці аж до часу, поки хтось із кількох давніх ес-есів, що знає місце сховку, зможе його видобути; чи остане до того часу хоч один колишній член Стрелецької Ради, яка вже нині дедого похоронила а решту членів розсіяла по всьому світі, до різних політично, іноді взаємно собі ворожих політичних таборів; чи теж може той архів давно вже в руках більшовиків або

може попав у несвідущі руки й пішов зовсім на марне — цього ми не знаємо.

В усякому разі, здаючи собі справу, що саме через втрату архіву треба мерщій зпоодиноких документів, що залишились у різних людей, та з пам'яті учасників відтворити історію Січових Стрільців — відповідальні керманічі Січового Стрелцтва рішили вже на еміграції реалізувати цю думку та в 1921 році у Відні звернулися до автора цих рядків перейняти редакцію такого видання. Я предложив два проекти: один скромний, обмежений виключно до історії СС-ів, політичного наświetлення її та хронікарсько-стратегічного огляду боїв, з додатком існуючих документів, реєстрів, фотографічних знімків і т. д., — а все у такій-же скромній технічно-видавничій формі. Другий проект, так мовити репрезентативний, передбачував видання великого настільного альбому, який вміщав би в собі все, що й посередньо торкається історії того Стрелецького легіону, себто низку історичних, військових та ідеологічних статей, тісно звязаних спільною державницькою тенденцією, а також відповідно дібрану белетристичну частину, що рівноважилаб дещо важкий науковий та публіцистичний характер решти книжки і робилаб її доступною для широких кол. Такий характер Альманаху вимагав би теж вибагливого видання.

Видавничий Комітет СС-ів затвердив цей другий проект. Під проводом автора цих рядків, який у 1922 році вернув до краю, склався редакційний комітет, якого найбільшою журбою була — очевидно — історична частина Альманаху. Редакцію тої частини вів Василь Кучабський. До двох літ увесь рукописний та ілюстраційний матеріял (обгортка, ініціали і заставки Павла Ковжуна, колірові баталістичні образи Л. Перфецького, портрет Мазепи Петра Холодного) був готовий до друку та переданий берлінському Видавництву „Українське Слово“, з яким Видавничий Комітет СС заключив відповідну умову. Вже поверх 10-ти аркушів друку було видрукованих (у форматі великої „чвірки“, на прегарному папері) та готовими були всі кліші. Друкувалася книжка в одній з найбільших і найкращих друкарень Європи, у друкарні Ельснера в Берліні. Аж ось раптом прийшла катастрофа, у висліді якої єдиним доказом переведеної праці та зусиль авторів, видавців і редакції є чудово видані тодішні проспекти, які можна найти й оглянути в Бібліотеці чи в Музею Наукового Т-ва ім. Шевченка... І лише з отсих архівально-музеальних проспектів, які ще й видніють по виставках українських графіків, залишилась назва Альманаху Січових Стрільців „Золоті Ворота“, який мав стати найтривкішим пам'ятником тої визвольно-державницької ідеї, яку втілили у знаменито

зорганізованому, дисциплінованому, високо-ідейному патріотичному війську — Січові Стрільці...

Подробиці катастрофи „Золотих Воріт“ по нинішній день невідомі мені, їх колишньому головному редакторові, і — маю вражіння — дуже мало осіб їх знає, бо ті, що знають, дуже нерадо їх розказують. Відомо мені, що власники В-ва „Українське Слово“ закидали Видавничому Комітетові СС., що він не вплатив в означеному терміні одної умовленої грошевої суми. Знову ж „Українському Слову“ закидали, що воно видаткувало перші гроші, що вплинули на рахунок „Золотих Воріт“, на видання інших книжок Видавництва. Так чи інакше — одного гарного дня друкарня Ельснера за борги В-ва зупинила друк Альманаху, весь Альманаховий матеріал, який мала, затримала та по якимсь часі — все знищила, чи продала на макулятуру. Десь у тому самому часі відбувся влім до домівки В-ва „Українське Слово“ у Берліні, підчас якого знову щось загинуло. Величезної вартости графічний матеріал та образи, виготовлені спеціально для репродукцій до книжки, мабуть зберіглись у приватних руках. Однак дещо з рукописів безумовно пропало: що саме — мені невідомо. Зокрема не знаю, що сталося з дуже вартісними статтями генералів ген. шт. Капустянського і Сальського, з нарисом В. Старосольського про ідеологічні початки організації УСС-ів та з цілою — спеціально для Альманаху світочами української літератури написаною — белетристикою (Лепкий, Кобилянська, Стефаник, Черемшина і ін.). Дещо з неї появилось згодом у різних інших збірниках (нпр. Романа Купчинського „Дума про Федя Черника“ та М. Рудницького перший в укр. мові переклад „Мазепи“ В. Гіго). Рукописи історичної частини Альманаху здебільша видавці таки врятували. В 1921 році у Празі вийшли окремою брошурою (8°, стор. 39), як відбитка з „Розбудови Нації“, „Причинки до історії української революції“ полк. Євгена Коновальця, що були другою статтею в Альманаху, як освітлення політичної сторінки історії СС-ів та авторитетне вияснення — інколи просто ревелюційне — різних, легендою чи злобою закритих, історичних моментів. Зберігся теж текст першої — найважливішої — частини Альманаху, — широкий історичний нарис Василя Кучабського, виготовлений на підставі великої сили з усіх сторін, від різних СС-ів, зібраних споминів та матеріалів, та потім перевірений гуртком членів колишньої Стрільцької Ради. В 1930 році велись навіть розмови з В-вом „Червоної Калини“ про видання того нарису, як окремої книжки. Цей замір перенесено потім на перемиський терен і вже навіть розпочалась газетна рекляма, що книжка в друку в одному перемиському Видавництві. Навіть вже зібрано на це видання гроші дорогою передплати. Аж ось саме наспіли відомі осінні події 1930 року та після якоїсь ревізії — ті матеріали опинилися на поліції. Нині — зачуваю — вони вже знову щасливо добуті і ждуть видання. Коби воно мерщій наступило!...

А всеж, навіть і коли появиться нарис історії СС-ів, зладжений Кучабським, він не буде вже заокруглений, не обійматиме цілої історії СС-ів, від навязання до матірньої організації УСС-ів та від огляду перших спроб творення Відділу СС-ів при Галицько-Буковинському Комітеті при Центральній Раді у Києві (весна—літо 1917) до трагічного дня 6. грудня 1919 у Чарторії. У нарисі В. Кучабського зацитовано — здається мені — також уривки щоденника пок. полк. Отмарштейна, а останню частину нарису, від березня 1919 року, зладив тодішній шеф штабу Корпусу СС-ів — ген. Марко Безручко. Коли „Золоті Ворота“ друкувались у Берліні, ген. Безручко отримав та зберіг у себе коректорські відбитки своєї частини скрипту. По шости роках, коли втратив надію на швидку появу повної історії СС-ів, передав цей скрипт до використання Українському Воєнно-Історичному Т-ву у Варшаві. Книжка п. н. „Січові Стрільці в боротьбі за державність“ є саме тією частиною нарису історії СС-ів, який у цілості мав увійти в Альманах „Золоті Ворота“.

*

Ген. Марко Безручко є вихованком кол. російської Військової Академії та старшиною ген. штабу. Весь спосіб його писання, ба навіть його стиль — це питомі риси письменника генерального штабу. Ніяких пустих фраз, ні одного зайвого речення, ніякої „поезії“, — сухий, діловий тон та найбільш „діловий“ — тільки не сухий, бо кровю политий — зміст. Писаний він по військовій схемі: стан війська, плян операції, переведення і висновки. І знову: стан, плян, переведення та висновки... Таким робом ціла книжка — це найбільш фаховий опис боевої діяльності Січових Стрільців за 8 місяців 1919 року, це найавторитетніший стратегічний огляд, густо перетиканий стратегічними шкідцями. Очевидно, що такий характер книжки не робить її доступною не то для широких мас, але навіть для пересічного інтелігента, який — не служив у війську та не знає, що таке війна і то війна в часах революції, при браку мобілізаційних можливостей, при певному запіллю, при розрусі транспорту, при руйнівних впливах деструктивних гасел, при щоденних явищах найбільшої посвяти й самопожертви та найбільшого шкурництва й нікчемности...

Цей непопулярний характер книжки ген. Безручка можна би вважати недостачею, як би не те, що саме таких поважних воєнно-історичних книжок у нас дуже мало (хто, без довшої надуми, назве ще якісь імена поза іменами генералів Капустянського, Омеляновича-Павленка (старшого) й Петрова?) З цього погляду книжка ген. Безручка є надзвичайно вартісною появою. Зокрема прецінними є остаточні загальні висновки про організацію української армії та натяки на політичну безпляновість і нерішучість, яка катастрофально відбилася на ході воєнної акції у 1919 році.

А проте вартість книжки М. Безручка не лише як джерельний матеріал: хто переборе перші сто-

рінки важкого військового стилю і прочитає всіх сторінок вісімдесят — тому розгорнеться перед очима геройська епопея неймовірних зусиль і подвигів. Автор описує день за днем, крок за кроком та пядь за пядею землі, яку здобували й боронили найкращі вояки, яких бачила новітня українська збройна сила.

Генерал Безручко — один із найкращих зпоміж тих найкращих — про себе не згадує ні слова і з компліментами для своїх товаришів зброї не квапиться. Тільки тут і там спомини сердечної муки тих 8-ми місяців витискають з мовчаливих уст генерала кілька тепліших слів (на сторінці 23 читаємо: „...Корпус СС Шепетівки не втримав, але героїчна її оборона лишиться на завжди дорогою сторінкою у серці кожного Січового Стрільця, і спомини про бої тих днів завжди будитимуть у Стрільцях гордість і силу...“). Хто знає генерала Марка Безручка, його ноторійну скромність, простоту і простолінійність та інстинктовну нехить однаково говорити як слухати навіть найбільш заслужених слів похвали й признання — той не дивується, що він волів славити Січових Стрільців — сухим, на 100 відсотків правдивим описом їх діл. Таким описом Січово-Стрільцький генерал віддав глибший поклін Стрільцтву та його ідеї, ніж найдовшими пеанами...

*

Таким робом книжка ген. Марка Безручка є безцінним збагаченням літератури до історії СС-ів. Крім згаданої брошури полк. Коновальця та невиданого ще матеріялу „Золотих Воріт“, в міжчасі появилося чимало спогадів і нарисів (головно у „Літописі Ч. К.“ та ЛНВістнику). Зокрема слід згадати призвище Крезуба та Р. Дашкевича (цей останній видав невеличку брошуру). Однак усі ці останні твори мають характер фрагментаричний, а подекуди навіть радше белетристичний, ніж історичний. Всеж, редагуючи нині повну історію СС-ів, годі було обмежитись лише до того матеріялу, який був до розпорядження в 1922/3 р.; треба було взагалі прийняти інший принцип: зібрати перш усього весь видрукований уже матеріял, зробити його селекцію, а все вартісне получить та видати в одному суцільному збірнику. Очевидно, такі дати, як бібліографія чи список полеглих і померлих, — мусілиб бути перевірені та доповнені.

Коли все це станеться — невідомо. Однак поки цього не буде — у визвольницькій літературі завжди існуватиме болюча прогалина, а культ української історичної традиції не матиме одної з найтривкіших підвалин. Бо тої гранітної підвалини, якою є історія Січових Стрільців — ніяка інша історична пригадка, пригадка навіть найповажнішої, найбільш трагічної чи зворушливої події ніколи нам не заступить...

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давнішої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: Д-р Іван Карильєць.

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА П БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

в) ТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ.

1. Ликвідація повітової команди в Рудках*). Дотеперішня команда в Рудках, хоча в початках носила дивну назву: „Українська Повітова Військова Рада“, була фактично повітовою командою, згідно в таку команду введовзі по своїм повстанню перемінилася. Повітовою командою була вона на ділі й за пор. Околата й за пор. Байгерта й за пор. Укарми, а перетривала до половини січня 1919 р. Тоді то Державний Секретаріят Військових Справ наказом з 10. січня 1919 р. зарядив, що з днем 20. січня 1919 р. перестають існувати всі повітові команди, крім повітових команд в Збаражі, Скалаті, Гусятині, Городенці, Снятині й Косові. Отже рудецька команда мала бути також на основі цього наказу зліквідована. Але властиво зліквідувало її саме життя, бо для прифронтової території ця команда не вистарчала. Її ліквідація наступила з хвилею творення коман-

ди операційної групи, що сталося правдоподібно 15. січня.

2. Творення команди операційної групи*). Як вже згадано, Рудеччину підчинено в критичних днях командуванню полк. Кравса. Чи це сталося на зарядження Начальної Команди, чи тільки команди стрийської воєнної області — не знаємо.

Полк. Кравс іменував командантом рудецької групи сот. Осипа Станіміра, дотеперішнього команданта курія, якого дві сотні під командою пор. Тарнавського зліквідували небезпечну ситуацію в Рудеччині. Сот. Станімір, що прибув до Рудок 14. або 15. січня, перебрав зараз команду з рук дотеперішнього команданта Рудеччини пор. Укарми, запровадив який такий порядок, та за два, три дні передав команду групи сотникові Карлові Гофманові, якого іменувала командантом ру-

*) На основі: 1) Розпоряду в „Вістнику Д. С. В. С. ч. 3 з дня 10. січня 1919 р.; 2) власних спостережень автора.

*) На основі: 1) Рукопису о. Д-ра Вергуна; 2) устних інформацій п. Д-ра Володимира Котецького; 3) опису п. М-ра Антона Тарнавського.

децької групи стрийська воєнна область, точніше полк. Коссак, мимо того, що вже був командант групи. Сот. Станімір передав команду групи і перебрав команду свого куріня, стягнувши ще в Рудеччину свою третю сотню, яка називалася шестою, а якої командантом був пор. Тарнавський, що її знову перебрав.

3. Прибуття артилерії*). 14. січня 1919 р., це є зараз по опануванню ситуації, прибули до Рудок перші ешелони „Дніпровської Гарматної Бригади“. Дальші ешелони прибували поступово, по вивантаженню перших. Ця наддніпрянська бригада складалася з двох полків по 3 батерії, а кожна батерія мала по 4 полеві; тридюймові гармати; разом числила 24 гармат. Крім них мала багато ящиків, велику кількість стрілен так при батеріях як і в окремій муніципійній валці. Гарматчики були добре умундуровані, а команди батерій були виеквіповані в потрібне приладдя. Команда бригади мала до розпорядження одно чи два особові авта. Командантом цієї бригади був отаман Білокриницький. Командантом І. полку цієї бригади був якийсь молодий хорунжий, зате командантом батерій були старші сотники, штабскапітани, як приміром штабскапітан Левковцев. — Ця бригада примістилася спочатку в Дубаневичах а може й Гошанах.

Прибуття такої значної кількості артилерії в Рудеччину, значно піднесло духа й Рудеччан і частин на рудецьким відтинку.

4. Українські сили на рудецьким відтинку по зліквідуванню офензиви ген. Зелінського, до кінця другої декади січня 1919 р.).** Зараз по зліквідуванню офензиви ген. Зелінського, обсадив пор. Тарнавський, як вже вище згадано, двома сотнями первісні „рудецькі позиції“ в Угерцях Незабитівських. На полудне від нього, проти Поріча Любінського, де були Поляки, а саме в Порічу Грунтовім стояла сотня чет. Йовика, та якась сотня, що зараз прийшла десь з „Групи Щирець“. Обі творили курінь під командою пор. Гладилевича, що найчастіше перебував на ст. Комарно—Бучали, де мав базу й панцирний поїзд ч. 2. Чет. Йовик, на приказ полк. Кравса, виміняв свою сотню на іншу, що дотепер була коло Хирова, тому що в давнішій сотні були переважно Рудеччани, яких близькість домів деморалізувала. А далеко на ліво від Угерець Незабитівських, бо аж в Довгомостисках коло Судової Вишні була самостійна сотня чет. Чайківського. В Дубаневичах і здається Гошанах розміщувалася „Дніпровська гарматня бригада“. Це були всі українські сили на цьому відтинку менше-більше в часі від 14. до 20. січня. Так фронт, як на тодішні часи, був вже ніби досить добре обсаджений і то так ненадійно, тільки мав такі важні хиби: 1) Ще не було сталої команди

*) На основі: 1) Власних спостережень автора; 2) записок п. Володимира Костика, пізнішого значкового цьої бригади, за які йому автор щиро дякує; 3) різних дрібніших устних інформацій.

**) На основі: 1) Рукопису о. Д-ра Вергуна; 2) устних інформацій пп. інж. Григорія Йовика, М-ра Антона Тарнавського і Омеляна Верхоли; 3) власних спостережень автора.

Сот. ОСИП СТАНІМІР

й штабу групи; 2) частини не мали телефонічної злуки з командою групи; 3) частини в більшості не мали злуки зі собою; 4) був брак різних тилових установ, як шпиталів, інтендантур, обозів і т. д., однак це з початком третьої декади січня доповнено.

Про чисельну кількість цієї групи (стан харчевий і боєвий) годі нині щось певного сказати, з браку джерел; можна тільки приблизно прийняти, що харчевий стан доходив до 2000 людей.

г) ЗАКІНЧЕННЯ ОПЕРАЦІЇ ГРУПИ*).

1. Відтинок рудецької групи та його офіційна назва. Коло 17. січня переняв команду рудецького відтинка сот. Карло Гофман, та протягом кількох днів закінчив організацію групи. Річ зрозуміла, що й пізніше наступали в групі різні зміни, але створення організаційної цілості зі слабо дотепер звязаних частин та створення найконецніших установ і помічних відділів припадає саме на цю початкову діяльність сот. Гофмана. Передусім на основі приказів, які одержав він певно в Стрию, означив докладно відтинок, який мала держати група під його командою. Цей відтинок, (ідучи зі заходу на схід), тягнувся від дороги, що йде зі с. Никлович до Судової Вишні, аж по с. Піски над Верещицею; його довгота виносила около 30 км. Ціла група дістала назву „Група Гофмана“; однак називали її також „Групою Рудки“. Вона входила в склад 8. Самбірської Бригади

*) На основі: 1) власних спостережень автора, 2) устних інформацій п. інж. Григорія Йовика і п. д-ра Володимира Котельського. 3) рукопису о. д-ра Вергуна „Причинки до іст. 8. укр. бригади“, 4) записок п. Володимира Костика.

полковника Кравса. Ця бригада, найбільша з усіх тодішніх галицьких бригад, повстала в часі основної реорганізації Галицької Армії, яку пере-провадив шеф штабу Армії полк. Мишковський якраз десь з кінцем другої та в третій декаді січня, 1919. р. 8. Самбірська Бригада обіймала фронт від Карпат попри Хирів та рівнобіжно до залізничного шляху Перемишль—Хирів під Перемишль, а звідси на схід, рівнобіжно до залізничного шляху Львів—Перемишль аж під Городок Ягайлонський, а звідти на полудне здовж Верещиці аж по с. Піски. Відтинок цієї бригади ділився на кілька груп. Рудецьку групу, що займала її скрайно праве крило, означено числом один. (I. група), крукеницьку групу (на захід від рудецької) означено числом два (II. група), а хирівську групу числом три (III. група). Однак старі назви груп залишилися й надалі, навіть в офіційній переписці.

2. Початкова діяльність сот. Гофмана; організація установ та помічних відділів. Далше сот. Гофман доручив, щоби всі команди відділів групи, так піхота як і артилерія получилися зараз телефонічно з командою групи в Рудках, щоби присилали щодня звіти стану й ситуаційні звіт-домлення, та щоби кожна частина на фронті мала сталу лучбу направо й наліво зі сусідніми відді-лами. Він сам обїхав фронт і запізнався з коман-дантами підчинених собі частин та з тереном, на яким мала група оперувати.

Разом зі сот. Гофманом приїхало кількох ін-ших старшин, завданням яких було зорганізува-ти установи та помічні відділи групи. І так сот.

Григорій Івовик, значковий „Групи Гофмана“.

Вербенець організував інтендантуру, сот. Бізанц з двома старшинами (хор. Орлецьким і чет. Тка-чишином) утворив відділ закупу худоби, пор. Сілецький, медик, організував полеву лічницю, що дістала, так як і група число один. Хор. Лалак

Підхор. Володимир Котецький, командант двірця в Рудках.

привіз з кількома людьми телефонічне приладдя й утворив телефонічну чету. Пор. Станчак, що приїхав до Рудок ще здається перед Гофманом, організував обоз та булавну сотню при помочі чет. Заблоцького. Приїхали: чет. Луцик, що став стаційним командантом, пор. Сенета, що став ко-мандантом полевой жандармерії, а далше роз-відчий стршина (Р. с.) хор. Войтович, ліквідую-чий хор.?, полевий духовник о. Косонога, та вете-ринар чет.?

3. Рудеччани у групі. Старшини й підстаршини Рудеччани в більшості вже були розійшлися по фронтових частинах. Пор. Околот був з бата-рією десь коло Сокаля, пор. д-ра Царевича приділено до „Дніпровської Гарматної Бригади“, що розташувалася в околицях Дубаневич у Ру-деччині, чет. Швець і хор. Верхола були на панц. поїзді ч. 2, чет. Йовик позбирав по офензиві ген. Зелінського людей своєї сотні й тримав Поріче Грунтове. Двох старшин а саме пор. Кульчицький Зенон і хор. Рондяк попали в польський полон, а один, хор. Михайло Береський згинув. Про кількох інших не знаємо, де вони, в часі органі-зування групи перебували. В самих Рудках, при команді, залишився був підхор. Котецький, що був за сот. Станіміра а відтак з тиждень (десь до 25. I.) і за сот. Гофмана значковим групи, та хор. Кульчицький Володимир, якого приділено до по-левой жандармерії. Десь коло 25. січня значковим (адютантом) при команді групи назначив сот. Гофман чет. Григорія Йовика і цю функцію пов-нив він вже безпереривно аж до кінця існування Української Галицької Армії. Підхор. Котецько-го приділено десь в лютні зразу до стаційної ко-манди, а відтак назначено його командантом ру-децького залізничного двірця.

Щож торкається стрільців Рудеччан, то в цьо-му часі находилася їх в групі небагато. Частина булавної сотні, більша частина обслуги скоро-стрілів на панцирнім поїзді ч. 2, сотня чет. Йови-

ка в Порічу Грунтови́м (цю сотню відіслав незабаром чет. Йовик на приказ полк. Кравса під Хирів), а дальше трохи при команді двірця — от це були Рудеччани; більша їх частина повнила тоді службу на інших відтинках фронту. Так отже рудецька група від хвилі заіснування складалася в більшості вже з не-Рудеччан. Але цей стан дещо змінювався шляхом припливу нових доповнень. Так прим. 1. лютого (1919 р.) привіз пор. Володимир Костик зі Стрия до Рудок, зглядно до Дубаневич до „Дніпровської Гарматної Бригади“, як її доповнення 62 гармашів, з котрих більшість походила з Рудеччини. Але річ природна, що такі дрібні доповнення не змогли вже змінити дійсного стану, і в групі а відтак в бригаді аж до ліквідації У. Г. А. мали вже чисельну перевагу вояки й навіть старшини з-поза Рудеччини.

4. Хиби в організації групи; коротка характеристика сот. Гофмана. Ці люди, з якими сот. Гофман приїхав до Рудок, взялися зараз до праці й протягом кількох днів були вже установи й помічні відділи групи зорганізовані. Та відразу впадає нам в очі одна хиба при організованню операційної групи, а саме, що вища команда (в цьому випадку команда III. Гал. Корпусу, — бо вона, понад головою полк. Кравса, всім заряджувала), — думала за ріжні установи для групи та прислала людей до їх обсади, а не подумала про те, від чого саме треба було зачати, а саме про приділення до групи якогось доброго шефа штабу, який мав би докладне поняття про те, як ведеться війну. Це тимбільше повинна була зробити, що сам командант, сот. Гофман, не мав великих кваліфікацій на команданта групи на так великому відтинкові. Це був звичайний активний австрійський старшина, буковинський Німець, що мав за собою тільки кадетську школу та літа служби на війні, де дійшов тільки до степеня сотника. Якими мотивами руководилася команда Корпусу, коли його іменувала командантом групи, не знаємо. Але якби там не було, то в усякому випадкові вона повинна була дати йому якогось доброго шефа штабу; однак цього не зробила. Щойно сам сот. Гофман мусів шукати довший час по частинах групи за старшиною, який зміг би повнити ці важні функції шефа штабу. І щойно по кількох тижнях, десь може коло 20. лютого, назначив ним пор. Олександра Трача. що дотепер був в якійсь сотні, що прибула під Судову Вишню. А до цього часу шефа штабу не було. Ціла команда групи складалася зі сот. Гофмана, а йому до помочи був значковий, спочатку підхор. Котецький, а за кілька днів пор. Йовик, який повнив обовязки і адютанта, і персонального референта, і начальника канцелярії, і мав полагоджувати петиції цивільного населення, і подавати ситуаційні звідомлення, і багато інших справ. І як сот. Гофман, що донедавна командував тільки якоюсь австрійською сотнею чи курінем і то на відтинку не більшим як $\frac{1}{2}$ —1 км., міг тепер сам вести доцільно операції на 30 км. відтинку, координувати акцію піхоти й досить сильної артилерії та примінювати нові методи боротьби, яких вимагали змінені обставини, а які

значно ріжнилися від метод світової війни? До цього він потребував конечно доброго шефа штабу вже від першої хвилі по обняття команди, й зле сталося, що такого чоловіка він тоді не мав.

Пор. Олександр Трач, шеф штабу „Групи Гофмана“.

Друга справа — це розвідка. На цьому полі було також страшне незнання, чи легковаження справи. Ми тепер всі знаємо, що керму розвідки повірюється людині з правдиво великою інтелігенцією, бо тільки така людина зуміє видістати відомости про заміри противника перед їх зреалізуванням, дізнатися про його сили, становища, настрої і т. д. і це все донести на час своїй команді. Цього перший-ліпший чоловік не зможе зробити. Тому не диво, що команда групи ніколи не мала якихсь солідних агентурних відомостей та тому й мало що знала про сили й заміри Поляків.

Третя важна справа — на яку команда групи не звернула уваги — це непропорціонально велика скількість людей в установах групи в порівнанні зі станом частин на фронті. Люди при тих установах були дуже часто сильніші й здоровіші, як у фронтових частинах; отже треба було конечно зробити „чистку“. Толерування такого стану деморалізує фронтові частини та стає перешкодою в їх руках.

Це були-б найголовніші хиби, які були при організації групи.

5. База групи. Базою групи стали Рудки. Місточко до цього надавалося своїм менше-більше осередним положенням на відтинку групи та тим, що тут перехрещується багато доріг, що лучать ріжні місцевости рудецького та інших повітів, та що посідає залізничу стачію, до якої доїздили поїзди зі самбірського залізничного вузла. Отже Рудки давали можливість скорого й найдогіднішого звязку з одної сторони з частинами групи на фронті, а з другої сторони з вищими командами

та зі запіллям. Тому в Рудках примістилася команда групи та всі установи й помічні відділи. Інтендантура примістилася у вагонах на станції; також у вагонах містилася муніцип. Всі інші установи, як полева лічниця, відділ закупу худоби, ліквідатура, розвідчий відділ, полева жандармерія, телефонічна чета, стаційна команда та Булавна сотня знайшли приміщення в місті. До цього Рудки стали базою групи причинилася й та обставина, що містечко було вже досить далеко поза фронтом (приблизно 12—15 км.), отже поза засягом безпосередніх воєнних ділянь. (Пізніше, починаючи від 4. лютого, навідували його досить часто польські літаки та кидали бомби, але група не поносила від цього ніяких поважніших шкід; про це ще буде мова в дальших розділах). Найбільше майна групи було на станції в Рудках, яка маючи тільки 4 гори, була формально завалена вагонами. Цього майна оберігала частина відділу двірцевої команди, підчас коли друга частина рубала й звозила з околиці дрова, якими опалювалося тоді залізничні машини. Крім того двір-

цевий відділ провірював всі перепустки військових і цивільних осіб, оскільки такі їхали (цивільне населення мало ограничену свободу їзди залізницею). Зрештою рух поїздів був дуже малий (здається, що тільки раз на добу приїздив поїзд до Рудок зі Самбора, а відтак вертав назад).

Харчі закуповувала інтендантура переважно в Рудеччині за винятком тільки таких, яких тут не можна було дістати, як прим. цукор, сіль і т. д., та окладала їх у вагонах. Звідси розвозили харчі а також муніцип до частин на фронті; це робили переважно возами, що належали до обозів тих частин.

6. Розміщення й сила частин групи. Перед кінцем третьої декади січня 1919. р. розміщення частин групи було майже таке саме, як в половині та з кінцем другої декади; також сила частин не змінилася. Цей стан зачав змінюватися основно з кінцем місяця січня, бо стали надходити нові відділи, які спільно з рудецькою групою мали розпочати велику офензиву на залізничий тор Львів—Перемишль.

7. Схема І. Групи 8. Самб. Бригади („Групи Гофмана“ або „Групи Рудки“). 3. декада січня 1919. р.

Команда групи.

Командант: сот. Карло Гофман (перед ним кілька днів сот. Осип Станімір)

Шеф штабу: пор. Олександр Трач (десь від 10. II. 1919.)

Значковий: чет. Григорій Йовик (перед ним кілька днів підхор. Володимир Котецький).

Установи й помічні відділи групи.

1) Інтендантура
Інтендант: сот. Вербенець	2) Відділ закупу худоби
Кмдт: сот. Бізанц	3) Ліквідатура
Ліквідувачий: хор. ?
4) Полеве душпастирство
Полев. духовник: о. Косонога	5) Полева лічниця ч. 1.
Кмдт: пор. Сілецький, медик	6) Ветеринар групи:
чет. ?
7) Розвідчий відділ
Кмдт: Р. с. хор. Войтович	8) Телефонічна чета
Кмдт: хор. Лалак Михайло	9) Відділ полевой жандармерії
Кмдт: пор. Сенета
10) Стаційна команда
Кмдт: чет. Луцик	11) Команда двірця в Рудках
Кмдт: ?; від полов. лютого підхор. Котецький Волод.	12) Булавний відділ і обоз
Кмдт: пор. Станчак Іван

Боеві технічні частини.

„Дніпровська Гарматня Бригада“
з 24 гармат 3 дюймових в 2 полках по 3 батерії (около людей 500)
Кмдт: от. Білокриницький

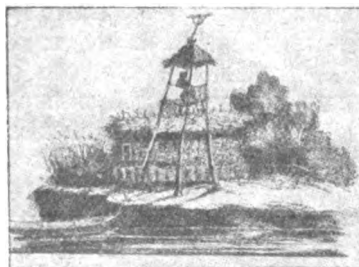
Панцирний поїзд ч. 2.
1 гармата 6 см., 8 скорострільів
Кмдт: чет. Швець Теодор

Піхотні частини.

Курінь сот. Станіміра
3 сотні, (около 600 крісів).
Кмдт: сот. Станімір Осип
Значковий: Хор. Мазяр

Курінь пор. Гладилевича
2 сотні, (около 300—400 крісів).
Кмдт: пор. Гладилевич
Значковий: ?

9. Самостійна сотня чет. Чайківського
(около 200 крісів.)
Кмдт: чет. Чайківський.

Бандит

Написав: *Володимир Струк*

В дні 1-го липня 1917 р. попав я з цілим Легіоном Українських Січових Стрільців під Конюхами в російський полон. По кількох днях приїхали ми через Київ до місточка Дарниці, що положене вже на Лівобережній Україні, а віддалене від Києва яких 5—6 верств. В Дарниці був переходовий пункт для воєнно-полонених. Там перебули ми кілька тижнів, а врешті мали нас вислати на схід — як казали в пензенську губернію. Перед нашим відїздом відвідали нас представники українських організацій з Києва, привезли грошей, папіросів і ще дещо і попрашавши нас на далеку дорогу, обіцяли вистаратися для нас у військової влади дозвіл повороту на Україну. В той час вже урядувала в Києві Центральна Рада.

Я та інші старшини дістали по 100 царських рублів, які нам мали вистарчити на придбання найпотрібніших речей.

Одного ранку хтось повідомив нас, що за кілька годин вагонуємося і відїздаємо до Пензи. Довідавшись від втікачів з Пензи (між іншими Петро Дідушок втік з полону з Пензи), що там дуже погано, табор полонених знаходиться серед пісків, брак води, погані харчі, я загадав не поїхати з транспортом до Пензи, а втікти, як не з місця, то по дорозі. Коли ми повсідали до вагонів, я розділив своє майно (крім грошей) між товаришів і попросив конвоєнта дозволу збігати до містечка за тютюном на дорогу. Діставши дозвіл, я пішов на місто, а звідси подався на трамваєвий перестанок (трамвай курсував постійно між Дарницею і Києвом) і станувши собі з боку, ждав, коли віз буде відходити до Києва. Всі старшинські відзнаки я позривав і виглядав, як полонений австрійської армії, що працює на залізній дорозі. (В той час багато австрійських полонених працювало на залізній дорозі.)

Всівши без білету до вагону, я заїхав до Києва і відшукав осідок Центральної Ради. Там стрінули мене знайомі стрільці, завели на телефонічну стацію, що містилася в маленькій кімнатці на піддашу будинку Центральної Ради, перебрали, дали якийсь кашкет і гімнастборку і я як вільний горожанин опинився на вулицях Києва. Походивши та порозглядавши по Києві, стрінув я багато знайомих У. С. С., що давніше вже позникали з табору в Дарниці, багато бачив Галичан зі Станиславова, які як біженці або закладники були вивезені в глибоку Росію на Сибір, та з настанням української влади вернулися на Україну і працювали по українських установах та всякого роду урядах.

В той час стрінув я у Києві хор. 19 п. п. Каравана, що ще під Семиківцями попав у полон. познайомився з двома Іванцями, братами четаря Іванця, артиста маляря, що вернувши з далекої північної Сибірі привезли зі собою на пам'ятку

одяг Ескімосів, який складався зі самих медвежих та реніферових шкір. Стрїнувся врешті з хорунжим У. С. С. Королем, що так, як я втік з лягру в Дарниці. Мав той Король золоту медалю за хоробрість, та коли нестало йому грошей, пішов до золотника і продав медалю за 105 рублів. Волочився так по вулицях Києва і шукав ресторану, де можнаби зїсти дешевий обід. В той час було в Києві кілька кухонь, які давали обіди по знижених цінах. Була навіть одна польська кухня, де можна було дістати добрий обід за 40 коп.

Коли врешті моя готівка була на вичерпанні, загадав я взяти якусь працю, щоб не голодувати. Я вистарався в Центр. Раді особисті папери, змінив своє назвисько за порадою товаришів на Володимир Петрович Бучинський і мав дістати посаду, та не в Києві, а в Катеринославі. Двох нас, я і хорунжий австрійської армії Грицюк (прибране назвисько), Українець, вибралися в дорогу до Катеринослава. Грицюк був уже цілий рік у російськїм полоні, і орієнтувався в тамошніх обставинах та знав трохи по російськи. Я по російськи ані в зуб. Мені було з тим дуже добре і вигідно, бо товариш Грицюк всюди говорив. — де було треба, про всьо розпитував, а я лише ходив за ним і не знав навіть гаразд, яка то має бути наша посада, що маю робити, тай не знав, чи зумію цю працю виконувати.

Ми оба всіли на парохід на пристані на Подолі і за 1½ доби долі Дніпром приплили до Катеринослава. Пливучи Дніпром, оглядали ми чудові його береги і тоді щойно стало мені ясно, чому то Шевченко стільки поезій присвятив Дніпрові, за що він так полюбив цю ріку. Як чудово представляється Київ з Дніпра! Ми проплили яких 40 км. на південь від Києва, а все ще було видно дзвінницю Лаври Печерської, що світила при заході сонця червоним світлом, немов би горіла. Які чудові береги Дніпра! Немов у калейдоскопі пересуваються перед тобою високі стрімкі береги, то нагі стіни скель, то просторі плавні з безліччю водяної птиці. На берегах Дніпра видко здалека села з біленькими стїнами хат, що здалека виглядають неначе діточі забавки. Що кілька сіл, то пристань. Парохід припливає до берега, одні всїдають, інші висїдають і знову великі колеса розбивають спокійні води Дніпра. Плинемо вниз. По дорозі Шевченкова могила, Канів, дальше Черкаси, Кременчуг, Верхнедніпровськ, а там ще дальше Катеринослав.

В приємнім настрою покинули ми парохід, всіли на трамвай і якимись вуличками заїхали на край міста шукати „якогось“ Мазепу (пізніший міністр). Коли відшукали, товариш Грицюк вступив до хати, в якій мешкав Мазепа, а я заждав на вулиці. По хвилі вийшов Грицюк з невеселою міною і сказав, що з нашою посадою не дуже то певна справа. Цей, що рішав справу наших по-

сад — себто Мазепа — тяжко хорий на тиф, однак дав якусь записку і казав удатись на таку то вулицю під таке число. Пішли. Там сказали нам, що посаду дістанемо. Треба нам приходити через кілька день на „уроки“. Біда моя, що я не знаю російської мови. Що це уроки, що це карандаш, що це бумага? Дещо знав Грицюк, дещо догадувались, а дечого таки зовсім не знали. Особливо мені було дуже тяжко без знання російської мови. Ми купили собі зшитки га олівці і з тим пішли до вказаної кімнати на „уроки“ себто виклад чи лекцію. — На ті уроки поприходило багато людей різного віку обох полів.

Велика саял бітком набита. Лавки шкільні не містилися всіх слухачів і багато стояло попід стінами. Вийшла панночка літ около 25, гарна, струнка і зачала виклад. Що говорила — я нічого не розумів. Об мої вуха обивалися такі слова: все, сор, груз, вигрузка, погрузка, рож, інтендантська пурка. Я сидів весь час, як на „турецькій казаню“. Коли скінчився урок і ми вийшли на вулицю, я запитав товариша, що там було говорено. Він сам не знав як слід, та потішав, що якось то буде.

— Я тобі розкажу по всіх викладах, — казав він.

А я зачав застановлятися, чи не зрезигнуватимені з цієї посади, щоб не виставляти себе на сміх. Переночували ми оба в готелі на однім ліжку, на голім сіннику, з якого вилазила солома, і знову пішли „получать урок“. І знову ті самі слова і знову рож, ржи, продовольствіє, груз і я знову нічого не розумів. Перерва на обід, по обіді знову виклад тієї ж панночки з таким самим вислідом. Під вечір ми одержали „аванс“ себто зачет на платню, пішли до skleпу, купили по кілька аркушів паперу, пера, бібулу, лінійку, чорнило і ніжик і з тим пакуночком я мав їхати на посаду. Куди маємо їхати і що то за посада, я ще нічого не знав. Одно я знав, що моя праця буде при „хлебе“, але чи я буду пекарем, чи чимсь в тім роді — я не знав. Коли ми полагодили свої орудки, пішли на стацію довідатись, коли відходять поїзди у Верхнедніпровськ. На другий день рано десь коло 6 години ми знову були вже на двірці. Я купив собі малу валізку плетену з пруття і зложив в неї свої канцелярські прибори. Ту валізку я купив на те, щоб хто не думав, що я такий „голиш“, що нічого не маю. Валізку замкнув на колодку.

Всіли до поїзду і їдемо. По годині - двоє заїхали на стацію Верхнедніпровськ. Висіли. Розглядаємося довкруги поза стацію — всюди щире поле. Коло стації кілька візників накликають всіма голосами. Наймаємо візника, щоб нас завіз до міста Верхнедніпровська, віддаленого від стації 12 км. Та в тім заїздає на стацію поїзд з військом. Відділ війська їде на фронт. Стація вмить заройлась вояцтвом. До нашого візника підходять два салдати, поговорили щось з ним і оба всідають коло нас. Я запитав:

— То ви не на фронт?

— Хватить время, чтоб пагібать — відказав

салдат і коні рушили полями в напрямі Верхнедніпровська.

Перед самим містом вискочили оба салдати з позову і подались на поля. Вони походили з тих сторін. В поспіху, з яким висіли, забули два маленькі клуночки в буді позову. Ми переглянулись з Грицюком і пошепки нарадись, що з клуночками зробити. Рішили нікому не признаватись і клуночки взяти. Приїхали до міста, заїхали перед готель, заплатили візника, винаймали кімнату і взялись розпаковувати клуночки. На наше щастя, були це дві пари нового біля, яке салдати дістали перед відходом на фронт. Ми дуже зраділи цею „нахідкою“, бо ми мали лише стільки біля, що на собі.

Місто Верхнедніпровськ — це повітове місто, заселене переважно Жидами. Маючи документи, видані в Катеринославі губернським продовольственным комітетом, ми мали зголоситись в повітовім комітеті, а цей мав нас призначити на місце. Відпитавши, зайшли ми в повітовий комітет. Предложили документи, а там назначили нас в такі а такі села. Мені назначено два села, а то Мишурин Ріг і Деріївку. Товаришеві інші два села того ж повіту. Тут розходились наші дороги і ми вже більше ніколи не стрінулись. Розпрацавшись і діставши деякі науки на дорогу, я сів на парохід. Плив горі Дніпром які дві години і заплив в село Мишурин Ріг. З пароходу побачив я високий скелистий беріг Дніпра — кілька хаток і більш нічого. Я висів, а парохід помчав до Київка. З валізочкою в руці, рушив я за людьми, що висіли з пароходу. Ідучи, розпитую якогось дядька про волосне правління — себто громадський уряд. Дядько цікавий, хто я, звідки (по говорі пізнавав, що я не тутешній), питає, чи я не з Волині, бо казав, що там так говорять, як я. Врешті каже:

— Ви чули про Ковбасу?

— Чому не чув, я сам люблю її їсти.

— Е, не про ту ковбасу я говорю, я про председателя волосного правління, председателя революційного комітету, председателя продовольственного комітету і ще якогось там председателя.

— Ні, не чув, — кажу я.

— Вам прийдеться з ним познайомитись, га уважайте, бо то хитра штука.

Мене ці слова зацікавили, та дядько казав, що це довго розказувати, а поживу в тім селі дозше, дізнаюсь про все. І дійсно дізнався, мало що на своїй шквірі не відчув.

Село Мишурин Ріг — велике село. Буде мати до 10 тисяч душ, тягнеться коло 5—6 верстоз, положене в яру, по обох боках високорівня. В селі є почта, дві церкви, кілька шкіл, 8 учительських сил, телефонічна стація, аптика, пристань над Дніпром, кільканацять жидівських родин, млин, а решта селяни, що займаються хліборобством. В селі в той час було досить інтелігенції, бо крім урядовців було багато учеників, що вчащали до всіляких шкіл по містах. В той час було також кілька старшин російської армії, що приїхали до рідного села на відпустку.

Я прийшов на площу, на якій красувалось кілька більших будинків. На однім з них був напис: „Волостное правління Мишуриногской волости“. Ввійшовши в першу кімнату, побачив я кількох людей, що сиділи і писали при столиках, на кождім столику счоти до числення, а коло столиків різні інтересанти свобідно говорили, курячи смердячу махорку. Я приступив до першого з краю столика і запитав по українськи, чи не мігби я говорити з председателем волостного правління. Зараз всі очі звернулись на мене, бо кождий пізнав в мені чужинця. Чоловік, що сидів за столом, вказав мені рукою двері, на якій висіла табличка з написом: „Корней Филипович Колбаса“.

Я застукав у двері і почув голос: „Войдіте!“ Отворивши двері, побачив я чоловіка, що звернений боком до входових дверей, сидів за столом і щось писав. Був це чоловік найвище 40-літній, середнього росту, кремезної будови, волос на голові рудий, лице вкрите веснівками, на носі цвікер на шнурочку, одягнений в „гімнастюрку“, підперезаний плетеним шнурочком, понижче були чорні штани, а на ногах чоботи. Підніс голову і запитав:

— Чаво вам нужно?

Я не хотів відразу зрадитись з мовою, тому тицьнув йому під ніс документи, які одержав в губернським продовольств. комітеті.

На двох чвертках паперу, записаного машинним письмом з печатю і підписами, була виставлена моя легітимація на назвисько „Владімір Петрович Бучинскій“.

Председатель Ковбаса взяв від мене ті папери, прочитав їх і сказав:

— Харашос!

Що він ще сказав, я того як слід не розумів, та я запитав його, де тут можна знайти квартиру і харч. Він на те подзвонив у дзвіночок, що стояв на столі і до кімнати увійшов чоловік, як я догадувався, сільський поліціант. Ковбаса сказав прибувшому, щоб запровадив мене до єврея Шехтера, який на його приказ має відступити мені квартиру і дати харч. Я, почувши це, сказав, що радше замешкав би у селянина, як у Жида. На це він скочив з за стола і піднесеним голосом крикнув:

— Что? Не хатіте? Я соціяліст! Мене все равни.

Не ждучи дальших його викриків, я вийшов з кімнати. Переходячи через першу кімнату, я побачив, як деякі підсміхалися на мій вид. Вийшовши на вулицю, зачав я робити пошукування за квартирою і харчем. Врешті ця справа була якслід полагоджена.

Постепенно я почав робити знайомства і попав в гурт молодих людей обох полів. Місцем сходив була телефонічна стація. Там сходилася вечорами вся молодь, там розмови на всілякі теми, співи, там відбувалися проби на вистави і т. ін.

Згодом я мусів з центру села вибратись і замешкав у господаря, недалеко Дніпра, бо тепер начиналась для мене робота. Моя праця поля-

гала на тім, що я приймав збіжжа з кількох поближких сіл, яке привозили селяни, складав це збіжжа в мішках у великім магазині, побудованім над самим берегом Дніпра, а власникові збіжжа виставляв поквітовання на відповідних друках. За вказівками, одержаними з Губпродкому я це збіжжа ладував на пароходи і відправляв, де було треба. Так я робив в Мишурин Розі, а в Деріївці був дяк біженець з Волині, який робив те саме, а я лиш від часу до часу приїздив і провірював квіти та продукт. За свою працю я одержував платню і добре мені було, та спокійно жилось.

Та не довго так тревало, бо зайшли події, що потрясли не лиш селом, але і повітом. Головну ролю в тій події відіграв згаданий вище Корней Філіповіч Колбаса.

Щоб якслід зрозуміти те, що нижче буде сказане, треба вернутись в зад, в час російсько-японської війни.

В той час Ковбаса служив матросом у російській флоті. На японських водах знюхався з Японцями, зрадив їм сигналізацію російської флоті, а опісля з кількома матросами ограбив пароходську военну касу і втік в родинне село на Україну в Мишурин Ріг. Вся поліція поставлена була на ноги і почала шукати Ковбасу. Та він, хитра штука, скривався по балках і провалах, по хуторах і Дніпрових плавнях і годі було його зловити. Врешті уряд наложив на його голову ціну. 10.000 рублів мав дістати той, хто живого Ковбасу доставить в руки справедливости. Хоч як висока була ставка, не вдалося нікому його зловити. А озброєний був Ковбаса так, що ніхто не важивсяби до нього наблизити, хочби і мав змогу. В кождій кишені носив револьвер, а на грудях мав мати бляху, якої револьверова куля не пробилала би. Та знайшовся один тайний поліційний агент, що заризикнував своїм життям і вишукав Ковбасу. Передтим пустив поголоску, буцімто він дезертир з російської армії і в плавнях стрівувся з Ковбасою. Цей не підозриваючи зради, прийняв тайного агента до своєї банди, яка складалась з кількох людей. Хоча агент був у банді Ковбаси, та не міг його ніяк доставити властям з тої причини, що при найменшій підозрінню був би його Ковбаса на місці застрілив. Та поліція не переставала шукати Ковбаси і нераз дуже круто приходилось бандитам. Іноді цілими днями примирали з голоду, боячися наблизитися до села по харчі. Врешті коли Ковбасі надоіло вже таке життя, умовився з тайним агентом, що оба втечуть до Америки. Перед відїздом Ковбаса дав сховати частину грошей одному бідному господареві, Хейликові, з тим, що кожною хвилі, колиби Ковбаса повернув, має йому Хейлик гроші звернути. По тяжких трудах вдалося Ковбасі і агентові дістатися до Америки. Там перебули вони два роки, а за цей час на Україні втихло, а власти помалу забували про Ковбасу, а стративши всяку надію на його зловлення, більше його вже не шукали.

Ковбаса довідався, що за ним вже не шукають і вернув з агентом до краю. Приїхали до Одеси.

З тої радості, що приїхали в рідний край, агент так потрапив впити Ковбасу, що напів живого завіз його до готелю, там його роззброїв, замкнув кімнату, а сам зголосив на поліційнім участку, що має в руках Ковбасу. Занадто ще свіжо в пам'яті мала поліція історію Ковбаси, щоб розпитувати, як, що, коли. Приїхали до готелю, збудили Ковбасу. Цей вмить опритомнівши, сягнув до кишені по зброю, та лиш заскреготів зубами.

Скували, замкнули, засудили на вічну каторгу і вислали в далеку Сибір.

А був цей Ковбаса жонатий. У Росії був закон, що жінка чоловіка, який є засуджений на вічну каторгу, може вдруге вийти заміж, хоча чоловік її живе, бож він і так вже не поверне до неї ніколи.

І жінка Ковбаси скористала з того і віддалася за другого.

Хейлик, у якого Ковбаса здепонував гроші, знав, що для Ковбаси нема вороття, тому зужив гроші на свої потреби. Зачав нібито свиньми торгувати і нібито зачав дораблятися майна. Побудував собі гарний дімок, купив землі і став дітей образувати. Одного сина вивчив на інженіра, старша дочка була вчителькою, а молодша ходила ще до гімназії. Зажив Хейлик — як кулак.

Та настала революція 1917 року. Найтяжчі тюрми отворились і найбільші злочинці покидали кайдани і вийшли на світ Божий. Вийшов з ними і Ковбаса.

Одної днини, узброєний від стіп до голівки вїхав він на коні до Мишурин Рога. Щоб зарекомандувати себе, казав бити в дзвони і скликати сход.

Почули люди, що Ковбаса вернув з каторги, плывуть вуличками села мов вода, щоб на Ковбасу подивитись і послухати, що скаже. Йдуть старики і діти, жінки, хлопці і салдати — всьо йде на нього подивитись.

А він, станувши на бочці, з револьвером в одній руці і шпіцрутою у другій, розказував, як то він „страдав за революцію“. Був він добрий бесідник, знав, як дядькам говорити. Казав, що треба вибрати революційний комітет, що треба землю панам відобрати і розділити поміж мужиків. Дядьки лиш потакували і казали: „Ви, Корней Філіповіч, будете в нас председателем революційного комітету, ви будете председателем волосного правління, ви будете председателем продовольственного комітету“.

Того лиш Ковбаса хотів. Зібрав собі кількох матросів Чорноморської фльоти, очайдухів, що самого чорта не боялись і давай з ними нападати на двори сусідних поміщиків і палити та грабити. Спалили Німця Лорана, спалили Москаля Сокологорського, а все добро, крім грошей, срібла і золота, роздали людям. Зі стаєн дідичів позабирав Ковбаса що найкращі верхівці чистої англійської крові і зложив собі кінний відділ з 80 чоловіка. Кожної ночі було видно луну пожегу. Це Ковбаса палив дідичів. Коли вже попалив доколичних дідичів і не було вже

що більше палити — почав робити наскоки на міста. Одної днини впав до Верходніпровська і на спілку з другим ватажком, Апостолом, наложили контрибуцію у висоті 2 мільонів рублів. До кількох годин зложили горожани Верходніпровська гроші на руки Ковбаси, бо боялись пімсти бандитів. Та Ковбаса не дав Апостолові умовленої суми. Апостол покинув Ковбасу і погрозив, що коли ще раз стрінуться, прийде Ковбасі кінець.

В той час я прийшов до Мишурин Рога і зголосився у Ковбаси, як председателя продовольственного комітету і председателя волосного правління. З першого зору і з першої стрічі ми оба відчули, що не будемо приятелями. Та я старався з ним як найменше мати до діла і як найменше показуватися йому на очі.

І дійсно, в ділових справах ми не стрічались. Коли ми стрінувались на вулиці, він питав мене водно:

— Как дела?

— Харашо! — відповідав я йому і на тім кінчилась наша балачка.

В кілька тижнів по моім приїзді, познайомився я з родиною Хейликів, з місцевим батюшкою, що любив дуже горівку і грати в „очко“. Цей батюшка дуже боявся Ковбаси. Оповідав мені раз в часі моїх відвідин, що був у нього Ковбаса і запитав його, як він задивляється на злодійство. Батюшка перед ним якось замнявся і якось там удалося йому викрутитися.

Ковбаса нагадав собі також про здепонувані у Хейлика гроші. Прийшов до нього і зажадав звороту. Хейлик толкував, що не думав про його поворот з каторги, божився, що грошей не має. Ковбаса вийшов лютий, нічого не сказавши. Від тої хвилі, Хейлик, знаючи Ковбасу, тримався на поготівлі.

Та Ковбаса не все сидів в Мишурин Розі. Бувало нераз по кілька днів не було його в селі. Збере своїх очайдухів, посідають на коні і нужгуляти по степу, вистрілюючи з крісів. Пік! пак! чути від степу.

— Ковбаса гуляє — казали дядьки.

В часі мого побуту поїхав Ковбаса до якоїсь старенької дідички вдовиці, убив її, а майно розібрали сільські люди. Раз сталося таке, що сільська міліція приловила в ночі кілька фір чимсь навантажених і ті фіри задержала. Стверджено, що на тих фірах находяться граблені річи у якогось дідича. Фіри заарештували. На другий день рано зачали бити в дзвони на сход. Мій господар каже:

— Владімір Петрович! Підем на сход.

— Чого? — питаю.

— Там будуть судити тих, що на власну руку грабили економію.

— Хтож буде судити? — питаю.

— А хтож — звісно люди.

— Так це буде самосуд?

— Авжеж, — відказує господар і ми пішли оба на сход.

Коли ми прийшли, було там вже багато людей. Старики, молоді, жінки, діти, салдати,

а всі лузають зернятка сонішника і плюють на право і ліво. Ми станули в гурті і почали розмову про той самосуд. Між тими, що їх мали судити, був навіть один мені знайомий військовий інвалід.

З будинку волосної управи вийшов сільський староста з пів аркушом паперу в руці і оголосив:

— Тепер прочитаю тих, що цієї ночі грабили економію.

Коли всі вже успокоїлись, зачав староста читати назвиська винувників. Всіх було 10.

Коли староста скінчив читати, загуло, як в улію. Тоді приступила до мене телефоністка з телефонічної стації і порадила мені, щоб я втік звідси, бо зараз прибуде на сход Ковбаса зі своїм відділом покарати тих, що хочуть судити винувників. Вона чула, як Дуняша, коханка Ковбаси телефонувала до нього у Верхнедніпровськ, щоб негайно приїжджав обороняти грабіжників. Ковбаса, після обчислень телефоністки, має ось-ось прибути. Я шепнув на вухо своєму господареві і ми не зволікаючи подались до дому. Увійшовши яких 200 кроків, почули ми від сторони степу вистріли крісів.

— Ковбаса їде на сход — каже господар. Ми що лиш скрутили в бічну вуличку, як коло волості счинився страшний крик. Ми на хвилику пристали і почули вистріли, тріск ломаних плотів, що валилися під напором втікачів і зойки. а кулі свистіли мов на фронті. Ковбаса зі своїм відділом вігнався вихром в товпу, п'ять людей розтратував на смерть — в тім двоє малих дітей, багато людей бандити покалічили і на площі коло волості, де перед хвилику сотки людей стояли безжурно і лузали насіння, остали лиш трупи і кров. Люди повтікали домів, позамикавши ворота. Інтелігенція поховалась по мужицьких хатах, а Ковбаса пігнався до Хейлика по гроші. Грошей не дістав. Застрілив старого і його жінку, застрілив інженіра і гімназістку, застрілив учительку. Лиш дитина, може шестилітня сховалась під лавою і уникнула бандитської кулі. Страх впав на людей цілого села і ніхто не важився вийти на вулицю. Лиш через вікна дивилися люди і розказували собі: „От тепер поїхав Ковбаса на пристань, тепер у плавні“.

Від тоді на кілька днів зникли бандити з села і ніхто не знав, де вони ділись. Пішла чутка, що Ковбаса осів у Верхнедніпровську, оголосився „начальником штабу“ і без його пропуску не смів ніхто нікуди виїхати. Цілий повіт тремтів на згадку про Ковбасу.

Одної ночі, коли я спав, збудив мене якийсь гамір у хаті. Я сів на ліжку і надслушував. По хаті хтось ходив, гримав, товкся, та мені не хотілося вставати і коли троха утихомирилося, я знову заснув.

Раненько хтось тихо отворив двері і в мою кімнату увійшов мій господар. Він ніколи не входив до мене, як я ще не встав з постелі, тож тепер мусіло статися щось важного, коли він прийшов. Сів на моє ліжко і запитав:

— Знаєте, хто в мене є?

— Ні! — кажу.

— Ковбаса!

— Що він тут робить?

— Спить, — відказує господар, — і Дуняша і цілий його відділ. Привіз повно бомб, рушниць, револьверів.

Я знав вже давніше, що Ковбаса часом заїжджав до мого господаря, а то через Дуняшу, яка товаришувала з жінкою мого господаря. Але тепер прийшов не сам, а з цілим відділом. Господар мав вражіння, немовби то хтось Ковбасу переслідував бо що хвилі приїжджали стежі і про щось рапортували йому потайки.

Я вмить убрався і вийшов через середню кімнату. З бічних дверей вийшла рівночасно Дуняша, заспана ще, овита в дорогоцінне футро. Ми сказали собі „здрасуйте“ і я вже хотів побігти до батюшки сповістити його про нічну подію, коли хазяйка сказала мені, щоб я нікуди не йшов, бо зараз подасть снідання. Та мені не так йшло про снідання. як цікаво мені було довідатись дещо про Ковбасу і я рішив остатися на снідання. Крізь вікно побачив я ошклену кариту, в якій возилася Дуняша. По подвір'ю вешталась компаніони Ковбаси.

Тимчасом встав Ковбаса і вийшов у середню кімнату. Звитавшись засіли ми до снідання. Ковбаса випив „стакан“ горівки. їв багато, та мало балакав. Він сидів при столі в шкіряній куртці, а з кишень виставали дула револьверів. В рукавах були також на гумах припняті револьвери, так що він потребував лиш сильно струснути руками, а з рукавів револьвери впадали в долоні.

Дуняша була більше балакуча. Часто зверталась до Ковбаси зі словами: „Карнеї Філіповіч! нада нам уежджать“, — а він на те: „січас“. — Врешті снідання скінчилось і ми розпрощались. Ковбаса відїжджаючи обіцяв ще тої самої днини до нас вернутися, бо лишив кріси, бомби, револьвери і ще якісь речі. Дуняша сіла в коляску, маючи в зарукавку сховані два револьвери. Кінні оточили коляску і цілий відділ рушив вулицею здовж села в напрямі волости.

По відїзді Ковбаси я побіг негайно до батюшки розказати йому цікаву пригоду, та я ще не скінчив оповідати, як прибіг церковний дяк задиханий і оповів, що в селі відбувся бій між двома відділами. По одній стороні Ковбаса: а по другій Апостол. Відділ Ковбаси дістав від противника кулеметний огонь і пішов у розсіпку. Двох лишилось убитих, Дуняша скрилась зі страху під кариту, а Ковбаса з товаришами втік у плавні над Дніпром.

Я якстій побіг до хати. Господар вже знав, що скоїлось. Я впав до кімнати, де спав Ковбаса. В кутку стояло припертих до стіни кілька крісів, на підлозі стояло деревляне пуделко, таке, як береться в подорож; я отворив його. Там було повно бомб і ручних гранатів. Відкидаю подушку на ліжку, а там полева льорнетка Цейсса і два австрійські пістолі. Льорнетку і один пістоль я сховав собі, а другий взяв господар. Тепер зачали ми радитися, що з тим всім робити, бо не є виключене, що Апостол, довідавшись, де Ковбаса

ночував, схоче до нас загостити або й ревізію перепровадити. Господар зі страху не знав, що робити. Та я задумав кріси і амуніцію сховати у сусіда, а решту, як бомби і гранати, з якими я не знав, як обходитися, задумав повкидати в Дніпро. Так я і зробив. Поховавши все якслід ми ожидали відвідин Апостола, та він не приходив. Ковбаса пропав, як камінь у воду. Ніхто про нього не знав нічого певного сказати, але люди ріжне говорили.

Від того дня, коли стрінувся Ковбаса з Апостолом, минуло два тижні. Одного вечора ми лагодилися спати, позамикали ставні на вікнах, коли хтось застукав до дверей. Господар вийшов ви-

глянути, хто стукає і застав під дверми Дуняшу. Війшовши в хату, вона довший час провадила розмову з господарем. Врешті господар сказав мені, що Ковбаса прислав Дуняшу по зброю, яку залишив памятного дня. Ми оба тепер стали представляти їй, що ми всю зброю повкидали в Дніпро, що боялися ревізії Апостола, та вона все казала нам, що Ковбаса буде на нас зате дуже лихий. З тим вона й відійшла.

Від тих відвідин минув знову тиждень. Одної ночі збудив мене сильний гриміт в ставні вікна. Я схопився на рівні ноги і крикнув:

(Дальше буде).

Великий день

Драматична поема Романа Купчинського.

(Літературний нарис).

Написав: Т. К.

Досліджування творів нової доби нашої літератури не менше цікаве й важне, як і розгляд давніших творів. І то не лише для вивчення цілості історично-літературного розвитку, хоч це теж має велику вагу. Ми дуже часто краще уявляємо собі розвій нашої літератури з-перед двохсот літ, — скажім, XVII. століття, як отсієї близької нам, що ось на наших очах появляється, що ми бачимо її за виставою у книгарні, чи й у себе на полиці. Це витворює однобічність, а то й просто каригідне незнання нашої літератури. Дуже багато творів появляється на сторінках журналів, чи часописів, або й виходять окремими книжками — але з них памятається хіба почитні романи. Лірика, драматичні твори (наскільки їх часто не грають на сценах) переходять у забуття, не поповши своєчасно у сорт „жлясичних творів“, хоч їм це нераз куди більше належить, як деяким заязленим „клясикам“ (в роді, прим. деяких творів Нечуя-Левицького). Цьому стараються зарадити, студіюючи нову літературу (у нас — на Вел. Україні), видаючи вибори творів кращих письменників, хрестоматій й т. д. З цього боку несправедливо занедбана наша література зах. земель. Щоби частинно зарадити цьому, треба пригадувати й опрацьовувати кращі твори, про які частенько ширший загал мало що знає. Але це ще не вся шкода. Більшу шкоду поносимо з того приводу, що не знаємо тих творів, які повинні бути дуже й дуже близькі нашому сердцю.

Одним із таких недавніх творів, про котрий хочемо сказати кілька слів, це „Великий День“, драматична поема Романа Купчинського, виданий як 1. число Бібліотеки „Живе Минуле“ у Львові, 1921 року. Його автор доволі відомий своїми популярними в найширших кругах ліричними поезіями, співаними не лише військовими, а й широким загалом; своїми двома повістями зі стрілецького життя, численними нарисами белетристичного й мемуарного характеру й ін. Без-

перечно, найбільш талановиті його лірики. Але на окрему увагу заслугоє його драматична поема названа вище. Грана на сценах викликала не проминаюче захоплення й оплески, а глибоке, проймаюче вражіння; читана автором (після повороту з табору полонених у Тухолі) на літературному вечорі у Львові спровадила похвали авторові. Можемо сказати на основі уважного розгляду — цілком заслужені.

„Великий День“ — це ніби відовіження нашої драматичної (й не лише драматичної) поезії сюжетом з визвольних змагань, але виведеним високо-артистично. Темою твору — звіт, який приймає покійний полковник Дмитро Вітовський від теж поляглих в обороні своєї землі Січових Стрільців. Місце — гора Маківка, час — зоряна ніч. Вітовський, згідно з обіцянкою, даною Стрільцям — розказати їм, поляглим, новини зі світа, бо ж і він не спасе свого життя, а складе його в жертву Батьківщині, — сповняє це; приходить у день 1. листопада після своєї смерти (себто 1919. року). Викликає трубача, який устає з могили і скликає на збірку стрільців. Але не всі встали; деякі зі жалем бачили, що їх не кликано. Це вояки-українці з австрійської й російської армії. Але й їх закликає Вітовський. Усім складає звіт — що кайдани неволі розбиті, що нарід уже свобідний. Але темному духові заздрісно й він хоче вкинути зневіру в розрадувані серця. Хвилями невдачами — брязком кайдан — нищить віру вояків. клине Вітовського як ворога, що нищить нарід! Це Дух Черні, вічна руїна Держави. Це той, що, як каже до нього з обуренням Вітовський,

Острилицю й Гуню дав,
Під шибеничній стовпи.
Ти Брюховецького підняв
На спинах п'яної товпи!
Ти Дорошенка понизив!
Мазепу кляв як бунтаря! (с. 19).

і все недолю ширив на Україні, виступаючи на „чорних радах“... Але не помагає переконування Вітовського. Дух Черні зневірює поляглих, аж Вітовський у розпуці хоче покликатися на живого свідка для доказу правдивості своїх слів. Дух Черні, певний своєї перемоги, приводить мужика зі сином. І тут саме приходить до найстрашнішого удару для ідейного провідника національного війська. Бо мужик навіть не знає, що це за Маківка; хоч син йому говорить про Стрільців, то він ще питає: яких? Він — „тутешній“, а бажання його обмежуються до того, щоби

...вже хтонебудь прийшов,

Коб нам давав потрохи дров! (с. 26).

І навіть говорить, що „через отсю „свободу“, тепер ще гірше стало для народу“... (с. 26).

Це вже страшний удар і він ломить Вітовського. А зловий демон України вже починає його виклинати... З розпукою просить він, щоб не кляли, щоб століть назад не завертали. Аж нараз — син мужика пізнає Вітовського. Вдивляючись в нього, скрикує: „Полковник наш?!“ (с. 28). Пізнав його. Тоді вже сміло говорить до Духа Черні. То вже не дух Вітовський, а жива людина, молоде покоління, надія й геній нації — який не буде

замилосерний,

Щоби убити духа черні! (с. 30).

Усім полегшало. Розлючений дух кидається на сина, але з'являється св. Михайло, Сторож Золотих Воріт, і дає поміч синові. Велить убити духа черні — мужикові, та цей не має сили, ні сміливості. Переймає меч син і — вбиває духа. Тоді примара неволі, безнадійності, навіяна злим духом, розвівається — й Архангел благовістить новий день воскресення нації.

Такий зміст цього високоцінного і з артистичного і з національно-виховуючого боку твору. А літературна історія його простенька, нескладна. Повстав він з потреб сцени в таборі полонених УГА в Тухолі і ще й тим в'яжеться з недавнім минулим. Приготовлювано виставу на день 1. листопада 1920 року; очевидно, що найкраще було звернутися до відомого вже стрілецького поета, Романа Купчинського, щоби зладив твір для сцени. Протягом 15 днів (10. — 25. жовтня 1920 р.) твір був готовий. Відіграно його серед загального захоплення в пам'ятну річницю. Навіть чужинці були захоплені твором.

Задум твору, образ звіту мерців-поляглих, а також вождя Вітовського завдячує автор (очевидно лише в найзагальніших зарисках) ліричному нарисові самого Вітовського п. н. „Звіт“¹⁾.

¹⁾ Друкований уперше у зб. „Червона Калина“, вид. 1916, передрук у кн. Угриня-Безгринського, Нарис історії „Українських Січових Стрільців“, ч. 1., Рогатин, 1923.

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

Др. Степан Нижанковський. Посмертна згадка. „Студ. Вісник“. Прага. 1931, ч. 5/7, ст. 30.

УГА.

Др. Тадей Яцик. (Посмертна згадка). Кал. „Черв. Калини“ на 1932 р. Жовква 1922, 8°, ст. 119—120. — „Приятель Укр. Жовніра“ на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 119—120.

Саніт. шеф І. Укр. Гал. Корпуса.

Друга Волинська Стрілецька дивізія. „Око“, літ.-гум. журн., Каліш 1921, 4°, ч. 5, ст. 12—13; ч. 6—7; ч. 8—9; ч. 12, ст. 12—16; ч. 13, ст. 15—17; ч. 15, ст. 9; ч. 16, ст. 12—13; ч. 17, ст. 13—15.

Іст. нарис.

Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд. „Вістник Союзу Визв. Укр.“ Відень 1917, ч. 33, ст. 522—523.

Рекрутація Українців, Привіт від сибірських Українців, Зразковий статут військової організації. Націоналізація війська.

Дубас Павло др. З району Махна. „Літ. Черв. Кал.“ 1932, ч. 3, ст. 7—8.

Весна 1918, Кривий Ріг. 90 п. п. б. австр. армії, Розправа в с. Володимирівці.

Дубовий полк. Причинки до монографії отамана Волоха. „Літ. Черв. Кал.“ 1930, 4°, ч. 9, ст. 12.

Поправки до статті Середи: „Отаман Волох“.

Дубравський пор. Проміння смерти. „Табір“. Каліш 1927, 8°, ч. 4, ст. 62—69. З 4 ілюстраціями.

Дубравський пор. Протигазова оборона. „Табір“. Каліш. 8°, 1927, ч. 5, ст. 24—46.

З 5 ілюстр.

Дудко Любов. Пішки з Києва на Поділля (Спомин з 1919 р.) Кал. „Дніпро“ на 1929 р. Львів, 8°, ст. 97—106.

Заняття Києва Українцями. Денікинці.

Дукельський. Історія української контрреволюції. Конфіденційне видання, розсилалося по чека.

Думін Ос. До історії повстання от. Зеленого проти Директорії. „Свобода“ Джерзи Сіти. 1927, ч. 227—228.

Думін О. Мій пам'ятник. 1917—1918 при С. С. (Спомини). „Стрілецька Думка“ Староконстантинів. 1919, чч. 61—69.

Оборона Києва проти першої навали большевиків.

Д. полк. Штурм. ст. Шпола. „Запорозьська Думка“ Вадовиці. 1921, ч. 28, ст. 2—3.

Докл. опис бою. 23. IX. 1919. 2. запорож. ім. Мазепи полк.

Євтимович В. Демократизм у війську. „Наша Зоря“ Каліш. 4°. 1923, ч. 31/33, ст. 6—8.

Євтимович В. До панування в повітрі. „Табір“ Каліш 1924, ч. 1,

Євтимович В. До питань нашої воєнної термінології. „Літ.-Військовий Вістник“ Каліш, 8°. 1921, ч. I, ст. 44—47.

Євтимович В. Можливості й конечности. (Моральні підстави до створення української мілітарної сили та заходи до скріплення їх). Каліш 1924. 8°, ст. 36+2.

Відбитка з „Табору“.

Євтимович В. П. пполк. Моральні підстави до створення української мілітарної сили та заходи до скріплення їх. „Табор“. Каліш 1924. 8°, ч. 2, ст. 175—211.

Чергове завдання нашого покоління. Укр. мілітарний тип. Наші гріхи.

Євтимович В. П. пполк. Моральні підстави до створення української мілітарної сили та заходи до скріплення їх. „Нац. Думка“. Прага 1927. 8°. ч. 3, ст. 19—25; ч. 4, ст. 22—28.

Передрук попередньої статті, але дещо скороченої.

Єв—Тимович (Євтимович В.). Термінологія. „Табор“ Каліш. 8°. 1929, ч. 10, ст. 84—90.

Є це рец. на „Російсько-український словник військової термінології. Упорядкували С. та О. Якубські. Держ. Вид-во України 1928, 32, ст. 216.

Євтимович В. Московсько-український словник для військових. Зредаговано ред. комісією при Гол Шкільній Управі Військ. Мін-ства. Київ. 1918, м. 8, ст. 125 З.

Євшан М. (Федюшка Микола). Великі роковини (1/XI 1918 — 1/XI 1919). З новим роком боротьби гал.-української армії. Винниця 1920. 16°, ст. 16. Вид. „Вістки“.

Євшан Микола. Великі роковини України (Від 1 лист. 1918 до 1 лист. 1919). З новим роком бороть-

би гал.-укр. армії. Відень 1920. 16°, ст. 16. Вид. Уряду і Преси З. У. Н. Р.

Є. Г. Повстання на Україні. „Син України“. Варшава. 4° 1921, ч. 18—19—20, ст. 6.

Підсумовання повстанчої діяльності.

Єдвард Геміг. (Некрольог). Кал. „Просвіти“ на 1926. Львів 1925, в. 8°, ст. 276.

Є. М. сотн. Памяти невідомого. (В десятиліття смерти от. Вас. Тютюника). „Тризуб“. Париж. 1929, ч. 51—52, ст. 4—9.

Є. М. сотн. Памяти Василя Тютюника. Кал. „Дніпро“ на 1931 р. Львів, 1930. 8°, ст. 97—112.

Ком. Наддніпр. Армії. Причини до біографії.

Єремійв Мих. Володимир Синюк. „Воля України“. Відень. 8°. 1921, ч. 9/10, ст. 303—305.

Сотн. Наддніпр. Армії. Кілька характ. епізодів відваги і героїчності.

Єрихонські труби. „Діло“, Львів. 1926, ч. 119.

Убийство С. Петлюри.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Редакція „Червоної Калини“ прохає Вп. співробітників надсилати матеріяли (спомини, короткі оповідання, нариси та ілюстрації) до чергового Календаря-Альманаха „Ч. К.“ на 1934 рік протягом місяця березня. Прийняті рукописи з початком квітня будуть віддані до друку.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ „ЛІТОПISУ Ч. К.“

Пригадуємо Шановним Передплатникам, що в місяці березні обов'язково треба вирівнати передплату за перше чвертьріччя. Не затягайтесь в платностях, бо пізніше прийдеться з труднощами їх ладнати, а Видавництву кожний сотик готівки важний.

„ЛІТОПIS ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 3. / Березень 1933.

ЗМІСТ:

Мазепинка		Історія 8-ої Галицької Бригади	
Анатоль Курдидик	2	Д-р Іван Карпинець	12
Перша ніч на Галицькім фронті		Бандит	
Степан Лисак	2	Володимир Струк	17
Евакуація дипломатичного корпусу з Київa		Великий День	
в січні 1919 р.		Т. К.	22
Др. Олександр Пеленський	3	Бібліографія	
Рік в Холодному Яру (продовження)		Від Видавництва	
Юрій Горліс-Горський	5		
Чому досі нема повної історії Січових Стрільців			
Г. Кедрин	10		

Редагують: Лев Ленкий і В. Софрон.-Львівський

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка

Oplata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. Річник

ЧИСЛО 4

КВІТЕНЬ

1933

ФЕДІР А. ЩЕРБИНА

кубанський історик, проф. укр. університету в Празі та Укр. Госп. Акад. в Подєбрадах в ЧСР.

Кубанський Дід

26-го лютого вступив у 85-ий рік життя кубанський історик, письменник та поет, професор статистики кубанських та українських високих шкіл, вчений світового імені Федір Андрієвич Щербина. Минулого року кубанська козацька еміграція та українські наукові кола в Празі святкували 60-ліття його наукової діяльності, за яку він дістав свого часу багато високих відзначень, а між ними й титул члена коресп. Російської Академії Наук.

Кубанці а з ними і вся Україна шанували й шанують свого „дідуся“, який стільки послужився рідному Війську, Кубані й козацтву та й усему людству взагалі, не кажучи вже про ширшу батьківщину — рідну Україну.

Це „кубанський дід“ причинився, що року 1906-го була скликана на Кубані після 114-тилітньої перерви козацька Рада й вона ж обрала його своїм головою. Згодом, коли по великій російській революції року 1917, Кубанська Краєва Рада — Установчі Збори Кубанської Народньої Республіки, — відновила зруйновану російською владою козацьку державність, та обрала після більш як столітньої перерви вільними голосами свого голову — президента в особі Кубанського Військового Отамана, дідові Щербині доручено виконати святочно-історичний обряд помазання голови глиною новообраному Отаманові. Біблійні жиди помазували своїх царів на царство олією, християни — миром, а старовинні запорожці та за ними кубанці звичайною землею, заховуючи в цьому і більше зміслу й символічного містицизму.

Тому ж дідові Щербині — голові Найвищого Кубанського Суду доручила Кубань, в складі Делегації, вивіз історичних козацьких клейнодів за кордон та охорону їх до повороту на визволену від червоних окупантів Батьківщину.

Щербина походить з духовного роду, з тих обраних козакою громадою козаків, які при добрій вченості були ще добрими козаками й пам'ятали не лише славу запорожську але й самих запорожців на Кубані.

Вони з родиною виховали в ньому козака, сестра вивчила малого Хведька грамоті, скінчив він далі Чорноморську Духовну Школу в Катеринодарі та Кавказьку Духовну Семінарію в Ставрополі.

Осиротілий незабаром хлопець почав сам собі шукати засобів на життя та науку. Заклав хліборобську артіль, писав в Кубанським часописі, воюючи проти п'яництва та турбуючися про козацькі доходи й за це Військо дало йому стипендію до Петровсько-Розумовської Академії. Молодь тоді захоплювалася „хожденієм в народ“ та соціалістичними ідеями, й за це Щербині прийшлося перебратися до Одеського університету. І тут він вів пропаганду серед робітників, за що дорого заплатив: його „народовольця“ засадничого неприятеля

террору, обвинили в терорі, засадовили в одинокчу і заслали на холодну північ, еталним шляхом — по турмах та в'язницях.

На заслання він занявся науковою працею, писав, як і раніше в часописах і видав книжку „Очерки южно-русских артелей“. В 1880 р. його визволили зі заслання, а в 1884 р. запросили завідувати земською статистикою до Вороніжської губернії. Тут він працював 18 років й написав багато дорогіших праць, за які дістав премії, велику золоту медаль та імя по цілому світу.

В цей час на замовлення Кубан. Війська він написав „Очерк истории Куб. Каз. Войска“ (1696—1888), піднесений наслідникові престоло Миколаю, який згодом вчився з цієї демократично й популярно складеної історії. Сталося щось незвичайного — Щербина, який був під доглядом поліції, якому було заборонено жити в Москві та Петербурзі, одержав від царя брилянтовий перстень; згодом молодий цар Микола II призначив республіканця й соціаліста Щербину головою наукової експедиції до киргизських земель, де Щербина встановив норми землеволодіння, так що його й тепер згадують киргизи як свого захистника й спасителя.

Але року 1900 Щербина знов „провинився“. Він написав працю і виголосив її у Вороніжському земстві: про необхідність конституції в Росії. Сталася велика метушня; реферат видрукували закордоном, продавали по 200-300 рублів за відпис, міністри ремствували, а Щербина був героєм дня й піднадзорним на Кубані.

Революція 1905 р. знов висунула його — на становище голови Куб. Ради, яку дозволив цар під впливом „Історії Куб. Війська“, на члена 2-ої Державної Думи та на багато інших громадянських посад. На Кубані Щербина занявся фундаментальною працею над „Історією ККВ“, з якої вийшло два томи. Покійний С. В. Петлюра працював для неї під керівництвом Щербини. В 1917 р. його обрано до Кубанської Краєвої та Законодавчої Ради, до Верховного Кругу Дону, Кубані та Тереку і Головою Верховного Суду на Кубані.

На Кубані Щербина виявив велику письменницьку діяльність і в 70 років навіть почав писати вірші й поеми українською мовою. В цих галузях і в науковій він широко працював й працює в Югославії в 1920 р., а від 1921 р. в Ч.-С. Республіці, де є професором Подебрадської Академії та Укр. Університету, в якому був і деканом й ректором.

Працює він пильно й тепер в численних товариствах, зокрема козацьких і невтомно пише свої „Спогади“ величезного історичного й побутового козацького значіння.

Кубанський дід вірить, що він ще побачить визволену Україну й Кубань і ми бажаємо йому цього, а з тим довгого життя.

С. Федорів

Розброєння старш. школи в Камінці Струм.

1. XI. 1918

Зі споминів учасника б. хор. У. Г. А. Мил. Демянчука.

У другій половині жовтня 1918 р. „Револуційний Комітет“ в старшинській школі XI. австрійського корпусу в Камінці Струмівській, зложений з однорічних підстаршин — переважно У. С. С-ів — завізував на довірочну нараду відпоручників поодиноких чет та зясував їм сучасне політичне положення узв'язку з недалеком розвалом австро-угорської монархії. Ті довірені „однорічники“ мали за обов'язок теж довірочно поінформувати своїх товаришів-Українців у своїх четах про існування „Револ. Комітету“, про недалекий розвал австро-угорської монархії та про konieczність бути готовими, щоби перейняти владу в Східній Галичині, а також мали вони бути зв'язковими між „Рев. Комітетом“ а своїми четами. Згодом зв'язки ті так налашдалися, що всякі інформації та накази дуже скоро знали всі Українці у старшинській школі. Рівночасно зв'язку з загальнополітичним положенням австро-угорської держави і Поляки — видно це було — щось затівали. Товариські взаємини поміж Українцями і Поляками помітно з дня на день гіршали, дискусії на політичні теми прибирали на гостроті так, що раз — як це собі добре пригадую — на острім стрілянні („Шіштетте“) тої чети, в якій я був — (чет. Ляйнберга) — прийшло було до такої острої словної перепалки поміж Українцями й Поляками, що якби не однор. Михайло Титенич, децю старший від нас і більше холоднокровний, не був погамував нас, то хто зна, чим був би цей інцидент закінчився.

При кінці жовтня дістали ми наказ від Револуційного Комітету призибувати та переховувати острі набої та бути більше чуйними та обережними у відношенні до Поляків, а також поменше виходити з касарень до міста... Розуміється, що кожний з нас з тремтячим від нетерпеливості серцем очікував щораз то нових наказів та вказівок і інформацій так від Рев. Ком., як також з інших достовірних джерел.

В дні 30. X. 1918 р. дістали ми наказ бути всім дня 31. X. в касарнях, бо о 7-ій год. вечором маємо розброїти цілу старшинську школу. Нас Українців однорічних начислювано тоді около 70 люда на більше як 300 всіх однор. старшинської школи. З труднощів, зв'язаних з виконанням важкого завдання розброїти старш. школу і перейняти владу в місті та обставити важніші державні обекти і комунікаційні шляхи та осередки. здавав собі Рев. Комітет прекрасно справу і виробив добрий плян ділання в порозумінні з відпоручниками місцевого українського населення.

Дая 31. X. 1918 р. чи то хтось навмисне пустив таку поголоску, чи справді так мало бути, Поляки довідалися, що представник Укр. Нац. Ради зі Львова має прийти до Камінки Струмівської,

щоби передати владу Українцям. Щоби цьому перешкодити, вибралося около 25 щонайвідважніших однорічних-Поляків на двірць та очікували його приїзду, щоби згладити його зі світа...

А година минала за годиною. Кожний з нас — Українців по вказівкам Револуційного Комітету через цілий майже вільний від заняття час нишпорив щось коло свого кріса, держав його майже все пополудне в руках та нетерпеливо очікував 7-ої години. Радість розпирала груди, що дожилося так світлої хвилини, горло стискалося з надміру преріжних почувань, погляди повні завзяття таї непевности схрещувалися з такими поглядами інших товаришів Українців, втаємничених у справу. Один одного запитував заєдно, котра година, хоча сам мав годинник і міг легко подивитися та знати, котра саме година, одначе кожному здавалося, що годинник товариша скорше й краще ходить, що в нього хутше буде 7-ма. Всею силою волі старався кожний з нас здавити ті всі радісні почування, щоби жадним необережним слівцем, натяком не зрадити тайни близького чину. Й досі не можу здати собі з цього справи, чим заповнив я весь час, здавалося, безконечно довгий від обіду до 7. години. З пізніших оповідань розброєних однорічних Жидів і інших довідалися ми, що в нашій поведінні замічали вони велику зміну, якусь таємничість та величність і те, що в їх очах вирости ми були в той день на якихсь небуденних, непересічних людей і що вони прочували, що ми щось плянуємо, бо ми були так до себе подібними своєю поведінкою.

Три чверти на 7-му кожний з нас держить свій кріс на поготівлі, а в нього незаметно для інших владував вже набої. Набійниці також повні острих набоїв. Кожний ще раз в памяти пригадує собі, як звучить вложений на нього обов'язок та ще раз провірює і обдумує найкращий спосіб, як його виконати. Ще 5 хвилин до севої! Двох нас крутиться — ніби от так собі — коло стояків, на яких стоять кріси, тримаючи свій кріс на руці, двох інших крутиться коло дверей, інші походжають, заговорюють співтоваришів...

7-а година — місце нетерпеливості і зденервування заняла якась шалена відвага, очайдушність, яка виступає в людини безпосередньо перед доконанням діла незвичайної ваги... Аж нараз на обох дверях нашої кімнати рівночасно з'являється двох УСС-ів та дають наказ: „Всі руки в гору, Українці, збирати кріси!“ В тій хвилині двох товаришів стає з „до стрілу готовими“ крісами, зверненими дулами до кімнати, а нас двох збирає зі стояка кріси. Всі товариші — однорічні не-Українці здивованими очима глядять на те все, що ми робимо (тримаючи вгору руки);

ми тимчасом відпинаємо їхні багнети, лопатки і іншу зброю та зібравши те все на коці, відносимо до вартівні, де вже застаємо зброю із інших ближче до вартівні положених об'єктів. Кожний з нас махінально відпинає австрійську розетку, чіпляючи на її місце заздалегідь приготовану відзнаку — емблем УСС-ів, або яку іншу національну відзнаку.

Роззброєні не-Українці підскакують як діти, кидаючися собі в обійми — головню Чехи і Жида — радіють, що вже скінчили війну і тільки з сумом питаються, як їм дістатися до своїх домів. Поляки зате сильно зденервовані, декотрі не хочуть віддати своїх „екстра“-багнетів, не хочуть дати перепровадити у своїх куфрах та наплечниках ревізії та віддати бусоль (компасів) і карт, набоїв, але на категоричну загрозу, очевидно повинуються, бурмотячи щось під носом. Декотріж Українці, що до того часу за мало виявляли свою національність, а то й уходили до цього часу за Поляків, просто зі сльозами в очах протестують проти роззброєння, заявляючи, що вони теж Українці і просять, щоби їх прийняли в наші ряди, виказуються особистими документами, що вони греко-католики і т. д. Такі справи полишаємо до полагоди нашої команді.

По виконанні тих вступних завдань, залишається в кожній четі по двох наших вартових, а інші мали вже заздалегідь призначену функцію. І так однор. Процьків мав спровадити до зайнятих нами касарень зібраних в недалекім ліску около 300 селян з доколичних сіл. Інші знов мали обставити кругом касарні, щоби не випустити з них нікого чужого та роззброїти тих около 25 Поляків, котрі ще не були вернулися з двірця; інші знов мали піти на скріплення слабих залог на двірці в Камінці Стр. і Сапіжанці та обсадити залізничні мости і інші об'єкти та уряди в місті. Щоправда, до скріплення залог в ріжних місцях можна було ужити прибувших селян, одначе між ними було мало обзайомлених зі зброєю і краще було провирити їхні військові здібности в сліду ючих днях, як зразу взяти їх до служби на так відповідальних позиціях. Кращою допомогою були приявні в місті ученики місцевої гімназії чи семінарії, котрі бодай вміли обходитися з крісом завдяки попередній, тайній підготовці, чого не можна було зробити з селянами. Приявність в касарнях пор. У. С. С. Краснопера, чет. Салека і декількох ще енергійних підстаршин УСС давала запоруку, що вдачно переведене перейняття влади є добрим передвістником грядучих важливих подій.

Я мав призначення ще з декількома товаришами однор. підстаршинами скріпити залог залізничного двірця в Камінці Струмівій. Коло години 9.30—10, відійшли ми болотнистими стежками в напрямі двірця. Зараз за касарнями коло малого залізничного містка, наткнулися ми на нашу стійку, що зупинила нас та запитала про клич... Свійкові, що берегли входу від касарні від сторони двірця, оповіли нам, як відбулося роззброєння повертаючих з двірця Поляків, котрі по

черзі мусіли пролежати кілька хвилин „долів“ на мокрій землі, бо не хотіли йти до касарень, коли почули українську команду, а не могли втікати, бо вірили загрозі стійкових, що їх застрілять на випадок проби втечі, вониж з двірця повертали або одинцем, або малими гуртами, не прочуваючи того, що в межичасі в касарнях скоїлося.

Також у старшинській харчівні наша стежа, котра пішла роззброювати старшин, що саме збиралися на вечеру, зробила своїм виступом чималу несподіванку — головню для старшин Поляків, одначе серіозного опору ніхто не посмів ставити тимбільше, коли довідалися, що ціла старшинська школа вже роззброєна — хоча це роззброєння також щойно рівночасно переводилося...

На другий день, себто 1. XI. 1918 — оскільки собі пригадую, була неділя, або якесь укр. свято. Як тільки трапилася нагода піти службово до міста — я радо скористав з неї і пішов. Ті самі знані мені добре будинки та вулиці видалися мені куди більшими, кращими та привітнішими того осіннього дня... Люди здавалося всі поголовно веселилися, раділи, а ті учениці-Українки, котрі припинали жовтоблакітні стягечки (це була якась збірка, чи зумисно заряджене декорування всіх Українців мешканців міста в той святочний день), видалися мені не людьми, а просто ангелами, неземськими істотами, що звіщали всім громадянам-Українцям, які поклалися спати австрійськими підданими, про те, що вони є від оцього 1. XI. 1918 р. вільними горожанами вільної української держави!!!...

Під вечір того дня змінила нас інша стійка і ми вернули до касарні. На подвір'ї застали десятки селянських возів, навантажених харчами, які наспіли з ріжних доколичних сіл на прохарчування українського війська. Видно було також багато селян, котрі зголосилися як добровольці і вже робили військову муштру. В команді касарень довідалися ми, що пор. Краснопера з одним однор. — мабуть дес. Заплатинським чи з ким іншим — поїхав до Львова по дальші накази та інструкції. Всі очікували нетерпеливо його приїзду і вістей зі столиці. Десь пополудні затуркотіло на подвір'ї касарні авто з синьожовтою хоругвою. Пор. Краснопера приїхав. Нєвини привіз він зі столиці не надто потішаючі. Десятник, котрий з ним приїхав, оповідав про перестрілки на вулицях Львова.

В кілька годин по приїзді пор. Краснопера з Львова наказано збірку охотників, котрі хочуть їхати до Львова. Зголосилися майже всі однорічні та інші вояки, що в міжчасі зголосилися, а їхати мало тільки 50 чоловіка. Хто вибирав тих охотників зпоміж всіх, що зголосилися, не памятаю, одначе памятаю, що коли дотичний командант казав мені виступити з ряду — себто, що я залишуся в касарнях і не поїду покищо до Львова, я хильцем перебіг на ліве крило і таки попав в число тих, котрі мали їхати. Нам казали бути зараз готовими до виїзду. Ми доповнили наші запаси амуніції та дістали консерви. Нашим командантом назначено підхор. Меркуна.

Рейд от. Ю. Тютюника

(З циклю: Чотири повстанські рейди і їх ліквідація).

Написав: Ол. Доценко

Юрій Йосипович Тютюник походив із селян с. Будищ (Смілянських). Самотужки здобуває він собі освіту. За часу Великої Війни скінчив військову школу прапорщиків. З війни вийшов в ранзі поручника. Як делегат від війська попадає в члени Центральної Ради. Підчас повстання проти гетьмана Скоропадського стає начальником штабу революційного комітету в Києві. При відході Директорії з Києва виїхав на південь до от. Григорієва. Був там командантом бригади. Провадив операції в напрямку Катеринослава. По захопленні Знаменки та Олександрії більшовиками от. Ю. Тютюник розпочав партизанські рейди.

Ранком 27-го травня 1919 р. от. Тютюник залишив ст. Пятихатки під натиском більшовиків і почав відступ вздовж залізниці на Олександрію. Ворог уперто насідав. На ст. Зелена стало відомо, що м. Олександрія захоплена ворогом. От. Тютюник був одрізаний від центру і не знав, що з ним станеться. Могло бути два рішення: а) попробувати вибити ворога із м. Олександрії і звітля попробувати звязатись з от. Григорієвим і б) використати ніч (був уже вечір), зійти із залізниці і, обійшовши Олександрію, навязати звязок з от. Григорієвом. Ю. Тютюник зупинився на другому. Неясність положення, яка змусила от. Григорієва залишити раптово Олександрію без повідомлення от. Тютюника, та мала кількість бойців вплинули на прийняття такого рішення.

Тимчасом з боку Олександрії надіхав броневик, який почав обстрілювати Зелену. Появилася і піхота, але вже смеркало.

27-го травня о 10-ій годині вечора от. Тютюник із своїм відділом зі ст. Зелена вирушив в напрямку на с. Верблюжки. Залишені потяги, бронепотяги і майно підпалено і до решти знищено коло 11 години 28-го травня через розриви артилерійського майна.

Відділ зупинився на відпочинок. У відділі от. Тютюника було коло 1000 людей. Коло половини людей не мали зброї. Решта, хоч і мала зброю, але не уявляла із себе військової частини, яка була б здатна до бою: були там повстанці, що пару днів як вступили до відділу, штабовики, немущтрові, тощо. Організовані частини давно забрав от. Григорій на другі напрямки. Отже от. Тютюник був командантом без бригади. Здержував він москалів з боку Катеринослава виключно бронепотягами та місцевими селянами. Веста в такому стані загін було неможливо: сотня ворожих кіннотчиків могла все зліквідувати.

Поблизу с. Верблюжки от. Тютюник робить реорганізацію відділу. В першу чергу відокремлено Верхнедніпровський відділ, який походив із Верхне-Дніпровського повіту, мав 119 людей. Люди цього загону були надійні, зате був невідповідний командант. Всіх, що не мали зброї, відправлено в степи. У всіх, що раніше служили у більшовиків, було відібрано зброю і просто їх розігнано.

Розпущено теж і елемент, що не був при звичаєний до партизанської боротьби.

Після „чистки“ у відділі Ю. Тютюника залишилося 156 людей (119 Верхнедніпровців і 37 чоловіка збірних). Верхнедніпровці називали себе полком і цю назву й зберіг за ними от. Тютюник, сформувавши із збірних окрему сотню під командою хор. Яковенка. Старшин у відділі було 13 чоловіка. Отаманом або полковником полку Верхнедніпровців був Безуз. Був це старши а військового часу, малоосвічений і малоінтелектуальний, в політиці не розбирався. Зате був самолюбом та владолюбивим, демагогом — розумівся на психології своїх підлеглих; малодосвідчений командант і трус, зате добрий організатор.

Помішником к-та Верхнедніпровців був Ісенко (козаки величали полковником). Людина ідейна, хоробра, рішуча але завше уникав та ухилявся від всяких посад. Він власне й керував боєм у своїй частині. Як народній учитель не мав військової освіти, але був завжди на місці. Не належав до жадної партії, але стає за відібранням землі у поміщиків і передачею її селянам без викупу.

Господарем Верхнедніпровців був хор. Жила. Флегматик по вдачі, але порядний і хоробрий чоловік.

Командантом окремої сотні був хор. Яковенко. Він був би добрим к-том куріня. Хоробрий, рішучий, але малоосвідомлений політично, його помішником був хор. Гудкіл. Теж порядна і хоробра людина.

Далі були хор. Киричина (хоробрий і чесний старшина); сотн. Камінський (при Директорії командант Балтського повіту, надзвичайно хоробрий старшина, добрий к-т малої частини, чесний і фанатик-націоналіст, пізніше не приймав жадної посади, хоч в бою часто заступав своїх командантів); пор. Олекса Іванович Сербин (нач. штабу от. Тютюника, по освіті інженер, хоробрий, але не витривалий, за кабінету Мартоса, переконаний про неминучу катастрофу, зник невідомо куди, при ньому служив і його менший брат козаком; в політиці розбирався, але був безпартійним). Був ще політичний референт Макаренко.

Постачання в от. Тютюника було чудове: було багато добутого ще у Французі, мануфактури, набоїв 60.000, 3.000.000 карбованців грішми. Кулеметів було 3 Максима і 1 Кольта.

Після недовгого відпочинку реорганізований загін вирушив далі і коло 11. години вечора 29-го травня зупинився на ночівку в с. Аджамка. Загін зробив коло 80 верстов. Кінно їхало 4 старшин та 2-ох козаків. Люди страшенно перетомилися. Хотіли відірватися від ворога — тим і пояснювався такий великий марш.

В с. Аджамка відпочивали аж до 10. години ранку 30-го травня. Забезпечений усіми способами розвідки, відділ наближався до залізниці Елисавет — Хирівка. Відділ вийшов на ст. Трепівка.

Співробітник от. Григорієва Попов тримає ще в своїх руках м. Єлисавет. На ст. Хирівка стояв сам от. Григорієв. Большевики давили зі сходу і заходу. Кожну хвилину треба було чекати, що вони змусять повстанців залишити залізницю. На ст. Трепівка стояло багато потягів з різними тилловими частинами повстанців. Вони не знали, що їм робити.

В телеграфній розмові Ю. Тютюника з Н. Григорієвом, Тютюник одержав останній наказ від Григорієва. От. Григорієв уже прийшов до рішення залишити залізницю і розпочати партизанку на широку скалю.

Наказом про партизанку от. Григорієв поділив Україну на губерніяльні партизанські округи, що йому підлягали. В кожному повіті і волості мали бути команданти місцевих повстанців з відповідною підлеглистю. Губерніяльних отаманів мав призначати сам от. Григорієв. Решту командантів повинні були тимчасово вибрати самі партизани, а затвержувати їх мав губерніяльний отаман. Коли губерніяльний отаман визнавав потрібним призначити команданта партизанів повітів чи волости, то право таке надавалось йому наказом про партизанку.

Тимчасом от. Григорієв попросив от. Тютюника боронити Єлисавет до того часу, поки він не зліквідує все на ст. Хирівка і не відійде від залізниці. Пізніше от. Тютюник мав іти туди, куди вважав потрібним і найбільше відповідним.

От. Тютюник разом з Поповим оборонили Єлисавет аж до ночі. Смерком вони залишили залізницю і пішли в різні боки: Тютюник на північний захід, а Попов на захід.

Після ліквідації повстанчих тиллових частин на ст. Трепівка, загін Тютюника побільшився до 204 людей; тут ще взято одну гірську гармату, 2 кулемети Кольта. Гармату возила пара коней, що їх забрано у Німців. Коні були добрі: возили гармату аж до приєднання її до Армії У. Н. Р. Набоїв було 240. Командантом гармати призначено пор. Сербина, що трохи розумівся на цьому ділі. Забрано і оркестру, але музиканти в першу ніч втікли, забравши із собою всі музичні інструменти.

Із ст. Трепівки от. Тютюник дійшов до м. Федварі і відпочивав майже до полудня 31-го травня. Тут прийнято рішення вийти на Київщину і зв'язатися з українським військом.

У м. Федварі всіх людей загону посаджено на селянські вози. Похід ішов в такому порядку: авангард — одна сотня, головні сили — решта. — Авангард вислав одну заставу з кулеметом по дорозі маршу на віддалі 1000 кроків. Головні сили вислали також заставу назад, яка властиво і була арієргардом. Усі люди по 7 чоловіка їхали на возах і були на поготові кожну хвилину стати до бою.

Перед вечером 31-го травня виявлено, що в с. Сентові, якраз по дорозі маршу відділу, стояло яхесь військо. Кінні донесли, що в Сентові стояли якісь повстанці. То був от. Залізник.

Оба отамани вирішили на нараді, що по виході на Київщину будуть переводити операції узв'язку між собою. От. Залізник від постачання от. Тютюника одержав 12 скриньок набоїв. Потім відділ рушив далі і заночував в с. Капітанівка.

От. Тютюник рішив затримувати селянські вози не більше одного дня. Селянам платилося по 2 „махи“ мануфактури („мах“ — повстанська міра, наскільки можна простягти руки). Селяни прихильно ставилися до цього загону. Слава про цей загін, який за все платить, далеко його випереджувала. Як звичайно водиться, селяни все перебільшували те перекручували. Говорили навіть, що йде біла гвардія і за все платить золотом та сріблом. Не зважаючи на робочу пору, возів можна було дістати скільки забажаєш, легко було добути вівса, сіна та ін.

* — Грамота ордену Залізного Хреста от. Юрка Тютюника

Ранком 1-го червня от. Тютюник вирушив з Капітанівки. Переходили через залізницю Бобринська — Помішна. Більшовицький бронепотяг, що стояв на ст. Новомиргород і мав іти до ст. Помісної, мусів повернути з причини розібраного в ночі 31-го травня шляху на ст. Бобринська. Повстанці зауважили бронепотяг і обстріляли його з гірської гармати. Більшовики не сподівалися стрінути тут ворога та ще з артилерією. Більшовицький бронепотяг теж відповідав, відходячи на Новомиргород. Перед Новомиргородом бронепотяг повернуто, а його команда пішла пробіратися лісами до своїх. Місцеві повстанці забрали озброєння броневика для себе. Цей успіх добре вплинув на людей загону.

Над вечір 1-го червня загін от. Тютюника уже був у с. Лебедині. Тут вирішено відпочити, а тимчасом виявити, що діється на Звенигородщині, бо туди прямували повстанці.

В с. Лебедині повстанці піймали кілька чоловіка червоноармійців 7-го совітського полку, який стояв тоді в Шполі і на другий день мав вирушити до Черкас.

7-ий сов. полк мав до 1000 багнетів і дві батареї. От. Тютюник задля малої кількості людей у відділі рішив не нападати, а притаїтися в Лебедині. У цьому селі загін простояв до 4-го червня.

2-го червня 7 сов. полк вирушив у поїздах по залізниці на Черкаси. 3-го червня до с. Лебедин підїхав большевицький бронепотяг, не знаючи, що в селі стоять повстанці. На ст. Лебедин стояв поганенький паротяг. Повстанці пустили його на броневик. За кілька хвилин і броневик, і паротяг були одною руїною: від удару все покотилось із залізниці в провалля. Повстанці здобули один цілий кулемет і трохи набоїв.

Коло полудня тогож дня до с. Лебединя прибув відділ от. Мірошніченка і він, і от. Залізник погодилися тримати звязок з от. Тютюником.

4-го червня відділи от. Тютюника і Мірошніченка одною кольоною перейшли через м. Шполу до с. Лозоватки і там заночували. При переході м. Шполи повстанці захопили господарство 7-го сов. полку і 4. полонених. Тут же був склад провізії, яку зібрав представник Петроградського „совхозу“: борошно, галети, сало, масло, повила, картопля, яйця тощо. Частину майна забрано для власного ужитку, а частину роздано селянам. У м. Шполі козак з відділу Мірошніченка знасилував 15-літню жидівську дівчину і дещо пограбував. Розбишаку піймали на горячому вчинку самі козаки, які сюди прибігли на крик старого Жида. По присуді суду, цього козака вже за годину розстріляли на головній вулиці. Така поведінка повстанців з грабіжниками дивувала Жидів, які чекали нових погромів. Тут пошастило вияснити ситуацію на Звенигородщині. Коли от. Григорієв оголосив загальне повстання проти москалів, то цілий повіт і м. Звенигородку захопили повстанці. Але по невдачах Григорієва, червоні розпорошили повстанців і знову опанували Звенигородку. У місті стояло залогою до 400 червоноармійців „охранный баталіон“. Його боездатність була невелика. По волостях була ще червона міліція в більшості з місцевих селян.

Майже в кожному селі були повстанчі організації, але для виступу вони чекали відповідного моменту. Зброя, хоч і не багато, теж була на селах. Навіть гармати заховано по лісах, хоч і без замків. От. Тютюник провадив організаційну працю обережно: він не виявляв наміру командувати загонами, які стрічав по шляху свого маршу і не видавав наказів до людности про допомогу, про повстання. Він тільки заохочував місцевих ватажків до організації своїх загонів та провадження боротьби проти москалів. Не зважаючи на те, що Мірошніченко отверго виявляв бажання підлягати Тютюникові, Тютюник обережно запропонував йому переводити операції тільки узвязку з ним.

Зате в своїому загоні от. Тютюник збивав людей в одну сімю, приборкуючи неслухняних — одних караючи, а другим відбірав грунт у впливах на козаків. А роботи було не мало. Повстанці склалися з людей, яких було тяжко тримати в послуху. Особливо це було помітно поміж старшинами. До таких власне належав Безус. Він користувався прихильністю Верхнедніпровців як їх земляк. Але він не відзначався хоробрістю та рішучістю і коли зачалися бої, це дуже скоро захитало його авторитет.

В організаційній роботі загону значну роль відіграла окрема сотня із своїм командантом Яковенком. До складу сотні належав ідейний елемент і в більшості інтелігентний. На цю сотню от. Тютюник опирався у всіх критичних випадках.

5-го червня загоны от. Тютюника і от. Мірошніченка вирушили із с. Лозоватки і перейшли до с. с. Козацька (Тютюник) та Топильна (Мірошніченко). В цих селах загоны мали на меті перебути кілька днів, звязатися із от. Залізником і тільки тоді розпочати більш активну боротьбу.

Дні відпочинку використовувано для поліпшення організації загонів, чистки зброї, латання одержі тощо.

Але повстанцям не прийшлося довго відпочивати. Червоні, помітивши рух Тютюникового загону на північ, рішили зліквідувати його на Звенигородщині. Для ліквідації був призначений 7-ий совітський полк при гарматі. Цей полк мав приєднати до себе „охранны баталіони“ в м. м. Звенигородці та Городищах, щоб збільшити свою силу. Бойовий стан цього відділу мав би виносити до 1.800 багнетів при 14 кулеметах та 6 гарматах. При 7-ому сов. полку була кінна розвідка коло 40 чоловіка.

7-го червня два куріні 7-го сов. полку при одній гарматі прибули до м. Городищ, але не застали вже там „охранны баталіону“: напередодні його знищив от. Залізник. Ці два куріні в свою чергу страшенно погромили відділ от. Залізняка у с. Свиначці тогож таки 7. VI. і перейшли на ніч до м. Вільшани.

Один курінь 7-го сов. полку при батареї гармат 7. VI. переїхав до м. Звенигородки, де йому місцевий „охранны баталіон“ улаштував урочисту зустріч. Майже до ранку 8. VI. в мійському клубі грала оркестра і гуляли більшовики.

(Докінчення буде).

Ще в справі 10. і 11. листопада 1920 р.

(Лист до Редакції).

Високоповажаний Пане Редакторе!

Не відмовте умістити у поважному часописі Л. Ч. К. цей мій лист.

В „Літописі Червоної Калини“ за 1933 рік ч. 1. інж. Пекарчук вмістив свою статтю під назвою: „Правда про 10 і 11 листопада 1920 року“, як відповідь на статтю сотника Бориса Монкевича під назвою: „З останніх днів боротьби“, вміщену в тому ж часописі за червень 1932 року.

Інж. Пекарчук у своїй статті „Правда“ написав, розбираючи статтю сотника Монкевича: „З останніх днів боротьби“, явну неправду.

Для правдивого освітлення подій останніх днів боротьби 1. кулеметної дивізії в большевиками, я подаю наступне:

1-го листопада 1920 року, я з окремим відділом, котрий входив до складу середньої групи військ Генерала Тютюника, повернувся до складу 1-ї кулеметної дивізії і приступив до виконання обов'язків першого помічника команданта дивізії. Дивізія в той час займала позицію в верствах 18 на схід від Могилева на лінії сіл: Михайлівка, Буша, Мервинці і т. д., упираючись в Дністер.

3-го листопада я виїхав на фронт дивізії. Оглядаючи кінну сотню, під керуванням сотника Пекарчука, котрого перший раз в життю своєму я побачив, — я був дуже незадоволений тим безладдям, в котрому перебувала сотня, як бойово-муштрована частина, а тому призначив 3-х добовий речинець для переведення сотні до порядку. Оце було перше моє „знайомство“ з сотником Пекарчуком. Припускаю думку, що з того дня у сотника Пекарчука зародилася до мене, як начальника, неприязнь.

8 листопада визвав мене ген. Бурківський телефоном, як заступника Комдіва до Штабу дивізії до м. Могилева. Сам ген. Бурківський в той день виїхав на нараду П. Г. О. до м. Нова Ушиця.

Біля 11 години ранку, 9-го листопада в Штабі дивізії отримано телефонічне повідомлення від штабу першої кулеметної бригади про те, що значні сили ворога наступають на відтинку згаданої бригади, але нашим вогнем наступ припинено.

В супроводі двох кінних козаків я вирушив верхи на місце бою, минувши с. Яругу, де знаходився Штаб бригади.

Від командантів сотень я довідався, що жадного наступу ворог не провадив, а лише віддано кілька рушничних стрілів по ворожій стежі. Кінної сотні на позиції не було, а розвідку з нашого боку проваджено пішими стежами. Повернувшись з позиції до Штабу бригади, я приструнив кого слід за фантастичні донесення.

Тогож дня під вечер мене знов визвано телефоном до Штабу дивізії, а 10 листопада ранком я брав участь в раді старших начальників правої

групи військ, під проводом команданта групи, Генерала Удовиченка.

З огляду на те, що 11 листопада армія У. Н. Р. мала розпочати наступ на всьому фронті, я на підставі наказу по 1-ій кулеметній дивізії, з 10 листопада 1920 р. ч. 1/оп., мав кермувати правим бойовим відтинком себто частинами першої кулеметної бригади, а Генерал Бурківський лівим.

10 листопада, після наради, я відїхав на позиції першої кулеметної бригади, з котрою брав участь в боях тогож дня до наступу пізньої ночі.

Колиж виявлено, що частини правої групи під натиском переважаючого ворога і з причини прориву нашого фронту розпочали посуватися назад, і що технічний зв'язок зі Штабом дивізії перервано, я видав розпорядження частинам першої кулеметної бригади про відворот в напрямку на с. Бронницю, а пізніш на м. Могилів.

Підчас відвороту, я цілий час був при відступаючих частинах, а саме при кінній сотні, яка йшла в авангарді першої кулеметної бригади, чому я і прибув 11 листопада ранком до м. Яришева раніше від головних сил, які в короткому часі і самі почали підходити поволі до міста.

У своїй „Правді“ про 10 і 11 листопада 1920 р. інж. Пекарчук вмістив явну і зловну неправду, що нібито 10 листопада, я, взявши 4 кіннотчиків, відїхав до Могилева.

Так само неправдою є, що він робив мені доклад про бойове становище на фронті другої кулеметної бригади, бо о 6 годині вечора зв'язок поміж бригадами був уже перерваний і що друга бригада відступила назад, — про те я знав дуже добре.

Щодо бойових подій 11 листопада під м. Яришевом, то картина була така:

Коли я прибув з авангардою до м. Яришева, то на зустріч мені вийшли з хати Генерал Бурківський та начальник Штабу дивізії полковник Мазюкевич і запропонували мені погрітися і випити чаю. Підчас балачок з висот, що оточують західню околицю м. Яришева, відкрито кулеметний і рушничний вогонь по містечку і війську, що скупчилося в місті. Розпочалася страшна паніка: крик жінок, вояцтво ховалося від куль по будинках і подвір'ях, підводчики обозів втікали в напрямку Дністра, кидаючи обози.

Треба було рятувати становище, не гаючи часу. Коли я запитав ген. Бурківського, як старшого, що він думає робити й отримав незадовольняючу відповідь, я взяв ініціативу в свої руки й наказав командантові пішого куріня, сотн. Кириці, атакувати ворога, що стріляє по містечку, а я особисто, на чолі кінної сотні, кинувся на ворога, що перерізав головний шлях для нашого відвороту. Завдяки тому нашому наступові ворожа кіннота почала відходити.

Маючи на меті дати бойовий наказ командантові

кінної сотні, сотникові Пекарчукові, я помітив його відсутність, а молодший старшина цієї сотні, хорунжий Волощук зголосив мені, що сотник Пекарчук дезертував з поля бою. Провід сотнею я передав хорунжому Волощуківі. Пізніше сотника Пекарчука, наказом по дивізії, викреслено зі складу дивізії, як дезертира, а справу про його діяльність передано військовому слідчому.

На одній зі сторінок „Історії 1-ої кулеметної дивізії“, укладеної колективом бойових старшин

дивізії значиться, як брудна пляма, дезерція сотника Пекарчука. Треба було мати багато смілости, щоб рішитися написати таку неправду у своїй „Правді“, знаючи добре про свою опінію серед бойових старшин 1-ої кулеметної дивізії.

З великою пошаною
Г. Пузіцький, генерал-хорунжий.

20. лютого 1933 р.
Укр. Станиця при м. Каліші.

Бандит

Написав: *Володимир Струць**

(Докінчення).

- Хто там?
- Аткарой!
- Хто? — питаю ще раз.
- Не спрашівай, а открийай!

Пор. УСС. Струць Вол. в однострою четаря.

Я побіг у другу комнату і сказав господареві, що хтось гримає у вікна.

— Я зараз, — сказав господар і пішов відчиняти двері. Я вернув у свою комнату і поклався до ліжка, очікуючи незаних відвідин. Чую тупіт ніг кільканацяти людей. За хвилину отвиряються двері, впадає сніп світла до моєї кімнатки, входить незнайомий високий мужчина, в обох руках держить по револьверови, спрямовані в мене і питає:

- Ви хто такий?
- Австрійський военнопленний, — кажу.
- Ви офіцер?
- Так, — відповідаю.

— Уходіте, — звертається він до салдатів, яких повно вже нашло в кімнату. Опісля сховавши револьвери в кишені витягнув до мене руку і представився.

— Поручник Шибя. — Вже тій гадині зробив я кінець.

- Кому? — питаю.
- Ковбасі!
- Як?
- Так! Убіт, сволоч.
- Не хочеться вірити, — кажу йому.
- Одягайтесь і ходіть зі мною, я вам покажу.
- Деж він лежить?
- Коло волості.
- Тепер ніч, не вигідно іти, краще зажду до рана і тоді вже піду, — відмовився я.

Поручник почав розказувати, якто він організував відділ до боротьби з бандитизмом і як то вдалося йому піймати та вбити Ковбасу. Відтак розпрашавшись зі мною, пішов.

Однак справа представлялась зовсім не так, як поручник мені розказував. Він хотів видко в моїх очах показатися героєм, тому сказав, що то він убив Ковбасу.

Ковбаса не чувся добре в дніпрових плавнях та на відлюдних хуторах. Він вже мав досить того всього, досить мав грошей і золота, тож хотів зажити вже спокійно і не наражатися більше на небезпеку. Задумав з Дуняшою виїхати на Кавказ, купити собі хутір і зажити в добрі без пригод. В тій ціли вислав свого довіреного товариша Чухачева до Верхнедніпровська, щоб довідався, коли відходять поїзди в сторону Кавказу.

Чухачев, вертаючи зі стації Верхнедніпровська до города, попав у руки банді Апостола. Вони знали, що Чухачев належить до відділу Ковбася.

— Гей хлопці! Давайте шнурок, — крикнув Апостол, — повісимо сукінсина на стовпі.

Чухачев упав на коліна перед Апостолом:

— Даруй життя! Видам Ковбасу!

— Добра заміна, — згодився Апостол.

Взяв кулемет і кілька своїх людей і пішов в степ на хутір, що був віддалений яких 20 верств від Мишурина Рога.

— В тій хаті є Ковбаса, Дуняша і якась вдова, — сказав Чухачев. На кількасот кроків від хати наставив Апостол кулемет і почав сікти по хаті. Вистріляв кілька гуртів і зайшов осторожно в хату. Дуняша безпритомна лежала під ліжком, Ковбаса неживий і вдова мертва. Лишивши все, як застали, пішли всі своєю дорогою. Чухачев вільний вернув у Мишурин Ріг і розказав, що Ковбаса вже не живе. Люди не хотіли вірити. Ви-

*) В попередньому числі помилково подано Струк.

правилося кількох дядьків фірою у степ на хутір, привезли убитого Ковбасу і поклали на лаві коло волості. Лискавкою рознеслась вістка про смерть

зі і околиці. Я побув ще кілька місяців в тій селі. Врешті задумав вернути до дому, до своєї родини. Треба було розрахуватися з Губпродкомом;

Вишкіл УСС у Грузькім на Херсонщині 1918 р. Старшини вишколу. В середині кмдт. вишколу от. Гриць Коссак.

Група старшин УСС. Від ліва: чет. Струць, сот. Др. Білозор, сот. Вітовський, підполк. гетьм. Армії М., от. Коссак, сот. гетьм. Арм. —енко, чет. Осип Теліщак.

Ковбаси, по селі і околиці. Все, що жило, йшло дивитися на того хижого звіря. Скільки на нього наплювали. скільки набили його палицями, годі сказати.

Скликали сход, щоб нарадитись, що з ним зробити. Дядьки казали: Не годиться закопувати в землю так, як кожного чоловіка. Рада в раду ухвалили відвезти човном на острів серед Дніпра і покинути, щоб птиці його тіло рознесли.

З того часу стало тихо і мирно в Мишурині Ро-

в тій цілі я вибрався до Катеринослава, одержав платню за 4 місяці і вернув в Мишурині Ріг.

В кілька днів я розпрацався зі знайомими і поплив Дніпром в гору в Золотоверхий город. Там стрінув я багато У. С. С., що служили при Центральній Раді чи в С. С. В той час були австро-німецькі війська на Україні. Вистаравшись документи подорожі, я вернув у Галичину і зголосився в коші У. С. С. у Пісочній, де комісія старшин мене регабілітувала.

Київський „Український Генеральний Військовий Шпиталь” в рр. 1917—1918

Спомини. Написав Д-р Л. Кобилянський.

Таку назву мав Київський Військовий Шпиталь, коли в жовтні 1917 р., по наказу Генерального Секретаріату Військових Справ України, я зайняв посаду головного лікаря того шпиталю.

Ця назва була написана білими літерами на блакитному полі на великій бляшаній дошці, прибитій над ворітьми, що вели на подвір'я шпиталю. Шпиталь містився у фортеці — і ті ворота були того типу, як і всі фортечні ворота: то був неначе тунель, що проходив через усю товщу земляних валів. Але то не був головний вхід. Головний, або так зв. „парадний“ вхід був з протилежного боку. Тут, на фронтоні великого шпитального будинку, що виходив на одну з головних вулиць Печерська¹⁾, був уміщений російський царський герб — величезний двоголовий орел, з крилами спущеними до долуг²⁾, а під орлом — російський напис: „Военный Госпиталь“.

Підчас світової війни я займав в російській дівій армії посаду дивізійного лікаря одної з сибірських стрілецьких дивізіій, яка вела военні операції спершу в Східній Пруссії, а потім — в Лотві та на Білорусщині. До Києва я прибув в осені 1917 р. на 3-ий всеукраїнський військовий зїзд, як делегат від команди штабу дивізії³⁾. Підчас того зїзду склався „жовтневий переворот“. Російський Тимчасовий Уряд, з Керенським на чолі, впав, а на Україні владу взяла в свої руки Українська Центральна Рада.

Коли скінчився військовий зїзд⁴⁾, я зібрався по-

¹⁾ Так звалась дільниця м. Києва, що лежала на високій горі, яка домінувала над усім містом. Тут містилась фортеця з бастионами, фортами, валами, казематами, арсеналом і т. д. та головна українська святиня — Кієво-Печерська Лавра із своїми знаменитими печерами, від яких і сама дільниця дістала свою назву.

²⁾ Це т. зв. „миколаївський“ орел, який вживався за царя Миколи I, бо вже за Олександра II на державному гербі був орел з крилами, піднятими до-гори.

Малося на думці знищити цей російський царський герб і заступити його тризубом, але це вимагало багато роботи, а шпиталь переживав такі бурхливі часи, що було не до того.

³⁾ В команді штабу нашої дивізії було більш як 50 воєнків-українців, а тому, згідно з регуляміном військового зїзду, команда мала право послати на зїзд свого делегата.

⁴⁾ Власне кажучи, зїзд не закінчився „нормально“, а був „зірваний“ через отой самий „жовтневий переворот“. В Києві почались розрухи; були й збройні сутички між воєнством, що стояло за російський Тимчасовий Уряд (це були переважно вихованці військової так зв. „юнкерської“ школи) та українцями, що стали на бік Української Центральної Ради. Перемогли останні, при чому не обійшлося і без гарматної стрілянини.

вернутись „на фронт“, до своєї цивілізації — цього вимагав мій службовий обов'язок. Ідучи на залізничий двірць, я по дорозі зайшов до Головної Військової Санітарної Управи, щоб дізнатись, як стоїть справа з призначенням мене на відповідну посаду до одної з українських військових частин, що саме тепер формувались на Україні і мали взяти участь у світовій війні, яка ще тревала. З таким проханням я ще підчас зїзду звертався до Головної Санітарної Управи. Ця українська Санітарна Управа утворилась революційним шляхом і на чолі її став тимчасово др. Дмитро Одрина (нині покійний). То був хоч молодий ще лікар, але жвавий, енергійний, розумний, добрий організатор і щирий український патріот. Я, хоч і старий, але не вважав за якесь приниження своєї гідності коритись таким „молоднятам“ як др. Одрина, аби лишень вони добре та ретельно виконували свої обов'язки, що вони їх самі наклали на себе. Не хто-ж інший, як ті „молоднята“, правду кажучи, zorganizували Головну Санітарну Управу — і наразі не було потреби усувати їх і ставити на їх місце когось із старих, поважних лікарів.

Так ото заходжу я до Управи, а там Одрина сидить край стола та щось пише. Побачивши мене, він аж підскочив на стільчику.

— А! Ось нарешті Ви й з'явилися. А ми вже не знали, що й думати про Вас. Чи не захворіли, не дай Боже, що Вас так давно ніде не було видно. А Ви-ж нам дуже-дуже потрібні. Мабуть десь далеко живете?

— Та не близько, — кажу, — аж на Куренівці⁵⁾. Я оце зайшов до Вас, пане товаришу, щоб попрощатися та поінформуватись...

— Як-то „попрощатись“? — перепинив мене Одрина. — Куди-ж Ви так раптом схопились їхати?

— „На фронт“, а куди-ж більше? Адже військовий зїзд вже закінчив свою діяльність...

— Нікуди Ви, шановний товаришу, звідси не поїдете, а залишитесь тут у нас.

— То-б-то як? А хто-ж мене не пустить?...

— Та хоч-би й я, — сміється Одрина. — Ви тепер підлягаєте Українській Головній Військово-Санітарній Управі, а Управа призначила Вас на комісаря до Військового Шпиталю від уряду Центр. Ради. Сідайте та зачекайте трохи; я зателефоную до Шпиталю, щоб прислали сюди по Вас фаєтон.

— А як-же воно буде з дивізією? — питаю.

— З дивізією? Дуже просто. Ми пошлемо зараз-же до начальника вашої дивізії телеграму.

⁵⁾ Передмістя Києва.

що ,мовляв, так і так: „по наказу Української Головної Військової Санітарної Управи і т. д.“ Тай край.

Само собою зрозуміло, що я страшенно зрадив, почувши такі речі. Мене вже давно кортіло накивати п'ятами з дивізії, де служба за останні часи мені просто остобісіла. То була вже не служба, а ка' зна що. Після революції там почалася така колотнеча, що не доведи Господи!... А з боку декотрих лікарів дивізії почалось отверте глузування з моїх заходів перейти на службу до українського війська („ха, ха! Українське військо! А звідки воно взялось? Хто його вигадав? і т. п.“), почались інтриги, анонімні донесення... одно слово — почалась така гидота, що хоч вріж попи та тікай куди очі...

Через який час до будинку, де містилась Військово-Санітарна Управа, підїхав гарний, елегантний фаєтон, запряжений парою добрих вороних коней. То приїхав по мене з Військового Шпиталю голова „Ради лікарських помічників“⁶⁾ — Юрко Мельник.

Про цього Юрка Мельника годиться сказати де-кілька слів. Молодий, жвавий, енергійний, до самовідречення відданий українській справі і до того-ж ще розумний, тактовний хлопець, Юрко був, можна сказати, головною рушійною силою всього, що чинилось у шпиталі в ті бурхливі революційні часи. Він якось вмів згуртувати навколо себе з так зв. „команди“ шпиталю людей всякої вдачі, вмів погодити між собою ріжнорманітні течії та настрої серед нижчого медичного персоналу, — всі його слухали та поважали, — а своєю тактовністю здобув собі повагу та симпатії і серед вищого, старшинського персоналу. Юрко був дуже непосидючий; він майже не служив у шпиталі, а раз-у-раз десь вештався, ходив навіть у бій підчас „жовтневого перевороту“; а коли на Україну насунулись московські більшовики, то бився й з більшовиками. За таку свою „бойову“ діяльність Юрко Мельник дістав від команди шпиталю гарного гостинця — дорогу почесну шаблю.

Скоро тільки ми з Ю. Мельником приїхали до шпиталю, як він зараз-же скликав „свою“ громаду — лікарських помічників, санітарів і т. п., щоб мене як слід привітати. Коли посходились люди, Мельник звернувся до мене з гарною привітальною промовою (а він був ще, собі нівроку, не аби який промовець), на яку я відповів, дякуючи за привітання, та просив підтримувати мене в моїй майбутній тяжкій та складній праці.

А праця була, справді, дуже складна. Як комісар від Уряду Центральної Ради, я повинен був бути в курсі всіх справ шпиталю: медичних, господарських, адміністративних, — повинен був всюди встромляти свого носа, повинен був бути оком та вухом Центральної Ради. А тут ще, на

⁶⁾ „Лікарські помічники“ — то були молоді воляки з нижчою медичною освітою, яку вони набирали в „школі лікарських помічників“, що давніше звалась: „воєнно-фельдшерська школа“.

лихо мені, Юрко Мельник, на котрого я покладав великі надії як на свого найближчого помічника, покрутився-покрутився трохи по шпиталю тай каже до мене:

— Ну, пане докторе, я мушу негайно їхати з Києва в дуже пильній справі. Але заспокойтесь — тут залишиться мій брат Левко; він Вам цілком заступить мене. Звертайтеся до нього; він Вам даватиме всі потрібні інформації і буде виконувати всі Ваші доручення.

Та не так воно вийшло, як казав Юрко Мельник. Той його брат Левко (також лікарський помічник) був, по своїй вдачі, діаметральна протилежність Юркові. Оскільки Юрко був палкий, рухливий сангвінік, остільки Левко був байдужий, скупий на слова флегматик. Ніякої суттєвої допомоги я від нього не бачив і примушений був кінець-кінцем обходитись якимось без нього.

Але не довго довелось мені комісарювати. Може через яких пару тижнів або й менш з Генерального Секретаріату Військових Справ України прийшов за підписом Генерального Секретаря Симона Петлюри, — наказ про призначення мене на головного лікаря (шефа) шпиталю, замість усуненого д-ра Бушуєва, що займав цю посаду до цього часу.

Прочитав я цей наказ — і мені пригадалися мої студентські часи. Адже років 40 тому я — тоді студент останнього курсу Київського університету — ходив до цього самого шпиталю вчитись (у шпиталі були клініки), слухав знамениті клінічні лекції професора Покровського, працював в патального-анатомічному кабінеті проф. Мінха... Гай, гай! Давно це було, а згадується так виразно, так ясно, немов-би воно було вчора, позавчора... І от тепер мені судилось стати на чолі, зробитись начальником цього шпиталю...

А клопоту з тим начальникуванням було ще більше зніж з комісарством. Окрім Централі, шпиталь мав ще кілька тимчасових філій, котрі заснувались підчас війни. У шпиталі, разом з філіями, було до 5.000 хорих. Були тут, як і давніш, клініки: терапевтична, хірургічна, венерологічна та кабінет судової медицини. Але були й нові будинки, кабінети, лабораторії і т. и.

Дисципліна в шпиталі, як серед служби так і серед хорих, була в досить кепському стані. Революційним шляхом серед службового персоналу шпиталю утворились всякі „ради“ та „комітети“, які не визнавали над собою влади головного лікаря, а, навпаки, головний лікар повинен був користись тим радам та комітетам.

Але головне лихо було в тому, що моє становище в шпиталі було тепер якесь двозначне: велика частина вищого службового персоналу — лікарі, старшини, урядовці — ніяк не могли погодитись з тим, що я зробився шефом шпиталю по наказу установи, яка сама себе утворила революційним шляхом, тоді як у шпиталі є „законний“ головний лікар — д-р Бушуєв, призначений „законною“ владою, а не якимсь Генеральним Секретаріатом. Ото-ж ці добродії, хоч і не визнавали мене, так-би мовити, де юре, але

де факто не наважувалися покищо виступати отверто проти мене та проти наказу Генерального Секретаріату. Вони були переконані, що все це — то річ тимчасова, що воно скоро минеться — і тоді знов запанує старий порядок. Що-ж до самого д-ра Бушуєва, то він, очевидно, цілком поділяв думку своїх прихильників, бо залишався й надалі в тому помешканні, яке було помешканням головного лікаря, брав, не питаючи мене, коней та фаєтон, призначених для головного лікаря, та їздив куди йому треба було. Я за це не сперечався, а щодо помешкання, то випросив для себе у відповідного „комітету“ пару кімнат в головному будинку шпиталю, добув трохи необхідних меблів та оселився там з родиною⁷⁾.

Слід зазначити, що лікарські помічники, яких контингент складався виключно майже з українців, і то українців національно свідомих, визнавали мене, як шефа, без усякого застереження (про виняток буде мова далі). Теж саме можна сказати і про більшість лікарів-українців. З Бушуєвом я стрічався дуже рідко, — після мого призначення він до шпиталю не заходив, — але я переконався, що він, очевидно, був порядною людиною, бо всі лікарі шпиталю, без винятку, ставились до нього з великою симпатією.

Почалась робота, яка дуже нагадувала сизифову працю. Головна Санітарна Управа призначила мені двох помічників лікарів — Олександра Черняхівського та Миколу Равича — та всеж таки тягар служби падав головним чином на мене. А до того ще всякі заворушення в місті відбивались дуже тяжко і на шпитальному щоденному житті: раз-у-раз припинялось електричне світло, не було води, бракувало харчів. Одного разу, напр., довелось мені годувати хорих... солоними огірками, бо нічого більш у шпиталі не було і роздобути не було можливості.

Та всетаки робота якось посувалася. Що тижня відбувались наукові збори лікарів, на які закликавано також представників від фармацевтів та лікарських помічників. Клініки працювали, студенти ходили... Між іншим наукові збори шпиталю ухвалили, щоб від нині шпиталь називався: „Український Клінічний Військовий Шпиталь“; на це Головна Санітарна Управа дала свою згоду.

Багато також було клопоту з „українізацією“ шпиталю. Бо хоч шпиталь і мав назву „український“, але українського було там дуже мало. Все діловодство було російське; лишень при зносинах з Головною Санітарною Управою я вживав

⁷⁾ Помешкання, досить велике, з 5-ти чи 6-ти гарних кімнат, спеціально призначене для головного лікаря, було при школі лікарських помічників, яка містилась в окремому будинку, напроти шпиталю. Згодом Бушуєв примушений був таки відступити це помешкання ново-призначеному (також „революційним шляхом“) директору школи лік. пом. — д-рові Дяченкові

української мови. Серед лікарів та урядовців шпиталю було чимало таких, що зовсім не знали української мови; а інші хоч і вміли розмовляти по українськи, але щодо писання — то справа стояла досить кепсько. Урядових актів ніхто не вмів складати — це доводилось робити мені самому. Так зв. щоденні „накази по шпиталю“ писались російською мовою; а коли я звелів, щоб рівнобіжно давати й український текст, то траплялись, напр., такі чудасії:

„Повернувшись до командирівки санітара НН показувати на лице“. (По-російськи „быть на лицо“ значить бути присутнім, приявним).

Довелось мені і цю роботу взяти на себе. На лікарських наукових зборах, що відбувались під моїм головуванням, я промовляв переважно по українськи, як також декотрі з лікарів, але більшість — по російськи. Протоколи зборів писано також по російськи, бо зпоміж секретарів шпиталю ніхто майже не вмів орудувати українською мовою у письмі.

Минули Різдвяні Свята; настав новий 1918 рік. Місяць січень приніс із собою IV-й Універсал Центральної Ради про цілковиту незалежність та самостійність „Української Народної Республіки“; цей епохальний акт ми відсвяткували в шпиталі урочистою дефілядою шпитального відділу. Але вже тоді почали ширитись тривожні чутки про те, що на Україну та на її столицю — Київ з півночі та зі сходу суне більшовицька орда. В Києві було неспокойно. В Центральній Раді лунали якісь чепевні промови з боку таких членів Ради з жидів, як, напр., відомий Рафес, що був, в дійсності, більшовицьким агентом і мав за своє завдання — підірвати Ц. Р. з середини („взрывать Центральную Раду изнутри“, як писали про це самі більшовики).

Аж нарешті сталося... Більшовики вдарили на Київ і почалось бомбардування міста. Бомбардували й шпиталь, попусували в де-яких шпитальних будинках мури. Але з людей поранило, тай то не тяжко, одну хору жінку та її чоловіка, що прийшов її одвідати. Бомбардуванням Києва орудував, — на вічну собі ганьбу, — Юрій Коцюбинський, син нашого славного письменника Михайла Коцюбинського!... Батерія того виродка стояла якраз біля вікон мого помешкання в шпиталі і звідси, згори, шпурляла бомби на місто.

— Вже більшовики захопили Печерськ, а завтра кінчають Київ! — відрепортував мені служник, що прийшов до мого помешкання палити в грубі. І сказав він це з такою веселою та гордою усмішкою, неначе-б то він мені незнатъ яку радісну звістку подавав.

Через якийсь час у шпиталі з'явилися більшовицькі вояки і почали скрізь нишпорити, шукаючи зброї. Були, звичайно, і в моєму помешканні та знайшли лишень дитячий пістолік, що ним бавився мій малий син.

На вулицях Києва вибухли бої. Українське військо не встояло перед натиском далеко міцнішо-

го ворога і примушене було одну по одній залишати свої позиції, посуваючись на захід, в напрямку міста Житомира. Разом з українським військом та під його охороною рушила до Житомира і Центральна Рада. Наш святий золотoverхий Київ, краса України, опинився в руках московських більшовиків... Почались трагедії та розстріли...

Я не зможу знайти слів, щоб розказати про те, що я тоді відчував, що я переживав... Ще-ж місяця не минуло з того часу, як ми урочисто відсвяткували національне й державне відродження України, проголошення її державної самостійності... А тепер?... Невже-ж мені таки судилось дожити до того, щоб власними очима бачити, як знов гине наша Батьківщина, як її знов запосів лютий ворог, як він її плондрує гірш аніж колись плондрували її татари та інші сусіди, як він знущується над нашими національними святощами, топчучи їх своїми брудними чобітьми та ще глузує, кажучи: „ми вам принесли свободу (?) на вістрях своїх штиків (багнетів)?...“ Тоді краще вже вмерти аніж так жити!...

В шпиталі тимчасом утворився, без мого відома, „Комітет спасенія госпіталя“. В цьому „Комітеті“ головував лікарський помічник Кузнецов-Сушко. Цей добродій був більшовицької орієнтації і завжди ставився до мене зухвало, не визнаючи ані моєї, ані взагалі чиеї-будь влади. Дуже можливо, що то він і був ініціатором утворення „Комітету спас. госп.“. До складу „Комітету“ увійшло кілька осіб з адміністрації шпиталю та кілька інтелігентних дам, що лікувались у шпиталі. Я, хоч і не проханий, бував на зборах „Комітету“, бо вважав за свій обов'язок знати про все, що діється в шпиталі. Ото-ж на другий день ранком після того як більшовики захопили Київ, до салі, де відбувались збори „Комітету“, вдерлось з десятиох більшовицьких вояків, а старший, мабуть, з них — тип справжнього харциза-розбишаки — гукнув:

— Здрастуйте, товарищі! — Ні с места! — Руки вверх!... У кого єсть оружје — кладі на стол, а то будет худо!

Всі повставали, підняли догори руки та стояли мовчки, бо зброї ніхто при собі не мав.

— Обискать! — заревів той-же більшовик з розбишацькою пікою.

Більшовицькі вояки кинулись до нас, приставили кожному з нас револьвер до лоба і почали мацати по наших кишнях, шукаючи зброї.

— А где ваш полковник? — крикнув харцизяка.

(Треба зауважити, що ми, старшини, не мали на собі жадних старшинських відзнак; ми знали, чим воно пахне — і тому задалегідь їх поскидали та понищили).

— Я тут, — озвався полковник Ємельянов, що був начальником господарської частини в шпиталі.

— А, то — ви. Ну, так ступайте січас з нами. Марш!

Річ відома, куди і за-для чого кликали бідного полковника. А той стояв нерухомо, опустивши голову, блідий як смерть і не в силі був і слова вимовити.

Тоді озвався голова зборів — Кузнецов-Сушко (говорив він, звичайно, по російськи).

— Слушайте, товаришу! Ви полковника не руште; він — порядна людина; я вам за нього ручусь. А я належу до вашої-ж партії — і ото зараз після зборів піду зполосити до вашого штабу. А полковника, як-що не маєте особливого наказу його арештувати, залишіть. Ми — члени „Комітету спасенія госпіталя“ і зібрались тут на раду.

Більшовик помовчав з хвилину.

— Ну, кагда так, то харашо. Работайте! — сказав — і, забравши свою ватагу, рушив зі шпиталю.

Виявилось, що санітарі та інші дрібні службовці шпиталю, скоро тільки більшовицьке військo з'явилося у Києві, порозумівшись між собою, склали такий, сказати-б, реєстр, до якого записали низку осіб — лікарів та старшин шпиталю — які їм були не цювподобні. Тут на першому місці стояли: полковник Ємельянов та начальник відділу санітарів — капітан Грицун. Той реєстр віддано більшовикам, які вже порядкували в шпиталі. А у більшовиків — справа коротка: ані судів, ані зайвих балачок; куля в потилицю — тай по всьому...

Я бачив той „проскрипційний“ реєстр і був здивований, не знайшовши там свого прізвища^{*)}. Спитав я про це одного санітаря:

— Чому це ви обминули мене в своєму реєстрі?

— Бо Ви в нас недавно, — відповів санітар, — ми Вас ще мало знаємо.

Того-ж вечора в шпиталі відбувся „суд“ над полковником та капітаном. Судили їх ті-ж таки автори „реєстру“. Я не був на тому „суді“, але мені розказували ті, що там були, що і полковник, і капітан, захищаючи себе, так вплинули на своїх суддів, так їх зворушили, що ті ухвалили — дарувати їм всі їх „провини“.

На свого „комісара“ більшовики призначили до нашого шпиталю якогось червоногвардійця. Він був, здається, з латишів; в кожному разі — не з москалів. На наше щастя, то був досить порядний та чемний осібняк. Старшинської ранги він не мав; то був собі простий робітник з Петрограду; та як-би не він, то хто знає, що сталося-б зі шпиталем та з певною частиною його персоналу. „Комісар“ оселився в якомусь там куточку в шпиталі, годувався аби-чим, а для хорих добував і їстивне і одяг. Своєю інтервенцією в справі полк. Ємельянова та капіт. Грицуна він багато причинився до того, що ці останні залишились ще жити на світі (за це Ємельянов подарував „комісарові“ свою шаблю).

(Докінчення буде).

^{*)} Цей „абільшовизований“ елемент нижчих службовців в шпиталю ставився вороже до всякого, особливо-ж до високого начальства.

Перші бої з Денікінцями

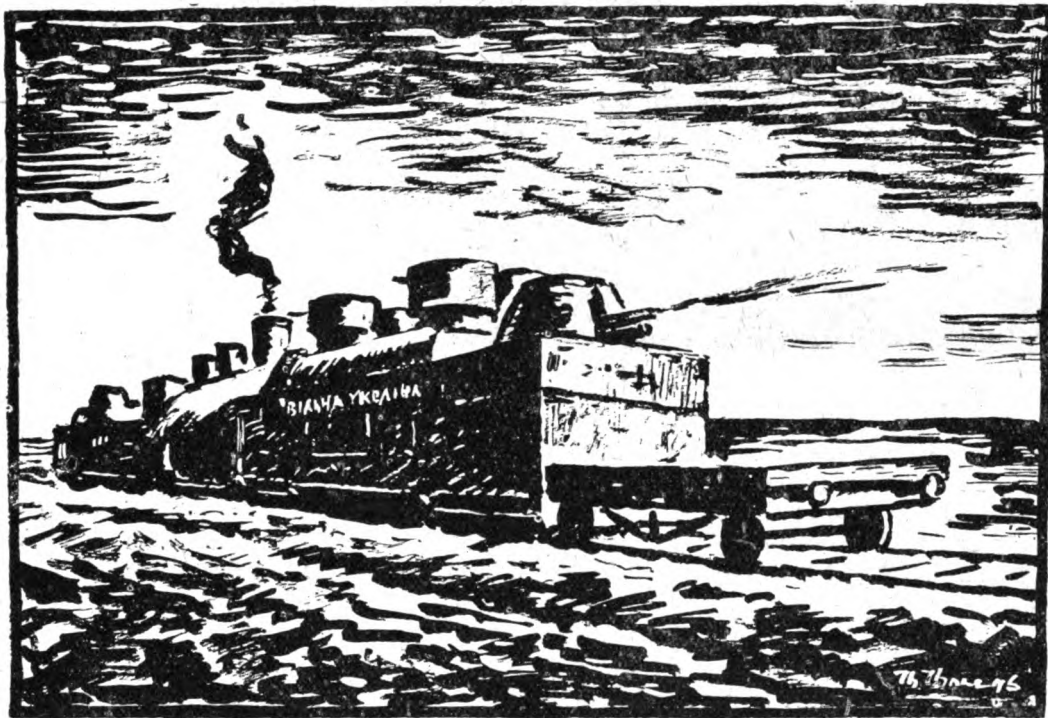
Написав Павло Магас, пор. УГА.

Осінь 1919 р. по великим і пам'ятним відвороті зпід Києва, перекинено 7 бригаду полк. Бізанца, в склад котрої входила і наша батарея, з большевицького фронту на денікінський в район Немирові—Брацлав. Бригада задержалась в м. Немирові, а одну сотню піхоти і мене з 2-ма пушками вислано в напрямі міста Брацлава, де мав імовірно знаходитися ворог. Ми мали творити передню бригадінну сторожу та увійти в контакт з ворогом.

По обіді рушили в дорогу, а переді мною на підводах виїхала наша піхота. Осіннє сонце

наші полинули десь далеко. Ми їхали повільно, обережно, а тяжкий гуркіт пушок відбивався далеким відгомоном по лісі та полошив лісні птиці, що юрбами злітали на ніч до ліса. Перелякані нашою непрошеною присутністю і туркотом пушок та амуніційних возів, перелітали вони чимраз дальше в глибину ліса, і зашиваючись в темну гушавину — гніздилися на нічліг.

Перед нами затарахкотів скоростріл. Коні почали стригти ухами, їзні пушкарі поправились у сідлах, у нас вступили нові сили. На краю ліса замаячила силуетка нашого піхотинця-

І. ІВАНЕЦЬ

Панцирник в бою

усміхалось до нас своїм золотим промінням та гралось з нашими запаленими обличчями. Легенький вітерець розносив по пустих та почорнілих полях гучну нашу пісню, якою забивали ми монотонно та нудьгу, що глибоко розсілась та безнастанно тліла на дні нашої душі. Широка дорога, висаджена по обох боках старими, розложистими липами, вистелена грубою верствою пожовклого, сухого листя, довго тягнулась між широкими полями, аж згубилась в густім, дубовім лісі. Запах лісової тіні і перегнилого листя оживив нас і відсвіжив наше тіло, змучене довгими і тяжкими маршами та завзятими боями, які перейшли ми недавно під Коростенем та столицею Волині Житомиром. Лісна тишина, переривана лиш час від часу тихим пошумом верхів'я старих дубів, ділала успокоючо на наші збоїлі нерви. Пісня замовкла і ми вслухані в ритмічні удари власного серця — їхали вперед. Думки

стрільця. Я підїхав до нього і він доніс мені, що в містечку знаходяться Денікінці, з котрими, подумав я, прийдеться нам збройно розправитись. Я зіхав з пушками вліво на край ліса та приказав вкопатись. В низу, як на долоні, розложилось між малими узгір'ями м. Брацлав, відділене від нас глибокою рікою Богом. Наша піхота підїшла над самий беріг ріки, заняла причілок моста і пробувала ввійти до міста. Саме в той час привітав їх ворог скорострільним вогнем. Стрільці розсипались в розстрільну і відповіли густою стріляниною. Боротьба розгорїлась на добре, головно за посідання моста, куди старалась наша розстрільна ввійти та за всяку ціну заночувати в містечку.

Поволі западала ніч — однак боротьба не вгавала. Мимо нас переїздили перші підводи з раненими піхотинцями в сторону Немирова. Я приказав потягнути телефонічну лінію до перших

позицій піхоти та сам підійшов туди, щоб докладніше розглянутись та ознайомитись з створеною ситуацією і розпочати спільну акцію. Хильцем придорожнім ровом спускався я вниз. Кругом мов рої розярених бжіл брели острі кулі та заривались в чорну ораницю. Над рікою лежали наші стрільці. Я зупинився при команді сотні і тут розложив полевий, телефонічний апа-

новили підждати дня і приходу наших дальших сил, окопуючи і скріплюючи тимчасом свої позиції.

Вернувши до своїх пушок, застав я пушкарів, як відпочивали по тяжкій роботі. На обрії показався круглолиций місяць, та в супроводі зір приглядався спокійно сонним пушкарям, що обсіли кругом розложений вогонь та згадували події сьгоднішнього дня...

І. ІВАНЕЦЬ

рат... Незабаром зясніла на погасаючій небо-склоні наша перша шрапнеля, роздираючи пронизливо сіру темряву ночі. Командую малу поправку і друга шрапнеля розсипалась саме над сильною групою Денікінців, що боронила моста. Дві дальші гранати зарились глибоко поза ними в бруковану вулицю, розкидуючи при тім купи каміння та дрібного, тяжкого заліза, засипуючи ним і доми і ворожі ряди. Задавлені потовчені шиби вікон, застогнали ранені. Десь зза горба відізвалася і ворожа батарея, засипуючи наші пушки градом куль. Пушки наші не змовкали, а збільшили свою діяльність, обстрілюючи ціле побережжя, на котрому концентрував свої сили і обсаджував лінію противник. Від вогню наших гранат запалився дім по ворожій стороні. Буйне полум'я бухнуло в гору огненними язиками та освічувало нам поле ворожої операції, даючи нам можливість кращої орієнтації. В місті повстала паніка — яка силоміць уділювалась золотопагонним царським воякам. Наше стрільцтво вміло використало хвилю і кинулося до наступу на міст. Хто мав нагоду бачити ті, облиті золотом полум'я обличчя наших борців, — по віки забути їх не в силі. Кинулися на міст. Упали нові жертви. Крик і зойк ранених змішався з лоскотом і тріскотом перепалених бальків палаючого дому. Ворог подався взад, залишаючи на місці убитих і ранених. Однак хвилю пізніше надійшла з міста сильна підмога і наші, забираючи полонених, подалися на свої позиції перед мостом. Ми поста-

Бригадир

На сході рожевіло. В місці тліли згарища запаленого дому і заносило на наш бік смердючим димом. Сотню застали ми вже в глибоко викопаних ровах. На лиці стрільців слідна була перевтома від вчорашного наступу і недіспаної ночі. Ту і там видніли глибокі ями, вириті ворожими гранатами. Свіжі сили піхоти розійшлися в ліво і право від моста та забрались горячково до праці. Час від часу відзивалися крісові стріли, а кулі перелітали попри нас і ховалися в землю. Прикміді сотні збивали стрільці пороми, котрими готовилися переправляти через ріку в місто. Кмдт батареї інформався про становища ворожих скорострільів, їхньої батареї та більших згруповань військових сил. Кмдт піхоти радо і вичерпуючо уділював нам своїх рад і опостережень, так що ми перед сходом сонця відійшли неспостережено в сторону ліса, до своїх позицій. На місці, де стояли вчора мої пушки, чекали на нас коні. Телефоністи затягли лінію до нового становища батареї. Ми виїхали скоро з ліса, а нам назустріч виглянуло ясне, червоне сонце, в полум'ях котрого блестіли дула чотирох наших пушок. Батерія лід проводом пор. Ліщинського, уставлена паралельно, стояла готова до стрілу, а пушкарі зносили з возів музичійні скриньки і укладали коло пушок. Шестикінні запряги відїздили взад до обозів. Батерія приняла бойовий вигляд.

На фронті тихо, як перед бурею. Командант батареї виїхав зі мною на зірний пункт, щоби з нового становища остріляти батарею. Ми задержались побіч вчорашнього постю моїх пушок. В долі відкрився вид цілого міста, в котрому завмер

всякий рух. Лиш денде майнула вояцька постать і блиснула до сонця золотом своїх пагонів. У вікнах високого двоповерхового дому завважили ми рух — це був ворожий зірний пункт. Першою нашою задачею було перешкодити ворожим зорцям в їхній праці, унещкідливити їхні спостереження і викинути з високоположеного пункту. Сотник підійшов до полевого телефонічного апарату і подаючи відповідні мірники зажадав шрапнелі. За хвилину рознісся понад лісом грімкий гуркіт гарматного вистрілу, а над високим домом показалась біла хмаринка експлозуючої шрапнелі. „Ось і маємо їх“ — радісно крикнув сотник. У відповідь на нашу цільну стрільянину почала ворожа батарея острілювати вчорашнє місце постою моїх пушок, викликаючи в нас сміх.

Підготовка до властивої і рішучої боротьби йшла повною ходом і тривала цілий день. Під вечір одержали ми приказ з полку, щоб бути готовими до завтрашнього раннього наступу, який ми мали розпочати своїм артилерійським вогнем. Пушкарі розбивали шатра та зносили з ліса сухе листя, вистелюючи собі мягкі ложа. Поруч батареї зправа блимала високо завішена лямпка, що служила нам за помічну ціль на ніч. На небо викотився місяць, до котрого моргали своїми ясними очками сотні зір.

Дніло, як ми виїхали на зірний пункт.

— „Галльо!“ — зателефонував сотник — „батерія готовись до стрілу“.

— „Батерія готова“.

— „Гранати — пушки поодинокко вогонь“.

— „Віддано“.

— „Добре, повтори“.

Причілок моста засипаний нашими гранатами покритися темно-сірою курявою. Ворожа передня сторожа почала пересуватись в бік, коли наш скоростріл посіяв по ній градом пискливих, сталевих куль. Над берегом ріки китлувалось мов в горшкку киплячої води. Ворожа батарея фрила наші піхотинські окопи, вимішуючи їх з тілами живих людей. Ми спрямували тому свій вогонь на високий дім. Ліве крило білого дому обсунулось — поцілене нашою гранатою, а за другою лишилась по самій середині широка, чорна діра. З дому вибігло кілька постатей і опрямувалось в сторону батареї. З часом почала ворожа батарея змовкати під напором нашого вогню. Наша піхота, яка по геройськи видержала до тепер вогонь противника, вийшла з окопів і швидким бігом спустилася поромами на воду. Переляк огорнув ворожу лінію і вона в неладі подалася в місто. Почало стихати, скопи противника опустіли, лиш тут і там стогнали ранені. Далековидами завважили ми „як пільною доріжкою, утікаючи, їхала чвалом денікінська батарея, а групами і поодинокко, хильцем з кісами в руках бігли утомлені і перелякані піхотинці...“

Над містом залопотів в осіннім вітрі жовто-блакитний прапор. Улицями Брацлава машерувала бадьоро військова стежа побідної, Галицької Армії...

Українці — Богданові Лепкому

Нарід для свого існування мусить плекати ідеальні вартости. Без них він згине. Тими, що в першій мірі стоять на сторожі духа, є письменники. Їх слова в артистичній формі сягають найдальших закутин землі. Їх пісні співають люди всюди, де вони не знайшлися. Вони ставлять своїми творами зеркала народові (а то й цілій людськості), щоб він приглядався і злих сторін обминав, а добрі розвивав. Вони допомагають народові перетривати й найтяжчі часи, а також ставлять примір розвязки найпекучіших його проблем.

Тим, що вже більше як сорок літ трудиться на ниві нашої культури і письменства і нині вибився на чоло працюючих пера — є Богдан Лепкий. За його великанську працю і культурне надбання в ділянці літератури належить йому вдячність від всіх нас. Щоб бодай в малій частині сплатити довг, затягнений народом у письменника, бережанське громадянство, зпоміж якого Він вийшов, рішило дати почин до ювілейного дару для Богдана Лепкого з нагоди його шестидесятиліття. Нашим горячим бажанням є, щоб Богдан Лепкий міг всеціло віддатися письменству між нами, куди його часто спрямовують спомини молодости. Ми переконані, що при більш сприяючих обставинах

наш славний письменник обдарує ще неодним жемчугом духа свій нарід. Ми бажалиб, щоб в Бережанах повстав дім в дарі нашому письменникові.

Отсею дорогою звертаємося до всього українського громадянства із зазивом помогти здійснити задумане діло. Просимо завязувати повіт. комітети, які занялисяб збіркою і дорогою ювілейних концертів призибали потрібні фонди. Звертаємося до економічних і культурних інституцій, щоб вставили відповідну суму в бюджеті на отсе культурне діло. Числимо також на поодинокких громадян, які поспішають нам з поміччю.

Богдан Лепкий є всеукраїнським письменником, тому віримо, що наш голос знайде прихильний відгук й серед заморської еміграції.

Українці, памятайте, що культурний світ оцінює нарід також по вдячності для його найліпших синів.

Бережани дня 11. лютого 1933.

За „Комітет ювілейного дару для письменника Богдана Лепкого“

Голова:

о. Е. Бачинський.

Секретар:

Др. В. Гриневич.

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давнішої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: *Д-р Іван Карпинець.*

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА П БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

г) БОЇ НА ВІДТИНКУ „ГРУПИ ГОФМАНА“ ДО ВЕЛИКОЇ УКР. ОФЕНЗИВИ (17. II. 1919. р.)*).

1. **Бої частин „Групи Гофмана“ в часі її організації.** „Група Гофмана“ творилася від половини січня аж майже до половини, а то й по кінець третьої декади січня. Та в цьому часі, коли вона організувалася, її частини не дармували, а тільки мусили приймати участь в боях, хоч вони мали характер тільки або демонстраційних, або дрібних позиційних випадів. Бо Поляки в цьому часі, по своїй офензиві в днях 12—13 січня, (1919. р) були ослаблені, а Українці ще не сконцентрували більших сил в якомусь місці. З цих боїв частин „Групи Гофмана“ слід згадати про такі: На саме Богоявлення (19. I.) дістала сотня чет. Йовика наказ, здається прямо зі Самбора, демонструвати наступ з Поріча Грунтового здовж Верещиці на Любін Великий, чи на Поріче Любінське. Сотня виконала наказ, та мала поважні втрати від польської артилерії та скорострільів з Любіня Великого. В цьому часі робила наступ в напрямі Черлян певно й котрась сотня з куріня сот. Станіміра, та про це нічого ближче не знаємо крім згадки в праці Гуперта. Він пише, що група Зелінського відперла 19. I. наступ на Поріче Любінське і Черляни та стратила при цьому 18 людей, в чім 4 старш. („Walki“..., 166).

Дальше Гуперт пише, що 22. січня заняли Українці село Милятин при залізничній стації Родатичі (там-же, 166). Певно, що це зробила якась частина з „Групи Гофмана“, але яка, не знаємо; можна здогадуватися, що це зробила може котрась сотня з куріня сот. Станіміра.

2) **Фронт „Групи Гофмана“ з кінцем січня 1919 р.** Завдяки заняттю Милятина, фронт „Групи Гофмана“ з кінцем січня ішов приблизно через такі місцевості: від Довгомостик коло Суд. Вишні, де була сотня чет. Чайківського через села Милятин, Годвишню, Стоділки й Угерці Незабитівські аж певно по Мальованку, які держав курінь сот. Станіміра, а дальше через села Поріче Грунтове а певно й Задвірне, які держав курінь пор. Гладилевича. Кінцева границя групи на правім крилі. с. Піски було здається необсажене, бо недалеко

від нього йде залізничний шлях Львів-Самбір, на якому оперував панцирний поїзд ч. 2. Зрештою ця місцевість творила глухий кут, який не треба було обсаджувати. Піхотні сили групи були скріплені артилерією „Дніпровської Гарматної Бригади“. Штаб і база групи приміщувалися в Рудках.

Боевий стан групи міг виносити тоді около 1.000—1.100 крісів і трохи скорострільів; крім цього було 25 гармат (разом з тією на панцирнім поїзді). Харчевий стан вносив, як вже згадувано в попереднім числі около 2.000 людей та досить поважну кількість коней (около 600).

„Група Гофмана“ мала проти себе більшу частину групи полк. Серди, який 22. I. 1919. обняв команду по ген. Зелінському; відтинок цієї групи, як подає Гуперт, тягнувся від Судової Вишні через Городок Ягайл. аж до Каменоброду (на північ від Городка Ягайл.). А на правім крилі мала „Група Гофмана“ проти себе частину групи, яка держала Любін Великий; ця група займала одним полком (37. п. п.) Поріче Любінське. Сама група Серди була значно сильніша від „Групи Гофмана“, бо числила 3.970 вояків і 24 гармат.

3. **Події на відтинку „Групи Гофмана“ в першій половині лютого 1919 р.** Але й українські сили на рудецькому відтинку, починаючи десь з самого січня, зачали щораз більше рости, а це у звязку з пляном Начальної Команди, щоби перервати залізничний тор Львів—Перемишль і відтяти тим самим польські сили у Львові від їх бази в західній Галичині. Та заки ще прийшло до офензивних операцій, відбувалися на фронті „Групи Гофмана“ ту й там дрібні акції позиційного характеру. І так Гуперт подає, що укр. артилерія острілювала тоді Черляни (й Любін), що між Родатичами і Судовою Вишнею острілювали Українці особовий поїзд, а 4. II. вдалося перервати (певно ушкодити) залізничний тор. („Walki o Lwów“ 176). Це перервання тору було певно ділом сотні чет. Чайківського.

Дальше Гуперт подає, що 13. II. Українці підійшли від заходу на Городок і досягнули лінію Доляни—Угерці Незабитівські, а це створювало для залізничного шляху Львів—Перемишль, в місці на захід від Городка грізну небезпеку, тим більше, що рівночасно українська артилерія острілювала Судову Вишню. Ситуація залізничного тору Судова Вишня—Городок Ягайл. постійно погіршувалася. Вправді полк. Мінкевич оборонив з Перемишля залізничний тор під Судовою Вишнею, але тор передусім під Родатичами стояв і надалі під обстрілом української артилерії й щораз більше видним ставав намір Україн-

* На основі: А) друкованих річей а то: 1) Hupert Witold: „Walki o Lwów“; 2) M. W.: „Rudki pod okupacją ruską“; 3) Звідомлень Укр. Генер. Штабу в часописі „Решубліка“. Б) рукописів а то: 1) Спомину п. м-ра Антона Таранавського; 2) Нарису історії 8. бригади о. др-а Вергуна; 3) Записок п. Володимира Костика. В) Устних інформацій п. інж. Григорія Йовика, п. Омеляна Верхоли й власних спостережень автора.

Справлення помилки. В попередньому числі в заголовку розділу „г“ має бути: Закінчення організації групи.

ців, щоби саме в цьому місці відтяти Львів від заходу („Walki“... 177).

Як видно з цього, артилерія „Групи Гофмана“ розвивала тоді живу діяльність. Із записок пор. Волод. Костика, що був приділений 2. П. до 1. гармат. полку „Дніпровської Гарматної Бригади“ виходить, що цей полк стояв в днях 3—9 лютого в Орховичах, звідки його батареї могли острілювати Судову Вишню, а в днях від 10. аж до 18. лютого в Годвишні на фільварку; батареї вели в цьому часі позиційну боротьбу.

4. Початок бомбардування Поляками Рудок з літаків. Але й Поляки не дармували. 4. лютого, саме в часі торгу в Рудках, надлетів перший раз польський літак. Вправді залога міста стала його зараз острілювати з крісів, але він успів кинути 3 бомби, які нарobili переполоху серед цивільного населення, хоча шкід чи жертв не було майже жадних. Від цього часу починають появлятися польські літаки щораз частіше над Рудками, та кидати бомби, які забрали трохи жертв передусім з-поміж цивільного населення.

5. Випад Поляків з Поріча Любінського на Поріче Грунтове. Також польські частини проявляли діяльність а найзамітнішою подією був їх випад з Поріча Любінського на Поріче Грунт., що відбувся 15. лютого, та мав спочатку деякий успіх. Цей випад відбувся в часі пересування частин групи, коли то курінь пор. Гладилевича, доповнений сотнею чет. Дранчука, обняв район Добрянні—Милятин—Бар, а курінь сот. Станіміра — район: Годвишня—Угерці Незабитівські—Нойгоф-Поріче Грунтове. Цю останню місцевість мала обняти сотня пор. Тарнавського. Ця сотня обсадила Поріче коло півночі з 14. на 15. лютого, та вже досвіта стрінула її катастрофа. На основі опису п. м-ра Антона Тарнавського, тодішнього команданта цієї сотні, перебіг події представляється так:

Часть сотні пор. Тарнавського розташувалася в селі, а друга частина була на стійках і стежах передусім у північній частині від сторони Поріча Любінського (і Любіня Великого). Докладне обсадження оборонної лінії мало наступити зрана. Тимчасом вночі одна сильна сотня Поляків з 4 скорострілами пересунулася з Поріча Любінського поміж Завидовичами а Порічем Грунт. на зади, чого стежі сотні не завважили, бо земля була прикрита грубою верствою снігу, а Поляки повбирали на себе білі сорочки. По півночі почалася на задах сотні стрілянина та вибухи ручних гранат. Пор. Тарнавський мав у селі пів сотні, (друга пів сотня була на стежах і стійках поза селом) і з нею пішов наосліп до наступу, який, річ ясна, мусів заломитися. Частина людей згнула, частина дісталася в полон а решта, користаючи з ночі, вирятувалася, разом з пор. Тарнавським утечею через Верещицю. Друга півсотня, що була на стежах, вирятувалася в цілости, бо пор. Тарнавський ще перед своїм наступом розіслав до стеж вистових з приказом, щоби стежі подалися на Завидовичі; це їм вдалося.

Пор. Тарнавський, хоча знав, що Поляки мають чисельну перевагу, казав наступати тому,

що до цього приневолювало його положення Поріча Грунт. Воно є окружене від сходу й полудневого сходу Верещицею. Тому, що Поляки були на півночі (в Порічу Любінським) а зі заходу й полудневого заходу вдиралася польська сотня на зади, треба було шукати щастя в пробою; щойно як це не повелосся, шукав він з розбитками щастя у Верещиці. Під градом куль, завдяки ночі, дісталися всі на другий беріг, а звідси до села Піски або до Чулович, де застали якусь сотню під командою здається пор. Утриска з Комарна. Ця сотня рушила на відсіч і коло 10. години рано відбила село Поріче, взяла навіть трохи Поляків в полон і здобула 1 скоростріл. При ліквідації цього випадку взяла участь залога панцирного поїзду ч. 2, яка острілювала з двора у Порічу Задвірнім Поляків скорострілами й одна батарея, здається під командою сот. д-ра Царевича. Того самого дня сотня пор. Тарнавського зібралася знову й показалося, що втрати не були дуже великі, та що сотня була ще боєздатна. Її доповнено будь-то новобранцями, будь-то присланою з Рудок резервою й вона держала далше Поріче Грунтове.

Офіційальне повідомлення Укр. Генер. Штабу з 15. II. 1918. пише про цю подію так: „Зранку удалосся Полякам наступом заволодіти селом Поріче Грунтове (10 км. на північ від Комарна). В полудне відперто ворога з названого села протинаступом наших частин. Ворог стратив 10 убитих і ранених, в полон попали 3 стрільці і один машинний кріс. Наші страти зовсім незначні. Нач. Штабу Г. А. полк. Мишковський. („Република“ ч. 14. з 18. II. 1919.).

Такий відірваний випад, як цей описаний, а яких в цьому часі було на різних відтинках українсько-польського фронту досить, не приносив крім втрат у людях, жадної користі ні одній ні другій стороні. До деякої міри він характеризує тодішні змагання, що перемінилися в позиційні бої. Цей випад закінчив позиційну боротьбу на рудецькій відтинку, бо за два дні, це є 17. лютого (1919. р.) розпочалася перша фаза української офензиви з цього відтинку на залізничий шлях Львів—Перемишль.

д) УКРАЇНСЬКА ОФЕНЗИВА НА ЗАЛІЗНИЧІЙ ШЛЯХ ЛЬВІВ—ПЕРЕМИШЛЬ (1. фаза).

1. Оцінка тодішнього воєнного положення в польській літературі. Заки прийдемо до опису подій в часі офензиви на залізничий шлях Львів-Перемишль, мусимо перше подивитися на цілість ситуації, передусім таку, якою вона видається деяким польським авторам праць про українсько-польські воєнні змагання цього часу. Передусім зреферуємо погляди Сопотніцького та Гуперта; вони оба брали визначну участь в українсько-польських боях, тож їх описи основані у цього останнього ще на різних польських документах з цього часу, годяться — на нашу думку — в яких 90 відсотках з тодішнім станом.

Отож Сопотніцький у згадуваній вже часто книжці п. з. „Кампанія польсько-українська“, пи-

ше так: По боях у грудні 1918. р. і першій половині січня 1919. р., Українці відзискали повну свободу ділання, натомість ведення операцій для Поляків було значно трудніше. Переважаюча частина польських відділів була звязана в районі Львів—Бартатів—Любін Великий—Любін Малий—Мшана. „Получення“ — докладні його слова — „цих сил з власною операційною підставою, положеною на захід від Сяну, було поважно загрожене, а вдалося вдержати виключно завдяки пасивності й неспосібності (nieudolności) противника“. (стор. 94; підкреслення наше — І. К.).

Дальше він пише, що ініціатива, по невдалій офензиві Поляків дня 4. лютого 1919. р. на Вовчу Долішню й Болозву Горішню (коло Хирова), зачала переходити поступенно в руки Українців. Їх команди, пише він — підбадьорені в високій мірі чеським нападом на польські землі, започаткували приготування до ведення більших офензивних акцій. (стор. 101.).

Оцінюючи ситуацію з українського становища, пише Сопотніцкий дослівно так. „Загальне положення в 2. половині лютого було для Українців дуже корисне, бо більшість польських військ була звязана у Львові й місцевостях, положених по обох сторонах залізничного шляху Львів—Городок Ягайлонський. І тільки виключно слабші групи залишено в околицях Хирова й Рави Руської. Решта відділів була розпорошена, переважно в цілі забезпечення залізничних шляхів Перемишль—Львів, Перемишль—Хирів і Ярослав—Любачів—Рава Руська—Белз. В Перемишлі знаходилося ледви кілька слабих відділів піхоти й артилерії. Стягнення більшої підмоги стрічало поважні труднощі й потребувало довшого часу. Українська операційна ціль вимагала виперти польські оружні сили зі Східної Галичини, що безперечно можна було тоді досягнути операціями рішучо зачіпними. (підкреслення наше—І. К.). Однак наступи на польські становища під Львовом і в районі цього міста, як також на Бартатів і на Любін Вел. мали невелику надію на успіх, бо стрічали там зосереджені війська, приготовані до завзятого оборонного бою. Натомість далеко лекшим завданням, але рівночасно й небезпечним, так для вдержання Львова, як і для польських відділів, звязаних в недалекій його околиці, було перервання залізничної лінії між Перемишлем і Городком Ягайлонським. (стор. 101—102; підкреслення моє — І. К.).

Вкінці вповідає Сопотніцкий свій погляд на якім відтинку і в якому напрямі належало провадити ці операції. Цей його погляд є, на нашу думку, — настільки правильний, що коли-б українська офензива була відбулася на відтинку

і в напрямі, про який згадує Сопотніцкий, то правдоподібно вислід українсько-польських змагань був би інший. Подібні думки вповідали й старшини У. Г. А., що брали в цих боях участь. За подібною концепцією був певно і ген. Кравс, оскільки це можна виміркувати на основі тодішніх випадків, які довели навіть до його димісії; про це ще буде мова дальше. Отже тому цогляд Сопотніцкого заслуговує на те, щоби його тут подати в цілости.

„При подрібнім розгляді способу ведення цієї задачі“ — пише Сопотніцкий — „слід би піднести, що її можна було досягнути зосередженням всіх злишних сил в околиці Рудок, та посуненням їх в напрямі Судової Вишні й Родатич, або також угрупуванням більшости військ в окрузі Самбора й ударом через Гусаків і Міжинець на Перемишль, при чім в кождім випадку треба було демонструвати на всіх інших важніших напрямках. Коли перша задача була вправді лекша, але менше успішна, то друга вимагала більшої вправи у веденню, але була без порівняння вразливіша й небезпечніша“ (для Поляків — І. К.). „Отже безперечно“ — пише Сопотніцкий дальше — „для Українців надійшла найдогідніша хвиля д смілого, безоглядного й завзятого (zaramiętatego) удару на Перемишль, опанування цього міста й цілковитого знищення тамошніх мостів на Сяні. (підкреслення моє — І. К.). Вразі напору свіжих і переважаючих польських сил зі заходу, могли Українці все ще, подаючися крок за кроком у східнім напрямі, знищити залізничний шлях між Перемишлем а Городком Ягайл. на більшим просторі, щоби в цей спосіб унеможливити на довший час довіз поживи й амуніції, що була конечно потрібна польським відділам, які оперували в околиці Львова. Однак Українці вибрали для Поляків найдогідніший і найменше шкідливий напрям, ударяючи на Любін Вел. (17. II. відбувся наступ VII. львівської бригади на Любін Вел. від сторони Дубової Долини, який закінчився невдачею. — І. К.), а по відпертю їх наступів — на Братковичі й Родатичі (на захід від Городка Ягайл.),“ (стор. 102; підкреслення моє — І. К.).

Дещо подібно висказується Гуперт, автор книжки „Walki o Lwów“ Він пише, що в польським війську в третій декаді січня трапляються випадки, які зраджують фермент, а в цьому часі Українці побільшують прискорено свої сили. Польські обчислення подавали скількість українського війська в боевім стані дня 19. I. на 43.350 вояків, що давало в порівнянню з 4. січня більше о 11.500 людей. По обох сторонах залізничі Львів—Перемишль мало натискати, після їх обчислень, від полудня 7.800 а від півночі 2.000 українських вояків. (стор. 164).

(Дальше буде).

Великий день

Написав: Т. К.

(Докінчення.)

Приведемо звідти кілька уривків, що дали основу творові Купчинського:

„Задрожала вода Стрипи й повстали малесенькі хвилі. Імлюю сповилася могила. Перестали мерехкотити зорі, зупинився місяць.

„Поволи отворилася могила... І почали з неї виходити самі молоді, самі гарні молодці...

„І всі звертаються до того, що поволи, повагом, останній вийшов із могили... А він так само кинув оком по полях і його лице мов зраділо від якоїсь таємної радості. Спокійно кинув у громаду слово: Збірка!

„І дивнії дива почали творитися в ясну маєву ніч... На зазив із подільських ланів почали отворитися могили. І над Дністром, і в Карпатах, і над Дніпром, гень усюди, де тільки зложили до неї того, що мав на шапці рідну відзнаку, що мав мазепинку, а в серці віру“.

Таку картину дав сам Вітовський. Купчинський переніс сцену на Маківку, впровадив символічні постаті (Духа Черні — уосібнення низького в національній душі, мужика — байдужність, сина — нове покоління, врешті Арх. Михайла — опікуна України) і тим здраматизував доволі невиразну під драматичним оглядом картину. Твір пронизаний думками автора, його відношенням до минулого, що можемо бачити й у інших його творах. Як такий, твір Купчинського нагадує подібні твори в нашій літературі, як Ст. Руданського „Цар Соловей“ (1857) з поетичним уосібненням України, О. Кобця „В Тарасову ніч“ (1917), чи, врешті, В. Пачовського „Сон української ночі“ (1903). Нагадує, очевидно, лише загально, так само як син — надія нації нагадує молоде покоління з „Мойсея“ Франкового, а іменно тим, що переймається ідеями пророка, рветься до вищого — у протилежність байдужим, батькам, зайнятим лише шкурними інтересами. Ближчі подібності можна завважити хіба між „Сном української ночі“ й „Великим Днем“, іменно у змалюванні

там демона, тут — духа черні, деякими окремими поглядами чи ситуаціями. Хоч подібності ці дуже далекі, якщо брати оба твори в цілості. Твір Купчинського наскрізь оригінальний і всяких „запозичень“ у нього, звичайно, шкода дошукуватися.

До друку автор дещо змінив свою драматичну поему. На порівняння в цьому напрямі дозволяє рукопис твору (де він, до речі, називається не „Великий День“, а „День 1. падолиста 1918 року“ — очевидно, треба 1919, бож це діється після смерті Вітовського, яка мала місце в серпні 1919 року — очевидна похибка переписчика), який скопіював був задля вивчення ролю хорунжого УГА, Антін З-ський і передав авторові цих стрічок. Крім менших змін треба згадати, що в друкованому тексті дано режисерські замітки віршом, далі пропущено кілька стрічок із монольогу Вітовського (на ст. 9), вставлено багато в діяльогу Вітовського з Духом Черні (ст. 16—19), що причинилося для більшої плястички й виразистости, врешті змінено дещо мову вояків до Вітовського (ст. 34—35). Зрештою твір друковано без суттєвих змін.

Отсими кількома словами бажалося пригадати один із найцінніших творів, які видала наша післявоєнна література. І хочби вже лише за цей один твір, без огляду на інші, авторові належить почесне місце в історії нашої літератури. Він зумів тут злучити артизм форми з прегарним змістом, що разом буде ще довго пригадувати сучасникам і майбутнім поколінням Січових Стрільців — і автора в таборі полонених у Тухолі. А перш усього — той

день святий,

Ні! Не святий, а трисвятий! (ст. 8).

Др. Андрій Лунів, б. сотник У. Г. А.

Ненадійно і передчасно покинув той світ ще один учасник Великих Подій добрий товариш і колишній вояк бл. п. сотник У. Г. А. Др. Андрій Лунів, довголітний член „Червоної Калини“ та невіджалований громадянин і діяч Борщівщини.

...„Відлітають сірим шнурком“ — щораз менше залишається тих, які міряли твердим вояцьким кроком широкі рідні ниви і шляхи далекі.

Кого не доконав тиф, чи куля, тому підірвав на все здоровля й нерви чотирокутник смерті.

Одною з жертв тієї Великої Епопеї був і Покійний. За світової війни служив як фронтовий старшина 89-го авст. п. п., від листопада 1918 як сотник У. Г. А., як начальник штабу Дивізії от. Долуда.

По розпаді У. Г. А. залишився на Великій Україні, де зазнав крім голоду й холоду ще страхіть большевицької „Чека“. Літом 1921 р. вернувся в Галичину та відчинив адвокатську канцелярію в Борщеві.

Ур. 1883 р., помер 22. II. 1933. Похорони відбулися при величезнім здвизі народу з цілого борщівського повіту. Вічна Йому пам'ять.

Від Видавництва

Минулий, 1932 рік, який спутав розгін нашого Видавництва ненадійним загостренням кризи, не дав змоги Управі Ч. К. продовжувати видавничу діяльність у такому темпі, як попередніми роками. Треба було освоїтися з новими умовинами, а змагаючись зі скрутою, винайти найкращу золоту середину.

Вирішено — ошадність і оглядність. Ошадність це велика полекша, та оглядність, в тому випадку з видаванням нових книжок — не все поплачує, навпаки приносить і втрату, бо Видавництво мусить виконувати намічене завдання, видаючи книжки та збуваючи їх.

Всеж таки затримка з видаванням нових книжок у 1932 році мала своє оправдання. Широкий видавничий розгін Ч. К. в попередніх роках, хоча й не переважав книгарських полиць, то помітно зтяжів на постійних відборцях книжки, обдовжуючи їх на доволі високі квоти, що, річ ясна, мусіло заважити і на дальшій працездатності Видавництва, якого зобов'язання супроти друкарень та доставців паперу заєдно зростали. Довелось ужити всіх заходів для ліквідації тих боргів і залеглостей, а в зв'язку з тим прийшлося спинити на довгий час видавання книжок, щоб таким способом відтяжити обдовжених постійних відборців видань Ч. К., даючи їм змогу сплачувати давні борги.

Ці заходи, хоча не вдалися в цілості, то всеж таки не залишилися без успіху. Богато залеглостей стягнуто і Видавництво покрито ними найпекучіші зобов'язання супроти своїх вірителів, так, що з початком 1933 р., після цілорічної передишки, могло знову почати друк книжок.

Першою появою на книгарському ринку була книжка І. Борщак-Р. Мартеля „Мазепа“, прийнята з незвичайним захопленням читачами та рецензентами української преси. І дійсно, цікава вона та вартісна, як перша модерна біографія великого Гетьмана, опрацьована на основі нових джерел, з повними текстами листів Мазепи до Мотрі та окремим додатком — поемами Байрона і Віктора Гюго, притому доволі дешева, мимо великих коштів накладу.

В останніх днях появилася другий випуск, — а саме „Відродження Буковини“ спомини відомого буковинського діяча, бл. п. інсп. Омеляна Поповича, в яких змальовані події з перших днів відродження Буковини аж до кінця визвольної війни. Це самотні спомини з Буковини і тим

більшу мають вартість, що заповняють немаловажну прогалину в нашій мемуаристиці.

Кінчиться друк довго очікуваної III-ої частини повісти Р. Купчинського „У зворах Бескиду“. Ця повість є продовженням двох перших частин „Курилася доріженька“ і „Перед навалою“, не менше цікава, тим самим не менший матиме успіх серед читачів. Давно заповіджені „Вилітали Орли“ появляться щойно як чергова частина, це є IV-та.

Видавництво випустить небаром мистецький портрет Гетьмана Мазепи, кисти арт. В. Дядилюка. Репродукція ця, в 12 кольорах, виконана мистецько, буде прикрасою не лише кожної хати, але й кожного найвибагливішого сальону.

Готується до друку Крезуба „Нарис історії польсько-української війни“, — опрацьований на основі українських та польських джерел і спогадів учасників. Книжка ця буде першою спробою відтворити в цілості перебіг цих важливих подій 1918—1919 рр., щоб подати їх в правдивому, несуперечному висвітленні.

Це булоб стільки про діяльність Видавництва в останніх місяцях 1933 р. Білянс за 1932 р. буде оголошений в черговому числі „Літопису Ч. К.“, це є за травень, бо саме в квітні відбудуться Загальні Збори „Видавничої Кооперативи Червона Калина“.

Наприкінці декілька слів до Передплатників нашого журналу:

В жовтні минулого року ми оголосили, що здержимо висилку „Літопису“ тим усім, що залягають з передплатою. Та мимо рішучої постанови, важко приходилось нам зривати зв'язок з постійними читачами, зокрема Членами Ч. К. І ми ждали — ще місяць, ще два — в надії, що вони зрозуміють нашу добру волю і відплатять за те вдячністю: в іривнуванням залеглостей.

Проте надії наші мало виправдали себе. Вперта мовчанка деяких довжників доводить нас до краю, вкінці вже й нам не стає терпцю.

Пригадуємо, молимо, а то й погрожуємо ще раз: Передплата і старі довги мусять бути вирівнані! Як не в цілості, то сплачайте бодай ратами! Але зараз, не зволікайте!

На прес. фонд „Літопису Черв. Калини“ зложили: Максим Брилинський, Львів 5.50 зол., проф. Онищук, Буковина 4 зол., Осип Марків, Станиславів 10 зол., Микола Пастрик, Луцьк 1.50 зол.

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

- Брошевич П. ген. пор.* Спогади з часів гетьмана Скоропадського на Україні і повстання народу українського проти влади гетьмана та німців-окупантів. — „Табор“ Каліш 1928, 8°, ч. 9, ст. 57—80; ч. 10, ст. 75—83.
- Українізація XII див. Поділля, справа творення гетьманом укр. армії, повстання проти гетьмана, I. волинський корпус (Директорія).
- Бротрехт Давид.* (Подав Ів. Ставничий). Українські завзятці. „Літопис Ч. К.“. Львів. 4°, 1931, ч. 2, ст. 10.
- IX. 1914. УСС, гал.-угор. границя.
- Б. Т.* Наші герої. Зрадницьке вбивство от. повстанців Київщини і Волині Дмитра Соколовського. Остання пошана мученикам за Україну. „Укр. Козак“. Жмеринка 1919, ч. 43.
- Бфремов Сергій.* Лист без конверта. До „командуючого українським військом“ та „народнього секретаря“ Юр. Коцюбинського. „Нова Рада“ Київ 1918, ч. 15. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918, ч. 11.
- Бфремов Сергій.* На вістрях штиків. „Нова Рада“ Київ 1918, ч. 15. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1919, ч. 11.
- Захоплення Києва Муравйовим.
- Бфремов Сергій.* Під обухом. Большевики в Києві. Київ 1918. 16°, ст. 64.
- Окупація Києва Муравйовим.
- Жалібна книга.* Поіменний спис поляглих членів У. Г. А. у визвольній війні. Вип. I. Львів 1923. 8°, ст. 48. Вип. II. Львів 1923. 8°, ст. 32.
- В списі занотовано 1334 прізвищ. (536 старшин і 798 стрільців).
- Жерницький П.* Біт під Ромоданом. „Нова Рада“ Київ 1918, ч. . . „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918, ч. 16, ст. 241—242.
- Жертви війни.* „Око“. Каліш 1921, ч. 21, ст. 6—13.
- Прийчини до біографій 110 жертв. З того повніші дані відносяться до таких імен: полк. Евген Мишковський, полк. Евген Царенко, сотн. Вас. Мунтян, сотн. Грицько Ашинів, студ. Сидір Пурик-Пуриченко.
- Жибачинський Степан.* Мармарош-сіетеська кампанія. Як Галичани займали Угорську Україну. Кам'янець под. 1919. 16°, ст. 16. Бібліотечка „Стрільця“.
1. 1919. 36 п. ім. Мазени, наступ на Сігот, проти мадярів і румунів.
- Жиди в У. Г. А.* Календар „Червоної Калини“ на 1922 р. Львів 1922. 8°, ст. 132. Кал. „Приятель Укр. Жовніра“ на 1923 р. Львів 1922. 8°, ст. 132.
- З порт. пор. др. Лайнберга, коман-та Жидів. курія.
- Життєписи вождів Української Армії.* „Стрільць“ Борщів-Кам'янець 1919, чч. 44, 46, 48, 50, 53. 91 і окремо: Кам'янець 1919. 16°, ст. 40. Бібліотека „Стрільця“.
- Подано біографії М. Омеляновича-Павленка. В. Курмановича. Ол. Грекова, М. Тарнавського, Г. Ціріца, Дм. Вітовського.
- Жук А.* Мирові переговори в Берестю й держазні межі України. „Вістник пол., літ. й життя“ Відень 1918, ч. 3, ст. 25—27.
- Жук А.* Союз соціалістів-самостійників. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918, ч. 4, ст. 52—53. Є постанови щодо війська.
- Жук С.* В обороні правди. „Громада“. Луцьк 1926, чч. 26, 27.
- С. Петлюра і жидівство, спогади.
- Забуті світом і своїми.* „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 20.
- Про полонених.
- Завзятий отір* пор. Ізвозчика (за А. Марущенком-Богданівським). Кал. „Ч. К.“ на 1932 р. Львів 1931. 8°, календарієм — червень.
- Осінь 1920. 1. к. Лубенський п. АУНР. Котюжани на Поділля, проти больш.
- Загайський І.* Цікава книжка. „Літ. Черв. Кал.“. Львів. 1931, 4°, ч. 6, ст. 22.
- Рецензія на кн. Юрчепка: Шляхами на Соловки.
- Загоруйко П.* Старі картини (з мого денника). „За Україну“. Каліш 1921, ч. 6/7, ст. 20—21.
- М-ко Міньківці, военний побут.
- За Державність.* Матеріяли до історії Українського Війська. Збірник I. Каліш 1929. 8°, ст. 190. Збірник II. Каліш 1930. 8° в., ст. 220. Збірник III. Каліш 1932. в. 8°, ст. 272. Видав Укр. Военно-історичне Т-во.
- Богато статей, присвячених Зимовому походу, Січовим Стрільцям, Сірим, Рейдові 1921 р., Партизанці, Фльоті і ін. визначних авторів, як М. Омелянович-Павленко, М. Безручко, В. Савченко-Більський, В. Петрів, С. Шрамченко, Гл. Лазаревський (рецензії), О. Шпілинський і бог. ін., з схемами, планами, світлинами, малюнками і т. п.
- За додержання Берестейського Договору.* „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918, ч. 32, ст. 470.
- Запит укр. послів у Палаті.
- Задорожний Гриць.* Під ляпським наїздом. „Стрільць“. Кам'янець под. 1919, чч. 58, 62; окр. брошурою під тим же титулом: Кам'янець 1919, 32°, ст.
- Задорянний Василь.* Наддністрянці в Таращанському повіті. „Літопис Ч. К.“. Львів 1932. 4°, ч. 2, ст. 6—7.
- Уривок з приладженої до друку книжки: „Таращанський повіт в боротьбі за самостійність України“. Прихід Наддністрянців у повіт, В перші дні революції. Наддністрянці вступують до війська.
- Зазив* до Старшин і Стрільців Галицької Армії. „Укр. Прапор“. Відень 1921, ч. 4.
- Від Зах.-укр. уряду Преси й Пропаганди у Відні в справі матеріалів до історії війська.
- Заклик.* „Син України“. Варшава 1920, ч. 6, ст. 6.
- Про збір грошей на пам'ятник на ланцутським цвинтарі.

Заклик Бойової Управи збірної станиці Укр. Армії. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918, ч. 13, ст. 193—195.

Заклик Військового Генерального Секретаря Петлюри до війська. „Гром. Думка“. Львів 1918, ч. 5/6, ст. 3—4.

Завадський В. Знахідки до історії 1-го Українського полку ім. гетьмана Богдана Хмельницького. Кал. „Дніпро“ на 1928 р. Львів 1927, 8°, ст. 113—116.

За два роки (1918—1919). Відчит Центрального Комітета Української Народньої Республіканської Партії. (Місце видання?). 1920. 8°.

На ст. 27—29 є розділ: Військова політика в розумінні партії, а на 35 в статуті: Військо.

Заклинський Мирон. Карні експедиції УСС-ів у Херсонщині. Кал. „Черв. Калини“ на 1933 р. Львів 1932. 8°, ст. 67—77.

Червень 1918.

Заклинський Мирон. Моя остання стежа в Карпатах. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931, 4°, ч. 12, ст. 2—4. 30. XII. 1914. УСС.

Заклинський Мирон. На полевій сторожі (Лист У. С. Стрільця з поля). Кал. „Черв. Кал.“ на 1929 р. Львів 1928. 8°, ст. 65—68.

1 і 2 куріні УСС. Над Стрипою Х. 1925.

Заклинський Мирон. Наступ УСС-ів на Олександрівськ 1918 р. Кал. „Черв. Кал.“ на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 46—51.

Спроба відбити у большевиків місто.

Заклинський Мирон. На чужій роботі. Кал. „Ч. Калини“ на 1930 р. Львів 1929. 8°, ст. 142—148.

Техн. сотня УСС. Посухів-Куропатники, 1916—1917.

Заклинський Мирон. Одна кров. Уривок із споми-нів. Кал. „Черв. Кал.“ на 1927 р. Львів 1926. 8° ст. 32—34.

43. австр. стріл. див. Роззброєння стрільців 1918 серпень.

Заклинський Мирон. Перед десяти роками. „Світ“. Львів 1927. 4°, ч. 13/14, ст. 13—16.

Заклинський Мирон. Перший раз на Великій Україні. Кал. „Черв. Кал.“ на 1931 р. Львів 1930. 8°, ст. 19—29.

1918. Укр. легіон на Україні.

Заклинський Мирон. Січові Стрільці на Херсонщині. Кал. „Черв. Кал.“ на 1933 р. Львів 1932. 8°, ст. 54—67.

Власне на Катеринославщині: Олександрівськ і околиці. 1918 р.

Заклинський Мирон. Турки — стрілецькі сусіди 1916 р. (З воєнних споми-нів). „Літопис Черв. Кал.“. Львів 1932, ч. 10, ст. 3—5.

УСС по боях на Лисоні, 1916. IX.

Заклинський Мирон. У. С. С. під кінець 1917 р. Кал. „Черв. Кал.“ на 1927 р. Львів 1926. 8°, ст. 17—22.

Заклинський Мирон. Чотири дні в пекельнім артилерійським огні. „Шляхи“. Львів 1916, ст. 250—254.

Законопроект про політично-правове становище військових. „Відродження“. Київ 1918, ч. 3.

Від Адміністрації.

На висилку передплати за II. чвертьрічча 1933 р., залучуємо до цього числа почтові складанки.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 4. / Квітень 1933.

ЗМІСТ:

Кубанський Дід С. Федорів	2	Перші бої з Денікінцями Павло Магас	15
Роззброєння старш. школи в Камінці Стр. I. XI. 1918. Мих Демянчук	3	Українці — Богданові Лепкому	17
Рейд от. Ю. Тютюнника Ол. Доценко	5	Історія 8-ої Галицької Бригади Д-р Іван Карпинець	18
Ще в справі 10. і 11. листопада 1920 р. Г. Пузіцький	8	Великий День Т. К.	21
Бандит (продовження) Володимир Струць	9	Посмертна згадка: Др. Андрій Лунів, б. сотник У. Г. А.	21
Київський Український Генеральний Вій- ськовий Шпиталь в рр. 1917—1918. Др. Л. Кобилянський	11	Від Видавництва	22
		Бібліографія	23

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 5

ТРАВЕНЬ

1933

ЛЕТУН У. Г. А. ЖАРСЬКИЙ

Перший день на Підзамчу

Спомин*). Написав: М. Д.

До відділу підхор. Меркуна, який дня 2. XI. 1918 р. мав відіхати зі старшинської школи з Камінки Стр. до Львова, попали переважно однорічні австрійської армії, бо У. С. С-ів, через те, що вони знали українську команду, залишено на місці задля обучування новобранців у муштрі. Зпоміж вибраних пригадую собі лише оті назвиська: Мих. Титенич, Снігурович (на імя не знаю як звався), Роман Рибак. Із смерком дня 2. XI. заїхала льокомотива з 3 або 4 тягаровими вагонами на рампу коло самих касарень, де ми стояли вже зібрані. Попрацавши з товаришами, які оставалися в Камінці, заладували ми амуніцію до окремого вагону, всіли та відіхали в напрямі Львова. Спочатку їхали ми грімко співаючи, та чим ближче підїздили до Львова, мусіли мимоволі заховати більшу обережність і навіть говорили нишком. Згодом, в тишині кожний з нас здав собі справу з того, що не їдемо на весілля або прогульку, а тільки на фронт і ми мінялися адресами своїх рідних, щоб на випадок смерти котрого з нас, інші, живучі, знали, кого про це слід повідомити. Ця обміна адресами й згадка про смерть створила якийсь поважний, а то й пригноблюючий настрій. Настрій цей перервала на одній із стацій авантюра з якимись робітниками чи вояками-поляками, що хотіли конче всісти до нашого поїзду, а коли ми їх залишили, з їх сторони впало на наш поїзд кілька стрілів...

Щасливо й без пригоди заїхали ми в околицю Знесіння. Тут поїзд станув. Ми мусіли йти на Підзамче обережно, т. зв. „забезпеченим маршем“. Я попав до передньої стежі, якою проводив одн. дес. Ворона. Обережно підійшли ми до хат, розкинутих вздовж залізничного шляху й вийшли на якусь вуличку.

За кілька хвилин ходу запримітили ми якісь постаті, а коли їх задержали, довідалися, що це українська міліція, яка береже ладу і якраз обходить свій район. Від них впевнилися ми в тому, що Підзамче в наших руках і давши знати про це командантові нашого відділу певніше й скорше підійшли ми, а за нами й цілий наш відділ ближче двірця, а потім упорядкувавшись, бадьорим кроком ввійшли на двірць Підзамче.

На двірці Підзамче застали ми залогу, зложену з бувших австр. вояків-українців та студентів-гімназистів, добровольців. Всі вони нарікали, що їх замало, скріплення не приходить, а вони на ногах ледви держаться і не можуть вдержати ладу на двірці. Ждальні були переповнені цивільними й військовими особами, котрих переворот заскочив у дорозі. Наш командант зголосив телеграфічно Начальній Команді наш приїзд і дістав наказ прийти з відділом до постою Начкоманди, до Нар. Дому. І знову залога Підзамча,

*) Гляди спомини М. Д. „Розброєння старшинської школи в Камінці Струмиловій“. Л. Ч. К., ч. IV., 1933 р.

яка втішилася нашим приїздом, бо думала, що ми її змінимо, або скріпимо, лишилася сама..

Гусаком по обох боках залізничного шляху пішли ми до жовківської рампи, а відти таким-же уладом до Нар. Дому. Інколи, на перехрестях вулиць, мусіли ми перебігати на другий бік, бо крисові кулі дзвеніли понад голови, денде видно було пожежу, а також час від часу чути було вибух гранати й рокотання скорострілу.

По вечері в Нар. Домі пішли ми на спочинок. О 2-ій год. по півночі заалармоваю нас і ми пішли знову на Підзамче як скріплення його залози.

На Підзамчу обняли ми негайно службу та обсадили важніші місця. Черговим нашим завданням було забезпечення з боку головного двірця перед евентуальним несподіваним наскоком противника й тому один відділ (2 рої) дістав наказ зїрвати залізничний шлях в напрямі головного двірця. До виконання цієї задачі треба було або технічних приладів або вибухового матеріялу. Ключів від магазину, де були прилади, не можна було дістати, а також жаден залізничник — переважно поляки — не хотів нам сказати, де той магазин є, а вибухового матеріялу також не було й ним було досить ризиковно послуговатися, бо надмірна давка могла безпогрібно ушкодити сусідні дома, поміж котрі там йде залізничний шлях. Ледви добули ми кілька джаганів та лопат і пішли заосмотрені в свічки до праці. Ніхто з нас не знав, як братися до розкручування рейок. При свічках приглянулися ми рейкам і взялися до розкручування шруб. Робота йшла пиняво. Заблукані кулі падали біля нас на насип, вітер гасив свічки, але все таки робота поступала вперед і за кілька годин ми розкрутили шруби вздовж одної рейки й бодай в однім місці відтягнули її в бік. Можливости доїзду поїзду до двірця Підзамче не було, тимбільше, що рано окопався на рампі на Жовківській вулиці наш скоростріл та піхотна пушка і могли добре обстрілювати всякого, хто зближався би від сторони головного двірця. Та покищо такої небезпеки не було.

Рано дня 3. листопада 1918 р. від сторони головного двірця почали йти бувши австр. полонені вояки російської армії. З початку йшли вони меншими гуртами, а згодом наче повинь заляли ті маси залізничний шлях та прямували в сторону двірця Підзамче а відти в напрямі північно-східнім, у свояси. Річ ясна — були між ними й українці. З ними навязували ми розмови й просили та намовляли затягатися в наші ряди, ставати в обороні рідної землі, одначе від кожного діставали одну відповідь: „Я вже три (чотири) роки „в плену“ наголодувався, набідився, воювати мені остогидло; ви, молодики, воюйте: коли охота, а я йду до жінки, до дітей...“ Поміж полонених замішувалися й українці бувшої австрійської армії і ті не хотіли залишатися з нами, хоча ми обіцували їм, що й на фронт не підуть, тільки будуть сто-

рожити та забезпечувати майно, яке було нагружене на вагонах та по товарових магазинах на двірці, перед грабунками зі сторони полонених і цивільного населення. Та й ті обіцянки не помагали й ми від тієї тисячної маси мали хіба шкоду, а помочі жадної через малу свідомість як бувших полонених-українців, так і наших галицьких українців, котрі з ними йшли.

Як на залізничім шляху кишіло від моря полонених, так у районі дільниці Підзамче, т. є на вулиці Жовківській і їй сумежних, панував у той день (3. XI.) великий, оживлений рух цивільного населення. Люди йшли полагоджувати свої орудки, а при тім знайомі, стрінувшись, обговорювали ситуацію та снували ріжні здогади на майбутне. В кожного на устах було слово: „Україна, українці, розпад Австрії“ і т. п. Рознощики польських часописів викрикували наголос сензаційні заголовки політичних новин.. Поміж товпу в ряди-годи пройде українська стежа, що йде як звязок

до середмістя або пробіжить одинокий вістовий з Нач. Команди до команди двірця Підзамче. Йдучи передполуднем того дня з одною стежею вулицею Жовківською стрінув я колишнього свого товариша (Поляка) зі старшинської школи в Камінці Струмиловій, який оповів мені, що всіх розоружених однорічних не-українців слідуючого дня, це є 1. листопада, заладовано до поїзду й вислано їх до Львова, відки вони розійшлися, куди хто хотів. Розуміється, що багато в тім числі було Поляків, які свобідно дісталися до польських боевих частин та опісля гідно відплачувалися нам за наївність тих, що випустили їх передчасно з рук. Це був хибний крок тодішньої команди касарень у Камінці Струмиловій, бо 90, як не 100, відсотків тих однорічних Поляків брали участь вже в боях за Львів. Та, видно, тоді ніхто не числився з можливістю упадку української державности й легковажив собі противника, або загалом не здавав собі справи з того, що робить...

Київський „Український Генеральний Військовий Шпиталь” в рр. 1917—1918

Спомини. Написав Д-р Л. Кобилянський.

(Докінчення).

Саме перед тим як більшовики напали на Київ, український уряд наказав, щоби кожний, без винятку, мешканець Києва мав завжди при собі „легітимацію“, яка-б підтверджувала тотожність його особи. Ті легітимації були писані на червоному картоні у формі невеликих карток, на яких був надрукований текст легітимації. Видавала такі картки в державних та інших установах відповідна адміністраційна влада. Без такої картки не можна було виходити на вулицю. Ото-ж мені, як головному лікареві Київського Військ. Шпиталю, довелось підписати „швидким темпом“ велику кількість тих червоних карток для всього службового персоналу шпиталю.

А тимчасом сталось от-що.

Скоро тільки більшовики заволіли Києвом, почались труси в державних і громадських установах, в готелях, крамницях, в приватних помешканнях... Більшовицькі „патрулі“ ходили по київських вулицях і в-день і в-ночі, зупиняли всіх, кого стрівали та вимагали, щоби їм показано „документа“. А тих, у котрих знаходили згадану червону картку, гнали просто на розстріл як бананів...

Коли я дізнався про це, то трохи не збожеволів з жаху... Так це значить, що я, підписуючи червоні картки, підписував... смертні присуди! Нащастя, мені не довелось почути, щоби хто-небудь зі службовців шпиталю був розстріляний за червону картку. Але я дозволю собі розказати тут про такий, можна сказати, „щасливий“ випадок.

Був в нашому шпиталі молодий лікар Соловійов — добрий, розумний та працюючий хлопець. Він був з москалів; працював у відділі нервових недуг і мав під своєю орудою електрогідро- та фототерапевтичні кабінети. Так ото до помешкання того лікаря вдерлися ранком озброєні більшовики, обшукали гарянько самого його та його хату і зажадали, щоби він показав їм свого „документа“. А коли той вийняв з кишені „червону картку“, то більшовики, не довго думаючи, повели його на вулицю, прилучили до якогось гурту та погнали поперед себе. Але далі я буду розказувати словами самого д-ра Соловійова.

— Привели нас, — розказував він мені, прийшовши до мене того-ж дня у вечорі, — на подвір'я царської палати. В тій палатці, як Вам мабуть відомо, оташувався головний штаб більшовицького війська, котре захопило Київ. Привели, кажу, нас, ушикували рядком, одного позад одного, поставили вартовик таї стали по черзі виводити кожного з гурту (а було нас в гурті 10 чи 15) кудись у куток в палатному саду. Мені тільки чути було, як там гукали стріли. Я стояв на самому кінці і — дивна річ — цілком спокійно дожидав своєї черги. Мене охопила якась байдужість, апатія. Що-ж! Нічого не вдієш... Смерть так смерть... Коли-б лишень швидше!... Аж тут вартовий, що стояв саме біля мене, нахиляється до мого вуха таї каже тихенько: „на нас тепер ніхто не дивиться, біжіть мерщій та сховайтесь он за тим кущем“.

Я, звичайно, не дав собі того двічі казати і на-

віть не встиг подякувати своєму спасителеві; плитнув як заяць і присів за кущем. Посидів я там кілька хвилин, а далі половз рачки між кущами, вихопивсь з саду тай почимчикував манівцями до своєї хати.

Праця в шпиталі велась якось по інерції. Лікарі, урядовці, лікарські помічники, сестри-жалібниці ходили як манекіни і машинально робили свою роботу. Зате санітарі, доглядачі, кухарі, шевці, кравці та інший нижчий персонал почували себе панамі. Їх не можна було зачіпати і не можна було нічого від них вимагати. Хотіли — робили, а ні — то й ні. Хорі також не визнавали жадної дисципліни. Ті, що були „на ногах“, — і старшини і просте вояцтво, — виходили зі шпиталю, коли їм забажалося, нікого не питаючись, вештались по місті часто навіть в шпитальному одязі, гуляли там, вертались пізно в-ночі, де-хто на підпитку, гупали в двері, сварились, коли їм довго не відчиняли, счиняли всякі бешкети і т. д. А ті, що одужали, не хотіли йти зі шпиталю, бо їм тут було добре. Часом до шпиталю приїздила на автомобілі ватага пняних більшовиків, привозили хорим коняк, вино (звичайно пограбоване), галасували, кричали, вимагали, щоб усім хорим сьогодні-ж зроблено купіль, бо як ні — то буде зле...

Більшовицьке начальство вимагало, щоб життя щоденне у Києві йшло своїм звичайним „нормальним“ порядком: урядовці щоб ходили на службу, урядові та громадські установи щоб працювали як завжди, в театрах та в кінах щоб вистави не припинялись... Одно слово, щоб усе навкруги раділо та втішалося, бо-ж вони більшовики, „принесли нам свободу на вістрях своїх штиків“. Дарма, що скрізь по вулицях течуть річки крові, і в-день і в-ночі гупають стріли, а безборонних людей стріляють як диких качок.

Той гострий та пекучий біль душі, що я його відчув в той день, як більшовики заволоділи Києвом, поволі неначе ущух і натомісць мене також охопила байдужість та апатія. Я щоранку ходив до свого кабінету в шпиталі, сидів там кілька годин, підписував якісь папери, переглядав якісь книжки...

Аж ото одного ранку приходять до мого кабінету мій помічник д-р Олександр Черняхівський таї каже:

— Я прийшов попросити Вас, щоб Ви, як-що зможете, заїхали завтра до моєї жінки¹⁾... А ми з Вами вже на цьому світі, очевидно, більше не побачимось...

Мене немовби щось вдарило.

— Що сталося? Кажіть швидше!...

— А те, що сьогодні я буду застрілений.

— Як то?! Звідки Ви це знаєте?

¹⁾ Жінка д-ра О. Черняхівського — Людмила Старицька-Черняхівська — наша відома письменниця та громадська діячка, дочка славного укр. поета та драматурга Михайла Старицького, була членом Центр. Ради, а в р. 1930 судили її у Харкові, разом з іншими, за участь в СВУ (Союз Визволення України). З родиною Старицьких я був у близьких стосунках ще з часів свого студентства.

— Звідки знаю? — Більшовики, бачите, пильно шукають тепер нашого родича — інженера Вілінського²⁾, щоб його, як вони кажуть, „вивести в расход“. А Вілінський цієї ночі ночував у мене — і я знаю, де його тепер можна знайти (він що-ночі ночує в іншому місці). Ото-ж більшовики домагаються, щоб я їм сказав, де ховається Вілінський; а як не скажу, то вони розстріляють мене, а коли-б я кудись і сховався, то вони заберуть мою жінку й дочку... Що мені було робити?... Сказати, що не знаю?... Так вони-ж тому не дадуть віри. А сказати їм правду про Вілінського, то це все одно, що замордувати його своєю власною рукою... Таг, що мені нічого не лишається, як тільки самому віддатись більшовикам у руки... Автім прощайте! Не забудьте-ж завтра одвідати Людмилу Михайлівну...

Ми попрощались, поцілувались — і Черняхівський пішов з кабінету.

Ось вона — горожанська війна! Вчора був під загрозою смерті Соловійов, і лишень чудом якимсь врятувався; сьогодні розстріляють Черняхівського, а завтра — може прийде черга й на мене...

В-ночі я майже не спав; а коли заплющу на хвилину очі, то все бачу перед собою Черняхівського то мертвого, то живого...

На другий день ранком я зібрався їхати до пані „удови“ Черняхівської і, поки запрягали коней до моєї брички, пішов до свого кабінету в шпиталі. Незабаром туди приходять моя жінка та починає мені про щось розказувати. Аж тут тихенько відчиняються двері кабінету...

— Слухай-но, — каже до мене жінка пошепки, — тут до тебе хтось прийшов. Здається, доктор Черняхівський?

— Черняхівський?! Цього не може бути. То мабуть не він...

— Він, він — Черняхівський. Я-ж його знаю.

Я озирнувся. В кабінеті справді стоїть Черняхівський, дивиться на мене та всміхається.

Кидаюсь до нього; хапаю його в обійми...

— Олександр Григоровичу! Це Ви? Живий?...

— Як бачите, — відповідає Черняхівський. — Більшовики мабуть забули за мене — я й прийшов сказати Вам, щоб Ви заспокоїлись і не турбувались поки-що їхати до нас.

— А Вілінський?

— Вілінський? Та його вже немає в Києві.

Більшовики, справді, забули за Черняхівського і більше його не турбували.

Щодня в шпиталі відбувались збори всіх, без винятку, службовців шпиталю, а разом і тих хорих, котрі „на ногах“. Збори відбувались у великій авдиторії венерольогічної клініки. На тих

²⁾ Інженер Олександр Вілінський був за гетьмана Скоропадського укр. генеральним консулом в Швейцарії, а вже на еміграції — професором Укр. Господарської Академії в Подєбрадах у Чехословаччині. Тому три роки він нагло помер. Його дружина — також наша талановита письменниця Валерія О'Коннор-Вілінська — не здолала пережити свого чоловіка і заподіяла собі смерть, кинувшись під залізничний потяг.

зборах головували більшовицький „комісар“ та Кузнецов-Сушко. Тут начеб то обмірковано ріжні питання біжучого менту, а в дійсності ухвалювано вже готові резолюції, що їх подавав „комісар“. Бувати на тих зборах — була річ обовязкова, при чому „комісар“ попередив, що за саботування зборів можна піти під кулю. Промовці на зборах те тільки й робили, що славили більшовиків та лаяли Центральну Раду. На перших зборах подано під голосування таку резолюцію: „загальні збори службовців та хорих Київського Військового Шпиталю ухвалили визнати радянську владу на Україні як законну“. Таку формулу прочитав Кузнецов, але „комісар“ його спинив, сказавши, що слова: „на Україні“ треба викинути, бо ще не відомо, як поставиться радянська влада до українського питання. Тоді Кузнецов звертається до зборів: „хто за радянську владу — підійміть руку!“ Само собою зро-

нувся тоді до к-ту лікарів й попросив прийняти мене за ординатора до „нервового“ відділу. Комітет вволив моє прохання — і я почав працювати в електро-терапевтичному кабінеті, що був під орудою Соловйова. В тому-ж нервовому відділі працював і д-р Черняхівський.

А тимчасом у шпиталі пбчали уперто ширитись якісь таємничі чутки про те, що буцім-то українське військо сполучилось з поляками та побило більшовиків під Бородянкою і т. п. Скільки в цьому було правди — ніхто не знав, але було очевидно, що ті чутки не безпідставні, бо-ж „диму без вогню не буває“. А тут напіла чутка і про „берестейський мир“: більшовики-ж оголосили „urbi et orbi“ свою велемудру формулу: „не воювати і не миритись“.

На „зборах“ у шпиталі запанував раптом цілком інший настрій. Вже не чути було ані слів, ані хвалебних гимнів радянській владі,

Персонал шпиталю СС. у Києві з др. Рихлом, 29. IV. 1918.

зуміло, що той тільки не підняв би руки, кому життя не миле. А мій сусід — „хитрий хохол“ — каже до мене нишком:

— Ну, коли слова: „на Україні“ викинуто, то можна з чистим серцем підняти руку.

На зборах встановлено такий адміністративний устрій шпиталю: всіма справами шпиталю орудує „Центральний Комітет“, який складається з представників окремих „комітетів“: лікарів, лік. помічників, сестер, санітарів... і хорих. Обовязки шефа шпиталю виконує голова „Центрального Комітету“. Таким чином, шефом шпиталю міг бути й не лікар, а напр., сестра, санітар, кухар, швець, коваль, або й хтось із хорих.

Коли відбулись вибори до всіх комітетів, то на голову „Центр. Комітету“ вибрано Кузнецова (до складу „Центр. К-ту“ від к-ту лікарів вибрано д-ра М. Равича). Таким чином, я фактично перестав бути головним лікарем шпиталю. Я звер-

а навпаки: раз-у-раз то один то другий промовець виступав з гострою критикою поведінки та політики більшовиків³⁾. „Комісар“ нервувався, кричав, тупотів ногами...

— Товариші! — верещав він, — як ви смієте! Ви знаєте, що буде вам за такі речі?...

— А ви нас не лякайте! — лунає йому у відповідь, — ми вас не боїмось. Годі вже! Ви кажете, що принесли нам свободу на вістрях штиків... Спасибі вам за таку свободу; не треба нам вашої свободи!...

Протибільшовицький настрій в шпиталі дедалі, то все дужчав. Кузнецова на „зборах“ лаяли

³⁾ Одного лікаря з жидів, який з великим запалом захищав більшовиків та обкидав болотом всіх, хто був проти радянської влади, — вигнали з аудиторії та трохи не наклали йому по потилиці, а лікар шпиталю не схотіли мати його в своєму гурті.

без церемонії — і він кінець-кінцем примушений був зректися головування в „Центр. К-ті“, а тоді на голову „Центр. К-ту“ вибрано д-ра Равича.

Для всіх було тепер зрозуміло, що зірда більшовиків, яка недавно ще так пишно розжеврілась, вже тільки насилу блимає — і от-от згасне.

Та большевики все-ж таки намагались, як кажуть французи, „faire bonne mine à mau- v is jeu“. В щоденній газеті „Кіевская Мисль“, котру більшовики зробили своїм органом, раз-у-раз сповіщалося про великі перемоги більшо- вицького війська, яке добиває та нищить рештки розпрошених петлюрівських банд.

Тимчасом становище в шпиталі було жахливе. Голод! Хліба зовсім не було. Добули ми десь трохи муки та спекли в шпитальній пекарні хліб. Але що то був за хліб!... Навіть і голодний не міг його їсти... Чорний як земля, глеккий, гіркий, смердючий, з піском, з половиною...

Я просив наших „підрядчиків“-жидів, що по- стачали для шпиталю харчові продукти, добути для нас хоч трохи борошна — і вони обіцяли до- бути.

Зустрічаю одного з них у шпиталі.

— А де-ж, — питаю, — борошно, що ви його обіцяли привезти?

— Пане докторе, — каже жид, — борошно вже тут, оце зараз прийшло з Білої Церкви. Та коли-ж його не пускають у Київ.

— Хто не пускає? Більшовики?

— Та де там. Гайдамаки не пускають.

— Що ти верзеш! Які гайдамаки?

— Гайдамаки, петлюрівські гайдамаки. Вони стоять там, біля Святошина⁴⁾.

Я трохи не схопив жида в обійми.

— Братіку рідний! Та не вже-ж цьому правда?

— Нехай мене Бог скарає, коли брешу. Я сам їх бачив і пана отамана Петлюру бачив. Такі сер- диті, хай Бог боронить!... „Ти, — кажуть, — су- чий жиде, везеш борошно для більшовиків“. Я їм присягаюся, що то для шпиталю, так вони не ймуть мені віри. Може-б Ви, пане докторе, дали нам яку посвідку?...

— Посвідку? На тобі, голубе, дві, три — скіль- ки хочеш...

Пишу на-швидку посвідку, даю їй жидові, а сам біжу до шпитальної бібліотеки. Бібліотека — то було єдине місце, де можна було, не викликаючи підозріння, сходитись іноді нам, людям „одної політичної віри“, щоб обмінятись думками та об- міркувати своє становище. Крім помічника бі- біліотекаря — лікарського помічника Москален- ка⁵⁾, який завжди сидів у бібліотеці, я застав там ще кількох лікарських помічників (з лікарів, крім мене, ніхто майже до бібліотеки не ходив). Я саме почав їм розказувати про свою балачку з „підрядчиком“, коли раптом до бібліотечної салі входить один з хорих солдатів з відділу ве- неричних недуг, на прізвисько Чайковський, за-

⁴⁾ Святошин — місцевість під Києвом на шляху до Жи- томира.

⁵⁾ Бібліотекар шпиталю — д-р Нестеров — був ране- ний з більшовицького кулемета в ногу, яку довелося ам- путувати.

взятий більшовик і галасун на шпитальних „збо- рах“. Пика йому блищить, немов-би її хто салом намастив, на голові шапка, в зубах цигарка, а сам ходить надувшись як той індух.

— Здрастуйте, товарищі! — гукає він ще на порозі. — Што ето ви тут делаете?

— Да вот, товарищ, ми тут как раз гаварім о том, как советское войско здорсво бйот укра- їнцев, — каже Москаленко, а сам тиче мені в ру- ки якусь газету.

— А так, так. Скоро ми перебйом всю ету сво- лоч... Ну, прощайте! Вечером увідімся на со- бранії.

— Бодай ти, Іроде, того вечора не дїдав! — бурмотить у-слід йому Москаленко.

Скоро тільки Чайковський зник за дверима, я розгортаю газету, що її дав мені Москаленко — і очам своїм не вірю! То було свіже число чи- каленкової „Ради“, з отвертим листом С. Єфре- мова до Юрія Коцюбинського⁶⁾... Ото-ж „Рада“ вийшла таки, дарма що більшовики розгромили і редакцію, і друкарню газети...

Вертаючись з бібліотеки, заходжу до хірургіч- ного відділу, де працює молодий лікар Іщенко. Він саме скінчив якусь операцію і миє руки. Під- хожу до нього, щоб привітатися, а він шепче мені до вуха:

— Сьогодні один чоловік приніс мені цидулку від д-ра Одрини, який просить Вам кланятись та переказати, що сподівається незабаром побачи- тись з Вами тут, у Києві (Одрина вирушив був з Києва разом з українським військом та Центр. Радою).

На другий день після того я дістаю від д-ра Равича офіційальне, написане на машині, повідом- лення про те, що „Велика Рада⁷⁾ Київської Окружної Військово-Санітарної Управи“ ухва- лила затвердити мене на посаді головного ліка- ря Київського Військового Шпиталю. „Сповіща- ючи Вас про цю ухвалу. — пише на прикінці д-р Равич, — я, що лишень тимчасово виконую обо- вязки шефа Шпиталю, прошу Вас негайно при- ступити до виконання своїх обовязків“.

Це було для мене також несподіванкою, бо- ж відомо було, що Окр. В.-Саніт. Управа припини- ла свою діяльність з того дня як більшовики за- хопили Київ.

Йду до кабінету головного лікаря і застаю там Равича.

— Я дістав, — кажу, — Ваше повідомлення, але прошу Вас поки-що залишитись на чолі шпи- талю. Ви самі розумієте, що в даний час я ще не можу виконати ухвали Окр. Управи.

В бібліотеці знов зібралась купка лікарських помічників та з великим захопленням читають

⁶⁾ В цьому листі С. Єфремов прирівнює Ю. Коцюбин- ського до Юди Іскаріота; але Юда був шляхетніший, бо, продавши Христа, злякався свого злочину і „шед уда- вися“.

⁷⁾ „Велика Рада“ утворилась підчас революції, коли Окр. Військово-Саніт. Управа стала колегіяльною уста- новною. Військовий Шпиталь підлягаз безпосередньо Окружній Управі,

якесь писання. Коли я увійшов, Москаленко підбігає до мене:

— Читайте! — каже.

Читаю. То був наказ військового міністра Української Народньої Республіки Симона Петлюри всім українським військовим установам, що залишились в Києві, цупко триматись і не піддаватись більшовикам.

Того-ж вечора я зайшов до нервового відділу, щоб одвідати своїх пацієнтів. А там один старшина-москаль показує мені якусь не то телеграму не то щось подібне, де сказано, що завтра німецький корпус разом з українським військом вступить у Київ.

— Є певні відомости, — каже той-же старшина, — що саме в той час, коли більшовики оповіщали в газетах про свої блискучі перемоги, сполучені відділи Петлюри та генерала Присовського тяжко погромили більшовиків під Білою Церквою й відкрили собі шлях на Київ.

Та поки ми діждались українського війська, нам в шпиталі довелося пережити ще один день жаху. Українське військо, підступивши під Київ, почало бомбардувати місто з важких гармат, при чому набої залітали й до шпиталю. Невже-ж, — думалося, — кому-небудь з нас, що врятувались від більшовицьких стрілів, судилося бути покаліченим або загинути від стрілів своєї артилерії?... Але своєї артилерія, хоч і густо стріляла, не заподіяла нам проте жадного лиха.

А серед більшовиків, що були в шпиталі, почалась небувала метушня: їх просго охопила паніка. Вони бігали, як несамовиті, кричали, галасували, носили всяке майно, вантажили вози, запрягали коней та чим-дуж тікали зі шпиталю. „Комісар“ аж горлянку собі надірвав, сердешний, та його ніхто вже не слухав.

У-вечорі, коли саме спочило, до мого помешкання приходить полк. Емелянов та каже, що „комісар“ просить дати йому й Кузнецову мій фаєтон та коней, щоб їм виїхати з Києва.

— Як скажете, — питає полковник, — давати чи не давати?

— Треба, — кажу, — дати; нічого не вдієте.

— Але-ж тоді і коні, і фаєтон пропадуть, а то-ж скарбове майно і ми можемо за це відповідати.

— Пане полковнику! „Комісар“ — то ще дуже чемна людина, коли „просить“, бо він міг-би цього й не робити, а просто взяти фаєтон, нікого не питаючи. І вони так і зроблять, як-що добром не дасте. Покличуть нашого машталіра Петра, націляться на нього з револьверів та звелять запрягати. І Петро, розуміється, послухає їх, а не нас. Більшовики тут ще мають збройну силу, а ми не маємо. Що-ж до відповідальности, то не журіться; я всю відповідальність беру на себе.

В-ночі не спалося. Шкода було мені, звичайно, свого фаєтончика та коників, але було не до того. Що то буде завтра?..

Ранком виходжу зі свого помешкання, а на зустріч мені... машталір Петро.

— Здоров, Петре! Ви — тут!

— Здравія желаю, пане докторе! Я — тут, як бачите.

— А фаєтон?

— І фаєтон тут.

— А коні?

— І коні тут.

— А „комісар“ та Кузнецов?

— Ф-юю! — свиснув Петро та махнув рукою в напрямку Дніпра.

— Як-же воно так сталося?

— А так. Виїхали ми ото на Хрещатик^{*)}, а там більшовики загатили трохи не всю вулицю; на силу можна було проїхати. І всі вони — і пішки, і верхи, і на підводах — всі поспішають туди, на Ланцюговий міст, за Дніпро. Доїхали ми до „Думи“^{**)}, я спинив коней тай кажу їм — то-б то Кузнецову та „комісарові“: „злізайте, — кажу, — я далі не поїду“. А вони до мене: „як ти смієш, сякий-такий! Рушай зараз, а то ми тут тебе!..“. — „Не репетуйте, пожалуста, — кажу, бо я вас не дуже злякався. Злізайте тай усе!“.

— І що-ж вони?

— А що-ж. Лаялись, лаялись, а далі злізли з фаєтона й почухрали пішки. А я завернув коней тай поїхав до дому. Ви ще мабуть не спали, коли я повернувся, бо у Вас у вкнах ще світилось.

Більшовики поспішно залишили, або, як кажуть москалі, „очистили“ Київ. Такий був наказ більшовицької влади. І більшовицьке військо виконало ретельно волю свого начальства: так гарненько „очистило“ кращі крамниці та багато приватних помешкань, що немов-би мітлою все повимітало.

До старої української столиці вступило українське військо та німецьке. Був гарний весняний день — і усі майже мешканці Києва повибігали на вулиці, щоб зустріти та привітати своїх визволителів. Петлюра на чолі свого гайдамацького коша, з рушницею на рамені, оперезаний набійницями, пройшов через місто і рушив далі, за Дніпро, наздогін за більшовиками. Повернулася і Центральна Рада та відновила свою діяльність. Наш шпиталь почав також працювати більш-менш нормально.

Та все-ж таки спокою в Києві не було. Ще в день і сяк і так, але скоро тільки смеркне — в ріжних кутках міста починається якась безглузда стрілянина. І ніколи не можна було дізнатися, хто стріляє, чого стріляє. І так що-ночі. А по місту вештались якісь підозрілі типи. Було небезпечно у глупу ніч ходити по вулицях; краще було сидіти в дома і не рипатись. До шпиталю раз-у-раз приходили чогось німецькі військові відділи — чоловіка 40—50 — озброєні, в шоломах, іноді з кулеметами, під командою старшини. Поставлять рушниці, самі постоять — постоять з годину або й більш тай назад...

Взагалі, німецьке військо розташувалося у Києві як у себе в-дома і поводитись як в завойованому краї. Можна вже було передбачити, що, спекавшись більшовиків, ми опинимось в кігтях

^{*)} Головна вулиця в Києві.

^{**)} Міська ратуша. Будинок міської „Думи“ стояв на Хрещатику.

у німців, ускочимо, як кажуть росіяне, „з вогню та у полум'я“.

Так воно й сталося. Це-ж лишень з допомогою німців стався так зв. „гетьманський переворот“ Німці багнетами розігнали Центральну Раду, арештували голову Ради М. Грушевського та підтримали П. Скоропадського, коли той захопив у свої руки владу на Україні, проголосивши себе „гетьманом всієї України“.

Одного прегарного ранку до мого помешкання приходять несподівано... Кузнецов-Сушко. Блідий, змарнілий.

— Ви тут, у Києві?!... Адже-ж Ви пішли звідси з більшовиками. Чому-ж Ви їх залишили? — питаю.

— Я зневірився, розчарувався; я кинув їх і прийшов сюди. Тут у мене стара мати, родина. А до Вас, пане докторе, я прийшов просити захисту та порятунку.

— Якого захисту? Хіба Вам що загрожує?

— Я боюсь, що гетьманський уряд звелить мене арештувати. До моєї матери приходили якісь незнайомі люди та допитувались, де я. Я хорий, знервувався, знемігся; не можу ані спати, ані їсти. Прошу Вас — сховайте мене куди-небудь, дайте мені хоч тимчасовий притулок в шпиталі!

— Добре, — кажу, — ми візьмемо Вас до психіатричного відділу як умово-хорого.

Але в цій справі я зустрів протест з боку лікарів психіатричного відділу.

— Хіба Вам не відомо, — казав мені керівник відділу д-р Гаккебуш, — що той Кузнецов брав діяльну участь у складанні „проскрипційного реєстру“, до якого записав усіх нас, лікарів, віддаючи нас, таким чином, на поталу більшовикам? На щастя, це не викликало серйозних наслідків. А Ви хочете, щоб ми тепер такого чоловіка обороняли, давали йому притулок.

— Панове, — кажу я, — не забувайте, що ми — лікарі і нам не личить мститися над нашим ворогом, коли він просить у нас захисту. Адже-ж наша професія зобов'язує нас йти з допомогою хоч-би й до найлютішого нашого ворога.

Кінець-кінцем Кузнецов залишився в психіатричному відділі шпиталю; пробув там може з пару тижнів, а виходячи, — написав до мене гарного листа з подякою за все, що я зробив для нього.

Скоро тільки П. Скоропадський став „гетьманом всієї України“, назву: „Українська Народня Республіка“ заступлено назвою: „Українська Держава“; міністрів Центральної Ради скинуто з посад, а натомість склався новий кабінет міністрів з полтавським дідичем Лизогубом, як прем'єр-міністром, на чолі. Цікаво зазначити, що в складі цього нового, гетьманського, кабінету міністрів були не самі українці, а були й росіяне, які за царських часів займали в російській державі високі урядові посади, були й такі особи, що не тільки не визнавали самостійної України, але й вороже ставилися до самої ідеї української державної незалежності. По думці цих добродіїв, от-та гетьманська „Українська Держава“ повинна була бути лишень етапом на шляху до від-

будови „єдиної-неділимої Росії“. До цієї останньої групи міністрів належав і новий „український“ військовий міністр — генерал Рогоза, який і двох слів не вмів сказати по-українськи.

В той-же час серед військових лікарів, що були на українській службі, утворився так зв. „союз кадрових врачей“; до складу цього „союзу“ увійшли військові лікарі суто московсько-чорносотенної орієнтації — і, переважно, ординатори Київського Військового Шпиталю. Лікарі-ж українці, своєю чергою, організували, під моїм головуванням, при „Спілці Українських Лікарів“, — що вже раніш існувала в Києві, — окрему військово-медичну секцію. Між обома цими таборами почалось змагання за кандидата на посаду начальника Головної Військ.-Санітар. Управи (тимчасово цю посаду займав в даний час молодий лікар Карабай). Ми, українці, стояли за д-ра М. Галина — заслуженого українського громадського й політичного діяча; „кадрові“-ж мали за свого кандидата д-ра Ф. Яницького, який хоч і був з походження українцем (родом з Поділля), але цілком поділяв політичні погляди московсько-чорносотенної групи. Перемога залишилась на боці „кадрових“: на чолі Головної Військ.-Санітар. Управи став Яницький.

Тепер, спираючись на міністра Рогозу та на д-ра Яницького, „кадрові“ повели пляновий наступ на українців і, — як це й можна було передбачити, — досягли свого. У військовому міністерстві складено, а гетьман підписав наказ такого змісту, що, мовляв, так зв. „некадрові“ лікарі, то-б то ті, що вступили до війська вже під час світової війни, не мають права залишатись на-далі на військовій службі. „Цей наказ стосується, — було сказано в кінці, — також до головних лікарів військових шпиталів та начальників військово-медичних шкіл“. Було як Божий день ясно, що тут малося передовсім на увазі зіпхнути з посад мене та директора київської школи лікарських помічників — д-ра Дяченка, щоб посадити на наше місце „своїх“ людей. А я та д-р Дяченко перед війною займали цивільні посади губернських медичних інспекторів: Дяченко — на Самарщині, я — на Кавказі.

Тоді я вирішив, не гаючи часу, перейти на службу до Міністерства Закордонних Справ. На чолі того міністерства стояв тоді вельми заслужений український діяч проф. Дмитро Дорошенко. З боку міністра я зустрів щирий привіт, був негайно прийнятий на службу до Мін. Закорд. Справ і за яких пару день дістав призначення на посаду радника українського посольства в Туреччині.

Я саме лагодився виїздити з Києва на нову посаду, коли в шпиталі раптом з'явився — Юрко Мельник. Виявилось, що увесь той час, що його не було в шпиталі, він бився з більшовиками, брав активну участь у всіх майже боях. — Юрко Мельник перший мене привітав тут у шпиталі і тепер неначе навмисне прибув, щоб провожати мене в дорогу.

Зайшов Юрко ранком до мене, коли я пакував свої манатки, тай каже:

— Прошу Вас, пане докторе, сьогодні о 3 год. прийти до бібліотеки.

Коли я прийшов до бібліотеки, то там вже зібрались усі майже лікарські помічники. Юрко Мельник звернувся до мене з короткою промовою — а далі прочитав „адресу“, підписану усіма приявними. Складена була „адреса“ так, що, слухаючи її, я, далєбі, трохи не заплакав... І тепер ця „адреса“, в гарній сапjanовій обгортці, переховується у мене як дорога реліквія. І тепер, в тяжкі часи емігранського життя, я почуваю якусь втіху та моральне заспокоєння, коли згадаю, з якою широю симпатією ставилась до мене от-та, так-би мовити, демократична верства медичного персоналу Київського Військового Шпиталю. Це було для мене цінніше за все...

З бібліотеки ми всі вийшли в шпитальний садок, де вже стояв фотограф із своїм апаратом. До нас прилучились ще де-котрі з сестер-жалібниць. Ми сфотографувались. Прощаючись, я від усього серця обняв славного козака Юрка Мельника, перецілувався з усіма, що тут були, подякував їм за їх щирі приязнь та ласку — і на другий день виїхав з українським посольством до Царгороду¹⁰⁾.

Прага.

Д-р Л. Кобилянський.

¹⁰⁾ Мої спомини про „Українське посольство в Туреччині“ в р. р. 1918—1919 були надруковані в пражському журналі „Нова Україна“, червень-липень 1925 р.

Військова освіта в старій Гетьманщині

Написав Ігор Лоський

Українське козацтво, котрого ділом була Українська Держава XVII—XVIII віків, було в повнім розумінні того слова військовим станом. Діти козацькі змалку зростали у військовій обстановці. Військовою школою — служило для козацької молоді Запоріжжя, де вона практично могла придбати військове знання. Однак рівнобіжно з тим, як козацтво перестає бути станом чисто військовим і протягом XVIII століття позолі обертається у стан дрібних землевласників, підупадає його військова вправність. Бувають випадки, що московські генерали командуєчі московсько-українськими арміями скаржаться на погану військову підготовку козацтва. В більш менш стабілізованих відносинах Гетьманщини — не можуть уже молоді люди так легко мандрувати на Запоріжжя шукати там практичної військової школи.

У звязку з цим являється потреба утворити можливість для козацьких дітей вдома приготувлятися до військової служби.

Ініціатива до загального обучення козацьких синів військовій муштрі — або „екзерциції“, як тоді казали, вийшла від Лубенського полковника Івана Кулябка. Іван Кулябко зі старої Лубенської духовно-міщанської родини, брат ректора київської академії, а пізніше петербурзького єпископа Сильвестра Кулябка і племінник гетьмана Апостола, належав до найбільш освічених представників старшинської верстви. Сам дуже читаний в чужій літературі, аматор у садівництві і інженерії, Кулябко один з перших посилав своїх синів вчитись до Німеччини.

Він дбає також за поширення освіти серед українського козацтва.

Призначений у 1757 році лубенським полковником, уже через рік після свого призначення Кулябко звернувся з докладом до гетьмана Кирила Разумовського, в якому пропонував завести загальну обовязкову освіту для козацьких

дітей його полку¹⁾. Тих же хлопців, які будуть нездібними до науки, або вже перейшли вік, в якому можна було починати науку грамоти, треба, на погляд автора проекту, „заобикать екзерциціями“ військової і гарматної служби. До цього Кулябко додав міркування, що хоч хлопці такі вправи можуть видатись тяжкими, то зате, як виростуть, то відчують з них велику користь для себе.

Нагляд за військовими вправами К-ко пропонує доручити сотенній старшині і „іншим урядникам з козаків“, при чому кожний з інструкторів мав би дістати в науку 24 хлопців.

Проект Кулябка був апробований гетьманським урядом і він гаряче взявся за переведення його в життя. З дальшого його докладу Гетьману Разумовському бачимо, що зійськові вправи відбувалися по неділях і святах. На селах вправи провадили місцеві отамани. Перед тим вони збирались в Лубнях, де під доглядом полковника переходили самі підготовчий курс.

З огляду на те, що давати справжню зброю дітям небезпечно, Кулябко доручав уживати до вправ деревляні рушниці і шаблюки, як також списи („ратища“) з вовняними „булавками“ на кінцях.

Про виконання полковницьких інструкцій місцеві уряди мали доносити до полкової канцелярії.

Від успішного переведення військових вправ Кулябко сподівався, що коли прийде час хлопцям вступити на дійсну службу, тоді ясна буде перевага обучених над необученими і що перші будуть більш вправленими і більш „важливими“. Все це сприятиме славі „отечества Малоросійского“, і буде усунений ґрунт до нарікань росій-

¹⁾ А. Лазаревскій — Историч. очерки Полтавской Лубенщины XVII—XVIII вв. Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца кн. XI. Київ, 1896, ст. 67 і слїд.

ських генералів на малу військову підготованість українського козацтва.

Гетьман Разумовський не лише апробував плян Лубенського полковника, але доручив і іншим полковникам завести в своїх полках обовязкове навчання козацьких синів грамоті і військовим вправам.

Не знаємо, на жаль, хто з полковників відгукнувся на гетьманське доручення, окрім чернігівського, Милорадовича, про якого маємо відомости, що наука козацьких дітей відбувалася ще кілька років після скасування гетьманства. Тодішній правитель Лівобережної України, Румянцев, в справі поширення освіти йшов слідами останнього гетьмана й слідкував за тим, аби освітні пляни Разумовського знаходили і надалі своє здійснення.

В чернігівському полку так само як і в лубенському козацькі сини мусіли обовязково вчашати до школи, ті-ж з них, що з тих чи інших причин до науки грамоти не надавалися, мусіли ходити по неділях і святах на військові вправи. Хо-

дили на ці вправи хлопці різного віку, від 8 до 23 років. Переважаючий вік був від 12 до 15 років.

Вчили екзерциції в більшости козаки, які служили перед тим в гусарських полках. При чому тих козаків звільняли від інших обовязків. Наглядали за вправами курінні отамани¹⁾.

Отже про два з десяти полків Гетьманщини маємо відомости про обовязкові вправи військової екзерциції. Але можна думати, що й інші полки мали бодай деякий час у себе ці вправи. Цілковита ліквідація автономії України, яка наступила за Катерини II-ої, потягла за собою звичайно й замкнення разом з шкільництвом і цих військових вправ, які не могли знайти собі місця в імперії, нівелюючій всі місцеві особливости під одну подобу.

¹⁾ Г. Максимовичъ — Обучение грамотъ и воинской экзерциции въ Старой Малороссии въ концѣ XVIII вѣка. Чт. истор. общ. Нестора Лѣтописца, кн. 23, ст. 89.

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давньої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: Д-р Іван Карпинець.

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА ЇЇ БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

„Отже не диво“ — пише дальше Гуперт — „що сам, дотепер такий спокійний Розвадовський (командуючий польським військом в Галичині — прим. моя — І. К.) по военній нараді в Варшаві дня 27. I., на якій противився заключенню мира з Українцями за ціну відступлення їм Львова або Нафтового Басейну, почав тратити нерви й 28. I. зажадав від ген. штабу в Варшаві 5 мільонів муніції, 5.000 нових крісів, 10.000 газових масок і доповнень в людях, при чім доносив, що на випадок зірвання переговорів з Українцями і розпочаття їх офензивы, міг би без покриття цього запотребування триматися найвище кілька днів і не міг би навіть перешкодити тривалому перерванню залізничного шляху між Городком і Судовою Вишнею“ (стор. 165).

Відносно українських офензивних плянів пише Гуперт так: „Полк. Курманович перефорсував постанову тривалого перервання залізничної лінії Перемишль—Львів. Однак цей замір стрінув поважніші труднощі, які мали своє джерело не тільки у великих теренових труднощах, але також і в труднощах послуху підкомандних, які дотепер через 2 місяці ділали виключно тільки проти Львова. Здається, що труднощі пересунення відділів на Судову Вишню в терені з цілком невістарчаючою до цього комунікацією, спонукали Українців до вибору Любіня й Городка на місяця, в яких намірено перервати залізничний шлях і відтягти Львів від Перемишля. Однак це вимагало

розбиття нашої групи полк. Серди, що також не могло бути легким до переведення, однак у випадку удачі, могло їх за це увільнити від постійної журби перед окрилюючим наступом Серди на їх позиції на захід від Львова. Однак не улягало сумнівови, що бій під Городком за залізничний шлях буде далеко трудніший, ніж під Судовою Вишнею, а це з причини меншого віддалення цього місця від Львова, та скорішого довозу польських резерв. (стор. 183—184; підкреслення мое — І. К.)“.

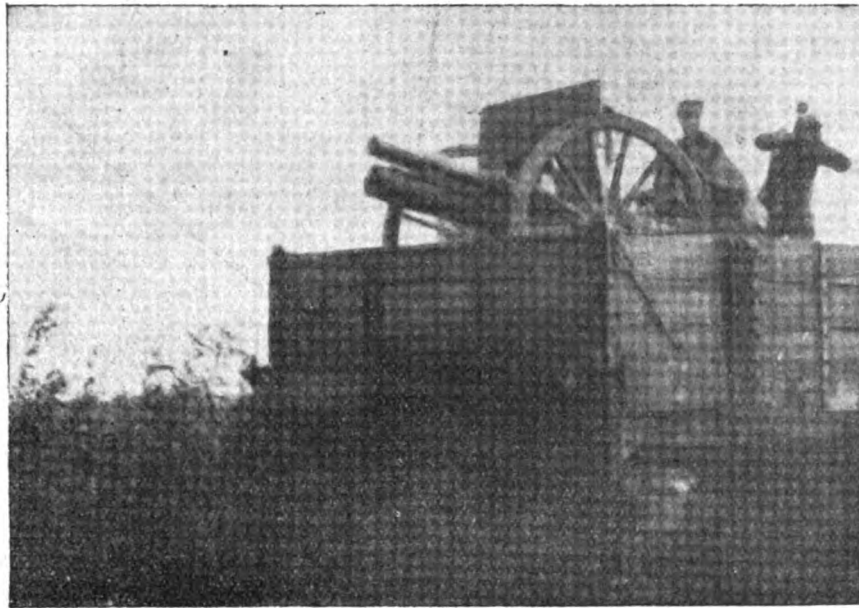
Отсе напровадили ми погляди двох Поляків, що були докладно обзнайомлені з тодішніми подіями й ситуацією. З цього видно, що час на українську офензиву був відповідний, а можливим місцем удару були околиці Судової Вишні з тим, що весь натиск звідси треба було спрямувати на Перемишль, та його за всяку ціну здобути й обсадити.

2. Оцінка тодішнього воєнного положення в українській літературі. Яке-ж ця справа представляється в українській літературі? Відразу скажемо, що тут маємо великі браки. На основі оголошених дотепер друком українських праць, чи споминів, ми не маємо можности довідатися докладно про заміри, цілі й діяльність Начальної Команди У. Г. А. (відносно цієї офензивы), а навіть не можемо усталити докладної дати, коли відбулася нарада в штабі вищих командантів

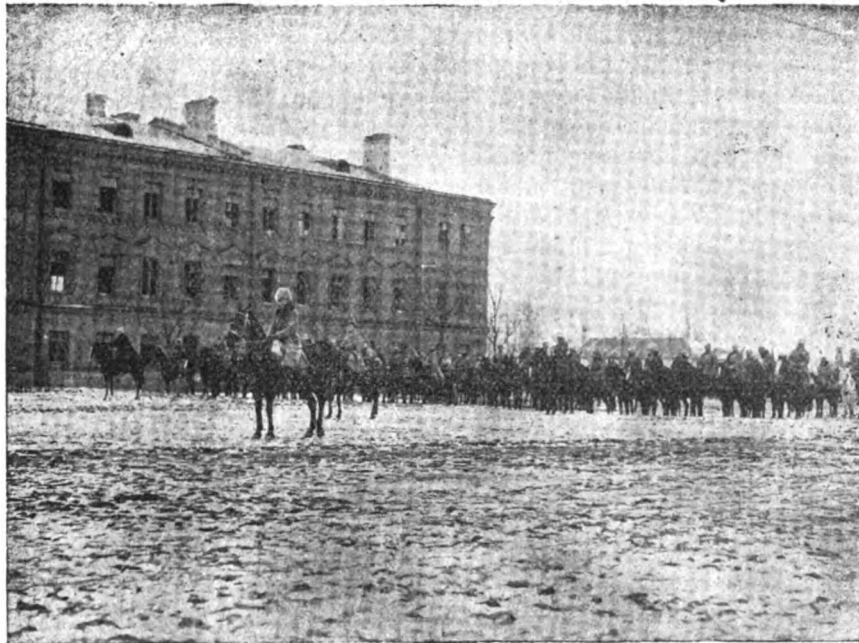
У. Г. А., яка вирішила провадити офензиву на залізничний шлях Львів—Перемишль. Навіть спомини б. Начального Вождя Г. А. ген. Омеляновича Павленка (Старшого) п. з. „Українсько-польська війна 1918—1919. р.“ є занадто загально пи-

Ту переповімо тільки погляди д-ра Шухевича. а споминами ген. Павленка покористуємося в дальшій описі, де буде мова про приготування до офензиви.

Д-р Шухевич пише, що Начальна Команда для

Гарматний стріл

Кіннота VI. Бригади У. Г. А. Винниця 21. XI. 1919 р.]

сані й тільки дуже мало відомостей можна звідтам засягнути. Інші вищі команданти, передусім ті, що були безпосередно причасні до цієї акції, як прим. ген. Курманович, ген. Кравс, чи полк. Гриць Коссак — ще в цій справі, здається, не вповілися. Отже так маємо до диспозиції тільки згадані спомини ген. Павленка, а крім того й „Спомини“ д-ра Степана Шухевича, які дещо кидають світла на цю важну подію недавно минулого.

заняття Львова мала тільки два виходи: „або форсувати вже раз залізничу лінію Львів—Перемишль на більшій відтинку, відтяти Львів від світа й голодом примусити залого обляганого міста до капітуляції, або приступити до загального наступу на Львів на всіх відтинках рівночасно“... „В першій концепції треба було на відповіднім відтинку залізничної лінії скупити більше формацій, забираючи поодинокі бригади з-під Львова. В другім випадку аж надто стар-

чили сили, що стояли під Львовом, бо Поляки в грудні 1918. р. і в січні 1919. р. були у Львові ще дуже слабкі. Треба було тільки виконати наступ на всіх відтинках рівночасно, аби не дозволити польській команді перекидувати резерви на zagrożені відтинки“. („Спомини“, I, 111).

І д-р Шухевич, будучи раз в штабі Начальної Команди ще в Бібрці, звернув увагу на це от. ген. штабу Альфонса Ерле і висказався за першою концепцією. На мапі у полк. Мишковського він показав Ерлему, де на його думку належало би перервати фронт здовж лінії Львів—Перемишль. От. Ерле признав йому повну рацію, але зараз таки відкомандовано його до тодішньої групи Старе Село й уваги д-ра Шухевича не мали ніяких наслідків. („Спомини“, I, 111).

На закінчення треба-б згадати про погляд на цю справу автора короткого нариса п. з. „Генеральна Булава У. Г. А.“ в „Літописі Червоної Калини“ з 1931. р., ч. 4. Її автор, Олег Ключенко (псевдонім) виповідає смілий погляд, який все-таки мав досить прихильників, переважно з-посеред нижчих старшин, підстаршин а навіть і декого зі стрільцтва, а який був навіть цілком можливий до здійснення, якби вищі команди були виявили більше ініціативи й помисловости. Отже Ключенко згадує, що головне українське командування не використало на провесні 1919. гнучкої організації бригад і пише: „Треба було рішитися на операцію з далекою метою, закинути знеохочуючу облогу Львова й оборону нафтового басейну й використовувати лихе стратегічне положення Польщі, яка була тоді заангажована крім на російському й литовському фронтах також проти Німеччини й Чехів, рушити двома ударними групами з відповідною кількістю кінноти на Люблин та в напрямі на Краків. Розмірно малі ворожі сили, які до речі сказавши, не дорівнювали тоді У. Г. А. ані в організаційному ані в моральному відношенні, навряд чи були-б рішилися розбритися по цілій українській Галичині і втонуті у ворожо настроєному морю українського села“ (стор. 6; підкреслення моє — І. К.)

Так ми зреферували найповажніші голоси, що відносяться до цієї великої української офензиви на залізничий шлях Львів—Перемишль а тепер займемося приготуванням до неї.

3. Приготування офензиви Начальною Командою У. Г. А. Приготування офензивної акції рудецького відтинку виходили, річ природна, з Начальної Команди. Інша річ, від кого вийшла перша думка офензиви, але тут цього питання не будемо видвигати а тільки займемося вже цією стадією, в якій Нач. Команда обміркувала цілі, пляни й засоби. На жаль не маємо інших джерел, як тільки спомини ген. Омеляновича Павленка (Старшого), б. Начального Вождя Г. А., які нам не все пояснюють.

Ген. Павленко пише про ці приготування так: „Бої, що вже майже місяць точилися на нашому широкому фронті, ...мали витворити обставини, які сприяли-б започаткуванню рішальної бороть-

би з метою основної зміни нашої оперативної ситуації. Ми хотіли перевести наші групи на північні й північно-західні кордони, аби цим поставити конференцію в Парижі перед доконаний факт заволодіння всіма українськими землями“.

„Усе заповідало успіх нашої акції. Кожний день лютого приносив нам нові організаційні здобутки. З огляду на це готували ми на середину лютого ширший наступ.“

„Але на цей раз“ — пише ген. Павленко — „у нашу оперативну працю вмішалось також і командування військами Великої України. Спочатку депешою, а пізніше й особисто отаман О. Шаповал передав мені бажання Головної Ставки, щоби до 18. лютого, коли в Парижі мали розпочатися засідання Мирової Конференції, взяти Львів, хоч би навіть і чоловім наступом. Отаман Шаповала підтримував його технічний співробітник, полковник російського генштабу Какурін...“

„При цій нагоді, я виложив представникам Головної Команди наші засадничі міркування щодо боротьби У. Г. А., наші досягнення і наш замір зважитися на рішучий крок. Я зазначив, що чоловіми наступами ми ніколи не дійдемо до позитивних наслідків, а натомість удар на лінію Перемишль—Львів, саме коли ми міцно стоїмо в районі Рава Руська—Белз—Сокаль, повинен поставити головні польські сили в загрозу відрізання, і тим змусити Поляків до боротьби аж до вичерпання сил. Ось тоді, на мою думку, можна було-б вдарити безпосередньо на Львів“.

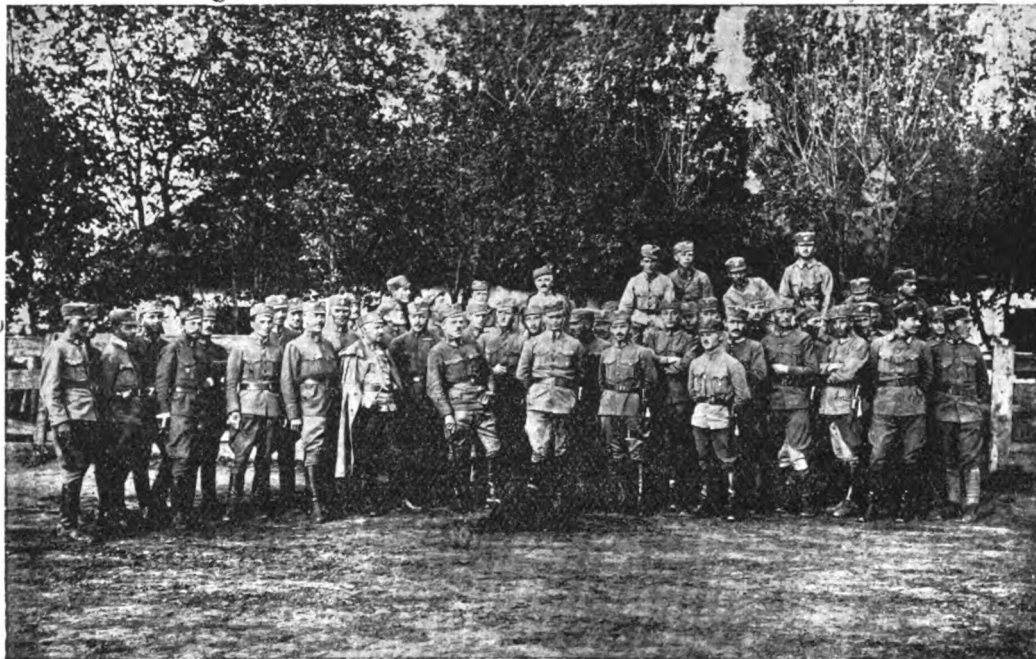
„...Наш боевий організм“ — пише дальше ген. Павленко — „покищо обмежувався фронтовими засобами. Плянованаж нами боротьба, згідно з нашими розрахунками, мала втягнути всі наші сили, бо годі було думати, що без підсилення фронтових сил свіжими доповненнями, ми зможемо нанести удар у саме серце ворога. Кількість необхідних нових підсилень була визначена на десять тисяч“.

„Ось тому, з огляду на організаційні й політичні обставини, наша нарада ухвалила просити Державний Секретаріят скликати при Начальній Команді державну нараду й запросити д-ра Петрушевича, як представника Національної Ради і відпоручників Державних Секретарів, а зокрема Військового Секретаря“.

„Така нарада відбулася кілька днів перед нашим наступом, тобто між 9.—16. лютого. Саме в той час полк. Мишківський передав свої обовязки полк. Курмановичеві. Я рішив запросити на нараду їх обох, а реферат перебрати на себе. Я зясував положення й зазначив, що в основу моїх оперативних міркувань покладена боротьба з живою силою ворога. Удар З. Корпусу на район Судова Вишня—Городок мусів притягнути до себе всі головні сили Поляків, що були скупчені в трикутнику: Городок — західна частина Львова — Любінь Б. Це й двобій, на мою думку,

мав бути рішальним моментом, що міг би навіть створити сприятливі обставини для всіх дальніших чинів у напрямі пригломшення ворога, здеморалізування населення міста,

Однак Начальна Команда не скінчила на жаданню доповнень від запілля. Щоби мати відповідні сили до наступу на залізничний шлях Львів—Перемишль, зажадав полк. Курманович, щоби кожна бригада поставила до диспозиції Началь-

Старшини і підстаршини У. С. С. у Грузькім біля Єлисавету 1918 р.

та навіть появи нашого стрільця на вулицях Львова“.

„Від полк. Какуріна й полк. Мишківського я та всі інші чекали завважень до принципової частини мого пляну. Проте ніхто не вніс важливих поправок, і тому нарада перейшла до технічних питань“.

Вкінці заступники політичної й військової влади в запіллі обіцяли виконати жадання ген. Павленка й дати 10.000 поповнення. (Павленко: „Українсько-польська війна 1918—1919“, стор. 36—37; всі підкреслення мої — І. К.).

ної Команди деяку скількість частин і деяку скількість муніції. Та кожна команда бригади, як говорить у своїх споминах д-р Шухевич, старалася не дати ніякої частини. Боялися ослабити власний відтинок фронту. Зараз же посипались неправдиві звіти про боевий стан бригад, алярмуючі відомости про оживлену діяльність залоги міста Львова на тому-ж відтинку і т. д. Не ліпше діялося і з віддачею артилерійської муніції. (Шухевич, „Спомини“ I, 176)

Стільки знаємо про пляни й приготування офензиви Начальною Командою Г. А.

(Далі буде).

Рік в Холодному Яру

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*
(Продовження)

Голос забрав отаман Василь Чучупака.

— Я, панове, нарочито запросив вас, щоби спільно обговорити положення і як найкраще пристосуватись до нього. На жаль, не прибуз Отаманенко, або хто інший з Бовтишки та Івангорода, але з тим районом ми порозуміємось пізніше. Зрештою, села по той бік залізниці, під натиском обставин, вже зробили те, що треба зробити і нам.

Ми під цю хвилю не маємо ширших відомостей про загальне положення на Україні, —

щось більше будемо знати, коли повернеться з Києва мій заступник Деркач.

Але одно — ясне. Большевики під цей час не призводять більшої війни на фронтах на Україні. Що твориться з відступившими на Південь Денікінцями — не знаємо, але можна припускати, що вони після розгрому не скоро очухаються, якщо взагалі очухаються і зможуть розпочати ще якісь акції. Ми маємо відомости, що в бік Криму большевики значніших частин війська вже не посилають, а прибуваючі з Московщини ча-

стині кидаються на „внутрішній фронт“, на приборкання повстанчого руху, на „зикачку“ зброї і хліба з сіл, взагалі спішається з закріпленням свого внутрішнього положення на Україні, можливо передбачуючи якусь поважнішу збройну боротьбу на зовнішніх фронтах.

Що твориться на заході, що діється з українською армією, чи зможе вона відновити фронт, на який ми могли би орієнтуватися — невідомо. Хмарині гончарі з Цвітної привезли відомости, що партизанські частини нашої армії, які недавно переходили коло нас, мали декілька успішних боїв з червоними¹⁾, а також є чутки, що до них прилучилися значні частини Галицької Армії, — але це ще не є фронт.

Ходять здогадки, що весною більшовики будуть воювати з Польщею і Румунією, але це лише — здогадки...

Як ви всі підтверджуєте, та за моїми відомостями і з дальших околиць, серед нашого населення панує переконання, що по всій Україні переводиться якась таємна організація і що весною український Уряд дасть „Гасло“, після чого має вся Україна разом повстати і винищити всіх ворогів. У нас, в Мельниках, тільки й балачок, що про те „гасло“, про ті нові „треті півні“, які мають зробити щось надзвичайного.

На мою думку, це є лише збільшене вражіння від балачок населення з переходячими частинами нашої армії, бо колиб дійсно щось готовилось, то хтось мусів би прийти і до нас.

Це добре, бо підтримує в селах дух і надію, але в дійсності, вигляди на майбутнє далеко не рожеві. Більшовики мають тепер на Україні значно більше збройних сил, як у минулому році. Після боїв з Денікінцями, ми ще не мали з „товаришами“ значних сутичок, але коли притягнемо на себе їх увагу, то навряд чи зможемо утриматися так, як утримались в минулому році, коли вони мусіли кидати на нас частини зірвані з фронтів. Щоб запобігти ліквідації — мусимо заздалегідь самі „зліквідуватись“, перейти на положення, в якому не будемо відрізнятися від других районів. А то наші села занадто вже „розкозакувались“... До куми в гості — з рушницею, до дівчини — з рушницею та ще й шаблю причепить, з хутора до церкви — з рушницею... В Медведівці на ярмарку продають-купують набої, зброю, як за добрих гетьманських часів...

Отож, явне ходження зі зброєю, треба припинити. Зовнішній поділ сіл на сотні зліквідувати.

¹⁾ В селі Цвітній, з якого походив Пилип Хмара (дійсне прізвище), був сильно розвинений гончарський промисел. Цвітнянські гончарі розвозили кіньми свої вироби, на продаж, по теренах Київської, Херсонської, Полтавської губернії, заїзджали аж на Поділля, і одноразово виконували ролю далеких розвідників, привозючи відомости про своїх і ворогів з дальших околиць. Очевидно, хтось з них привіз був чутку, що до частин Зимового Походу прилучилась вся Галицька Армія і кубанські козаки, які утекли від Денікіна. Чутка ця незвичайно розповсюдилася і підносила настрої у повстанців

Жадних збірок без конечної потреби не робити. Всіх козаків з Мотриного монастиря переведемо в найближчі дні до села та на хуторі і розмістимо по селянах, за „своїх“. Ходження в військових строях, їзда на сідланих конях — має зникнути.

Колиб надійшла яка червона частина — не робити жадного опору. Бурлаки і активніший місцевий елемент, захопивши зброю, зникають у лісі і будуть стежити за ворогом. Якщо у „товаришів“ не буде зависоких вимог — село дасть, що треба буде і нехай собі йдуть даліше. Якщо захотять занадто „господарювати“ — можемо з лісу зробити напад і вигнати, але взагалі, збройної боротьби, до вяснення загального положення треба уникати.

Честь битися з червоними — наразі відступимо бувшому червоному Коцурові, а це станеться неминуче, бо ми маємо відомости, що він, піднявши чорні прапори, не має заміру виводити своєї „гвардії“ з Чигирина. Знаємо також, що вплив Коцура на села вже в значній мірі вивітрився, а після цього „перевороту“ змаліє ще більше. Безумовно, в кожному „його“ селі знайдеться кілька людей, які будуть під його прапором битися з більшовиками, і це теж для нас добре, бо дякуючи цьому „товариші“ колись погосподарюють у тих селах по своєму і виженуть з селян рештки „червоного духу“. В кожному разі поважної сили для боротьби Коцур зараз не збере.

Колиб більшовики повели наступ на Чигирин через наші села — перепустимо їх без одного пострілу. Навпаки, якщо дадуть зброю — дамо їм кілька сот „добровольців“ добре знайомих з місцевістю, які потім вернуться до нас зі зброєю.

Коли Коцур буде зліквідований, то ми по перше позбудемось небезпечного ворога під боком, а по друге Новоселиця, Суботів, Чигирин, Степівка і всі останні „коцурівські“ села, закоштувавши правдивого, московського більшовизму, без сумніву прилучаться в майбутньому до нас. Тоді вся Чигиринщина буде в наших руках і в разі широкого повстання на Україні, ми перетинаємо Дніпро, дві залізниці, і рушаємо на Київ, або куда буде треба, а в разі коли на заході відновиться український фронт — зможемо дати „товаришам“ доброго кулака в плечі.

Покищо необхідно послати звязок, щоб він розшукав наш Уряд і командування, і довідався чого маємо дождатися і сподіватись. Потрібні радянські документи — дістане Козаченко. Післати думаємо Ханенка (сотник булавної сотні).

Чорнота покрутив головою:

— За горячий хлопець...

— Трохи, але ми знаємо його і певні, що колиб попався — червоні з його вогнем не видобудуть ні одного слова.

Декілька чоловіка, які близько знали Ханенка, підтримали думку отамана, але по обговоренні справи рішено звязок післати пізніше, щоб міг привезти вже інструкції на весну.

— Що торкається звязку між собою, — продовжував отаман, — то ця справа налагоджена

добре, за винятком зв'язку з селами по той бік залізниці і Полтавським берегом. Про це умовимося з Чорним окремо. Тепер мусимо з'ясувати, хто з вас що зможе виставити на випадок більшого повстання. Почнемо з Дніпра. У Чорного особне положення і свій район... Ти, Солонько, що зможеш дати?

— Точно підлічити трудно, бо у нас же нема лісу під боком і як нема повстання — кожний ховає і зброю і думку, особливо в селах ближчих до Черкас, де Чека вже шпиків собі завела. Сама Боровиця — в кожну хвилю виставить сімсот рушниць, чотири важкі кулемети, ну та й Люїсів пара знайдеться...

— Кінних, скільки можеш дати? — запитав Чорнота.

— Ні добрих коней, ні сідел — немає. Нас, знаєш, більше Дніпро годує як пісчана земля, а рибакові — кінь нідочого. Човнів великих — сотні дві можемо виставити...

— Ну-у, ми на Царгород не збираємося... — незадоволено буркнув під ніс Андрій.

— Як у вас справа, пане Мамай?

Мамай невисокого росту, середнього віку чоловік з дбайливо зачесаною борідкою, комічно розвів на столі руками:

— У мене, панове, самі знаєте — зимовий садок.. Дніпро замерз, пароходи не ходять, — обдирати нема кого, стріляти нема до кого, — плетуть хлопці сітки на рибу та лисиць в очеретах ловлять... Кількість людей, які підуть на повстання і кількість зброї окреслити трудно. На острові маємо заховану гармату. Замок та набої забрали до села, бо під час повіні те місце може залити вода. Добрий знак, що селяни запасують зброю. Із'їдуть до Килиберди на Полтавський бік купувати рушницю, на різдво в Шабельній купили кулемет, на тім тижні на ярмарку вміняли за рибу кулемет Кольта без станка, у дядька з Медина... Весною виведу у Плавні чоловіка двіста-триста. Будемо червоні пароходи перепиняти, а в межичасі можна і своїм ділом займатись — рибу ловити. В разі потреби, курінь Білого Яру, в складі від двохсот до п'ятисот чоловіка, при трьох кулеметах, — приведу до Холодного Яру. Кінноти теж не може бути. Гармата у нас без коліс, знята з бронеплава. Ми її приспособили виключно для стрільби з плавнів по пароходах і для походу зовсім не надається.

— Як там під Чорним Лісом? — запитав Чучупака Хмару.

— У мене човнів нема, зате коні майже у всіх добрі. На поганому коні верстов за двісті не поїдеш... Є досить верхових, німецьких та денікінських, є запасні сідла. Тепер у мене чоловіка сімдесят на конях, тих, яким небезпечно бути вдома в селі. Крутимось до весни по хуторах, в Чорному лісі маємо викопані землянки, для себе і для коней, а весною, якщо почнеться якась боротьба, Чорноліський кінний полк може збільшитися до трьох сот верхівців.

— Слухай но, Пилипе, — перервав йому Чорнота — правда, що ви в тих землянках продукти, воду та овес для коней в двохаршинних горшках тримаєте?

Хмара усміхнувся.

— В двох не в двох, а наробили хлопці горшечки, так що в кожному парі комісарів можна зварити...

— Кулемети, під цей час, возимо тільки легкі, а три потреби поставимо п'ять-шість важких на тачанки.

Що торкається самого села — то зброї є досить, але впливає близькість Знаменки та Цибульової з залізницею. На загальне повстання село може піти, або як дуже вже допечуть, або як би хтось гнав уже червоних з України.

Я підчас балачки приглядався до Чорноліського „полковника“. Був це стрункий, сильно збудований чоловік років 28—30-ти. Одягнений був у темнозелену чумарку черкеського крою, з дорогою срібною шаблею. Як я потім довідався, був він бувалий підстаршина кіннотчик, палкий націоналіст, досить добрий організатор і командант, хоч на кожному місці відчувалося в нього брак освіти. (Не треба Пилипа Хмару змішувати з Семеном Харченком, який оперував на Поділлі під псевдонімом Хмари.)

Заговорив отаман Іван Петренко, інтелігентний селянин, старшина, який у своїй киреї з відлогою не відрізнявся зовнішнім виглядом від місцевих селян.

— У Прусах і Михайлівці нема „обовязкової військової служби“ як в Мельниках і сказати, скільки виступить до бою — не можна. Може чоловіка з триста, більш свідомих, а може й до три тисячі зібратись, — буде залежати від обставин. Якщо „товариші“ весною добре дошкулять — піде більше. Як українська армія поведе з заходу успішний наступ — підуть усі. Головне, щоб селяни побачили, що справа йде до перемоги — тоді їх не вдержиш, а в неяснім положенні більш знайдеться охотників взяти зброю і піти в Холодний Яр, як виступати на місці. Залізниця близько і села набралися не раз лиха від більшовиків і Денікінців за передчасні виступи в минулому році. Зброї є подостатком. Маємо шість справних кулеметів, закопану гармату, мінометів пару... Кіннотчиків буде чоловіка з трицяць. Бобринська Чека налагодила вже в селах свою агентуру, до якої записалося і пару наших людей. Всіх сексотів ми вже знаємо і як тільки почнеться якийсь рух — „анулюем“...

— Як, Марченку, у вас з Богданом справа стоїть?

— Ми можемо зібрати чоловіка 70—80 на конях та чоловіка з двісті на тачанках і підводах з добрими кінями, бо Богдан пішки не любить воювати а хлопців, які забагато пошани до смерті мають — не візьме. Кулеметів назбираємо по селах скільки буде треба. Самі села у нас — як вітер подує... Як допечуть добре „товариші“, то всі підуть, в кого рушниця нема — з косою або з штильом піде, але як загориться — так і згасне... Дядьки у нас важкі, — його на два-три дні від жінки та господарки не відтягнеш, але як розлютується — з косою на панцирник попреться. А зрештою, не берусь я го-

волити, як там з повстанням може бути... Хлопців добрих загін, як треба буде, Богдан збере.

— Що там у Триліській волості чувати, „товариш военком“? — звернувся Чучупака до Козаченка.

— У нас, „товариш отаман“, усе мовчить — „бо благоденствує“... Дядьки „развйорстку“ дають, аж чуби тріщать! Чека недалеко, як що не так — „пад стенку“ зараз. Доніс хтось, що в минулім році проти червоних виступав — забрали і розстріляли, знайшли захований хліб чи зброю — розстріляли, втік з червоної армії — розстріляли, ще й хату спалили... Плачуть селяни, але на якусь організовану акцію волость не здатна. Перш за все населення вже налякане і здеморалізоване, по друге — багато є місцевих більшовиків, які добре живуть тепер на рахунок селян і звичайно пронюхають та донесуть про підготовку. Стихійний вибух повстання дуже

можливий, особливо, колиб повстали сусідні волості, але наразі мусимо сидіти тихо. Свідомого, активного елементу є багато, особливо молоді, але треба бути з цим обережним, щоб не підвести людей під розстріл без потреби і користі. Я, для „охорони волісполкома“ організував відділ з сімнацяти „червоноармійців“. Підібрав бідних, але наших по настроях хлопців. Серед міліції теж є свої хлопці. Тепер я стараюсь, щоб дали мені зброю і дозволили зформувати загін для боротьби з дезертирством і бандитизмом, чоловіка на сто. Як вигорить — підберу відповідний склад, а весною „волісполком“ та „партячейку“ — „под стенку“ і почумакую до Холодного Яру... —

Положення в селах останніх отаманів, які підлягали безпосередньо Чучупаці і були в складі „Хол. Яру“ — було відоме і розмова перейшла до „організації влади на місцях“. (Далі буде).

Кубанець Уваров -- отаман Холодного Яру в 1919 р.

Написав: *Сергій Полікуша*

На заклик бувшого осаула Холодного Яру Юрія Залізняка, в „Літописі Черв. Калини“ за жовтень 1932 р., давати матеріали до історії Холодноярщини 1918—1922 року — подаю відоме мені з 1919 р.

Нажаль я щойно недавно прочитав „Літопис“ за грудень 1931 р., де „не зовсім вірно“ освітлені події, свідком яких я був, і головне постать Кубанця Уварова, який грав значну роль в боротьбі.

Осаул війська Кубанського Уваров прийшов у ті околиці на весні 1919 року з відділом, який налічував до 1000 чоловіка і підлягав отаманові Григорієву. Відділ посувався залізницею Знаменка—Цвітково і занявши Бобринську, розпочав наступ у напрямку Черкас, відбираючи у більшовиків станцію за станцією. 15 травня, з початку панцирний потяг Уварова, а потім і весь відділ повели наступ на Черкаси.

Місто боронили 1-й і 2-й совітські полки, і 1-й комуністичний баталіон, який складався з місцевих, комуністично настроєних жидків. Ще до наступу Уварова, 2-й совітський полк, який складався переважно з селян, збунтувався і хоч не виступив активно проти других частин, але відбив у Черезвичайки 55 чоловіка українських інтелігентів, студентів і місцевих старшин, які були зарештовані 1 травня за підготовку повстання проти червоних і яких Чека везла на розстріл. В числі їх був і я.

Потім цей полк заняв станцію і не пустив більшовиків евакуватись і евакувати майно на Полтавський бік. Місцева комуністична влада, якої полк не зачіпав — вела з ним переговори, нама-

гаючись переконати його, щоб виступив на фронт.

15 травня розпочався бій за місто.

Завдяки тому, що около 200 чоловіка Уварівської кінноти, обійшовши тримаючі фронт червоні частини, вірвалися до міста, — піднялась страшна паніка. З влади мало кому удалося втекти. 1-й комуністичний баталіон, який маючи в своїм складі около 400 чоловіка, займав позицію в старих російських окопах коло Санітарного городка, кинувся в безладі тікати до ліса і його майже цілого вирубала кіннота. 1-й сов. полк, який відступав до мостів — теж був розбитий. З 2-го сов. полку частина розбіглася, а частина приєдналася до відділу Уварова.

Захопивши місто, Уваров держав його коло тижня часу. За цей час до його відділу прилучилося багато шкільної молоді і місцевого населення. Відділ збільшився до 1500 чоловіка, мав 24 кулемети і декілька гармат на потягах.

За цей час червоні, підтягнувши сили, декілька разів пробували наступати на Черкаси зза Дніпра, але їх відбивали. З Уварівців особливою відвагою відзначилася група матросів Чорноморської флотії, які з кулеметами боронили міст через Дніпро. Коли повстанці, залишивши місто, стали відходити в напрямку Бобринської, вони залишилися стримувати ворога на мості, щоб дати змогу відійти потягам і всі загинули б'ючись до останнього.

Дійшовши до ст. Білозірря, через те, що залізнична лінія далі вже була захоплена більшовиками, Уваров наказав залишити потяги, попусувати гармати на панцирнику, і взявши в Білозіррі під-

води під кулемети і набої — повів свій відділ в напрямку Чигирина.

По дорозі нас догнав Смілянський повстанчий загін, який складався з невеликої кількості кінноти під командою сотника Ліхарева. Від них ми дізналися, що більшовики вже заняли Смілу. Цей загін прилучено до кінноти Уварова як окрему сотню.

До Чигирина підійшли скрито з боку Пісчаних кучугурів за Тясмином і захопивши атакою кінноти міст, стали наступати на місто. В Чигирині стояв червоний Чигиринський полк під командою Коцура, який складався переважно з місцевих селян. Не очікуючи небезпеки з цього боку, полк не встиг приготуватись до бою і залишив місто.

В Чигирині стояв відділ Уварова два тижні, маючи незначні сутички з озброєними відділами околичних селян, які були під впливом Коцура і держали сторону червоних. За цей час кіннота зробила декілька удачних нападів на червоні частини, які з'являлися в поблизу залізниці.

Наша розвідка донесла, що околичні села, разом з Коцуром готовили загальний наступ на Чигирин, але дізнавшись, що Холодноярські села з отаманом Чучупакою готуються в такому випадку вдарити на них з заду — облишили свій замір.

Населення самого Чигирина, де було багато свідомой української інтелігенції, ставилося до нас прихильно. Відділ мав вигляд регулярної частини, всі кулеметчики були одягнені в німецькі сталеві шоломи. Вечерами грала наша трубна оркестра, яка складалася з добровольців-студентів Черкаської гімназії.

В місті панував зразковий порядок. По наказу Уварова розстріляно двох козаків, захоплених стежею на грабунку, в той час, як при „червоних“ коцурівцях грабунки, особливо жидівського населення були звичайним явищем.

Коли більшовики стали підтягувати під Чигирин сили, Уваров рішив відвести свій відділ в околиці Холодного Яру. Перейшли з Чигирина до містечка Медведівки. Пересуватись далі не можна було не порозумівшись з місцевою повстанчою владою. В Медведівці зібралась нарада, на яку приїхали представники Холодного Яру з отаманом Чучупакою. З початку виникла суперечка, бо ні один з отаманів не хотів признати другого старшим.

Чучупака був молодий хорунжий, син бідного селянина з с. Мельників. Під цей час його постійний відділ налічував не більш 400 чоловіка, але він користувався великим авторитетом серед околичного населення, яке майже все було озброєне і добре зорганізоване. Уваров — козацький осаул, надзвичайно відважний, умів поривати за собою козаків, як старшина був старшим і більш досвідченим від Чучупаки. Відділ його, як не лічити півтисячі, які в скорім часі розійшлись по домах, налічував до тисячі добре здисциплінованих вояків. Він мав прекрасний загін кінноти і більш двадцяти кулеметів.

Ідейного розходження між обома отаманами не було, бо Чучупака боровся за незалежність Укра-

їни, а Уваров, хоч і не зовсім чисто балакав по українськи, ставив за ціль боротьби незалежну українську державу вкупі з Кубанню.

Погодилися на тім, що Чучупака в чисто військових справах уступив першенство Уварову, а сам залишався отаманом місцевости з правом рішаючого голосу в справах боротьби. Постійний відділ Холодноярців підпорядковувався Уварову. Мобілізація Холодноярських збройних сил, в разі потреби, — лежала на Чучупаці.

Після цього відділ Уварова перейшов до Мотриного монастиря в Холодноярськім лісі. Для облекшення постачання частину його розташовано в поближких селах. Дві сотні піхоти і моя кулеметна чета були поставлені в с. Головкивцях.

Мушу зазначити, що такого приятного і турботливого відношення населення, як в районі Холодного Яру, я ні до того часу, ні опісля не зустрічав.

На Зелені свята школу, в якій я стояв з кулеметчиками, буквально заатакували жінки і дівчата, які понаносили і печеного і вареного, найкращого, що було в них самих. Козаків три дні перетягали, частуючи, з хати до хати.

За декілька днів ми зробили наступ на села Стару і Нову Осоту, які були заняті значними силами більшовиків. Після впертих боїв відігнали червоних аж до Олександрівки, де їх прикрили гарматним вогнем панцирні потяги. В цім бою згинув поміщик Уварова, Галичанин, призвища якого не памятаю. Через деякий час загін висланий з Холодного Яру захопив в ночі Олександрівку і взяв в цукроварні велику кількість цукру для свого постачання.

Більшовики весь час підсиляли свіжі частини, щоб зліквідувати Холодний Яр, але ті частини, наслуховавшись від селян поголосок про силу Холодного Яру, йшли неохотно, стараючись витягнути повстанців для бою за межі лісів. Зрештою, йти в гористі ліси, пересічені глибокими ярами, не маючи місцевих провідників, при ворожості і бойовій зорганізованості населення, було дійсно рідко небезпечною.

Холодноярці не заставляли себе довго просити і часто робили самі напади на ворожі частини, які вінком оточували Холодний Яр знущаючись над дальшими селами.

В половині червня, нічним нападом кінноти і піхоти знищено в селі Плєскачівці цілий курінь більшовиків. В цім бою захоплено шість кулеметів, 40 скринь гарматних і багато рушничних набоїв, і 150 чоловік полонених. Окрім того було ще багато дрібних боїв. Кіннота часто псувала залізницю, яка проходить в 15 кілометрах на захід і робила напади на потяги.

В кінці червня Коцур з своїми Чигиринцями, підтриманий червоними частинами, повів наступ на Холодний Яр з боку Суботова і захопивши Медведівку рушив лавами на Мельники. Наші відділи і „наборзі“ змобілізовані Чучупакою селяни під проводом обох отаманів і заступника Чучупаки Деркача, пішли в протинаступ і відкинули наступаючого ворога назад. Бій був надзвичайно упертий. З боку Холодноярців упало одинадцять чо-

ловіка і було кількадесятяь ранених. Більшовики і Коцурівці понесли втрат самих убитих к. 80 чоловіка. Переслідування ворога не вдалося, бо одно наше крило вийшло під коцурівське село, звідки щедро почастували нас кулеметним вогнем, в той час, як по протилежному крилі Коцура, ззаду, через Тясмин, било з кулеметів село Трушівці.

В скорому часі до Холодного Яру пробралось два представники від Уряду У. Н. Р.

Не знаю, які інструкції вони привезли, але на нараді штабу вирішено, що Уваров з своїм відділом і охотниками з місцевих Холодноярців проб'ється через оточуючі місцевість червоні частини і відтягнувши їх увагу на себе, піде на з'єднання з отаманом Тютюником, а Чучупака з останніми Холодноярцями зостанеться на місці боронити місцевість.

З Уваровим виступило около 200 чоловіка кінноти і коло 400 чоловіка піших. З цим відділом пішов і я.

В Жаботині піймали ми переодягненого більшовицького розвідчика, від якого довідались, що червоні стягають сили для рішучого наступу на Холодний Яр.

На другий день у довіта наш відділ розпочав наступ на ст. Райгород, щоб перейти на другий бік залізниці. Сили ворога оказались більшими, як можна було сподіватися. 5-й і 6-й совітські полки займали вигідну позицію вздовж залізничної

лінії. Їх прикривали гарматним вогнем два панцирні потяги. Бій тягнувся від 4 години ранку до дванацятої, коли перемога стала схилитись на сторону повстанців. Уваров, який сам керував боем, на чолі кінноти заатакував на правім крилі панцирники, які, боючись, що кіннота зірве їм ззаду шлях — почали утікати. Кіннота зірвала залізницю і з'явившись ззаду ворожій піхоті — наробила паніки. Наша піхота в цей час наближалася до стації, але ззаду неждано появилось яких триста чоловіка ворожій кінноті, яка надіспівши з Бобринської зайшла нас ззаду. Ворожі панцирники, побачивши це, перейшли знову в наступ і сильним вогнем відрізали нашій кінноті, яка була вже по той бік залізниці, можливість вернутись. Вистрілявши набої, оточені з усіх боків ворогом — ми склали зброю.

Нас погрузили в вагони і відставили до Києва. Декому вдалося по дорозі втекти. Кільканацять людей, в тім числі і брата сотника Ліхарева, розстріляли.

Зже в Києві, у таборі, я чув, що коло Холодного Яру іде ще боротьба і що Уваров знову оперує там з своїм загonom. Утікши від більшовиків і попавши на рідну Черкащину, я довідався, що він надзвичайно смілим наскою, з одною тільки кіннотою, ще раз після того займав Черкаси і що його в недовзі потім вбили більшовики в бою десь коло Знаменки.

Рейд от. Ю. Тютюника

(З циклу: Чотири повстанські рейди і їх ліквідація).

(Докінчення).

Написав: Ол. Доценко

От. Тютюник тільки 7. червня довідався про червоних, що прибули до м. Звенигородки, але не знав ні назви частини, ні їх кількості. З метою забезпечити себе від несподіваного наступу й вичекати звязку від от. Залізняка. от. Тютюник рішив зробити наскок на Звенигородку.

Вночі з 7-го на 8-го червня перервано залізницею, телеграфічне і телефонічне отримання Звенигородки із Шполою і Городищами. (Це зробили 4 кіннотчики з відділу). Сам от. Тютюник з добірними старшинами і 30 козаками при двох кулеметах зробив напад на червоних у м. Звенигородці. Решта загону продовжувала відпочинок в с. Козацькому. Всього загону от. Тютюник боявся втягати до бою, щоб негативно не вплинув його неудачний вислід.

Часок зроблено довіта й він був успішний. Більшевики втекли з міста й звідтіля обстрілювали околиці з гармат майже до вечора 8. VI. Більшовики не знали, що властиво сталося.

Підчас наскоку особливо відзначилися гранатники під командою сотн. Камінського; вони добралися до самісеньких казарм і закидали сплячих більшовиків гранатами. Їх то робота спричинила метушню у ворожих рядах.

По цім нападі на ворога, от. Тютюник знову

вернувся до с. Козацької десь коло 12-ої години 8. червня. Навколо села було спокійно. Про от. Залізняка не було жадних відомостей. Коло 3-ої години пополудні загін несподівано обстріляло з гармат; за кілька хвилин червоні захопили село Козацьке, наступаючи з двох боків. Несподіванка цього ворожого нападу пояснюється тим, що повстанці не мали кінноти й не могли робити дальшої розвідки. Забезпечка загону була оригінальна: на високому місці або на дзвіниці стояв вартовий, який мав при собі телефоніста з апаратом і був отриманий з штабом загону. В момент наступу ворога телефонічний дріт порвався, і поки вартовий вислав телефоніста з повідомленням про ворога, якого він таки завважив, то вже було запізно.

Не знаючи ні сили ворога, ні напрямку його руху, от. Тютюник зайняв позицію під селом, построївши свою лаву в вигляді букви Г. Ворог теж не знав, де саме розташувався повстанчий загін і свій удар спрямував на село. Потім ворог зорієнтувався в ситуації і кинувся на маєток, де власне й був розташований повстанчий загін. Ворог збив з позицій Верхнедніпровців і вони з одною гарматою та штабом почали відходити в напрямку с. Боровиків. Та ворог, поспішаючи, не помі-

тив окремої повстанчої сотні й підставив під удари своє крило. Окрема сотня кинулася на ворога й перевернула все „до гори ногами“, як писав сам от. Тютюник. Ворог залишив забитого свого команданта й до 30 червоноармійців. Захоплено 14 полонених, один кулемет, рушниці, набої, вози та коні. Ворог у безладді втік на с. Топильну, де наскочив на от. Мирошніченка, який стрів утікачів кулеметами й довершив перемогу. От. Мирошніченко теж захопив кулемети, рушниці, набої, коні та полонених. Недобитки 7-го совполку зупинилися аж у Шполі. Скільки не намовляли комісарі до другого наступу червоноармійців, настрої у червоних залишилися такі, що їх команданти не рішались більше до наступу.

Дня 8. червня увечорі обидва повстанчі загони перейшли до с. Кирилівки, де загін от. Мирошніченка остаточно приєднався до загону от. Тютюника. З цього часу цей відділ був названий „Полтавцями“ (всі люди походили з Полтавщини).

Події 8. червня втворювали добрі наслідки: настрої людей у загоні був чудовий; росла віра в командування — вірили в перемогу.

8. VI. здобуто 23 верхових коней із сідлами й уже можна було утворити кінну розвідку, що зараз-же й зроблено.

Полонені червоноармійці оповіли про розгром от. Залізняка в с. Свиначці. То була дуже неприємна вістка, бо його загін мав більше людей, як два об'єднаних загони — Тютюника й Мирошніченка. Куди зник от. Залізник, годі було довідатися. От. Тютюник мусів рахувати виключно на свої сили.

Події 8. VI. рознесли далеко по околиці вістку про „Григоріївців“, як тоді звало населення повстанців. Потрохи почали прибувати люди до загону.

От. Тютюник вирішив з тими силами, які зібрав, захопити м. Звенигородку. Для заспокоєння ворога й приготування раптового нападу, він 9. VI. перед вечором вирушив з Кирилівки й перейшов на ніч до с. Почапінці, а 10. VI. зробив марш аж до Боярки. Тут він і залишився на 11. VI.

В с. Боярки от. Тютюник довідався, що недалеко в селі (назви не вдалося встановити) стоять повстанці. Вислана розвідка привела із собою зв'язок від Головного Радянського Повстанчого Штабу, який привіз запрошення для от. Тютюника прибути на нараду. З десятком кіннотчиків от. Тютюник виїхав до нововиявленого штабу. Там прийняли його досить привітно — розпитували, довідувались.

На чолі штабу стояв Юрко Мазуренко, який прибрав собі прізвище „Калитва“. Ю. Мазуренко мав коло 35 років, вище-середній на зріст, із сивуватим вже волоссям, але не робив він вражіння вожда. Він більше цікавився політичними кличима й орієнтаціями, ніж справами військовими. На них він не багато розумівся, хоч і був військовим. Ю. Мазуренко належав до партії незалежних соціал-демократів і обстоював радянський устрій на Україні. Як стверджував Ю. Тютюник, Ю. Мазуренкові не так уже й ходило про „ради“, як

про те, щоб допнятися до влади. Він говорив, що обставини можуть примусити змінити тактику й відмовитися від форми влади — „рад“. Було помітно що Ю. Мазуренко готовий був запропонувати Ю. Тютюникові увійти із своїм загonom до складу його „радянських“ військ, яких до речі не було багато. З формального боку справа виглядала так: Всеукраїнський Повстанчий Комітет, в склад якого входили такі відомі українські незалежні соціал-демократи, як Овдієнко і Драгомирецький, передав тимчасово всю владу до рук призначеного тим-же Комітетом начальника штабу Головного Радянського Повстанчого Штабу, а сам невідомо де зник.

З фактичного боку начальник штабу був і командуючим, бо такого не призначено. Штаб числив у своїй підлеглості I-ий повстанчий кіш от. Зеленого, який у той час розпущено по домівках. Належала ще й 3-тя селянська радянська дивізія під командою Діяченка. 3-тя дивізія уявляла із себе малозорганізований загін, хоч склад старшин і козаків був непоганий.

Штаб пробував сцентралізувати повстанчий рух, але невдало. Переговори от. Тютюника скінчилися тим, що Ю. Мазуренко запропонував тримати зв'язок із штабом. У Мазуренка забракло відваги запропонувати от. Тютюникові підлягати наказам штабу, а в останнього не було охоти підлягати людям, які не здавали собі справи — чого власне вони хотіли — чи української держави, чи радянського устрою.

Повернувши до Боярки, от. Тютюник застав там Діяченка, який його чекав уже з годину. Із балачок з ним виявилось, що Діяченко скептично дивиться на Головний Радянський Штаб і його роботу. Діяченко був типовим отаманом і до всякої централізації відносився ворожо; він хотів ким-небудь керувати, але підлягати чийсь наказам не мав охоти.

В цій часі загін от. Тютюника нараховував до 450 людей. Особливо багато прибуло людей із Кирилівки (7 старшин і коло 50 козаків, учнів місцевої гімназії та семінарії). Всіх прибувщих вліто до окремої сотні й названо Звенигородцями. Їх командантом призначено сотн. П. Бондаренка. Був то молодий старшина, ідейний, порядний, добрий організатор, але в бою занадто гарячий, особисто хоробрий.

Загін от. Тютюника складався тепер із трьох піших частин коло 140 чоловіків кожний та з кінної розвідки — 29 чол. Гармата була приділена до Верхнедніпровців.

Ранком 12. VI. загін вирушив із Боярки для захоплення м. Звенигородки. До ночі загін прибув до с. Неморож, що у 4-ох верстах від Звенигородки.

Ворог не знав про наближення повстанців і 13. VI. ранком от. Тютюник захопив м. Звенигородку. Бій тягнувся з годину, пізніше більшовики втікли до Шполи. У Звенигородці захоплено трохи зброї та інших річей. М. Звенигородку Ю. Тютюник рішив на деякий час зробити базою своїх операцій.

Про українську армію, яка в той час билася з більшовиками й поляками на лінії р. Збруча та в Галичині, нічого не було відомо. Ходили різні чулки, але нічого певного. Щоб дати про себе знати, от. Тютюник вирішив захопити більшу територію і деякий час її утримувати. Прийшлося організувати повітову владу. З цією метою повітовим комісарем призначив він Кузьменка-Титаренка з наказом скликання повітового з'їзду для організації влади.

Загін виведено з міста, а залогою залишилися Звенигородці. Вони повитягали з лісів гармати, понакривали брезентами, щоб не видно було, що гармати без замків і таким чином, як вони казали „робили вражіння на ворога“. По волостях розганялася більшовицька влада й міліція. Більшовики залишили навіть Шполу й розвідка ніяк не могла встановити, де вони поділись.

На Уманщині в той час оперував от. Клименко. Він захопив місто й знову його залишив. В Умані тоді залогою стояли 5-ий і 8-ий совітські полки при артилерії. От. Тютюник цих відомостей про ворога не мав. Приймаючи на увагу, що на півночі оперувала 3-тя селянська повстанча дивізія, на сході від Звенигородки повинен був перебувати от. Залізник — ніби з цих боїв був захист, — от. Тютюник рішив звязатися з от. Клименком і вкупі з ним звільнити Уманщину від більшовиків.

15. VI. от. Тютюник вирушив із с. Озірної на м. Тальне. Без залищеної в Звенигородці залогої загін мав коло 350 людей.

На півдорозі до м. Тального одержано відомості, що м. Калниболото і ст. Звенигородка (10 веостов від міста) зайняті більшовиками, які 16. VI. зібралися робити наскок на м. Звенигородку. То був той курінь 7-го совполку і „охранний батальон“, що 13. VI. втікли із Звенигородки.

Загін завернув з дороги й недалеко м. Калниболота заночував під лісом. На світанку 16. VI. от. Тютюник заатакував ворога. Ст. Звенигородку негайно захоплено, а в місті Калниболото засів ворог і вперто боронився. Тільки після півдня вдалося вибити більшовиків із міста.

Ворог із Калниболота відійшов на схід, а повстанці повернули знову на Тальне. 17. VI. прийшли повстанці до м. Тального. Там стояв невеликий відділ от. Сокола. В Тальному загін зупинився, щоби увійти в тісніший звязок з от. Клименком, який тоді зайняв ст. Христинівку.

У той-же день до Тального прибув старшина-післанець від Клименка. Умовлено, що 19. VI. на світанку обидва загони заатакують м. Умань.

Коло полудня 18. VI. от. Тютюник вирушив із Тального на Умань. В с. Доброводи несподівано стрінулися з одним курінем 5-го совполку й погналі його. Загін залишився ночувати в с. Доброводи.

Зранку 19. VI. більшовики перейшли в наступ на Доброводи. За ніч вони підтягли цілий 8. совполк (900 багнетів і 3 гармати) та один курінь 5-го совполку — 700 багнетів і одна гармата. Сили ворога числили до 1700 людей.

Розвідка ще й в той час працювала в от. Тютюника погано; він не знав, з ким має діло й дав

ворогові можливість втягти загін до бою. Бій був упертий. Кілька разів більшовики кидалися на багнети, але за кожним разом примушені були відходити на свої позиції. Повстанці теж не могли перейти до наступу ізза малої своєї кількості. Нарешті коло полудня москалі зломали крило, яке боронили Верхнедніпровці. Верхнедніпровці втратили коло 30 людей і між ними найліпшого свого старшину Усенка. Усенко був тяжко поранений і його непритомного ворог забрав до полону, а потім розстріляв. Була це велика втрата. За Верхнедніпровцями побігла й решта повстанців. От. Тютюник, прикриваючи відхід кулеметами та гарматою, одводив свій загін в напрямку с. Майданецького.

Наспіли відомості й про от. Клименка. Він з невідомої причини не підождав підходу от. Тютюника й розпочав наступ на Умань. От. Клименко мав до 1000 людей війська і гармати. Ворог кинув проти нього всі свої сили в кількості до 2000 багнетів і в селі (назви не встановив) під Уманем 18. VI. остаточно розбив Клименка. Ворожа кіннога переслідувала його недобитки коло 30 верстов і остаточно зліквідувала.

Після перемоги над от. Клименком червоні москалі зараз-же вислали свій резервний курінь до м. Тального, щоб ліквідувати й от. Сокола. Але поява відділу Тютюника коло Добровод змінила їх плани.

Втомленість людей і відсутність кінноти (погналися за Клименком), можна думати, не дала можливості ворогові гнати за Тютюником. Не зважаючи на невдачу під Доброводами, Тютюник зберіг боєздатність свого загону, хоч і підупав його моральний стан. Аж 20. VI. москалі увійшли до м. Тального, там окопалися й далі не пішли.

Ніч з 19. на 20. VI. от. Тютюник ночував в с. Колодистому, а 20. VI. перейшов до м. Рижанівки. Сюди прибув післанець від Ю. Мазуренка і привіз наказ Головного Повстанчого Штабу про призначення от. Тютюника командантом 4-ої селянської повстанчої дивізії, яка мала бути сформована з партизанів, які уже підлягали йому раніше. Був ще й особистий лист Мазуренка, в якому він пропонував Ю. Тютюникові прибути на Сквирщину для спільних операцій. В листі був натиск на можливість призначення Тютюника командантом II-го повстанчого радянського коша, в склад якого увійшли би 3-а і 4-а селянські дивізії.

На Звенигородщині уже відбувся селянський з'їзд, який переобрав комісарем Кузьменка-Титаренка. Тимчасом командант Звенигородців сотн. Бондаренко назбирав охочих до 500 чоловіка зі зброєю, надав їм вигляд організованої частини навіть з власною орхестрою. До Рижанівки прибуло щось коло сотні Клименкових недобитків. Сходилися очі з усіх боків. До 22. VI. в Рижанівці зібралося до 800 багнетів. Найбільш активний елемент Звенигородщини був уже в складі загону. Відчувався тільки брак набоїв. Бої під Калниболотом і Доброводами забрали майже увесь запас.

Про армію У. Н. Р. відомостей не було, окрім перехопленої московської телеграми, в якій нака-

зувалося всім інституціям приготуватись до евакуації Правобережної України. Це вказувало на погане становище в більшовиків. З преси довідалися про похід добровольців з Дону проти більшовиків.

Залишатися на Звенигородщині повстанцям не було рації. Ворог був розігнаний, а боронити захоплену територію без поповнення набоїв було неможливо. Необхідно було кудись іти, але куди?

З Дону посувалися на Україну монархісти-москалі. Українська армія перебувала в дуже тяжкій ситуації і про неї мало хто знав. Добровольці використовували по своєму шляху наслідки боротьби повстанців з більшовиками. Голповрадштаб виявляв бажання централізувати повстанців, але окрім бажання штаб нічого не встиг зробити. Відношення штабу до тих політичних груп, що мали за центр У. Н. Р. не було відоме. В самому загоні командний склад з великими труднощами погоджувався тримати зв'язок з радянським штабом. Авторитет самого Тютюника серед козаків і старшин був уже настільки великий, що давав йому підставу рішати по своєму погляду. Рішеннями могли бути: а) перехід на лівий беріг Дніпра й зв'язок з місцевими повстанцями з метою організації самостійного центру (думка Тютюника), але не радянського. Заснувати такий центр на Правобережній Україні було трудно: десь був центр У. Н. Р. і другий радянський Юрія Мазуренка; б) іти на захід і негайно шукати центру У. Н. Р. і в) увійти в підлеглість Голповрадштабові, використати його апарат і своїми впливами примусити штаб координувати свою роботу з центром У. Н. Р.

От Тютюник прийняв останнє рішення. Вихід, на його думку, на Сквирщину й загроза Козятину та Фастову мусіла допомогти українській армії, котра десь таки була на заході; визнання своєї підлеглості Ю. Мазуренкові давало до розпорядження всі озброєні сили, котрими намагався керувати штаб.

Таке рішення викликало опір з боку Безуса, який тяг на схід. Він був навіть не від того, щоб погодитися з москалями-добровольцями. Старшини-полтавці (більша частина) теж тягли за Безусом. Козаки вірили Ю. Тютюникові й коли би було винесено справу на їх суд, — безперечно переміг би Ю. Тютюник. Але він розумів, що такий хід справи підорвав би організацію і дав би юрбі прецеденс до впливу на рішення командного складу.

Ю. Тютюник уперто й рішуче переводив свій плян. Його підтримував от. Мирошниченко, який признавав слушність тимчасового радянства.

Цікаво також на цьому місці підкреслити й відносини, які встановилися між залогою Звенигородки й жидівством. Жиди не тільки не ставилися вороже до повстанців, а навпаки — допомагали останнім. Вони постачали повстанців, агітували за ними, по власній ініціативі зібрали 300 комплектів білля і т. і. Вони були дуже занепокоєні, коли довідалися, що повстанців уже немає.

У ніч з 22. на 23. VI. от. Тютюник вирушив на північ. Загін був зреорганізований в дивізію кількістю 1734 чоловіка, з них 1364 бoєвиків. Дивізія

мала 54 кіннотчиків і оркестру. Дисципліна була сувора. Кара була двох родів: нагаї, не менше 25 ударів або розстріл. При дивізії був і суд, який складався із 4-ох членів виборних із козаків і старшин. Голову суду призначав от. Тютюник, він же затверджував і вироки суду. Він міг також сам покарати аж до розстрілу включно. Влада його була необмежена. Протестів і невдоволеннй такою владою отамана не було.

Одіж і озброєння дивізії були ріжноманітні. Підчас маршу і на відпочинку в дивізії був лад, що дуже імпонувало населенню. На початку організації загону всякий козак і старшина наперед хотіли знати про пляни операцій і взагалі думки старших, але згодом довіря до командантів запанувало неподільно.

23. VI. дивізія стала на ночівку в с. Бужанка.

24. VI. дивізія перейшла до м. Винограду, де захопила кількох комісарів. В ночі до м. Винограду приїхало 3-ох повстанців від от. Попова. Між ними був і Масенко, б. командант бригади в от. Григорієва. Усі вони були старшинами і запропонували от. Тютюникові зробити переворот в загоні от. Попова. Попова мали убити, а командантом загону став би Масенко. Моральну підставу до цього акту вони знаходили в тому, що Попов грабував і мав вже великий маєток в золоті та дорогих каміннях. Масенко обіцяв загін зукраїнізувати і підпорядкувати його Тютюникові. Для виконання того перевороту Масенкові був потрібний тільки наказ Ю. Тютюника про призначення його командантом загону Попова. Такого наказу от. Тютюник не видав, бо ті, що хотіли знищити Попова, не були кращими за нього. Він знав Масенка ще з праці у Григорієва як чоловіка (безідейного й аморального). Так з нічим і відіхали Масенко з товаришами.

Повернувшись до свого загону, Масенко таки забив Попова. Але один із тих, які приїжджали до Тютюника, використав всеж таки популярного у своєму загоні Попова, ставши в обороні його „чести“. Цим він наелектризував юрбу на Масенка та його спільника. Це був Швень. Він став на чолі загону і передав його червоним москалям. Пізніше він відігравав значну ролю у більшовиків у ролі провокатора повстанців.

25. VI. дивізія Ю. Тютюника вирушила із м. Винограда. В арієргарді йшла команданська сотня штабу дивізії, яка при собі провадила червоних комісарів. Коли вже вся дивізія вирушила, на арієргард став насідати гурт Виноградських міщан, які хотіли звільнити одного із комісарів, свого земляка. Ця юрба перейшла до погроз, а один з юрби навіть вистрілив з „обрізана“ (вкорочена рушниця). Командант сотні хор. Бутвин налякав юрбу стрілами понад голови і заарештував двох з юрби, решта розбіглася.

За своє „лякання“ Бутвин був покараний, а захоплені 2 чоловіки разом з комісарами тут же без суду по наказу Ю. Тютюника були розстріляні. Він був того погляду, що стріляти треба було по юрбі, а не понад голови.

За кілька днів от. Тютюник із своєю дивізією приєднався до армії У. Н. Р.

† Сотник Роман Стельмахів

Поза межею рідного краю, в Мілоціні, ряшівського повіту, помер у 50 р. життя дня 7. квітня ц. р. сотник УГА інж. Роман Стельмахів. Аж там, у мілоцінській рільничій школі, в якій учив від 1931 р., несподівано затихло на вікч його від кількох літ хорє серце.

По закінченні університетських студій тов. Стельмахів відбув військово-старшинський вишкіл у Львові при полку австр. піхотинців. Прийшов до цієї однорічної школи з тугою за кавалерійською шаблею, однак і тут скоро радісним сяйвом блиснули його незвичайні, виїмкові, вояцькі прикмети: шляхотність кожної думки, гордість у здисциплінованім послуші, безумовна відданість лицарській справі. У цій школі тіло й дух моло-

дого, стрункого і з виду гарного тов. Романа на-йшли добрі умовини розвитку.

Потім учителював Р. Стельмахів в бучацькій і станиславській гімназіях. Однак тоді скоро відізвалася в ньому одідичена сердечна туга за землею, за працею на рилі, хоча в цілім його роді вже землі не було, а українська суспільна агрономія в Галичині була ще майже невідома. Покинув гімназію і сів знову на університетську лавку, цим разом на рільничім відділі філософичного факультету в Кракові. Там жив тоді Богдан Лепкий, а в Укр. Студ. Громаді були О. Луцький, Вячеслав Липинський, Тетера-Моржковський, Став їх близьким щирим другом. Глибоке, живлове захоплення Липинського містичною силою рідної землі та лицарсько-трагічною традицією в історії України найшло палкий відгомін в душі тов. Романа, яка в цім добрім для себе світі остаточно скристалізувалася.

З таким поважним майном відчуття й розуму перебрав тов. Стельмахів в 1913 р. обовязки рільничого інспектора „Сільського Господаря“ на Поділлі, в Чорткові.

Вже в серпні 1914 р. розгорілася світова війна. Від самого її початку поручник Роман Стельмахів брав у ній уділ як командант чети, сотні, відтак як курінний адютант в укр. 95 п. австр. піхоти. Остап Луцький, К. Троян, Станислав, Гриць Лучаківський і чимало інших українців-старшин вели разом з ним своїх людей у цім полку в глибокім розумінні, що це історична хвиля також для укр. справи. Чимраз більше галицької землі опановувала московська армія і при кожному відвороті чимраз більше галицьких Українців випала й розстрілювала австро-угорська армія — без ніякої причини — як шпівнів. Але вже був у цій армії й український легіон, були вже УСС-и. Загартуване в боях українське старшинство закусило зуби й далі вірило й боролося за справу, аж нарешті діждалося універсалів київської Центральної Ради й Берестя. Поручник Стельмахів, три рази ранений на протязі цієї війни, належав до найкращих старшин у полку. Тоді він остаточно навчився перемагати найтяжчі ситуації, наказувати й нести за все відповідальність.

Прийшов час на українську владу і в західній області УНР. Стельмахів працює зразу в Секретаріаті хліборобства, але в травні 1919 р. вертається знову до армії, здійснюється ще одна його мрія, він дістається до проводу в вишквілі кавалеристів в бригаді УСС.

Прогомоніла й національна революція. Сотник Стельмахів стає професором рільничої школи в Бережниці, стрийського повіту. Тоді стає господарювати в Стрийщині також його університетський і військовий товариш О. Луцький. Обидвох захоплює господарське й хліборобсько-кооперативне діло. Стельмахів стає душею бережницької кооперативи, дуже діяльним членом надзірної ради в новооснованім стрийськім Союзі Кооператив і в Українбанку, організує з О. Луцьким славну хліборобську виставу в Стрию і перебирає в 1929 р. головство в стрийській філії „С. Господаря“. Серед тої дуже живої суспільної праці тов. Стельмахова стає виповідати службу його добре, шляхотне серце. Нарешті в 1931 р. відривають його від рідної землі, він мусить іти до Мілоціна. Дружину, що професорує в укр. учит. семінарі, оставляє сотн. Стельмахів в Стрию, щоби забезпечити обидвом синам національну школу. Серце не видержує ударів долі й нарешті 7. квітня майже незаметно перестає працювати. Рано 12. квітня зложено тіло пок. сотн. Стельмахова в Болахові до гробу, коло його пок. батька.

Наше вояцтво, наша кооперація і „С. Господар“ втратили в ньому взірцевого співробітника. В. Й. П.!

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР

Заклинський Ростислав. Бомби. „Шляхи“. Львів 1916, ч. 6, ст. 198—199.

На основі оповідань УСС, без дат і назви місцевості.

Закон про деякі зміни закону з дня 26-го січня 1919 року про надзвичайні суди військові. (Місце друку?). 8°, ст. 8.

Залізний. З життя української станиці в Польщі. „Тризуб“. Париж 1931, 8°, ч. 29/30, ст. 35—36.

Дивізіонне свято 3. стріл. Залізної див. 29. VI. 1931 р.

Зарицький Василь. Випад повстанчого загону від Гусятина під Київ 1921 року. Кат. „Черв. Кат.“ на 1932 р. Львів 1931, 8°, ст. 87—97.

Рейд південної групи на зєднання з північною групою і повст.-парт. штабом ген. Ю. Тютюнника.

З армією ген. Павленка (Здобуття Балти). „Укр. Слово“. Львів 1920, чч. 154—158. „Гром. Голос“. Львів 1920, ч. 154—158. Кат. „Канад. Українця“ на 1921 р. Вінніпег Ман 1920, 8°, ст. 86—98.

За убиєнного Симона. Панахида за душу бл. п. С. Петлюри у Варшаві. „Діло“. Львів 1926, ч. 125.

Заява укр. бригади в Чехії. „Боротьба“. Відень 1920, ч. 9.

Передрук з орг. чесь.-сл. с. д. „Право Ліду“ від 15. V. 1920, проти договору Петлюри з Польщею.

Збірка „Вільного Слова“ за перший рік видання в полоні 1916 року. Бібліотека полонених табору Зальцведель, ч. III. Зальцведель 1917, ст. 31.

Зміст: оповідання і вірші.

Збірник пам'яті Симона Петлюри. Накладом Міжорганізаційного Комітету для вшанування С. Петлюри в Празі. Прага 1930, 8°, ст. 258.

З портретом і 16 світлинами. З авторів військових: В. Прохода, В. Келдровський, Г. Порохівський, В. Куш, В. Синклер і ін., до 20 статей.

Збірник програмів навчань зі старослужачими козаками піхоти (4-місячний термін). З двома таблицями. Катіш 1921, 16°, ст. 20 і 2 табл. Видання к. о. відд. 3-ої Заліз. Стріл. див.

З боїв 1. бриг. У. С. С. між Серетом а Стрипою. „Укр. Вісти“. 1919, ч. 25.

Звільнювання і урльони для військових господарів і ремісників. Жовнярський Календарець на 1918 р. Львів 1917, 16°, ст. 37—38.

Звірства польських військ польські звірства. „Стрілець“. Кам'янець Под. 1919, чч. 39, 40, 45, 46.

З голосів німецької преси про мир з Україною. „Вістник пол., літ. і життя“. Відень 1918, 4°, ч. 11, ст. 158—160.

З діяльності укр. військово-санітарної Місії для справ військово-полонених в Австро-Угорщині. „Укр. Слово“. Львів 1920, ч. 44.

З діяльності філії Т-ва Охорони Воєнних могил в Чорткові. З іл. „Літопис Черв. Кат.“. 1930, 4°, ч. 3, ст. 11.

З документів. I. Нота повноважного представника УСРР (Шумського) в Польщі до Т. Нарutowича, міністра справ закордонних Польської Республіки. II. Відповідь /сотника Гальчевського (Орла)/ на ногу повноважного представника УСРР в Польщі „Нова Україна“. Прага 1923, в. 8°, ч. 4, ст. 138—145.

З днів нашої слави. Про героїські діла борців за волю України. Кат. Сирітського Дому на 1924 р. Філадельфія Па. 8° в., ст. 152—157.

Зміст: Про дідуся К. і його внука Никольця. Стрілець 5. сот. вишколу УСС в стрийському парку борониться проти п'ятох ворогів. Про Осипа Шкварка, що поляг на вулицях Львова в перших днях листопада 1918. Командант полк. Джем Булат Кануков. Невідомий герой. Хорунжий Власенко. Десятник Купранець. Хор. УСС Михалевич. Федько Черник.

З днів тривоги на Покуття. „Літопис Ч. К.“. Львів 1929, 4°, ч. 2, ст. 16—18, ч. 3, ст. 15—18.

Зміст: Евакуація Окружної Військової Команди Коломия. Група Нижнів. 1919. V.

Зезгорш Вільгельм. Причини большевицьких перемог на війні. „Син України“. Варшава, 1921 4°, ч. 5, ст. 3—4.

Зезгорш Вільгельм. Справа боротьби з большевиками. (Стратегічно-політичний огляд). „Син України“. Варшава, 1921, 4°, ч. 6, ст. 2—4.

Зезгорш Вільгельм. Український повстанчий рух. „Син України“. Варшава, 1921, 4°, ч. 3, ст. 5—7.

1920, причини, організація.

Зезгорш Вільгельм. Червона армія на Україні. „Син України“. Варшава, 1921, 4°, ч. 4, ст. 2—5.

Звіт.

З життя Спільної Юнацької Школи. „Укр. Стрілець“. Олександрів Куявський, 1921, 8°, ч. 3, ст. 64—65.

Вадовиці, 1921.

З життя української військової формації. „Розвага“. Фрайштадт, 1918, 4°, ч. 25, ст. 5—6.

Володимир на Вол., 1918. VI. Сірі.

З заходів коло організації армії Української Держави. „Вістник пол., літ. і життя“. Відень, 1918, 4°, ч. 21, ст. 324. „Вільне Слово“. Зальцведель, 1918, 4°, ч. 45/46, ст. 3.

Реферат Начальника Генер. Штабу України от. Сливинського Гетьманові.

Зибачинський Степан. Випад галицьких зйіськ на Закарпаття. (Спомини про події на Закарпатті в році 1919). „Літопис Ч. К.“. Львів, 1932, 4°, ч. 7/8, ст. 2—4.

Січень 1919.

36. полк. ім. Мазени. Наступ на Ясіне, Сигот проти мадярів і румунів.

Зиблікевич Євген. Листопадові події на Великій Україні в 1918 р. „Літопис Ч. К.“ Львів, 1929. 4°, ч. 3, ст. 6—9.

Зміст: На передодні. В Білій Церкві. Стрілецький марш на Київ. З іл. Проти гетьмана СС.

Зимовий похід. „Око“. Каліш, 1921. 4°, ч. 9/10, ст. 4—18.

З 4-ма портретами, документами з автопсії, мапою.

Зі слів повстанця. „Укр. Стрілець“. Київ, 1920. 4°, ч. 2, ст. 20—21.

Чигиринщина.

Зі споминів сотника СС Євгена Зиблікевича. Інтерв'ю. „Стрілець“. Камянець Под., 1919. ч. 94, ст. 1—2. „Укр. Слово“. Львів, 1920. ч. 42, „Гром. Думка“. Львів, 1920. ч. 42.

З Італії. „Стрілець“. Стрий, 1919. ч. 22, ст. 5—6.

Українці в італійським полоні.

З-ко. Спогад. „Залізний Стрілець“. Каліш, 1922. ч. 20.

Епізоди з мясківських боїв 3-ої див. 9—11 червня 1920 р.

З кривавого шляху У. С. С. Іл. збірка оповідань і описів. Зред. Ос. Назарук. У Львові, 1916. 8° м., ст. 80. Накл. Т-ва „Просвіта“.

Компіляція всяких вже друкованих в різних часописах і журналах стрілецьких оповідань і описів.

З Ланцугу. „Син України“. Варшава, 1920. 4°, ч. 5, ст. 8.

Допис про діяльність (конкретно) станиці.

З листів до редакції. „Літопис Ч. К.“ Львів, 1931. 4°, ч. 3, ст. 3.

Лист сотн. Ол. Тимченка, пояснючий, хто він і що нічого спільного не має з зрадником Тимченком, поданим Б. Монкевичем у своїй статті з одним прізвиськом без імени.

З листів до редакції. „Літопис Ч. К.“ Львів, 1931. 4°, ч. 6, ст. 9.

Спростовання сотн. Бориса Монкевича стосовно сотн. Ол. Тимченка разом з інформаціями про от. Федора Тимченка.

З минулого. „Нове Життя“. Олександрів, 1921. ч. 39, ст. 77—82.

Бої за с. Пергу на Поліссі. VI стр. див. 1920.

З моїх споминів. Іл. Календар Сирітського Дому на 1923 р. Філадельфія, Па, 1922. 4°, ст. 76—80.

Вел. війна на галицькій території.

З недавнього минулого. Як згинула фльота „Вільне Життя“, 1918. ч. 93.

Коротка, але змістовна інформація.

З Одеси. „Вістник пол., літ. і життя“. Відень, 1918. 4°, ч. 12, ст. 183—184.

Березень 1918. Москалі.

Золотницький І. Парижський процес та виправдуючий Шварцбарта вирок в світлі суспільної справедливості й сумління. „Вісти Укр. Центр. Ком-та у Польщі“. Варшава, 1927. 4°, ч. 14/17, ст. 30—38.

З останніх днів большевицького панування у Києві й перших днів по визволенню. „Вістник пол., літ. і життя“. Відень, 1918. 4°, ч. 14, ст. 206—209.

З некла польської неволі. „Укр. Прапор“. Відень, 1919, ч. 4.

Опис життя полонених та інтернованих у польських таборах. Прізвиська.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 4. / Квітень 1933.

ЗМІСТ:

Перший день на Підзамчу М. Д.	2	Рік в Холодному Яру Юрій Горліс-Горський	13
Київський Український Генеральний Військовий Шпиталь в рр. 1917—1918. Др. Л. Кобилянський	3	Кубанець Уваров — от. Холодного Яру Сергій Полікша	16
Військова Освіта в старій Гетьманщині Ігор Лоський	9	Рейд от. Ю. Тютюника (докінчення) Ол. Доценко	18
Історія 8-ої Галицької Бригади Д-р Іван Карпинець	10	Сотник Роман Стельмахів, посмертна згадка	22
		Бібліографія	23

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 6

ЧЕРВЕНЬ

1933

ТЯЖКУ СУЧАСНУ МАТЕРІАЛЬНУ СКРУТУ НАЙДОШКУЛЬНІШЕ ВІДЧУВАЮТЬ ВИДАВНИЦТВА, МІЖ НИМИ ТАКОЖ НАШ ЖУРНАЛ.

НАШІ ПРОСЬБИ ДО ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ПРИХИЛЬНИКІВ ОСТАЮТЬ БЕЗ ВІДПОВІДІ, НАШІ УПІМНЕННЯ ПОКРИВАЄ МОВЧАНКА.

ЗВЕРТАЄМОСЯ ДО ПОЧУТТЯ ОBOB'ЯЗКУ І СПРАВЕДЛИВОСТІ НАШИХ ПІСЛЯПЛАТНИКІВ ТА ДОВЖНИКІВ І ПИТАЄМО: ЗВІДКИ МАЄМО ЧЕРПАТИ ФОНДИ НА ЗАПЛАЧЕННЯ ДРУКУ, ПАПЕРУ, ПОЧТИ І Т. П., ЩОБИ НЕ ДАТИ ВПАСТИ ОДИНОКОМУ НАШОМУ ВОЄННО-ІСТОРИЧНОМУ ЖУРНАЛОВІ?

— ХТО НЕ ХОЧЕ, ЩОБИ „ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ ПЕРЕСТАВ ВИХОДИТИ,

— ХТО НЕ ХОЧЕ, ЩОБИ НА ЙОГО МІСЦІ ПОВСТАЛА ПУСТКА, ЯКОЇ НІЯКІ ІНШІ ВИДАВНИЦТВА НЕ ЗАПОВНЯТЬ, —

— ТОЙ МУСИТЬ НЕГАЙНО ВИРІВНАТИ УСІ ЗАЛЕГЛОСТІ І ЗАПЛАТИТИ БІЖУЧУ ПЕРЕДПЛАТУ.

ВИДАВНИЦТВО.

СТАЛЬНІ МУМІЇ

*О, скільки, скільки тих хрестів
по селах, по загонах
— на них сто тисячі Христів
і в кожного — корона...*

*Під кожним спить то брат, то син,
над кожним Скорбна Мати
— гей, скільки треба мати сил,
щоб з болю не сконати!...*

*О, звідки ця велика міць
на ці гроби не впасти,
не вірити, що вічно — ніч
— життя ще не проклясти?*

*...Легенди кажуть, що з могил
встають в ночі в задумі —
встають вюнкі, як дим з кадил,
когорта Стальних Мумій...*

*...І Мумії ідуть у світ,
в той світ, що не помер ще
і в ритм бурхливих днів та літ
цих Мумій бється серце...*

Відхід У. С. С. знад Стрипи

(Фрагмент із 1916 р.).

Написав: Миколай Островецька.

Наша сотня Романа Сушка стояла в окопах — від цвинтаря с. Беневи до гори в сторону „Веселої“. Стояли ми тут від ранньої весни по серпень. Наші окопи були немов кімнати: щоранку замітали, сірника не можна було — під карою — кинути в окопі. Інколи, як московський гранат насипав землі — треба було вимітати.

Брусілов на право — Бучач, Монастериска — йшов усе вперед. Москалі ждали дня, коли ми, — що з права були вже окружені — здамося їм. Та одного дня — чи не 9-го, або 10-го серпня 1916 р. — ми дістали приказ — увесь полк, — що ніччю відходимо взад.

Якось сумно було. Чи це за подільськими степами, що в літній день синявою мигтіли, а ніччю радісною пахучою тишиною напували душу? Чи в непевності про завтра? Про це й сьогодні годі збагнути. Але було сумно покидати засиджене місце.

На небі був молодик: таємно просвічував путь. Ми нишком, безгомонно покидали окопи. Мовчала ніч — мовчали ми. Лиш цвіркуни співали та стрибунці дзижчали. Дехто шепотів. Курці кляли.

На світанку ми були в Криєому. Тут був довший відпочинок. Тут щось і зїли. Сонце вже було геть-геть на небі, як ми дальше попрямували на Бережани. І шойно пізно вечером дійшли до цілі — село Потутори. Тієї ночі я мав службу — вістун дня. Все спало. Також мій заступник. Прийшов наказ — збірка сотні. І ми ще на світанку зайняли горби (на ліво від села, фронтом до залізничного шляху, по річці Ценівці, в сторону с. Жонівки). Тут ми почали вкопуватись. На дворі стелилася густа рання мряка. На полі стояли ще копиці збіжжа. Наш сотник Сушко сказав мені йти за копицю й передрімати, бо вже дві ночі не спав. Я пішов спати. Гук розірваної гранати й снопи, що звалилися на мене, збудили мене. Я зірвався, як ошелешений. Московські стежі піхоти й гармати вже нас острілювали. Була вже

11—12 година полудня. Я прибіг у розстрільну. Тут кипіла ще робота — вкопувалися. Камінистий ґрунт — робота важка. В той час наші сапери висадили в повітря міст. Біля 2-ої години вже не можна було копати, бо Москалі почали гурмами підсуватися. Наша чета — командант хорунжий Юлій Домарацький — пішла в запас, 50—40 метрів за розстрільною. Ми вкопувалися тут на ново. Наші гармати знад Золотої Липи острілювали Москалів. Сонце пражило. Пахло свіжою землею й зеленим бараболинням, де ми лежали. За залізничним шляхом, де були вже Москалі, зеленів густо ліс, що ховав їх у собі.

Під захід стрілянина прибирала на силі. На ліво кипіло як у казані. В нас уже було багатораних та вбитих. Де-де між нами чулися стрілецькі жарти, які в міру розгорячення пальби прибирали все більше на силі їх виразу. Сумерк почав котитися полями, клекотня не переставала — й було таке почуття, немов усе це діється як у мішку. Наші часто освічували — Москалі-ж наступали. Наша сотня густим вогнем боронила перехід на річці: Москалі щоразу намагались переходити річку й кожний раз були відперті. Бій кипів до пізнього вечора, аж біля 10-ої години, нас, запасну чету, ззаду зайшли Москалі. Ми, завваживши, хильцем підбігли до головної розстрільної. Сказали Сушкові про це. Не вірив. Побіг кілька кроків у зад, а вернувшись, дав наказ стріляти й на Москалів, що йшли нам із заду. З переду-ж наступ Москалів йшов дальше. Ми боролися так мабуть яких 10 хвилин. Тоді погиб четар Нагайло, ранений був хор. Дорошенко й підхор. Урбан. Коли сотник Сушко побачив, що навалі Москалів не подолає, крикнув: „Хлопці, бігом за мною!“ і, від лівого крила сотні, біг у долину. Хто був, біг за ним, а він відстрілювався револьвером від Москалів, що в челюстях темної ночі, окруживши нас із усіх боків, піднімались зпоміж бараболиння.

Я мигцем побачив біля мене кілька постатей.

Почув удар і звалився до окопу. Горячково підношуся — запалений до втечі за сотником. Та в той-же мент до мене найжилися штики й полялась московська лайка. і хоч я не бачив, як саме піддаються, зняв руки вгору. Москалі просто виперли мене з окопу в сторону річки Ценівки, себто бели до себе.

Мене в ту-ж мить огорнуло страшне пригноблення, сором: в полоні, та ще й сам! Кинув оком скільки Москалів біля мене — було чотири. Втекти не було мови. Ракети освічували поле бою. Горіла Жонівка, яку Москалі запалили.

Аж тут пронеслось: „Михаську! Й ти тут?“ І регіт. Це Роман Старчук. А там десятн. Болахівський, підхор. Роздольський, ба, й хор. Дома-

рацький. Стало веселіше. Нас назбиралося чоловіка десять. Хтось піддав: „Не переходім річки — Сушко зараз контратакою нас відібе!“ І коли Москалі нам казали: „Переходи річку!“, ми, щоб зволікати, відповідали: „О, ми цю річку знаємо, тут глибоко! В іншому місці...“ І поволі посувались берегом у сторону палаючої Жонівки. Москалі щоразу на нас лаяли й поштуркували, щоб іти швидше. Врешті, знову заклекотили кулемети — з нашого боку такі справді хтось наступав. Та тут Москалі нараз, мов на команду, рухнули й нас пхнули в річку саме там, де справді була глибока. Вода сягала на зріст чоловіка. Москалі йшли за нами.

Ми таки справді стали полоненими.

Фрагменти з боїв на Підзамчу

Спомин учасника, б. хор. УГА, М. Д.*)

Сьогодні не пригадую собі, в який опосіб і з чиеї сторони, як також, в котрім саме місці на відтинку „Підзамче“ розпочалася стрілянина... А почалася вона дня 3. XI. 1918. Вже за першими стрілами вулиці опустіли. З цивільного населення лиш тут і там дехто пробігав до сусіда або до skleпу й назад. Зате наші стежі частіше появлялися на вулицях, а стійки (застави) боронили поодиноких вулиць чи обектів. З ринку в напрямі на двірць Підзамче й далі в сторону Знесіння були наші застави осьтак уставлені: застава около 8 людей зі скорострілом і піхотною пушкою була окопана на жовківській рампі, слідуєча з 2—3 людей усталилася коло церкви св. Анни чи Пятниць на розі вул. Бальонової, дальша (лиш на ніч) боронила доступу до двірця Підзамче — 2-х людей — у вулиці біля казарм т. зв. Дівізійон-тренкасерне, інша в силі около 2—3 людей замикала вулицю св. Марка, наступна була окопана на початку вул. мабуть Огіркової біля млина Аксельрада, також 2 людей, передостання стояла — 1 чоловік — на залізничім містку коло бльоку, остання на залізнім мості, що проходить на Знесіння понад залізничий шлях. Крім цих малих застав висилано в різні місця стежі для лучби з поготівлям, яке містилося на двірці й яке в міру потреби висилало скріплення на поодинокі позиції. Ми удержували також постійний звязок з Нач. Командою в Нар. Домі телефонічно, а в важніших, більш довірочних справах, осібними післанцями — вістовими.

Таксамо мали ми лучбу, хоч не так уже правильну, з казармами 15 п. австр. піх. на вул. Курковій — через „Кайзервальд“. Тому, що залога двірця Підзамче, яка мала держати цілий відтинок „Підзамче“, була чисельно за слаба, бо мала в часі між 2. XI. — 10. XI. около 60 людей, змінювалося стійки на позиціях що дві, а то й що три доби з тої простої причини, що не було їх ким

змінити. Найгірше було держати становища в ночі, коли противник, знаючи всі стежки та переходи, міг нечаяно, ніким незапримічений, закрастися з котрого-б тільки захотів боку. На наше щастя і противник не розпоряджав більшими силами правильного війська, та ми про це не знали й тому часом і без потреби виснажувалися в ночі, захищаючи свої позиції...

Зараз у першій перестрілці впала на нашому відтинку перша жертва, а був нею якийсь цивіль-

В ЗАКОПАХ

картина французького маляра де Бека

*) Гляди „Перший день на Підзамчу“, Л. Ч. К. ч. 5, 1933.

ний мужчина в літах около 40, зі сивавою, острою борідкою, низького росту. Знайшли ми його в рівчаку на вул. Об'їздовій та ідентичности особи ствердити не могли, бо він не мав при собі жадних документів. Також не можна було ствердити причини смерті, бо ніде на тілі не видно було жадного пострілу ані каплі крові. Можливо, що причиною смерті був серцевий удар. Тому, що ми не знали особи погибшого чи помершого, ані його національної приналежності, смерть його була для нас досить байдужою; за те більше, як на вояків пристало, вразила нас смерть першої жертви по нашій стороні, а саме смерть молоденького, може 16-літнього, ученика, чи челядника чи торговельного практиканта, який згинув на стійці здається коло самого двірця або коло магазину. Та перша жертва — я бачив його зложеного на марах — загартувала нас та зробила більш відважними. Кожний з нас, бачучи так молодо скошене, майже діточе тіло, сам перед собою сказав, що не сміє завстидатися перед тінями того героя.

...А ворог наступав... Одного дня рано, мабуть 6 або 7 листопада, надіхав від сторони головного двірця поїзд. Передом їхала площадка („льора“), скріплена грубими бальками, за нею один вагон і льокомотива. Тихо підїхала ця ворожа імпровізована панцирка до містка, що переходить понад Замарстинівською вулицею. З нашої сторони ніхто не стріляв до неї. Та коли поїзд доїхав до розкрученої рейки, перехилився в один бік і застряг. В ту мить наша піхотна пушка й скоростріл отворили на неї вогонь так, що ніхто з „панцирки“ не міг вийти. Стрільянина тревала довший час. На підмогу панцирці отворив ворог із домів на нас вогонь. Сьогодні не шрападу собі, коли та в який спосіб та „панцирка“ відїхала назад...

Іншого дня надлетів над Підзамче ворожий літак. Летів він на яких 500—800 м., а над Підзамчем ще знизився й кинув кілька бомб. На двірці жадна з них не попала, тільки одна вибухнула кількадесять кроків від двірця у підніжа Високого Замку. Присутні на двірці стрільці почали стріляти з крісів до літака й він негайно завернув назад в напрямі до гол. двірця. На жовківській рампі повнив тоді службу при скорострілі оди. дес. Яворський. Він як вправний скорострільник прицілився добре до літака й видно ушкодив його, бо літак помітно захитався і стрілою упав у низ, але впав на ворожий бік.

Підчас першого перемир'я приїхав на Підзамче відділ Наддніпрянців під командою от. Долуда в силі около 50 людей з одним „Максімом“.

Около 10 чи 12 листопада, коли ворог стиснув був нас до самого будинку двірця так, що до об'єкту „Дівізіонстренкасерне“, яка була для нас важним пунктом (вид на вулиці Жовківську і св. Мартина), мусіли ми з трудом пробиратися, причекалися ми довгоочікуваних УСС-ів. Прийшли вони в силі, здається, пів сотні. З їх прибуттям і вся дотеперішня залага підбадьорилася та енергічно взялася до відзискання втрачених позицій, що їй вдалося.

В моїй памяті заховався спомин про один випадок. Наш харчевий, пок. хор. Чичилович, прий-

няв був до помічи кухарям двох різників, в тім одного, якого мали за Поляка (пізніше він держався III. корпусу УГА цілий час аж до її розвалу), бо дуже зле говорив по українськи. Одного дня пішли ті два різники розбирати зарізаного вепра недалеко млина Аксельрада. По якімсь часі прибігають на двірць і кричать, що якісь озброєні люди стероризували їх, забрали їм з рук вепра і понесли в напрямі млина. На цю вістку кинулося кількох стрільців з поготівля в погоню та відібрали вже досить далеко зрабованого вепра. Тими, що були його забрали, були цивільні молоді хлопці, озброєні що правда, але на стільки мало відважні, що на вид надбігаючих наших стрільців, без стрілу втікли до забудовань млина. Цей дрібний факт свідчить вимовно про спосіб боротьби й безпеки необзнакомлених в більшій часті з тереном бою наших правильних, в австр. школі вивчених, військ з противником, що рекрутувався здебільша з міського босяцтва. Вони знов були прекрасно обзнакомлені з тереном...

Ще перед приїздом відділу от. Долуда був між залогою Підзамча один Наддніпрянець-козак, якого ми всі знали й кликали тільки по імені: Василь. Він мабуть не держався одного відтинка, але ходив по цілім нашім Львові та шукав пригод. Одного вечора бачив я його в досить підхмеленому стані. Усміхаючись, погрожував він своїм нагайом в сторону ворога.

Тої ночі заворушилася ціла залага Підзамча. По противнім боці чути було густі стріли та вигуки... На другий день відкрив нам Василь таємницю неспокою в ночі: це він на добрім підпитку взяв собі кілька ручних гранат і пустився в сторону ворога. Вигукуючи „гурра“, „гурра“, та кидаючи гранати й командуючи нібито сотнями... В той спосіб запустився він в гліб занятого противником Замарстинова. Чи стріляв хтось до нього, не памятав, так як не знав, в який спосіб і коли опинився назад в ночі на Підзамчу. Як саме далеко запустився був він в гліб і в котру саме вулицю, занятої противником частини, ані сам не знав, ані нам сказати не вмів, лишень його одіж та чоботи та весь його вигляд вказували на те, що говорив правду про свій очайдушний, але щасливий випадок.

Одного дня около 3-ої год. попол. прийшла до нас стежа з казарм при вул. Курковій в силі 6 людей під командою десятника. Я був тоді саме на провірці наших стійок на залізн. мості за товарним магазином, коло будинку бльоку. З командантом тої стежі рішили ми зробити нечаяний випадок на Жовківську вулицю. Ми зійшли з залізничного тору попід місток, умовилися як і що робити. Засипавши сусідні об'єкти ручними гранатами ми в силі ок. 10 людей, розділені на 3 часті випали на Жовківську вулицю. Ціль випадку була провірити, що на Жовківській вулиці на тім відтинку діється. Я йшов з кількома, 3 або 4, стрільцями вулицею, що провадить попід залізничний місток, один відділ пішов городом і поміж забудування праворуч вулички, другий ліворуч. Скоро опинився я з товаришами на розі Жовківської вулиці. Саме тоді переходили нею якісь жінки з великими клунками й малими дітьми. Коли по-

чули стріли, декотрі з них покидали клунки на дорогу й схоронилися до сусідніх брам. Ми при-
чайлися коло парканів по обох боках вулички.
Обсервуючи найближчий терен, доглянув я в од-
ній з недалеких брам камениці при Жовківській
вулиці у віддалі яких 50 м. якогось цивільного
мужчину. Одна його нога була крива, на ходиль-
ниці. В руках держав кріса й прицілювався до нас
так, що тільки часть його голови було видно й
криву ногу... Шкоди він не заподіяв нам жадної,
бо по кількох наших стрілах в його сторону він
цілий скрився до брами. Нераз видячи в нашому
запіллі здорових молодців, котрим і не снилося
йти на фронт, згадував я оттого кривого про-
тивника з Жовківської вулиці.

Одного вечора стійковий на залізничім мості
коло бльоку дав знати на поготівля, що з по-
близького городу чув притишені голоси кількох
мужчин і чув так, якби пересаджування через бе-
тоновий паркан якогось тяжкого залізя. Коман-
дант поготівля зложив на борзі тзв. старшинську
стежу й сам з нами, мабуть 8-ма, рушив на загро-
жене місце. На дворі було темно. Ми йшли осто-
рожно поміж вагонами досить довгих поїздів, що
там нерухомо стояли й часто служили нам за
окопи. Щораз осторожніше зближалися ми до
того місця, звідки більш-менш могла в той мент
грозити небезпека. За вагонами почули ми нараз
голоси. Не памятаю, чи хтось з нас щось крикнув,
чи ні, й чи з противної сторони впав стріл, одначе
ми чомусь машинально впали долів і сипнули
сальву зпоміж вагонів в напрямі можливого во-
рога. Хтось кинув й гранату. З того місця затуп-
цювало кілька пар ніг, які зникли в п'ятмі ночі.
Ми (згл. всі без мене) стріляли дальше. Мені тоді
саме зіпсувався замок карабінка, а від револьвера
я забув, чи загубив в поспіху набої. З хвилию, як
я зрозумів свою безсильність через зіпсуття ка-
рабінка, на мене вперше впав жах; я здав собі
справу, що булоб зі мною, колиб м'ні це приклю-
чилося око в око з противником... Я відійшов
тоді скорше від усіх на двірць, щоб добути до-
брого кріса... Другого дня знайшли ми підставку
від скоростріла, який загубила своєчасно відпер-
та ворожа стежа, котра могла нас в найкращому
для нас випадку коштувати кілька жертв.

Не знаю напевно, одначе здається, що щойно
з приходом УСС-ів заняли ми були міську різню
і з Підзамча висилали до неї залогу в силі около
30 людей з 1 або 2 скорострілами. Одної ночі
робітники Поляки, що мешкали в забудуваннях
різні порозумілися з противником з поблизьких
до різні позицій і рівночасно з кількох боків за-
атакували наші стійки на обсаджених нами бра-
мах. І хоч на кожній брамі було по 2 відважних
підстаршин, всіх їх рівночасно забито або ранені
й противник легко дістався в середину забуду-
вань різні й просто йшов на вартівню. В останній
хвилі заметушилося поготівля та стримати або
виперти ворога з забудувань не вдалося, тільки
в яким-такім порядку недобитки подалися на поля

поза різню. В розгарі боротьби й суматохи, па-
дали з ворожого боку слова, що весь Львів вже
занятий Поляками, що на Підзамчу теж вже По-
ляки, отже щоби ті, що ще живі, піддавалися.
Мимо цих закликів і мильних вісток, обчислених
на викликання між нашими ще більшої паніки,
рештки залози подалися поза Львів. Коли вже
опинилися на полях і не знали, що робити, рі-
шили розвинутися в розстрільну й підійти осто-
рожно до Підзамча та шукати своїх.

Над раном висунені наперед наші стійки доне-
сли, що від сторони піль зближається якась роз-
стрільна. Коли стійкові припустили ближче себе,
почули українську мову й довідалися, в чім річ.
Щоправда, підчас тої боротьби в різні прибіг був
якийсь вістовий з різні та доніс про трізну ситу-
ацію, одначе в той мент не можна було нікого
туда післати на підмогу. Щойно, як прийшла та
недобита частина залози різні, зголосився одн.
дес. УСС. Михайло Дуда й вирушив та відібрав
назад в наші руки різню від заскочених несподі-
ваним наступом недавніх переможців. Рано при-
везено з різні кількох ранених та вбитих. Тої ночі
мали ми, здається, найбільші за весь час боїв
втрати на нашому відтинку.

Друге перемиря стрінули ми з нетаєним негоду-
ванням і уважали його шкідливим для нас. Ми
прочували, що те робиться нам більше на шкоду
чим на користь. І хоча не приходила поміч
на скріплення нас, виснажених і перетомлених
безперервною вуличною боротьбою, ми вірили
в те, що таки наші позиції ще вдержимо поки
край упорядкується та пришле сили на здобуття
цілої столиці.

Мимо того, що так як на інших відтинках за-
лога Підзамча була виснажена 3-тижневими бо-
ями, наказ про коначність опущення наших пози-
цій у Львові дня 22. XI. 1918 р. приняло стрілець-
тво неприхильно, а то й крайно ворожо. Були
випадки, що стійкові не хотіли опустити своїх
становищ, а коли їм рішучо наказали це під за-
грозою, що попадуть в полон, подавалися — про-
клинаючи весь світ — за своїми частинами поза
Львів.

Найпізніше рушили зі своїх позицій на Під-
замчу УСС-и. Вони відстрілювалися, пакостили
ворогові, щоби яко мога за найвищу ціну здавати
свої позиції.

В той час хтось, мабуть без приказу, підпалив
на двірці Підзамче магазини, до котрих перене-
сено харчеві запаси з кільканацяти вагонів. Ве-
ликий вогонь, що миттю охопив весь магазин
і без перешкоди розширювався — освічував від-
ступаючим нашим частинам дорогу, яка іскрилася
від перших платинок снігу. Тут і там чути було
вибухи гарматних стрілен та ручних гранат. По-
нуривши голови вийшли ми на жовківську рога-
ку в напрямі Знесіння, а майже рівночасно з нами
проїхав останній поїзд, який забрав частину На-
чальної Команди.

Кубанські клейноди за кордоном

Написав: Полковник *Сергій Федоров*.

Козацькі клейноди з давніх давен користалися, у запорожських козаків, рівнож як і в їх нащадків, кубанських козаків, величезною пошаною. Бо це були німі свідки стародавньої козацької слави, величезних, славних діл і козацьких прапредків та їх славетної хоробрости та бойової відваги в численних війнах і походах.

Клейноди козацьких Військ — прапори, прапорці, бунчуки, булави, перначі, литаври, сурми та ін., або були виконувані чи даровані самими козаками — цілим Військом, чи окремими частинами, куренями, відділами, часом козацькими отаманами та старшинами, або дарували їх різні монархи, як відзнаки союзної ласки, чи винагороди за воєнну допомогу, чи як підтвердження протекторів та сувереніз Військ козацьких.

Незалежно від способу їх одержання клейноди завше були особливою дорогоцінністю для Війська; переховувалося їх там, де був головний стан Війська, переважно з Військом у походах. Вони були зовнішнім виявом козацької зверхности, або влади окремих начальників.

Без одержання клейнодів кошовий, чи гетьман, чи отаман не мав ще повної сили, без військового прапору не відбувалася козацька Рада — круг (сойм — парламент), де були клейноди, там було Військо — влада, з утратою клейнодів втрачало і Військо права на самостійне розпорядження своєю долею.

Перші звістки про дарування клейнодів запорожським козакам ми знаємо з денника посла австрійського цісаря Рудольфа II, який року 1594-го привіз козакам низовикам прапор та інші подарунки, закликаючи козаків в похід на Турків. В той час козаки мали вже свої клейноди.

Далі Війську Запорожському жалували клейноди польські королі, кримські хани, московські царі, російські імператори.

Невмолимий час залишив нам дуже мало з тих старовинних клейнодів — він нищив їх разом з війнами, пожарами козацьких скарбниць, а також і з політичною ненавистю російських монархів. Історичні документи оповідають нам, як переможені козаки мусіли складати свої клейноди перед представниками королівської влади, як відсилали до Москви клейноди славетного гетьмана Дорошенка, даровані турецьким султаном, як ці клейноди волочили по землі московські воеводи при урочистому вступі до Москви. Козацькі клейноди попадали і в московський полон, деякі з них опинилися в музеях, петербурзькому Ермітажі, Збройній палаті, інші на власні очі бачив автор цих рядків в Троїцькому соборі в Петербурзі; серед численних трофеїв російської армії, добутих у різних війнах, які були розвішані по собору, були й „полонені“ клейноди Славного Війська Запорожського низового, від котрого пішло й наше Військо Кубанське.

Лише мало, дуже мало старовинних запорожських клейнодів опинилося на Кубані. Їх разом

з клейнодами інших Військ козацьких, які створили 1861 року Кубанське козацьке Військо, переховувалося в м. Катеринодарі на Кубані в помешканні Військового Штабу під сталою охороною озброєної варти.

В особливо урочисті дні козацьких свят, звичайно двічі на рік: на день народження царя (перед війною 6 травня та 5 жовтня) та в день Військового свята в Катеринодарі відбувалася величезна парада військ, на яку виношувалося клейноди з хоромів, перед богослуженням, до Військового Собору. На ці дні до Катеринодару їздили ці отамани всіх козацьких станиць, які й несли ці клейноди в урочистому поході з собору на кріпостну площу, де давніше серед запорожських курганів стояв величезний запорожський собор. Там відбувався урочистий молебень при участі всього духовенства Катеринодару, а після молебню почетний похід військ та козацьких шкіл перед клейнодами. Клейноди після паради знов урочисто відношено до Військового Штабу, а потім починалося козацьке весілля.

Крім цих Військових клейнодів, по полках, баталіонах та батареях переховувалося клейноди полкові — головні прапори, юрїївські срібні сурми (за хоробрість) та відзнаки на шапки. Прапори резервових частин перебували по станишних церквах, у тих станицях, де були штаби цих частин.

І завше при всіх випадках, коли клейноди урочисто виношувалося перед козацтвом, доводилося бачити, з якою гордістю несли їх отамани, як гордовито дивилася козацька суспільність на цих свідків славетної минувшини, як тремтіли серця батьків та молоді. Всі однаково, без різниці політичних чи інших поглядів, шанували ці пам'ятки козацької старовини, хоч добре знали, скільки злого та прикрого зажили козаки за царів.

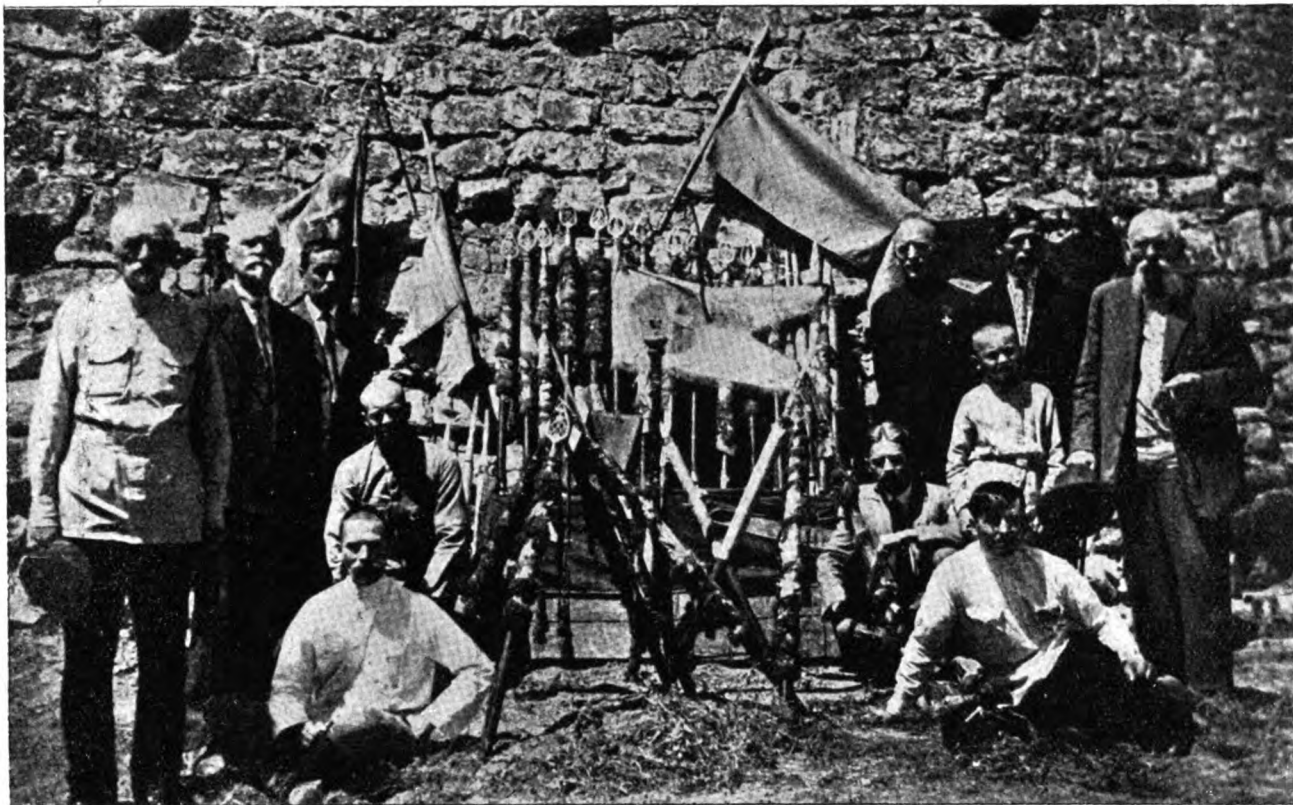
А тому коли вкінці зими 1918 року більшовицька навала самоздемобілізованої Кавказської Армії заляла Кубань, коли головне її місто, Катеринодар, було оточене з усіх боків більшовицькими військами, з котрими билися козацькі відділи, тривога за Військові клейноди охопила серця всіх відповідальних за їх долю начальників, бо це ж була найнаглядніша козацька історія.

Були вже випадки, коли більшовицькі переможці нищили внівець полкові козацькі клейноди. В ст. Ярославській після впертого бою з більшовиками, в якому загинули всі старшини 1-го Лінейного полку, підстаршини та більшість козаків разом зі станишним отаманом підхорунжим Тиськовським, більшовики розірвали на шматки старинний бойовий прапор полку, а більшовик некозак Булахов знищив і ті рештки.

В той час більш менш спокійною оазою на Кубанській Чорноморщині була станиця Брюховецька (б. курінь запорожський), на чолі якої стояв отаманом відомий кубанський поет, педа-

гог та кооператор Гнат Саввич Шевель (Макуха).

В місяці лютому 1920 р. встановлено делегацію для охорони клейнодів, на чолі якої поставлено

ПРАПОРИ НА ПРОСУЩІ

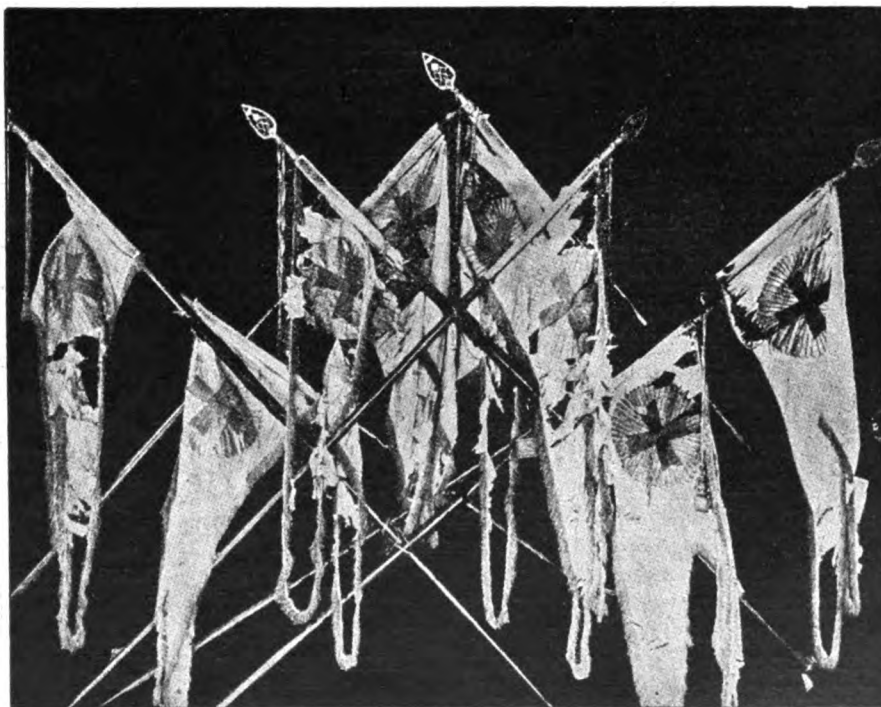
Стоять 1) з ліва по середині б. військовий отаман (1917—19 р.) генерал П. Филімонов, за ним б. голова куб. уряду П. П. Курганський; 2) з права крайній — генерал П. І. Кокунько, голова делегації; з хрестиком — полковник М. К. Соломаха, начальник походного штабу.

Там був зорганізований курінь Вільного козацтва, там же відбувалася і Чорноморська Рада, туди ж вирішено перевезти з Катеринодару Військові клейноди та передати охорону їх станиці. Клейноди складено до кількох скринь, перевезено потайно в станицю і там брюховчани у станишній управі зложили присягу захоронити їх для Війська. Зпочатку клейноди переховували в хаті одного з козаків, яку в дні та в ночі охоронювали міцно козаки, а потім коли небезпека наблизилася, коли Катеринодар взяли червоні, клейноди вночі вивезено у поле, закопано, а землю над ними заорано та засіяно.

Брюховчани додержали присяги — в осені, коли Кубань була звільнена від більшовиків, клейноди відкопали та знов перевезли до Катеринодару.

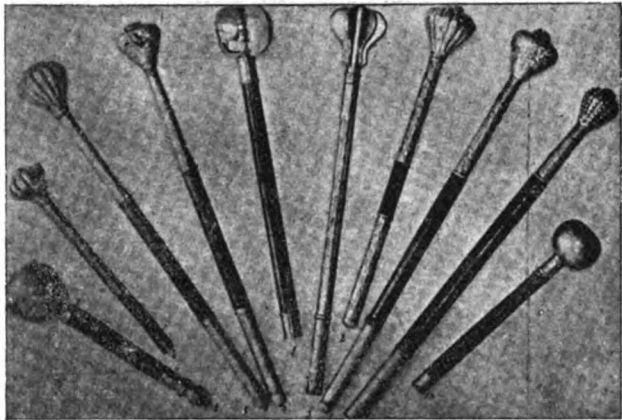
Але вже, рівно за два роки, знову накопилася червона хвиля на Кубань. Було видко, що це можна буде вдержати її від радян. затопи. На цей раз кубан. уряд вирішив перевезти клейноди закордон.

ген. штабу генералляйтнанта Петра Івановича Кокунька, а членами її стали кубанський істо-

ПОЛКОВІ ПРАПОРИ 1801 Р.

рик, професор статистики Федір Щербина, б. воєнний міністр Кубані генерал-майор Сергій П.

ЗАПОРОЖСЬКІ БУЛАВИ Й ПЕРНАЧІ

1. Булава отаманська срібна, визолочена. 3. Пернач сталевий з копієм та золотою насічкою (військового писаря). 9. Велика мідна, визолочена булава (військових старшин та наказних). 10. Мала мідна, визолочена булава куренного отамана. 2. Перначі срібні ч. 2, 4, 5, 6, 7 (паланочних полковників). 8. Малий мідний куренний пернач.

Звягинцев, військовий осаул полковник В. П. Білий та військовий старшина Яків Семикобилін.

Більшовицька навала насовувалася, треба було поспішати. Кубанський військовий отаман наказав військовому штабові: запакувати регалії до скринь, а делегації прийняти їх та вивезти у державу, яку обере сама делегація за найкращу для охорони кубанських святощів.

Зайві дерев'яні частини прапорів знято, регалії запаковано у 12 великих скринь та 20 лютого делегація відіхала з ними залізницею до Новоросійська з тим, щоб далі податися до Сербії, як держави близької по слов'янській крові та чеснішої у відношенні до б. союзників.

Радянські агенти провідали все ж про відїзд потягу, були чутки, що готується напад на потяг, червоно-зелені повстанці та дезертири вже не раз робили напади на потяги, які йшли до моря у м. Новоросійськ.

Регаліям придано добру охорону. Переїзд, який звичайно відбувався за 4 години, тривав 12 годин. Врешті потяг прибув до Новоросійська; вагони з регаліями поставили на запасових коліях, страшенно загачених потягами втікачів денікінської армії.

Почалися клопоти з добуванням віз на відїзд до королівства С-Х-С., що вдалося досить швидко зробити, дякуючи допомозі посла цього королівства п. М. М. Ненадича, який вже перебував у самому Новоросійську.

Сім день стояла делегація в Новоросійську, тривога була безустанна — пристань турбували „зелені“ з гір, говорили, що денікінський генерал Покровський, який сам все намірявся бути кубанським отаманом та провів персекуцію Куб. Ради (парляменту), збирається захопити клейноди. Врешті 27 лютого регалії навантажено на пароплав „Константин“ російської добровольчої флотії; на цьому пароплаві відїздило закордон багато втікачів денікінців, серед яких знайшлося

досить елементу здеморалізованого, які втратили почуття дисципліни, лавопорядку та воєнної етики.

Зокрема вони ремствували на кубанців за їх „самостійність“ та розрив з Денікіном. Почалися суперечки з делегацією, загрози повикидувати кубанців за борт у море та захопити скрині; озброєної варти вже у делегації не було і їй прийшлося просити капітана пароплава сховати скрині як найкраще до безпеки. Капітан це зробив — козацькі клейноди заховали до нижчого трюму та вкрили капами тютюну, щоб ніхто з Росіян і не догадався, де вони.

28 лютого пароплав відплив, а 3 березня кубанський парламент, уряд, військо покинули Катеринодар, відходячи до моря.

Цілий місяць тривало, поки пароплав переплив Чорне Море до Царгороду, потім Дарданелі до Сальонік, де скрині з клейнодами перевантажили у сербські вагони. Сальоніки належали до Греків, які дуже ворожо ставилися до емігрантів. Делегація не сміла бути при скринях, поки Греки не дозволили їй перейти у потяг після закінчення перекидання. Проте сербська влада віднеслася як найкраще, вона вислала на пароплав своїх старшин та вояків, які допомагали перетягувати скрині з клейнодами та охороняли їх. Захоплено зустрічали делегацію по всьому переїзду через Сербію до Білгороду, куди прибули 5 квітня. Делегація звернулася до команданта міста з проханням дати військову охорону, що відразу й зроблено.

Згодом скрині з клейнодами перевезено до Географічного Інституту, дякуючи особливій прихильності його директора генерала Божковича, який був знайомий з козаками ще з давніших часів: Сербська комісія перебрала скрині під свою охорону, видала розписку делегації, яка час від часу відвідувала скарбницю та доглядала за скринями.

В 1921 р. Географічний Інститут перейшов у Земун, через Дунай, напроти Білгороду, куди перевезено й клейноди, за якими стало піклувалися генер. Божкович та старшини Серби. Врешті в 1927 р. Інститут знову перебрався до Білгороду, де в кріпості збудовано для нього спеціальне помешкання, тоді перевезено й клейноди та укладено в казяматі, який опалюється та є під доброю воєнною охороною.

Делегація, яка дала урочисту обіцянку Військовому Урядові за підписами нести відповідальність за регалії до повороту на визволену Кубань, або до смерті, турбувалася про стан клейнодів, бо вже перебування їх в землі, протягом півроку в 1918 р. пошкодило — частина прапорів вкрилася плямами та зітліла, а деякі грамоти були підмочені. Тому за наказом кубанського отамана, обраного на еміграції, генерала Вячеслава П. Науменка складено комісію для огляду регалій; в комісію входили, крім членів делегації, представники Кубанського Похідного Штабу та громадських організацій кубанців у Югославії.

У кривім зеркалі

(З нагоди появи книжки Омеляна Поповича: „Відродження Буковини“. Спомини. Львів, 1933. 8., 120 стор. зі знімками).

Написав: Д-р Мирон Кордуба.

Вже не раз доводилося читати нарікання на те, що мемуаристика, особисті спомини, це майже зовсім занедбана галузь в українській літературі. Щойно воєнні часи розбурхали трохи енергію на цім полі й викликали буйніший розрив цього жанру. А вже спомини про передвоєнне українське громадське життя в таких закутках, як Буковина, це — коли не помиляюся — справжній унікат! Тому „Червона Калина“ зробила добру прислугу нашій небогатій мемуаристичній літературі, видаючи спомини Ом. Поповича, списані ним майже на передодні смерті. Ці спомини охоплюють спорий шмат часу: від 70-их років минулого століття до кінця 20-их теперішнього.

На перших сторінках автор оповідає про свої дитячі, хлопчачі й молодечі літа, про науку в черновецькій гімназії та в учительській семінарії, котру скінчив в 1877 р.; заразом змальовує відносини, які тоді панували в цих обох школах, та сумний стан української справи на Буковині взагалі. Відтак старається зясувати ролю, яку Ів. Тимінський відіграв у пробудженні народньої свідомости серед буковинської української інтелігенції і подає деякі інтересні подробиці про останні роки життя Осипа Федьковича та Сидора Воробкевича. Згадує про боротьбу українства з кацапством на буковинським терені, характеризує становище австрійського уряду, зразу вороже, відтак прихильне до Українців, ролю проф. Степана Смаль-Стоцького та Миколи Василька в краєвій і національній політиці, оповідає про свою власну діяльність в українських товариствах. Окремі уступи присвячує оглядові розвою українського шкільництва від 1870-их років аж до вибуху війни (ст. 45—65) та тяжкій боротьбі Українців з Румунами за рівноправність у православної церкви (ст. 66—79). Опісля вертає знова до політичних справ, розглядає організаційні спроби політичного життя серед української громади, згадує про воєнні часи та події з листопада 1918 р. Автобіографічні спомини кінчить короткими згадками про свою діяльність на становищі інспектора народніх шкіл „Рідної Школи“ в Галичині. До споминів доданий бібліографічний покажчик праць автора, зладжений його внуком, але далеко неповний; тут не зазначено навіть найважливіших статей, які містив у „Буковині“, „Бібліотеці для молодіжи“, а останніми часами й у галицьких видавництвах, з другого боку приписано йому авторство деяких творів, котрі є тільки перекладами (прим. „Чума горівчана“).

Мушу відразу признатися, що спомини О. Поповича мене розчарували. Я сподівався, що автор скупить цілу свою увагу на ділянку, котрій сам посвятився, в котрій працював ціле своє життя з безперечним успіхом і в котрій в останній, передвоєнній і воєнній, добі був майже самовлад-

ним керманичем — тоб-то на ділянку української просвітно-шкільної роботи на Буковині. Тут справді міг зі своїх споминів подати багато незнаного, нового, интересного, багато такого, чого ніхто другий подати не зможе. Тимчасом, на жаль, автор хотів охопити ціле життя своєї доби, всю суму розвою українського народу на Буковині за цілого пів століття, — і розгубився. Вислід вийшов такий, що уклад споминів став через це хаотичний, бо автор з одної теми перескакує до другої, відтак знова вертає до попередньої, дещо повторюючи непотрібно; що огляд політики й партійного життя вийшов дуже фрагментарний, з великими часовими й річевими прогалинами; що про економічні справи (каси) кинено тільки кілька натяків, з яких ніхто не зазнайомлений з ділом нічого не второпає. Через те й образ розвою просвіти та шкільництва не вийшов такий чіткий, якби бажалося, бо й тут поминено декілька дуже важних справ, які заслуговували на докладніше обговорення, от хочби довга та вперта боротьба з язиковим утравізмом в середніх школах*), або зорганізованя і ведення перших на українських землях мужицьких університетських курсів на зразок данського педагога Грунтвіга.

Та всеж таки О. Попович брав у політичному життю Буковини живу участь та в 1911 р. став послом до буковинського сойму й членом краєвого виділу, тому ці фрагменти з політичної ділянки, що їх подає у споминах, дають доволі авторитетне й заразом интересне насвітлення політичного виднокруга так самого автора, як і деяких інших буковинських „політиків“. Змальовуючи, як тяжко й пиняво йшла в початках національна робота, автор каже: „На поміч став нам припадок, що Алезані (неприхильний Українцям президент краю) помер нагло“ (ст. 35). На його місце прийшов барон Піно, що почав цікавитися Українцями. „Та ба, нам усе вітер в очі! Піно незабаром осліп і мусів уступити“. Але, на щастя, після нього став президентом гр. Паче (котрого О. П. чомусь постійно зове Паце), теж прихильний Українцям. „За його допомогою входять до сойму перші українські послі: Пігуляк, Волян і Тимінський“. І цей „вибір“ автор вважає „видимим знаком неабиякого політичного успіху“ (ст. 36). Так і дальше. За Бургіньона було зле, бо був неприхильний, за кн. Гогенльоге добре, бо він був „вільнодумний демократ широкого крою“, але, на жаль, не побув довго. При його прощанню пос. Пігуляк, реч-

*) Автор згадує тільки на стор. 58, що утравістичний устрій цих шкіл заставляв українських послів виступати гостро проти др. К. Тумліржа, краєвого інспектора — Німця.

ник Українців, сказав, як підкреслює автор, „дуже правдиві слова“: „Українці витали радо кожного нового президента, бо надіялися від кожного поправи своєї долі, та ще радше прощали кожного, крім Вас, якого нам дуже жаль“ (ст. 41). Відтак прийшов барон Бляйлебен... „він виробив безліч відзнак, ба й шляхоцтв“... (ст. 41). Справді дуже примітивна політика провідників поневоленого народу, що від кожного нового президента краю сподівалася поправи долі, котрі долю свого народу звязували зі смертю одних та осліпленням других президентів, вибір послів з ласки президента вважали неабияким політичним успіхом і т. п. Так остало до кінця, бо ще в 1911 р. автор споминів прохав президента Бляйлебена згоди на свою кандидатуру до сойму, що й виразно зазначає: „Президент Бляйлебен не спротивився моїй кандидатурі“ (ст. 63); супроти цього, очевидно, вибір відбувся без ніяких труднощів, „майже одностайно“ (ст. 88).

Про політичну діяльність загалу українських послів автор говорить дуже мало, про їхню громадянську працю таки зовсім нічого позитивного. Бож такі вискази, як: „з вибором перших українських послів повіяло весняним леготом по буковинській країні“ (ст. 36), або: „оснування читалень... відтак популярний часопис „Руська Рада“ будили все більші маси селян“ (ст. 81) — це поезія, що стоїть у різкій суперечності зі станом, ствердженням кілька сторінок далі: „Народня маса не проявляла ніякого політичного життя, вона спала від одних виборів до других сном блаженним“ (ст. 85). А було кому її будити, бож число українських соймових послів все зросло і в 1911 р. дійшло до 16-ти; на невеличку територію буковинської України хибань доволі! Зате автор доволі широко розправляє з проф. Степаном Смалем-Стоцьким та кількома наворотами величає діяльність посла Миколи Василька. Стоцькому закидає амбітне скупчування різних обов'язків у своїх руках і автократизм та самоволю. „Вся політика була тайною між Васильком і Стоцьким, про яку довідувалися інші лиш випадково“ (ст. 82). „Автократизм Василька, а ще більше Стоцького, не допускав громади до слова в політичних справах“ (ст. 83). Коли так, то чому тільки Стоцький виходить у автора лиходієм, а Василька величає людиною, „що сама зробила в політичній діяльності більше (очевидно добра), ніж уся решта загалу“, що „поставила українську справу... на ступінь далеко вищий, як хто колинебудь перед тим“ (ст. 90). Одночасно автор виставляє себе великим демократом, рішучим противником цієї системи диктатури, підкреслює, що недостача політичної організації Українців на Буковині виявила дуже лихі наслідки і згадує про невдоволення громади з цього стану, котре виявилось особливо серед учителів і нашло свій вислів в заснованню окремого органу „Каменярі“. Для всіх тих, що переживали ці часи на Буковині, буде ця частина споминів справжньою ревелляцією! Бож в дійсності справа представлялася зовсім інакше. О. Попович з питомою йому рішучістю підтримував цю диктатуру, котру тепер осуджує, і в справах, які входили в округ його впливів, виявляв себе зовсім не меншим автократом, як прим. Стоцький, а куди менше толерантним для чужої думки. З іншими послами (крім Василька), навіть зі Стоцьким можна було в розмовах сперечатися про доцільність та хосенність веденої на Буковині опортуністичної політики, з Поповичем було це виключене; він зараз насуплювався, вривав розмову і всі закиди проти посольської політики вважав за особисту образу. Тепер, з перспективи десятиліть, він у споминах намагається представити справу так, що необізнаний з властивим ходом діл читач відносить вражіння, немов то О. Попович стояв собі зовсім з боку і до тодішньої посольської політики був зовсім непричасний. Але одночасно признається і рахує собі за заслугу, що цілий час був душею „Буковини“, що була саме органом цієї політики. У Львові, в бібліотеці Наукового Тов. ім. Шевченка є всі річники цієї часописи, котрої через довгі літа кожне число переходило особисту цензуру автора споминів і в котрих „списана історія цієї української країни за найкрасший час її скорого і гарного розвою“ (ст. 32); там легко віднайти статті, зазначені буквами О. П., або й не зазначені, з гострими нападами на „Каменярів“ за те, що розеднують громаду, ширять роздор, або лайку за теж саме на Галичан. Ці останні зовсім не були „послушні Стоцькому“, як невірною інформує автор споминів (ст. 83), тільки зовсім навпаки дуже рішучо виступали проти закулісової політики та безконтрольної диктатури і саме за те О. Попович придумав на них спеціальну назву „налогових киринників“, котра покутує ще і в його споминах (ст. 107). Властивою причиною розриву між Поповичем і Стоцьким не були ані політичні, ані тактичні різниці, тільки справи, про котрі оповідає у споминах на ст. 86—87, тоб-то зовсім особисті. Якийсь час боротьба велася у підпіллі, а коли в наслідок краху „Селянської Каси“ становище Стоцького захиталося, тоді Попович сказав собі, що тепер „годі миритися, а треба битися“ (ст. 85), і виступив отверто. Про переведення політичної організації української громади на демократичних основах ніхто з послів не думав серйозно. Організацію обіцували кількома наворотами, а все тоді, коли приходили скрутні хвилі, коли сонце ласки австрійського уряду хвилево ховалося за хмари, — але на обіцянках кінчилося. „Поступову партію“, котру пос. Василько „згодився покликати до життя“ (ст. 83), загирав сам організаційний комітет цієї партії, що склався з найближчих друзів О. Поповича та заразом ревних сторонників правительственої посольської політики. А чому вже після усунення Стоцького від проведу в краю не переведено ніякої організації, хоч часу було доволі? Що правда, на вічу з 25. січня 1913 р. її знова обіцувано та на обітницю скінчилося.

Щодо пос. Василька, то його політика була добре відома і поза границями краю, передовсім

в Галичині, завдяки парламентарній арені, на котрій здобув собі чималу славу. Тому не потребує її докладніше характеризувати. Скажу тільки, що він був дуже метким політиком, але в громадянській роботі відіграв ролю зовсім негативну. До його переходу в український табор українські політичні провідники на Буковині, головно Стоцький, Попович і Пігуляк, працювали над національним і політичним освідмленням народу, обіздвали села, відбували наради, віча, закладали читальні. Василько на цілу ту роботу дивився з легковаженням, як на забавку, зайву витрату часу і енергії. Як рішучий сторонник тісного опертя на австрійський уряд, він цілу форсу політичної діяльності переніс на тайні коншахти з чоловими представниками австрійської бюрократії, на закулісові інтриги і торги з провідниками інших партій та націй і на цім полі був майстром, якому було тяжко дорівнати. Обожателів і прихильників справді еднав собі тим, що „для кожної потребуєчої його моральної чи матеріальної допомоги людини завсігди робив все, що було в його силі“ (ст. 91). Очевидно, „матеріальні підмоги“ не йшли з його кишені, бо сам був безнастанно в грошевій скрутї, але в формї посад, субвенцій, концесій і т. п. від уряду. Що автор споминів розуміє через „моральну підмогу“, годї збагнути, мабуть відзнаки, ордери, титули, які щедро вирабляв, тим лекше, що вони нічого не коштували. Ще в часі війни, як читаємо в споминах, обіцював О. Поповичови якась „визначне становище“ (ст. 91). Жадної організаційної роботи та звязаної з нею публичної контролі в політиці не признавав, тільки давав до ручення і прикази; критики не зносив, політичних противників старався переманити у свій табор, а коли це не вдавалося, безпощадно переслідував. Всі вибори переводив при підмозї правління і своїх платних наганячів. Той образ виборів, що його автор споминів змальовує, оповідаючи про часи президентури бар. Алезані, де „діялися крайні безправства, насильства і шахрайства“ (ст. 34), зовсім не змінився в добі газдування пос. Василька, тільки ті безправства ітд. поверталися в інший бік. Все те вносило в ряди української суспільности на Буковині подвійну деморалізацію: відбирало інтелігенції віру в доцільність всякої освідмлюєчої праці між народом і в застрашаючий спосіб ширило гниль корупції. Дійшло до цього, як признає сам автор споминів, „що хитріші селяни шукали відтак у послів вічно заступництва своїх особистих інтересів“ (ст. 85). Тому-то горстка людей, котрі критично на те все дивилися, саме ті „налогові киринники“, вдаряли в першу чергу на Василька, бо в нім, а не в Стоцькім, бачили головного представника шкідної системи. Ніхто не буде перечити, що Василько виеднав у австрійського правління для Українців чимало уступок загальнонаціонального значіння, але всі ті його здобутки не мали опертя на солідних підвалинах національної та політичної свідомости мас, висіли у воздуху, залежні від чужої ласки, і тому світова заверуха так легко їх завалила. „Чим біль-

ше Українці набирали політичної сили*) на всіх полях, тим менше дбалося про політичне виховання народу“ — каже зовсім справедливо автор споминів (ст. 82), мабуть не підозріваючи, що тими словами різко засуджує цілу політику гльорифікованого ним Василька і свою власну.

Про буковинський автохтонний рух і про боротьбу з галичанами, т. зв. „зайдами“, автор споминів стидливо згадує тільки мимоходом. І ми не хочемо тут торкатися цієї сумної справи, та відсилаємо всіх цікавих до переглянення ганебної памяти „Православної Буковини“, органу, в котрого редагуванню і видаванню найближча родина автора споминів брала визначну участь.

Ще кілька дрібних заміток. Так звана „радикальна партія“ на Буковині, про котру згадує автор споминів, не відіграла ніякої політичної ролі. Її голова др. Т. Галіп належав до соймового клубу пос. Василька й у всім підчинявся його директивам. Секретар партії, інжінір Іл. Попович, сповняв ролю звязкового між партією і своїм батьком. Одним з головних завдань „Громадянина“, органу цієї партії, було вести диверсію проти Стоцького, поки ще в соймовім клубі на зверх стояла єдність. Висказ, що Стоцький і Гартнер впровадили фонетику до шкіл не тільки проти волі кацапів, але й проти галицьких Українців, які казали, що фонетичний правопис ще не на часі (ст. 47), не може бути вірний. В 1895 р. таких Українців в Галичині вже не було, хіба які відсталі одиниці, і в таким разі треба було їх назвати поіменно та не говорити про загал. Я кінчив Академічну гімназію у Львові в 1893 р. і добре памятаю, що в 7-ій і 8-ій класі учителі української мови позвляли завдання писати фонетикою, хоч офіційально (з боку Краев. Шк. Ради) це ще було заборонене. Очевидною помилкою є згадка на ст. 95: „На Угорщині осіли ми наперед в Кольошварі, відси через незнану нам мадярську мову переселилися до більш німецького Клявзенбургу“; це одно й те саме місто, тільки по мадярськи зветься Колошвар, по німецьки Клявзенбург. Неправдиве є твердження автора, що Народня партія на Буковині була зложена з прихильників Стоцького (ст. 97). Народня партія заспувалася в 1912 р. як реакція проти безконтрольної, закулісової політики та ширення деморалізації і корупції з боку цілого посольського клубу під проводом пос. Василька. Девять десятих її членів становили учителі, котрих автор споминів характеризує як найзавзятіших противників Стоцького. Отже як погодити одно з другим?

Мушу сказати ще кілька слів „pro domo sua“, у власній обороні. О. Попович згадує й мої спомини, друковані в Літ.-Науц. Віст. 1923 кн. X, XI, XII п. заг. „Переворот на Буковині“ і закидує мені самохвальство. Цей закид зробив мені в цім-же журналі в 1924 р. його син, інж. Ілля Попович, на що я дав вияснення, що у своїх споминах, писаних на підставі щоденника, я оповів тільки ті події, в яких брав активну участь, або

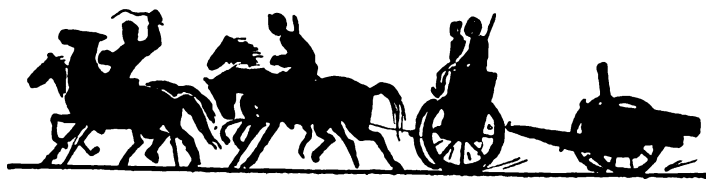
*) Властиво не так сили, як блеску.

які бачив власними очима; через те вони мусіли стати егоцентричними, тоб-то моя особа мусіла стати осередком оповідання. Це загально відома і необхідна ціха всіх мемуарів. Дивно мені, що цей закид висуває тепер удруге О. Попович у своїх споминах, котрі мають такий саміський егоцентричний характер, тільки в значно більшій степені, хоч зовсім не є мемуарами. В кожному разі можу відповісти, що у своїй статті „Переворот на Буковині“ я не оголошував ані дарунків, які мені робили, ані ранг та ордерів (цих останніх взагалі не діставав) наданих правлінням, ані не наводжу з декретів текстів урядових похвал, як це робить О. Попович у своїх споминах (ст. 49, 51, 63). Але це дрібниця і я зовсім не зупинявся над цією справою, колиб не те, що О. Попович додає тяжкий закид, немов я у згаданій статті „воюю неправдою“, котру він мусить опрокинути (ст. 106—107). Пригляньмося тим „неправдам“ і спростуванням О. Поповича. Перша „неправда“ це те, що я в статті говорю про чотиролітню бездільність і мовчавість послів, хоч „всім відомо“, що тільки один посол... др. Ст. Смаль-Стоцький сидів за весь час війни бездільно й мовчаво. На це відповім, що так само „всім відомо“, що зараз зі самого початку війни всі послі повтікали на Захід, здебільша до Відня, і своїх шановних виборців покинули на поталу масових арештовань і малярських шибениць, хоч їхнім обовязком було боронити свій нарід від безправства і знущань. Так само „всім відомо“, що ніхто з послів за цілий час війни не провадив ніякої політичної роботи в краю, не старався в цім або іншій напрямі впливати на нарід, підтримати в цих тяжких хвилях його національного духа або хочби інформувати про політичне положення, хоч Буковина через значну частину війни була свобідна від ворожої інвазії, а послам ноторично-правительственної орієнтації уряд певно не робивби герешкод. З тої причини нарікали тоді на послів не тільки „налогові киринники“, але й вірні трабанти посольського клубу. Щож до Стоцького, то „всім відомо“, що його зараз після вибуху війни покликано до військової служби і про це згадує й сам автор споминів в іншій місці (ст. 94). Друга моя „неправда“, це згадка, що О. Попович вважав скликування віч по провінції у жовтні 1918 р. за передчасне та що я не міг з тим погодитися і „моя партія“ (тоб-то Народня) рішила скликати на власну руку віча у Вашківцях і Заставній, та на жаль промовчую, що ці мої конечні віча не відбулися. В чім тут неправда? Хібань тільки *peccatum omissionis*, бож самого факту свого спротиву проти віч автор споминів не заперечує, а я у своїй статті не казав, що ті віча відбулися. Зараз після переговорів у цій справі прийшлося їхати до Львова на конститuantу Націон. Ради, а потім події пішли таким шаленим темпом, що

зібрання цих віч стало неможливе. Третя „неправда“ — це мій закид, що О. Попович зломав постанову Краєвого Комітету, погодившись самовільно з А. Ончулом на українсько-румунське кондомініум у Чернівцях. І знову автор споминів не може заперечити ані існуванню постанови Краєвого Комітету, ані фактові своєї суперечної з тою постановою умови з Ончулом, бо на одно і друге є автентичні документи; отже автор покликається на мої слова, котрими я старався зменшити його провини, що в таких справах звичайно остаточно рішає реальна сила. Де тут скривається „неправда“ — ніяк не второпаю. До серії моїх „неправд“ зараховує й закид, що він утік з Черновець, не настановивши на своє місце заступника, і оправдує себе тим, що Кр. Комітет такого жадання до нього не ставив. На це відповім, що того закиду я не ставив від себе, тільки згадав, що інші його підносили; я навпаки старався боронити О. Поповича проти цього закиду, зазначаючи, що серед даних умовин справа заступника не грала ніякої поважної ролі. Але коли О. Попович і цим невдоволений і сам видвигає цю справу, скажу, що загально признаним елементарним обовязком кожного керманича є полишити заступника, коли покидає свій пост, а Краєвий Комітет не міг йому пригадати цього обовязку, бо сам був його втечею немило заскочений. Тільки до одної „неправди“, поданої у статті „Переворот на Буковині“ мушу на жаль признатися. Я написав там, що О. Попович тому сам зажадав вибору трьох дорадників, бо зрозумів що пактом з Ончулом перехопився. Тепер О. Попович заявляє, що це зробив тільки тому, щоби як льояльний громадянин забезпечитися проти „налогових киринників“; отже тих киринників зробив своїми дорадниками. Ну, це вже вища політика, нічого казати, але при чім тут „льояльне громадянство“?

А тепер, на сам кінець, ще позволю собі у споминах О. Поповича ствердити дрібоньку нестильність у цитуванню чужих слів. При самім кінці уст. VII. споминів він наводить мої слова, які я будьто би сказав, коли витав його разом з др. А. Артимовичем при перебранню влади: „Я досі вас поборював, але від тепер не буду“ — і додає, що наводить їх для моєї характеристики. Так діточо-наївно формулувати свою заяву міг би хіба малий хлопчина, висічений різгою, обіцюючи батькови поправу! По правді я тоді сказав: „Я досі вас поборював, але теперішня хвиля вимагає відкласти всі партійні непорозуміння на бік для вищих цілей“. Проти вихіснування цих моїх справжніх слів для характеристики моєї особи та мого поведення в дану хвилю не маю нічого замітити.

Спомини О. Поповича не відбивають подій з минулого Буковини в гладкім зеркалі; це зеркало в богатьох місцях повигинане і покривлене.

День свята Української Державної Фльоти

Написав: лейт. фльоти Р. Шрамченко.

Всі військові фльоти світу мають свої свята, які завжди святкують з великими урочистостями. Ці свята ґрунтуються на якомусь поважнім факті з історії, переважно військово-морської, тої держави. Таке свято є рівночасно й святом моря тієї-ж держави.

Головними історичними датами сучасної доби для української державної фльоти треба рахувати такі:

1) **22. грудня 1917 року** заснування „Українського Генерального Морського Секретарства“ (Наказ по Мор. Відомству ч. 1 а), пізніше переіменованого в „Українське Морське Міністерство“ (Наказ по М. В. ч. 5 з 1. III. 1918 р.).

2) **24. грудня 1917 року.** Піднесення Українського прапору лінійним кораблем „Волею“, велетнем-дреднавом Чорноморської фльоти. (Наказ по М. В. ч. 5, 1917 р.).

3) **14. січня 1918 р.** Закон про переняття Українською Державою всієї Чорноморської фльоти, як військової, так і торговельної, з наказом всієї Чорноморській флоті піднести Український прапор. (Наказ по М. В. ч. 8, з 13 березня 1918 р.).

4) **29. квітня 1918 р.** У виконанні попереднього Наказу по Морському Відомству ч. 8 — піднесення о год. 16 Українського прапору Чорноморською флотою.

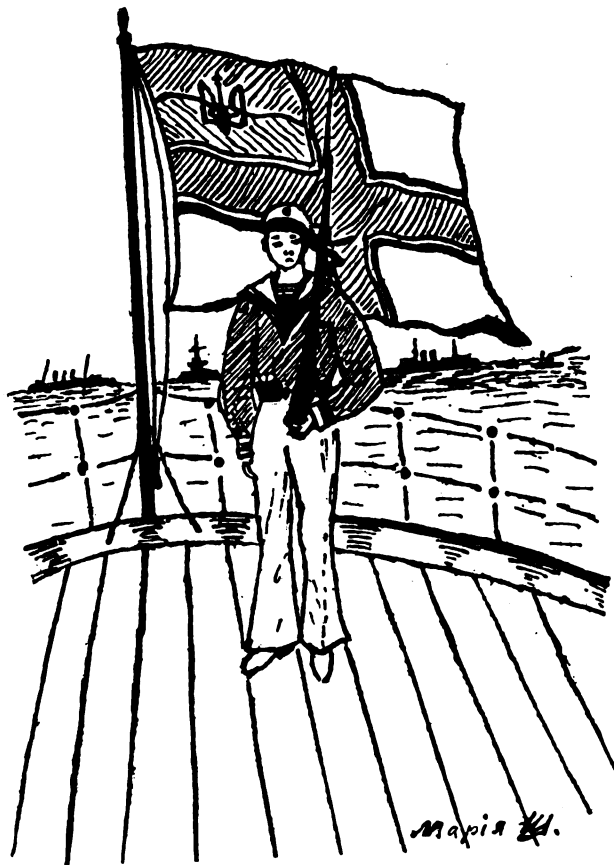
5) **(?) липня 1918 р.** Перше святочне піднесення „Штандарту гетьмана Всієї України, Військ козацьких і Державної фльоти“*) у Києві на Дніпрі на державному пароплаві, який мав служити гетьману яхтою.

6) **25 січня 1919 р.** Головний Закон про Українську Державну флоту.

З цих 6 дат найповажнішим моментом буде безперечно момент піднесення Чорноморською флотою Українського прапору 29 квітня 1918 р. о год. 16. і тому цей день і є Днем Свята Укр. Державної фльоти, а разом з тим і мусить бути Днем свята Українського моря.

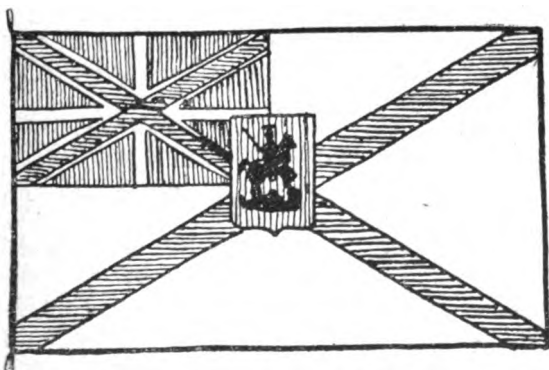
*) Це Штандарт Голови Держави і наколи „Головний Отаман Військ і Фльоти“ став Головою Держави, то згідно закону, цей прапор на флоті став його прапором.

29 квітня 1918 року стояв чудовий день. Севастопольський рейд вилискував, як зеркало. Українські війська попереду Німців швидким маршем посувалися на Севастополь. Ціла Чорноморська

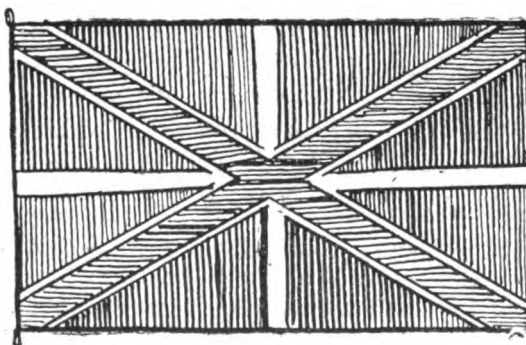

На кормі українського воєнного корабля

флота була скупчена в Севастополі. На великому Північному рейді з погордою красувалися велетні-дреднави I Бригади лінійних кораблів Чорного моря „Воля“ і „Імператриця Катерина Велика“, далі лінійні кораблі II-ої Бригади і т. д. Південна бухта була заповнена крейсерами, ескадр. міноносцями Мінної Дивізії Чорного моря і цілою чергою кораблів різного призначення. Як би сиротиною виглядав стрункий

Прапор Командуючого Українською Чорноморською Флотою,

Перший Гюйс Української Чорноморської Фльоти 29. IV. 1918 р.

крейсер „Прут“ (бувний турецький крейсер „Меджидіє“, який загинув на Великдень 1915 р. під Одесою на міні, а потім був піднесений коштами міста Одеси для Чорноморської фльоти, в різних операціях якої він після того брав діяльну участь), бо він був уже з поспутими машинами і все чекав на нові частини машин на заміну з Америки від Крампа з Філядельфії, де він був колиш збудований, але він цих частин машин ані під андрієвським, ані під синьо-жовтим прапорами не діждався. Бо коли пізніш прийшли Турки як союзники України до Севастополя, то вони просто його забрали, сказавши, що він їх і відтягнули його до Царгороду, де він і тепер знаходиться в складі турецької воєнної фльоти. Але тоді ще 24 квітня 1918 р. крейсер „Прут“ входив у склад Крейсерської бригади Чорноморської фльоти.

На рейді ж було повне оживлення, повний рух катерів, човнів, також сигналізація поміж кораблями, найбільш з головним флягманським кораблем Чорноморської фльоти. І на останньому, старому ветеранові Чорноморської фльоти, лінійному кораблі „Св. Георгій Побідоносець“ повівав знову прапор командуючого Чорноморською фльою.

Точно о год. 16-ій на „Георгії“ піднесено гасло: „Фльоті підняти Український прапор!“

Настав історичний момент і опали червоні прапори. На більшості кораблів по старому почувалася команда: „Стати до борту!“

Залога „по старому“, як це було в боєвій Чорноморській фльоті, не підбехтаній ще революцією, стала по борту — лицем по середини корабля.

„На прапор і гюйс — струнко!“

„Український прапор піднести!“

І під сурми і свистини підстаршин-моряків злетів угору український прапор.

„Розійтись!“

Разом з командою програли сурмачі і відсвітали підстаршини.

І майже на цілій Великій Фльоті Чорного моря залопотіли в повітрі жовто-блакитні прапори.

Прапор, який піднесено тоді, був звичайним національним українським жовто-блакитним прапором.

За часів гетьмана Павла Скоропадського був вироблений у Морському Міністерстві, затверджений гетьманом і надісланий до фльоти український воєнний прапор (див. малюнок ч. 1), згідно з слідуючим Наказом:

НАКАЗ ПО МОРСЬКОМУ ВІДОМСТВУ

18 липня 1918 р., м. Київ, ч. 192/44.

(По Головному Морському Штабу).

Ясновельможний Пан Гетьман в присутности своєї у місті Києві 16 липня зізволив затвердити малюнок Військового прапору по крикладеному описанню. Оголошуючи про це приписую на Військових судах підняти цей прапор зявляючийся однині емблемою нашої Держави. Всі уста-

ви, належні по законам Російської імперії до кормового військового прапору лічити в силі по відношенню до Військового Прапору Української Держави.

Описання Військового Прапору Української Держави.

Військовий Прапор Української Держави: білий прапор з рівним сигім хрестом, який ділить прапор на чотири рівних частини. Ширина хреста 1/11 всієї довжини прапору. Відступивши на 1/8 ширини хреста проходить коло нього такої ж ширини (теж 1/8 ширини хреста) синя смужка, крім тих його боків, які прилягають до крижа. В крижі ж теж відступивши на 1/8 ширини хреста від його боків міститься національний прапор Держави (складений з блакитної і жовтої горизонтальних смуг), в центрі якого міститься золота печатка Св. Володимира такої ж ширини як хрест і в 1½ рази вища своєї ширини. Прапор шиється з матерії відповідного кольору, а печатка малюється бронзовою фарбою.

Морський Міністр Генеральний Бунчужний
Рогоза.

До цього ж наказу відноситься і слідуючий наказ:

НАКАЗ ПО МОРСЬКОМУ ВІДОМСТВУ

3 січня 1919 р., м. Київ, ч. 10/1.

(По Морському Генеральному Штабу).

Наказую лічити прапором Воєнної фльоти Української Народньої Республіки Прапор, затверджений 18-го липня 1918 року. Зазначений прапор негайно підняти на усіх воєнних кораблях і інституціях, відповідно до ухвали принятої Директорією.

Головний Отаман Військ і Фльоти
Української Народньої Республіки

Петлюра.

Морський Міністр Старший Лейтенант Фльоти
М. Білінський.

Цей прапор і є до нашого часу Прапором Української Державної Фльоти.

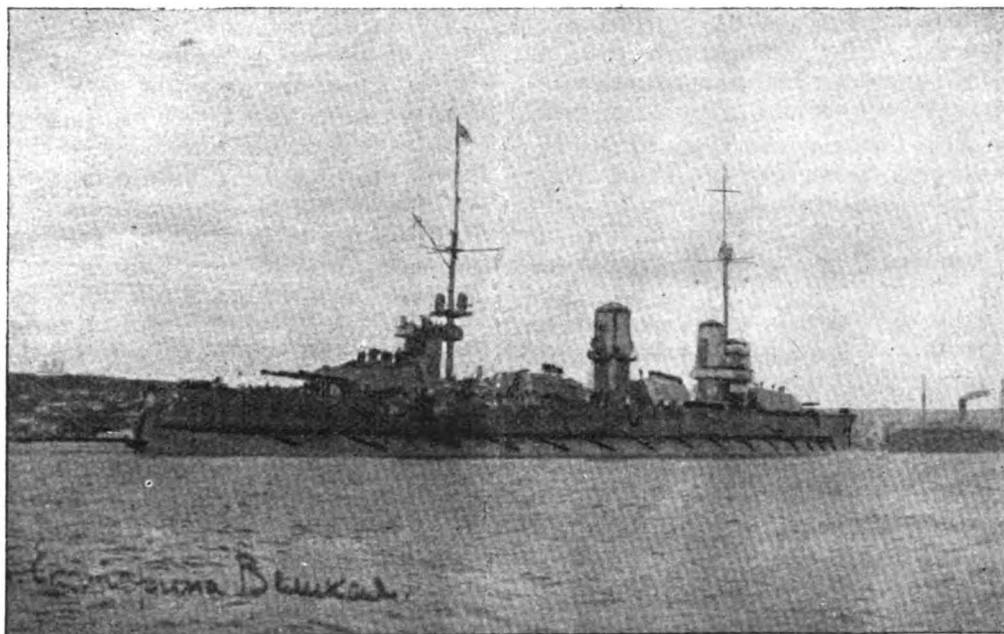
Перший і оригінальний прапор цього зразку зберігся в автора цих рядків і до нині. По ньому був затверджений гетьманом прапор; він висів в кабінеті Товариша Морського Міністра, пізніш Морського Міністра в Києві і автор, як Старший Аджутант Морського Міністра вивіз його і зберіг.

*

Прапор Командуючого Українською Чорноморською фльою, який повівав 29 квітня 1918 р. і пізніш, на лінійному кораблі „Св. Георгій Побідоносець“, був старим Прапором Командуючого Чорноморською фльою і виглядав так (див. малюнок ч. 2): на білому полі блакитний андрієвський хрест, „в крижі“ якого гюйс (див. далі), а посередині на червоному полі Св. Георгій Побідоносець. Цей прапор і підіймав Командуючий Укр. Держ Фльою до вироблен-

ня ліпшого прапору К-го У. Д. Фльотою в осени 1918 р. Так що для історії першим прапором Ком-го Укр. Д. Фльотою був завжди цей прапор.

займалася виробленням проектів прапорів, підкреслила історичну вартість повищих прапорів для У. Д. Ф. так само як і андріївського прапору,

Лінійний корабель-дреднаут „Імператриця Катерина Велика“ під прапором командуючого фльотою виходить зі Севастопольського рейду 1915 р. 23.400 тон місткості. 21,5 вузлів швидкість. 12—12 цалевих, 18—130 мм., 4—75 мм. протилітакових і 4 мінних гармат. 42 старшин і 1200 моряків і підстаршин. Затоплений большевиками в Новоросійську.

Що ж до гюйса, себ-то воєнного прапору, який підіймано на самому носі воєнного корабля I і II-ої ранги, то він тоді ще не був вироблений і тому під жовто-блакитними прапорами в історії У. Д. Ф. першим гюйсом буде старий гюйс Імператор. Рос. фльоти, який виглядав так: на червоному полі синій андріївський хрест обрамований білою смугою і поперек білий хрест (мал. 3).

Цікаво, що Комісія Укр. Мор. Міністерства, яка

тим більше, що в Чорноморській флоті імператорський відсоток Українців був завжди від 60 до 75%.

В моїй статті „Укр. в-морська політика на Кримі“ в „Літоп. Черв. Калини“ за травень 1932 р. на стор. 11 під світліною лінійного корабля „Ростислава“ вкралася груба помилка підчас друку, а саме: має бути 8880 тон місткості (а не 1880) і залога 624, а не 1624 старшин і морців.

Рік в Холодному Яру

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

Слово знову взяв начальник штабу Петро Чучупака. Був це немолодий вже, років під сорок старшина, з простим, серйозним обличчям, з трохи понурим поглядом карих очей, зовсім неподібний до брата Василя, отамана, — двадцятишестилітнього гарного бльондина, в якого блакитно-сірих очах було ще забагато „молодості“.

— Як вам, панове, відомо, в околичних районах межуючих з нами, де юридично існує вже совітська влада, фактично вона тільки зароджується. Організують владу прислані комуністи, здебільш москалі та жида, які за всяку ціну стараються затягнути до праці в установах, особливо в хлібо-і продукто-заготовчих, місцевих большевиків, не кажучи вже про технічний персонал і урядовців,

яких вони мусять наймати з місцевих людей. Перш за все „товаришам“ йде про те, щоб хоч трохи виглядало, що совітська влада є — „справжня українська влада“, — по друге, щоб опанувати положення — їм необхідні люди, які знають населення, обставини і умови. Вони дуже радо приймають до себе і видають партійні білети шкурникам, які пхаються до влади зза для власного добробуту, не дивлячись на їх буржуйське та куркульське походження, добре урахувуючи те, що коли хто з них і не є „ідейним большевиком“, то споріднившись з владою кровю і насильством над українським населенням, буде потім змушений триматися її, бо в разі перевороту його дожидає перша куля.

Цей мент ми мусимо використати в той спосіб,

щоб втиснути до влади як найбільше своїх людей, свідомих своєї цілі і відданих нам. За всяку ціну мусимо втиснути своїх хлопців до адміністративних органів влади. Ціль — ясна. Перш за все будемо завчасно дізнаватися про заміри влади супроти нас, а коли ініціативу нападу переймемо ми — будемо мати висвітлене обличчя ворога, а то й активну допомогу в середині ворожого стану.

Дуже важно мати своїх людей в міліції і через-вичайках. Боротися з більшовиками лише „гоновими методами“ — неможливо. Треба уживати їх власної зброї і методів, які вам всім добре знані по тогорічній боротьбі з ними. Мусимо дивитись на річі просто.

Українцєві, який любить свій край, звичайно не легко бути свідком, а то й приймати невилну, хоч би побічну участь в розстрілах своїх братів, але такий „чекіст“ може вирятувати не одну дорогу для української справи людину, попередивши її якось про небезпеку, а в разі відновлення широких визвольних акцій — він може дати нам просто неоцінені послуги.

Отож у кого з вас є підходящі люди в Черкасах, Бобринській, Смілій, Кам'янці, Олександрівці, Знам'янці, Єлісаветграді, Златополі, Новомиргороді, в кого є люди, яких можна послати туди, щоб улаштувалися в якійсь установі, — не гаючи часу зв'язуйтеся з ними і сповіщайте, щоб ішли працювати до червоних і тримали зв'язок з вами. Конспірація звичайно мусить бути захована як найстишше.

До цього Коцуrowsького „перевороту“ Чигирин лічився радянським центром Чигиринщини. Тепер положення змінилося і більшовики звичайно за всяку ціну захотять зайняти Чигирин, щоб чигиринський повіт бодай офіційно існував в „Українській Советской республіці“.

Отаман казав вам, чому це для нас вигідно і чому в разі потреби ми навіть допоможемо „товаришам“ досягнути цього. Це — в будучому обєднає, колись козацьку Чигиринщину, яку дурна доля України знову розколола на два ворожі табори.

Тепер — про Кам'янку. Кам'янка найближча до Холодного Яру більша стація і якщо нам не вдасться обдурити „товаришів“ своїм „мирним обличчям“, то дуже можливо, що вона стане вихідною точкою, з якої червоні поведуть ширші операції для зліквідування „Холодноярщини“. В разі ширшого повстання, бронепотяги з Кам'янки і Фундуклеївки — відріжуть нас від сіл по той бік залізниці.

Після останніх подій в Чигирині, можливо, що з Кам'янки зроблять повітовий центр. А тому, мусимо тримати в Кам'янці міцнішу стежу.

Тепер головою „волісполкома“ в Кам'янці Вишневецький, бувший старшина 3-го Гайдамацького полку, „боротьбіст“, який став стовідсотковим комуністом і вірним слугою червоної Москви. Начальником волостної і мійської міліції є Лєсько-Лещенко, теж „боротьбіст“, який в минулому приймав участь у боротьбі з більшовиками і має перед ними пару тяжких „гріхів“, про які не знає Чека, але маємо документальні докази ми і в кожну хвилю можемо йому „зпротегувати“ розстріл.

Я з ним на тижні бачився і він прийняв деякі мої пропозиції. Зрадити нас він не може, бо побоїться. Виїзжати з Кам'янки йому неохота, бо хлопець закохався по вуха в панночці, яка має в Кам'янці велике господарство і не хоче покидати батьків, а Лещенко має після Великодня дружитись з нею. З цієї самої причини, він, не будучи переконаним, що більшовики вже вдержаться на Україні, хоче забезпечити себе у нас, і буде робити, що ми йому скажемо, коли буде певний, що більшовики про це не довідаються. В разі небезпеки він без сумніву попередить наших людей, рятуючи їх і себе.

Отож, Андрію, — звернувся він до Чорноти, — завтра, забирай з собою обох Галичан, Оробка і Гуцуляка, Соловія, Середу, Андрійченка, Петренка, донського козачка Андрюшу, Юхименка, Брушнівського, — цих хлопців і тебе в Кам'янці не знають. З місцевих дасть тобі Зінкевич з Грушківки двох Демиденків, Семена Залізняка, Петра Грушка і Василя Запорожця¹⁾.

Ці хлопці на добрім рахунку в Кам'янці, бувають там і мають знайомих серед кам'янських більшовиків, які вже їх запрошували на службу.

Про коней потурбується твій побратим, який буде наглядати за кіннотчиками, коли розведемо всіх з монастиря по селянах.

Лещенко цими днями одержав наказ збільшити міліцію до тридцяти чоловіка. Зараз у його п'ятнацять...

Так ти завтра у вечері, зайдеш до Кам'янки з боку стації з двома хлопцями і зайдеш до його — він буде ждати. Візьмете зі собою карабінки, револьвери і гранати. Шаблі залишите. Колиб в Кам'янці хто вас затримував, не робіть жадного опору, а покличайтесь на Лещенка.

Він призначить тебе своїм помішником.

Останні хлопці будуть приходити по два-три і будуть залічені міліціонерами.

Як помішник „начміла“ приглянешся до міліціонерів, яких застанеш, і поступово звільниш невідних нам людей, а на їх місце ми будемо тобі посилати хлопців. Зв'яжешся з Телєпином, де начальником міліції Іван Голота — наша людина.

Бурлаків своїх добре проінструктуй, хто що має казати оточенню в Кам'янці, звідки приїхав і що робив до того. З грушківськими хлопцями я вже балакав. У кого нема відповідних документів, то в монастирі, у Бондаренка в коморі є ціла скринька ріжних документів існувавших колись на світі „товаришів“ — вибереш, які підійдуть.

Що будете дальше робити в Кам'янці — покаже час, а покищо сповнюйте „поліційні“ обов'язки як найкраще і тісніше тримайте зв'язок з нами. Ми, Андрію, рішили послати тебе, бо потрібний чоловік з „зимною кровю“, міцними нервами, гострим оком, „довгим вухом“ і коротким язиком. Ми переконані, що ти легко справишся з цим ділом.

Андрій почував бриту голову...

¹⁾ Прізвища всі дійсні. Всі ці особи, за винятком Петренка, який відбув за Холодноярщину 10 років тюрми і в 1931 році змінивши прізвище утік перед засланням на Соловки, і Середи, який став згодом більшовиком — загинули в боротьбі. Запорожця літом 1920 року застрілив Соловей, а Залізняка зарубав Чорнота, як зрадників.

— Щоб вас коза вбрикнула з вашими видумками!... От уже ніколи не думав, що доведеться в житті в „поліцмайстера“ гратись... Ну, та лихо його бери — спробуем... Тільки ти, Гриб, не попадайся тоді мені в руки. Посажу на два тижні в холодну за те, що сідло в монастирі взяв та не привіз...

Василь Чучупака встав з за стола і підійшов до старенької Чучупачихи, яка підчас наради смажила пампушки. На її доброму, дрібному личку в цей час неначе було написано: „Не розберу я, дітки, що вонс на світі діється, про що це балакаете, та й не моє це бабське діло...“.

Отаман ніжно обняв стару за плечі.

— Ну, мамуню, тепер слово за вами...

— Зараз, зараз дітки... Дам вам їсти. Господи, коли вже той спокій буде?... Загинув вже один, а як не дай Боже, що котрого з вас убють, то й вже й не переживу...

Старий Чучупака, який сидів на лежанці задоволено поглажуючи довгу сиву бороду, неначе думав: „А то вже, дітки, вам видніше... Ви розумніщі від мене старого... На те я вас, бідував, а вчив... Робіть як знаєте — аби добре було, бо на вас всі села надію покладають...“, — встав і сховавши до комори — поставив на стіл пляшки з сливяним самогоном. Стара почала подавати на стіл страву. До хати зайшла дружина Петра Чучупаки, Ганна Єрестівна, з шестилітньою дочкою Лідою і привітавшись стала помагати матері. Ця надзвичайно симпатична, інтелігентна жінка, була по батькові німка, по матері полька, виросла між українцями і тепер була щирою, відданою справою, націоналісткою-українкою.

Маленька Ліда вилізла до батька на коліна й сміливо розглядала гостей. Почувши, що мене називають в розмові Залізняком, деякий час здивовано дивилася, а потім повернула в мій бік батькову голову:

— Батьку, це Залізняк?

— Залізняк, дочко...

— А чому він такий молодий?

— А який-же він має бути?

— А скільки-ж йому років було, як він на Умань ходив?

Це запитання, задане надзвичайно серйозним тоном — розвеселило всіх.

Петро поставив дочку на лавку.

— Це вона з мамою Кобзаря начиталася...

А ну, дочко, вжар нам щонебудь з Кобзаря!...

— Ну, то Холодний Яр — добре?

— Дуже добре...

Мала, відважно жестикулюючи, продеклямувала вивчений за мамою вірш, майже без помилок, замінивши тільки Нерона у Мирона.

Коли вона дитячо-грізним голосом закінчила —

„і в день радості над вами
розпочнеться кара,
і повіє новий огонь
з Холодного Яра!...“ —

слухачі улаштували їй правдиву овацію.

Після вечері майже вся компанія поїхала на виставу до Медведівки, край якої зливався з краєм Мельників.

У вищій початковій школі була улаштована вечірка. Ставили „Степового гостя“.

При вході до школи стояла варта з кулеметом. Мужчини взагалі всі зі зброєю. Перед виставою добре співав хор, відкривши вечір українським гимном. Потім деклямували учні. Маленький хлопчина в козацькій строю дуже добре продеклямував „Суботів“ Шевченка.

Було якось дивно, що цей Богданів Суботів з „церквою-домовиною“ отут, в кількох кількометрах і що саме через це перед дверима школи стоїть звернений у його бік, наладований „Максім“, щоб вечірки несподівано не заскочили „Коцуровці“...

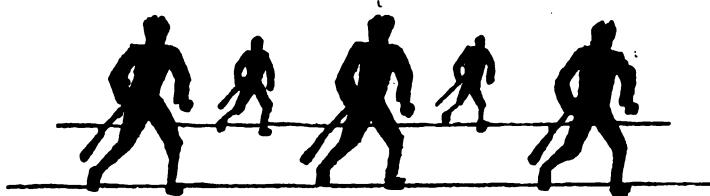
Ночували ми всі, розположившись на засланій соломою долівці, у місцевої інтелігентної особи, яка відступила нам свою досить велику кімнату.

На другий день, по повероті до монастиря, Чорнота, забравши своїх „мільціонерів“, відійшов до Грушківки, а ми стали готуватися до „евакуації“ Мотриного монастиря.

В наступні дні військове майно було вивезене й уся залога, на радість ігумені, й на смуток декому з черниць — покинула монастир і розбрилася по хуторах і селах. Усі передягнулися в свитки й киреї. Села теж змінили вигляд. Кулемети й рушниці з хат зникли. На вулицях більше з рушницями не ходили, але під верхньою одежою „мирно“ ховалися обрізи, револьвери, гранати. У багатьох хлопців були дубельтові пістолі, з двома курками, які стріляли рушничними набоями, — досить добрий виріб місцевого майстра-слюсаря.

Але в Медведівці на ярмарку, по старому торгували зброєю. Продавали селяни з дальших сіл. Холодноярці лише купували. Радянських грошей ніхто не брав, а українські гривні цінилися високо. За п'ятсот гривень я купив на ярмарку майже сотню набоїв до обох своїх револьверів, Кольта й Парабелюма, яких не міг дістати досить в армії, а за тисячу двісті гривень купив ще й великого німецького Мавзера й сімдесят набоїв.

Червоні в наших околицях не з'являлися. Поза Тясмином перейшов їх полк в напрямку Чигирин, але після невдачного бою з Коцуром — вернувся на Черкаси. Зза Чигирини стала іноді доноситись гарматня стрілянина. „Товариші“ „мацали“ Чигирин з боку степу. (Далі буде).

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давнішої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: Д-р Іван Карпинець.

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА П БОІ ДО 15. V. 1919 Р.

(Продовження).

4. Оцінка пляну Начальної Команди Г. А.; **недодержання тайни плянів офензивы.** Провідною думкою, яка руководить штабами воюючих проти себе армій є — як здоровий розум диктує — повне знищення боєвих сил противника. До цього кожна воююча сторона змагає різними шляхами й засобами. Поминаючи інші, одним з таких шляхів є найбільш рішучий удар у найслабше місце боєвих сил противника. Повертаючи до українсько-польської війни в 1918/19 році, мусимо зазначити, що найслабшим і найбільше вразливим місцем, яке могло спричинити катастрофу для всіх польських відділів, що оперували в Східній Галичині, був Перемишль та часть залізничного шляху Львів—Перемишль, а саме відтинок приблизно від Судової Вишні по Перемишль; про це знали в цьому часі навіть ляїки. Сильний і рішучий удар в ці місця, з метою відрізання польських відділів від їх бази в західній Галичині, був би, по всякій правдоподібности, закінчився перемогою У. Г. А. Не треба було думати про якийсь двобій в районі Городка—Судової Вишні, який мав би щойно створити сприяючі обставини для дальшого ходу подій (передусім до наступу на Львів), але треба було просто знищити несподівано цю малу й слабо боронену шийку, що лучила польські частини в районі Городок Ягайл.—Львів—Любін Вел. з їх базою, та сильно опертися на Сяні, який творить добру оборонну лінію. Коли підносяться сумніви, що цього не можна було тоді довершити, бо з причини браку добрих шляхів, не можна було сконцентрувати достаточної кількості війська, то на це треба відповісти, що сконцентрувати там 4—5 курнів з кільканадцятьма гарматами та довести трохи муніції й харчів, це не вимагало ліпших шляхів над ті, які там були, ані не вимагало ліпших середників льокомотії. Отже замість рудецького відтинку поміж Судовою Вишнею і Городком Ягайл. треба було вибрати під операції відтинок поміж Судовою Вишнею і Перемишлем.

Друга справа — це спосіб, в який офензиву постановлено, та справа доповнень. Всі, що бачили світову війну, знають, що кожна офензива приходила для загалу а навіть дуже часто й для противника — несподівано. Певно, що в штабах, перед підприяттям якоїсь акції відбувалися наради й пильно розважували всякі можливості, але про це знали тільки найвищі команданти та не розтрублювали цього на всі сторони й не повідомляли про ці пляни аж до подробиць включно — цивільних властей. А далше — до переведення якоїсь акції треба звичайно більше за-

собів і сил, як у тім часі на даному відтинкові находиться; ці засоби й сили треба стягнути не тільки з інших відтинків, але й із запілля. Та кожний начальний вожд мав звичайно стільки влади, що міг досить свobodно рішати про використання всіх сил. А тимчасом у нас було якось не так! Для доповнення фронту, який прецінь рішав про наше існування, кількома тисячами людей із запілля треба було скликувати аж державну нараду не тільки з вищих військових командантів, але й із представників цивільної адміністрації та Національної Ради, реферувати в подробицях пляни офензивы та просити цих кілька тисяч вояків із запілля, з яких не дуже то велика могла бути користь, бо ж це були переважно люди, які не хотіли нюхати пороху та й зрештою може навіть не були обізнані добре з воєнним ділом на фронті. Отже тому не диво, що при таких ненормальнім у нас стані військових і воєнних справ, всякі поважні пляни й постанови були без позитивних наслідків. А коли ще до цього прилучилася каригідна балакучість деяких вищих командантів, то відразу можна було предвидіти невдачу, а навіть катастрофу.

Відомости про задуману Українцями офензиву на залізничий шлях Львів—Перемишль, яку остаточно порішено на згаданій державній нараді в Ходорові — розійшлися скоро серед старшин і стрілецтва У. Г. А.; вони дісталися й до Поляків. Д-р Шухевич пише виразно, що цього ж самого таки дня, коли офензиву порішено, відомости про неї дійшли до непокликаних людей, а слідуючого дня розійшлися поміж стрілецтвом. Сам Шухевич довідався про неї від автореферента Н. К. пор. Кренжаловського, якому про це сказав сам полк. Гриць Коссак, командант III. Гал. Корпусу. („Спомини“, I, 119—122). Внаслідок такої балакучости, Поляки довідалися про все дуже скоро. Гуперт пише, що ціль офензивы, а навіть день її розпочаття, був віддавна знаний польській команді, що після своїх сил, які мала до розпорядимости, старалася її утруднити власною заціпною акцією. („Walki o Lwów..“ 179 i 184).

5. **Приготування до офензивы на місці; концентрація сил*).** Плян офензивы, який Начальна Команда Г. А. випрацювала, почав вкоротці прибирати реальні форми. На рудецький відтинок стали напливати поволи деякі нові частини та муніція. Однак ми тепер не в силі ствердити, коли яка частина прибула, та звідки вона прийшла.

*) На основі рукопису о. д-ра Вергуна: „Причинки до історії 8. Бригади“, та праць, згаданих у тексті.

Можемо тільки ствердити, що в лютневих боях брали участь з української сторони, крім частин „Групи Гофмана“ (це є: I. курія пор. Гладилевича, II. курія сот. Станимира, 9. самостійної сотні чет. Чайківського й „Дніпровської Гарматної Бригади“), ще такі відділи: I. курія У. С. С. пор. Івановича, I./24. курія чет. Ясінчука та II./24. курія пор. Левицького. Концентрація сил розпочалася може вже з кінцем січня. Автор брошури „Rudki pod okupacją ruską“ пише про це так: „Z końcem stycznia ruch w Rudkach. Przechodzą watahy pod Gródek i Sądową Wisznię. Ukraińcy głoszą, że do trzech dni zdobędą te miasta i Lwów upadnie. Żołnierzy dość...“ (стор. 15—16).

Однак справа з усталенням часу, в якому концентрація відбувалася, не є ясна. Бож прецінь зі споминів ген. Павленка виходить, що властиво офензиву порішено щойно в половині лютого, між 9. а 16., це є в часі державної наради в Ходорові. Отже в яким відношенні є одна вістка до другої? Але це не все; Гуперт у згадуваній праці „Walki o Lwów“ пише, що час від 19. до 24. лютого минув досить спокійно, але польські розвідники переочили тоді, що Українці пересунули 3—4 курені (2.500 вояків), з великою кількістю скорострелів від полудня Любіня Великого на захід Городка Ягайл. до лінії Угерець Незабитівських—Шоломинич (стор. 191). Подібно пише й Сопотницький (Кампанія польско-укр., 107). З цього виходилоб, що щойно в часі боїв, які започаткувала „Група Гофмана“, змогла Начальна Команда прислати на рудецький відтинку декілька частин. Цю справу зможуть вивіснити хіба ті, що були в куріях: I. У. С. С., I./24. і II./24, а які брали участь у лютневих боях під Городком.

Наприкінці треба зазначити, що з рудецького відтинку стягнуто перед офензивою панцирний поїзд ч. 2 і перекинено його шляхом на Самбір—Стрий—Миколаїв—Басівка під Любінь до 7. Бригади; там зістав він аж до польської травневої офензи.

6. Перебіг офензи в першій фазі; протиакція Поляків*). Зі споминів ген. Омеляновича Павленка (Старшого) довідуємося, що загальна диспозиція Начальної Команди відносно офензи заряджувала так: 1. Корпус полк. Микитка більшістю своїх сил держить позиції на правому крилі (Сокаль—Белз—Рава), а частиною сил, разом з 2. Корпусом полк. Тарнавського, демонструє в околицях Львова; ці частини творять своїм розташуванням підкову, що відкрита на Захід; мета зусиль 2. Корпусу лежить на його лівому крилі; важка артилерія має доповнююче завдання: бути на поготівлі для виконання вогневих наказів, у випадку штурму міста навіть з Півночі; на правому крилі ген. Кравс має такеж завдання, як і підчас нашого першого наступу; головні

*) На основі: А) 1. Рукопису о. д-ра Вергуна: „Причинки до історії 8. Бригади“. 2. Звідомлень Укр. Генер. Штабу з цього часу (поданих у часописі „Република“); 3. Споминів ген. Ом. Павленка (Старшого) п. з. „Укр.-польська війна 1918—1919 р.“; 4. Деяких записок п. Волод. Костика. Б) Згадуваних польських праць, передусім Гуперта, а також Сопотницького.

сили 3. Корпусу мають перервати залізницю Перемишль—Львів на пергоні Судова Вишня—Городок“ („Укр.-польська війна“, 39). А далше пише, що захоплення цього району й забезпечення його від протинаступів Поляків, повинно було закінчити першу фазу операції, яка мала створити необхідні обставини, якщо це було-б потрібним, для штурму міста (Львова) не тільки фронтовими військами, але й скріпленням із запілля (там же).

На маргінесі наведеної диспозиції мусимо зробити деякі замітки. Диспозиція, як видно, наказувала III. Гал. Корпусові наступ на відтинок залізничного шляху поміж Городком і Судовою Вишнею. Якжеж тепер вивіснити те, що сильна офензивна акція в дні 17. лютого 1919. розпочалася передусім на відтинку 7. бригади з напрямом на Любінь Великий і Малий? Цей наступ, ведений поважними силами, а про який розписується дуже широко Сопотницький (на стор. 105-6) закінчився однак тогож самого дня невдачею й то з досить великими кровавими жертвами. Отже чомуж українські частини розпочали офензиву не там, де мали розпочати? Хто тут поносить вину за це?

На рудецькому відтинку в дні 17. лютого 1919. р. українські частини також розпочали зачіпну акцію, та вона мала скоріше демонстраційний характер, а не головного офензивного удару; що при цьому вдалося їм посунутися в терені, то це інша справа. Поляки мали тут досить слабкі сили, але вже слідуєчі дні показали наглядно, що „Група Гофмана“ не мала сил закріпити за собою здобутків та не змогла зразу опертися протиакції Поляків, як тільки вони стягнули трохи підкріплень на zagrożене для себе місце. І деж тут можна говорити про „велику українську офензиву“ на залізничний шлях поміж Городком і Судовою Вишнею в дні 17. лютого і кількох дальших?

Але подивімся на хід подій*). Для орієнтації зазначаємо, що командуючий польськими військами в Східній Галичині ген. Розвадовський, знаючи про плян української офензи, хотів її троха спаралізувати ударом частини своїх військ у напрямі на Янів (на північ від Городка Ягайл.). Бої велися там зі змінним щастям; остаточно Поляки осягнули там тільки дуже незначні успіхи в території. На хід подій на цілому фронті цей удар у напрямі на Янів не мав найменшого впливу. (Hupert: „Walki o Lwów“, 184—5).

На рудецьким відтинку справи представлялися так: В навечеря офензи, це є 16. II. 1919. як це подає звітлення Укр. Генер. Штабу з цього дня, на відтинку „Групи Гофмана“ панував спокій; тільки українська артилерія острілювала Судову Вишню, звідки польська залога втікла на стацію під охорону панцирного поїзду.

*) В представленні цих подій заходять неточности, але це вина джерел, з яких автор користав; поміж рукописом о. д-ра Вергуна, звітленнями Укр. Генер. Штабу та працею Гуперта заходять замітні ріжницї, які годі часами узгіднити. — I. K.

Зачіпна акція зі сторони українських військ розпочалася дня 17. лютого 1919. Звідомлення Укр. Генерального Штабу з цього ж дня подавало: „В цілі справдження частих донесень про концентрацію польських військ в районі Хирів, Перемишль, Судова Вишня та Городок, котру переведено ними в тій цілі, щоби сильним наступом вирвати нам з рук найвартнішу частину краю, нафтову область, перевела наша армія декілька успішних наступів... В районі Городка: Наші ча-

війська розпочали 17. II. наступ продовж згаданої лінії. Бої велися того дня з успіхом для нас, але вже того самого дня пізнім вечером вислали Поляки сильні резерви з Перемишля і Мостиск на Судову Вишню, до якої передмість дійшли наші передні сторожі. Бої прибрали дуже тяжкий характер. Наші своєю хоробрістю удержували ряд зайнятих місцевостей, як: Вовчухи, Бар, Довгомостиска, Дмитровичі, Стоянці...“ („Републіка“ ч. 18, з 22. II. 1919, стор. 4.).

стини заняли хутір Боднарівку та Любінь Малий, однак, уступаючи перед переважаючими польськими силами, опустили його здовж залізниці Городок—Перемишль“ (? — І. К.). „Ми заняли Вовчухи, Бар, Довгомостиска і Дмитровичі. Стоянці (тут оперували частини крукеницької групи — І. К.) переходили в бою з рук до рук, та під вечір опинилися таки в наших руках. Наші відділи наступаючі від півночі перервали залізницю у Заріччя — на захід від Судової Вишні — та завдали ворогові у Боротятин (має бути Борятин — І. К.), на північ від Судової Вишні, значні втрати“... Дальше звідомлення подає, що були також наступи українських частин в околицях Збоїск, Маєрівки й Богданівки коло Львова, та в околицях Козиць і Жорніск коло Янова.

Стільки відомостей подає офіційне повідомлення Укр. Генерального Штабу. Не більше говорить про ці події дня 17. II. 1919. р. на рудецькім відтинку і звідомлення Пресової Кватири Начальної Команди Галицької Армії з 20. II. 1919. Подаючи на вступі ціль української акції так само як і офіційний звіт Штабу Армії, згадує про бої на відтинку Городок—Судової Вишні так: „Дуже тяжкі бої приходилося також зводити нашим військам на захід від Львова, продовж залізниці Городок—Перемишль. Щоби досягнути згадану ціль (це є провірити польські сили, як це на вступі подається — І. К.), наші

На основі рукопису о. д-ра Вергуна та праці Гуперта, перебіг подій був такий: Дня 17. лютого 1919. р. рано, коли VII. Бригада робила сильний наступ на Любінь Великий від сторони Дубової Долини, зробила 7. сотня пор. Івана Вовка з курія сот. Станіміра, за згодою команди „Групи Гофмана“, наступ при допомозі артилерії на Вовчухи й Братківці (чи може Бар — І. К.) і заняла ці місцевості. В цих боях, як подає Гуперт, укр. артилерія мала послугуватися газовими стрільнями (при обстрілі Судової Вишні). А на північ від залізничного шляху Львів—Перемишль заняла котрась з укр. частин село Гартфельд та взяла в полон польську стійку з 18 вояків.

Наступ VII. Бригади вечером заломився; також наступи укр. частин на інших відтинках не повелися. І тільки на відтинку „Групи Гофмана“ ситуація для Поляків стала дуже небезпечною.

Так отже українська зачіпна акція дня 17. лютого 1919. р. досягнула на рудецькім відтинку значний успіх, бо українські частини підійшли близько залізничного шляху Львів—Перемишль, і його на відтинку поміж Городком а Судовою Вишнею поважно загрозили. Комунікація на цьому шляху стала майже цілком неможливою через можливість обстрілу поїздів. Ще трохи зусиль — а Львів і польські війська в його районі аж по Городок Ягайл. включно могли бути цілковито відтіяні від своєї бази, західної Галичини.

Річ зрозуміла, що Поляки, які бачили цю грізну для них ситуацію, старалися зробити все можливе, щоби не допустити до катастрофи, яка їм грозила.

Заки зачнемо описувати події в слідуючих днях, мусимо помістити одну заввагу. Ген. Павленко, подаючи в своїх споминах звітлення Укр. Генер. Штабу з 17. II. 1919. р., підкреслює речення „...перервали залізницю у Заріча на Захід від Судової Вишні“ (стор. 40.), з чого виходило-б, що українська офензива вже в першій частині увінчалася повним успіхом, бо залізницю п е р е р в а н о (в значінню, що відтято польські частини в Східній Галичині від їх бази в західній Галичині). Тимчасом так не було. Це перервання (якщо воно дійсно мало місце) було звичайним ушкодженням залізничного тору, що майже ніяк не впливало на перебіг операцій, а вже цілком не відтинала польських сил у Східній Галичині від їх бази.

18. лютого 1919 р. ситуація на рудецьким відтинку була менше гаряча. Офіційне звітлення з 18. II. 1919. подає, що на захід від Городка відбили українські частини польський наступ на Вовчухи, та що на північ від Городка заняли укр. частини Вайсенберг (коло Каменоброду). За це сильні бої тревали коло Белза.

Згадане вище звітлення Пресової Кватири Н. К. Г. А. з 20. II. 1919. р. пише, що „...Поляки кинули нові сили резерви головню на Вовчухи. Наші боронилися завзято...“.

Інакше пише Гуперт. Він подає, що 18. II. укр. частини заняли Довгомостиска а укр. артилерія ушкодила залізнич. міст під Братковичами. На захід від рудецької групи ситуація для Поляків була того дня некорисна, бо вони мусіли відбивати укр. наступи на Медіку. Українці острілювали цьогож дня всі потяги, а це погіршувало ситуацію Поляків. Тому їх команданти груп в районі Городка (полк. Серда) і в районі Перемишля (полк. Мінкевич) порозумілися і наказали протиакцію. („Walki o Lwów“, стор. 188).

Вночі з 18. на 19. лютого вислав Мінкевич з Перемишля один курінь піхоти з 10 скорострілами під командою майора Ярушкевича, котрий над раном 19 лютого відпер українські частини з-під Судової Вишні, а відтак здобув село Довгомостиска. А полк. Серда вислав з Городка 1 і 1/2 куріня, які заняли Вовчухи, Мельники, Бар і гору Δ 307. Сотня пор. Вовка майже пів дня опиралася переважаючим польським силам, та вкінці розбита, мусіла відступити. Щойно тоді заалармована подіями команда рудецької групи вислала на підмогу одну сотню з I. куріня У. С. С., яка однак вспіла тільки обсадити село Долиняни; дальше посуватися не могла, бо Поляки мали переважаючі сили.

Так само не повівся проти наступ українських частин на Довгомостиска. Там, як пише в своїм деннику п. Володимир Костик, що був тоді значковим I. гарм. полку „Дніпровської Гарматної Бригади“, поділав відемно на галицьких стрільців вплив наддніпрянських гарматчиків. Батерія, що була заняла вже позиції в Довгомостисках, мусіла вернути до Путятич.

Ці бої 19. лютого 1919. р. були дуже завзяті. Гуперт подає, що Українці втратили тоді на рудецькому відтинку 3 старшин і 58 стрільців раненими й полоненими та пише дослівно так: „На основі боевої реляції групи полк. Серди а здається (pododno) на відповідний писемний приказ Довудзтва Всхуд, добивано притім у нас взятих в полон Українців, виконуючи в цей спосіб пімсту за многократно ствержене подібне поступовання з нашими полоненими...“ („Walki o Lwów“, стор. 188).

На близьких до рудецької групи відтинках події дня 19. лютого були спокійніші. Українські частини наступали на залізничний міст на Верещиці коло Каменоброду, однак польський панцирний поїзд з допомогою піхоти ці наступи відбив. („Walki o Lwów“ 188).

Офіційне звітлення Укр. Генер. Штабу з 19. лютого 1919. пише про бої на рудецьким відтинку так: „...На захід від Львова: Вчасним ранком ударили Поляки переважаючими силами на Вовчухи та виперли нашу слабу залогоу до Долинян. В протягу дня проти наступом ми відперли Поляків до Вовчух, де й ведеться завзятий бій. Поляки залишили в наших руках 4 старшин, 20 стрільців та багато муніції і майна“. А на інших відтинках фронту були сильні бої тільки коло Белзця.

Так само майже пише й згадуване вже звітлення Пресової Кватири Н. К. Г. А. з 20. лютого 1919. р.

Гуперт, на маргінесі подій двох останніх днів пише: „На загал перебіг боїв 18. і 19. лютого здавалося вказував на це, що Українці не задумують так скоро поновити свого нагального наступу з 17. II., тимбільше, що дістали вже приказ Мирowego Конгресу в Парижі, щоби заперестали военні ділання. („Walki o Lwów“, 189).

Однак вже 20. лютого розгорілися тяжкі бої на рудецькому відтинку на ново. Початок зробили Поляки. Вони повели сильний наступ з Вовчух у двох напрямках, а то: на Долиняни й на Добряни, та заняли Коців і фільварок Генриківку. Тоді команда „Групи Гофмана“ прислала на підмогу дальших дві сотні з I. куріня У. С. С. пор. Івановича, які вдарили з Долинян на ліве польське крило. Розбиті польські відділи втікли в найбільшим непорядку поза Вовчухи та залишили багато вбитих, ранених і полонених. Гуперт подає польські втрати на 68 вояків. I. курінь У. С. С. обсадив герби перед Долинянами й Вовчухами, передусім гору Δ 307, через що можна було дальше острілювати поїзди на залізничім шляху Львів—Перемишль. Дальше на захід Поляки трималися ще в Довгомостисках (?).

В сусідстві рудецького відтинку відбувся наступ укр. частин на Каменоброд, який Поляки відбили при помочі панцирного поїзду та невдачний наступ коло Медики (на схід від Перемишля).

Офіційне звітлення Укр. Генер. Штабу з 20. II. 1919. подає: „...На захід від Городка ми заняли назад Довгомостиска та ведеться бій з перемінним успіхом за місцевости здовж залізничого шляху“. Крім цього згадує за сильні бої коло Белза і Рави Руської.

За це досить широко про ці бої розписується звіт повідомлення Пресової Кватири Н. К. Г. А. з 21. лютого. Читаємо там таке: „Бої, які розпочалися ще 17. лютого на різних боєвих лініях, продовжуються, та набирають сили що до завзятости... На захід від Львова продовж лінії Городок—Перемишль ідуть далі завзяті бої... Всі проти наступу, зусилля ворога відзискати втрачені місцевости в цілі охорони й безпеки залізничного шляху Львів—Перемишль були кроваво відбиті. Ворог поніс тяжкі втрати. Важка задача наших військ удержати в перерві рух по за-

лізничім шляху Львів—Перемишль повелася. Від трьох днів всякий рух залізничний, а навіть телефонічний між Львовом і Перемишлем зовсім перерваний, головно у відтинку Заріча (? — І. К.). Паніка та переполох, який оволодів мешканцями Львова ще 17. лютого, щодня змагається. З львівського головного двірця виїхало вчора чотири поїзди безпосередно один по другім в сторону Городка. Їх задержано в Мшані“. Крім цього згадує ще повідомлення про бої коло Белза, Рави Руської—Немирова, та Яворова й Краківця. („Република“ ч. 19. — 23. II. 1919. р. стор. 4.). (Д. б.)

Зелені Свята — дні українських інвалідів і стріл. могил!

І знову по прийнятому звичаю з нагоди Зелених Свят звертаємося до українського громадянства. У дні розцвілого життя у природі згадайте про тих, яким життя зломилася воєнна хуртовина, й одних зложила в могилах розсіяних по всіх землях України, а других наділила досмертним терпінням каліцтва та фізичним упослідженням.

І одні й другі, і стрілецькі могили й стрілецькі інваліди, є свідками й творцями непроминаючої — незабутньої історичної події, яка мусить лишитися тривалим дороговказом до найвищої мети народу.

Не сміємо нехтувати й пускати в забуття стрілецьку славу. На тривале упорядкування стрілецьких могил на цвинтарях у Львові, на Маківці, на Лисоні, в Посухові, в Семиківцях і др. мусять знайтися фонди. На скромне забезпечення інвалідів Українського Війська, на лікування ран, на найкращі протези для інвалідів. мусять жертвувати всі, бо тільки завдяки загальній жертвенности всімо виконати обовязок народньої відплати супроти українських інвалідів. Понад 11.000 золотих

потребує УКТОДІ місячно на укр. інвалідів. Ні один наш інвалід не дістає державної ренти!

У дні Зелених Свят задокументуйте жертвенність на охорону стрілецьких могил і українських інвалідів, що велика ідея, за котру боролосся стрілецьтво, усім нам дорога й спільна!

Посилайте жертви поштовими складанками УКТОДІ, розісланими з українською пресою, або на адресу: УКТОДІ, Львів, св. Софії 25.

За

ТОВАРИСТВО ОХОРОНИ ВОЄННИХ МОГИЛ
У ЛЬВОВІ:

Др. П. Кривуцький, в. р. Ол. Карпінський, в. р.
голова. секретар.

За

УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ДОПОМОГИ ІНВАЛІДАМ У ЛЬВОВІ:

Др. І. Гужа, в. р. Др. Я. Олексини, в. р.
голова. секретар.

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР

З пекла польської неволі. „Праця“. Прудентополіс (Бразилія), 1919, ч. 30.

Оповідання пор. І. О. ком-та 2. кур. 17. бриг. про відносини, серед яких живуть полонені та інтерновані в таборах Перемишль і Берестя.

З перемиського ляцького пекла. „Укр. Прапор“. Відень, 1919, ч. 9—10.

Життя інтернованих.

З приводу 10-ої річниці звільнення Києва в 1920 році. „Табора“. Варшава, 1930. 8°, ч. 13, ст. 9.

Фотознімка — С. Петлюра, ген. П. Листовський, полк. В. Сальський, полк. М. Безручко.

Зразковий статут українських військових громад. Київ, 1917. Вид. Укр. Військ. Ген. Комітету.

З румунської окупації. „Укр. Прапор“. Відень, 1919, чч. 1, 2.

Є дещо даних про бойові акції поляків і румунів на Коломийщині.

З таборового життя нашого полку. „За Україну“. Каліш, 1921, ч. 2, ст. 13—14.

До іст. 3-го кін. полку 3-ої Зал. Стр. Дивізії.

З таборового життя у Фрайштадті. „Вістник пол., літ. і життя“. Відень, 1918. 8°, ч. 35/36, ст. 509.

З Товариства Охорони Воєнних Могил. „Літопис Ч. К.“ Львів, 1931. 4°, ч. 6, ст. 17—18.

Інформ. матеріал, з трьома іл.

З українського війська. „Гром. Думка“. Вецлер, 1917. 4°, ч. 69, ст. 2—3.

Припинення слідства проти полк. Капкана. Ген. Кондратович представником У. Н. Р. при ген. штабі. Київська Рада Салд. Депутатів. Відомін справи полуботківців.

З українського життя. „Гром. Думка“. Вецляр, 1917. 4^о, ч. 86, ст. 1—2, ч. 91—92, ст. 3—4.

Обстріл Києва большевиками. Чорноморська флотія під укр. хоругвою. Армія на рум. фронті піддається Україні. Приказ мін. війни Петлюри. Третій всеукр. військовий зїзд. На Україні на початку революції большевиків (листопад 1917). Відповідь України на ультиматум большевиків. Відповідь Совета Нар. Комісарів. Розвій воєнних подій на Україні. Арештування революційного штабу (укр. в Петрограді).

З Української Республіки. „Гром. Думка“. Вецляр, 1918. 4^о, ч. 5/6, ст. 4—5; ч. 7, ст. 2—3; ч. 8, ст. 2—3; ч. 9, ст. 2—3; ч. 10, ст. 2—3; ч. 11, ст. 2—3; ч. 14, ст. 2—3; ч. 17, ст. 2—3.

Багато відомостей про війну з московськими большевиками.

Зубенко Ів. Наші лицарі й мученики. Збірка перша. Каліш, 1922. 8^о, ст. 28. Збірка друга. Каліш, 1923. 8^о, ст. 40. Вид. К.-осв. відд. з Зал. див. і Управи Ген. Штаба.

Матеріал біографічний і про героїства поодиноких визначних борців; в першій частині таких позицій 40, в другій 23.

Зубик Роман. Окремий Залізний Загін. „Літопис Черв. Кал.“ Львів, 1930. 4^о, ч. 4, ст. 19—20.

Подано історію його від часу формування до загину. Іл. — знімка дівочої сотні. 1919.

Зубик Роман. Окремий Залізний Загін на задах большевиків. (На основі записок). Кал. „Черв. Каліни“ на 1922 р. Жовква, 1922. 8^о, ст. 70—74. „Приятель укр. жовніра“ — кал. на 1923. Львів, 1923. 8^о, ст. 70—74.

Від Станиславова до Таращі. 12. VI.—21. IX. 1919. Отам. Сіяк. Повстанці.

Зустріч армії Денікіна і Петлюри. „Воля“. Відень, 1919. 8^о, т. 4, ч. 1, ст. 44—45.

З широкого світу. „Син України“. Варшава, 1920. 4^о, ч. 3, ст. 7.

В другій замітці є дані до авдієнції ген. Вейганда з головою Укр. Військової Місії у Варшаві.

Іван Грецько і Михайло Любомудрий. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Збірник I. Каліш, 1922. 8^о, ст. 20—21.

Муч. смерть. Бугайка на Таращанщині.

Іванець І. др. Бій під Конюхами (з приводу 15. річниці). Кал. „Черв. Кал.“ на 1932 р. Львів, 1931. 8^о, ст. 145—149.

УСС. Наступ Керенського. Полон.

Іванець І. др. Конюхи (спомин). „Світ“. Львів, 1927. 4^о, ч. 13/14, ст. 7—12.

З образком і двома портретами.

Іван Коссака. Кал. „Просвіти“ на 1928 р. Львів, 1927. 8^о, ст. 278—279.

УСС. Некрольоґ, біоґр. дані.

Іван Коссака. „Рада“. Львів, 1927, ч. 8, ст. 1.

Некрольоґ, біоґр. дані.

Іван Коссака. „Світ“. Львів, 1927. 4^о, ч. 3, ст. 13. Кор. некрольоґ.

Іван Коссака. „Укр. Голос“. Перемишль, 1927, ч. 6, ст. 3.

Некрольоґ, біоґр. дані.

Іван Коссака. „Укр. Прапор“. Берлін, 1927, ч. 3, ст. 3.

Некрольоґ.

Іван Павлюк, 14-літній хлопець переводить 127 полонених за Збруч. Кал. „Черв. Кал.“ на 1925 р. Львів, 1924, 8^о, календарієм серпень.

Збруч. УГА проти поляків 1919, героїчний вчинок.

Іван Старченко. „Діло“. Львів, 1932, ч. 43, ст. 6.

Хор. І. к. п. Чорних Запоріжців. Некрольоґ.

Іван Чичилович. „Укр. Голос“. Перемишль, 1920, ч. 11, ст. 3.

Надпор. УСС, помер 8. XII. 1919 — некрольоґ.

Ідеалізм і дійсність (У тринадцяту річницю). „Мета“. Львів, 1931, ч. 34, ст. 2.

Загальна оцінка Листопаду.

Ідейні основи Вільного Козацтва. „Вістник Союзів Визв. Укр.“ Відень, 1917. 4^о, ч. 50, ст. 795—796.

Із дневника Леся Фарановського. „Стрілець“. Стрий, 1929, ч. 16, ст. 2; ч. 18, ст. 2—3.

Січень 1919 на укр. повстанчій фронті. Наварія.

Із щасливих днів. „Стрілець“. Стрий, 1919, ч. 14, ст. 2; ч. 15, ст. 2.

Дві відозви до козаків Нач. Команди і Корпус. Команди до бригади СС.

Іксіон. Українські спартанці. „Укр. Слово“. Львів, 1920, ч. 48.

(ік). Історична пригадка. Триумфальний вмарш до Києва і соромний відступ. „Діло“. Львів, 1930, ч. 192.

1919. 16. VII—30. VIII. Українські Армії. В 11-ті роковини заняття укр. військами Києва. Критичні розважання.

І. Л. Пам'яті 359 героїв. „Вісти Укр. Центр. Ком-ту в Польщі“. Варшава, 1926. 4^о, ч. 7, ст. 18—20.

Інституції, які обслуговують Дієву Армію. „Україна“. Станіславів, 1920. 4^о, ч. 1, ст. 15.

Військово-іст. відділ. Культ.-осв. відділ Дієвої Армії. Укр. Черв. Хрест. Блакитний Хрест.

Іnferno... „Укр. Прапор“. Відень, 1919, ч. 13.

Є статистичні дані про смертність в Берестейським таборі.

Інцигур М. Ген. Всеволод Петрів. Спомини з часів революції. Ч. 1 і ч. 2. Львів, 1929. Вид. „Черв. Каліни“. „Літ.-Наук. Вістник“. Львів, 1929, ч. 7/8, ст. 733.

Рецензія, прихильна.

Іван Легкун. „Промінь“, Чернівці, 1922, ч. 1, ст. 31.

Некрольоґ, четар УГА.

І. Л. Свіжі могили. „Тризуб“, Париж, 1929, ч. 45, ст. 12.

Некрольоґи: полк. АУНР Миколи Зембицького, пхор. АУНР Марка Мазепи і пор. Херсон. див. АУНР Володимира Озола.

Ілярій Тиморуг. „Літопис Ч. К.“, Львів, 1930, ч. 7/8, ст. 32.

Посмертна згадка, старшина УГА.

Ірчан М. Перегляд бригади УСС в Кам'янці.

„Стрілець“, Камянець под., 1929, ч. 52, ст. 1—2;
 „Укр. Прапор“, Відень, 1919, ч. 11/12.
 Ірчан М. Про українські повстання. Махно і махнівці. Камянець под., 1919, 16°, ст. 40. Бібліотека „Стрільця“ ч. 5.
 Ірчан М. Про українські повстання. Махно і махнівці. „Стрілець“. Камянець под., 1919, ч. 78. З приміткою д-ра О. Н.
 Ірчан М. Махно і махнівці. (Про українські повстання). „Гром. Думка“ Львів, 1920, ч. 36.
 Ірчан М. Махно і махнівці. (Про українські повстання). „Укр. Слово“. Львів, 1920, ч. 36.
 Ірч. (ан) М. УСС. Степан Сміх, хорунжий УСС. „Стрілець“. Стрий, 1919, ч. 29, ст. 4.
 Посмертна згадка з біограф. даними.
 Ірчан М. Хто такі У. С. С.? Полевий поштовий пост ч. 9. (Дрогобич), 1919, 8°, ст. 16. Накладом ред. час. „У. С. С.“. Число 1.
 Слово до новобранців У. С. С. Іст. огляд по 1918 р. включно. Чогож хочуть У. С. С.?
 Історія Галицької Армії. Програма збирання матеріалів. Камянець под., 1919, 16°, ст. 24. Бібліотека „Стрільця“, ч. 15.
 Історія 3-го окремого інженірного куріня. „Вістник 3-го Инжен. Куріня“. Каліш, 1921, чч. 1, 2 (більше не вийшло).
 І. Х. хор. Зімовий похід Армії У. Н. Р. „На хвилях життя“. Пйотрків, 1921, чч. 1, 2 (більше не вийшло).
 Обстановка до вируху Армії У. Н. Р. в запілля. 2. В запіллю. Там же портр. ген. М. Омеляновича-Павленка.
 І. Ц. Святий вечір на Україні. (Спомин 1920 р.) Календар Ч. К. на 1924 р. Львів-Київ, 1923, 8°, ст. 155—157.

Околиця Винниця-Гульчин-Рогізно.
 І. Ц. Отаман Юнаків. „Україна“. Камянець под., 1919, ч. 2.
 Докладна біографія.
 І. Ш. Із недавнього минулого. Роковини узяття Камянця. „Воля“. Відень, 1920, 8°, т. 4, ч. 2, ст. 84—86.
 І. Ш. Історія одного раненого. З оповідання Михайла Петришина. „Літопис Ч. К.“ Львів, 1933, 4°, ч. 1, ст. 7.
 В. побут.
 Ів. Ш. Список жерел до історії української визвольної війни 1914—1921 рр. „Літопис Ч. К.“. Львів, 1931, 4°, ч. 2, ст. 23—24; ч. 3, ст. 22—23; ч. 5, ст. 23; ч. 6, 23—24; ч. 7/8, ст. 38—40; ч. 9, ст. 24; ч. 10, ст. 23—24; ч. 11, ст. 23. Львів, 1932, ч. 1, ст. 24; ч. 2, ст. 24; ч. 3, ст. 24; ч. 4, ст. 23—24; ч. 6, ст. 23—24; ч. 7/8, ст. 37—39; ч. 9, ст. 24. Львів, 1933, ч. 1, ст. 22—23; ч. 2, ст. 24; ч. 3, ст. 23—24; ч. 4, ст. 23—24; ч. 5, ст. 23—24 і далі.
 К. На українському фронті (з 20 серпня по 3 вересня). „Син України“. Варшава, 1920, ч. 7, ст. 2.
 Огляд подій на протибольш. фронті 1920 р.
 К. Огляд військових подій другого періода боротьби України з більшовиками в 1918—1919 рр. „Трудова Громада“. Камянець под., 1920, ч. 145.
 Фаховий докладний огляд.
 К. Спогад. „Залізний Стрілець“. Каліш, 1921, ч. 33, ст. 4.
 Святкування Великодня на фронті і наступ тогочасного дня з ген. Удовиченком на ворога.
 Кабарівський Богдан. З поїздки до Вадович. „Літопис Ч. К.“. Львів, 1932, 4°, ч. 1, ст. 15—16.
 В справі охорони воєнних могил. Є дати і прізвища.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 6. / Червень 1933.

ЗМІСТ:

Від Видавництва	1	День свята Української Державної Фльоти	13
Стальні Мумії Анатоль Курдик	2	Рік в Холодному Яру	15
Відхід У. С. С. знад Стрипи Михайло Островерха	2	Історія 8-ої Галицької Бригади	18
Фрагменти з боїв на Підзамчу М. Д.	3	Зелені Свята — дні українських інвалідів і стрілецьких могил	22
Кубанські клейноди за кордоном полк. Сергій Федорів	6	Укр. Т-во Допомоги Інвалідам у Львові	22
У кривім зеркалі Др Мирон Кордуба	9	Бібліографія	22

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

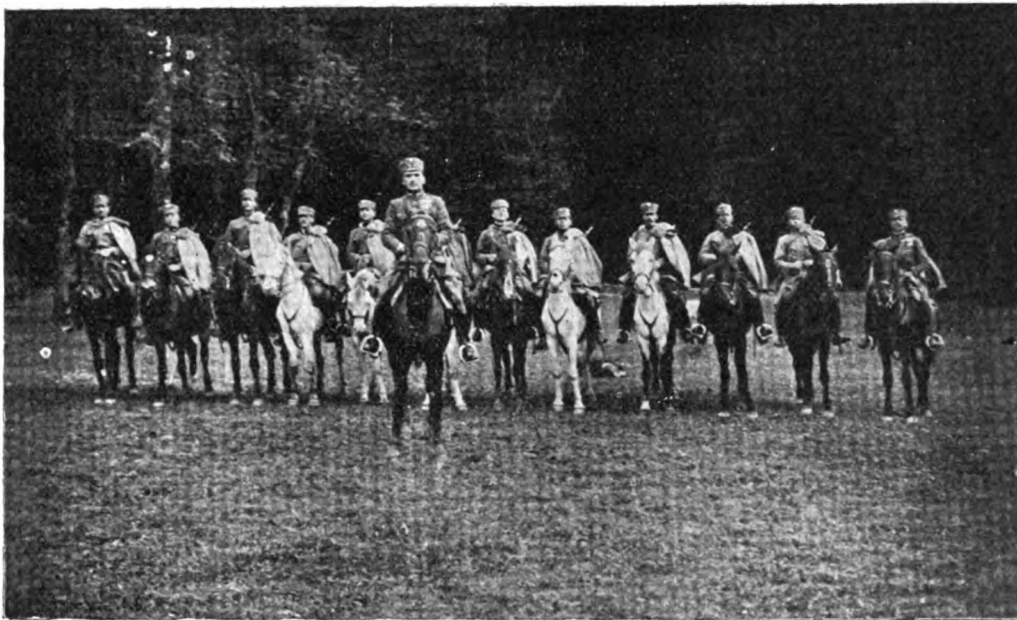
ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ

V. Річник

ЧИСЛО 7—8

ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ

1933

Пор. КІННОТИ УСС. РОМАН КАМІНСЬКИЙ
зі своєю четюю кіннотчиків 1917 р.

ПІХОТИНЕЦЬ

Не людина — а мідне обличчя.
 Не чоло — а шолом понад брови.
 Не жарини — возні у зінцях.
 І не йде — але рине, як повінь.

Через плечі реміння бронзове.
 Обі руки оперті на крісі.
 А широка вояцька підкова
 Цілий світ на болото розмісить.

І хагіна — це в нього окопи.
 А багнет — побратим і товариш.
 І як в жмені за дуло кріс взопить,
 То прикладом як громом ударить.

Хай регочуть жахом скоростріли
 І гранати всі межі розвернуть —
 Він приляже блідий, очмарілий
 Як шмат сталі у челюстях дерну

Можуть танки пролізти на скиби,
 Передерти загопи як бурі —
 Він словався в поранену глибінь,
 Він пригнувся і мязи прищурив.

— І як мотор, машина й апарат
 Ніби демон по полі проїдуть,
 Устає — сам — грізний як примірк.
 І багнетом диктує Побіду!...

Стан В-ництва „Літопису Червона Калина“ з дня 31 грудня 1932

„Літопис“ почав виходити 1 жовтня 1929 р. Таким чином біжучий річник з 1933 р. це вже річник V. До кінця 1932 р. появилася разом 36 чисел, в тому три числа подвійні за місяці липень і серпень з рр. 1930, 1931 і 1932.

Редакція і Адміністрація докладала всіх зусиль, щоби журнал появлявся точно і дійсно за цілий час видавання журналу чергове число „Літопису“ було завжди в руках читачів і передплатників на 1-го кожного місяця.

При знаній загально нехоті Українців до писання споминів, редакція змогла для кожного числа впродовж повних чотирьох років роздобути від звичайних громадян — не письменників, бувших учасників минулих подій, цінні і разом з тим цікаві матеріали, статті, спомини і т. п. В кожному числі був поміщений щораз то повніший список жерел до історії української визвольної війни. Цей відділ має не тільки велику вартість для дослідувачів історії українських визвольних змагань, але якнайкраще надається при влаштуванні національних свят, для рефератів, відчитів — зокрема для молоді. Про це мала редакція нагоду нераз переконатися, коли зверталися до неї за порадами і з запитамі щодо військово-історичної літератури.

Великі труднощі мала редакція в роздобутті світлин, що оживлюють зміст кожного числа. Редакція користала головню із збірок Музею Наук. Тов. ім. Шевченка, а лише в малій кількості із присланих до редакції приватних збірок. Не зважаючи на заклики присилати воєнні світлини для використання Редакції, багато цінних світлин знаходиться ще у поодиноких людей. Вони лежать там невикористані, а головне нищатья та зовсім пропадають.

Своєю чотиролітною працею „Літопис“ викликав серед широких кол українського громадян-

ства живе заінтересування недавнім минулим, спонукав неодного учасника визвольної боротьби написати про пережити та переслати редакції матеріали і документи (по використанні редакція передає їх до Музею Наук. Тов. ім. Шевченка), здобув широкий гурт прихильників і читачів.

Зате не здобув „Літопис“ потрібного для вдержання журналу числа дійсних передплатників. Правда, їх число не зменшилося, але значно зменшилася їхня платність.

Для кращого образу фінансової сторінки журналу, подамо деякі цифри:

Пересічні кошти друку одного числа виносили в рр. 1930, 1931 і 1932:

Склад, друк і папір	зол. 1.000.—
Редакція і авторські гонорарі	зол. 300.—
Адміністрація і експедиція	зол. 150.—
Кліші	зол. 100.—
Оплата гуртом і порто переписки	зол. 100.—
Разом	зол. 1.650.—

Річні кошти видання „Літопису“ виносили пересічно около зол. 20.000.—.

„Літопис“ має два жерела впливів: з передплати і з оголошень. В поодиноких роках вплинуло:

1930 р. з передплати	зол. 16.900.63	
з оголошень	зол. 785.85	зол. 17.686.48
1931 р. з передплати	зол. 21.046.48	
з оголошень	зол. 182.60	зол. 21.229.08
1932 р. з передплати	зол. 17.657.54	
з оголошень	зол. 280.—	зол. 17.937.54

Рахунково оплачувався „Літопис“ вже в 1930 р., тому, що крім готівкової передплати, ча-

стина переплатників не заплатила повної передплати і завинила Видавництву	зол.	6.365.—
а книгарні і кольпортери	зол.	886.96
Разом	зол.	7.251.96
Готівкою отримано	зол.	16.900.63
Це дає суму	зол.	24.152.59

себто на около зол. 4.000.— понад пересічні річні кошти видавання журналу. — Алеж на ділі бракувало цілих 3.000.— зол. на заплату друкарні, паперу, гонорарів, коштів адміністрації і т. п. і Видавництву на таку суму задовжилося.

В 1931 р. з передплати вплинуло стільки, що остало понад тисячу золотих на сплату коштів основання журналу в 1929 р., коли то друковано 6.000 прим. для розсилки оказових чисел і коли не було ще вистарчаючого числа передплатників. Крім того зросли в 1931 р. також борги передплатників до суми зол. 12.580.— і кольпортерів до суми зол. 3.435.13.

Число передплатників в 1931 р. з дня 31. X., подане в ч. 1. „Літопису“ за січень 1932 р., виносило 1603, скільки примірників, заплачених через книгарні і кольпортерів 240. — Разом около зол. 1650.— місячного прибутку, то є стільки, скільки виносили тоді кошти друку одного числа.

В 1932 р. прибуло вправді досить поважне число нових передплатників, але разом з тим убуло стількиж давніших, зокрема адміністрація рішила стримати дальшу висилку журналу тим передплатникам і навіть членам „Червоної Калини“, що були винні переплату за рр. 1929, 1930 і 1931.

Таких передплатників, які заплатили цілу належну передплату, але з різних причин виповіли дальшу передплату (передовсім задля браку грошей, про що заявляли адміністрацію при виповідженні передплати), було дотепер 486.

Передплатників, що самі виповіли передплату, але не вирівнали залежності, та таких, яким адміністрація стримала висилку, є 502. Вони винні Видавництву зол. 7.134.64.

Так убуло за весь час близько 1.000 передплатників. — В дні 31. грудня 1932 стан передплатників був такий:

Передплатників, що надплатили вже на 1933 р.	в краю	83	
	заграницею	4	87
Передплатників, що вирівнали якраз до 31. XII. 1932 р.	в краю	351	
	заграницею	80	431
Передплатників, що залягають з ріжними сумами	в краю	947	
	заграницею	43	990
	Разом		1508

Залягаючі, але ще передплачуючі журнал, винні:

947 передплатників в краю	зол.	11.954.50
43 передплатників заграницею	зол.	1.261.25
990 передплатників	зол.	13.315.75

Давні передплатники, що їм стримано висилку журналу, винні, як подано вище	зол.	7.134.64
Разом	зол.	20.450.49

Книгарні і кольпортери винні	зол.	4.173.28
Таким чином Видавництво має „на людях“	зол.	24.623.77

Ця заборгованість передплатників зростала з кожним роком щораз більше. А саме:

31. 12. 1929 заборгованість передплатників виносила	зол.	1.504.20
заборг. кольпортерів	зол.	351.62
Разом	зол.	1.855.82
31. 12. 1930 заборг. передплатників	зол.	6.365.—
кольпортерів	зол.	886.96
Разом	зол.	7.251.96
31. 12. 1931 заборг. передплатників	зол.	12.580.—
кольпортерів	зол.	3.435.13
Разом	зол.	16.015.13
31. 12. 1932 заборг. передплатників	зол.	20.450.49
кольпортерів	зол.	4.173.28
Разом	зол.	24.623.77

При кінці 1932 року адміністрація перевела перевірку коштів друку журналу та значно їх зменшила. Від січня 1933 р. виносять пересічні кошти друку одного числа:

Склад друк і папір	зол.	800.—
Редакція і авторські гонорарі	зол.	300.—
Адміністрація і експедиція	зол.	150.—
Кліші	зол.	80.—
Оплата гуртом і порто переписки	зол.	100.—
Разом	зол.	1.430.—

Річні пересічні кошти виносять таким чином зол. 17.160.

Тож колиби в 1933 р. вплинуло стількиж готівки, що в 1932 р., то не булоб взагалі недобору. А моглоб тільки вплинути, колиб теперішні постійні передплатники вирівнували хоч трохи точно біжучу передплату. Одначе коли приглянемося впливам з передплати в поодиноких роках і візьмемо під увагу, що в 1932 р. в порівнанні з 1931 р. впливи значно зменшилися, а в I. півріччю 1933 р. також не бачимо зміни на краще, навпаки залежність в передплаті зростає, то приходиться поважно задуматись над дальшою долею журналу. Його існування в руках передплатників. Адміністрація подала в квітні ц. р. всім передплатникам стан рахунку передплати та візвала вирівнати борги. Не всі передплатники зробили це і в травні адміністрація мусіла ще два рази окремими пригадками, які коштують багато труду і грошей, звертатися до передплатників. Це також не мало повного успіху і тому поміщено на 1-ій сторінці числа 6. „Літопису“ за червень 1933 заклик до передплатників. Повторюємо його тут іще раз:

- Хто не хоче, щоби „Літопис Червоної Калини“ перестав виходити,
- Хто не хоче, щоби на його місці повстала пустка, якої ніякі інші видавництва не заповнять,
- Той мусить негайно вирівнати усі залежності і заплатити біжучу передплату!

ВИДАВНИЦТВО.

За Збруч

Написав: Павло Марас, пор. У. Г. А.

Тихо аж глухо було в василіяньському монастирі в Михайлівці. Лиш вороння, що загізділось у верховітті старих монастирських лип, переривало тишину шумом своїх крил та меланхолією свого безустанного кракання. Ціла природа немов завмерла під подихом гарячого проміння червненого сонця. Тяжко і ліниво сунулись в поле тіні молодичь, несучих в дзбанках обід чоловікам.

З трудом пробивалась моя бричка поміж спрагненою чередою коров і бляючих овець, що вертали з толоки до дому, залягаючи цілу ширину вузької, сільської вулиці. Здалека покрикували малі пастушки, а зрівнавшись з бричкою вліплювали в мене свої наївні очка та довгодовго гляділи в слід за мною.

Мертвеччину обширного, монастирського подвіря перервав острій брязкіт військового запрягу, яким віхав я через великі залізні ворота, задержуючись в тіні розложистих, цвітучих лип.

Була година одинацята і монахи входили саме до церкви на „Часи“. Ігумен, побачивши мене, вийшов на зустріч розпитуючись, звідки і куди Бог провадить.

— До вас Отче в гостину — та й не сам — я лиш квартирмайстер нашої запасної батареї, яка формується, доповнюється і школиться в Ч...ві.

Ігумен попросив мене до розмовниці.

— Грізні воєнні операції — тягнув я далше — пересунули прифронтову полосу в ваші околиці. Наша батарея дістала приказ вимашерувати з Ч...ва до Михайлівки. Шукаю власне відповідного місця постою і думаю, що згодиться віддати нам свої стайні на поміщення коней, упряжі та батарейного майна.

Ігумен посумнів, довідавшись про тяжке положення нашого фронту і без найменшої застави та опору сповнив мою просьбу.

На коридорі рознісся глухий гомін монастирського дзвінка, що кликав чернечий збір на обід. Ми перейшли в рефектар.

Під вечір задуднів гостинець під тяжкими колесами мідяних пушок. Батерія віхала в село. Собаки уїдали, дітвора вилягла на вулицю а й старики повиходили з хат та приглядаючись за порошеним, счорнілим пушкарям, сумно кивали сивими головами. Ми розтаборились в монастирі. Миттю розсідали пушкарі коні, поуставляли пушки та вози і незабаром запанував в нашій обозі військовий лад та взірцевий порядок. А понад усім царював вид полевої кухні, що бухала високо в гору блідим димом, пригтовлюючи на вечеру чорну каву.

На воротах і при батареї затягнуто стійкових. Розпочались звичайні дні праці і вправ. Об-

слуга вправляла при пушках, їзді пушкарі поправляли і натовщували упряж, лічили і заходились коло коней, обозні — направляли вози, набивали на колеса нові обручі та в усім старались вдоволити строгі вимоги булавного десятника. Працюючи, слідили пильно за ходом густих, чорних, воєнних хмар, що безупинно натискали на наші фронтові частини та чимраз дальше відсували їх на схід. Наша лінія угиналась під вагою завдання, оплачуючи кожду пядь землі дорогою кровю.

Відгуки фронтових операцій з кожним днем ставали виразнішими, з кожним днем ставали ближчими, систематично і певно наближались до нас. Наш круг ділання ставав чимраз вужчий, а право посідання чимраз менше. Ми готовились до виїзду. Селом переїздили біля нас підводи і обози з державним майном та різні запасні і запільні частини. Не довго прийшлося нам ждати на приказ вимаршу. Досвіта 15. липня і ми сідали коні, стягнули стійкових і пращались з нашими господарями. Село облягло монастир, вийшов старий ігумен. Ще хвиля, ще останній приказ команданта, ще останній перегляд батерії і врешті паде різка команда:

„Позір!“

„Батерія ходом руш!“

Рушили з місця їзді пушкарі, заколисалась товпа сільчан. Старий ігумен виправляв нас в далеку, незнану дорогу знаком святого хреста, а з під зачервонілих повік виплинули дві сльози і покотились по його поморщенім обличчю. Плакали дівчата, плакали жінки і сивоволосі старці.

Пільними доріжками, поміж золотими ланами буйної пшениці посувалась звільна наша батарея. За обрію виглянуло нам на зустріч червоне сонце та усмінулось до нас міліярдами брилянтів свіжої, ранньої роси, по якій стелився запах квіття конюшини. Високо в горі переливався радісний спів жайворонка та зливався з тонами дзвонів василіяньського монастиря і грізними детонаціями гармат в тяжку, хаотичну мельодію.

Ми відступали.

Сумно похиливши голови їхали послухні приказам своєї команди і наказові хвилі.

Вечоріло, як перед нами замаячів Збруч. Пушкарі оглядались тужливо позад себе та тремтливими устами шептали нікому не чутні слова прощання.

Землю покрила аксамітна, чорна скатерть ночі. На небі не показалась ні одна зірка, не виглянув до нас блідий місяць. Ми без свідків відідали в витичений за дня брід Збруча, без свідків опускала наша Армія береги тіснішої Батьківщини, за якої волю боролася.

Українська військова делегація у Врангля

(10. IX. 1920).

(На підставі автентичних документів).

Написав: П. М—т.

Політична і воєнна ситуація України в червні-липні 1920 року не була сприятлива в зв'язку з перемогами більшовиків на обох фронтах — українським і північним фронті Польщі. Польща, заскочена нестриманим рухом москалів у глибину її території, що створювало безпосередню небезпеку для Варшави й на випадок здобуття її ворогом могло заважити на висліді війни, зібрала через те на своїм північному фронті „грос“ своїх сил, полишивши оборону Галичини Армії УНР і тільки для оборони Львова призначивши більш поважні власні сили. Між тою групою, що боронила Львова й Армією УНР не було оперативного зв'язку, через що не могло бути мови про співділання й тому, наколиб більшовикам повелося їх розділити, що вони зрештою й намагалися зробити ударом на Стрий, то Українська Армія булаб притиснена до чеського й румунського кордонів зі всіма впливаючими з того наслідками. В передбаченні такої некорисної стратегічної можливості Українське Командування застановилося над konieczністю забезпечення собі переходу на Україну (на Херсонщину) через Румунію та над такоюж konieczністю порозуміння з Вранглем, як природним на такий випадок воєнним союзником у боротьбі з червоними.

За нав'язанням воєнного контакту з Вранглем промовляло ще й те, що Польща вже в липні розпочала була переговори з більшовиками про замирення, на випадок здійснення якого треба було створити нову базу через Чорне море, на якому панував Врангель.

Річ ясна, що Уряд УНР і командування за основну передумову порозуміння з Вранглем вважали признання з його боку державної незалежності України. Політика Врангля на окупованій частині України (Крим, Таврія) доводила, що Врангель досить тверезо розцінював відношення сил і свої можливості, а посередні перемови виявили, що він взагалі охоче розпичне пертракції з Українським Урядом про воєнне співділання проти більшовиків. Таким чином з одного боку ситуація, з другого — політичне наставлення Врангля були підставою до рішення Уряду УНР вислати наразі військову делегацію до нього для більш стислого виявлення його відношення до українського питання і в позитивнім випадку виявлення умов можливої воєнної кооперації з ним. Цей намір здійснено на початку серпня. Українська Військова Делегація в складі полковників І. Литвиненка і М. Крата та сотника Блудимка, до якої вже в дорозі приєдналися сотник д-р Л. Чикаленко й хор. Роменський, виїхала до Криму через Румунію і дісталася до Ялти 25. серпня.

Морську подорож довелося Делегації відбути на пароплаві, що віз до Криму з Румунії транс-

порт охотників з бувшого загону Бредова. Вже підчас розмов з тими охотниками побачила Делегація, що:

„1) лише незначний відсоток офіцерів російської армії ставиться отверто вороже до України, 2) всі без винятку жалкують про війну з Україною в 1919 році і обвинувачують за неї ген. Денікіна та його сподвижників, 3) битися з нами російська армія не буде, бо на 50 проц. складається з українців; це розуміють навіть найзавзятіші російські шовіністи; 4) інформацій про нашу армію росіяне не мали ніяких, що видно з того, що питали — разве существует ваша армія?..“

Загальний настрій серед тих охотників був не тільки для України сприятливий, але вони не ховаючися, говорили:

„Нас тепер не обманут, еслі нас будут посылать в бой против украинцев, то ми по-

Поручник кінноти УСС. Роман Камінський згинув 1917 р. під Потуторами.

вернем штики протів тех, хто будет издавать етот приказ“, були однак і такі, що говорили:

„Всё это хорошо, но зачем эта самостоятельность?“*)

Після приїзду до Ялти Делегація мала побачення з місцевими українцями — п. Горянським, головою Кримської Краєвої Української Ради і п. Гринем, секретарем Ради, які поінформували її про настрої урядових вранглівських кол щодо України та про існування в тих колах спеціального реферату по українських справах, який провадив знаний ренегат генерал Кирей.

Дня 28. серпня Делегація переїхала до Севастополя, де містилася головна квартира Врангля. По приїзді Делегації на двірці до полковника Литвиненка зголосився поручник Шуйський, якого російське командування призначило було за аташе, і він відпровадив Делегацію до призначених їй помешкань. На другий день прийняв Делегацію Кирей, причім підчас побачення жадних політичних розмов не провадилося, лише на зацікавлення Делегації він поінформував її про становище на фронті. З огляду на те, що генерал Врангель і начальник його штабу генерал Шатілов перебували на фронті, справу побачення з ними відкладено до їх повороту.

Тимчасом Делегація стрінулася з деякими військовими й цивільними українцями — з генералом Янушевським, полковниками Богомілом та Юськевичем, з пп. І. Чорнишем та І. Леонтовичем. Всі вони згідно поінформували Делегацію про нещирість і фальшивість Кирея, який, не зважаючи на своє українське походження, українські справи провадить на користь Росії. В приватних розмовах з цими діячами Делегація довідалася, що воєнна ситуація не є для Врангля блискучою і що через те він охоче піде на підписання воєнної конвенції з Україною, натоміщя уникатиме всяких зобов'язань політичного характеру, хоч він засадничо є схильним визнати певні права українського народу в царині національно-державного розвитку, однак лише після перемоги над більшовиками, то значить після зміцнення своїх позицій. Зі всього було видно, що у Вранглівських колах дуже числяться з силою українського руху, але й бояться його, бояться, щоб розвиток його на теренах окупованих Вранглем не відбився на певности військових частин. В кожнім разі такої думки були найближчі та найбільш впливові помічники Врангля — О. Кривошеїн, що провадив цивільне управління і Ф. Струве, що керував справами заграничними. Коли 31. серпня прийняв Делегацію Кривошеїн, то справдилися всі інформації щодо його ставлення до української справи. Він виразно зазначив, що

„зараз не час провадити політичні розмови, а треба дбати тільки про те, щоб зеднатися для боротьби проті спільного ворога“.

*) Всі тексти з „Докладу про поїздку Делегації до Головної Квартири військ генерала барона Врангля“.

Ще яскравішу думку висловив Струве підчас приватного побачення з членом Делегації сотником Чикаленком, якому сказав літерально таке:

„Ви й ми ясно бачимо, що зараз не час займатися політичними справами. Як говоритимемо з вами в майбутньому — залежатиме від вашої і нашої сили в тім часі“.

Напочатку вересня після приїзду з фронту генерала Врангля стало відомо, що перед прийняттям Делегації у нього має відбутися нарада. Очевидно в зв'язку з тим Кирей запросив до себе полковника Литвиненка й запитав його офіційно, чого власне бажає собі Українське Командування. Полк. Литвиненко подав йому наступні тези: 1) визнання України самостійною державою; 2) передача Україні Чорноморської фльоти; 3) встановлення воєнної кооперації в боротьбі проти більшовиків і між іншим постачання Української Армії амуніцією та технічними матеріалами; 4) встановлення розмежуючої смуги в оперативній діяльності армій; такою смугою напочатку мавби бути Дніпро, з тим, що переходити його ані одній, ані другій армії не вільно; організація української національної влади в запллі Врангля і нарешті — 5) Делегація має доручення виявити умови воєнної співпраці з боку Врангля. На запитання Кирея, чи Український Уряд визнає Врангля начальним вождом союзних армій, полковник Литвиненко відповів, що по тому питанню інструкцій не має.

На другий день після цього побачення І. Чорниш переказав Делегації, що Кирей сказав йому, що не знає

„чи допускати Делегацію до Врангля, бо вона привезла такі умови, що з нею все одно до нічого не добалакаєшся“.

Після наради, про перебіг якої Делегація знала від її учасників, Врангель призначив урочисте прийняття на 10 вересня. Опріче Врангля підчас прийняття були присутні: генерал Шатілов, Кирей, Вязмітінов (військовий міністр у Врангля), Кривошеїн і Струве. Полковник Литвиненко виголосив привітальну промову, на яку Врангель відповів такими словами

„ви знаєте, что я отмежевался от политики своих предшественников. Я считаю, что все, кто борется с большевиками, должны объединиться и это будет залогом успеха и победы. Про политику сейчас говорит несвоевременно, но вы знаете, что я заключил союз с Доном, Кубанью, Тереком и Астраханью, признавши их самостоятельность во внутреннем управлении краем. Я сознаю, что Украина должна вполне самостоятельно решить свою судьбу“.

Після цього Врангель зазначив, що він негайно літаком вишле до свого представника в Букарешті генерала Геруа розпорядження допомогти перетранспортуванню з Відня через Румунію до Коломиї для Української Армії 3.000.000 мушкетних набоїв та накаже йому увійти в контакт з українським представником генералом Дельвігом. Далі він зазначив, що сподівається після воєнної згоди дійти й до політичного порозуміння

з Українським Урядом. Кривошеїн тоді подав репліку, що з руки російського командування і уряду буде все зроблено для порозуміння з Українським Урядом, але він не має певности, що буде уступливим і Український Уряд. Врангель на це сказав, що він оптиміст і вірить, що дійде до згоди. На цьому прийняття закінчено.

Наступного дня Делегацію запросив до себе Шатілов. Він в імені Врангля висунув такі бажання: 1) признання Врангля начальним вождом союзних армій; 2) не встановлювання розмежувачої смуги між арміями, бо хоч російське командування передбачає операції в напрямку на Харків, то всеж воєнна обстановка може створити потребу пересування резерв по правому березі Дніпра; для них засадничо булоб дуже бажано, щоб Українська Армія простягнула свій фронт від західного до східного кордону України; 3) російське командування не зацікавлене в існуванні російської влади на Україні, але там, де є його війська, вся влада повинна бути в його руках; очевидно на таких самих підставах — російське командування на це згори погоджується — коли Українська Армія перебувалаб на території російській, то на той час на тій території влада повиннабула бути українська.

На цьому перемови скінчено і 14 вересня Делегація на американським міноносці відіхала до Констанци.

Як відомо, ситуація не дозволила здійснити воєнну конвенцію з Вранглем.

Делегація підчас свого перебування в Криму збрала цікаві відомости про український рух

тощо, які не буде зайвим для історії зафіксувати.

Щодо українського руху в Криму і зокрема в Севастополі. Отож в Севастополі існувала тоді українська гімназія ім. Т. Шевченка, заснована заходами місцевої української кооперативи; директором гімназії був п. Коломиєць. Головою Севастопольського Українського Гуртка, до якого входили вже згадувані Янушевський, Богоміл, Юськевич, Чорниш, Леонтович, був п. Шевченко, який належав до партії хліборобів-демократів. За ініціативою Гуртка Врангель видав був декларацію-відозву (на жаль не вдалося ніде її розшукати), в якій вперше в російських урядових колах вживалося слова „Україна“. У вересні Гурток заснував був Український Клуб.

В Балаклаві з ініціативи Галичан засновано „Галицько-Українську Збірну Станицю“, яка сформувала невеликий відділ, що в складі Дроздовської дивізії був „ударним“. Старшина і козаки Станиці провадили поважну культурну роботу в околицях Балаклави і в дивізії.

Делегацією дуже цікавилися військові представники держав Антанти, Польщі, Румунії, Японії та Америки і мали з нею кілька побачень. Особливу прихильність виявляли Японський та Американський аташе. Відвідали Делегацію і чужоземні кореспонденти.

Армія Врангля в тім часі складалася з 2 піхотних і кінного корпусів, всього налічувала вона до 6.000 багнетів і 2.000 шабель, 100 гармат, 23 літаки, 19 танків, 30 автопанцирників. В армії було понад 50 проц. українців, до 30 проц. козаків — донців, кубанців, терців, і 20 проц. росіян та інших.

„У телефона“

Написав: *Олесь Бистренко.*

Було це осінню 1919 року. Наш тифом здесяткований фронт проти Денікіна тягнувся попід м. Липовець. Штаб III-го Гал. Корпусу був в Липівці. Тодішній фронт це були радше тут і там повиставлювані застави. Забезпека для тилкових частин і команд фронтових формацій була слаба...

В той час лучалися випадки, що наші телефонічні розмови, а спеціально оперативні накази підслухували ворожі нам чинники головно Москалі. Щоб утруднити орієнтацію підслухувачів, рішила Начальна Команда Галицької Армії поназивати команди корпусів та бригад (а здається і куренів) назвами гір і рік так, що всі команди мали свої псевдоніми. Тими псевдонімами мали команди послугуватися в телефонічних розмовах... Команди корпусів і бригад примінилися негайно до наказу...

Одного вечора викликав наш корпусний (III-го корп.) телефонічний референт сот. Ігнатенко якусь нашу команду бригади... Зголосилася. Зачали розмову. Нараз сот. І. уриває розмову і слухає. По хвилині питає російською мовою: „у телефона?!“ і знов слухає... Слідують російські потокування

в роді: да, да, верна, рад старатсья ваше і т. д... Ми присутні, здивовані цим всім, дивимось на сот. І. Він мімікою дає нам знак, щоб не відзивалися, а сам дальше говорить. Його голос помітно змінений. В ньому відчувається зденервування... Сотник робить записки. Міоцями запитує, чи вірно записав. Дещо повтаряє чистою російською мовою. Ми глядимо всі здивовані на себе, то на сотника.

Нарешті розмова кінчиться. Сотник І. одним душком рецитуює поздоровлення „його високому благород'ю“ по всім приписам військової етикетки бувшої царської армії і відкладає апарат... Він дуже схвильований, той все так спокійний флегматик... Коли прийшов до себе, оповідає нам, в чому річ: він говорив з командою Н-тої (він тоді був заподав) Добровольчеської частини. Сам він був в рос. царській армії старшиною — він був Наддніпрянцем — тож зорієнтувавшись моментально підчас розмови з нашою частиною в ситуації, зрозумів, що якимсь чином дістав пряме получення з ворожою частиною і попробував щастя використати цю нагоду для наших оперативних цілей.

Велику прислугу в тім випадку зробило те переїменування наших команд, бо ворог не зорієнтувався, що це говорили галицькі військ. частини, котрі скрилися під свої псевда „Карпати“ чи „Бескид“... Маневр сот. І. вповні удався. Ми мали в руках операт. наказ ворога, котрий сот. І. на підставі по-

роблених записок зложив та предложив негайно нашому начальникови штабу. Наша команда зуміла цей приказ відповідно використати...

Цей один випадок в деякій мірі ілюструє, серед яких обставин доводилося воювати нашій Армії на Вел. Україні.

Рік в Холодному Яру

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*
(Продовження)

Наближався кінець зими. Положення не змінювалось. Незначні відділи червоних приборкували села за Чигирином, за Дніпром, по той бік залізниці, коло Черкас, „випомповуючи“ хліб і зброю. Одначе ці акції не були широкими і значного успіху не мали. Доносилися чутки, що якесь село замість хліба давало „товаришам“ „по шапці“ і його облишали в спокою. Щодо нашого району — то більшовики здавалось забули про його існування. Обі „республіки“ — тепер вже „чорний“ Чигирин і жовтоблакитний Холодний Яр, залагоджували свої внутрішні справи, перевіряли розподіл землі, видавали ліс на побудови. Зносини між селами обох „орієнтацій“ по старому залишалися гостро перерваними, але якихось активних ворожих виступів не було.

Селянин з Михайлівки привіз до Мельників „новину“, що на власні очі бачив в Кам'янці кількох холоднорців з Чорнотою, які розганяли базар і відбирали вивезені селянами на продаж продукти. Це його не на жарт налякало, бо ж його „міліціонери“ знали, що він в Холодному Яру був. Дядько трохи переборщив оповідаючи, що вони навіть ловили його і що він насилу утік. Чутка про те, що кількох улюблених хлопців утекли до більшовиків, викликала страшне обурення селян. Хитріші здогадувались, що тут „щось не так...“, але своїх здогадок не висловлювали в голос.

Що два-три дні приїзжав до Чучупаки в ночі звязок від Чорноти. Наша „міліція“ була на висоті свого завдання. Андрій вже успів отримати нагороду від комісаря залізниці за те, що немилосердно приборкував на стації озброєні банди матросів-спекулянтів, які возили з Одеси сіль до Москви і Петрограду. Ці „купці“, обвішані револьверами й бомбами, хозяйнували на залізниці, розганяючи відділи чека по „барьбе с спекуляцією“. Але в Кам'янці несподівано натрапили на „міліцію“, яка замість того, щоб розбігатись, як жидки-чекісти, перед піднесеною бомбою — гатила по „братішках“ сальвами.

У хлопців „свербіли руки“ на братішек-матросів, які всюду хвастали тим, що вони „посадили на престол“ Леніна і Троцького... Совітьське начальство, яке тремтіло перед тими матросами, було дуже задоволене, що має таку „надійну“

і відважну міліцію, а відібрані револьвери і гранати (часом і сіль) потихенько були перепачковані до Холодного Яру.

Чорнота передав нам, що по залізниці проходять значні військові частини, які направляються на боротьбу з „петлюровськими бандами“ Омеляновича-Павленка.

Під кінець лютого надбігла вістка, що між Черкасами і Смілою з'явилися в значній кількості червоні частини, які пересуваються в нашому напрямку. Відомості ті підтвердили Гриб і Боровицький отаман Солонько, які приїхали до Чучупаки. Солонькові розвідчики довідались, що більшість надійшовших червоних частин прибула щойно з Московщини і в місцевих обставинах орієнтується зовсім слабо. Ідуть „на усміреніє бандітського отамана Коцура“. Коли ми, зібравшись увечері у Чучупаки, обговорювали положення — приїхав ще Лубенський отаман Пономаренко. Привіз останні відомості. Після сьогоднішньої ночівки червоні, в кількості чотирьох полків піхоти, двох полків кавалерії і двох дивізіонів артилерії — вирушили шляхами на Побережжя. Очевидно йдуть на Чигирин, обминаючи наші ліси. Постановлюємо, щоб на другий день зібрати в ліс чоловіка п'ятьсот кращих боєвиків, щоб мати готове ядро на всякий випадок і не зачіпаючи червоних — слідкувати за їх рухом.

Отамани, які приїхали, залишилися ночувати в Мельниках. Варту в селі підсилили. В ночі прибіг звязок з Медведівки: в Трушівці за Тясмином прийшов полк з батареєю і розташувався доночовувати. Через міст на цей бік переїзжала кінна розвідка і вернулася назад. Раненько збираю до Чучупаки з десяток ближче мешкаючих кіннотчиків. Приїхав Ханенко. Поснідавши, вибираємося всі гуртом на лісничівку Кресельці. За Чигирин знову почулася гарматна стрілянина. Червоні брали Коцура в роботу з двох боків. День видався теплий і погожий. Ідемо трійками. В першій трійці Василь і Петро Чучупаки і Солонько. В другій Семен Чучупака, Пономаренко і я. В третій Олекса Чучупака, Гриб і Ханенко. Позаді хлопці кіннотчики. Настрій у всіх чудовий. Всю дорогу весело жартуємо й сміємося. Отаманова англо-арабська „Зірка“, капризна й уперта, як панна-аристократка, весь час кру-

тяться і псує нам лад. Постоявши ніч з моїм „Абреком“ вона відчула до нього глибоку симпатію й весь час поривається стати поруч нього. Під загальний сміх, відтискаємо Солонька на самий зад „за бунчужного“ і я виїзжаю у першу трійку.

Пономаренко, якому „Зірка“ роздерла сідлом штанину, „лається“ з отаманом.

— Казав тобі Чорнота — застріль „Зірку“, або продай у Цвітну горшки возити, бо пропадеш через неї, — добру раду тобі давав...

Отаман ласкаво погладив свою любимицю по шиї, не передчуваючи, яку послугу вона зробить йому за пару годин:

— Я на своїй „Зірці“ ще в Київ в'їду...

На Кресельцях розташовуємося „як в дома“. Небезпеки тут не може бути жадної. Звідки б не надійшов ворог — нас попередять.

Розсилаю кілька кіннотчиків, сповістити сотників, щоб після обіду — виводили непомітно вибраних людей до лісу. Посилаю також зібрати на Кресельці кіннотчиків з хуторів і села.

Петро Чучупака, Гриб і Солонько завели своїх коней до стайні — решту коней поставили на дворі коло кошів. Дівчата принесли коням сіна. Замовляємо у лісника обіди і розположуємося в хаті дожидати, поки почнуть збиратися люди. Закладаємо дві партії в „підкидного дурка“. Через якийсь час прийшла з села жінка і каже, що чула, що в Медведівці повно більшовиків. Чутка мало правдоподібна — бо Медведівка би нас сповістила. Отаман каже, що треба комусь поїхати до Медведівки й довідатись, чи більшовики виступили вже з Трушівець. Рівночасно треба привезти фіру сіна з закупленого штабом у Медведівці запасу. Поїхати викликається кількох охотників. Жартуючи, тягнемо жеребки і їхати припадає мені. На всякий випадок передягаю у позичену у „бісової віри дитини“ Гані дівочу одягу, залишаю у неї черкеску, шаблю й карабін і заховавши в кишені револьвери і гранати, від'їзжаю на санях до Медведівки під веселий сміх всього гурту. В Медведівці посилаю селянина накладати сіна, а сам йду збирати відомості. Медведівський отаман уже підготував людей для виходу в ліс. Більшовики вирушили рано з Трушівець на Чигирин, але перед моїм приїздом перебігло тясминовими плавнями кілька трушівецьких хлопців з відомістю, що в село вступила нова частина, яка відпочиває і має теж вирушати. За мостом і Тясмином, рівнож як і за всіма шляхами пильно наглядають медведівські стежі. Господаря сіна не було з ключем від хліва вдома. Поки його знайшли, поки наложили — пройшло з годину часу. Збираючись виїзжати назад — балакаю з медведівським отаманом, який дав уже наказ своїм хлопцям маленькими гуртками виходити балками до Холодноярського лісу. Каже мені, що з півгодини назад за Мельниками було слабо чути якусь стрілянину і що він після на санях чоловіка довідатись. Висловлюємо здогадки, щоб це могло бути, але в цей момент підскочив верхи селянин з Мельників, блідий, схвильований:

— Скоріше на допомогу! Більшовики у нас в селі. Отамана вбили. Петра й Солонька піймали живими. Підпалили Чучупакову хату й шукають по селі добрих коней... Наші хлопці збираються балкою та городами до лісу і на хуторі, а ви вдарте з цього боку. Треба не випустити, вирятувати хлопців...

— Які більшовики, де вони взялись?

— Чорт їх знає, звідки взялись — кіннота, чоловіка двісті. Як би ж то було знати, а то тепер поставили на вулиці кулемети — не можна й зібратись.

Отаман наказав подати тривожний дзвін. Передягаю і через 10—15 хвилин, як тільки збіглось чоловіка двісті — вирушаємо з трьома кулеметами балкою на Мельники, підсиливши сторожі в бік Трушівець. За першими хатами зустрічаємо ворожий роз'їзд, який давши кілька пострілів — повернув чвалом назад. Бігом, розсипаючись лавою по балці і огородах, поспішаємо до центру села. Добре, як ворог почне відходити на ліс — там його зустрінуть мельничани. По обох боках вздовж села високі схили валки. Дорогу на Головкивку — відріжуть ті, що збираються на хуторах. Та й сама Головкивка — зустрине вогнем.

З хат вибігають і приєднуються до нас озброєні селяни. З протилежного боку села — розлягається стрілянина. З гори, з правого боку роздалися стріли. Заклекотіло два кулемети. Що це? Невже надіспіли Лубенці і ворог оточений?! До середини села ще з кілометр... Серце не терпляче рветься. Вибігаємо за поворот балки і бачимо на горі дві кулеметні тачанки, які б'ють по селі. З села до них підіймається через город зустрінутий нами роз'їзд. Піднявшись на гору, кіннотчики дали кілька стрілів в наш бік і разом з тачанками — зникли за обрієм. Назустріч нам вибігає група Мельничан з Чорноморцем. Ворожа кіннота захопивши з собою полонених Петра Чучупака і Солонька — несподівано заграла збірку і виступила з села вузьенькою бічною доріжкою, яка виляса через подвір'я і городи і вела на Худолільську дорогу і до моста через Тясмин. Стаємо перед загадкою: Як попала ця кіннота до Мельників і заскочила так несподівано наших на Кресельцях? Чому виступила з села, не очікуючи, поки знесуть харчі і вівса, які замовила селянам знести, покинувши те, що вже знесли, коли ніхто по ній не стріляв?

Звідки нарешті довідалася, що єдиний шлях для відступу — це ця непомітна для немісцевого доріжка? Що ця доріжка веде на шлях, яким можна злучитися з своїми по той бік Тясмина?

По схилі і по горі з протилежного боку бігла лава Мельничан. Загинаємо крило і теж вибігаємо на гору. Далеко вже, повною ходою віддалася в напрямку моста ворожа кіннота, увозючи з собою дорогих нам невідників. Деякий час горячково стріляємо їй наздогін і стаємо безпорадні. Пішки кінноти не здоженеш... Стає гірко від думки, що ми мали час і змогу з Медведівки перерізати їй шлях.

Пригноблені вертаємо до села...

Над Чучупаковою хатою в'ється дим — догорає покриття. В задимлених сінях, присипаний нападашою з горища чорною золою, в одній білизні лежав отаман Василь Чучупака. Руки широко розкинені. Уста й сіроблакітні очі — широко розкриті. Здавалося, що вся його струнка юнацька постать застигла в могутньому, нечутному крикові, — чи то перестороги, чи протесту, що догоряє рідна стріха, що обличча, після смерті вже, вкрили синяки від ударів кольбами... Збоку, на шаблеві драбини, теж покрита грубими, чорними цятками золи, сиділа заломивши руки старенька Чучупачиха. Обличча біле, як крейда. Широко відкриті, сухі, застигли в якомусь дивному виразі очі — втоплені в обличчі мертвого сина... Безкровні уста нечутно шепчуть — повторюють якийсь слово...

Забалакую до неї — але вона нічого не чує, не помічає стоячих на порозі людей...

Старий Чучупака, сумно похитуючи сивою головою, стоїть по другій стороні, похилившись на одвірок. Згорблений, прибитий, з безсило звисаючими руками... Якийсь час не звертає на нас уваги, потім повертається до мене:

— Чи Олекса — живий? — питає несподівано спокійним голосом.

Не знаючи, що з Олексою — машинально відповідаю, що живий.

Старий випростовується і блискає з під сивих брів очима:

— Прокляті!... Привезли мертвого, здерли одягу і кинули до сіней: Получайте — кричать — свого бандита! — А Петро бідолаха — на возі, дротом весь обкручений, — не журіться — каже до нас — вмираємо за Україну з чистим сумлінням... Не кажіть покищо нічого дочці... Так деж там! Прибігла Ганя з Лідою... А ті сукіні сини нарочито: „Полюбуйтесь, полюбуйтесь... зараз за селом розстріляєм...“. Ганя в крик... а дитина вхопила за полу і ніжками тупотить: „Не дам батька!“ — Тай годі... Старший жацапюга — відкинув її ногою тай командує: „Заганяйте всіх в середину та запалюйте хату!“ Замкнули нас усіх у коморі і — запалили... Чуть не подушилися від диму, поки люди випустили... А з ними на коні, за провідника був отой жацапчук з Жаботина, що в осени на Кресельцях в парні обіддя гнув... Отут в сінях старший гроші йому давав і дякував як відпускав до дому...

Стоячий на порозі козак-мельничанин схвилювано вдарив рукою до поли:

— Федька Песков!... А ми ж його перестривали в лісі, як їхав назад... Питаємо, де був — каже — приїзжав на Кресельці спитати, чи нема ще роботи, та хотіли більшовики коня забрати — насилу випросився... Ми й повірили! А — чорт! В руках був і випустили!

Коло дверей зібрався вже чималий гурт людей. Кілька дівчат плакали, заглядаючи у сіни. Стискаючи нервово рушницю, стояв недалеко сусід Чучупака — дядько Степан, блідий, з страшним, розлюченим поглядом. У його „товариші“ забрали останнього коня і знасилували двох дочок — одну підлітка.

Повертаюся до людей:

— Як знаємо, хто привів — не втече. Але хто їх попередив і вивів з села тою доріжкою?

В похмурих поглядах не було відповіді... У всіх — стало те саме запитання.

Молоденька дівчина, сирота Палазя*), яка служила наймичкою у Мельничанського богатія Сидора Гунявого, зробила мені непомітний знак заплаканими очима і пішла на вулицю. Вихожу і здоганяю її.

— Пане Залізник, я знаю, хто це... Це мій господар... Він дуже гнівався на Чучупаків за те, що оту найближчу ділянку з панського саду віддали старій вдові Явдосі, а не йому під нову садибу... Він же і лісу туди був навозив, щоб будуватися, а Петро Чучупака сказав, щоб забрав...

— Але ж звідки ти знаєш, що це він?

— Я чула... До нас на квартиру отой старший москаль став... Приходили до його москалі — то він казав їм, що дві години будуть стояти — коней годувати і самі обідати. Наказав, щоб варили люди обід для москалів. Вони не знали, що наші люди з рушницями до лісу вивтікують і що у нас в селі багато козаків. Хвалилися все людям: — Ми — кажуть — всю вашу банду в лісі перебили і переловили. А потім старший почав до мене приставати, щипати, — так я втікла з хати і заховалася в клуні за солому. Але чую — заходить до клуні господар, а за якийсь час москаль - старший. „Зачем ти міня — питає, звав?“ А господар до його: „Тікайте, товариші, поки не пізно, бо біда вам буде і того — каже — сукіного сина Чучупаку відіб'ють. У нас — каже — село — сама банда. Усі з рушницями в лісі та на хуторах збираються, і кулемети — каже — вже на хуторі виставили. І на Голозівку вас уже не пустять, і в Медведівці та в Лубенцях — чути — дзвонять, — як затримаються — то з усіх боків почнуть вас бити. Виїзжайте отою доріжкою через городи на гору, а там виїдете на дорогу і на право до моста, а на тім боці ваші є. Тільки поспішайте, та уважайте, щоб вас з Медведівки, або Худолільки не напали...“

Стискаю схвилюваній дівчині руку.

— Добре, Палазю, не кажи тільки покищо про це нікому...

— Я не скажу.

Повертаючись, завважую, що за хатою Чучупаки, не дивлячись на холод, сидить на призьбі в одній блюзці Ганна Єрестівна, схиливши голову на коліна. Коло неї, сховавши личко в її плече стоїть легко одягнена маленька Ліда. Відкликавши дядька Степана*), даю йому відповідну інструкцію. Потім звертаю за хату й сідаю коло Ганни Єрестівни. Розуміючи, що Петро — вже вичеркнений з листи живих, хоч ще живе — потішаю її, що ще не все пропало... Вона якийсь час слухає, не змінюючи пози, потім мовчки стає і взявшись руками за голову, хитаючись іде через подвір'я на леваду.

*) розстріляна в 1922 році.

*) Загинув в осени 1920 р. в бою під Черкасами.

Ліда розгублено дивиться їй вслід і пригортається до мене:

— Батька більшовики забрали... розстріляють...

З болем притискаю її до грудей.

— Ні — ні, Лідусю! Не розстріляють... Ми в ночі відібем...

Вся стрепенувшись — впивається мені в очі заяснівшим поглядом.

— Я теж піду... відбивати...

Від Чигирина доносилися гуки великого бою.

Під вечір стихло. Зв'язок з Голоківки привіз звістку, що червоні вибили Коцура з Чигирина і він відступив у Суботівський ліс.

У вечері збираємось на хуторі. Прийшов Ханенко, Гриб, Семен і Олекса Чучупаки, два кіннотчики з тих, що були на Кресельцях. Виянюється, як все сталося. Червона кіннота несподівано виїхала з лісу перед самими Кресельцями. Побачивши осідланих коней і вартового козака — кинулася оточувати лісничівку. Козак дав постріл. Вискочивши з хати всі кинулися до коней. Василь Чучупака сівши на „Зірку“, розігнав з ручного кулемета ворожу лаву з одного боку і кинувся на гору в корчі, крикнучи, щоб останні розбігались не купою. Одночасно вискочили Пономаренко, Ханенко, Олекса та Семен Чучупаки, і козаки. Петро Чучупака, Солонько і Гриб — кинулися виводити своїх коней зі стайні. Височенна Солонькова кобила зачепилася сідлом у дверях і притиснула разом і Солонька. Петро був у стайні. Гриб, покинувши коня, виліз поміж ногами кобили на двір в мент, коли на подвір'я вїзжали ворожі кіннотчики і вискочив на мого „Абрека“, який виніс його майже з рук, проніс під стрілами через розгублену ворожу лаву і за хвилину — випередив тих, що вирвалися раніш.

Червоні кинулися здоганяти по корчах. Їх на скоку стримували отаман з „Люїса“ і дехто стрілами з карабінів. Вже на горі — „Зірка“, почувши іржання ворожих коней — знатурилася і потягла назад — до ворога. Отаман боровся з нею, аж поки його не оточили. „Люїс“ видно

затявся ще раніш. Допомогти йому ніхто не міг, бо тікаючи — всі розсипалися і за кожним зокрема гналося чоловік 10—15. Побачивши, що втекти вже не вдасться — отаман пустив собі кулю в скрань з револьвера. Перед тим крикнув так, що чули останні: „Готуй нових борців, Холодний Яре!“. Солонька і Петра Чучупаку — піймали в стайні. Останні всі вирятувались. Гриб прийшов з Худоліївки пішки, залишивши „Абрека“ у селянина.

Обсуджуємо положення. Не на жарт — запало порохом... Спізненим нападом на кінноту ми себе виявили перед проходившими частинами...

Упоравшись з Коцуром — візьмуться за нас.

На другий день довідуємося від заблудившого в лісі й пійманого Лубенцями кіннотчика, що кіннота та попала до нас випадково. Вона мала йти з Жаботина на Худоліївку—Медведівку—Чигирин, і спокійно пройшлаби, як би не знайшовся в Жаботині охотник, провести її ближчими полевими й лісовими дорогами. Через це — її не помітили з Лубенець.

В цей самий день в Мельниках розійшлася чутка, що попередив і вивів з села ворога Сидір Гунявий, який боючись помсти — втік в ночі за більшовиками. Але тієї ночі в одному з заглиблень на лівому схилі Холодного Яру — був прикиданий землею і камінням труп першого Холодноярського зрадника. Через п'ять днів на верхівці гори Веселої — гойдався на дубі Федька Песковой із Жаботина.

Зажеврила надія вирятувати Петра й Солонька. Їх відставили до чека в Черкасах. Зв'язуємося з Черкаськими своїми хлопцями і плянуємо міцною невеликою групою охотників напасти в ночі на будинок чека, і закидавши його гранатами — визволити своїх.

Отамана поховали на цвинтарі — на горі. Ховали у вечорі без стрілів, без пісень, без промов. Понуро мовчала озброєна юрба і в тій мовчанці — без слів відчувалася велична, грізна обітниця — помсти.

(Далі буде.)

За Збручем

Уривок із споминів.

Написав: *Мирослав Каній.*

Червневий відворот галицької армії в 1919 р. застав мене в 1-ому подільському полку ім С. Петлюри в його тернопільському коші, де був я старшиною й провадив просвітний реферат. Уступаючи перед напором Поляків дійшла ціла тернопільська група, то є тернопільська окружна команда та всі формації стаціоновані в Тернополі до Скали, переправились через доволі вузкий, провізоричний міст на Збручі і вступила на зазбручанське Поділля прямуючи до малого місточка

Ля н ц к о р у н я. Падав дощ і широка дорога за Збручем розм'якла так, що наші вози лише з трудом сугули вперед. Цілий краєвид оповили сірі, дощеві хмари, що ще більше навівали смутку у наші і так засумовані душі.

Перед кожним виринало питання: Куд а йде м і пощо? Що там діється із нашими рідними, чи оглядатимем ще їх коли?...

Ах, не весело верстався наш шлях за Збручем! Перебувши кілька днів в Ляницкоруні після сфор-

мування з тернопільської групи XVIII-ої бригади, опинився я, при поділі її на два курені, в курені сотника Миколи Алиськевича, мого давнього знайомого ще з тернопільської гімназії. Цей курінь дістав приказ перенестися з Лянцкоруня до недалекого села Летави, куди ми мабуть 15-ого червня й переїхали. Тут згадаю ще, що в останніх днях нашого побуту в Лянцкоруні видав я одно число гектографованого часопису „Новини“, в яким крім вступної статті й кількох новинок переважно взятих, як то кажуть, з воздуха, бож ми були цілкомовно відрізані від світа а наш приймач бездротного телеграфу ловив тільки незрозумілі уривки стації Науен, було кілька сатиричних заміток на тему нашого тодішнього життя й безцільної блуканини. Бож дійсно виглядало так, що ми прийшли в Лянцкорунь хіба тільки на те, щоб обзрігати тамошніх жидів! Через цілий час свого побуту наша юнацька школа мусіла ставити варту біля помешкання лянцкорунського рабіна та божниці. Це викликало невдоволення серед стрільців, а до того й харчі видавані інтендантурою гіршали з дня на день. Це все нашло свій відгомін у сатирах вміщених в згаданому числі „Новин“, що викликало невдоволення тодішнього нашого окружного команданта а відтак бригадира д-ра Ілька Цьокана людини дуже амбітної.

Як згадав я, з Лянцкоруня переїхали ми до села Летави й ждали на дальші прикази. В тому курені зібралися усі давні знайомі як сотник Алиськевич, пор. Назаревич, хор. Жила (давний У. С. С.), Тома Субота правник, що був зайнятий в Тернополі в мого просвітному бюрі, сотник Клеба дуже милої і приязної вдачі німець відомий із своєї бравурної хоробрости на львівському фронті, д-р Юркевич бувший тербовельський повітовий комісар, незвичайно симпатична й весела людина та інші.

Вісток не мали ми ніяких нізвідки. Вправді д-р Цьокан поїхав був до Скали розвідати про ситуацію та чомусь не вертався. Ми не знали, що діється там за Збручем, чи війна ведеться далше, як далеко дійшли вже Поляки, як довго ми тут перебувати будемо і т. д. Кожний ходив засумований і прибитий. Звичайно темою розмов між стрільцями було вічне питання:

— Чого ми тут прийшли?

А нас було ще в курені два тисячі, бо решту, новобранців, які йшли за нами аж за Збруч, розпустив д-р Цьокан домів.

Тамошне населення відносилось до нас недовірково, по крайній мірі байдужно. Як ми тільки зявилося в селі, рухнула в ньому вістка:

— Мядяри йдуть!...

Я сам бачив, як діти заглянувши нас тікали поза плоти. Всі мабуть були певні, що це ті самі мадяри, які за гетьмана супроводили карні відділи. Та й з першого погляду були ми подібні на мадярів, бо переважна частина наших стрільців мала ще австрійські однострої й відзнаки.

З розмов із поодинокими селянами важко було

дізнатися, чого вони собі бажають. Ось тому неділь дві, були ще тут большевики. Вони недобрі були, наложили податі по 10 карбованців від святого образу в хаті — каже якийсь дядько. За гетьмана також недобре було.

— Петлюра?

— Хто його зна, що воно таке?... Ще найбільше симпатії мала Центральна Рада. Бо тоді і землю дали і стражників прогнали і керасин був ще і сіль...

З усіх розмов відносив я вражіння, що село жалало собі, щоби всі (включаючи сюди й нас) забралися до чорта і оставили їх у спокою або, щоби зявилася, яка і не булаб, влада, коби тільки сильна, щоб раз завела вже лад. А то що місяця хто інший приходить, а кожний тільки й знає те, щоб вскубнути!...

В селі була школа й учитель Українець та церква, при якій був священником якийсь Молдаван. Був я у неділю в церкві з нашими стрільцями. Відправа на російський лад а проповідь, яку голосив „батьюшка“, була якоюсь мішаниною російсько - українсько - церковно - слов'янської мови з вплетеними тут й там волоськими словами та зворотами. Дійсно важко приходилося летавському селянинові потрапити з таким проповідником як їхній батьюшка у царство небесне!... Мені й нагадалася проповідь, яку чув я раз на Лемківщині! Щось подібного як і тут. Тільки там на Лемківщині „католицький батьюшка“ був свято переконаний, що він говорить „етимологическим языком“..... а тут мабуть переважала думка, що „хахол такий дурний, що як і не говори до нього все таки не зрозуміє“... А це було на українському Поділлі в другому році відновлення української держави...

А були в селі і сліди большевицької пропаганди. Тяжко, як я розмовляючи з одним молодим селянином почув від нього звичайні фрази з большевицьких відозв та вкінці запит: — а ви саме яку платформу заступаєте? Хоч з очей було йому видно, що сам він не гаразд розуміє, що це за потвора ця „платформа“...

Як я опісля довідався мій розмовник був членом ради салдатських депутатів десь в Орлі за часів Керенського. Хоч також подибувались і сліди деякої національної свідомости. Пр. один дядько почав розказувати мені про Хмельниччину й про козацькі війни з Поляками, виказуючи при тому вірне розуміння історичних переживань нашого народу. Відношення до Москалів не було так ярко замарковане як прим. до Поляків. Те одвічне „ми з одного котьолка їли і одні воші нас тризли“ довго ще буде вибивати своє пятно на психіці й способі думання нашого народу за Збручем¹⁾. Зате стрічав я по богатях хатах укра-

¹⁾ Ці словини писані тому 13 літ у 1920 р. Якже скоро Москалі освідомили наш народ, що ми й вони їли вправді з одного „котьолка“ та каша, яку їли, була українська й українським састом омацена. Ну та й те ще, що в Москалів і досі ще апетит на ту українську кашу й сало... — Пр. автора.

інські книжки, а російські тільки де-не-де і то переважно видання подільської єпархіяльної друкарні. Мова подільських селян чиста українська — сказавби навіть з галицьким кольоритом.

Так сиділи ми в Летаві й ждали на якусь рішечку, що з нами станеться. Аж десь в неділю 19 чи 20 червня повідомив нас курінний командант сотник Алиськевич, що після вісток наша армія перейшла до наступу й Поляки відступають на цілому фронті і що наша бригада має вертати в Галичину. І то так, що курінь пор. С а л е к а має йти

по правому боці Збруча а наш має перейти Збруч і йти по галицькому боці і що десь коло Сатанова маємо злучитися разом. Рівночасно поручив сотник Алиськевич мені й др. Юркевичеві вибратися в дорогу й зайнятися вишукуванням квартир в тих селах, де наш курінь після програми має задержуватися. Ми й не гаючись довго вибратися в дорогу моїм візком раді, що вертаємо до „своїх“. На другий день в понеділок були ми вже в Чабарівці біля Сидорова, де мали бути приготовані перші квартири для нашого куріня.

Австр. „інтрига“ і листопадовий переворот

Написав: *О. Думін*

„Мало що не кожде слово, а вже певно що пару рядків треба підчеркати олівцем як найзвичайніший фалш“ — отці слова польського маршала Пілсудського, звернені на адресу історії польської війни ген. Кукеля, можна ще з більшим правом прикласти до всього, що писалося й пишеться польськими істориками, мемуаристами і публіцистами про генезу українського листопадового перевороту. Серед множества окремих праць, нарисів, спогадів і статей на цю тему не має здається дотепер ні одної річи, якої автор завдав би собі хоч дещо труду критичніше розглянутися в цій складній політичній дійсності, що попередила український збройний виступ, проаналізувати те підложе, на якому зродився український листопадовий чин. Всі вони пішли по найвигіднішій дорозі насилування фактів через втискання їх за всяку ціну в загально принятю формулу „пруської перфідії“ і „австрійської інтриги“, тобто зовсім безпідставного погляду про покровительство Українців Берліном і якусь спеціально їм прихильну політику Австрії переслідуючу не так користь української справи як шкодження пол. інтересам. Взагалі в цю справу внесли пол. історики, мемуаристи і публіцисти стільки суб'єктивного елементу, підійшли до них з такими категоріями оснований на упередженню, що дійсно в ними написаному ледві чи остається щонебудь не підчеркнуте олівцем. Діло тут мається по часті з несвідомою але в більшості зі свідомою тенденційністю.

Розміщування фактів і подій в перспективі спеціальної будьтоби доброзичливости австр. правительства до Українців має створити ілюзію, що і весь український визвольний рух, всі його прояви як політичні так національно-культурні чужі і незрозумілі „руській“ масі а реальний вислів бажання і волі українського народу знайшовший свій вислів в акті 1. листопада 1918 р. — це тільки епізод зааранжований посторонніми силами і горсткою працюючих по вказівкам тих сил українських „проводирів“. Спеціально улюбленою серед пол. суспільности стала байка про останні жовтневі дні 1918 р., на тлі котрих оформився конкретно таений українсько-ні-

мецько-австрійський заговор з австр. Начальним Командуванням Армії (АОК.), ген. Пфедером і намісником гр. Гуїном з одної і Українською Національною Радою з другої сторони, наслідком котрого була нібито видача українським військам Львова і цілої Сх. Галичини. Цей „факт“ пол. мемуаристика і публіцистика роздувши його до великих розмірів і освітливши ярко рефлекторами сторонничости і перекручування, поставила во главі доказів на правдивість догми австр. українського союзу проти Польщі.

В закордонних побідних кругах Антанти в умовах воєнної психози, ненависти і жадоби пімсти на Німеччині і Австрії легенду про залежність укр. національного руху від Берліна і Відня вмовити не представляло ніякої трудности. Навпаки вона знайшла прямо ідеальний ґрунт. Дотож голосні обвинувачення Українців в германофільстві були знаменитою нагодою загнути свою, ще до недавна так голосно звенячу *consession de foi* настроєну на ноту „Пши Тобє пане стоїми“... З тавром прусько-австр. інтриги перейшла українська справа перед париський світовий трибунал і віддання Польщі мандату для ліквідації цієї здогадної німецької опірної точки на Сході було тільки льогічною консеквенцією тих поглядів і понять. Антантська, а зокрема франц. дипломатія запопадливо схопилася за бичі і скорпіони сплетені пол. пропагандою на український рух. Ще легше цю легенду засвоїла собі польська суспільність при звичаєна вже з давна бачити в історії не *magistr-y vitae* а засіб для піддержання своїх патріотичних емоцій.

Нам звичайно байдуже, в чому смакує пол. публіка, як приймає вона ці чи інші історичні факти, але з різних причин варта всеж таки приглянутися тим закидам, що дотичать передісторії укр. листопадового перевороту і ролі, яку в йому дійсно відіграли австр. державно-військові чиники.

Вузькі рамці отцеї статті одначе не дозволяють, хотяй як булоб це бажане, ближче зясувати австр. політику супроти Українців до світової війни. Про неї слід тільки сказати найзагальніше, що почавши від 1850 р. її напрямні установляли

не національно-політичні інтереси українського народу а навіть не державні інтереси самої австр. монархії а майже виключно пол. політичні інтереси і пол. побажання. Австр. правительство від 1873 р. не важилося в укр. справі зробити ніодного кроку, не сміло задовольнити найскромніших і найслухніших укр. постулятів, коли в тім добачили Поляки порушення свого „стану посідання“. Так призвичаїлися австр. державні мужі глядіти на укр. питання не як на справу державної ваги а як на „*polnische Hausfrage*“, на пол. домашнє діло в розумінню його приналежности більш до компетенції не центрального правительства а пол. управи краю. На початку 20 ст. під впливом надзвичайного росту і вияву сили укр. руху і австр. правлячі круги почали собі усвідомляти необхідність позитивного вирішення укр. питання але в тім напрямі, напрямі політичного рівноуправнення Українців, не зробили вони майже нічо. Дотеперішні владополітичні відносини не були порушені; пол. гегемонія осталась і на дальше основним принципом регулювання укр.-пол. взаїмовідносин.

Світова війна а з тим звільнення в 1915 р. пол. областей з під російського панування та проголошення їх 5. X. 1916 р. пол. державою поставили укр. справу в нове, для неї ще більше невідгідне положення. Австр. політика перестроїлась від тепер виключно на ноту позискування собі пол. симпатій, при чому Українцям призначено було відіграти ролю обмінного об'єкту. Австр. правлячі круги були переконані, що їм вдасться зеднати Польщу для своїх плянів, що Поляки згодяться коли не на тісніше об'єднання своєї держави з Габсбурською монархією (розглядалися проекти тріялізму і субдуалізму) то принайменше на персональну унію. Як компенсацію призначено Полякам, заповіджене відручним письмом австр. цісаря з 4. X. 1916 р., поширення автономії Галичини, що практично означало віддання Українців беззастережно під пол. супремацію¹⁾. Гонячись за фантомом пол. королівської корони Австрія без найменших скрупулів готова була пожертвувати „Тирольцями Сходу“ і від тої своєї політичної концепції не відступила аж до свого останнього духу...

Навіть Берестейського Мира з його тайним додатком про утворення зі Сх. Галичини і Буковини окремого краю не можна уважати за спроневерення цій основній політичній лінії, не можна з його укувати доказу будьтоби Австрія покинула вже згадану політичну програму відносно Польщі і поставила свою гру на українську карту, бо в дійсности австр. правительство трактувало Берестейський договір не як акт зобов'язуючий його до виконання прийнятих умов а виключно як чародійний ключ до укр. хлібного Сезаму а внутрішньо-політично як вентиль проти чимраз вище піднімаючихся бурунів невдоволення. Берестейський мир на зміну курсу австр. по-

літики ні супроти Польщі ні супроти Українців не вплинув. І ці польські історики, мемуаристи і публіцисти, що інтерпретують його як зраду Австрією пол. інтересів або як німецько-український заговор ловлять самі зверхні факти не вглубляючися в їх підклад і надають їм значіння, якого воно в дійсности не мали. Вони забувають або не знають, що австр. правительство саме з огляду на Поляків відмовилося ратифікувати Берестейський договір, знищило самовільно одиний примірник, переданий йому на сховок, тайного додатку про Сх. Галичину і Буковину а на домагання укр. гетьманського правительства передати йому заряд Холмщини, відповіло, що це — польська земля²⁾. Навіть на Наддніпрянщині виступали австр. власти не в ролі українського союзника а в ролі „польського тата“. Вони гляділи не за тим, щоб допомогти скріпитися укр. державі, яка цілу Австрію годувала своїм хлібом, а за тим, щоб не потерпіли якої шкоди польські дідичі. От що писав, в кінці березня 1918 р., в своєму звіті австр. міністерству закордонних справ один з його агентів (зі звіту слід догадуватися, що це була якась впливова особа): „З огляду на Поляків, яким належить значна частина маєтків на Україні, треба, щоб ми виступили, коли не за відновлення колишнього стану то принайменше, за відповідне, відшкодування. Ми ніяк не можемо бути причетні до чистої конфіскації, коли не хочемо нажити собі в Поляках ворогів“³⁾.

Поділ Галичини, отже плятформа, на котрій мало оформитись австр.-укр. порозуміння чи заговор, був, як зі всього видко, цілковито безвиглядною справою. През. міністрів Зайдлер ніби то попирав всеж таки цей плян, але як каже др. К. Левицький в своїх спогадах („Великий зрив“, стор. 56) — „Зайдлер мав довіря у цісаря Карла а поза тим нічого“. Додамо й нікого. Не було серед відвічальних австр. державних керманців буквально нікого, хто готов був би зреалізувати цей плян і тим стягнути на себе гнів Поляків. Навіть австр. Німці, правда з дещо інших мотивів як правительство, пішли на руку Полякам і підпирали їх в змаганню відокремлення Галичини⁴⁾. З окрема сильно думки створення „сильної і заприязненої Польщі“ очевидно за ціну віддання їй Галичини (цілої) держався цісар Карло⁵⁾.

Колиж Зайдлер принайменше теоретично стояв на становиську потреби заспокоєння слухних українських постулятів то його наслідник Гуссарек (през. мін. від 24. VII. — 25. X. 1918) прямо таки по грубіянськи відправляв українську парламентарну репрезентацію зі всіми її жаданнями та представленнями. Одиною уступкою, яку він тодився зробити Українцям літом 1918 р., був:

²⁾ Д. Дорошенко: Історія України 1917—1923. Том II, стр. 228—230.

³⁾ Тамже, стор. 12—13.

⁴⁾ Білінський: оп. Том II, стор. 130.

⁵⁾ Prinz. L. Windischgraetz: Vom roten zum schwarzen Prinzen, стр. 182.

¹⁾ Пор. проект конституції для майбутнього „королівства Галичини“, складений Білінським, в його *Wspomnienia-x i dokumenta-x*, Том II, стор. 413—430.

поділ Централі відбудови краю і поділ львівського університету⁶⁾). А такому ставленню української справи передостаннім шефом австр. політики хиба далеко до назви: попирання Українців чи якогось з ними тайного порозуміння.

До згоди і то не тайної а явної безперечно могло прийти пізніше після 19. жовтня, бо ж рішення УНРади оставити новопроголошену українську державу в складі маючоїся утворити австр. федерації давало для цього солідні підстави⁷⁾). Для Австрії стільки нагрішівшої супроти Українців був це дійсно золотий міст для остаточного порозуміння з ними. На його вступити наказував австр. правительству принайменше здоровий розум. І хтож міг мати сумнів, що Австрія в тій хвилі, коли всі інші народи поспішно опускали її, як опускають шурі потапаючий корабель, не заспокоїть негайно їй навіть тепер вірних Українців?

А що вийшло в дійсности? Гуссарек довідавшись про рішення УНРади став, як каже др. К. Левицький⁸⁾, до Українців привітливіший але переговори в справі передачі адміністрації Сх. Галичини в українські руки ні на крок не хотіли по-сунутись вперед. През. міністрів говорив Українцям компліменти, заспокоював, обіцявав, крутив і не сповнивши зі своїх обіцянок нічо уступив місця проф. Лямашові.

Дивним, незрозумілим і неконсеквентним мусить здаватися таке поступування австр. правительства, коли його розглядати як віддільний факт. Та зовсім ясным воно є в звязку з дальшими заходами австр. двірських кругів дістати для Карла польську королівську корону. Фатально-комічна віра в те, що Поляки покличуть австр. цесаря на свій трон, хотяй вони зовсім недвозначно розспрачалися з Австрією в парламенті і вже зовсім відкрито з розвиненими прапорами перейшли в антантський табор, не покинула австр. державних мужів буквально до послідної мінуту існування монархії. Звідси то й виводилась їх незрозуміла нібито тактика. Її частинно от як виясняє один австр. історик⁹⁾: „Держатися Українців (то є віддати їм управу Сх. Гал. — О. Д.) значило похоронити останню надію на австро-польську розв'язку, надію, яку перенятий в кабінет Лямаша міністер-rodak Галецькі умів підсичувати навіть в тій пізній годині“¹⁰⁾. Тут лежала

⁶⁾ Др. К. Левицький: ор. сіт. стор. 82.

⁷⁾ Австр. ген. Борнер в своїй статті: „Kaiser Karls Manifest. Das Königreich Galizien, („N. W. Journal“ з 28. X. 1928) називає це рішення, правда дещо пересадно, „останнім шансом післяним Австрії долею“.

⁸⁾ Др. К. Левицький: Розпад Австрії і укр. справа. „Воля“, т. 3. ч. 2.

⁹⁾ E. v. Glaise-Horsteny: Die Katastrophe. Стр. 393.

¹⁰⁾ Президент др. Петрушевич розповідав авторові цих рядків в 1928 р. таку характеристичну подробицю про годішні настрої і сподівання двірських кругів. Дня 31. X. виїхав він в Шенбрун, де мав бути прийнятий цесарем на авдієнції. Коли др. Петрушевич з'явився в ждальні, з ціс. апартаментів вийшов бувш. през. мін. Зайдлер і сказав йому, що з авдієнції нічо не буде, бо: „цесар сидить оди-

причина кунктаторства Гуссарека. Австр. правительство оставило собі Українців як останню резерву для заплати Полякам, коли згодяться на персональну унію і тому то українська парлам. репрезентація даремно оббивала міністерські пороги; з нею не мали прямо що говорити.

Гуссарек був принайменше на стільки обережний, що не видав цієї резерви, цього останнього політичного векселя зі своїх рук а намагався ранше з пол. сторони одержати щось конкретного. Та його наслідникові видко забракло терпеливості. „Не йде гора до Магомета то він рішив прийти до гори“. Про це розказує принц Віндштретц (ор. сіт. 359) так: „Я мав (26. X.) довшу розмову з Андрашім, який попрохав одного високого військового достойника їхати сейчас у Варшаву і освідчити Полякам нашу готовість передати їм негайно Галичину. Цей виїхав ще того самого дня“. А от пол. паралеля цього факту¹¹⁾: „Дня 18 жовтня (похибка — має бути 25. — О. Д.) обняв уряд в місце уступившого Буріяна (мін. закорд. справ) гр. Юлій Андраші, котрий зараз на другий день відступив Галичину“¹²⁾ Польщі через особного посла. Чи то знане в Польщі?“ — питає Білінський.

Хоть запит не до нас звернений, але ми дозволимо собі на нього відповісти. Ні! Це в Польщі не знане а знаний є тільки заговор і коншахти Австрії з Українцями. Та не в тім діло, пікантерія цієї справи в чім іншій. Лямаш відступивши іменно Сх. Галичину Полякам ні словом не зрадив цього Українцям, що більше „успокоював нашу парламентарну репрезентацію, що все піде по нашим бажанням“¹³⁾. Не іншу ціль, як приспати чуйність Українців і повздержати їх від всякої акції так довго, доки не дійде до остаточного порозуміння між ним і Польщею, доки польська держава не перебере фактично влади над Галичиною, мало і засідання австр. ради міністрів в дні 31. X. Крім хитрого маневру в її академічному ствердженню також права Українців на державну самостійність дійсно не було¹⁴⁾.

І згадувати помершу Австрію „злим словом“ не мають польські мемуаристи, історики і публіцисти справді ніякої причини. Закинути їй можуть хиба одно те, що вона, щоб скоріше узис-

нокий та плаче і тепер з ним неможливо говорити“. Зайдлер вертав саме до Відня і запропонував през. д-рові Петрушевичові присісти на його авто. По дорозі розбалакалися на актуальні події. Розмова зійшла й на Польщу. „Цесар одержить польську королівську корону“ — висловився Зайдлер, а коли побачив на лиці д-ра П. скептичну усмішку, додав: „Ви здається не вірите в це! А я запевняю Вас, що нині-завтра з'являться у цесаря польська депутація і Поляки зовсім певно проголосять його своїм королем“.

¹¹⁾ Білінський, ор. сіт. стор. 181.

¹²⁾ Очевидно цілу Галичину і Східню, бо Західню австр. правительство признало Польщі вже передтим.

¹³⁾ Др. К. Левицький: Великий зрив. Стор. 122.

¹⁴⁾ Два протоколи із цього памятного засідання напечатані в обох цитованих працях д-ра К. Левицького і праці О. Кузьми: Листопадові дні 1918 р.

кати згоду Поляків на персональну унію і проголошення Карла пол. королем, пробувала їх трохи пугати. Таким „страхом на Ляхи“ мав послужити намір австр. цісаря проголосити в своєму маніфесті з 16. X. українські землі нібито „королівством Галич“. Але з того страшака як звісно нічо не вийшло.

Правда, проти самого австр. правительства підносяться з пол. сторони тільки загальні закиди про порозуміння і сприяння Українцям, всіж конкретні обвинувачення, ті що дотичать передачі нібито УНРаді влади в Сх. Галичині, звертаються на адресу намісника Гуіна, австр. АОК і її експонентів у Львові. Спору вязанку ріжних обвинувачень уймемо, для легшого перегляду, в такі три загальні тези¹⁶⁾: 1) Укр. листопадовий збройний чин зорганізувала і приготвила до виступу, пересуненням в Сх. Галичину укр. полків, австр. АОК., з якою УНРада стояла в стислих зв'язках¹⁶⁾. На місци, в Сх. Галичині в дусі інтенцій і інструкцій АОК. ділав австр. ген. Пфефер (після Мончинського і ген. Гойгінгер), який передав Українцям Львів¹⁷⁾. В цьому заговорі брав участь також австр. намісник гр. Гуін, який передав Українцям управу Сх. Галичиною¹⁸⁾.

Що до першої тези, то слід зачатиб її розгляд від особи шефа штабу австр. армії то є властивого хазяїна і голови АОК. ген. Арца та його становиська до пол. справи. О тім розповідає Бі-

¹⁶⁾ Їх конструую на основі писань-спогадів тільки значніших пол. політ. і військ. діячів.

¹⁶⁾ Пор. Мончинський: *Boje lwowskie*. Том. I. стор. 23—32; (Бобжинський): *Wskrzeszenie państwa polskiego* Том II. стор. 29; Білінський: *op. cit.*, стор. 184; Сопотницький: *Kampanja pol. ukr. st. 2—4*.

¹⁷⁾ Мончинський, Білінський і Крисяк: „*D n i z g r o z y*“ стор. 317.

¹⁸⁾ Всі повище згадані автори і Дашинський: *Pamiętniki*. Том II, стор. 317.

Військовий образ кубанських козаків. (До статті: Кубанські клейноди на стор. 21.)

лінський (*op. cit.* II, 122) от що: „Весною 1918 зійшовся він з Арцом в Бадені і представив йому пол. питання. Арц — каже Білінський — так перенявся моїми выводами, що крикнув, що змусять цісаря хотяйби загрозою димісії прийняти мене і вислухати моєї опінії в польській справі“. А др. Кінельт, який звів їх обидвох, заявив потім Білінському, що „Арц має в цісаря неограничений вплив і рішений абсолютно перефорсувати розмову на услівях, які він (Білінський) поставить“. Повище сказане не гармонізує в легенді про стисле порозуміння між АОК. і УНРадою, тимбільше, що здається з укр. політиків ніхто ніколи не мав нагоди говорити з ген. Арцом.

Дальше слід сконстатувати, що ніяких пересувань австр. боєвих частин складених з Українців до Сх. Галичини при кінці 1918 р. не було. Відбувався звичайний поворот запасних коштів (кадр) перенесених в 1914 р. на чужину під напором Москалів. Аджеж поворот кадр начався ще в 1917 році, як признає прим. Сопотницький (*op. cit.* стор. 4). Повертали до своїх звичайних місць лостою кадри укр. полків, повертали також і польських. Та пол. літописці не пощадили перцю і зробили з того стягання укр. боєвих формацій з метою перевороту. А сот. Мончинський прим. одним почерком пера перемінив кадри 15 п. п., 19 п. стр. і 41 супров. куріня, начисляючи біля 1500 українських вояків¹⁹⁾, на „три Українцями, переповнені полки“. По тій же методі 1400 укр. вояків і 60 старшин, що дійсно взяли участь в опануванню Львова, перемінилось в його на 12 тисяч²⁰⁾.

І тоді, коли пол. автори перекидають українські полки поспішними транспортами своєї фантазії в Сх. Галичину, австр. АОК. відбиває ними в дійсности над Ізонцом італійські наступи. Саме українськими, а почасти австро-німецькими полками, бо Мадяри вже на початку жовтня відмовились воювати а частини інших національностей були настільки зревольтовані, що їх також не можна було вжити до ніякої акції. Твердо на своїх позиціях стояли дальше тільки Українці і австр. Німці. Наївністю є отже думати, що в такій ситуації АОК. могла зрезигнувати не говоримо вже з кількох українських полків, але навіть курінів і могла їх з загроженого фронту кинути в Сх. Галичину. АОК. знала боєву вартість українського вояка і ним вислугувалась найбільше. Певне поняття про це дадуть вже хотьби цифри: В Австрії на 1000 мешканців припадає вбитих — із обстий: німецьких 29.1; словінських 27.5; моравсько-словацьких 26.7; чеських 22.5; українських 21.5; румунських 19.2; італійських 18.3; сербсько-хорваць-

¹⁹⁾ О. Кузьма: *Op. cit.*, стор. 42.

²⁰⁾ Взагалі трактат Мончинського про укр.-австр. заговор, як це він признає в одному місци, спочиває на „*rozumowaniu*“. Певно, що розумовання є добра річ. „*Doch Klugheit — як говорив Reineke Fuchs не без рації — ist dem trägen Geist, ein lästiges Gepäck zumeist*“.

ких 17; польських 16.²²⁾. При цьому треба узгляднити, що українські області від вересня 1914 до травня 1915 оставали під московською окупацією а багато східно-галицьких повітів звільнено щойно літом 1917 — отже значний процент українського населення не міг бути австр. військ. властями довший або коротший час притягнений до військ служби. А мимо того в листі втрат Українці займали п'яте місце.

До фантазії що найменше належить рівнож твердження будьтоби УНРада стояла в порозумінню з АОК. і добилась в неї висилки українських полків в Сх. Галичину. Українська парламентарна репрезентація дійсно порушала військ. справу, але не в АОК. а в австр. президента мін. і то аж 22. жовтня (!)²³⁾. „Та з цього — як засвідчає др. К. Левицький — не вийшли ніякі розпорядження ані пересування війська ані жандармів до Львова“²⁴⁾.

І не то що австр. військ. влади не входили з Українцями в ніякі порозуміння а просто ігнорували їх. Ілюструє це вимовно такий виняток із вже цитованого истор. нарису Бобжинського (том II, стор. 13—14). „Австро-Угорщина — пише він — на свою пропозицію завішення зброї і мира“²⁵⁾, що народи входячі в склад монархії самі мають становити о своїй долі. Цісар і австр. правительство піддалися тому присудови. Заряджено отже (сейчас після 20. X. — О. Д.) а потім 2. листопада і урядово оголошено, що національні держави в Австрії утворюють власні армії, що військ. станиці потрібні до перемини війська в нац. армії позістануть на дальше в ціли віддання всіх агенд

²²⁾ Сот. Мончинський є в стані навести (ор. cit. Том II, стор. 182—183) навіть письмо УНРади до АОК., де вичислені всі ті військ. відділи, котрі мусіли бути негайно переслані в Сх. Галичину. „Документ“ цей (не носить ні дати ні підпису) дуже цікавий взагалі а зокрема тим, що УНРада хотіла сама вложити свою голову в петлю. Так прим. вона не домагалася перенесення до Сх. Галичини таких українських полків як 10 піх. (Перемишль); 24 піх. (Коломия); 18 стр. (Перемишль); 1 уланів (Львів), а жадала нібито від АОК. відділів з 31 п. п. (Нодьшебен); 40 п. п. (Ряшів !!); 85 п. п. (Марм. Сигот); 13 п. п. Краків — (краківський „Hausregiment“ !!); 4 кур. польових стр. (Ряшів !!); 6 п. уланів (Ряшів !!), далі батерій з арт. полків 2 (Ольміц); 11 (Гаймашкер); 24 (Будейовіце) і т. д. Бог вість, що хотіла УНРада підпринимати з ряшівськими, краківськими, мадярськими і чеськими відділами і на що вони були їй потрібні. — Мончинський згадує, що документи австр.-української роботи попали в 1918 р. в руки пол. команди і вона видала їх „для заходу“ окремою брошурою п. з. „Documents rutheno-ucrainiens“. Мені не вдалося роздобути тої брошури, а варт, щоб хтось з наших историків розшукав і опублікував її в перекладі. Таких документів як „письмо УНРади до АОК.“ в ній певно знайдеться більше. Не даром видано її „для заходу“.

²³⁾ Великий зрив, стор. 125—126.

²⁴⁾ Пропозиція ця була зроблена спільно з Німеччиною 4. X. 1918.

²⁵⁾ Австрія одержала окремо відповідь 20. X. (т. з. нота Лянсінга).

націон. правительствам, як прим. АОК., доки армія з поля не буде відслана домів. Всі військові в глибині краю і в полі, ці останні по повороті до батьківщини, мають зголоситися у начальників тих творячихся націон. армій, до котрих думають вступити, при чім вільно їм скласти приречення. Акт того змісту одержав вже передтим (!!)

презес Польського Кола у Відні др. Тертіль від міністра війни, з завізванням о визначення делегатів до ліквідації військових справ в Західній Галичині. В звязку з тим др. Тертіль утворив 27. X. Ліквідаційну Комісію, до котрої увійшов Дашинський, Вітос і Скарбек. Комісія та перебрала 30. X. в Кракові військову владу і віддала її ген. Рої“²⁶⁾.

А прецінь не чули ми нігде, щоб австр. військ. влади зверталися з подібним актом чи з подібним зазивом до української парламент. репрезентації, хотяй, як виходить з повищого, це було їх обовязком. Врешті, нічо дивного, що всякі фантастичні історії і „розумовання“ про австро-український заговор знаходять віру серед пол. суспільности, вонаж вірила навіть якийсь час, що Українці вчинили переворот за згодою варшавських пол. міністрів і в порозумінню з директором львів. поліції Райнлендером“²⁷⁾.

Це що до першої тези. Щож дотичить тези про передачу Українцям влади гр. Гуїном і його тайне порозуміння з УНРадою, то ця справа в нашій мемуаристиці так основно прояснена“²⁸⁾, що справді не має зміслу на її розглядання тратити папір та чорнило. Остається особа ген. Пфефера. На те, що він з Українцями вів якінебудь колшахти, не має ні найменшого доказу (хйба може такий знайдеться в згаданих Мончинським „Documents...“). Ген. Пфефер без сумніву був заскочений українським переворотом не менше чим намісник Гуїн. Інше діло, що після обняття укр. влади виголосив він на зібранню своїх старшин промову, в якій завзивав їх вступати до укр. армії. Але які мотиви спонукали ген. Пфефера до цього кроку? От одно місце з його промови (на основі „Курієра Львовск-ого“ з 7. XI. 1918): „Мої панове — говорив ген. Пфефер — незалежно від всього грозить тут (в Сх. Галичині) анархія. Тому належить запобігти, для загального добра, з чисто людських зглядів“ (і вступати до укр. армії — О. Д.). А „Діло“²⁹⁾ з 5. XI. 1918 р. передає

²⁶⁾ Тим збита легенда Білінського будьтоби австр. правительство обурене на самочинне утворення Поляками Ліквід. Комісії з пімсти віддало Українцям владу в Сх. Галичині. З повищого видко навпаки, що австр. правит. само завізвало Польське Коло утворити цей ліквід. орган і визнало його правомочним пол. заступництвом. (Пор. також згадані вже протоколи засідання ради австр. міністрів з 31. X.).

²⁷⁾ Крисяк, ор. cit., стор. 8.

²⁸⁾ Пор. спогади д-ра К. Левицького, д-ра Барана, д-ра Цегельського, ред. Палієва і інших, а зокрема основну працю О. Кузьми.

²⁹⁾ Як перший так другий фрагмент промови ген. Пфефера напечатаний в праці Мончинського. За нею я їх цитую і тому не ручаю за дослівність.

його промову ось так: „Особливо тим панам, що походять з цієї землі, я радивби йти на службу господареві тої землі. Але і ті панове, що не зв'язані з цією землею, не провинилибся проти своєї службової присяги (пор. цитат з Бобжинського, де мова про допускаємість складання приречення — О. Д.), колиб зробили те саме. Зважте панове, інших народностей, що тут є тисячі ваших братів, яким ви фаховим знанням своїх аґенд і цілого апарату можете прийти в поміч“.

Хіба з цієї промови можна зробити висновок, що ген. Пфефер тягнув з Українцями за один гуж? Впрочім це говорив він *post factum*, а як бувби він ділав 1 листопада, колиб йому вірний мадярський і стирійський пробоевий курінь не

заявились були в ночі 31. X. неутральними? Певно, що старий карний вояк бувби ділав згідно з інтенціями (які вони були, це ми знаємо) намісника і свого правительства а не УНРади.

Тому всяке звязування українського листопадового перевороту з австр. інтригою є собі звичайним „розумованем“ основаним або на незнанню або на, скажім евфемістично підтасовці фактів. Ми не перечимо, що австр. інтрига грала в останніх місяцях перед переворотом велику роль алеж її метою було не допомогти Українцям... Те, що Українці осягнули 1 листопада, завдячують не кому іншому тільки власній ініціативі і власній праці.

Під Жериборами

(Фрагмент з офензиви ген. Грекова).

Написав: Олесь Вистренко.

Наша сотня укладалася на нічний спочинок у підніжа якогось сугорбка. Трохи вище нас стояли вкопані наші полеві гармати в силі здається двох батарей. За горбком в кількясотметровім віддаленні йшов фронт. Ми були бригадною резервою.

По півночі мав зачатися наш наступ...

Підложивши під голову хто наплечник, хто хлібник, хто коц або плащ позасипляли ми смачно на якійсь молоденькій конюшинці. Це було в липні або серпні 1919 року.

Збудив нас рев наших найближчих сусідів — гармат. Мабуть не всіх обудили перші вистріли, бо сотня була змучена перекидуванням з відтинку на відтинок...

Наші гармаші звивалися добре. Засипали без впину ворога оловяними галушками. На дворі було ще трохи темно...

По довшім, безвпиннім, барабаннім нашим вогнім заалармовано нашу сотню...

Фронт жив... Скоростріли читали ранню молитву переривану проклинами громів... Сварилися оловяними язиками Манліхери... Счинився галас, рев — правдива бойова вакханалія...

Наша сотня дістала наказ скріпити фронт. Чети виступали одна за другою з початку голим полем повз нашої артилерії, а по той бік узгір'я зійшли ми стрілецьким ровом (Лявфграбен'ом) на долину, в котрій розкинулося село обабіч залізничного шляху. По дорозі стрічали ми ранених, що відступали з поля бою. Ранений хор. Винничук сказав мені, що його сотня розбита. Він дістав був наказ заняті сусідній лісистий горбок і там в ночі негайно по занятті запалити вогонь, котрий був би орієнтаційним середником для нашої артилерії замість ракет, яких ми не мали... І справді він — хор. В., — був заняв горбок, розпалив вогонь, одначе з ліва не дістав лучби, бо сусідні наші сотні не заняли визначених їм пляном позицій і він, ді-

ставши з лівого боку вогонь, зі стратами мусів відступати. Пророкував, що і нам не буде весело тимбільше, що йдемо в наступ у день. Бо й він двічі наступав і таки мусів відступати...

Вже добре розвиднілося, як ми пробігаючи поміж хатки одинцем прибігли під насип, котрим йшов залізничий шлях... Відкілясь з'явився коло сотні бригадіер от. Дудинський...

Ворожий скоростріл сік по залізничному шляху. По другому боці шляху був троха мочароватий терен, за ним зачиналося узгір'я, на яке ми наступали... Через мочари йшла одна стежка... От. Дудинський заохотивши нас дав наказ наступати на узгір'я...

Ворожий скоростріл сік як навіжений... В перервах часу, як вистріляв він одну серію набоїв, вискакували ми роями через насип, пробігали залізничний шлях і гусаком бігли-летіли стежкою... Кулі шершеняли жужжали зі всіх боків та хляпали біля нас в мочари пощмокуючи досадно... Чи були по нашій стороні якісь втрати в людях, не знаю...

От ми вже щасливо перебігли мочари, вже опинилися на твердшій терені, на полі... Он картопля, збіжжа, кукурудзи... На межах видно куці, дерева. Ми вже легковажимо собі ворожий скоростріл, хоча він без уговку січе зліва на нас (казали: з якогось помосту, що зробили нарочно для нього на якимсь високім дереві)...

Приходить наказ звернутися фронтом в ліво — у напрямі на скоростріл — і готовою в той спосіб з гусака повсталю розстрільною наступати... Йдемо... Я йду якоюсь бульбою, опісля зникаю в кукурудзах. Нараз чую легкий стогін... Гадав, що може хтось з нашої сотні вже ранений... Йду на той стогін... Трохи на право вскіс... На землі лежить у вишиваній сорочці — це відразу впало в очі — наш молоденький стрілець — може підстаршина. — Губи спалені горячкою, блюзки ані криса я не завважав... Питаю, з котрої сотні — каже

і називає команданта. Ранений! В ноги і руку. Хочу забрати його з обстрілюваного і zagrożеного терену, хочу кликати когось з розстрільної (санітетів близько чи взагалі не було) та нести його взад... Він не згоджується. „Товариші, — каже — йдіть вперед, най вам Бог помагає, мене лишіть!, я й сам, як годең буду, дам собі раду, лиш ради Бога не пустіть ворога, бо полону дуже боюся“... Я мимо його спротиву кличу товарища (це все трівало хвильку), але ранений рішучо не хоче, щоби ми ізза нього лишали розстрільну, кажучи: „ви не маєте для мене часу, йдіть вперед.“ — Ми дійсно не мали часу на переконування його. Побажали йому швидкого видужання і пішли дальше в наступ...

Його погляд та його памяті важні, повні самопосвяти слова нераз опісля пригадувалися мені... Чи ми не мали героїв?!...

Наш рішучий наступ зломив і збентежив ворога. Скоростріл занімів... Наші хлопці з окликом „Гурра, Слава!“ кинулися бігом. Ворог втікав... В межичасі наші гармати перестали стріляти, бо булиб нас побили...

Ми щераз змінили напрям розстрільної так, що наше ліве крило мусіло зробити півколо і уставившись фронтом до втікаючого ворога пігнали за ним... Околиця була лісиста... По якимсь часі ми ввійшли до сусіднього також в ярі розкиненого села. Наш наступ був такий несподіваний, що ворог не мав часу звинути телефонічної лінії, а навіть залишив амуніційні артилер. вози і не ставлячи найменшого опору так десь зник, що здавалося, наче перед нами нема жадного ворожого фронту... А все таки добре шукаючи за слідом ворожої розстрільної зауважив я, як ген на горбку (там горбок за горбком — хвилястий терен) за селом поміж збіжжам втікало кількох ворожих кавалеристів ведучи коней за поводи... Так і видно було, як вони що хвиля оглядалися та підганяли в гору коней, щоб чимскорше зникнути на другому боці сугорба...

Одна наша місцева старенька бабуся показала нам у себе в хаті недожінчене снідання ворожих телефоністів, а сама радіючи нашою побідою почала витаскувати з комори укритий там хліб та квасне молоко, яке тримала для „своїх як вернуть назад“...

Дід Опанас

Присвячую найстаршому воїнові Козацького Загону
ім. Гонти.

Написала: *Ірина Шмігельська-Климевич.*

I.

Уже другий день стоїть дід Опанас біля колодязя. Витягнув ведро студеної води, поставив на цямбрині три бляшані кубки й дивиться на куряву, що збилась над полями. Шляхом, попри хату діда Опанаса переходять відділи українського війська. Минулого дня їхали обози, цілу божу нічку котилися гармати, а сьогодні вранці стали йти піші.

На дворі була спека. Горячі струї сколіхували повітря, пахла розжарена сонцем земля, шуршали зілля, коливались трави, гули на квітах рої пчілок. Над ізмаргадом розпаленої землі прозорилось небо голубим хрусталем.

Стоїть кремезний дід біля колодязя, присловив очі жилавою рукою. Онде на полі знялася курява, клубами котиться вузькою доріжкою. Щось проблискує, сіяє крізь порошний серпанок, щось мигтить і грає у соняшнім промінню. Проміж лани пахучої гречки, проміж хвилясті вівси й ячмені у сталевих, лискучих шеломах машерує добірне українське військо. Минули вузьку, полеву доріжку, скрутили на широкий битий гостинець й рушили шляхом, що вів на Тернопіль.

Рівномірним кроком машерують сотні, скриплять ковані вози, тупотять коні, відділ їздців замикає похід. Переходять попри дідову криницю. Що за диво — ні один не вибігає з рядів. Хоч як помучені, засмалені обличча, вуста счор-

нілі, потріскані від спеки, хоч піт струйками ллється з під шоломів, ні один не біжить напитися водиці.

Стоїть сивий дід, дивується незмірно. Жалко йому стало. Вода у криниці свіжа й здорова, так чогож минають його колодязь. Та ні! Озвалась на переді трубка, два їздці пігнали на зади кольони, ще кілька кроків, ще один рух — і курінь станув.

Постій! Позіскакували кінні, порозбігалися піші, збитим гуртом оточують діда, вітають:

„Дай Боже вам здоровля, що викопали криницю“.

Поросхапували кубки, черпають воду лискучими шеломами; радіє дід і тягне ведро за ведром. Вмити поумивали хлопці запорошені лиця, візники стали поїти коні, кухарі взялися кінчити обід. Не минуло й богато часу, а стрільці заїдали уже смачний борщ, закушуючи окравцем житнього хліба.

Дід Опанас сів собі на камінь, у тіні липи, що росла при дорозі. Біля нього примістився молодий хорунжий.

„Скажіть мені діду“, спитав хорунжий, „чи богато з вашого села служить у війську“.

„З нашого села ніхто тепер не служить“ відказав дід.

„Зимою була у нас бранка. Взяли трохи хлопців до війська, але на весну прийшли вони домів. Казали, що відпустили їх“.

„Ага!“ воміхнувся іронічно хорунжий.

„Мали ми таких. Дістали нову обуву, ще й одержу зафасували, дістали добрий кріс у руки, але пожитку з них не було. Трапилася перша ліпша нагода, кинули кріси в рови а самі до дому. Добре, що нові чоботи взяли“.

„Тепер горячий час“, відповів дід. „Надходять жнива й робітник потрібний в полі“.

„А хто робив за Австрії, як цісар кликав в бій. Жінки давали собі раду несогірше мущин, а навіть більше робили, бо й дома поралися і поза хатою працювали. Але для цісаря не жаліли ми нічого, ні майна, ні худоби, ні рідної дитини“.

„Гей! Ге!“ покивав головою дід.

„Оце ви паночку правду кажете. Билися ми за Австрію, за чужу державу, а за свою то нема кому постояти. Хлопці у нас як дуби, як горіх здорові, викормлені медом і подільською пшеницею, добрі до роботи, перші до забави, а до кріса саме під міру. От по інших селах служать при війську, а з нашого села, паночку, ні один“.

„Видно, нема свідомости у вашому селі, не розумієте ваги великої хвилі, не користаєте з нагоди, на яку століттями треба було ждати. Ось — гляньте діду на нашу частину. Це Козацький Загін ім. Гонти, пробоевий курінь першого корпусу. Ніюдин з них не кинув ще кріса у жито, ніюдин не утік із поля бою, ніюдин не пігнався нічою до дому. Славні хлопці, загартовані як криця, випробувані в боях, повні любови до рідного краю. З такими не страшно хочби до пекла“.

„З яких сторін ваші стрільці?“

„Найбільше їх з околиць Жовкви, Городка, Бережан і з під Львова. Під Куликовом увійшов станиславівський курінь у наш склад. Є в нас й хлопці з Великої України, бо у Києві формувався наш загін і звідтам вирушив на допомогу у Львів“.

„Чув я про вас, мій любий пане. Дивлюся на ваші лискучі шоломи й радію душею, що вас ніні бачу“.

„Оці шеломи прислала нам дивізія в нагороду за бої під Городком. Там перервали ми ворогам получення, перейшли залізничий тор і злучилися з Січовими Стрільцями“.

„Бачив я, пане, Січових Стрільців. Славне військо. Наші дівчата співають стрілецькі пісні“.

„У поляків дівчата служать при війську; жіноцтво їх творить цілі куріні. Раз під Сокільниками біля Львова заступили нам дорогу польські легіоністки. Були у військовоному уборі та збрुї, певні себе й хоробрі. Йшли розстрільними від сторони Львова, падали покотом від наших куль, а мимо цього не здались. Відбили ми цей бабський наступ, але ні одна не далась взяти живою у полон“.

„Як гарно розказуєте, мій любий пане. Жаль давить серце, самі очі плачуть. Ох, коби то всі вхопили за зброю...“.

„Не творилиби ми сьогодні задньої сторіжжі“, перебив хорунжий, „а булиб пробоевим курінем, як бувало й досі“.

Хорунжий встав.

„Прощавайте діду! Вже трубка грає, час мені в дорогу“.

І справді в таборі почався рух. Візники стали запрягати коні, кухарі наповнювали кітли водою, стрільці мили свої шальки й ховали ложки в халяви. Не минуло й чверть години а курінь стояв уже в поготівлі. Ще лиш старшини обїздили сотні, ще кілька приказів, коротка команда й курінь рушив з місця. Ще хвиля й лишився лиш пил на дорозі, а й той розвіявся небавком як дим.

Дід остав сам. Нахмутив густі брови, впялив сиві очі в біленькі хати, що розложилися праворуч дороги. Слова хорунжого запали в його душу, глибоко вілися в дідове серце. Важке зітхання вирвалось з грудей.

„Ні один“, промовив дід Опанас, а подільський вітер підхопив слова й поніс далі на своїх крилах проміж рожеві лани гречки, проміж пахучі вівси й ячмені, проміж хвилясті ряди пшениці.

Ні один — шепотів вітер дрімучим збіжжам, ні один — повтаряли коливаючі трави, ні один — підхоплювали малі сверщки, ні один — зітхало широке Поділля.

II.

Повновида молодиця стояла біля печі. Омашувала солониною гречану кашу, ладила вечерю для домашнього гуртка.

„Ну й бариться чомусьто Микола“ зітхнула молодиця і глянула крізь відхилене віконце на двір.

„Сідайте тату до стола, вечеря готова“.

Дід Опанас перехрестився тричі та сів на лаву під образами. Біля нього примістились два чупурні хлопці, молоді парубчаки, чорняві як мати, здорові як тури. Взяли зі стола дві новенькі ложки й не чекаючи на діда стали заїдати, а їли так смачно, що аж вуха їм ходили й у роті тріщало.

„Куди пішов Микола“, запитав Опанас.

„Пішов у поле й досі не вернув. Оце присікалися до нього вояки, щоби повіз їм підводу у містечко. Казали, що їхні коні помучились“.

„Ну і що Микола...“ питав дід невістки.

„Микола збрехав, що піде на пасовисько та приведе коні. Не вернув і досі. Стрільці не дочекалися, запрягли свої та поїхали“.

Дід мовчав. Перестав їсти й насупив брови.

„Чи не слабі ви тату?“ запитала невістка.

Дід не відповідав. Молодиця подивилася пильно на старого і здвигла плечима.

Відчинилися двері і в хату війшов присадкуватий, невисокого росту чоловік. Був це Микола, син Опанаса.

„Ой наїлися військові коні мого вівса“ почав ще з порога. „Промикали й прорідили увесь. Як ішли дорогою, так і скубали на обі сторони“.

Газдиня поставила на стіл дерев'яну ложку. Микола сів за стіл і розпогодився.

„Казав мені Гринько“, говорив господар, „що за рікою бачили ворожу стежу. Не хочу зле ворожити, але в ночі, а найдалі завтра будуть у селі“.

„А чому ти, Николо“, перебив Опанас, „не повіз військової фіри у містечко? Це-ж не далеко. Ще перед вечором вернувбися до дому.“

„Що вам тату“ задріботала швиденько молодиця. „Наші коні потягнуть тяжкий віз а військові підуть собі таки так за возом?“

Микола всунув у рот добру порцію каші й не поспішаючи попив квасним молоком. Відтак глянув з усміхом на старого батька й промовив звільна, цідячи слова.

„Ще не знаємо, чи не казалиби дальше їхати...“

„То й поїхавби“, відповів Опанас. „Дають другі своє життя, то й ти пари коней не жалій. І так стидно перед другими. Хлопи як дуби, а сидять дома...“

На хвилю стало тихо. Парубчаки зникливі і потупили очі. Микола перестав їсти і держачи у воздуху ложку глядів здивовано на свого батька. Моторна молодиця не дала нікому прийти до слова, присілася до стола і задріботила:

„Старі ви, діду, та й старий розум у вас. От усіх порозганялиби ви з села. А хто дасть раду в полі й дома, тепер — коли землі в нас багато“.

„А так“, озвався дід Опанас. „Поділилися панськими ланами, багатирі ви тепер. Дивіться лишень, щоб задержали цю землицю, щоб не доложили до неї ще й своєї кєрвавиці“.

Голос діда кріпшав. Устав від стола і стояв серед хати високий, кремезний, сивим волосом досягав майже стелі. На чолі понабігали грубі морщини, жилаві руки стиснулись в кулаки, сиві, сповзлі очі заіскрились вогнями.

„Опиханого хочете!“, гримнув старий дід і вдарив твердим кулаком об стіл. „Опиханого хочете!“. Гуркнув дверми і вийшов з хати.

III.

Швидко перелинув рожевий день, розстав у темряві, що плила з лугів. Запала ясна, місячна ніч, сріблиста як мла, німотна як тїнь.

Селом, здовж потока, попід кругі верби йшов дід Опанас. На плечах ніс клунок, у руках ко-стур. Йшов твердим кроком, вузькою доріжкою, у напрямку шляху, що білів серед піль.

Довкруги було тихо. Не прокидався вітрець, не ворушився ні один листок. Розкішно зітхала подільська земля, тепла від сну, вохка від роси. Примеркли вогні в селянських хатах, заснули спокійно утомлені люди.

Минув дід Опанас дрїмаюче село й вийшов на широкий, битий гостинець. Станув на роздоріжжі, оглянувся довкола.

„Господи! Як гарно...“.

Біліють в місячній світлі хати, сріблиться баня старої церковці. Віє теплий вітер, сонно шепчуть верби, плеще й шумить вода у потоці. У безкраї стелиться далекий шлях, біліє неначе чумацька дорога.

Подивився дід на рідне село, здіймив сиву шапку, низько поклонився.

„Спить спокійно добрі люди! Піду я старий боронити край. Хай не показують на нас пальцями, хай не сміються другі села, що ніюдин не пішов від нас — ні один.“

Перед дідом стелиться широкий шлях, біліє далека-незнана дорога.

І пішов дід цим шляхом. Пішов голоситись до козацького загону. Пішов рятувати честь села.

Кубанські клейноди за кордоном

Написав: Полковник *Сергій Федоров*.

(Докінчення).

Клейноди переглядали та провірювали, поперше 16 вересня 1922 р., подруге 21—22 липня 1930; при тому, у присутності двох сербських старшин, складено акт:

„12 скринь з військовими клейнодами та майном кубанських воєнних частин знаходяться в схороні Картографічного відділу Географічного Інституту у доброму, сухому помешканні, яке має добрі запори та залізні мережі на вікнах.“

При зовнішньому огляді встановлено, що одна скриня залізна, запаяна, а решта скрині деревляні, добре забиті гвіздками та обтягнуті залізними обручами. Все в доброму стані, лише на деяких перетерлися канати та оббилися печатки.

Першим відкрили деревляну скриню ч. 1; в ній були канцелярське майно та справи Думи орденна „Хреста Спасіння Кубані“. Орден цей був встановлений в 1918 р. Кубанською Краєвою Радою (Установче Зібрання), мав 4 ступені, нагороджені ними користали з великих привілеїв.

Скриня ця була переозначена на ч. 9.

В скрині ч. 3. знайдено: 21 прапор Війська вірних козаків запорожських, чорноморських та полкових.

15 курінних прапорів та прапорців.

1 насіка (палиця) Наказного Отамана Куб. Коз. Війська, 2 копії телеграм Наказного Отамана Воєнному Міністрові та Намістникові на Кавказі,

6 докладів Воєнного Міністра з резолюціями імп. Миколи II.

Скриня ч. 2: Велике срібне блюдо з написом „Кубанци“ та солонка до нього.

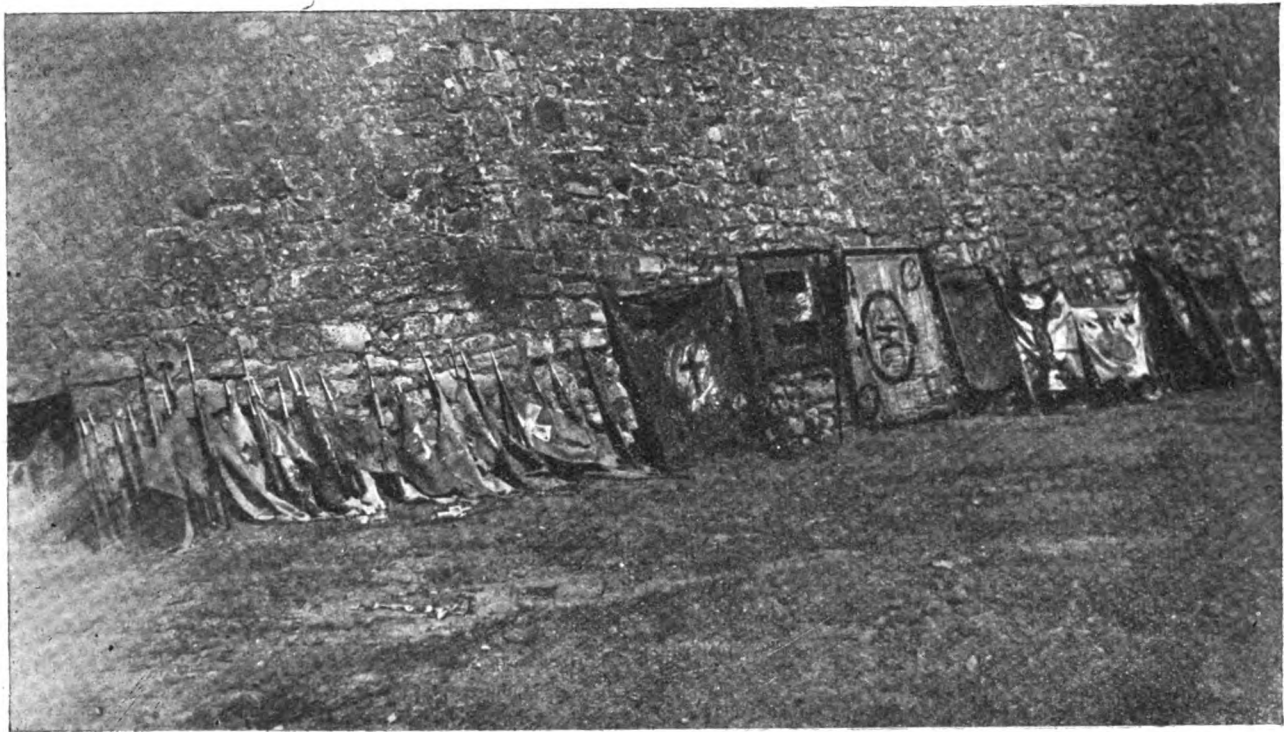
Срібне блюдо від міста Єйска з солонкою.

Срібне блюдо з написом „Чорноморському Війську від Катерини II“ 1792 р. 13 липня.

Срібне блюдо Війську Чорноморському від імп. Олександра I.

12 срібних сурм з орденом св. Юра.

4 срібні юрївські сурми за турецьку війну 1877/78 р. р.

Кубанські козацькі прапори на просушці. Зліва курінні запорожські.

12 срібних юрїївських сурм Гвардейського дивізіону.

1 пернач Військового писаря.

18 малих перначів.

5 великих перначів.

2 великі булави.

14 малих булав.

1 булава Наказного Отамана графа Сумарокова-Ельстона.

Прапорець 2-го Кубанського кінного корпусу.

Скриня ч. 4.: 29 курінних прапорів та прапорців запорожських; прапорець Наказного Отамана; срібна сокира.

15 коробок з негативами знімків регалій.

Скриня ч. 6.: 5 курінних прапорців; 18 Військових та полкових прапорів.

Скрині ч. 1. залізної, з Військовими грамотами, не відчинювано, також і скрині ч. 5 зі срібними запорожськими литаврами та мармуровою таблицею Військового Штабу з написом відзначень полкам, батальонам та батареям. Речі в цих скринях зіпсуватися не могли.

5 дальших скринь обсягували майно військових частин: 3 скрині куб. гвардейського дивізіону 1 — Катеринодарського полку, 1 — Іманського полку; їх не оглядали, бо не було представників цих частин.

Все майно було згідне з описом, складеним Військовим Штабом у Катеринодарі, який знаходиться у Голови Делегації.

Клейноди просушено, провітрено, сфотографовано, після чого складено на свої місця та пересипано нафталіною проти молів. Скрині знов забито, обтягнуто залізними обручами та перев'язано мотузами, на котрі накладено печатки: Голови Делегації генерала П. И. Кокунька (ініціали „П. И. К.“); начальника куб. походного Штабу

полковника М. К. Саламахина („М. С.“) та члена Делегації полковника В. П. Білого („В. Б.“).

Видко було, що в Катеринодарі клейноди складали наспіх, безсистемно, половина прапорів немала чохла, через що деякі з них, зокрема старовинні потерлися при переїздах, а на дні скринь було багато дрібних шматочків від прапорів.

По спису знаходяться там такі клейноди:

Військові прапори:

1. Великий білий прапор з чорними орлами та написом „За віру та вірність“ Чорноморського Війська, 1788 р.

2. Білий прапор з чорними орлами та написом „За віру та вірність“ Чорноморського Війська 1792 р.

3. Жовтий прапор з написом „Благодать оному“ 1801 р.

4. Білий прапор з чорними орлами та написом „За хоробрість при переправі через Дунай в 1828 р.“ (Буджацько-Азовського Війська).

5. Білий юрїївський прапор Чорноморського Війська 1843 р. з написом „За п'ятидесятилітню вірну, усердну, та хоробрими подвигами ознаменовану службу“.

6. Великий юрїївський блакитний прапор Чорноморського Війська з написом „За хоробрість, примірну службу у війні проти французів, англійчан й турків у 1853—55 р.“ з 1856 р.

7. Такий же синій прапор з 1856 р. Азовському Війську.

8. Великий блакитний юрїївський прапор з написом „За Кавказьку війну“ з 1864 р. Кубанському Війську.

9. Білий юрїївський прапор з написом „За визначення у турецьку війну 1877—78 рр.“ а під орлом „1696—1886“ Кубанського Війська.

10. Малиновий великий юрїївський прапор з написом „На память 200 лїтнього існування Куб. Коз. Вїйска“.

Малі курїнні прапори:

- 1) 4 ясно-рожеві з білим хрестом, зіркою, сонцем, сявом та написом „За віру та вірність“.
- 2) Білий атласний з рожевим хрестом, блакитною зіркою, на котрій нашитий білий хрест.
- 3) 10 світло-зелених, з чорним хрестом на зірці та написом „За віру та вірність“.
- 4) 5 темнозелених з білим хрестом, який у середині рожевий.
- 5) 5 яснозелених з блакитним хрестом.
- 6) 5 яснозелених з рожевим хрестом.
- 7) 5 яснозелених з зіркою, білим хрестом та написом „За віру та вірність“.

Полкові прапори:

- 1) Хоперського полку — стрілецький трехвістний прапор з 1738 р.
 - 2) 14 білих прапорів Чорноморського Вїйска, з 1801 р., з рожевим хрестом по середині.
 - 3) 6 зелених з рожевим хрестом — Чорноморського Вїйска з 1803 р.
 - 4) Прапор Дунайського Вїйска за переправу через Дунай 27 травня 1828 р.
 - 5) Прапор 1-го пішого полку Чорноморського Вїйска, з 1830 р., з написом „За відзначення 20 травня 1828 р. при розбитті турецької флотилї під Браїловим“.
 - 6) Прапор 9-го полку Чорноморського Вїйска, з 1830 р., з написом „За відзначення при добутті крїпости Анапи в день 12 липня 1828 р.“.
 - 7) Такий же прапор 5-го пішого полку Чорном. Вїйска.
 - 8) Прапор 1-го кінного полку з написом „За відзначення у Перську та Турецьку війни у 1827, 1828 і 1829 р.“ — з 1831 р.
 - 9) Прапор 5-го кінного полку з написом „За відзначення у Турецьку війну в 1829 р.“ — в 1830 р.
 - 10) Прапор 3-го пішого баталїону Вїйска Чорноморського, з 1845 р.
 - 11) Юрїївський прапор 22-го кінного полку Кубанського Вїйска з написом „За відзначення при покоренні Кавказу в 1864 р.“ — з 1865 р.
 - 12) Юрїївський прапор 11-го кінного полку Куб. Вїйска з написом „За відзначення в Турецьку війну, в ділах проти горців в 1828—29 р. і при покоренні Кавказу в 1864 р.“ — з 1865 р.
 - 13) Юрїївський прапор з написом „1874 р. 1-му Хоперському полку за відзначення в Турецьку війну в ділах проти горців в 1828—29 р. і при покоренні Західного Кавказу в 1864 р.“.
 - 14) і 15) Звичайні прапори невідомих частин.
- Прапорці:
- 1) 2 прапорці Хоперського полку з 1738 р.
 - 2) Ясно-зелений прапорець зі св. Юрїєм Побідоносцем та написом „Сей рапирь сдѣланъ куренемъ Ирклевскимъ за атамана Семена Письменнаго въ 1770 году“.
 - 3) Блакитний з узорами та св. Юрїєм Побідоносцем, хрестом, півмісяцем та зіркою з напи-

сом: „Сдѣланъ рапирь сей за атамана Прокопа Кабанця куреня Брюховецького въ 1770 году“.

4) Синій Кошового Отамана Захара Чепїги зі срібною булавою, орлом та написом „1791 годъ, Держави благочестивейшія... Захарїя Алексѣевича Чепїги, сдѣланная въ 1791 году апрѣля 26 дня“.

5) Такий же Отамана Чепїги, з орлом та мідяною посрібленою булавою, з написом „1791 годъ“.

6) Синій Кисляківського куреня, з орлом.

7) Білий з мідяною булавою та хрестом Бужацького Вїйска.

8) Білий з написом „За віру та вірність“ 1792 р.

9) Два зелені шовкові.

10) Протовганської паланки з червоного холсту, з хрестом, півмісяцем та зірками.

Клейноди:

1) Булава Наказних Отаманів срібна, позолочена, з деревляною ручкою.

2) Пернач Вїйськового Писаря металевий, з копїєм та золотою насїчкою.

3) Дві великі мідяні булави, золочені.

4) 14 булав малих мідяних золочених.

5) 5 перначів паланочних полковників срібних.

6) 18 малих курїнних перначів.

7) Печатка залїзна кругла, на нїй запорожський козак зі списом, рушницею на плечі та написом „Печать славного вїйска Запорожського низового“.

8) Мала мідяна пѣчатка з написом „Печать куреня Платнировскаго“.

9) Великі срібні литаври.

10) Дві великі срібні кінні сурми.

11) Печатка велика яйцевидна залїзна з фігурою запорожського козака, який тримає в правій руці прапор з хрестом, а в лївій рушницю, з написом „Печать коша войска вѣрныхъ казаковъ“.

12) Така ж печатка з написом „Печать коша вѣрныхъ казаковъ Черноморскихъ“.

13) Печатка мідяна мала з написом „Печать коша войска вѣрныхъ казаковъ“.

14) Така ж мала залїзна печатка з написом „Печать коша вѣрныхъ казаковъ Запорожскихъ“.

15) Дві копїї з цих печаток.

16) Печатка Дунайського козачого вїйска.

17) Мундир імпер. Олександра II.

18) Блюдо срібне визолочене з написом „Даръ Екатерины Великой Войску Черноморскому 1792 года юля 13 въ Царскомъ Селѣ чрезъ Войскового судью Антона Головатого“.

19) Велика срібна золочена солонка з орлом та оздобами.

20) Шабля Кошового Отамана Антона Головатого.

21) і 22) Грамота на цю шаблю, дар цариці.

23) і 24) Мундир Намїстника на Кавказї Велико-го Князя Михайла Миколаевича з шаблею.

25) Сошка під рушницю та подвійна сокирка.

Імператорські грамоти:

1. Катерини II з дня 30 червня 1792 р.

2. „ з дня 1 липня 1792 р.

3. Накази Павла I-го 7 лютого 1799 р.

4. „ 13 лютого 1799 р.
5. „ 6 березня 1799 р.
6. „ 22 травня 1799 р.
7. „ 27 червня 1799 р.
8. „ 5 серпня 1799 р.
9. „ 3 листопаду 1799 р.
10. „ 15 листопаду 1799 р.
11. „ 22 грудня 1799 р.
12. „ 6 лютого 1800 р.
13. „ 17 квітня 1800 р.
14. „ 21 квітня 1800 р.
15. „ 1 серпня 1800 р.
16. „ 3 листопаду 1800 р.
17. Грамота Павла I-го 16 лютого 1801 р.
18. Грамота Олександра I-го — 13 травня 1803 р.
19. Його ж Наказ з 9 березня 1815 р.
20. Грамота Миколи I-го з 10 жовтня 1843 р.
21. Його ж з 1 червня 1844 р.
22. „ 15 березня 1845 р.
23. Рескрипт Олександра II-го з 16 грудня 1848 р.
24. Грамота 26 серпня 1856 р.
25. „ 26 серпня 1858 р.
26. Рескрипт 24 червня 1861 р.
27. Грамота 12 червня 1864 р.
28. „ 25 березня 1867 р.
29. „ 30 серпня 1880 р.
30. „ Олександра III-го 28 грудня 1889 р.
31. „ Миколи II-го 19 липня 1896 р.

Примітка: Кубанська канцелярія. Београд. Неманьина, ч. 20, має світлинні з прапорів, знаменців та грамот. Альбом 30 × 35 смт. зі 110 фотографіями коштує 400 динарів. Озаремі фотографії розміру 9 × 12 — 2 динари, 13 × 18 — 6 дин., 18 × 24 — 15 дин. без пошт. парельєки. При замовленні треба вказати назву та число (по опису), та чи в одного боку світлинну в альбомі чи з обох.

Прапори частин кубанської дивізії.

Регалії й тепер перебувають в тих же умовах. В один час піднято питання про перевіз регалій до Чехословаччини з огляду на те, що Прага в 1922—28 р. була духово-культурним центром кубанської еміграції, а влада республіки була охоча дати кошти на перевіз клейнодів та утримання старших членів Делегації. Свого часу кубанський уряд дав відповідні кошти й визначив по 100 франків добавного членам Делегації, але незабаром делегація опинилася без коштів, лише уряд Югославії видає членам Делегації невеличку інвалідну пенсію. Перевіз не відбувся з огляду на те, що Білгород є осередком військової кубанської еміграції, отамана та штабу, а крім того впливали й моменти політичні.

З інших історичних цінностей Кубанського Війська перебуває закордоном булава Кошових та Військових Отаманів запорожських та чорноморських. Після усунення кубанцями в 1917 р. експозитури російської влади тимчасового уряду на Кубані, козаки обрали собі вільно першого Військового Отамана; з цієї нагоди відновили й обряд помазання Отамана на голові грязюкою при врученні йому булави прилюдно, на історичній площі Катеринодару. Помазання робив член Делегації проф. Щербина, Отаманові ж вручено історичну булаву Кошових Отаманів, а булаву Наказних складено до музею.

Далі при кожному новому обранні Отамана йому вже передавано цю історичну булаву. Вона є зовсім проста — металева з перехрестям, на горі продовгуватого яблука, вороняно-сталевій барви з ручкою около пів метра довгою, з чорного дерева; цінність її головно історична.

При зреченні з отаманства ген. Букретова 18 квітня 1920 р. після того, як він здав кубанську армію більшовикам, булаву цю перебрав голова куб. уряду іженір Іванис, який по конституції Кубані став замістником Отамана й повинен був до місяця перевести вибори нового Отамана. Однак цього він не зробив та й сам відїхав з Криму, де опинилися рештки кубанців. В осені 1920 року виявилася конечна необхідність, з політичних міркувань, обрати кубанського Отамана хоч би й революційним шляхом.

Куб. Рада (крим.) ухвалила добути отаманську булаву у п. Іваниса, який перебував у Грузії; це було поручено зробити ген. Попову при допомозі автора цих рядків; американський воєнний міноносець мав доставити їх до Грузії та вивезти їх звідти, він вже відплив з Царго-

рода до Криму як сталася кримська катастрофа й усі кубанці опинилися в Греції на острові Лемносі.

Там і вибухла „революція“, кубанці звинули замітника п. Іваниса полковника Виннікова з отаманського замісництва й обрали, по історичному запорожському прецеденту на еміграції, нового кубанського Отамана генерала Науменка.

Однак булави не було, лише потім у Югославії ствердили, що Іванис, боячися за булаву, передав її на охорону ще в Криму отаманові Таманського відділу (повіту) полковникові Костеві Бережному; дружина його Анастасія Маркеловна зашила булаву у шкіру й таємно її стерегли, переховували й вивезли закордон, стративши з за цього всі свої речі.

В Югославії у полк. Бережного робили трус, шукаючи булави, але він попереджений заздалегідь передав її урядовцеві Шевченкові. Останній відмовився повернути булаву, мовляв вона належить полк. Виннікову, тоді потайно булаву викрадено, а натомість поміж речі п. Шевченка вкладено, зашиту у ту саму шкіру, деревляну палицю.

Історичну ж булаву, за письменним розпорядженням п. Іваниса 29 листопада 1926 р. передано польському воєнному аташе у Білгороді майорові Грабському, під росписку. Відіслана в дипломатичній пошті до Варшави, вона перебуває там в сейфі, нажаль окремо від усіх кубансько-запорожських клейнодів, з якими вона перебувала більш як сотню років разом у Катеринодарі.

З інших кубанських полкових клейнодів, які вдалося захоронити від знищення більшовиками та вивезти закордон, кілька штандартів та прапорів перебувають при кубанському гвардейському дивізіоні. Частина їх була вивезена з чорноморського побережжя, після здачі армії, з рештками полків, інші привезли козаки повстанці та біженці потім до повстанчої Армії Відродження Кубані генер. Ростикова та до Криму.

Тепер вони є власністю військових частин кубанської козачої дивізії, кадри якої перебувають в Югославії, де переховані в окремій кімнаті, а саме:

1) Штандарт юріївський Чорноморського гвардейського дивізіону — за битву під Ляйпцігом в 1813 р.

2) Юріївський штандарт Кубанського гвардейського дивізіону — 1911 р.

3) Штандарт Терського гвардейського дивізіону.

4) Ювілейний малиновий прапор 1-го Хоперського полку, з ювілейною лентою (1696—1896 р.) та юріївським хрестом і темляком.

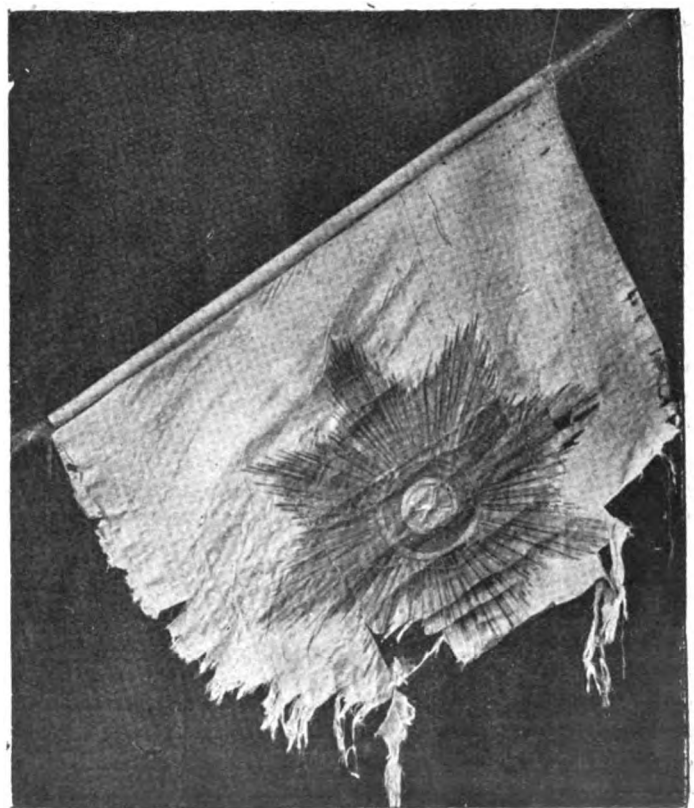
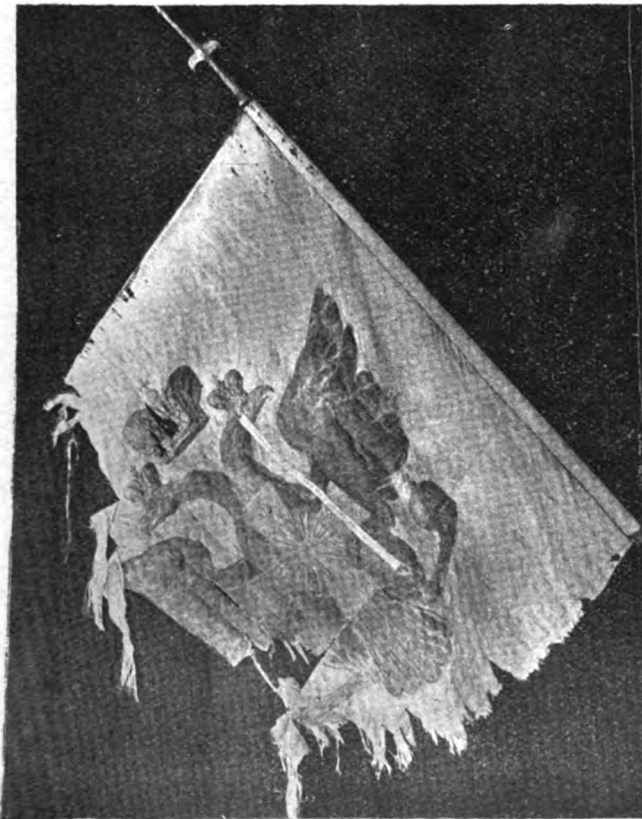
5) Юріївський штандарт 1-го Запорожського полку імені Кошового Отамана Сидора Білого, за розбиття турецької флотилі.

6) Юріївський штандарт 1-го Полтавського полку.

7) Прапор юріївський 1-го Кубанського полку.

8) Юріївський штандарт 1-го Таманського генерала Отамана Безкровного полку.

9) Ювілейний прапор 2-го Хоперського полку, юріївський.

Військовий прапор Коша вірних козаків дарований 1788.

- 10) Юрїївський прапор 2-го Кубанського полку.
 - 11) 2-го Таманського полку (звичайний).
 - 12) Юрїївський штандарт 2-го Запорожського (б. Єйського) полку.
 - 13) Юрїївський прапор 2-го Лабинського полку.
 - 14) Прапор (звичайний) 2-го Іманського полку.
 - 15) Юрїївський прапор 2-го Куб. пластунського баталіону „за геройську оборону Севастополя в 1854/55 рр.“.
 - 16) Прапор (звичайний) 3-го Куб. пластунського баталіону.
 - 17) Прапор 6-го Куб. пластунського баталіону.
 - 18) Рештки прапору незнаної частини.
- Більша частина полкових та баталіонових прапорів, як видно, безслідно загинула в боротьбі 1918—20 рр., зокрема загинули інші полкові

клейноди, головні юрїївські срібні сурми, яких мали чимало як кінні полки так і пластунські баталіони та батерії; все це були бойові винагороди чорноморцям, лінейцям та кубанцям. Цілком можливо, що деяка частина з них захована населенням Кубані, як це вже мало місце в 1917—20 рр.

В кожному разі існування старовинних клейнодів закордоном та полкових прапорів, у великому ступні спричиняються до того, що кубанська еміграція, в головній частині військова відчуває себе компактним тілом певно звязаним і з Отаманським центром і з кадрами військових частин.

Перебування кубанців закордоном затягнулося. Дні течуть за днями, рік минає за роком, але певно віриться, що козаці клейноди ще піднесуться знову з гордістю — над козацтвом у всій своїй красоті.

Шість тижнів в денікінській полоні

Спомин.

Написав: *Володимир Струць.*

Переїшовши 17 липня 1919 року за Збруч, станула Українська Галицька Армія до боротьби з новим наїздником на Україну, більшовиками. І знов станули вірні Сини України в одну лаву і гнали червоних Москалів побідно до Києва. Та в хвили, коли здавалося, що Україна вже майже скинула зі себе чуже ярмо, тоді новий ворог вступив на українські землі. Цим разом наступали білі Москалі, не менше грізні від червоних.

В той час я служив при 8 бригаді Укр. Гал. Армії, як командант сотні в куріні сотника Данила Бізанца. 8 бригада одна з перших по впертих борбах з большевиками під Фастовом і Васильковом вступила вчором до Золотоверхого города і обсадила важніші точки свого відтинка. На другий день досвіта я дістав наказ маширувати на Печерськ і обсадити арсенал.

Моя сотня рушила на Печерськ. Закватирувавшись в касарнях, я виставив на перехрестю вулиць машиновий кріс, готовий кожної хвили сипнути сталевим дощем на противника. Здовж мурів, якими обведений арсенал, стояли наші стрільці з гордістю в серцях, що золотоверхий Київ, ціль наших змагань в наших руках.

Я сам з кількома старщинами пішов оглянути арсенал. Стояли там на подвірі важкі гармати, лежали стрільна, крізь вікна будівель видно було майстерні, в яких направлявано зіпсуті гармати, дальше видно було крізь закратовані вікна величезний маґазин шкіри, і я заздальгідь тішився, що наш босий стрілець дістане в короткім часі нове взуття. Оглянувши всілякі відділи великого арсеналу, я забажав порозумітися в деяких справах з управителем арсеналу. Довідавшись, що інженір, завідующий арсеналом мешкає на тій са-

мій вулиці напроти касарні, я пішов до нього. Він мешкав на другім поверсі. Познайомившись з ним ми балакали про справи арсеналу, коли через відчинені двері, що провадили на балькон від сторони вулиці, дався чути тупіт кінських копит по вимощеній каменем вулиці. Ми оба вийшли на балькон і глянувши вниз побачили 10. їздців на конях, а всі в золотих пагонах. Їхали вони по-малу і розглядались цікаво на всі сторони.

— Ето Галічане? — спитав інженір.

— Так! — сказав я без надуми.

— У вас носять тоже пагони?

— Так! — сказав я, а на лице вибіг румянець встиду.

Перед касарнею стояв стрілець на стійці. Їздці спинились, поговорили щось зі стрільцем і поїхали дальше. Знову спинились на роздоріжжі коло машинового кріса, що стояв під памятник Столипіна, поговорили щось зі стрільцями і зникли на закруті вулиці.

Я розпрацався з інженіром і миттю злетів на долину. Питаю стрільця:

— Що це за одні?

— Москалі, — каже стрілець.

— Що вони тут хочуть?

— . . .

— Про що тебе питали?

— Питали, чого я тут стою.

Бачу, що заноситься на страшне безголова. Вчора чи передучора дістали ми наказ: „При стрічі з Добровольчою армією не стріляти“.

Я вже нікуди не виходив з касарні. За яку годину приходить до мене вістовий і голосить, що якийсь денікінський старшина хоче зі мною у важній справі говорити. Я казав його привести.

За хвилю входить молодий старшина літ около 25, блондин і рекомендується:

— Поручік Х. У.

— Приємно мені.

Дуже чемно перепросив, що може перешкаджає, однак цікаво йому глянути на плян Києва і дізнатись, якими вулицями буде йти демаркаційна лінія. Тепер власне штаб У. Г. А. зі штабом армії генерала Бредова переговорює в справі демаркаційної лінії в Києві. Він є певний, що до „драчі“ не прийде. Він особисто хотівби, щоб ми спільно били большевиків. Росказував мені про бої під Царицином, де на голову мали побити червоних. Поснідавши в мене, пішов, обіцяючи ще вернутися.

Десь коло полудня почув я звуки музики і ще сильніші вигуки: „Ура-а!“.

Я вибіг на двір. На переді вулицею ідуть на конях денікінські старшини, далі музика ріже марша: „На солнце оружием сверкая“, за ними йде піхота, скоростріли на тачанках, гармати, війсьсько, а по обох боках вулиці хідниками тисячна товпа реве „Ура-а“.

Висипались стрільці з касарні і зачудовані стоять ні в сих ні в тих. Поглядають питаючо на мене. Я чую, що дуже гупо мушу виглядати, але й положення гупе. „Союзники“ пристанули, затарасувавши цілу вулицю. Вони чулися панамі ситуації і поводитися визиваючо. Приходить до мене мій стрілець зі стійки і каже, що салдати відібрали йому кріс, а його нагнали до казарми. За хвилю приходять інші стрільці і голосять, що Денікінці забрали кулемет, що був на роздоріжжю. Кров ударила мені до лица. Питаю першого з краю.

— Де ваш командір?

— Вот палковник на белой лошади.

Ледви перепхався до нього. Представляюсь. Питаю чи то з його приказу салдати провокують стрільців і відбирають зброю. Він дещо змішався і каже, що нічого не знає та дасть приказ, щоб салдати стрільців не чіпали. З тим я відійшов. Серед вулиці на тачанці з кулеметом сидить якийсь „унтер“ — себто підстаршина і питає нашого стрільця:

— Ви галичани?

— Так! — відповідає стрілець.

— Ви вместе с Петлюрой?

— Так!

— За самостійну Україну? — питає Москаль.

— Так! — каже стрілець.

— Ех! вешать будем! — каже Денікінець, а товпа московська заревіла сміхом.

Щоб не слухати обидливих слів, я відійшов на квартиру, не знаючи, що робити. Звязкові, що я їх вислав до команди куріня, не вернули. Не знаю, де команда куріня, де бригада. Тепер звязок налагодити неможливо. Немає кого зарадитись. Жду сам, не знаю, на що. Та в тім вбігає стрілець:

— Пане поручнику! Денікінці на подвірі хочуть стріляти.

Вибігаю. На подвірі з трьох сторін стоять Денікінці, кріси держать „до стрілу готов“.

По середині на коні капітан. Поздоровивши витягнув руку зі словами:

— Ваш револьвер!

— Такі ви союзники? — питаю.

— Дайте, ілі приказіваю стрелять!

Я відопняв револьвер і кинув на землю. Треба, щоб стрільці здали зброю. Посилаю вістового.

— Как жалко, — каже капітан, коли побачив, як стрільці послушно виконували кожний приказ. Врешті я запитав, що сталося, що нас мусли роззброїти. Капітан пояснив, що переговори зірвані, а декотрі частини стали до себе стріляти. Цей капітан зі своїми салдатами відпровадив нас аж до моста на Дніпрі. Там коло якоїсь хатчини ми затрималися. Пізніше привели до нас інші роззброєні відділи У. Г. Армії як також У. Н. Р. Армії. Під сильною ескортою перевели нас через міст до місточка Дарниці, де був табор для полонених.

Старі знакомі місця з перед двох літ. Де я думав в 1917 році втікаючи з Дарниці з полону, що два роки пізніше я знову буду в тім таборі як полонений?

Та тепер табор був пустий, коли нас привели. Всіх нас Галичан було в денікінськім полоні около 500, в тім 18 старшин, тількиж було полонених Придніпрянців У. Н. Р. Армії. Та ті довго не побули в Дарниці, бо до двох тижнів всі повтікали. Сторожі коло нас не було ніякої, ми могли свобідно ходити куди захотіли. Виїжджали навіть до Києва по деякі орудки.

Ми полонені підлягали команді харчевої частини, що містилася в поїзді на стації Дарниця. Командантом цієї харчевої частини був полковник Станевіч, що стратив сина в боях під Царицином. Йому до помочи був доданий другий полковник, який мав завідувати цілим табором полонених. Я як найстарший рангою завідував всіма галицькими частинами і в службових справах зносився безпосередно з командантом табору. Наші стрільці ходили часто на роботу. За роботу була плата, хоч невелика та всеж стрілець заробив собі стільки, що до того харчу, який одержував як полонений, докуповував хліб, солонину, молоко тощо та не дуже бідував. Гірше було старшинам. Ті на роботу не ходили, а тимсамим не брали ніякої плати, тож ограничувалися лиш до тих харчів, які одержували від Денікінців. А цілий харч складався лиш з моркви та олію. Коли я приходив до полковника і передавав йому жалобу старшин на лихий харч, тоді полковник давав своїм підчиненим приказ:

— Пабольше давайте пленним марковкі.

Хліба ми не діставали.

Кожного майже вечора я ходив до поїзду до полковника і здавав йому звіт зі стану стрільців і одержував розпорядки на слідующий день.

Треба вислати 10 стрільців і 1 підстаршину на електричну стацію до Києва. Вислати 15 стрільців і підстаршину на товарову стацію виладувати всілякий товар. Вислати 50 чоловік, одного старшину й кількох підстаршин на Дніпро виладувати дерево і т. п.

Стрільці ходили на роботу досить радо, тим більше, що були платні.

Між денікінськими старшинами було кількох Українців, які в ріжний спосіб попали до денікінської армії. Просили нас часто до поїзду на вечеру й там ми говорили про положення на фронті, про те, які „блискучі“ побіди відносили Денікінці над більшовиками.

Про ті „блискучі побіди“ Денікінців над більшовиками ми мали нагоду раз самі переконатися.

Одного пополудня десь коло 2-ої години вибралися ми до Дніпра купатися. Нараз паде гарматній стріл — один, другий, десятий, ба, далі падають чимраз густіші стріли й наче на фронті грають гармати й видко, як над Києвом розриваються шрапнелі. Що за біда? Ніяк не можемо собі витолкувати цієї стрілянини. Фронт за далеко, (коло 60 км. на північ від Києва), щоб більшовики так раптом з'явилися у Києві. Літаків також не видко. Ми вже не пішли купатись, лиш вернулися до бараків і крутилися коло поїзду, щоб довідатися, що то була за стрілянина. Врешті розказав нам полковник, що більшовики парохомом Десною приплили до Києва і давай „жарити“ по городі. Денікінці з початку зовсім стратили голову. Відтак витягнули з поїзду якісь дві гармати, що мали йти на фронт і почали стріляти по більшовиках. Дві сотні денікінських офіцерів підплили на якімсь парохомі до більшовиків і почалася боротьба на кріси й кулемети. Врешті більшовики подались в гору ріки, наробивши Денікінцям багато бешкету. Були чутки, що більшовики кількадесять денікінських старшин потопили.

В погідну тиху ніч нераз було чути, як глухо гуділи гармати на фронті. А фронт розтягався здовж річки Ірпеня, що з правого берега влива-

ється до Дніпра, а на лівобережній Україні переходив коло міст: Остер, Ніжин, Бахмач, Конотоп. Денікінці перехвалювалися перед нами, що от-от застукають більшовиків у Москві, що їхній генерал Мамонтов зібрав 2 тисячі кінноти, прорвав більшовицький фронт і вдерся на їхні зади, що Курськ і Орел вже в денікінських руках, що дні Тули вже почислені, а врешті прийде черга й на „Маскву“ й тоді прийде комуні кінець. Всі ті перехвалки ми приймали з великою резервою. Від ранених салдатів, що в санітарних вагонах їхали з фронту на полудневу Україну, ми довідалися, що на фронті Денікінцям не дуже то „везе“, що більшовики кидають великі маси війська, що денікінські частини переходять нічю на більшовицьку сторону і т. п., для денікінців мало потішні вісти. Части, що стояли на фронті, не було ким заступити й такий перемучений салдат радо слухав більшовицької агітації і при найближчій нагоді переходив на другу сторону.

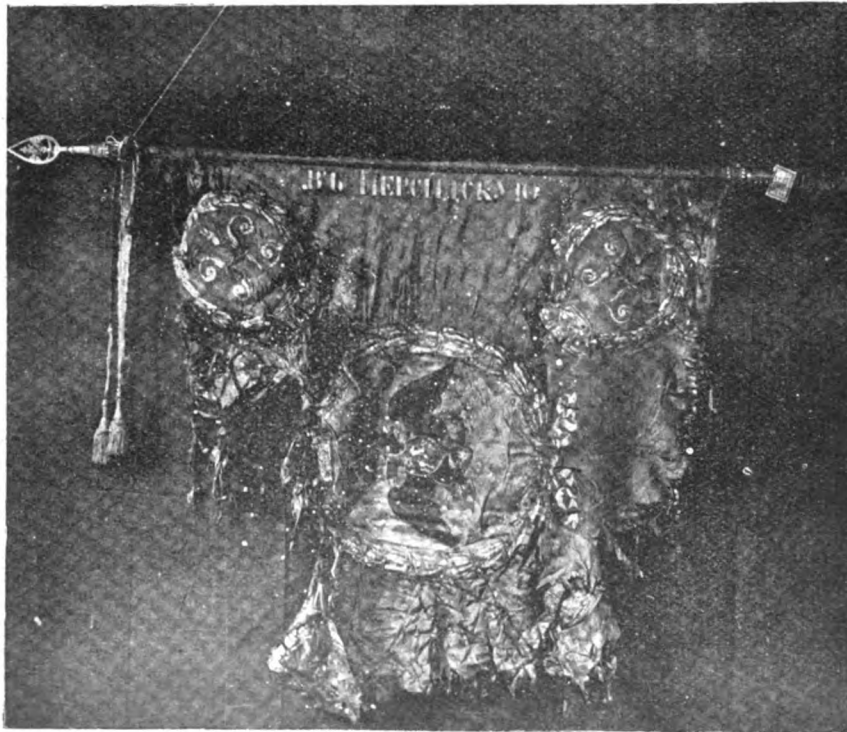
Раз довідалися Денікінці, що недалеко Києва якісь повстанці (банди, як вони називали), напали на меншу Денікінську частину, побили їх, забрали кріси й т. і. Це Денікінців дуже непокоїло. Продумували, якби то тим „бандам“ дати прочухана. Та не було кого проти тої „банди“ вислати, бо все виїхало на фронт проти більшовиків.

Одного вечора питає мене полковник, чи мої стрільці не прогналиб „бандитів“ з таких, а таких сіл. Чому ні! Нехай лиш добре їх узброїть, а вони підуть радше „банди“ бити, чим сидіти безчинно в бараках. Полковник задумався і сказав, що в тій справі поговорить з Бредовом. Чи говорив — не знаю, та вже більше не ставив мені такої пропозиції.

Та нам цікаво було знати, що то за „банди“ грабують по доколичних селах. В містечку ми довідалися, що то отаман Зелений сидить у Трипілью над Дніпром, робить бешкети Денікінцями і сміється з них. Ми, старшини, зробили тайні збори й урадили наладнати звязок з батьком Зеленим. В тій цілі вибрали двох старшин, які мали піти до Трипілья й представити от. Зеленому наш замір переходу всіх полонених до партизан.

Тимчасом на фронті витворилася ситуація для Денікінців дуже погана. Вони „на гвалт“ стягали всі збройні сили й висилали на фронт.

Приходить раз до мене полковник і каже, щоб я післав своїх „стрелков“ сторожити денікінські магазини, бо салдатів, що коло магазинів робили варту, мусить негайно вислати на фронт. „Какая неустойчивость“ — казав полковник, а ми в душі раділи тій „неустойчивості“. Замість крісів дістали стрільці палиці й з тими палицями робили дві доби службу коло магазинів.

Прапор 1-го кінного полку Війська Чорноморського.

По двох днях вернули оба старшини з Трипілья. Говорили з отаманом Зеленим. Він дуже радий привитати нас у Трипільї. Бе комуна й Денікіна, держить звязок з Петлюрою, а недавно затопив на Дніпрі якийсь парохід з жидами-комуністами. Батько Зелений висилає нам чотирьох провідників з крісами, які найкоротшими дорогами заведуть нас до Трипілья.

Я скликав збори старшин і ми ввадили не гаяти часу, а чимскорше перейти до повстанців.

Коли сотні зійшлися до бараків на обід (усі полонені були поділені на 4 сотні), я при замкнених дверях розказав стрільцям, що цієї ночі втікаємо з полону до повстанців. Хтоби бажав даліше боротись з крісом у руці за самостійну Україну, нехай з нами втікає до отамана Зеленого.

Майже всі стрільці рішилися втікати. Втечу я назначив на 10 год. вночі. Стрільцям наказано якнайбільшу тайну й обережність.

В одній хвилі вид цілого табору змінився до непізнання. Замість спокійно сидіти, як звичайно, почали стрільці вештатися по цілім таборі, ходили до міста купувати на дорогу хліба, тютюну, зачали явно пакувати свої наплечники, так, що те все виглядало дуже підозріло. А були між нашими стрільцями два рідні брати. Один з них був у бараці при сотні, а другий працював на стації в денікінській пекарні. Цей зі сотні пішов до пекарні й сказав своєму братові, що втікаємо до повстанців. Той другий зачав пакуватися. Впало підозріння й коли Денікінці зачали питати його, чого він пакується, а він їм на те:

— Не хочу я з вами сукін синами працювати, йду до повстанців.

З початку думали Денікінці, що це жарт, але, коли побачили, що стрілець пішов, донесли своєму „унтерові“, а цей „старшому“ й так поволі пішло щораз даліше. Ще далеко до вечера, а вже в цілім таборі, на стації й у поїзді стало всім відомо, що втікаємо. Я казав повідомити тих, що з палицями сторожили магазинів, що ми втікаємо, щоб прилучилися до нас. Вартові покидали палиці й пішли лагодитись у дорогу.

Врешті стало смеркатись. Стрільці доносять, що Денікінці вже про все знають, що зарядили строге поготівля, що телефонували вже до Києва по кавалерію, яка мала гнатися за нами. Ми всі у великім поденервуванні ходили поміж бараками й кляли на чім світ стоїть довгі язика наших стрільців.

Коли вже стало зовсім небезпечно ждати десяти години, я дав приказ старшинам зі своїми людьми виходити з бараків у ліс, де ждали на нас провідники. Та не так склалося, як заповідалося. З першої сотні вийшло лиш 12 стрільців, решта рішила остати. З другої сотні вийшло 22 стрільців, з третьої 37 і щось стільки з четвертої так, що зі старшинами було нас всіх 120 чоловіка.

Швидким кроком, а то й бігом ми рушили в напрямі соснового ліса, що зі всіх сторін окружав табор. При виході з табору якийсь Денікінець заступив нам дорогу зі словами: „Гаспода, что вы делаете“, та кілька пар дужих рук вхопило його

й мов спілу грушкку кинуло ним до землі, з якої вже більше не встав.

Получившись в лісі з провідниками, ми пустилися на південь здовж Дніпра. Дорога піскова дуже тяжка, ноги грязли в піску, а на переді десь далеко майже бігли. Я натягав ноги що сили, та не годен був їх дігнати. Врешті, щоб не згубитися в лісі, нас кількох, що замикали похід, пустилися бігти й з малими перестанками бігли майже цілу ніч. Коли зачало свитати, побачили ми на високім горбі, по другім березі Дніпра якісь вежі, башти, мури. Це Трипілья! Цей вид додавав нам сил зробити ще 2—3 тисячі кроків — врешті густі плавні, що розтягаються майже всюди здовж Дніпра, скрили нас і ми мов неживі попадали під куці гнучкої лози й відпочивали знеможені далекою дорогою. В протягу кількох годин ми зробили 40 верст — Маратонський біг. Я хотів здіймити чоботи, та показалося, що то не така легка справа. Ноги попухли, чоботи мокрі й цілковито не вдалося мені їх скинути. „Хлопці“ відітхнувши, почали в казанках варити їду. Одні гріли молоко, інші варили бараболю, ще інші спали. Наші провідники переправились на той бік Дніпра сповістити отамана Зеленого про наш прихід. Ми пролежали до полудня під кущами лози й ожидали повороту провідників. Врешті десь коло 4 години з полудня прибули провідники й принесли погану вістку. Отаман Зелений виступив зі своїми повстанцями з Трипілья і подався на полудне здовж Дніпра в напрямі Трехтемирова—Канева. Денікінці хотіли більшими силами зліквідувати „банду“ — длятого от. Зелений без бою опустив Трипілья. Нам приказав маширувати за собою, а там получимось і спільно воюватимемо. Провідники принесли зі собою 5 бохонців хліба. Та що тих 5 бохонців значило на 120 людей? Не орієнтуючись в околиці, пішли ми сумерком до найближчого села. Там мали розійтись по хатах, щоб дещо зісти, а за 2 години назначив я збірку коло церкви. Нас чотирох старших зайшло до якоїсь хати. В хаті молодиця колише дитину. Привитались, запитали, де чоловік. Не хотіла сказати. Просимо, щоб дещо продала зісти, хліба кусок, сала, молока, яєць тощо. Каже, що дуже бідна, нічого не має — все в неї вийшло. З черги запитала нас, хто ми й звідкіля йдемо. Розказуєм, не йняла віри. Постоявши хвильку, пращаємося з хазяйкою і починаємо виходити, та вона спинила нас. — Пождіть! То ви справді з плону? То ви не з тих, що граблять? Вибачайте! Сідайте! Я зараз... Внесла соломи, затопила й за хвильку вже смажилась яєчниця на солонині. Поївши, ми хотіли платити. Не взяла. Подякували — відійшли. Коло церкви збірка. До найближчого села на південь — ходом руш! Ми йшли по більшій часті ночами. Третьої днини переправились на правий беріг Дніпра.

Одної ночі йдемо при світлі місяця, аж перед нами замаячіло кількадесят постатей з крісами. Станули ми й вони. За пізно вже тікати. Віддаль виносить заледви 50 кроків. Занадто близько підійшли одні до других. В нас ні одного кріса. Біда!... Висилаю до них одного старшину й під-

старшину. Стоять — балакають. Четар махнув рукою. Приходимо. Це люди „батька“ Зеленого. Питаємо, де Зелений. Кажуть, що вбитий коло Канева. Частина людей перейшла під команду якогось Пятаченка й подалась на Полтавщину продовжати повстання. Люди, що ми стрінули їх серед степу, йдуть домів. Вони посидять в дома через зиму, а там знову, як сонце пригріє і сніг стопиться, підуть бити комуну чи Денікіна. Ми просили, щоб нам дали хоч 1-2 кріси. Не дали. Розпрацавшись, ми рушили даліше. Доходимо до села Македони. „Хлопці“ розійшлись по хатах дещо зїсти — відпочати. Я продаю свої чоботи (мав другу пару). Взяла якась хазяйка, обіцяючи принести 400 карбованців. За кілька хвиль вбігає до нас якась жінка з криком:

— Хлопці! Спасайтесь! Денікінський розїзд в 3 верстви від села!

Ми вибігли з хати. Повибігали й стрільці з хат. Що робити? Не будемо ждати, аж заберуть нас, як баранів і поженуть, хто знає куди.

— Хлопці — кажу я. — Не йти нам цілою гурмою. Можемо всі попасти в руки ворога. Найкраще буде, як розібемося всі на малі гуртки по 2—3 і будемо йти на захід. Так, хоч може не всі, а всеж більшість верне до своїх. — І стрільці по 2—3 йшли на захід, оминаючи більші містечка, як: Ставище, Білу Церкву, прямуючи на Козятин.

Я і поручник Степан Слюсарчук пустилися у двох на захід. Йшли день в день і зробили поверх 500 верст. Йшов тою дорогою і четар Балицький Олекса й четар Юрченко та багато інших. По

дорозі розпитували нас дядьки, звідки й куди йдемо, що чувати нового, де тепер Петлюра, просили, щоб зайти в хату й розказувати новини, а вони не жалітимуть їди.

— Сиди, голубчику, хоч і цілий рік. Ти бував у світі, розказуватимеш, а ми хліба-соли не пожаліємо. — Так запрошували нас дядьки в хату. І дійсно. Всюди приймали нас дуже гостинно, накормили, переночували й на дорогу дали, часом за село випроводили й дорогу показали та добрим словом прашали. Пізною осінню прийшли ми до Козятин. Зайшли на стацію, а на стації шпиталь — не шпиталь, а трупарня. Люди хорі тифом лежать один побіч другого і ніхто їх не запитає, чи хочуть пити, чи їм нехолодно, а лежать тихо без скарги й нарікань, очікуючи хвилі, коли застигне, а по кількох днях може хтось здогадається і вивезе десь за місто...

Волос дубом стає нині ще на згадку, як кращі Сини України вмирили не десятками, не сотками, а тисячами...

З Козятини я поїхав поїздом до Жмеринки. А в Жмеринці Головний Отаман Симон Петлюра скликав зїзд всіх фронтових отаманів і радився, чи можна даліше провадити війну, чи ні.

Я поїхав даліше до Бару, де була Команда Етапу Галицької Армії. На стації в Барі я стрінувся з санітарним поручником УСС, покійним Олексою Перфецьким, який в кілька тижнів пізніше вмер на тиф. Переночувавши в нього, я зголосився в Команді Етапу Г. А. до служби.

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давнішої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: *Д-р Іван Карпинець.*

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА П БОІ ДО 15. V. 1919 Р.

(Продовження).

День **21. лютого 1919.** минув досить спокійно. Гуперт пише, що цього дня обсадили Українці гору kota 307 (? — І. К.).

Офіційне звітлення з галицького фронту з 21. II. 1919. р. подає: „...На захід від Городка продовжуються бої в цілі припинення залізничного руху й знищення залізничної дороги. За останні два дні ані один поїзд до Львова не був допущений, не зважаючи на вперті часті проби ворожих панцирок поправити перешкоди на залізничім шляху“. Даліше згадує про сильні бої коло Балза й Рави Руської.

22. лютого 1919. р. польські відділи здобули деякі з утрачених попередно горбів коло Вовчух. Акція укр. частин, як подає Гуперт, обмежилася тільки до обстрілу Судової Вишні, а на інших відтинках — до обстрілу Медики й Львова. („Walki o Lwów“ 189).

Офіційне звітлення з Галицького фронту з 22. II. 1919. р. подає: „...На захід від Городка зрана, після сильної артилерійської підготовки, Поляки повели наступ на Вовчухи, Коців, Долинани, але були відперті. Пополудні нові атаки Поляків під покриттям чотирьох панцирок також не вдалися, ворог був відкинутий в свої старі позиції, а один його панцирний поїзд був розбитий нашою артилерією і лежить знищений на залізничім торі“. З інших відтинків згаданий тільки відтинок Рава Руська—Немирів, де укр. частини заперести наступів та дещо подалися взад.

Так отже тільки на рудецькому відтинкові укр. війська мали успіхи й мимо сильних наступів Поляків, змогли переважно вдержати становища, здобуті 20. лютого, з яких могли острілювати залізничий тор Львів—Перемишль, через що рух поїздів міг відбуватися хіба тільки вночі. Тому

зрозумілим є, що Поляки постановили за всяку ціну відсунути українські частини від цього тору, та стали стягати сили. Про це повідомлено команду „Групи Гофмана“, яка вислала до розпорядження сот. Станіміра спершу II./24. курінь пор. Левицького а відтак I./24. кур. чет. Ясінчука; це сталося правдоподібно вечером, або зараз поплудни 22. лютого. I./24. курінь полишив сот. Станімір як резерву в Добрянах, а II./24. курінем скріпив фронт на відтинку Долиняни—Попелі.

23. лютого 1919 р. повели Поляки наступ зі сторони Браткович на Попелі й Стоділки, однак частини сот. Станіміра, скріплені II./24. курінем пор. Левицького, відперли Поляків з великими для них втратами. Сотня чет. Стефанишина з куріня сот. Станіміра здобула тоді 2 скоростріли. По цім невдалій наступі Поляки вже не підпринимали жадної зачіпної акції.

Офіційне звідомлення з 23. II. подає: „...Здовж залізниці Львів—Перемишль уперті та успішні для нас бої в цілі припинення всякого залізничного руху“. А на інших відтинках майже без змін. Пресова Кватира Н. К. Г. А. цього дня звідомляла: „...На лінії Городок—Перемишль ворог, потерпівши двократне діймаюче пораження, не підпринймає ще нових наступів...“

Ще треба згадати, що цього дня, як подає Гуперт, українська артилерія острілювала Городок Ягайл. і міст на Верещиці. („Walki o Lwów“, 189)

Слідуючого дня, це є **24. лютого 1919. р.** вже не було боїв. Цього дня фронт „Групи Гофмана“ остаточно усталився так: II. курінь сот. Станіміра держав Поріче Грунтове—Нойгоф—Угерці Незабитівські—Стоділки; II./24. курінь Попелі Великі й Малі й часть Долинян; I. курінь У. С. С. пор. Івановича держав Долиняни й Вовчухи; I. курінь пор. Гладилевича (певно разом зі сотнею чет. Чайківського) в Милятині, Барі й Довгомостисках, а I./24. курінь чет. Ясінчука був в резерві (дві сотні в Годвишні а одна в Добрянах). I. гарматний полк „Дніпровської Гарматної Бригади“ стояв в Путятичах, куди прибув ще 19. II. з-під Довгомостиск. Де стояв другий гарматний полк цієї бригади — не знаємо. Команда групи, разом з ріжними установами залишилася й надалі в Рудках, а команда гарматної бригади здається залишилася в Дубаневичах.

Дня 25. лютого 1919. р. о год. 6. почалася перерва в операціях, внаслідок завішення зброї, що сталося під натиском місії антанти з французьким ген. Berthelmy на чолі. Але, здається, що ще вночі, перед перервою в операціях, українські частини як рівнож і польські в сусідстві рудецької групи виконали якусь акцію, бо офіційне звідомлення з 25. II. подає: „...На лінії Львів—Перемишль: Наші частини заняли Заріче на північний захід від Судової Вишні. Наступ Поляків на Білу Гору і Оттенгавзен відбито з великими для них втратами, відкидаючи їх кольони багнетами та ручними гранатами; притім ми заняли село Мальчиці...“.

7. Оцінка української акції. Цими подіями дня 25. лютого 1919. р. закінчилася перша фаза української офензиви на залізничий шлях Львів—Пе-

ремишль підпринятої з відтинка „Групи Гофмана“. З опису перебігу акції бачимо, що офензиву провадила група спочатку власними силами, скріпленими третього дня частинами I-ого куріня У. С. С. Щойно шестого, зглядно сегого дня зтяжних боїв, скріплено „Групу Гофмана“ ще двома курінями, а саме I./24. і II./24., завдяки яким вдалося зломити польські наступи, які зміряли до відсунення українських частин від залізничного шляху Львів—Перемишль, та задержати під обстрілом цей шлях, що унеможливило комунікацію на нім та тимсамим дуже утруднило положення Поляків у Львові. Але сам перебіг операцій (хоч остаточно мав він значні успіхи) вказував, що акцію з української сторони ведено дуже несміло, що був брак резерв, через що не можна було в скорішій темпі загрозити шляхові та що властиво зачіпною стороною були скоріше Поляки, як Українці. Передусім дається зауважити брак точно обдуманого пляну, в який спосіб перевести акцію. Виглядає це так, якби всі, так нижчі, як і вищі команданти думали тільки про це, якби то відбити польські наступи.

е) ЗАВІШЕННЯ ЗБРОЇ.

1. Ситуація Поляків з кінцем лютого 1919 р. Хоч офензиву провадила Українська Гал. Армія несміло й нерішучо, то однак положення Поляків ставало щораз то більше катастрофальне. Гуперт пише, що тиждень офензиви приніс Українцям під Львовом в останнім дні дуже важну здобич через уміщення під самим залізничним тором на захід від Городка Ягайл. під Братковичами, що унеможливило Полякам за дня залізничний рух через цілий час тревання завішення зброї. „Було очевидною річю“ — пише далі ще — „що це напровадить Українців до так значного побільшення своїх сил в цьому місці, що внаслідок браку у нас всяких резерв, неминучим станеться, у випадку поновлення воєнних кроків, тревале перервання ними залізничного получения Львова з Перемишлем“. А загальне положення Поляків було тоді дуже тяжке. Кожної хвилини могло прийти до війни Польщі з Чехами та й більшовиками, а крім того хід операцій в Галичині був для них некорисний не тільки під Городком, але й коло Белза—Рави Руської („Walki o Lwów“, 190—191). Та з опресії виратувало їх завішення зброї, на який галицький уряд, під натиском представників Антанти, добродушно й легковірно згодився.

2. Акція представників Антанти. Вже другого дня української офензиви, а саме 18-го лютого 1919 року, одержав шеф штабу У. Г. А. полк. Курманович телеграму від представників Антанти на імя Начального Вождя ген. Павленка з проханням до Начальної Команди о негайне завішення зброї, щоби цим уможливити переїзд членів міжнародної комісії з Перемишля до Львова. Ген. Павленко у своїх споминах підкреслює цей момент, що телеграма наспіла саме 18 лютого, коли то українські війська вже широко заангажувалися в операції, і тому він наказав переслати прохання Антанти на руки міністра Голу-

бовича із зазначенням, що домагання виконати неможливо. Та на цьому не скінчилося, бо 20. II. 1919 р. Начальна Команда вдруге одержала домагання антантської місії, щоби ген. Павленко уможливив переїзд її із Львова до Ходорова для переговорів у справі завішення зброї, при чому зазначалося, що відкинення вимоги розглядатиметься, як акт ворожого чину супроти Антанти (Павленко, „Укр. польська війна“, стор. 43—44).

Ця антантська місія та її пропозиції в справі завішення зброї і перемиря, не впала так нагло й несподівано, якби тепер хто думав. Про те, що вона має прибути в Галичину, що в її складі наводиться ворожо до нас успосіблений французький генерал Бертельмі, та що місія везе зі собою пропозицію перемиря на основі некорисної для нас демаркаційної лінії, знали деякі наші круги вже з початком лютого, а то й ще скоріше. Часопис „Стрілець“ вже в 6. числі з 5 лютого 1919 року писав виразно: „...Франко-англійська місія під командуванням генерала Бертельмі і полк. Уейда приїхала до Львова і ставить Українцям безумовне домагання відступити Полякам одвічно українські території по Буг. Таким робом Львів, ...Перемишль, ...Холм, ...Дрогобич і Стебник ...продається Полякам, ...проти волі усього українського народу“ (стор. 2). А в 5. числі з 29. січня 1919 згадує рівнож за антантську місію у Львові, яка розпочала переговори ще 21. I. 1919. та поставила подібні домагання (стор. 2). Велика частина українського громадянства, а передусім Армія прочувала й здогадувалася, що Поляки покористуються цією місією саме тоді, коли їх ситуація буде критична. Тому галицький уряд повинен був вже в самих початках, як тільки дістав відомости, що така місія їде, — застановитися, як має поступити, щоби пізніше не рішати справи прихалцем і необдумано.

Остаточо сталося так, як Армія й більша частина громадянства думала й прочувала. Коли ситуація Поляків стала прибирати катастрофаль-

Сот. Антін Лиськевич, командант курія.

ний характер, послужилися вони місією побідної Антанти, вгадуючи добре, що галицький уряд не зможе протиставитися її домаганням завішення зброї навіть в хвилині, коли операції Галицької Армії розвиваються корисно. Ген. Павленко пише, що самий факт можливості переговорів дуже шкідливо відбивався на його замірах. Але галицький уряд не знайшов можливим відмовити відпоручникам держав-переможців, які 22. II. 1919 р. о год. 13-ій прибули зі Львова до осідку Начальної Команди, Ходорова. В склад місії входили слідуєчі особи: від Англії: ген. Carton de Wiart, полк. Maule і полк. Smuchy; від Франції: ген. Berthelmy і майор Vicaire; від Італії: майор Stabile і пор. Porgolesi; від Злучених Держав Північної Америки: професор Lord і пор. Foster. Ця місія забавила в Ходорові аж до другого дня, це є до 23. II., коли то пополудні відїхала до Львова, одержавши згоду гал. уряду на завішення зброї. (Павленко: „Укр.-польська війна“, 44; „Република“ ч. 20 з 25. II. 1919, стор. 2 і 4).

Домагання, які згадана місія поставила до ген. Павленка в дуже нетактовній, а навіть образливій формі (сама ця форма домагання могла була дати причину до заперестання переговорів) зводилися до того, щоби зараз заперестати боїв з Поляками. В дальшій розмові заявив ген. Бертельмі, що демаркаційна лінія йшла би (в головних чертах) так: Рікою Бугом від давньої австрійсько-російської границі починаючи, границями повітів жовківського й камінецького, камінецького й львівського, львівського й перемишлянського, бібрцького й перемишлянського до станції Вибранівка, здовж південної границі львівського повіту й здовж східних границь повітів Дрогобич і Турка. Це булаб в головних чертах так звана пізніше „лінія Бертельмі“ (Павленко: „Укр.-п. війна“, 45).

3. Умова про завішення зброї. Галицький уряд під проводом Ізидора Голубовича — як вже згадано — згодився на завішення зброї й на ведення дальших переговорів в справі перемиря. Умову про завішення зброї на галицьким фронті підписала з української сторони делегація в особах: полк. Мирона Тарнавського, д-ра Льва Бачинського та о. Бонна. З польської сторони підписали її: полк. Мечислав Куліньскі, майор генштабу Гемпель і майор Маріяньскі. Умову підписано у Львові дня 24. лютого 1919 р. о год. 12.45. Ця умова постановляла:

Точка 1. — Усі воєнні акції устають з днем 25. II. нового стилю, 6. година рано.

Точка 2. — Обі сторони задержують свої позиції — всякі вивіди, також і аероплянами устають.

Точка 3. — Всякі тактичні пересування і довіз амуніції заборонений в обшарі між Самбором, Миколаєвом, Бібркою, Куровичами, Красним, Камінкою Струмиловою, Кристинополем, Сокалем, Грубешовом, Белзцем, Наролем, Рожанцем, Червоною Волею, лінією Сяну, Перемишлем, Устриками Долішними й Самбором.

Точка 4. — Обосторонну комунікацію на цілім фронті забороняється. Перехід для парламентарів виключно шоса: Львів—Сихів.

Точка 5. — Завішення зброї триває до 26 лютого 6. год. рано. Як не наступить виповідження о тій годині одного дня, продовжується завішення зброї о дальші 24 години. Розпочаття неприязних кроків може наступити 12 годин від хвили доручення виповідження міжкоаліційній комісії у Львові, котра відбір потвердить з вимінення години відбору.

Точка 6. — Офіцери коаліції контролюють обі сторони й рішають всякі спори.

Точка 7. — Обосторонні комісії в слідуєчих пунктах: Самбір, Миколаїв, Бібрка, Красне, Камінка Струмилова, Кристинопіль, Белзець, Перемишль, Хирів. Коаліційні офіцери будуть в Миколаєві, Бібрці, Краснім і Перемишлі. Комісії удаються в протягу 25. лютого на визначені їм місця на основі легітимацій, виставлених командантами дотичних груп в ранзі що найменше штабового офіцера. Члени тої комісії мають безусловно право повороту по виповідженню завішення зброї. („Република“ ч. 21 з 26. II. 1919, стор. 2).

Деякі з постанов цієї умови, як їм докладніше приглянутися, були для нас некорисні. Приміром точка 7. установила забагато контрольних місць по українській стороні, а замало по польській. А визначення границь теренів, в яких не можна було довершувати пересувань частин та довозити муніцію (точка 3.) було для Українців менше корисне, як для Поляків хоч би тільки з цієї причини, що не втягнуто в ці границі такого важного тоді залізничного вузла, як Ярослав.

Але остаточно ці дрібні справи не мали великого значіння для цілості. Подією о рішаєчих наслідках було саме заперестання боїв, — саме завішення зброї на кілька днів, що дало змогу Полякам зібрати на заході деякі відділи та підсунути їх до лінії боевого терену. Гуперт, згадуючи про завішення зброї, пише виразно, що воно давало Полякам цінну користь в проволочи боїв о 5 днів, річ дуже важну зі згляду на прибуття підмоги, що однак вони окупили згодою на недовоження в тому часі потрібної для Львова муніції й заказом всіляких дальших полевих робіт (над укріпленням становищ) („Walki o Lwów“, 195).

4. Події на рудецькому відтинку в часі завішення зброї¹⁾. Хоча від 25 лютого 1919 р., год. 6 рано зачало обовязувати 24-годинне завішення зброї з автоматичним продовженням все о 24 години, то однак на рудецькому відтинку не було спокою. Річ у тому, що на очах українських військ їхало тоді до Львова багато поїздів а команди курінів здається дістали повідомлення, що на добу може переїхати до Львова тільки три поїзди з харчами; тому вони казали стрільцям острілювати надчисельні поїзди. Це мало місце вже в першій дні завішення зброї (ще є 25. II. 1919). Внаслідок того вислали Поляки з Городка до Стоділок парламентаря, якого прийняв сот. Станімір. Парляментар зажадав, щоби команда „Гру-

¹⁾ На основі: А) Рукопису о. д-ра Вергуна; Б) Праць Сопотницького і Гуперта.

пи Гофмана“ вислали своїх парламентарів до Городка, де в присутности антантського відпоручника мали рішитися всякі спірні квестії. Повідомлена про це телефонічно команда групи казала виготовити письменний протест проти того, що Поляки посилають до Львова на добу більше як три поїзди, та повновласти для сот. Станіміра й ще якогось поручника, яким приказала удалися до Городка як парламентарям. Протест і повновласти виставлено 25 лютого. Сот. Станімір разом з другим парламентарем прибув до Городка певно 26 лютого.

З рамени антантської місії прибув до Городка полк. Smith; йому дала місія повновласть (датовану 25. II. 1919), в якій поручала удалися до Городка Ягайл., та видати на місці зарядження командантам обох воюєчих на цьому відтинку сторін а то внаслідок непорозумінь, які повстали тут зараз по проголошенню завішення зброї. Разом з полк. Smith-ом прибув і майор Stabile.

Оба парламентарі „Групи Гофмана“ зійшлися з антантськими відпоручниками, усунули непорозуміння й остали на стації в Городку, як орган, контролюєчий поїзди (ходило о контролю муніції й зброї).

Та заки полагоджено спірні справи, виконали Поляки дня 26 лютого наступ на частини „Групи Гофмана“ з наміром відкинення їх від залізничного шляху, та тим самим забезпечитися від обстрілу поїздів. По сильній артилерійській підготовці наступили від сторони Браткович два куріні, від сторони Городка й від сторони Вовчух по одному куріневі. Цим силам вдалося зайняти горби на полудне від Браткович та село Вовчухи. Однак мимо цього українські частини на 10 км. відтинку від Городка по Родатичі були віддалені від залізничного шляху тільки на пів км. і тому мали все ще можливість острілювати поїзди. (Hupert: „Walki o Lwów“, 195—6; Сопотницькі: „Кам-

Чет. Семен Український, кмдт. 9 сотні курія Ліськевича.

panja...“ 107). — Як зареагували на наступ Поляків антантські представники в Городку та нашій парламентарі (може їх ще там не було), не знаємо.

Це були-б найповажніші випадки на рудецькому відтинку в часі завішення зброї.

5. Переговори в справі перемир'я; їх зірвання. По підписанню умови в справі завішення зброї, розпочалися переговори в справі перемир'я. Галицький уряд вислав до Львова дня 25 лютого 1919 р. особну делегацію. Переговори затягнулися до 28 лютого з перервою в дні 27 лютого коли то місія Антанти їздила вдруге до Ходорова на побачення з Головним Отаманом Петлюрою, який робив натиск на галицький уряд, щоби прийняв услів'я перемир'я, які ставила антантська місія. Однак ця місія обстоювала згадану вже „лінію Бертельмі“ як демаркаційну, що було не до прийняття для галицької делегації, яка поставила домагання лінії Сяну. Остаточо дня 28 лютого вечером українська делегація відкинула пропозиції антантської комісії. (Павленко: „Укр.-польська війна...“ 47—49). Ту ще треба зазначити, що поведення членів місії супроти укр. делегації було знову дуже нетактовне.

6. Дальша боротьба. Українська делегація у переїзді через Ходорів до Станиславова, поручила пізно вночі Начальній Команді проголосити дальшу боротьбу. Штаб ще виконав негайно, даючи наказ: „До Галицької Армії“, датований 1. III. 1919, в яким згадуючи про примус переговорів і „лінію Бертельмі“, що ображувала найсвятіші почування кожного Українця, завзивав всіх старшин і стрільців до здвоєння енергії в боротьбі та кінчився заклик: „Хай нас розсудить залізо і кров“. Офіційне виповідження завішення зброї з української сторони наступило 1 березня 1919 р. о год. 16,30; операції могли розпочатися, на основі згадуваної умови про завішення зброї, щойно за 12 годин. 2 березня відділи обох воюючих сторін стали проявляти боеву діяльність, яка однак ще через кілька днів була незначна.

є) ДРУГА ФАЗА УКРАЇНСЬКОЇ ОФЕНЗИВИ НА ЗАЛІЗН. ШЛЯХ ЛЬВІВ — ПЕРЕМИШЛЬ

1. Приготування Поляків. По виповідженню завішення зброї — розпочали обі сторони приготування — Українці до продовжування офензиви, Поляки до її відбиття. Але положення Поляків було й надалі грізне. Командуючий польськими відділами в околиці Львова ген. Розвадовський жадав ще в часі завішення зброї — від своєї Начальної Команди амуніції й людей, додаючи, що на випадок поновлення операцій, зможе видержати боротьбу тільки кілька днів, при чому неминучим буде перервання залізничого шляху коло Судової Вишні. Вкінці вислав він телеграму до прем'єра Падеревського, що о скількики не одержить значної підмоги — то не ручить за вдержання Львова. Начальна команда післала йому на поміч крім трьох доповнюючих, похідних сотень ще 2 куріні й 2 батерії до Перемишля, які однак щойно 6. III. змогли вирушити звідси до Родатич (між Городком і Судовою Вишнею)

(Hupert: „Walki“. 196). „Довудзтво Всхуд“ сотворило з тих частин групу о 3 курінях і 2 батеріях, команду якої обняв підполк. Бекер. Рівночасно провід операцій в районі Городка обняв підполк. Фара, а цілу полосу на захід від Верещиці приділено до перемиської округи та поручено її командантові, полк. Мінкевичеві оборону залізничої лінії Перемишль—Городок Ягайл. (Sopotnicki: „Kampanja...“ 109).

2. Концентрація українських сил*). Начальна Команда Галицької Армії, задумуючи продовжувати дальше розпочату офензиву, постановила сконцентрувати на відтинку „Групи Гофмана“ ще більші сили, як дотепер там були. В тій цілі пересунено там в перших днях березня ще дальші два куріні бригади У. С. С., а це курінь сот. Білінкевича і курінь пор. Іваницького та частину бригадної артилерії під проводом команданта бригади от. Букшованого та команданта 1. полку піхоти У. С. С. сот. Носковського, курінь пор. Ліщинського з „Групи Щираць“, сильний III. курінь сот. Савицького (командант цього куріня сот. Антін Ліськевич, висланий в часі завішення зброї в контрольній комісії до Хирова, прибув на рудецький відтинок дещо пізніше від свого куріня, та обняв зараз команду „Групи Судова Вишня“, про яку вкоротці буде мова), та вкінці пересунено на рудецький відтинок „Перший Гуцульський Курінь чет. Гриця Голинського“. Крім цього найшовся під Судовою Вишнею ще курінь сот. Коробейка (звідки й коли він там взявся — не знаємо), а по розпочаттю наступу прилучено ще до цих відділів яворівський курінь чет. Гриневича і яворівську батерію полевих гармат під командою якогось сотника (Німця) та гірську батерію до острілювання панцирних поїздів. Рівнож стягнуто звідкись на рудецький відтинок 1 батерію з двох далекострільних тяжких гармат (званих 42-лінійними) під командою пор. Костинчука.

Так отже до нового удару сконцентрувала Н. К. Г. А. на відтинку „Група Гофмана“ між Городком а Судовою Вишнею 11, зглядно 12 курінів та значну скількість артилерії. Боевий стан цих сил виносив около 6.000 крісів, 60—80 скорострільів та около 32 гармати (24 полевих гармат „Дніпровської Гарматної Бригади“, 2 тяжкі пор. Костинчука, 1 батерія полевих гармат з Яворівщини та 1 батерія гірських гармат); харчевий стан доходив до 10.000 людей та до 500 коней.

Коли говорити про боеву вартість й чисельний стан поодиноких частин, то треба зазначити, що вибивалися на чоло слідувачі: Всі три куріні Бригади У. С. С., курінь сот. Станіміра, курінь сот. Антона Ліськевича (складався з трьох сильних со-

*) На основі: А) 1. Рукопису о. д-ра Вергуна; 2. устних інформацій п. інж. Антона Ліськевича; Б) друкованих річей, а то: 1. Микола Угрин-Безгрішний: Українські Січові Стрільці (В десятиліття 1914—1924) в календарі „Червоної Калини“ на 1924 рік (стор. 50); 2. Будз Петро: „Гуцули в боях під Городком у марті 1919 р.“ (з дневника учасника), „Український Скиталець“ з 1922 р., ч. 12, лютий—март, стор. 8—9.

тень, якими командували під Судовою Вишнею: чет. Мороз, пор. Олександр Трач*) і чет. Вербицький, а командантом куріня був пор. Савицький; цей курінь мав 8—10 скорострілів) та курінь чет. Голинського.

Цей курінь стояв при кінці лютого і з початком березня 1919 р. залогою в Самборі. Дня 2. березня доповнено його одною сотнею з IV/36 коломийського куріня й наказано поготівля. По доповненню мав він три піхотні сотні по 200 пробоевиків

*) В 3. числі „Літопису Червоної Калини“ з цього року ми подали помилково, що пор. Олександр Трач зівстав коло 20. лютого 1919 р. шефом штабу „Групи Рудки“. Тут спростовуємо це місце (на стор. 15) в тому напрямі, що він зівстав шефом штабу щойно десь в половині березня. До цього часу ця група не мала шефа штабу. — І. К.

і одну скорострільну сотню з 14 скорострілами. Дня 3. III. приділено до нього ще сотню кавалерії й 1. батарею легких гармат. У той спосіб зложено: „Окремий загін чет. Гриця Голинського й поставлено його до диспозиції Н. К. Г. А. Дня 4. III. одержав чет. Голинський приказ Н. К. Г. А. такого змісту: „Чет. Голинський відійде сейчас зі своїм окремим загоном до „Групи Рудки“ й зголоситься там у команданта тої групи“. Дня 5. III. рано зголосив чет. Голинський командантові „Групи Рудки“ прибуття загону до Рудок. Там приказано йому відійти ще того самого дня з цілим загоном до Путятич, 12 км. на північ від Рудок, а самому явитися на другий день о год. 13-ій в кімнатах парохії в Гошанах для потрібного обговорення завдання найближчих днів. Слідуючого дня, це є 6-го III., прибув загін до Путятич. (Далі буде).

Білянс Видавничої кооп. з обм. пор. „Червона Калина“ за рік 1932

Р-к оборотів за рік 1932.

Запасний фонд	3.203.87	
Уділи	11.745.50	
Кредит готівковий	61.382.63	70.621.38
Кредит товаровий	1.183.—	4.207.60
Торги	62.202.99	29.889.18
Переходові суми	8.821.79	10.541.16
Відсотки і провізії	654.66	6.423.22
Кошта завідування	71.24	23.847.86
П. К. О. Варшава	30.838.68	30.480.92
Льокати в Коопер.		143.49
Альманах		1.491.17
Зиск		2.561.37
	<u>180.104.36</u>	<u>180.207.35</u>

Р-к страт і зисків.

З рахунку видань		24.180.82
„ %	5.450.36	
„ коштів завідув.	18.498.54	
До білянсу зиск	231.92	
	<u>24.180.82</u>	<u>24.180.82</u>

Білянс за рік 1932.

	Стан	
	довжний	чинний
З р-ку каси		7.45
„ зап. фонду	28.661.99	
„ уділів	43.398.66	
„ кредиту готівк. і товарового	59.288.50	897.05
„ запас книжок		73.152.51
„ довжників		73.453.23
„ лядові вірителі	5.265.69	
„ зачети		3.558.40
„ переходов. сум	7.442.41	1.736.38
„ П. К. О. Варшава		177.15
„ відсотків	254.60	
„ коштів завідув.		1.814.69
„ льокації		1.505.11
„ зисків і страт	231.92	
	<u>156.301.97</u>	<u>156.301.97</u>

Білянс за рік 1931.

З р-ку каси		110.44
„ зап. фонду	25.458.12	
„ уділів	31.653.16	
„ кредиту	68.021.20	391.00
„ товарового	14.782.80	
„ запас книжок		86.317.92
„ довжники		67.964.27
„ вірителі	7.359.15	
„ зачети		6.108.40
„ відсотків	572.80	
„ кошт. завідув.	5.101.67	1.638.28
„ льокацій		1.361.62
„ переход. сум	8.205.94	780.54
„ Альманах	1.491.17	
„ П. К. О. Варшава		534.91
„ зиск з р. 1929.	12.70	
„ зисків і страт	2.548.67	
	<u>165.207.38</u>	<u>165.207.38</u>

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

Кавчак др. кап. Старшина і козак. Пер. з польського. „Укр. Стрілець“. Олександрів Куявський, 1921, ч. 3, ст. 44—49.

Календар Червоної Калини на 1922 р. Жовква, 1922, 8°.

Перший рік видання, без перерви щороку виходить дотепер. Одно з найбагатших жерел до історії визвольної війни, містить велику кількість найрізномірнішого воєнно-зійськового матеріялу зі значною кількістю ілюстраційного матеріялу.

Календарі інші.

Серед інших календарів, що містять в собі матеріяли до визвольної війни, на першому місці треба поставити календарі „Просвіти“, починаючи від самого початку світової війни. В них вміщено величезну масу ілюстрацій. З американських треба на першому місці поставити календарі „Канад. Українця“. З решти календарів чимало містять відповідного матеріялу, а бодай ріжних інформацій: „Приятель українського жовніра“ — Львів 1923, „Розвага“ — пам'ятна книжка полонен. Українців — Фрайштадт 1916 і 1917, „Іл. кал. Канад. Фармера“ — Вінніпег, щороку, Кал.-альман. „Дніпро“ — Львів від 1923 р. щороку, Календар, вид. УГА — Хмельник 1920, Воєнний іл. кал. для укр. виселенців, жовнірів і селян — в Гмнді 1917, Віденський іл. кал. для воєнних емігрантів 1916, Віденський кал. Укр. Мистец. Накладні 1921, Віден. Альманах тоїж 1922, Кал. „Укр. Громади“ в Білій 1918, „Приятель Жовніра“ — Вінтерберг-Відень-Новий Йорк 1914—1918, „Приятель Жовніра“ — Перемишль 1919, „Революціонер“ кал. — Тернопіль 1919, Стріл. кал. альманах Артистичної Горстки і Пресової Кватири УСВ — Львів 1917, Стрілешкий Кал. — Староконстантинів 1920 (УСС), Кал. „Товариш“ — Рахат 1915, 1916, „Золотий Колос“ Львів 1930—1933, Нар. Кал. — Станіславів 1919, „Неділя“ кал.-альм. — Львів 1930, Іл. Кал. „Рідна Нива“. Вінніпег 1928, „Приятель Семі“ — Лодзь 1924, Просв. Укр. Кал. — Берестя 1919, Робітничі календарі — Вінніпег, Нью Йорк, Чернівці. Львів за ріжні рр., Рогатинець 1925, „Русатка“ — Львів 1924-33, Кал. „Новий Світ“ — Монреаль від 1915 і далі, Іл. Буковин. прав. кал. — Чернівці 1915—1918, Кал. „Вистриці“ — Станіславів 1920—1924, Кал. „Бібліотеки для родин і молодіжи“ — Львів 1919—1921, Іл. Кал. „Укр. Голосу“ — Вінніпег 1927-31, Загал. Іл. Кал. — Перемишль 1927—1931, Родинний іл. Кал. — Перемишль 1925-27, 1930, Іл. Укр. Нац. Кал. — Перемишль 1928, Іл. Нар. Кал. — Перемишль 1929, Кал. для всіх, — Львів 1932-33, Кал. „Громади“ — Львів 1924, 1926, Загал. Кал. „Дніпро“ — Джерси Сіті 1921, Іл. Кал.-Альм. „Жіночої Долі“ — Коломия 1927, 1928 („Наш Світ“), 1929 („Наша Книга“), Іл. Кал. Сирітського Дому — Філядельфія 1919-28, „Запорожець“ — Відень 1921, Укр. Жовнір. Кал-ик — Коломия 1919, Жовнір. Кал-рець — Львів 1917-1918, Кал-рики „Вперед“ — Львів 1919-22, Кал-рик

— Вецляр 1917, Кал-рик — Камянець 1919, Кал-рик Черв. Кал. — Львів 1926, Кал. Альм. „Зиз“ — Львів 1926, „Перелом“ кал-рик — Балта 1920, „Самонал“ кал. для всіх — Рогатин 1924, Кал. „Самохотника“ — Львів 1918, 1919 (УСС), „Самохотник“ підруч. кал-рик Черв. Кал. — Львів 1923—1925, Кал-рик для Січ. Стріл. і Жовнір. Українців — Відень 1917—1918 — і ин.

Кал-ий Петро. Тарасові дні в 1920 р. в стінах Київської „Ч. К.“. „На хвилях життя“. Пінотрків 1921, ч. 2, ст. 15—16.

Калинович Іван. В справі воєнних „Україніка“. „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1917, ч. 8, ст. 127.

Відозва з закликом доставляти матеріяли для заміреного видання показчика.

Калитовський Єронім др. Прогулька на Маківку. Стрий 1919, накл. „Нар. Базару“: Зоря, читанка для всіх, ч. 1, 8°, ст. 20.

Докладний опис відвідин і місцевости.

Калічак І. В дворі на постю. Оповідання. „Іл. Кал. Сирітського Дому“ на 1923 р. Філядельфія 1922, в. 8°, ст. 100—102.

Воєнний побут.

Калічак Ілько. Записки четаря (Спомини 1918—1919). Львів 1931, м. 8°, ст. 104.

Кінець Австрії. Переворот. Захоплення українцями Борислава. На хирівськїм фронті. Весна 1919 р. Відворот. З двома мапами.

Калужний О. Як ми вертали на Україну через р. Збруч. „Коз. Думка“ Камянець под., 1920, ч. 14.

Камінський Роман. Причинок до історії кінноти „Українських Січових Стрільців“. „Червона Калина“, збірник. Львів 1918, 8°, ст. 59—64.

Перебування автора в сотнях Кл. Гутковського. Осипа Букшованого, куріні Гр. Коссака, у Фаркаша комендантом україн. стріл. кінноти.

Камінський. Боротьба з контрреволюцією в 1920—1921 році. „Вісти“, Харків 1927.

Капітан Хведір Сугак. „Вільне Слово“. Зальц-ведель. 1916, ч. 22, ст. 8.

Повідомлення про смерть.

Капкан полк. Скорочена мушрова наука. Тимчасове видання Укр. Військ. Генер. Комітету. Київ 1917, 16°, ст. 63.

Капустянський полк. Роля української армії в боротьбі на польсько-українськїм фронті. „Син України“. Варшава 1920, 4°, ч. 2, ст. 2—4.

Карач Ів. др. пор. Похорони українських героїв, полк. Вітовського і чет. Чучмана в Берліні. „Укр. Пранор“. Відень 1919, ч. 6.

Карманський П. До питання про гетьмана Павла Скоропадського. „Укр. Хлібороб“. Уніон да Вікторія — Бразилія. 1925, ч. 24, ст. 2.

Карманський П. З великих днів. „Укр. Пралор“. Відень 1919, чч. 23—25.

Спомини про захоплення влади укр. в Тернополі.

Карманський П. З великих днів. „Кал. Канад. Українця“ на 1920 р. Вінніпег Ман. 1919, 8°, ст. 198—201.

Захоплення Львова 1. XI.

Карманський П. проф. Контрреволюційний заговор проти Галицького уряду. „Канад. Українець“.

Карпенюк Маріян. Великдень під Львовом 1919. (Нарис з кривавих боїв). Кал. „Просвіти“ на 1925 р. Львів 1924, 8°, ст. 56—65.

Бої 19—20. IV. Козельники—Глинівка. 3. кур. 24 колом. п., ст. Тінкль.

Карпенюк Маріян. На Київ. (Спомини учасника). Іл. нар. кал. „Бистриця“ на 1922 р. Станиславів 1922, 8°, ст. 48—63.

З 6-ма іл.

Карпенюк Маріян. День 31. серпня 1919 р. в Києві. „Кал. Черв. Калини“ на 1930 р. Львів 1929, 8°, ст. 34—47.

Заняття Києва і сутички з денікінцями. Є це прод. попередньої статті „На Київ“, друк. в кал. „Бистриці“.

Карпинець Іван. І. курінь 8. бригади У.Г.А. Із записок. „Літопис Черв. Кал.“ Львів, 4°, 1931, ч. 1, ст. 12—14; ч. 2. ст. 20—23; ч. 3. ст. 20—21.

8. курінь. Перехід через Збруч. Похід на схід. Перегляд 8. бриг. ген. Кравсом в Нов. Ушиці. Відпочинок. Дальший похід на схід. Заняття Жмеринки. Заняття Козятина. Бої коло Василькова. Заняття Києва. Денікінці в Києві. Укр. частини опускають Київ. Зміна команди 8. бриг. Наступ на Монастирище. Реорганізація 8. бриг. Наступ на Брацлав. Штаб 8. бригади і булавна сотня. Бригада в районі міста Красного, на полудне від Жмеринки. Бригада в районі відпочинку (Гросолово-Кассель). Похід над Дністер, до румун. границі.

Карпинець Іван др. Історія 8 Галицької бригади (давньої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“). „Літопис Ч. К.“ Львів, 4°, 1932, ч. 6, ст. 7—10; ч. 7—8, ст. 12—16; ч. 10, ст. 16—20; ч. 11, ст. 19—23; ч. 12, ст. 18—24; кінець I. частини.

Вступ. Рудеччина в хвилі розпаду Австрії. I. Укр. озброєні сили в Рудеччині в часі від листопада 1918 до половини січня 1919 р. а) Заняття Рудок і повстання першого укр. військ. відділу. б) Від 3. до 9. листопада. в) Повстання „Укр. Повіт. Ради в Рудках“ (9. XI. 1918) та її діяльність до 19. XI. 1918. г) Пляни й акція поляків в 2. декаді листопада й наслідки цієї акції для Рудеччини. д) Паніка в Рудках 20. листопада 1918 та її наслідки. е) Ситуація довкола Рудеччини в третій декаді листопада. є) Зачіпні операції рудецького відділу (від кінця листопада до 19. грудня 1918). 1) Виправа під Судову Вишню. 2) Заняття Городка 3. грудня 1918 р. 3) Друга виправа на Городок з 18. на 19. грудня 1918 р. 3) Зачіпні операції поляків; Рудеччина в небезпеці (від 21. до 26. грудня 1918 р.). 1) Випад поляків з Городка на Угерці Незабитівські

21. або 22. грудня. 2) Операції групи Сопотницького (24—25 грудня). 3) Панцирний поїзд ч. 2. ж) Час зглядного спокою (від 27. XII. до 11. I. 1919); деякі зміни в Рудеччині. З іл. і портретами.

Карпинець Іван др. Історія 8-ої Галицької бригади (давньої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“). „Літопис Черв. Кал.“ Львів, 1933, 4°, ч. 2, ст. 19—24; ч. 3, ст. 12—16; ч. 4, ст. 18—20; ч. 5, ст. 10—13; ч. 6, ст. 18—22; і далі.

II. Утворення операційної групи в Рудеччині та її бої до 15. V. 1919 р. а) Вступні замітки. б) Події, що спришшили утворення в Рудеччині операційної групи. 1. Офензива ген. Зеліньського на Любін Великий 12—13. I. 1919. 2. Рудеччина підчинена полк. Кравсові. Поміч і ліквідація небезпечної ситуації. в) Творення операційної групи. 1. Ліквідація повіт. команди в Рудках. 2. Творення команди операц. групи. 3. Прибуття артилерії. 4. Укр. сили на рудецьким відтинку по зліквідуванні офензиви ген. Зеліньського, до кінця 2-ої декади січня 1919 р. г) Закінчення операції групи. 1. Відтинок рудецької групи та його офіційна назва. 2. Початкова діяльність сот. Гофмана; організація установ та помічних відділів. 3. Рудеччина у групі. 4. Хиби в організації групи; коротка характеристика сот. Гофмана. 5. Бази групи. 6. Розміщення й сили частин групи. 7. Схема I. групи 8-ої Самб. бригади („Групи Гофмана“ або „Групи Рудки“). 3. Декада січня 1919 р. г) Бої на відтинку „Групи Гофмана“ до великої укр. офензиви (17. II. 1919). 1) Бої частин „Групи Гофмана“ в часі її організації. 2) Фронт „Групи Гофмана“ з кінцем січня 1919. 3) Події на відтинку „Групи Гофмана“ в першій половині лютого 1919. 4) Початок бомбардування поляками Рудок з літаків. 5) Випад поляків з Поріча Любінського на Поріче Грунтове. д) Українська офензива на залізничий шлях Львів - Перемишль (I. фаза). 1. Оцінка тодішнього воєнного положення в польській літературі. 2. Оцінка тодішнього воєнного положення в укр. літературі. 3. Приготування офензиви Начальною Командою У. Г. А. 4. Оцінка пляну Нач. Команди Г. А.; недодержання тайни плянів офензиви. 5. Приготування до офензиви на місці; концентрація сил. 6. Перебіг офензиви в першій фазі; протиакція поляків. З іл. і малюками.

Карпінський О. Перед Зеленими Овятами. (З кругів Т-ва Охорони Воєнних Могил у Львові). „Літопис Ч. К.“, Львів 1932, 4°, ч. 6. ст. 2.

Справа реєстрації.

Карпюк Улян М. Смерть полк. Шаманека (б. шефа Штабу Галицької Армії). „Укр. Пралор“. Відень 1921, ч. 21.

Ямпіль. V°. 1920. Оповідання з уст раненого сотн. Титляра.

Карпюк М. Смерть Шаманека. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1921, 8°, ст. 112—114. „Приятель Укр. Жовніра“, кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 112—114.

Біогр. дані, коротка характеристика.

Касяненко Ев. Вільне Козацтво (Вражіння зі візду). „Вістник Союзу Визв. України“. Відень, 1917, 8°, ч. 45, ст. 708.

Качор Андрій. Могила Героїв в Борщовичах. „Літопис Черв. Кал.“. Львів. 1930, 4^о, ч. 9, стор. 19—20.

Відомости про 14 вояків.

К. В. Січові Стрільці. Їх історія і характеристика. Нарис. „Вперед“, Львів, 1920, ч. 65, ст. 3—4; ч. 66, ст. 3—5; ч. 67, ст. 3—4.

Теж. Окремою відбиткою. Львів, 1920, 16^о, ст. 45. Накл. Ів. Квасниці.

Рецензія: „Вперед“. Львів, 1920, ч. 84.

К-в Я. Армейський вишкіл. Кал. Черв. Калини на 1923 р. Львів 1922, 8^о, ст. 69—71.

Торкається У. Гал. Армії.

К-в Я. Над Дністром. Кал. Черв. Калини на 1924 р. Львів 1923, 8^о, ст. 167—170.

Лютий 1920. Злука УГА з совіт. армією ЧУГА.

Кедрин І. Бої у Львові в офіційному польському освітленню. „Літопис Ч. К.“, Львів 1933, ч. 2, ст. 15—17.

Огляд польської праці „Оброна Львова“. Львів 1933, 8^о, ст. 446.

Кедрин І. Польський генерал про львівські легенди. (Цікава книжка для дослідувачів українського недавнього минулого). „Літопис Черв. Кал.“ Львів 1933, 4^о, ч. 1, ст. 20—21.

Ще огляд праці польського ген. Бол. Рої „Легенди і факти“. Варш. 1932, 8^о, ст. 372. Війна з поляками в Галичині 1918—1919.

Кедрин І. Симон Петлюра. Кал. Черв. Калини на 1927 р. Львів 1926, 8^о, ст. 143—151.

Вражіння від убийства, його характеристика, життєпис.

Кедрин І. Чому досі нема повної історії Січових Стрільців? З приводу появи книжки ген. Марка Безручка „Січові Стрільці в боротьбі за державність“. „Літопис Ч. К.“. Львів 1933, 8^о, ч. 3, стор. 10—12.

Кедрин І. Берестейський мир. Кілька вступних уваг про нашу програму і виграну. „Берестейський Мир“ — спомини та матеріали. Львів, 1928, 8^о, ст. 9—40.

Кедровський Вол. Деякі психологічні підклади при творенню Армії У. Н. Р. Кал. „Дніпро“ на 1929 р. Львів 1928, 8^о, ст. 27—39.

Кедровський В. Лист до Редакції. „Наша Зоря“. Ланцут 1921, 8^о, ч. 10—11, ст. 31—32.

В справі Державної Інспектури.

Кедровський В. Початки національного війська. Збірник пам'яті С. Петлюри. Прага 1930, в. 8^о, ст. 216—220; Листки із споминів.

Праця С. П. в проводі 1. і 2. військовими з'їздами, у Військовім Генеральнім Комітеті. Взяття арсеналу.

Керування батареєю. Збірник команд підчас руху та підчас стріляння легкої пушкової та гавбічної батарей. Кам'янець под. 1919, ст. 28.

Кибалюк Н. З кривавих днів. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931, 4^о, ч. 3, ст. 2—3.

Побутове. Юнаки проти москалів і поляків.

Кибалюк Н. З минулих днів. „Поступ“. Львів 1930, 8^о, ч. 1—2, ст. 35—42.

З пригод Житомирської Юнацької Школи.

Київ освободжений. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918, 4^о, ч. 19, ст. 1.

Київ підчас большевицької революції. „Розсвіт“. Раштат 1917, 4^о, ч. 86, ст. 1.

Київ у дні контрреволюції. „Гром. Думка“. Вецляр 1917, 4^о, ч. 69, ст. 3.

К-ий В. Военні новини. „Табор“. Варшава 1932, 8^о, ч. 17, ст. 119—123.

Военні приготування (Рад. Росія). Транспорт війська літаками (Британія). Военні організації партії „Націонал-Соціалістів“ (Німеччина). Організація війська. Сила війська (ЧСР). Організація полка механічної кінноти (Сп. Держ.). Літаки для літання в стратосфері (Франція).

К-ий В. З військового життя на окупованій Україні. „Табор“. Варшава 1932, 8^о, ч. 17, ст. 98—104.

Сила і стан червоного окуп. війська. Табор в Мєджибожі. Невесний стан в 3. стріл. дивізії. „Контрреволюція“ у війську. Червоноармійці проти рад. уряду. „Політчас“. „Забезпечення“ родин червоноармійців. Нагорода за катування. Нищать господарство жовніра підчас його служби. Як кооперація обслуговує військо.

К-ий В. З військового життя на окупованій Україні. „Табор“. Варшава 1932, 8^о, ч. 18, ст. 121—126.

„Осоавиахим“. Полтава під большевиками. Господарське безладдя. Нагорода за катування. Нема палива. Праця кооперації у війську. Зріст неписьменности на Україні. Як кооперація обслуговує військо.

Кисілевська О. На горі Присніп (З оповідань „Старої війни“). Кал. Черв. Калини на 1928 р. Львів 1927, 8^о, ст. 75—77.

УСС. Є дещо також про гуцулів вояків і окрему гуцульську сотню при УСС-ах і УГА.

Кислиця Іван. Вбивство законного шефа Української Народньої Республіки. „Дніпро“. Шикаго 1926, ч. 23.

До убийства С. Петлюри.

К-ий Н. сотн. Як ми взяли м. Гайсин. „Рідний Край“. Львів 1921, 4^о, ч. 121, ст. 4.

Повстанці Чулрина і Чорна Хмара.

Кінна батарея пор. Ярославича під Івнатівкою. Кал. Черв. Кал. на 1929 р. Львів 1928, 8^о, календарієм — серпень.

6. Равська бригада. Літо 1919. УГА проти моск. Гер. вчинок. З іл.

Кінна батарея пор. Ярославича рішав бій. Кал. Ч. Калини на 1928 р. Львів 1927, 8^о, календарієм — вересень.

ІХ. 1919. Ліщин-Турич к. Житомира. II. корп. УГА проти черв. моск. Гер. вчинок.

Кінна стежа І. кінного СС п. добував перехід через Случ і займає міст під Чорторією. Кал. Черв. Кал. на 1924 р. Львів 1923, 8^о, календарієм — червень.

- 1919, проти больш., геройський вчинок. 3 іл.
- К-к хор.* З бойового життя 2-ої сотні полку (бувш. 7 кін. сотня). Спогад. За Україну. Каліш. 1920, ч. 1, ст. 6—8.
- Захоплення моск. обозу віннотою 2 стр. п. в Монастирських 27. VIII. 1920.
- Клим Т.* До історії Нового Львівського Театру при Начальній Команді Галицької Армії. „Літопис Ч. К.“ Львів 1931, 4°, ч. 6, ст. 7—9.
1919. Винниця. Регулямін, пєси, персонал. 3 іл.
- Клим Т.* „Новий Львівський Театер“ при Начальній Команді Галицької Армії. „Літопис Ч. К.“ Львів 1931, 4°, ч. 3, ст. 7—8.
- З документами.
- Клим Т.* „Петлюра в льожі, а він ся голить“. Оповідання-спомин. „Літопис Ч. К.“ Львів 1931, 4°, ч. 5, ст. 15—17.
- Проскурів 1919. 3 іл.
- Климкевич Г.* Отаман Кирило Карась. „Гром. Вістник“, Львів 1922, ч. 152.
- Некрольог.
- Ключенко Олег.* Генералітет УГА. „Літопис Ч. К.“ Львів 1931, 4°, ч. 10, ст. 4—7.
- Омелянович Павленко старший, Мих. Греков, Мир. Тарнавський, Ос. Микитка, Віктор Курманович, Ціріц, Гембачєв, Ант. Кравє, Ад. Вольф. 3 іл.
- Ключенко Олег.* Генеральна Булава У. Г. А. „Літопис Ч. К.“ Львів 1931, 4°, ч. 4, ст. 5—10.
- Сєнь Горук, Альфонс Єрле, Лєгар, Мишківський, В. Курманович, Греків, Штіпшиц, Тарнаву, Альфред Шаманєк, Ціріц, Фідлер, Какурін, Бурмбрандт, Цімерман, Штукгайль, Прікель, Шобєр, Зєгорш, Куліш, Ляйюш Папп де Яноші, Гембачів, Долєжаль, Яквєрт, Лєобковіц, А. Бізанц і ин.
- Ключенко Олег, сотн.* Мильний здогад. „Літопис Ч. К.“ Львів 1931, 4°, ч. 11, ст. 6.
- В справі опроводування виступу УГА в дні 20. квітня 1920 р.
- К—н І.* Важкий спомин. 31. VIII. 1925. „Діло“, Львів 1925 ч. 192.
- Вступ до Києва обєднаних Українських Армій 31. серпня 1919 р.
- К—н П.* Сучасні нащадки Кармєлюка (з приводу посвяти панцєрника „Кармєлюк“). „Україна“, журнал. Станиславів 1920, 4°, ч. I, ст. 12.
- Коротка історія I-го кінно-гайдамацького куріня ім: отам. Янка Кармєлюка.
- К—ний.* Спогад. „Зал. Стрілець“, Каліш 1921, ч. 26, ст. 2.
- Біля Нов. Ушиці. X. 1920(?). 3-тя Зал. Дивізія. Проти большевиків. Атака на хутір Щєрбівці, смерть хор. Карпенка.
- Князь Усусу.* Підручний співаник. 28 найкращих пісєнь з ілюстраціями В—во „Журавлі“. (Рогатин?) Скопфіскований.
- Кобза Іван.* До редакції „Українського Життя“ в Луцьку. „Укр. Життя“, Луцьк 1923, ч. 9/29.
- Лист (фальшивий?) зза Збруча, згадуєтьє про ген. Мартинюка, ген. Ліпка, інспектора артил. Микола Гоголя-Яновського, старш. М. Лєвченка, Гавришка).
- Кобиланський Л. др.* Київський „Український Генеральний Військовий Шпиталь“ в рр. 1917—1918. Спомини. „Літопис Ч. К.“, Львів 1933, 4°, ч. 4, ст. 11—14; ч. 5, ст. 3—9.
- 3 іл.
- Кобринський пор.* Опис американського скоростріла типу Люїс. (Рівне 1919??).
- Ковальський М.* З приводу однієї книжки. „Три-зуб“, Париж 1939, 8°, ч. 10, ст. 9—13.
- „Чорні Запоріжці“ сотн. Бор. Монкевича.
- Ковальський М.* Фатальна помилка французького суду присяглих. „Вісти Укр. Центр. Комітету у Польщі“. Варшава 1927, 4°, ч. 14/17, ст. 7—13.
- Суд. процес убийці С. Петлюри.
- Ковалєвський Ол.* Ще раз в обороні Української Армії (Лист до редакції). „Укр. Нива“, Варшава 1927, ч. 40.
- Ковжун Павло.* Кілька уваг до проєктів орденів. „Укр. Слово“. Станиславів, 1920, ч. 8, ст. 1.
- Армія У. Н. Р. 1920.
- Ковжевників Петро.* Історичне вбивство. „Студ. Вістник“, Прага 1926, ч. 7/8, ст. 45—46.
- С. Петлюра.
- Козак Василь Ревер.* „Око“. Каліш 1921, 4°, ч. 12, ст. 18.
- Некрольог. Збірний Чорноморський курінь.
- Козак 20-го куріня.* Згадка про бійку під с. М—ю. „Зал. Стрілець“, Каліш 1920, ч. 12, ст. 2.
- Козак Дзюба і Пугач* відбивають полонених. „Кал. Чер. Калини на 1928 р. Львів 1927, 8°, кал. — квітень.

З цим числом висилаємо складанки на висилку передплати

за

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Просимо уважно прочитати статтю про стан нашого видавництва і негайно вислати передплату

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 7-8. / Липень-Серпень 1933.

*

ЗМІСТ:

Піхотинець		Австр. „інтрига“ і листопадовий переворот	
Анатоль Курдидик	2	О. Думін	13
Стан Видавництва „Літопису Червоної Калини“	2	Під Жериборами	
За Збруч		Олесь Бистренко	18
Павло Магас	4	Дід Опанас	
Українська військова делегація у Вранглі		Ірина Шмігельська Климкевич	19
П. М-т.	5	Кубанські клейноди за кордоном	
У телефона		Полковник Сергій Федоров	21
Олесь Бистренко	7	Шість тижнів в денікінській полоні	
Рік в Холодному Яру		Володимир Струць	26
Юрій Горліс-Горський	8	Історія 8-ої Галицької Бригади	
За Збручем		Др. Іван Карпинець	30
Мирослав Капій	11	Бібліографія	35

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левичський

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка

Oplata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

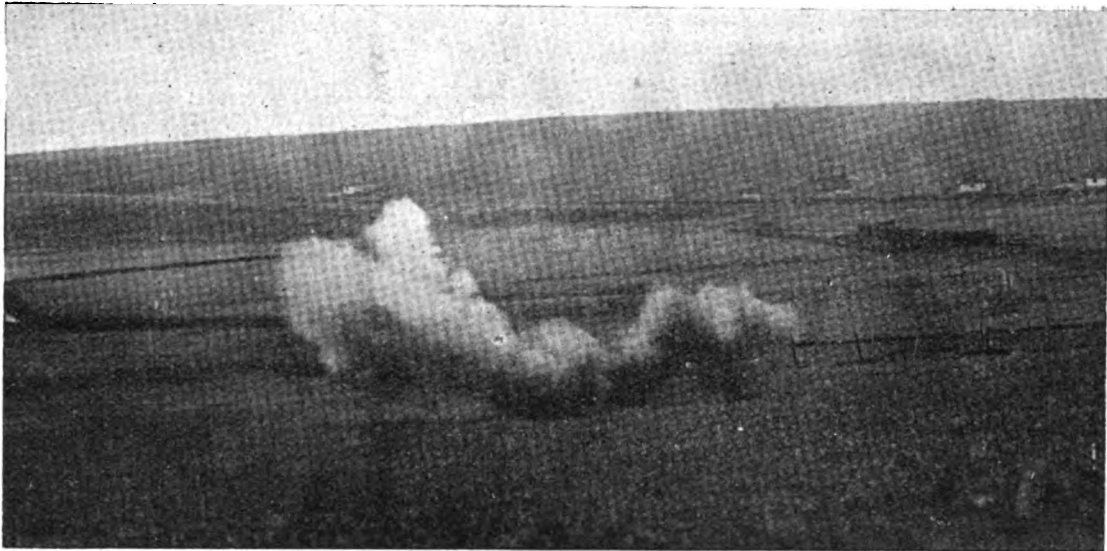
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 9

ВЕРЕСЕНЬ

1933

ГРАНАТА

Шевченківське Свято в Одесі 1920 р.

Написав: *Олесь Бистренко*

Наш „Дім Виздоровців“, що містився при вулиці Полтавської Побіди (бічна) в Одесі, довідався в березні 1920 р., що в тому місяці відбудеться величаве свято в честь Т. Шевченка. Всі ми були цікаві, як справді почитають комуністи найбільшого українського поета — борця за визволення України... Цитати з творів поета виписані великими буквами на великих таблицях поруч відповідного малюнку уміщені на всіх видніших місцях міста пригадували й повідомляли, коли відбудеться свято в честь того, котрий все життя боровся проти насилля...

В день, призначений на свято, хто тільки був здоров, ішов на площу коло Собору, де була збірна точка й зачиналося свято. Коло Собору застали ми непроглядні маси народу. Були там різні громадянські організації й товариства з таблицями, транспарентами, портретами поета та прапорами, були совітські військові частини з червоними прапорами, галицькі з червоним і жовтоблакитним і курінь формуючоїся галицько-чорноморської дивізії. В Соборі правилося богослуження. Маси народу напливали ще звідусіль... Згодом уся площа коло Собору вкрилася людським муравлицем. Понад головами тої маси повівали прапори жовтоблакитні напереміну з червоними.

Нечайно приїхав автом на площу командант совітської дивізії, здається 45-ої. Побачивши жовтоблакитні прапори, він розлютився, став на сидження авта та горлаючи, відгрожувався в сторону маси народу. Здається дав був наказ поконфіскувати жовтоблакитні прапори, та хтось з близьких дорадив йому, щоби дав спокій і він утихомирився. Чи остав, чи відїхав, не памятаю. Цей інцидент дійшов вміть до відома маси та троха розбурхав її...

По якомусь часі, на даний знак рушив зпід Собору похід. Відкривала його совітська оркестра, за нею йшла совітська військова частина, опісля курінь або два чорноморсько-галицької дивізії з ген. Сокирою-Яхонтовом на чолі, за ними півкурінь виздоровців Галичан в англійським умундурованні та озброєнні і сотня виздоровців старшин У. Г. А. За військовими старшинами йшли різні культурно-освітні українські та професійні організації. Ідучи в поході я не бачив докладно, які саме й в якому порядку йшли цивільні організації.

Похід розвинувся Дерibasовською вулицею, опісля звернув вправо, перейшов кілька кварталів і знову звернув вліво так, що йшов вулицею попри величавий будинок Біржі та прямував на

міську оперу. На закрутах можна було бачити цей прегарний похід, в якому жовтоблакитних прапорів начисляли 24... Як дивилися на це червоні, не тяжко вгадати, одначе підчас походу не було жадного інциденту. Занадто величаво була хвиля, щоби хтось важився її профанувати.

На площі коло Городської Думи й Музею був уставлений провізоричний пам'ятник поета, а недалеко від нього трибуна для промовців.

Всі військові частини й громадянство усталися в порядку довкола пам'ятника. Отця ІІ-га частина свята зачалася відспіванням „Заповіту“. Який відспівав хор місцевої „Просвіти“. З відкритими головами всі цивільні муштини, а в поставі на позір усі військові слухали ми добре відспіваного та глибоко відчутого „Заповіту“. Врештіння робив він на всіх потрясаюче. Внизу шуміло Чорне, козацьке Море, якого клаптик видно було щілиною між мурами... Площа вкрита непроглядною масою святочно настроеного, заслуханого... Одним злучені пієтизмом для поета недавно розділені непроходимим кордоном Наддністрянці і Наддніпрянці ось тут об'єднувалися духово та віддаючи поклін борцеві за волю по неволених, кріпилися на боротьбу за ідеали пророка.

Після відспівання „Заповіту“, слідували промови. Говорив відпоручник місцевої „Просвіти“ та інших громадянських установ, говорили салдати, аж згодом вийшов на трибуну старший віком робітник та зачав промовляти російською мовою. Ті, що ближче стояли до трибуни — Українці запротестували та заглушили його так, що він мусів зійти з трибуни, промовивши ледь кілька слів...

Після скінчення промов, відбулася дефіляда учасників свята перед імпровізованим пам'ятником поета. Зачало дефілювати військо. Треба було бачити ті струнки чвірки наших стрільців, що вирвалися з смертельних обіймів тифу і прийшовши трохи до здоровля йшли бадьорим кроком і своєю поставою викликали подив та захоплення всіх глядачів. Не одному з глядачів заблїсла сльоза радості на очах на вид так карного та добре вишколеного українського війська...

Вечером того дня відбулося в Городській Опері врочисте представлення попереджене відповідною промовою. По закінченні вистави хтось заїтонував „Інтернаціонал“, але сая мов на команду підхопила „Ще не вмерла Україна“ і кількочотними голосами засвідчила, хто справді почитає Шевченка.

Останні дії 2-го гарматного полку

Написав *Денис Онищук*, б. одн. підст. УГА.

Це діялося в другій половині січня 1920 року. Армія тифозних недобитків мала приказ пересуватися на південь України для відпочинку та переорганізування. Головний напрям був уздовж залізної дороги Жмеринка—Одеса. Як і багато інших частин, посувався тоді і наш, 2-ий гарм. полк II-ої коломийської бригади, по правій стороні згаданої залізниці.

Я йшов за останнім возом провіантового обозу, що телепався повільно, позаду батарей, із харчами та... набоями. На кожному возі лежав щонайменше один тифозний. Саме цей останній, вузький та високий віз, перевернувся недавно на поперечній дорозі. Ледво удалося нам у двох із візником поставити його знов на колеса. Ми перестрашилися, що нашого хорого добудемо вже неживим, бо він, із під скриньок із набоями, вже не подавав жадного знаку життя. Та на щастя його тільки трохи потовкло.

Холодний північно-східний вітер уперто добрався через легке убрання до живого. Я скулювався, втягав голову між плечі та закутувався щораз сильніше у синю, непідшиту, ще австрійську „мантлю“. Та це мало що помагало. Починало вечоріти, а села ще не було видно, хоч і запевняли нас, що до нього не буде більше, як 15 верстов із... гаком. Та колиб саме не отой „гак“. Тих 15 верстов уже перейшли давно, а „гакові“ ще кінця не видно. Може зблудили? Та ні. Сильні вибоїни в снігу переконували нас, що саме сюди проходив наш полк.

Вже пізно аж під вечір добилися до нашої цілі, малого молдованського села. Ціле село вже було заповнене військом. Мені ледви вдалося ще знайти в обсягу нашого району малу не заняту ще ніким, хатину бідного молдованина. Перемерзлий та перемучений з дороги, бо майже весь час треба було йти пішки, я радий був і з такого притулку.

Попоївши троха куті та вареників (це було саме в навечеря Йордану), пішов на відпочинок.

Другого дня рано, коло 10-ої години, ми мали виїжджати далі. Перед виїздом сказав мені хор. Гуцуляк, командант провіантового обозу, що я мушу перебрати провід одного воза. Дотеперішній його погонич, що горячкував уже від кількох днів, лежав цілком непритомний. Всі, дотепер здорові люди, включно до писаря, вже позанимали давніше в інших возах, це почесне місце візників. Вже й кухар став погоничем коней від кухні. Правду кажучи, кухонний погонич став кухарем, бо властивий кухар уже давно лежав хорий. Взагалі в нашій частині було так мало здорових людей, що часто на постюю і варті не було кому держати. Я був останньою резервою, а вже й на мене прийшла черга. Тож не було іншого виходу, і я мусів зайнятися „своїми“ кінями.

Надійшов час відїзду і я почав запрягати „свої булані“. Та все мені щось не йшло. Ба шлюю обер-

ну, ба кінь заступить за посторонок, ба нашійники за короткі (якжеж, до біса, до того часу були добрі?). А тут і допомогти нема кому. Поки я так ладився в дорогу, обоз давно вже виїхав. Довкруги мене зібралось чимало селян, що з іронічною усмішкою приглядалися моїй роботі та перешіптували якимсь підозріло. Я постановив приспішити свою роботу і чим скорше виїхати. Та чим скорше я стався запрягти, тим більше путался все в моїх руках.

— Пан, чого так спішиш? — приступив до мене один із селян — От лучше продай коні, віз, та все, що там маєш, і оставайся між нами. Як не остогидло ще вам так шлятися та воювати? Колиб хоч знали за що та за кого так страдаєте, а то ходите по чужій землі, та тільки непокоїте спокійний народ.

— Так, так. Найкраще зробилиб — притакнув другий. — От ваші вже відїшли далеко й не будуть навіть знати... А я й самий купивби дещо, — мов знехотя додав.

— Та не приставай вже тільки. Він, думаєш, дурний? Певне тому й відстав від своїх, а мовчить, щоби ціну підбити, — вмшався й третій.

В цій хвилі я скінчив із кінською філософією, вискочив на віз та затяв коні батогами.

— Гей, пан, так не продаш? Дам вісім, дам десять тисяч лопатками!

Коні рванули з місця, аж вигнулися їм хребти, люди відскочили в боки і віз покотився по втоптанім снігу.

— Гей пан, продай, — ще вчув я за плечима. — Продай, а то пожалуєш, бо всеодно вам заберуть даром!...

Виїхавши за село, я свобідніше відітхнув і пу-гив вільніше коні.

— Хибаж їм було трудно забрати в мене все даром, а мені дати прочухана, та пустити на всі вітри? — вертілося мені з острахом у голові.

Та щастя, що так скінчилося, а то я й кріса не мав при собі, так, що в разі потреби і боронитися, чи хоч бодай налякати, не було чим.

Побачивши вже недалеко нашу кольону, я за-спокоївся зовсім, пустив коні свобідним кроком, а сам — заглибився у мрії.

Д. Онищук, однор. вістун УСС.

Хто з нас тоді, в той час, не мріяв? Хто не згадував своїх рідних, своїх близьких? Хто не летів думками туди, далеко, де батько сумно сидів за столом, підперши голову рукою, а мати нишком утирала сльози, що так і тиснулися непрошені з очей, та крадьки, час від часу, поглядали в вікно? „А може, а може саме тепер нам зробить несподівану радість і тільки дивись, рипне фіртка, а він уже й на порозі... А може...“ І не можучи більше запанувати над собою, втиснувши обличчя в долоні, здавлювала глухе ридання...

Тож і я полетів думками туди, далеко, на зелену Буковину. Цеж уже другі різдвяні свята я не святкував із ріднею.

І пригадалося мені все: як я просився на війну, як не пускали мене з дому...

— Тиж ще за молодий, ще навіть 18 літ не маєш. Тебе навіть не приймуть, тиж ще хлопчина. Хоч пожди, поки не сповниться тобі 18 літ, а тоді, як буде потрібно, то й підеш, — успокоювала мене мати.

— Чогож я буду ще так довго, цілих два місяці, чекати? А до того часу, хто знає, що може статися! — боронився я...

І таки не видержав, — утік.

А завтра, завтра Івана Хрестителя, завтра день моїх уродин, завтра сповняється мені вже 19 літ. О, тепер уже ніхто не мігби мені закинути, що я ще за молодий на війну! Я вже тепер старий вояк, я вже маю воєнну практику за собою. Та щей яку! Із фронтів: польського, більшовицького, денікінського, три рази „поворотний“ перебув, — і я всміхнувся вдоволено „під вусом“, та приловив себе самий на тому.

Так ваглиблений у мріях, я й не помітив, що вже давно дігнав нашу кольону та долучився до обозу.

Того вечора, 19 січня, ми доїхали до села Фльори, де осталися на ніч.

Вже тоді ходили глухі чутки, що армія Денікіна розбита, та що більшовики скорими кроками йдуть уперед. Перед нами стояло трудне питання, — що буде з нами? Деякі догадувались, що перейдемо через Дністер до Румунії, інші знов твердили, що ми злучимся з більшовиками, що про це знається вже напевно, тільки офіційно ще не оголошено і держиться ще покищо в тайні, щоб денікінці не довідалися вчасніше, ніж цього потрібно.

Розтаборившись на якійсь площі, здається подвір'ю б. поміщика, порозходилися всі по кватирках. Я тепер мусів уже шукати приміщення не тільки для себе, а й для коней. Та на мое щастя, знайшов таки зараз у долині, недалеко обозу.

Щоб на другий день не вставати надто рано, я попросив хазяйського хлопця, щоб він, поки я встану, кинув коням щонебудь їсти. Ще обійшовши „свою худібку“ на ніч, пішов спати.

Другого дня розбудив мене хлопець досить вчасно зі злобно-веселою усмішкою: — Ви ще спите, а большевики вже обступили ціле село!

Я схопився як стій, та повапно почав збиратися. В цей час хлопець мене інформував, що більшовицькі повстанці обступили село зі всіх сторін,

а наші вже піддалися без бою. Я не дуже вірив хлопцеві, але в селі дійсно було спокійно. Зате я доглядив через вікно, як із протилежного горба сходило кількох повстанців у село. Вийшовши на вулицю, пустилися одинцем, із крісами наготові, в глиб села. Хазяйський хлопець, через цілий час, то вибігав на подвір'я, то знову вертався до хати. Я дивився у вікно та, підсвистуючи якусь мелодію, додавав собі відваги. Хазяйка зі страху залізла аж на піч, та весь час не переставала воркотіти:

— Боже, Боже! Коли то вже раз скінчиться ця кара божа? І за що народ так стражде? Колись усі були одного царя люди і всім добре жилося, а тепер таке настало, щоб ані суди-Боже. Якись українці, якись большевики, якийсь Никон, якийсь Петлюра. І чого вони всі хочать? Сиділиб собі дома всі, а то ні, захотілося воювати. І чому ж ти, сину, дома не сидів? — звернулася до мене. — Жив би собі спокійно, а тепер от, хто знає, що тебе чекає. Ах, Боже, Боже! Вороги ходять поперед хату, а він собі підсвистує, як на весіллі...

Я вже не мав часу дослухувати. Саме тоді вже проминав ворота останній повстанець, та раптом чомусь завернувся і попрямував до хати. Хлопець був тоді на подвір'ю і я догадуся, що то він певне повідомив, що й тут, у хаті є один „галічанин“. Двері від сіней відчинив хлопець, а повстанець уже здалека спрямував кріса та крикнув:

— Руки ввєрх!

Я підняв.

— Где твая вiнтовка?

— Не маю, — кажу.

— Врйош сукін син! Как же так без вiнтовкi?

— Ні, кажу, — я й не мав, спитайте хоч хазяйки.

Хазяйка потакнула із печі і він повірив. Зате звернули його увагу мої нашивки на рукавах.

— А ето что? — спитав.

— Відзнаки, — кажу.

— Какіі, для чево ето?

— Відзнаки степеня, я — є вiстун.

— Вiстун? А что ето значіть?

— Це — младший унтерофіцер — я пояснив.

— Так? Ти младший унтер? Так собірайсь, пай-дьош са мной.

— Куди, й чого? — питаю.

— До штабу. Нам приказалі прітащіть всех афіцеров.

— Яж, — кажу, — не офіцер.

— Всьо равно, афіцер ілі унтерофіцер, скарей собірайся!

Не було іншої ради, треба було повинуватися. Я спакував свій наплечник, попросив ще хлопця, щоб скочив до обозу, та повідомив, що сталося із мною, та щоб відтам післали когось забрати коні, і — пішов.

У штабі вже були майже всі наші старшини. Вони всі були поденервовані, бігали, крутилися та сварилися із штабовцями повстанців. Домагались, щоб можна було їм задержати при собі револювері, бо то їх власність, та навіть запевнення під словом чести, що не будуть їх уживати проти повстанців, не помогли. Далі старалися переконати

повстанців, що ми вже не числимося їх ворогами, чого найліпший доказ те, що тепер не ставили їм збройного опору, а проти денікінців не виступили ще отверто, бо ждемо тільки відповідної хвилі і т. д.

Штабовці дуже уважно слухали того всього, але не дуже давалися переконати. Найбільше їх злостило те, що кількох старшин, скориставши зі слабого нагляду, висмикнулися на конях і втекли майже їм зперед носа. Це був пор. Семака (буковинець), командант II-ої батареї, здається котрийсь із братів Тригуків із III-ої батареї, а інших не пригадує собі.

Штабовці відповідали, що колиб ми дійсно уважалися їхніми приятелями, то не бувби втікав ніхто. Тепер вони боялися, що ці втікачі повідомлять інші наші частини, і вони прийдуть нас відбивати. Тому рішили якнайскорше виїхати з села.

Я сидів собі спокійно в кутку та тільки прислухувався до цього всього. Вкінці вже було мені за багато і я спитався котрогось із штабовців, як довго я ще маю там сидіти. Він спитав, хто я та чого мене привели. Коли я йому розповів, він вилаяв здорово того „дурака, що нічого не розуміє“, та казав мені чимскорше йти, бо зараз маємо виїзжати.

Мої хазяї вже певно лагодилися присвоїти собі коні, бо дуже здивувалися, коли мене побачили знов, тимбільше, що хлопець і думки не мав іти до обозу, повідомити про мою пригоду.

Я зараз вивів коні зі стайні, та повів до обозу. Тут уже всі вози були запряжені окрім мого. Та мені не хотілося, саме в день моїх уродин (20-го січня)¹⁾, пускатися голодному в далеку, незнану дорогу. Я припняв коні коло воза, добув казанок, набрав у кухні чорної кави та почав зі смаком заїдати.

Аж ось надбіг конем один зі штабовців та почав приспішувати, щоб чимскорше виїзжати. Нарешті спинився перед моїм возом.

— Ето чії лошади?

— Мої, — відповів я спокійно.

— Ані чево не запряжони?

— Не мав ще часу, — відповів я, сербнувши кави.

— Так почемуж ти не запрягаєш?

— Хіба не бачиш, чай пю?

— Іді с.-с. скарей, а то я січас па красному с тобой разщіганюсь! — і блиснуло мені перед очима дуло нагана в його руці.

Не тямлю вже, що сталося з моєю кавою, бо й казанка я більше вже не бачив. Знаю тільки, що в одній хвилині коні вже були запряжені (де й зручність у мене та взялася?) і я вже виїзжав, разом із іншими з подвіря.

Потім нераз ще я згадував, який то дарунок мало що не довелося мені дістати із рук повстанця, саме в день моїх уродин.

¹⁾ Др. С. Шухевич, згадуючи у своїх споминах про розоруження нашої частини (т. IV, ст. 69), подає хибно дату 21 січня. — О. Д.

По дорозі присівся на мій віз один із повстанців та почав розказувати про цей напад на нас. Оповідав, як то вони всі неохочо йшли на галичан і тільки згогад, що ми не будемо ставити їм опору, підбадьорював їх. Про те, щоб зводити з нами битву і думки в них не було. Може лиш кожний другий із них, мав тільки по 2—3 набої. Вистарчало, говорив, щоб ми були пустили одну ленту зі скоростріла, або один вистріл із гармати, щоб вони всі були розбіглися. Та помимо того вони йшли, бо їм потрібно було гармат і набоїв.

Я йому притакував та в свою чергу оповідав, що ми все одно не булиби билися із ними, бо не хотілиб проливати „братню пролетарську кров“, що моглиб були і так віддати їм дещо зброї, та тоді булиб стратили довіря у денікінців. А так все таки лучше, що вони нїби то нас роззброїли.

Потім мені навкучилася його балаканина і мое заняття погонича, я попросив його, щоб він „на хвильку“ занявся кіньми, а сам зіскочив із воза. Якийсь час ішов пішки, а потім пересів на інший віз і тим закінчив свою, таку коротку, та зате багату на вражіння, кар'єру візника.

Незадовго заїхали ми до містечка Окни, що потічком Ярликом переділене на дві часті. Східня у херсонській, а західня у подільській губернії. Нас приміщено у б. поміщицькїм дворі, (про котрий, здається, згадує Чикаленко у своїм „Щоденнику“).

З початку нас потішали, що заберуть від нас тільки зброю, а обоз зі всім майном віддадуть нам назад. Та ще того таки самого дня кинулися на наш провіантовий обоз і розібрали все, до голих дощок. І цукор і шкіру і тютюн і сірники, яких ми мали ще щось два міхи й якими перед тим так дорожили, — все стало їх „воєнною добычею“. Щоб хоч дещо вратувати, пустились наші хлопці самі викрадати своє добро. Найбільше ще попало в наші руки махорки й сірників, і тільки мало лиш кому ще вдалося врзати шкіри хоч на пару підшов. До вечора вже був обоз зовсім порожній.

Хоч нас не держали під строгою вартою, зате зробили нас уважними, що містечко сильно обставлене заставами та стежами, так що колиб хто пробував утекти, зловлять і строго покарають. Та не зважаючи на ту пересторогу, вже таки першого вечера багато нараджувалися над утечею. А ще тої таки самої ночі ми мали нагоду переконатися, що повстанці дійсно добре стерегли містечка. Майже всіх утікачів попереловлювали на полі та позавертали їх знову на місце постою. Не знаю, чи карали їх якнебудь, та знаю, що ще і другого і третього вечера вдалося їм переловлювати та завертати менше обережних утікачів. Та мабуть споре число було і таких, котрим таки вдалося вирватись поза обсяг ділання повстанчих стеж, про що ми переконалися вже аж при нашій відїзді.

Другого дня, коло 11-ої год. рано, забігали та заметушилися повстанці. То прискакав один їх вістовий та доніс, що десь там, коло якихось колиць сіна, кілька наших кавалеристів порубали

шаблями двох повстанців, що не дозволяли забирати сіно. Кільканацять повстанців зараз повискали на коні та пігнали в той напрям пімстити своїх товаришів, але потім так і вернули без нічого.

Зате третього дня прийшлося всім переживати ще більше напруження. Котрась із наших бригад (чи не 8-ма), довідавшись про нашу долю, пробувала нас відбити. Повстанчий штаб дуже занепокоївся та зарядив усі міри для оборони. Стягнули наші гармати коло церкви та почали ними „жарити“ навмання, мабуть більше для підбадьорення своїх чим для постраху неприятеля. Та до ніякого бою не прийшло. Говорилося, що наша делегація зажадала від повстанців негайного звільнення всіх полонених, нащо повстанці буцім то мали погодитися.

Вже другого, а головню третього дня було замітно ослаблення сторожі над нами. Видно було, що вони булиби вже й раді, щоб ми повтікали всі, бо по перше, мусіли нас усіх прохарчовувати, а по друге, що таки не знали, що мають із нами почати, та як нас позбутися. Тому ці вимоги нашої бригади прийняли з досить великим вдоволенням. Отже вже таки на слідуєчий день почали нас виряжати в дорогу. Дали нам шість возів для багажів, одну кухню, харчів на пару день і одного живого вола. Ми розпрощалися досить по приятельськи. Повстанчий командант (здається от. Дибенко), просив навіть вибачення, заявляючи що гармати оставляє собі для конечної потреби тільки в формі позички, тимчасово, а коли вже надійдуть більшовицькі війська і ми злучимося вже з ними, то віддасть нам усе в порядку. Річ ясна, що ці їх запевнення були тільки нещирою формальністю, та через те ніхто й не брав їх по-важно.

Аж тепер, при відїзді, показалося, скільки наших скористало за цих три дні із можливости дати ногам знати. Нас попало в полон около 250 людей, а звільнилося тепер тільки — 106. і то по більшій часті або ще хорі, або виздоровці, що ледво волочили ноги за собою.

До нас приділено одного хлопця — розвідчика, що відпровадив нас поза друге село, де й кінчилася влада повстанців, і вернувся до своїх.

А ми попленталися далі на полудневий схід.

По кількаденім марші дігнали ми нашу бригаду, здається, аж у Захарівці. Там приділено нас на харчевий стан до одного з курнів бригади. По короткім часі почалася наша вандрівка як у зачарованім колі: Захарівка, Павлівка, Кассель, Гліксталь, Найдорф, Бергдорф, ба підходили аж недалеко Дністра, потім вертали знов і нераз доводилося по 2—3 рази бувати в тім самім селі. Армія Денікіна вже без сумніву була розбита. Більшовики тільки ще лиш тому не надходили, що не встигали так скоро поступати за відступаючими денікінцями.

Оповідали, що котрась із наших частин пробувала переправитися замерзлим Дністром до Румунії, та румуни гарматним вогнем розбили лід і цим самим унеможливили перехід. Не було ін-

шого виходу, тільки треба було скінчити з подвійною грою і остатися вірними заключеному уже, як говорилося, порозумінню із більшовиками. Ми перейшли до н.м. кольонії Гліксталь, де вже стояла 14-та бригада і там почали дождати приходу більшовицьких військ. Аж по кількох днях прочитано нам у деннім приказі злуку з більшовиками та наказано почепити на шапках червоні стяжки. Деякі познімали тризуба та інші національні відзнаки зовсім, та богато прикрасило їх тільки червоними стяжками. Не одної німкинї червона спідниця пішла на „патріотичне діло“. Німці дивувалися, як то так несподівано і без ніякого шуму перетворилися ми в більшовиків, та всетаки і на далі відносилися до нас із повним довірям.

Ми з великим напруженням дожидали приходу більшовиків. Як стрінуться вони з нами, як будуть відноситися взагалі, які порядки позаводять? Може порозділюють нас малими гуртками між їхні частини, може позабирають нам наших старшин? Може..., та скільки то тоді думок із ріжними „може“ не снувалося в голові?

Окрім того ми боялися того моменту, коли то вже буде перевалюватися фронт нашою околицею. Ми денікінців не нападали, але боялися, щоб не стати на дорозі якої більшої їх відступаючої частини. Тоді або мусілиб ставити їм збройний опір, або добровільно пропустити їх дальше. В першім випадку денікінці, не маючи іншого виходу, мусілиби перебитися, бо залога Глікстало не представляла собою такої великої збройної сили, хоч 14. бригада мала й артилерію. У другім випадку ми булиби провинилися проти нашого союзника. Та покищо дні минали якось спокійно. Аж десь коло 15. II. заалармовано всю залогу села. То ген. Шкуро наближався зі своєю кавалерією до села. Та на віддалі одного кілометра задержалися і вислали тільки делегацію із домаганням пропустити їх свобідно через село. Переговори велися біля школи. Наша команда обіцяла отворити їм дорогу тільки за попереднім зложенням зброї. Денікінці про це і чути не хотіли та закидували нам віроломство. На те один із наших старшин почав пояснити провідникові делегації, що нас вяже тепер інший договір і ми, як добрі вояки, мусимо поступати тепер згідно з нашими новими союзницькими вимогами.

— І ви, як добрий вояк, повинні це самі дуже добре зрозуміти, — додав наш старшина.

— Что это такое „вояк“, — спитав денікінець.

— Як би то сказати? Салдат, — старався вияснити наш старшина, що не вмів свобідно висловлюватися по московськи. — Ви, кажу, будучи добрим салдатом...

— Я не салдат, я полковник, — обурился провідник делегації.

Переговори так і не довели до нічого, і делегати поденероввані вернулися назад. Та видно було, що вони не будуть пробувати перзбиватися силою. Нам видно було з села, як скоро по повороті делегації вони повернули коні і легким трапом скрилися за горбком. Наша артилерія, мабуть

для постраху, післала ще за ними навздогін три шрапнелі.

Чотири роки пізніше я стрічався в Букарешті з одним б. штабс-капітаном (Белоданов), що тоді був у тій частині кавалерії. Він оповідав мені, що вони були тоді дуже обурені нашою поведінкою і були б там нас „рознесли“ всіх, як би не те, що мусіли були дорожити кожною хвилиною, бо більшовики вже наступали їм на п'яти. Чи було б удалося їм так легко нас „рознести“, то інша річ.

Вже не пригадую собі, чи від цієї кавалерії відстали, чи окремо прибукалися п'ять козацьких старшин та просили, щоб дати їм у нас захист, обіцяючи, що коли промине для них небезпека зі сторони більшовиків, вступлять до нашої армії. Першого дня довелось мені держати варту біля них. Чотири з них сиділи похмуро на лавках (їх держано в школі) та курили папіроску за папіроскою. П'ятий, стрункий, високий, із широчезною, по самі п'яти довгою буркою, ходив нервово по клясі від одної до другої стіни. Я старався завести з ними балачку, та це мені не вдалося. Між собою вони не говорили також нічого. Мабуть предчували, бідняги, свою долю. Більшовики зараз таки першого дня по своїм приході, на основі чийогось донесення, зажадали видачі полонених і таки зараз того самого дня всіх розстріляли за селом.

Слідуючого ранку, після пригоди з денікінською кавалерією, донесла наша кінна розвідка, що із Найдорфу прямує на наше село велика сила денікінців. Все заметушилося в селі, все, що жило, вхопило за кріси і всі горячокво приготувалися до оборони, бо ясно було, що це вже наближаються фронтові частини, і нам вже не оминути оружної сутички з денікінцями. Нам видали також кріси і ми перетворилися в піхоту..

Село мала боронити 14. бригада, а решта із 2-ої бр. мала вийти на поле і боронити праве крило села, що було більше zagrożене. Артилерія 14. бр. вистрілила 6 гранат проти неприятеля й замовкла. Переходячи попри крайні хати, ми бачили, як поза мурами загород у поспіху розміщували скоростріли. Кінна стежа вганяла селом. Тепер почала безпереривно стріляти ворожа артилерія, та стрільна навіть не долітали до села, а розривалися всі на полі. Ми вийшли на горбок і розтягнулися в розстрільну. Перед нами далеко у напрямі Найдорфу було видно величезну силу ворогів. Вони розтягнули свою піхоту в три розстрільні й ладилися до наступу. Поза піхотою в ярі чорнів обоз і артилерія.

Перед нашою розстрільною ходив поручник та роздавав прикази. Стріляти аж тоді, як ворог підійде на малу відаль. Набої щадити. Видержати певно треба буде не довго, бо з тої сторони на них напірають більшовики. На право, за горбок, треба, щоб хтось пішов стерегти, чи нас не обходять. Зголосився одн. вістун Петро Войчишин (із Бурштина), та кликав і мене з собою. Я не пішов. Колиб так наскочили на нас, то розярені

певно забиилиби нас на місці, а тут, у гурті, все таки безпечніше.

— Якраз навпаки, — старався він мене переконати. — Вони нас обходити не будуть, а підуть прямо на село, тоді там, за горбком, буде безпечніше. Колиб навіть переходили туди, то можнаби десь скочити в яругу, заритися в сніг і пересидіти, доки вони не перейдуть, а це довго не потриває.

Та я таки відмовився і він пішов самий.

Ворожі розстрільні посувалися повільно вперед. Їх артилерія дальше острілювала поле перед селом. Одна шрапнеля розірвалася й над нашою розстрільною, з неї більший відломок зарився в сніг зараз недалеко поручника. За короткий час почали острілювати нас і крісовим вогнем. Кульки відбивалися від снігу й фуркотіли над нашими головами щораз частіше. Поручник прилякнув на одно коліно, а нам приказав відтягнутися яких 20 метрів узад та нагорнути перед собою купки снігу, щоб зникнути для ворога як ціль.

Ворог посувався повільно, та вперто вперед. Видно і думки не мав закинути плян перебитися через село.

Одно для нас було незрозуміле. Ми знали, що денікінці воюють переважно кавалерією. А тут аж три розстрільні самої піхоти. Видно було, що такої силі трудно буде опертися. Та все ще з нашої сторони не впав ані один стріл. Вижидали. Враз із нашого села вибігли два їздці й пігнули у напрямі противника. Ті почали їх острілювати

Ідиля в стрілецьких ровах. Тудика. Березень 1916.

гарматним вогнем, та гранати все розривалися позаду них. Ми остовпіли. Що це має значити? Парляментарі для переговорів, чи що? Ми з великим зацікавленням слідили за їздцями. Вони все гнали вперед і весь час вимахували білою хустинкою. По кількох вистрілах замовкла ворожа артилерія і вони вже повільніше зближалися до ворожих рядів. Враз біля них збігся чималий гурток і якийсь час розмовляли. За якийсь час почали стягатися ворожі розстрільні і маршовою кільоною попрямували до села. Ми зробили те саме й почали спускатися в село, все ще не знаючи що сталося і з ким маємо до діла. Аж у селі вже ми довідалися, що то не були денікінці, а вже більшовики. Ми зараз на краю села усталилися двома рядами по обох боках дороги і в цей спосіб, парадно, пропускали серединою надходячих більшовиків. Це була 45-та совіцька дивізія 14-ої армії. Проходили раді, веселі, захоплені.

— Спатрі, якіє все здаровіє парні!

— І у всех красніє бантікі на шапках, — доносилося із їх рядів.

Якеж було наше здивовання, коли на кінці кільони ми пізнали колишніх повстанців, що розоружили були нас у Фльорі. Стрінулися як давні добрі знайомі. Запитає з обох сторін не було кінця. По короткій розмові ми довідалися, що вони також були переконані, що це ще денікінці ста-

раються ставити їм опір, прикриваючи відступ своїх інших частин.

І колиб не ті два очайдухи, то певно полилася би була кров. А так обидві сторони були вдоволені, що це непорозуміння обійшлося без непотрібних жертв.

В селі більшовики майже не задержувалися і зараз пішли дальше доганяти денікінців. На відході наші давні знайомі обіцяли нам за 3—4 дні повернути наші гармати, та тільки ми їх і бачили.

А героями дня так і осталися ті два кавалеристи.

Їм також було підозріло, що у „денікінців“ проти звички сама піхота, і вони, більше з власної ініціативи, рішили заризикувати життям, кого маємо напроти себе.

Ми ще постояли яких 2—3 неділі в Гліксталю та вижидали повороту наших гармат. Від нас ходили навіть делегати, що домагалися повернення колишньої „позички“, та все надармо. Коли стало вже всім ясно, що ми вже не дістанемо своїх гармат назад, то розформовано нашу частину та порозсилано по інших гарматних полках, що саме тоді переформовувалися у гарматні дивізіони.

Я дістав приділення до 2-го важкого гарматного дивізіону, що стояв тоді у нім. кол. Цебриково, по лівій стороні залізної дороги Жмеринка-Одеса.

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давньої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: Д-р Іван Карпинець.

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА П БОІ ДО 15. V. 1919 Р.

(Продовження).

3. Перші дні по wypowiedженню завішення зброї. Хоч операції по зірванню завішення зброї могли розпочатися, згідно з умовою, вже 2. березня рано, то однак так одна, як і друга сторона ограничувалася протягом кількох днів (аж до 6. III. вкл.) тільки до гарматної і крісової стрілянини, бо всю увагу прикладала до концентрації сил. Не дивота Полякам, що вони не розпочинали наступів, бо їм бракувало до цього достаточної кількості вояків, а група Бекера ще не була зорганізована, але треба дивуватися Укр. Начальній Команді, що потребувала ще цілого тижня, щоби пересунути на відтинок Городок Ягайл.-Судова Вишня кілька курнів і зо дві батареї та тим самим давала Полякам стільки часу, щоби могли роздобути трохи підкріплення. Бож прецінь Начальна Команда була певно повідомлена, що переговори щодо перемиря, з огляду на неуступчивість Поляків і антантської місії розібуються (делегатія до цих переговорів повинна була повідомляти про хід переговорів і Уряд і Начальну Команду, що вона певно й робила), а тому Началь-

на Команда повинна була заздалегідь все приготувати до цього, щоби цих кілька частин, які ще намічувалося пересунути в район головного удару, було готових до відходу та щоби були приготівані середники транспорту для людей, муніції та харчів. В цей спосіб можна було мати за два а найбільше три дні сконцентровані сили на наміченім відтинку та розпочати операції вже 3., а найпізніше 4. березня рано. Занедбання Начальної Команди дали Полякам ще кількадеденну проволоку в боях, а за цей час змогли вони перекинути вночі з 6. на 7. березня на загрожене місце операційну групу полк. Бекера в силі 1306 крісів, 19 скорострілів та 15 гармат (2¹/₂ курія, 2 похідні сотні та 3 батареї), до якої прилучено в Родатичах ще один курінь (майора Ярушкевича), що там був на позиції. Отже сили Поляків на відтинку Родатичі-Вовчухи між Городком і Судовою Вишнею скріпилися майже о 1¹/₂ тисяча крісів та 15 гармат, що значно мусіло утруднити акцію Української Армії.

Цілотижневу неприготованість Української Ар-

мії до боїв на відтинку Городок - Судова Вишня виправдує Гуперт частинно браком добрих шляхів в цьому районі, браком середників транспорту та невідповідною порогою року. Однак, після нього — ці перешкоди не були такі великі, щоби їх при сильній волі не можна було скоро побороти й пише дослівно: „Однак не підлягає сумнівові, що Українцям бракувало при цьому ясно визначеної цілі й здецидованої волі до її досягнення. Тому то перші дні по зрванню ними (себто Українцями. — І. К.) завішення зброї минули не використані ними так, що вла-

Штаб І-го полку Дніпровської Гарматньої Бригади у Дубаневичах пов. Рудки. Березень 1919.

стиво бої викликали ми (себто Поляки — І. К.) 6. III. а й то нажалі за вчасно“ („Walki“ 199).

Ген. Розвадовський по виданню приказу творення групи Бекера, що мала рятувати залізничний шлях коло Судової Вишні й Городка, приказав всім підлеглим собі частинам, щоби з браку сил ніде не провокували боїв, бо знав добре, що час ділає для Поляків корисно, бо уможлиблює прихід помічі (Hupert: „Walki“, 201).

Отсе були причини зглядного спокою на фронті через цілий тиждень по зрванню переговорів. Пригадаймо їх собі ще раз; отже: 1) ще не скінчена концентрація українських військ; 2) брак до певної міри ясно означеної цілі, пляну ділання й що за цим іде — брак волі до побіди (про це ще буде мова); 3) приказ Розвадовського, щоби польські частини не провокували боїв, доки не надійде поміч.

Українські частини на відтинку Городок-Судова Вишня обмежилися в цьому часі (від 2—6. III. включно) до острілювання переїзджоучих поїздів між Судовою Вишнею і Городком. Польське ситуаційне звітлення з 4. III. згадує про обстріл укр. артилерією цього дня залізничного

шляху між Городком і Судовою Вишнею, а звітлення з 5. III. говорить про обстріл Городка й переїзджоучих поїздів; як подає Гуперт, вона острілювала також неутральний поїзд, що византантську місію та ранила в нім кілька осіб. На прочих відтинках українсько-польського фронту також не було більших випадів ані з одної ані з другої сторони. Живу діяльність проявляла тільки укр. артилерія, що особливо у Львові наробила Полякам багато шкоди. Стрільна укр. гармат поцілила тоді будинок, в яким находилася тоді команда Львова (при Бернардинській площі) та будинок команди одної групи. В часі цього бомбардування Львова тяжкою артилерією, вилетіла у воздух дня 5. III. коло 18 год. на черновецькім двірці частина польського складу муніції (600 тис. піхотних набоїв і 15.000 гарматних стрілан). Це була для Поляків величезна матеріальна втрата. Та крім самої втрати — цей вибух поділав дуже відемно на польську залогоу Львова, а навіть на представників чужих держав, які там були. Цю хвилю треба було негайно використати й кинути зараз до наступу на Львів всі бригади, що його окружали; українські війська були бч тоді цілком певно захопили Львів. Однак Українці не спромоглися на використання цього вибуху й Поляки по хвилевій паніці вкоротці опамяталися. (Офіц. звітлення з Галицького фронту з 5. III. 1918; Шухевич: „Спомини“ I, 147—9; Hupert: „Walki“, 199—200).

4. Военна нарада в Гошанах; плян української офензиви. Подробиці пляну операцій Української Армії на відтинку Городок-Судова Вишня подано до відома командантам частин цього відтинку щойно дня 6-го березня 1919 р. на военній нараді, що відбулася в селі Гошанах, 7½ км. на

І. Гарматній п. Дніпровської Гарм. Бригади під Городком

північний схід від Рудок. Ми нині не можемо з цілою певністю сказати, хто з вищих командантів був тоді на цій нараді. Певно були там: полк. Коссак та отаман Долежалъ з команди III. Корпусу, полк. Кравс та шеф штабу 8. Самб. Бригади пор. Шльоссер, командант Бригади У. С. С. отаман Букшований, командант „Дніпровської Гарматної Бригади“ от. Білокриницький, сот. Гофман, командант „Групи Рудки“. З нижчих командантів мали бути команданти самостійних частин (куринів і полків). Отже певно були: сот. Носковський, командант полку піхоти У. С. С., сот. Станімір (II. курінь), сот. Ліськевич (III. кур.), поручники: Білінкевич, Іванович і Іваницький, команданти куринів Бригади У. С. С., пор. Гладилевич (I. кур.), пор. Левицький (II/24. кур.), пор. Ліщинський, чет. Гриць Голинський, командант „Окремого Загону“ свого імени і чет. Ясінчук (I./24. кур.). На цій нараді може були й команданти батарей. Здається, що з вищих командантів був ще пполк. Шаманек.

Наради розпочалися о 13 год. в будинку приходства. Певно от. Долежалъ, тодішній шеф штабу III. Гал. Корпусу, познакомив присутних з пляном офензиви, автором якого по всякій правдоподібності був він сам, та вияснив поодиноким командантам частин їх завдання. Про оцінку пляну, хоч би зі сторони вищих старшин, що брали участь в нараді, не було мови. Одно може бути певне, що Начальна Команда цей плян передтим затвердила й тепер на нараді він став приказом, який належало безумовно виконати.

Як плян цієї наміченої офензиви виглядав, ми нині докладно не знаємо. Петро Будз, автор записок, виданих під заголовком „Гуцули в боях під Городком у марті 1919. р.“ („Український Скиталець“ 1922, ч. 12) подає, що операції після цього пляну, якого ціллю було заняття залізничної лінії Львів-Перемишль, мали розпочатися 8. III. 1919. р. о год. 5 рано, а вступне завдання, а саме перервання залізничного шляху коло Мельників (П. Будз подає „Мельниця“, що є помилкою — І. К.) призначено „Окремому Загонові чет. Гриця Голинського); у слід за цим мала розвиватися дальша діяльність у двох напрямках: Бригада У. С. С. мала йти на схід і зайняти Городок, а група куринів, між якими були три коломиїські, мала посуватися через Судову Вишню на захід і зайняти Перемишль (стор. 8).

Однак ці відомости п. Будза не є докладні. Точніші інформації є в рукописі о. д-ра Вергуна. Ці записки подають, що в цілі перервання залізничної лінії та наступу на Судову Вишню і Городок, поділено всі сконцентровані на цьому відтинку частини на три групи: 1) „Групу Городок“, в склад якої увійшли два куріні, а це II. кур. сот. Станіміра й курінь пор. Ліщинського, а командантом групи став сот. Станімір; 2) другу групу творили всі три куріні Бригади У. С. С. а її командантом був от. Букшований; 3) третю групу коло Судової Вишні під командою сот. Ліськевича мали творити, як подає рукопис — слідуючі куріні: III. курінь сот. Ліськевича, I. курінь пор.

Гладилевича і „Гуцульський Курінь“ чет. Голинського. Команда всіх цих трьох груп мала міститися спочатку в Рудках, а відтак в Годвишні; шефом штабу зівстав пор. Шльоссер. Стільки відомостей подає рукопис о. д-ра Вергуна.

На основі цих двох джерел, доповнених ще устними інформаціями п. інж. Ліськевича та деяких інших осіб, та моїми власними спостереженнями в часі цієї офензиви, мусів її плян виглядати так: Ціллю офензиви було певно не тільки проломання залізничної лінії поміж Городком і Судовою Вишнею, але також заняття Городка та відтак певно й удар від Городка в східнім напрямі на Львів. Вступну задачу, а саме проломання польського фронту в околиці Родатич коло Мельників, що однозначне було із перерванням в цьому місці залізничного шляху, мав виконати „Окремий Загін чет. Голинського“. По довершенню тієї задачі а може й рівночасно мав розвинутися удар укр. частин у двох напрямках, ча північ і на північний схід, а завданням цих ударів було поширення пролому залізничного шляху від Мельників і Родатич по Городок а відтак здобуття Городка Ягайлонського ударами з полудня, заходу й евентуально з півночі. По здобуттю Городка мала бути певно продовжена офензива на Любінъ Великий та на Мшану, Баргатів і позиції польські десь коло Янова, щоби по їх заняттю вдарити на Львів також з цієї сторони. Удару на захід, з метою заняття Судової Вишні й спрямування офензиви на Перемишль, не предвиджувалося. В цілі переведення наміченого завдання, поділено всі частини, які сконцентровано на відтинку Городок-Судова Вишня, на три групи а саме на: 1) „Групу Городок“ під командою сот. Станіміра, 2) групу Бригади У. С. С. під командою от. Букшованого й 3) „Групу Судова Вишня“ під командою сот. Ліськевича. „Група Городок“ складалася з двох куринів (II. кур. Станіміра і кур. пор. Ліщинського) під оглядом організаційним входила може й дальше в склад „Групи Гофмана“, до якої певно зачислювано й дальше I/24. курінь чет. Ясінчука, II/24. кур. пор. Левицького й „Дніпровську Гарматну Бригаду“; ці два куріні мали творити певно резерву для „Групи Городок“. В склад групи Бригади У. С. С. увійшли всі три її куріні (пор. Білінкевича, пор. Івановича й пор. Іваницького). Окремий Загін чет. Гриця Голинського не увійшов в склад жадної групи, бо творив особну тактичну одиницю до спеціального завдання.

Так „Група Городок“ як і Бригада У. С. С. мали по проломанню залізничної лінії зайняти Городок і звернути фронт на схід. Забезпечення задів цим двом групам від заходу, зі сторони Перемишля й Судової Вишні було поручене „Групі Судова Вишня“. Її командант сот. Ліськевич, що щойно 6. II. прибув до Рудок з контрольної комісії, яка в часі переговорів про перемире урядувала в Хирові, дівстав виразний приказ тільки боронитися зі сторони Судової Вишні. В склад цієї групи увійшли тільки слідуючі частини: III. курінь сот. Ліськевича, тоді під командою пор. Савицького, I. курінь пор. Гладилевича,

якого команду обняв здається 7. III. пор. Антін Гарнавський (пор. Гладилевич згинув під Баром, здається 7. III; похоронений на цвинтарі в Рудках), курінь сот. Коробейка з „Групи Крукеничі“ (тільки одна сотня сильніша; дві інші склалися з рекрутів) та одна батарея під командою якогось сотника Німця. По проломанню залізничної лінії прилучено до цієї групи ще яворівський курінь чет. Гриневича з одною батареєю.

Всіми операціями мав керувати полк. Кравс зі шефом штабу пор. Шльоссером; їх осідком стали Рудки. Сот. Гофман зі значковим перейшов до Гошан. Установи „Групи Гофмана“ (передусім інтендантура) мали обслуговувати всі три групи і загін. Операційною базою полишилися Рудки.

Ми вже згадали, що цей плян офензиви уложив певно команда III. Гал. Корпусу, точніше — сам шеф штабу корпусу от. Долежал. Полк. Кравс та його шеф штабу по всякій правдоподібності з цим пляном не погоджувалися, а доказом цього може бути те, що в часі операцій полк. Кравс звертався кілька разів до команди Корпусу за дозволенням на наступ на Судову Вишню та на відповідне перенесення частин; колиж цього не міг досягнути, зрікся команди 8. Самб. Бригади. Його шеф штабу, пор. Шльоссер, не могучи дістати згоди корпусу на кинення „Групи Судова Вишня“ до наступу на Судову Вишню, дораджував сот. Ліськевичеві самочинний наступ, однак цей не важився, бо не мав вистарчаючих сил.

Так виглядав по всякій правдоподібності плян укр. офензиви в 2. фазі; початок акції був назначений на 8. березня, 5. година рано. Цей плян передбачував до к л а д н е знищення цілого залізничного шляху, який українські частини досягнуть,

а Начальна Команда, хочаби переконатися, чи знищення є дійсно дуже великі, а не такі як в 1. фазі, зарядила фотографувати знищені місця (особливо мости) й світлини посилати Начальній Команді (Павленко: „Укр.-п. війна...“, 50). Вкінці треба зазначити, що плян не передвиджував жадної задачі для „Групи Крукеничі“, а прещінь її співакція могла сильно заважити на операціях.

5. Угрупування укр. частин перед наступом. Фронт „Групи Гофмана“ перед розпочаттям 2. фази офензиви йшов менше-більше так само, як і у хвилини завішення зброї (25. II. 1919 р.). Нові відділи, що прибули по зірванню переговорів, розміщено так: Два куріні Бригади У. С. С. а певно й курінь пор. Ліщинського залишено в резерві в Годвишині а III. кур. сог. Ліськевича приміщено під Судовою Вишнею; 7. III., це є в часі, коли Поляки перші розпочали наступ, був він вже в Довгомостисках. Загін чет. Голинського від 5. III. був в Путятичах (на полудне від Милятина й Мельників). Батерії „Дніпровської Гарматної Бригади“ може не змінили місць, а може підсунулися ближче під Городок. Де заняла становище тяжка батерія пор. Костинчука (42 лінійні), не знаємо.

(Далі буде).

Справлення ошибок. В попередній часті Історії 8-ої Гал. Бриг. (в числі за липень—серпень 1933) належить справити слідує: на 32 стор. замість полк. Smuchy, має бути полк. Smith; на 34 стор. в 2 уступі п. з. Концентрація укр. сил, подано мильно, що яворівська батерія була під командою якогось сотника (Німця). Батерія цього сотника була окремою від батерії Яворівщини, а тимсамим число гармат на відтинку треба збільшити певно о чотири. — І. К.

В більшовицьких лабетах

Написав *Олесь Бистренко.*

Як реконвалесцент по лятнистім і двох поворотних тифах перебував я через три місяці це є: січень, лють і березень 1920 р. в Домі Виздоровців в Одесі при вул. Полтавської Побіди. За той час я трохи пізнав Одесу. Коли по повероті до Штабу 3-ої Ч. У. Г. Бригади зайшла потреба вислати когось за канцелярйним приладдям до Одеси, вислано туди мене; до помочі приділено мені підхор. Шан—ського і чуру. На охотника зголосилася канцелярйна сила панна Кач—ська так, що в дорогу вибиралося нас четверо. Я дістав потрібні письма до ріжних совітських військових установ. Ми тоді були складовою частиною Червоної Армії, — явний приказ, всі ми убралися в російські шинелі, фуражки з пятаірменною звіздою та узброєні щасливо заїхали до Одеси. По дорозі довідалися ми в поїзді про трагічну смерть от. Воевідки. Це нас пригнобило. Було це з початком травня. До Одеси приїхали ми не памятаю котрого дня ранком. Я хотів показати моїм товаришам подорожі море і ми подалися з двірця просто на Миколаївський Бульвар. Сонце саме сходило. Ледви ми розглянулися кру-

гом себе і почали любоватися гарною панорамою, яка в повній красі ранку представилася нашим очам, як з моря пронеслися чотири гарматні стріли, а стрільна прошибнула воздух нам праворуч летячи в город. В тій стороні, відки походили стріли, побачили ми недалеко, як нам здавалося яких 1—2 км., а 7 верст, як казав якийсь старший віком моряк, що стояв біля нас лузаючи зернята, два невеликі паровики французькі чи англійські — так пояснював моряк, — які приїхали у відвідини до Одеси. Ми привитані так гучно а несподівано, подалися хутко до міста, щоби чимскорше полагодити свої орудки та вертати до частини, бо не знати, чога можна було сподіватися...

По досить довгих ходженнях по ріжних радянських командах вдалося мені виклопотати досить багато: здається пуд паперу, багато олівців, кальок, пер, радирок. Панна Кач—ська купила „ціль“ своєї подорожі „правдиву“ халву і ми примістившись на площадці між большевицькими артилеристами, котрі їхали на польський фронт, виїхали тогож таки дня з полудня в на-

прямі на Роздільну. Артилеристи довідалися в розмові, хто ми і відносилися до нас не то здержово, не то недовірливо.

Південне сонце добре пражило нас цілу дорогу, аж коло 5 години попол. заїхали ми на двірці в Роздільній і зразу помітили якийсь незвичайний рух. Люди переважно військові стояли купками і щось горячо та голосно один другому оповідали. Ми довідалися скоро в чім річ: „Галичане ізменнікі, далой з нїм, паразстрелїватъ“... і т. д. чути було з кожного гуртка. Ми зміркували, що це щось злого для нас. Мені вдалося довідатися, що зі станції Веселий Кут завернувся пасажирський поїзд, бо там Галичані зробили повстання проти совїтської влади, поарештували комісарів, які їхали поїздом, а поїзд не пустили далше тільки завернули. Про це говорилося в кождім гуртку, тому всюди чути було озлоблення, розгорячкування та погрози на адресу Галичан. Я боявся, що вістка ця донесеться скоро і до наших супутників сов. артилеристів і вони нас видадуть. Щоби оминати цього, післав я чурку, щоб чимскорше забрав з площадки балъ паперу та заки окруження пізнає в нас Галичан, кудись скритися.

Цей плян нам вдався. Ми висунулися з двірця та скрилися в одній з поблизьких хат, подаючися опершу за красноармейців та просили примістити нас на нічліг. Коли ми в розмові з хазяїном пізнали троха настрої, сказав я в чім річ і просив допомогти, або порадити, як вирватися з тієї халеки. Мені було ясним, що в таку пору загальної ворожнечі попасти комуністичній з Галичан в руки розюшеної салдатської товпи, або в руки якогось ревного команданта це те саме, що розпрацтатися з цим світом. А нам же всім так хотїлося жити, вернути до своїх частин, а згодом як побідники у свою тіснїщу батьківщину!

Я розвідався у хазяїна, як далеко до найблизького села. Показалося, що в 7 верств є німецька кольонія. Знаючи, що Німці ставилися неприхильно до Совармії і влади, подтановив я пробратися туди з товариством. Папір постановили ми залишити у хазяїна беручи від нього на це поквітування, щоб колись пізніше його забрати. З пляном тим поклялися ми спати. Але нам зле опалося тієї ночі. Непевність судьби томила нас і відганяла сон. Ануж увійде красноармеець! Ще й хазяїм попаде за укривання ізменніків! Ануж хазяїн сам партійний, донесе владі про нас, захоче нашим коштом показати свою відданість владі!! Ледви діждалися ми світанку. Всі повставали та хутко зібравшись і поснідавши вибиралися в дорогу. День випав похмурий. На дворі росів весняний теплий дощик і було трохи мрачно. Ми скоро висунулися тихцем з хати і подалися вказаною дорогою до німецької кольонії. Ох! Як скоро несли нас ноги по слизькій черноземній пільній доріжці! Гроза небезпеки гнала нас чим далше від Роздільної. Ми просто боялися оглянутися позад себе, щоби не побачити когось небажаного.

Наша дорога вела вперек хвилястих піль. Здається три горби треба минути, щоби добитися до кольонії... Ми не йшли — бігли без віддиху, без відпочинку. Гін самозбереження був найліп-

шим товчком і радою на умучення... Ми минули вже два горбки, вийшли вже на третій і побачили вже ціль нашої подорожі — кольонію. Хтось з нас оглянувся і крикнув. Ми всі теж оглянулися і остовпіли: на другому горбку побачили ми двох кавалеристів, які гнали на конях нам мовби на вздогін. Шож тут у ката робити, запитав хтось?! Цеж певно за нами, бо чого так шалено летять?! Можеб так нам зложитися до них, підпустити ближче та перестріляти? Нас же 3 озброєних. Але зле і так, бо може це тільки передня сторожа якоїсь більшої частини! Хоч упоремося з ними двома, решта нас рознесе на куски! А може в селі є більшовицька частина!! Треба хутчії дістатися в село і скритися десь у Німців, а там далше будемо промишляти, що зі собою робити. Миж і так нічого не винні, що там хтось зробив повстання! Та кождий, що знав тодішню більшовицьку дійсність, не міг бути певний свого життя. Ми метнулися в село. Поміж стіжки збіжа зайшли ми до найблизької хати. Я попросив німецькою мовою молока. Хазяїн почувши від салдат нім. мову зрадів, попросив сідати та почав вгощати нас.

Ще ми сиділи при столі роздумуючи, що то далше буде, як на порозі з'явився красноармеець. На дворі стояв другий. Ми передтим вже успіли довідатися від хазяїна, що в селі є сов. частина кавалерії і досить зрезігновано думали про рятунок, в ґрунті річи мало вірячи в те, щоб нам вдалося вихопитися з рук червоним. Кавалерист сказав нам якоюсь каліченою московщиною здати зброю та заявив, що ми арештовані. Ми здали свої кріси. Він залишив коло нас на сторожі якогось Німця і відійшли оба з товаришем. Так стали ми полоненими і роззброєними. Ог попали — думалося нам!! Та ми не давали за виграну. Свідомі того, що чекає нас, а в першу чергу мене як старшину, я готов був пробувати ще щастя. Ми намовили Німця, щоб казав, що ми його оглушили і втікли, а самі подалися в село, підхор. Ш. і панна К. в одну сторону, я з чурою в другу.

Ми два зайшли в сад якогось багатого Німця та скрилися між стоги. Там радилися ми, що робити. Ми без зброї. Знаємо, що сусідня німецька кольонія віддалена яких 6—7 верст відсіля. Піхотою моглиб ми зробити стільки то і стільки верст за той час, заки рушить за нами погоня. Якщоб мати хоч кріса, можнаби ризикувати, а його нема. Просити Німця о підводу ми не відважилися, бо не мали грошей, щоб, явно-славно заплатити і їхати буцімто якась командіровка, а признатися, що втікаємо від червоних було небезпечно, бо якщоб Німцеві захотїлося нас зрадити, це був би доказ, що ми дійсно маємо щось на совісті, бо втікаємо. Оставало хіба йти самим в пастку. Зі свого укриття бачили ми хату, де містилася команда частини. По якімсь часі побачили ми, що підх. Ш. і п-на Кач. пішли до команди. Ми ще далше вагалися. По якімсь часі вийшов з хати хазяїн того обійстя, де ми укривалися. Я підійшов до нього та став в нього випитуватися та інформуватися про число більшовицького війська в селі на найблизьку кольонію і т. д. Після моїх обчислень не виходило, щоб нам вдалося втекти від

кавалеристів, якщо вони дійсно за нами гналися, а й трудно буде укриватися в селі, бо не маємо жадних знайомих, а Німці, знаючи підступність червоних, можуть не довіряти нам, боячися, щоби ми не були якимись провокаторами і готові нас самі видати. Зновжеж втікати, не втечемо, бо кавалерія дожене в степу і перестріляє без розбору. Роздумав я, що краще не втікати, а зголоситися на команду. Коли ми вже рішилися на такий крок, зайшли до Німця та розповіли в чім діло. Було це повстання полку кавалерії під пров. от. Шепаровича. Совіти ж думали, що це ціла Гал. Армія повстала і тому страшенно бісилися і мстилися на Галичанах.

Ми зголосилися самі на команду. Наговорили нам там доволі і за зміну і сов. владу і все все, аж вуза пухнули. Казали нам, що попроведуть нас до Роздільної до полкового комісара, бо там вже злапали більше Галичан. Оповідали, що засудили, чи судитимуть двох галицьких старшин, які продали казьонні коні та овес призначений для частин. За це, як казали нам, грозить їм кара смерті (контрреволюція, контрабанда і спекуляція каралися тоді карою смерті). Нас підозрівали, що ми галицькі шпіони, які мають важні відомости і їх несуть на галицький бік. Питали нас, хто з нас „охвіцір“. Я передтим просив і наказував товаришам подорожі, щоби мене не видали, але мимо того таки до мене найбільше причепилися, мовляв я таки охвіцір...

Трох кіннотчиків попроведило нас селом. Німці з кожного подвіря дивилися за нами з сльозами в очах. Всю кольонію оббігла миттю вістка, хто ми такі і т. д. За селом двох конвоїрів поїхали наперед, а третій найгірш нелюдяний провадив нас. Був це або Китаєць або Калмик. Своім поведінням навівав він нам страху за наше життя. Часто погрожував нам та кляв безцеремонно. Тільки нам вчинив доброго, що дозволив сісти під якийсь осталий на полі полукіпок та зісти халву п. Кач—ої, щоби мовляв, бодай перед смертю осолодитися. Я що правда за життя моїх тов. не боявся, але бачив, що мене таки взяли за старшину і до мене найбільше „пють“, тому боявся таки за свою шкуру. Які були в мене старшинські легітимації, всі незаметно для чужого ока подер я на кусочки та кинув по степу. Окрім того старався я замазати собі глиною руки, щоби виглядали більше чорноробочі!...

Нас привели в Роздільній до хати якогось шевця. У нього урядовав полковий комісар. В той час всякий сов. комісар мав майже необмежені права і повновласти. Адже це був час воюючого комунізму, час боротьби сов. влади з контрреволюцією, „бандитизмом“ і спекуляцією. Комісар зачав нас допитувати, хто з нас старшина. Я подав йому „явний приказ“ та сказав, що я є не

старшина тільки командант цього малого транспорту відкомандований до Одеси тому, бо я був там і знаю місто. Він оглянув наш запас олівців і іншого канцелярського приладдя, іронічно підсміхнувся, а згодом накинувся на нас вигукуючи: „контрабандисти, спекулянти наравне с контрреволюцонерами вас нужно і т. д.“ погрожував та найбільше присікався до мене, що ми шпіони, які їдуть до гал. частин зрадити черв. армію, словом вигадував, що наплило на язик. При цьому згадав про якихсь двох галицьких старшин, яких вони вже спіймали, як продавали „казьонні“ коні та овес і за те їх чи вже судили, чи ще судити муть революційним судом. Вилаявши нас всіх ра-

Обоз 1. Кавалерійської Бригади от. Шепаровича при при повстанській армії ген. Павленка підчас обіду в Курилівцях мурованих 125/6 1920 р.

зом взявся переслухувати моїх товаришів. По переслуханні казав їм відійти. Мене лишив на самий кінець. Не дав мені багато говорити, дав знак конвоеви і казав мені відійти з ним. Мене занепокоїв той загадочний знак. По дорозі спитав я конвоїра, куди він мене веде, а цей дав мені до пізнання, що веде там, відки вже більше не верну. Я мав тоді на собі крім шинелі англійську імпрегновану пелеринку. Вона йому видно подобалася і він сказав мені, щоб я йому її „подарував“: „все одно її мені вже не буде треба“... Я зрозумів все! Я оглянувся. За мною в малій віддалі йшли мої тов. подорожі, а з ними якісь баби. Баби втирали сльози. Смерть стала мені перед очима, а з нею тим більша охота до життя. Я нероз заглядав їй в очі, та тоді чомусь вона видалася мені і страшнішою і ганебною. Сонце зукосу гляділо на мене, з піль нісся подих весни, думки злинули ген в Галичину і до батька, що так був недалеко мене і не знав про мою близьку смерть...

Даючи конвоїрові пелеринку я запитав його, чи нема ще де вищої якоїсь команди від полко-

вого комісара. Він відповів, що слово комісара святе, але на мої налягання сказав, що на двірці є командант полку. Ми якраз зближались до двірця, а попри двірець він мав мене повести по-під залізничий місток в балку і там розстріляти... Я попросив його ще раз, щоби завів мене до команданта полку, бо я маю йому щось важного сказати. Не знаю чому, але конвоір дався впросити, мабуть тому, бо гадав, що це мені і так нічого не допоможе, або може гадав, що я хочу зрадити якусь таємницю корисну для більшовиків. Він повів мене до полкового команданта. Під той час був хтось у нього і ми зачекали в сусідній кімнаті. За той час прийшли до мене товариші подорожі, щоби востаннє зі мною попрощатися. Як їм казали місцеві баби, сюди ведуть від комісара лишень тих, що їх мають в балці розстріляти...

За якийсь час полковий командант запитав конвоїра, що є і той пустив мене до канцелярії полк. ком. Крім нього був ще в кімнаті якийсь красноармієць. Коли я подав полк. ком. явний приказ потверджений ріжними більшовицькими командами Одеси, рахунки на пібрані канцелярїйні прибори та оповів йому як було, він відпустив того, другого, красноарміїця, зближився до мене і впялив в мене свої пронизливі очі. Був він молодим, слухним і гарним мущиною літ около 28. Шляхотні черти лиця зраджували інтелігенцію, а поправна українська мова вказувала, що він Українець. Вислухавши мене, згадав він мені про повстання галицької кавалерії та про арештування в Роздільній 2 старшин Галичан, що їм грозить кара смерті. Відносно нас, а зокрема мене, сказав, що комісар видав на мене присуд смерті, одначе він вірить мені, що я ані шпіон, ані спекулянт і зносить присуд комісара з тим застереженням, що дозволяє нам всім вернути до Одеси або їхати в напрям до Одеси, але якщоб зловили нас в дорозі до гал. частин і вдруге привели до Роздільної, тоді не тільки, що мене розстріляють, а і товаришам грозить те саме. Я на все згодився задоволений, що так ненадїйно вирвався від смерті. Командант дав нам на явнім приказі клязулу вільного проходу до Одеси, закликав конвоїра та казав йому відійти без мене...

Не треба хїба казати, яка велика була моя радість і товаришів, як також і місцевих жінок, котрі чекали під будинком двірця, коли побачили мене без конвоїра.

Наче на крилах злетіли ми на кольонію. Там знакомі Німці очам своїм віри не дали, побачивши нас в живих; вони запросили нас до хати та вгощували — це була мабуть субота перед їхніми Зеленими чи Великодними святами. Вони раділи нашим життям, бо як казали певні були, що нас червоні не пощадять. Хазяїн, в котрого ми були в хаті, представив мені згодом укриваючогося в тій кольонії провідника в тираспільським проти-більшовицьким повстанню. Повстанців розбили, а він командант ледви життя спас. Крився там вже довший час, а то й там вже булиб його одного разу спіймали. Він поділяв нашу долю, тож і спочував нам сердечно. Коли він довідався про події у Веселому Куті і про наші перипетії та не безпеку, наказав сейчас же запрягти щонайкращу трійку коней та хутчій відставити нас до су-

сідньої кольонії, а звідти дальше етапами аж в район Гал. Армії. І дійсно за якийсь час хазяїн повідомив нас, що на вигоні за селом стоїть в зготовий до відїзду. Як рідні розпращалися ми з Німцями та поїхали. В слідуючій кольонії дали нам інший віз та відіслали ще дальше. Дивувала нас услужність Німців. Візник, що нас привіз, сказав Німцеві (мабуть свому кривнякові) кілька слів, а цей не допитуючися доставив нам коней з возом. Зчерги завезли нас на якийсь німецький хуторець. Там ми заночували. Рано знов дістали ми підводу і приїхали до віта на сусідній кольонії. Віт не дав нам підводи, ми про це й не просили, тільки вгостивши нас вивів за село та показав напрям до найближчого німецького села.

Була спека. Ми йшли навпростець степом. Ліворуч нас чути було скоростріли та вибухи гармат. Ми старались якнайскоріше йти. Підхорунжий і панна приставали. Спрага нас мучила, а нігде не подибали ми ні криниці ні потічка... Ми йшли яких 9 верст, а здавалося нам, що йдемо десятки миль. Якоюсь балочкою підсунулися ми врешті під село, розвідали, що нема в ньому жадної більшовицької частини, розпитали про дальшу дорогу, напилися до сходу води і рушили в дальшу дорогу. А стріли дальше лупали нам ліворуч. В міру як нам здавалося, що стріли чути виразніше — щезало наше умучення, бо гроза попасти ще раз в руки іншого або того самого комісара ставала на весь ріст перед очима.

По трудах добилися ми до сусідного німецького села, де стаціонував харчевий галицький старшина чет. Л. на закупні харчів для Бригади. Ми не застали його дома ні його помічників, але вже сама певність, що сюди доходять гал. частини, додала нам певности себе. Ми наймили хазяїна, щоби завіз нас на ст. Веселий Кут, яка була у яких 12 верст дороги.

Недалеко ст. Веселий Кут переїхав попри нас чет. Л. і випередив нас. Ідучи поволи попід узгір'я, на якому збудовано ст. Вес. Кут, почули ми позаду нас ліворуч сапання льокомотиви. Це була більшовицька панцирка. Ми казали візникові поганяти скорше коні. Доїздили ми до двірця, як з балки праворуч вигулькнули кавалеристи, спершу 1, 2, 3, а згодом гусаком проїхала може півчета галицької „повстанчої“ кінноти з полку от. Шепаровича. Перші два причввали до нашої підводи з наставленими до стрілу карабінами та спитали: хто ми. Довідавшись, пігнали в сторону залізн. шляху та переїхали на другий бік. За ними подалася решта. Останні їздиці мали кілька вільних коней. Один з кіннотчиків пізнав в підх. Шан—ім свого товариша та попросив його йти з ними в „партизани“. Цей без довгої надуми вскочив на коня і зник киваючи до нас рукою.

Заледви зіхали кіннотчики в балку по другому боці залізн. шляху, як з панцирки посипалися на них стріли. Ми щасливо добилися до двірця. Там довідався я від хор. Паңк. про ситуацію та про те, що частини і штаб бриг. виїзджають на польський фронт. Штаб бриг. має ваґонуватися в Бірзулі. Я зателефонував до Штабу та зголосив свій приїзд повідомляючи про „дезерцію“ підхор. Шан. та подаючи причину свого кількадевнього спізнення, дістав приказ їхати до Бірчі.

Козаки по статуту генуезських кольоній

Написав Д-р інж. С. Федорів.

Звичайно в історії козацтва, коли торкаються його у зв'язку з історичним життям литовсько-польської та московської державної системи, появу козаків на територіях згаданих держав та прилеглих до них південних землях відносять до половини XV в., кажучи, що козак то є слово татарське, яке означувало поняття легкого кінника, переважно добичника, а відтак звідси і термін „козакування“ стає синонімом добичництва; проте московська історична школа спираючися на виводи Ключевського, які так палко відстоює відомий дослідник українсько-козацького життя Мякотін, ототожнює козацтво з бездомними батраками, кажучи, що ця кляса людей була значно поширена по Московській Русі навіть по північних частинах її ще у кінці XIV, початку XV ст.

В наше завдання не входить історичний бік розбору появи козацтва на наших територіях і означення, хто такі були первісні козаки, ми поставили собі ціллю дослідити козаків там, де поперше появляється писана звітка про них ще у початку XIV в. у Криму. Проте зовсім обходити згадані питання не можемо. Матеріалом для тієї статті послужив „Статут Генуезських кольоній на Чорному Морі“ виданий у 1449 році — з *Liber juris republicanae Genovesis* для тих генуезських кольоній, які були роскидані по північному побережжі Чорного моря, головню у Криму, почасти на Кубані. Статут цей у перекладі на російську мову з рівнобіжним латинським текстом є поміщений в т. V. Записок Одеського О-ва ист. и древностей виданих у м. Одесі 1863 р.

Перша поява генуезських кольоній там відноситься на перше десятиліття XIII в., коли р. 1204 хрестоносці добули Царгород і заклали там Латинську імперію, розподіливши візантійські кольонії по жеребу поміж учасниками хрестового походу, причому на латинського імператора припали згадані вище місця.

Однак генуезці були на Чорному і Азовському морях і раніше, ще за імператора Мануїла до р. 1168 вони вже набули права торгівлі по деяких пунктах північного побережжя, яке у тому році на просьби венеціанців обмежено.

Головним центром цих кольоній був город Кафа, теперішня Феодосія, закладений очевидно одним з лицарів з дому дель Орто, рід яких був володітелем Кафи довгий час. Один з них р. 1243-го 12-го січня дав перший привілей генуезцям, в цьому привілеї він іменує себе бароном — *Dominus Carthe*. Нащадки володітелів цих були у Кафі ще і в 1316 році, бо в уставах виданих Генуею для Кафи і прилеглих земель імперії Хозарської „*Impositio officii Chazariae*“ від 30. серпня 1316 р., і у ранішому від р. 1290 згадується про них, властиво володітелями називаються сини Боніфация дель Орто, а він сам у листі папи Бенедикта XII-го до хана Ізбека називається б. володітелем Кафи.

Город Кафа був зруйнований татарами р. 1308 і пізніше відбудований генуезцями, і над ним вже

з р. 1316-го республіка перебрала владу цілком, яка остільки розвинулася, що представник Генуї консуль Кафинський носив вже громкий титул „Господаря імперії Хозарської і всього Чорного моря“ — „*Dominus imperiae Chazariae et tutti mare Negro*“, — аж з часом у XV ст. почався занепад Кафи — властиво генуезької влади і врешті 1475 р. її добули і знищили турецькі війська. На цьому панування генуезців на Чорному морі скінчилося.

На службі цієї республіки у згаданих її кольоніях ми й зустрічаємося з козаками, ще раніше ніж на теренах півдня Сходу Європи.

Взагалі перша звітка про козаків нам відома з Синотарія м. Сугдеї, нашого Судака у Криму, колишнього столярного міста Сугдейської митрополії, визначного торговельного пункту — Суррожа староруських літописів.

Під датою 17-го травня 1308-го р. записано: „Того ж дню спочив раб Божій Альмальчу, син Самака, уви, сколотий козаками молодчик“.

Напевно що то були козаки татарського війська, яке у тому ж році зруйнувало Кафу з наказу онука Батия — Тахта хана.

Пізніше ж ми бачимо генуезських козаків, як неприятелів татар на службі у Кафинського консуля, яким уділяється декілька артикулів Статуту, а крім того про їхнє положення можна судити і з інших місць Статуту, де згадується про козаків чи то окремо, чи в зв'язку з іншими службовцями по найму генуезької громади.

Статут цей на зміну попередних виробляла окрема комісія в Генуї з 1413 р. і він був затверджений Дожею та колегією Нобілів 24-го січня 1448 р. для „Громади міста Кафи і по всьому Чорному морю і імперії Хозарській, де достословна громада повну або неповну судову владу має“.

§ 1-ий Статуту встановлює консуля яко голову та начальника Кафи і всього Чорного моря у імперії Хозарській; до компетенції його належала найвища судова та військова влада. Він же був і головним начальником козаків — оргузіїв.

В Статуті козаки іменуються або звичайно — „козаки“ - оргузії, — іноді просто — оргузії. Треба звернути на це увагу. Що то значило „оргузії“ і досі залишується загадкою. Фільольоги відносять це слово до торкської мови, кажучи, що воно означає передову сторожу з узів, або гузіїв, як іменувалися торки та борондії, відомі на Україні по старо-руських літописах під загальною назвою Чорних Клобуків, відносячи походження слова до часів панування Печенігів та Мадярів на тих землях. В статуті написано *Orgusii, Orgusii* іноді *Orguchii, arğuchii* Ор — по мадярському — сторож, ще в половині XIX в. мешканці одного з округів Айзенбурзького комітату називали себе *Org* а їх округа *Orgesi Kerület* себ-то „округа сторожів“.

З мадярським або печеніжським *Org* порівнюють старо-татарську назву Перекопи — Ор —

границя, як би сторожа та монгольське *oergo* — ханський табор, ставка у кімликів, а звідси охоронці табору — *orgusii*.

Таким чином коли *orgusios* є прикмета, то *casachos* начеб то визначає назву народню племенну. Спеціалісти східних мов вказують, що „ак“ закінчення слова козак — є відмінок татарської мови, по латині ж маємо казати „ак“ і тут можна ототожнювати козаків з казахами, мешканцями передкавказької провінції Казахстані, про яку маємо згадку ще у Константина Порфирородного.

Головним органом при консулі була Рада Старшин — Генеральна Рада Синдиків, або Генеральні Синдики, яких обирала попередня Рада з числа мешканців Кафи бальотуванням чорними та білими кулями, більшістю $\frac{2}{3}$ голосів. До неї входили 4 генуезці та 4 кафинці й половина синдиків мусіла бути з шляхти. Населення ж Кафи крім родових генуезців складалося з греків, вірмен, жидів, українців-руських, москалів, черкесів, сарацинів, поляків і т. ін.

Цю раду обирали на 6 місяців і вона мусіла складати присягу на св. Євангелію. Синдики судили по правилах Статуту Торговельного та Хозарського, вони ж по закінченні управління консулом, якого висилано на рік з Генуї, перевіряли його діяльність.

Цим Генеральним Синдикам, як представникам місцевої громади, підлягали козаки, яким синдики були обов'язані, при вступі на посаду, зробити перегляд.

Козаки - оргузії несли виключно військову службу як в самій Кафі так і по інших містах, городах та замках кольоніях, як при самих консулах так і по военній охороні поселень.

§ 1 глави 22-ої „*De Horgusiiis*“ голосить:

Постановляємо і узаконнюємо, що при згаданому п. Консулі Кафи, для допроводу його та служби при ньому має бути 20 оргузіїв, добрих, ловких та надійних, з яких кожен мусить мати, як оргузії мають і мати повинні, по існуючому звичаю: коня, щит, плащ (*cabarichio*) та свою зброю. Вони одержують від громади м. Кафи кошт кожний по 120 аспрів на місяць і ніхто з них не може бути невольником або чийм небудь підданцем — (*sciarus vel servus*) слугою.

§ 1 гл. 21-ої говорить, що в м. Кафі має бути один военний начальник оргузіїв *Capitani Horgusiorum* який мусить одержувати на свою особу та на доброго надійного коня 150 аспрів на місяць. Цей начальник повинен знаходитися з козаками оргузіями при консулі і виїздити з ним кожного разу, коли на це буде мати наказ. Таким чином ці два §§ відносяться до персонального конвою п. консуля, його особистої гвардії, яка несла службу при самому консулі і ескортувала його при урочистих виїздах по службі, а також і до церкви, куди консуль ходив з музикою і конвоем, обов'язково у супроводі військового начальника міста. Останній під загрозою кару у 50 аспрів мусів кінно доповождувати Консуля до церкви.

Крім того були ще по городах і замках козаки, які підлягали военному начальникові города, вони несли сторожу, разом з вояками і мій-

ською сторожею при городських брамах, а в нічний час виконували і військову поліцію.

По статутам, це все мусіла бути не тутешня людність: обов'язки військового начальника города ні в якому випадку і під ніякою притокою не сміли виконувати громадяни міста Кафи, як не могли вони бути і в солдатах і тим більше в оргузіях. Це все мусіли бути люди сторонні, незалежні від впливів і родинних зв'язків місцевого громадянства.

Внутрішня охорона города і передмість лежала на поліційному начальникові і поліційних служителів, але після того, як вдарили в дзвін, вона переходила до рук військового начальника города і поліція тоді не сміла ні в якому разі втручатися у діяльність військового начальника.

Вдарялося у дзвін не менше 370 разів в час від 1-го жовтня до 1 березня о семій годині вечора, а в літній період після восьмої години.

Тоді мешканці не сміли виходити далеко з домів і світити огня. Кожного старшого понад 15 років, хто був захоплений далі як 8 дворів від цього дому, забирали під арешт і ранком доставлявано на суд консуля або його вікарія. Військовий же начальник одержував 18 аспрів з кожного вартового найденого сплячим і по 12 з них, хто не явився на варту у свій час, або не був на своїй місці. Також платилося кару за світло після дзвону — не більше 25 аспрів.

Військова охорона міста мала затримувати всіх, хто робив бешкет на вулиці і доставляти їх ранком до консуля; взагалі вона відповідала за цілість та безпечність міста а головно, щоби не виникло в ньому пожежу.

При городських та передміських брамах козаки несли охоронну службу у допомогу сторожеві та військовому начальникові (*capitaneis*) при кожній брамі мало бути на сторожі по чотири козаки по черзі. В нічний час мійські брами мусіли бути зачинені і лише у невідкладних випадках дозволялося відчиняти браму і то при піднятому через рів містку.

Цю сторожу в ночі підсилювано місцевими мешканцями, які були поділені на сотні і мали відбувати сторожеву службу під доглядом сотників, останніх затверджував консуль з обраних громадянами 4-ох кандидатів на кожну вакансію.

Безпосередньо ж усі вартові підлягали капітанові брами — командантові мостового укріплення башні.

Городська ж поліція після дзвону переймала охорону цитаделі - кріпости замку, де перебував сам консуль, і поліцейський пристав під загрозою кару не смів виходити після дзвону до міста, або передмість.

Зброя сторожі при брамах складалася у козака з лука зі стрілами, 2-ох балліст на солдата та стріл до баллісти — квадратних кусочків з заліза.

Це все відносилось до охорони Кафи, але такі ж самі обов'язки лежали на козаках і їх військових начальниках і по інших генуезьких городах - кольоніях, підлеглих Кафинському консулеві; там одні з козаків складали особисту охорону місцевих консулів, але в меншому числі (в Солдаі — 8 душ), другі — охороняли мійські

брами нарівні з солдатами і служили для посылки.

Служба була строга і під строкою контролю. Ніхто з них не смів бути відпущений до Кафи більше як на 5 день, під загрозою кари по 10 аспрів на день з кожного. Відпускано лише по двох разом і аж тоді, як повернули попередні відпущені, навіть коли б відпущений затримався, з дозволу консуля, по власних справах, довше як 5 день. Цей час вираховувався з його річної служби.

Вояки ж як стояли по замках, зовсім не сміли виходити з них, всі доручення службові виконували козаки.

§ 34-ий книги II про порядок у містах підлягаючих Кафі, каже, що:

Консуль (місцевий) не сміє і думати входити у які небудь зносини з ким із солдатів, наемників або оргузіїв, ані продавати їм щонебудь на термін, себто у борг, під загрозою втрати речі або краму і права скаржитися до суду.

Таким чином Статут ставив козаків у абсолютно незалежне особисте положення, дбаючи про те, щоби на них лежав лише військовий обов'язок служби і щоби не було якихсь інших відносин поміж козаками і їх начальниками крім службових.

Козак відбував службу добровільно по найму, зі своїм конем, одягом та зброєю, зовсім так, як і пізніше наше козацтво; навіть до останньої чверти XIX в. козаки мали власні рушниці, зброю ж холодну — аж до останніх часів утримання ж козакам нашого часу йшло з місцевих засобів при певній дотації держави.

Фінанси ж Генуезської Громади складалися також з місцевих доходів.

Генуезські козаки одержували за свою службу досить високу винагороду: начальники по 150 аспрів рядові — 120 у місяць на себе і на коня. Аспр це була срібна монета вартістю по курсу біля 3½ копійок того часу.

Наступна таблиця дає нам можливість порівняти платні різних службовців республіки:

	Аспрів у місяць
1) Начальник козаків	150
2) Козак	120
3) Командант брами	150
4) Підкапітан	140
5) Солдат	100
6) Пушкар	100
7) Сторож брами	50
8) Сторожа на башні	47.5
9) Писар грецької мови	120

10) Розсильний 38

11) Єпископ столових 100

12) Капелян при палаті 100

При тодішній ціні грошей та дешевизні життя це було цілком гарне утримання. З нього, правда, козаки мусіли платити нотарію або діловоду скарбниці по 6 аспрів з кожного за те, що він їх записував до реєстру наемників, які утримуються коштом скарбниці.

Крім того цьому нотарію дозволялося брати з козаків, як дарунок, по 4% тоді, коли вони одержуватимуть утримання.

Гроші на утримання козаків ішли з місцевих доходів і лише тоді, коли їх бракувало, мешканці мусіли платити по роскладці за нічну охорону міста.

Козаки діставали від влади помешкання, а у зимовий час і опал, на що збиралося по одному поліну з воза, який проїздив мійською брамою.

У великі свята, та в дні, коли влаштувано перегони та ігрища, консуль частував козаків окремо, на це Статут призначував у м. Кафі, з сум скарбниці певні квоти.

Частування мусіло бути також на Щедрий Вечір та перший день Різдва, Водохреща, Великдень, Івана Купала. Козакам давали вино — на 12 аспрів, пряники, яблука, виноград, напої.

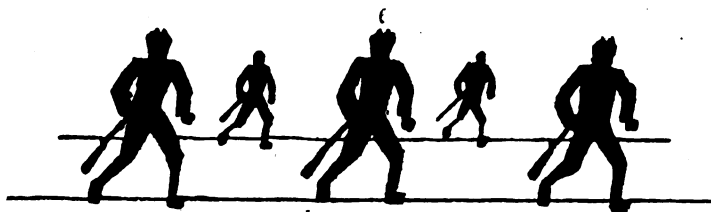
Певні суми були призначені консулеві на свята Водохреща та Великдень, Івана Купала і на ілюмінацію міста та ігрища, на яких були присутніми козаки.

У день св. Гервасія та Протазія — в місяці жовтні, улаштувано перегони, на яких кінні козаки без сумніву брали участь. У цей день, як і в день перегонів барок, козаки мали хліб, вино та сир на рахунок громади.

Характеристичним є те, що в видатках асигнованих на перегони фігурують квоти на лисицю — 6 аспрів, півня — 6, шост — 6. Головною нагородою була штука колірної матерії, напр. кармазину, шовку, вартости 1200 аспрів; тоді як на нагороду при перегонах барок на штуку атласу, кармазину, ніж або тафти асигновано 630 аспрів.

У наших козаків і гірських народів Кавказу ще й досі головною нагородою на перегонах була штука матерії; також у них існують кінні гри, так зв. „лисичка“ та гонка з півнем, коли ватага мусить переганятися на певну віддаль і нагороду дістає той, хто перший прийде до старту, маючи лисичин хвіст, або півня — властиво його шматки, бо кожний старається вирвати його і вирватися вперед, шост грає також велику роль при перегонах.

(Далі буде.)

Рік в Холодному Яру

Написав Юрій Горліс-Горський.

(Продовження)

Час збігав у напруженому очікуванні. По залишенні Коцуром Чигирина, червоні частини почали поряdkувати в „коцуровських“ селах, показуючи правдиве обличчя московського більшовизму. Це, як і передбачував покійний отаман, відвернуло селян від Коцура, який боровся колись за більшовизм. Зворот його до чорної „анархії“ — був для селян чужим і незрозумілим. Залишившись з невеликим загonom вірних людей, бувший диктатор „Чигиринської республіки“ переховувався по лісах, маючи часті сутички з переслідуючими його частинами.

У Чигирині заклалася вже правдива совітська влада: ревком, военкомат, чека, міліція, упродком і т. д. Для охорони її прибув караульний баталіон.

Очікуючи наступу на холодноряські села — опрацьовуємо плян операцій, за яким найменш потерпіли би села та збереглося би найбільш активних сил на весну. Місце отамана заняв його заступник Іван Деркач, який повернув з Києва.

За якийсь час одержуємо відомості, що ліквідуєчи „коцурівщину“ червоні частини, поспішно вирушили на Південь. Для операцій проти, тепер вже партизанського, загону Коцура, прибув із Знамянки невеликий загін кінноти. Нашого району не зачіпали. Це не заспокоювало, а більше ще нервувало, не можна було допустити, щоби більшовики не орієнтувалися в положенні.

Повітова влада з Чигирина запроваджувала „саветскую власть“, дерла „развійорстку“, в селах по той бік Чигирина. В наш бік — виставляли міцні стежі з кулеметами, висілали часом з якимсь „нейтральним“ селянином (в порядку повинності) агітаційну більшовицьку літературу, але ні один „агітатор“ чи представник влади, не відважувався показуватись даліше Суботова.

Вислані з літературою „післанці“ влади, сміючись самі зі своєї місії, здавали її сільським отаманам, які тепер називалися „начальниками самооборони“, а ті роздавали папір селянам на кручення „собаких ніжок“ з махорки. Межуючих з нами, колись коцурівських сіл, які хоч і утратили свою організацію, та все таки мали масу зброї — „влада“ теж не зачіпала. Територіальний вплив її в бік Херсонщини „скоротив“ невеликий, але відважний партизанський загін Кобчика, який зявившись у степовій місцевості вилловлював та розстрілював „представників влади“.

Повітова „влада“ мала владу лише над самим Чигирином і кількома ближчими селами на південь. Оточена з трьох сторін притихнувшими, ворожими селами, з яких кожне мало більше воjakів як чигиринський гарнізон, вона почувала себе далеко неспоkійніше від нас.

Довідуємось, що комісарі, начальники та урядовці, рідко якої ночі сплять споkійно. Не дові-

ряючи населенню самого Чигирина — ночують озброєні в спільних помешканнях. Коло ревкому завжди стоять вартові підводи на випадок „евакуації“.

Досить зявитися чутці — „Холодний Яр наступає“ — і влада вантажила на підводи свої пожитки.

Чигирин не був для нас небезпечним. Пильно стежимо за пересуванням військових частин на лінії Черкаси-Бобринська-Жамянка.

Визволення Петра Чучупаки та Солонька з черкаської чека — завалилося.

Сильна група наших людей в Черкасах, підсилена ще кількома холодноряцями, маючи своїх людей в ЧК, пильно стежила за справою захоплених, вибираючи відповідний мент для нічного нападу на чека.

Несподівно, кілька черкаських хлопців, які з тою групою не були звязані і про заміри її нічого не знали — зробили з тою самою метою, зле підготовлений напад з малими силами. Чекисти опам'яталися після вибуху кинutoї в приміщення чека гранати і напад відбили. Всі арештовані були негайно розстріляні.

Одної ночі, Левадний, який їздив десь за Матвіївку перевіряти свої „арсенали“ — привіз новинку: Загін червоної кінноти піймав на якомусь хуторі Коцура. Колишнього вождя червоних чигиринців — прилюдно розстріляли червоні на стації Знамянка. Коцурівщина — скінчилася. Активніший елемент з бувших „коцурівців“ зібрався в „Товариство козаків Вовчого Шпиля“, яке мало свою базу в Суботівськiм Лісі і на хуторах. Почалося дратування Чигирина маленькими нічними нападами. Між селами двох „республік“ стали налагоджуватися дружні відносини. Селяни з Івковець допомогли Медведчанам піймати одного з живих ще братів Кошових, який в свій час убив холодноряця з Медведівки. Цей Кошовий був правою рукою Коцура і по його смерті — переховувався на хуторах.

Після суду в Медведівці, Кошового розстріляли коло хреста на верхівці гори між Медведівкою та Івківцями, з якої видно оба села.

Приглядаюся з коня тій „церемонії“.

Кошовий надзвичайно гарний, стрункий хлопець, в чумарці і сірій козацькій шапці, став під хрест блідий, споkійний. Навкруг юрба озброєних селян з обох сіл. Засмучено-споkійним поглядом повів по обличчях односельчан.

— Віддаєте мене, Івківчани?... Не жалієте?...

Зпоміж Івківчан вийшов сивий селянин з рушницею і заклавши набоя — підійшов до хреста.

— Жаліємо, жаліємо, козаче... Що вас, собаких синів, разом з Коцуром у дев'ятнадцятому році не постріляли...

З другого боку підійшов Медведівський отаман.

Два постріли — і кровю був підписаний союз між недавно ворожими селами.

В наших селах появилися відозви „козаків Вовчого Шпиля“. Типографський друк. Товариство закликало всіх селян до об'єднання в боротьбі з червоними катами України — московськими більшовиками та їх українськими наймитами. Закликало до рішучої боротьби під національним прапором.

На другім боці листка жартівлива примітка, не гармонізуюча з „солідним“ стилем відозви: „Друковано у власній, його катівської величності „товариша“ Леніна друкарні. Москва. Кремль. Поцілуйте нас в... (ніс), червоні собаки!“

Здогадуємось, що хлопці мають у чигиринській друкарні своїх людей, які між більшовицькими „агітками“ — надрукували цю відозву.

Налагоджуємо зв'язок з „Вовчим шпилем“.

Товариство з охотою підпорядкувалося Холодному Ярові.

В складі його штабу — деякі члени колишнього коцуrowsького ревкому. Хлопці мають широкі зв'язки у Чигирині. Мають замір, піднявши Суботів, Новоселицю, Івківці, а з другого боку Степківку та Семигір'я — захопити Чигирин. За порадою нашого штабу, облишили цей замір як безцільний. Така операція знову притягла би до Чигирини червоні частини в той час, як захоплення його жадної користі не давало.

Починається весна. Селяни готовилися до оранки та сівби. Всі „бурлаки“ були зосереджені на Мельничанських хуторах, де по більшій часті перебував і отаман.

Смерть Чучупаків, пасивність ворога, весна з її хліборобськими клопатами — обнизили готовість населення до збройної боротьби.

Загальне положення на Україні було невідоме.

Підсилювалися балачки про „гасло“, за яким має піднятися проти ворога вся Україна.

Покищо „бурлаки“ та неспокойніші місцеві хлопці, нетерпляче дожидали, коли гостинно зазеленіють ліси.

Одного ранку, коли сонце пригріло вже по справжньо-весняному, іду перейти лісом до Мотриного монастиря. Ліс відживав. Де-не-де були ще плями потемнілого снігу, оточені квітами білого р'ясту. З монастирського валу видно, як працюють у саду черниці. Монастир, без козацьких шапок на подвірі, видається мені якимсь дивним, блідим. Хочеться відгадати, чи скоро між цими валами знову розляжеться шум бойового табору.

Обходжу монастир і йду назад понад Мельничанською дорогою. Позаду розлігся веселий говір і туркіт підводи. Зпоміж дерев спостерігаю, що на підводі озброєні люди. На рукаві візника — червоні пасма. Прилігши за горбочком — налагоджую кріса та гранати. Коли підвода підїхала ближче, пізнаю Чорноту. Коло нього Оробко і Соловій. За візника — Гуцуляк.

— Андрію!

— До ста чортів! Здоров!...

Хлопці, зіскочивши з підводи, сердечно вигукуються.

Гуртом ідемо понад дорогою. Андрій якийсь час зпід лоба дивиться на мене.

— Розкажи мені, як ви отамана прогавили, бо з того, що оповідали зв'язки — ні чорта не розібрав — як це могло статися?

Оповідую йому про нещасливу подію. Коли сказав про передсмертний крик отамана — Андрій нахмурившись зітхнув.

— Погано віщував отаман... Поляжемо певно отут усі, а України вільною не побачимо. Оті юві борці певно довершать нашу справу... Нехай діється Божа Воля — наше діло боротися.

— Що там, Андрію, в світі чувати?

— Підсилено гонять „товариші“ війська на Захід та на Південь. З весною певно якась каша завариться... Полюбуйся, що вони про Холодний Яр намалювали.

Передав мені київську більшовицьку газету.

На першій сторінці великими літерами надруковано: „Чигиринській уезд очищен от бандітїзма! Бандітское гнездо — Холодний Яр — ликвидировано. Отаман Чучупака і изменник бандіт Коцур — разстреляни вместе з своїми штабами“. Переглядаю статтю, з якої довідаюся, що Чигиринщину два роки тероризували „бандити“, які відбирали у селян хліб та останню скотину, вбивали бідняків та знущалися над ними. Селяни нерозвинулися проти „кулаків-бандитів“ та не могли дати їм ради. Нарешті червоні частини успішними операціями винищили всіх бандитів. Вдячне населення захоплено вітало всюди своїх визволителів-більшовиків. У всіх селах вибрано сельради та комнезами. Совітська влада закріплюється. Переводиться розкулачення кулаків. Селяни з ентузіазмом вивонюють „развійорстку“, добровільно збільшуючи завдання уряду. З червоними прапорами, з революційними піснями — везуть на „пункти“ хліб та продукти.

Повертаю газету.

— Добре намалювали — що й казати!

— Такого сорту звіт подало певно командування тих частин, які переходили. Та що іншого співає повітова влада з Чигирини. Чигиринські „товарищі“, як побачили, що починають розпукуватися бруньки на деревах — так неначе їм хто гвіздків в стільці набив. Виплакали у Києві дозвіл, щоб перебраться з Чигирини до Кам'янки, на залізницю. За який тиждень буде повітовий центр у Кам'янці.

— А як же з вами буде, Андрію?

— Будемо покищо триматися — там побачимо, що робити. Треба тільки підсилити склад нашими хлопцями. Цього я і прийшов. Довідатися, що у вас діється, та кількох хлопців ще взяти. З переходом повіту до Кам'янки — одержали наказ збільшити міську міліцію.

— Ото поки тут нема що робити, бери кількох добрих хлопців з бурлаків та йди до нас за старшого міліціонера. Тебе в Кам'янці ніхто не знає.

— Як отаман відпустить — піду.

— Я з ним побалакаю. Довго вже триматися не прийдеться. Весною щось викується, почнеться якийсь рух, — тоді перебеж повітове начальство, захопимо, що вдасться зброї — і до Холодного Яру.

Звертаємо на лісову доріжку і лісом вибираємося на мельничанські хутори.

У вечері відбулася нарада. Отаман згодився на підсилення „міліції“ у Кам'янці.

Хлопці з Чорнотою вночі відіхали назад до Кам'янки.

Слідуючої ночі, я з трьома козаками, з яких один добре знав розположення Кам'янки, добрався садами та огородами до „Управління міліції“.

На варті коло дверей стояв донський козачок Андрюша. В коридорчику наладований „Максім“. У приміщенні для міліціонерів, на столі проти вікна „Кольт“. На підлозі — чотири скринки з гранатами „Мільса“. В станку коло стіни в зразковому порядку рушниця. На тапчанах спали й лежали одягнені „міліціонери“ — самі наші хлопці. Міліціонери, які не знали таємниці кам'янської міліції, мали дозвіл мешкати на приватних мешканнях, хоч небажаних по настроях Чорнота зі складу міліції видалив.

Не дивлячись на пізню годину, застаю у кабінеті Чорноту та Начміла Леська-Лещенка. Знайомились.

Лещенко, типовий чигиринець козацького крою. Сердечно вітається зі мною, та в очах його якась задума, неспокій.

В розмові висловлює сподівання, що з весною „червоних забере чорт з України“. Відчувається, що він під цей час щиро бажає цього. Хлопець міцно засів між двома вогнями, не знаючи, з якого боку попечеться. Дипломатично запитує, чи під час нападу червоних не знищені, або не захоплені папери, які посідав Петро Чучупака, як начальник штабу.

Розуміючи, про що йому йде — кажу, що всі папери штабу цілі і знаходяться у нового отамана. Це його з одного боку заспокоює (загубні для його папірці не попали до червоних), з другого — пригнічує. (Життя його по старому в руках Холодноярського штабу).

Пишу йому заяву про вступ на службу до міліції. До неї прикладаю документи на імя Валентина Сімянціва. Ці (приватні) документи забув на квартирі під час переходу запорізької групи через Матвіївку козак Богданівської кінної сотні, а господар, знайшовши — приніс до Холодноярського штабу. До них доробили в штабі посвідку, що я служив добровольцем у червоній армії, та в наслідку контузії „петлюрівською“ гранатою — звільнений лікарською комісією як нездібний до чинної військової служби.

Начміл поклав на заяві резолюцію, що „товарищ“ В. Сімянців, зачислюється старшим міліціонером по сільському району.

На другий день наше прийняття на службу до міліції було оформлене в наказі.

Приступаю до праці. Розглядаю заяви про кра-

дежі та бійки з сіл, які вже признавали „советскую власть“. Висилаю на розслідування міліціонерів, часом виїжджаю сам.

„Заприятелював“ з матросом — „воленкомом“. Голова ревкому Вишневецький відносився до нас усіх дуже добре, задоволений, що має міліцію „з правдивих більшовиків українців“. В розмовах жалкував все, що до цього часу не прибула до Кам'янки чека та що покищо приходить утримуватися від розправи над місцевою інтелігенцією „наскрізь петлюрівською“, яка на строює на свій дух міщан, селян та робітників цукроварні. (Боявся бунту при переведенні арештів.)

Одного дня, вся міліція вийшла на станцію робити облаву на „спекулянтів“.

Розминалося якраз два потяги — київський та одеський.

Попід вагони суєтливо бігав жидок — уповноважений „О. Д. Т. Ч. К.“, чіпляючись до жінок та селян з тлумками. Грубіші спекулянти, які везли більшу кількість соли, були в військовій формі, зі зброєю, мали документи від різних більшовицьких установ. Беремося головним чином до них.

Чорнота, стоячи на платформі з червоною повязкою „помнач волостной рабоче-крестьянской міліції“ на рукаві — розпоряджається.

Вантажні вагони набиті народом. Люди з тлумками обліпили дахи вагонів, буфети, східці. В одному вагоні, повному мішків із сіллю — дві „панни“ і сім озброєних матросів, які нікого до середини не пускають.

Коли дійшла черга перевіряти цей вагон — на дверях став кремезний матрос у формі, з револьвером в руці.

— Давай, давай дальше! Тут не пройдьот номер.

— Матроси едут!

„Старший міліціонер міського району“ — Йосип Оробко шарпнув двері.

— Винось мішки на платформу!

Почувши такий наказ, „братішки“, вхопивши револьвери та гранати вискочили з вагону.

— Што?! Каво?! Да ми вас, так вашу растак... криси тиловіе!... Кто за советскую власть кров проливае?!

Чорнота підняв руку з револьвером.

— Взять на мушку!

Кільканацять рушниць уставилося матросам в очі і груди.

— Сволота контр-революційна! З бандитами боротись вас нема, спекулянти прокляті! Здать зброю, а то перебеж як собак!

Один матрос шарпнувся через лаву.

— Я, братішки, січас телеграму дам таварішу Троцкому! Ми октябрскую революцію завоювали!!!

Та діставши від Оробка кольбою по голові — покотився на землю.

Побачивши, що жарти погані — „братішки“ здали зброю та стали виносити мішки.

Любуємось з Чорнотою двома „мавзерами“ та п'ятьма новенькими „наганями“. У Холодному Яру здадуться...

Від київського потягу підійшов хлопець в напів-сільським, напів-міським одязі.

— Добре справляєтесь, товариші! З цією сволотою просто — біда! У нас у Києві на тім тижні двох чекістів на стації вбили. Лічать, що як матроси Петроград брали, то вже можуть совітській власті по голові їздити. У вас в місті чека нема здається?

— Немає. Самі справляємось.

— Як би ми всюди мали таку міліцію! А то до чорта „контр-революції“ у міліцію напхалося. Ви, товариш начальник, партійний?

Чорнота зміряв його поглядом.

— Комуніст. А вам що до того?

Незнайомий перевів погляд на мене.

— Бачте, мені треба дещо з вами побалакати... Чи товариш теж член партії?

— Це наш комсомольський організатор. А в чім справа?

Незнайомий „товариш“ витягнув посвідку.

Таємний уповноважений Київської губчека по боротьбі з бандитизмом іде в службовій справі до Чигиринської „уездчека“.

— Бачте... Мені треба персонально висвітлити положення з бандитизмом в околицях Холодного Яру. Ви мусите знати місцевість і обставини. Чи мені краще їхати на Олександрівку, добратися до Чигирини, а потім вже туди, чи я міг би добратися до Чигирини через Холодноярські села — і по дорозі довідатися, що треба. Може ви деякі відомости мені даєте?

— Ми дамо звичайно вам більше як Чигиринська чека, бо у них „інформація“ ні к чорту!

— Про це мені і в Києві казали.

— Краще було би ще, як би ви самі розвідали. Тільки це небезпечно.

— У мене є документи, що я петлюрівець... Та я вже знаю, як з ними треба на випадок чого. — Найгірше, що я місцевости не знаю... У вас є свої люди у Мельниках, Медведівці, Лубенцях? („Товариш“ видно добре вистудіював мапу.)

— От що, товаришу! Товариш Сімянців має в тих селах своїх вірних людей — комсомольців. Вони нас інформують про що треба. Він у них буває потайки. Як хочете — він вам допоможе. Підете собі вдвох, зробіте, що треба, а тоді до Чигирини. Так буде безпечніше, бо бандити мають у Чигирині свою агентуру і колиб хто з неї побачив вас у Чигирині, а потім ви з'явилися у селах — було би підозріло. До Кам'янки теж не заходьте. Як це для вас підходить — зачекаєте отам на залізниці, т. Сімянців передягнеться і прийде до вас.

— Я вам дуже вдячний! Це дійсно буде добре. Як моя справа добре вдасться — вас чека винагородить.

Коли поверталися до міста, Андрій глянув мені в очі.

— Ну, браток, „на ловця і звір біжить“... Заведеш його на Мельничанські хутори до наших хлопців. Там візьмете добре за горло — розкаже, що то за справа у його... Це дуже добре. Видно щось чека вже задумало робити... Тільки живим з твоїх рук він вже не вийде — зрозумів?!

(Далі буде.)

Пів року під більшовиками

(Спомин. Написав Микола Алиськевич).

I.

В перших днях лютого 1920 р. розташувалися останки У. Г. А. в околицях Балти, змінивши тут свій плян походу в Румунію чи Одесу. Дня 10. того місяця прибув я з моєю частиною, зложеною в січні в Ялтушкові із виздоровців і деяких етапних сотень, силою 200 стрільців і около 15 старшин до Балти і застав там вже Начкмду У. Г. А. та деякі частини I. корпусу. Були там ще тоді і дві сотні Денікінців, але вони вибралися вночі в напрямі Кодими—Ямполь под. Тому, що вже в дорозі мав я 38° горячки, положився я з прибуттям у Балту до ліжка, а слідуєчого дня сконстатував у мене лікар буденну тоді у нас річ — сильний тиф. Команду моєї частини перебрав зараз пор. Павло Дубас, а мої стрільці, які могли ще тягати за собою свої потифозні ноги, ослоняли в Балті службу залоги. Що вечера сходилися до мене мої старшини і щораз ділилися новими вістями і комбінаціями щодо дальшої

судьби У. Г. А. І так говорили, що вигляди на перехід нашої армії в область Румунії ще не пропали, бо саме тепер переговорює в тій справі з Румунами сот. Бажко і Паліїв і ось-ось ми всі перейдемо до Румунії; іншого дня появилися чутки, що на днях прибудуть через Одесу десятки тисяч наших полонених з Італії в повнім зоруженні і ми в злуці з ними підемо походом проти більшовиків, що більше: Начкмда вислала вже навіть своїх відпоручників в Одесу, щоби переняти їх. Були також такі комбінації, що У. Г. А. має йти вздовж Дністра в околиці Кам'янця под. і в злуці з Денікінцями і Армією УНР вдарити із заходу на більшовиків. Остаточний кінець всіх балачок завершив факт, про який почули ми около 20. лютого, а саме, що Начкмда У. Г. А. вислала своїх відпоручників до Червоної Армії, яка була вже тоді в околицях Гайсина, на переговори в справі переходу наших частин на більшовицьку сторону. За кілька днів стали ми вже перед доверше-

ним ділом, а подія ця не викликала у нас надзвичайних вражень. Кожний бачив безвихідне положення наших решток, а тиф, злидні і студінь, а й безцінна блуканина по просторах подільської України зломилі сили і духа як у стрільців так і в старшин.

Дня 20. лютого околo 10. год. перед пол. заглянуло в мої вікна перше лютневе сонце. Того дня почувався я дуже ослабленим; щоденні 40 і 41 степені горячки зіли мої сили, підкопані вже в грудні 1919. р. поворотним тифом. Я лежав тоді сам в моїй кімнаті, бо чура Василь вийшов був на місто по содову воду і молоко, одичокі харчі, якими тифозникові можна було жититися. Попри обезсилення якийсь сум і туга залягли тоді моє серце. Мої чорні думки перебив пок. товариш, чет. Жила, який прийшов повідомити мене, що перед пів годинию вступив у Балту перший кінний відділ більшовицької армії. На цю новину не вибилася в моїй уяві ніодна лутня думка так, що слова пок. Жили перейшли мимо моїх ух.

II.

Перші дні нашої злуки проминули беззамітно, більшовики не вмшувалися ще до нашого військового життя, ба навіть кружляли чутки, що останемо до них у подібних відносинах, в яких були до Денікінців, себто, що від нового нашого спікуна маємо діставати одяги, гріш, зброю на те, щоб по випочинку і переорганізуванні боротися як окрема Галицька Армія проти спільного ворога. Це переконання піднесло у нас духа і надії на побідний поворот в Галичину з одної, а рівночасно викликувало довіря до більшовиків з другої сторони, тимбільше, коли ми почули, що до Начкми прибув як звязковий з Червоною Армією підхор. Порайко, Галичанин, родом чи не зі Снятинщини. Тимчасом небавком наші оптимістичні сподіванки болоче нас розчарували! З прибуттям Порайка зачалися для нас прикрі переживання, може ще прикріші, як за пізніших команд „ряних“ більшовиків, для нас чужинців. Перший свій виступ зазначив Порайко арештом командантів НКГА ген. Микитки і ген. Ціріца, а вслід за ними інтернуванням ген. Тарнавського. Поки що лишив їх у Балті, але опісля вивіз перших двох у безвістя. Сам став начальником тоді вже полевого штабу ЧУГА, яку то назву приняла наша Начкма ГА. До реорганізації наших частин Порайко не брався, зате почав старатися реорганізувати духа Галичан, а головно наших стрільців. Зачав від мітінгів, числячи на те, що наш стрілець дасть за ціну більшовицьких шумних фраз і кличів промінати свої переконання, свого духа і свої ідеї за більшовицькі, як то зробив сам Порайко. Одначе виявилось, що наш стрілець показав о багато більший гарт духа і привязання до своїх старшин, як сподівалися ріжні Порайки й Затонські. Кожний із старшин, свідомий форм більшовицьких переворотів, не виключав можливости зневіри наших стрільців, чого підставами могли бути: невдача боротьби в Галичині й найріжнородніші злобні видумки під адресою наших старшин, які нібито мали за-

продати Галичину в руки Поляків, а дальше похід на Київ і відворот із нього, дальше тиф, недостача харчів, одягів і гроша, а вкінці тяжкий безнадійний похід під Одесу. Видавалося, що стрільцям, які кинули свої рідні сторони, нічого іншого не лишилося, як безвільно переймитися більшовицькою пропагандою; тимчасом цей заледви кількатижневий побут наших Галичан під більшовиками виявив, що головним і найсильнішим приказом для членів нашої армії була спільна ідея й високовартна національна свідомість, яка в парі з довірям і товариською повагою до старшин, зливалася в одно сильне, непохитне військове тіло під назвою „Галицька Армія“.

На першій із мітінгів почав Порайко „отвирати“ очі нашим стрільцям на їх теперішнє положення, в яке завели їх галицькі пани адвокати з Петрушевичем на чолі, переодягнені в австрійські старшинські однострої. „Вони запродали нашу — говорив — землю Полякам, опісля віддали вас за грубі гроші російському генералові Денікінові; ріжте тому своїми багнетами тих га лапасів, а самі держіться нашої звізди, під якою вернетесь назад домів і проженете з неї ворога“. Однак ті фрази Порайка викликали зовсім противні висліди, ніж ті, до яких стремів тодішній прибраний спаситель галицького стрілецтва. По повороті з мітінгів, стрільці з погордою розказували зміст його промови своїм старшинам. Найбільше недовіря, ба й ненависть до більшовиків викликав Порайко своїм приказом викинути з шапок тризуби, а на їх місце зачепити більшовицьку звізду. Вправді члени ГА. мусіли заложити звізди, не кинули одначе тризубів, лише хоронили їх як найбільшу святість. Дальшим приказом Порайка було відібрання чурів, старшинських відзнак, титулів, харчівень, словом затертя всяких ріжниць між старшинами та стрільцями, а рівночасно назначення полевого суду ЧУГА виключно для судження старшин.

Не лихий був намір товариша Порайка зробити одним махом із ГА. частину червоної армії двома безпардонними операціями: зачервонити стрільців причіпленням звізди й вихопити їх з рук старшин, а другою — дозволом різати „офіцерів“. Рівночасно доручив він пресовому відділові Пол. Штабу видавати щоденник „Червоний стрілець“ з метою комуністичної пропаганди серед нашого стрілецтва. Зміст поодиноких чисел складався із фронтового звіту, а дальше з лайок на українських буржуїв від Петрушевича по найменшого хорунжого, при чім на кожній сторінці не бракувало покликів „Пролетарі всіх країн єднайтесь!“.

Тимчасом завівся Порайко у своїх надіях, бо душевна лучба між стрільцями та старшинами ще більше скріпилася, а щодо зміни титулів і старшинських ранг не було випадку, щоби стрілець відозвався колинебудь до старшини словом „товариш“, або не віддав йому військової почеси.

Як ділали заохоти червоних на наших стрільців, нехай послужить як примір отся подія: Тямлю, я був тоді по щасливо перебутій крізі; заходять до мене вечером чет. Жила й пор. Дубас і розказують, що вони втиснулися сьогодні на мітінг (старшин більшовики на мітінги не впуска-

ли!) і були свідками, як по підбурюючих промовах Порайка й Затонського — який нарочно тоді прибув у Балту на мітинг до Галичан — обидва проводирі, певні хосенного впливу свого говорення — веліли присутній жидівській балтській музиці заграги Інтернаціонал. На це повстав на салі крик, стрільці перервали гру Інтернаціоналу і заінтонували „Ще не вмерла“, а оба аранжери зібралися як непишні зі салі.

Командування Порайка довго не тревало, бо небаком прибули до Балти 22-літній жид Салагуб, як командант Пол. Штабу ЧУГА і полковник російської булави Іванов, як шеф штабу, а Порайка забрано до штабу XII. більшовицької армії, до якої саме тоді влучено всю ЧУГА.

Нова команда взялася зараз до реорганізації нашої армії, яка була тоді зібрана корпусами в околицях Бершаді, Балти й Бірзули. З поодиноких корпусів утворила бригади, з бригад полки і т. д. Давних командантів корпусів поусувала, а бригадними поназначувала сотників: I. — Білінкевича, II. — Головінського, і III. — Станіміра, при чім додала до кожної команди по одним комісарю, які мали буги більшовицькими очима та ухами кожної бригади. За виїмком кількох ревних комісарів, усі інші були про форму і всі таки були зі „своїх“ — Галичан. Перемінила також і склад Польового Штабу. Більшість старшин, дотеперішніх членів Начкми ГА. сама забралася до поодиноких бригад, інших поусував Салагуб і окружив себе лише одиницями податними на його вказівки.

Дух Галицької Армії концентрувався тепер виключно в поодиноких бригадах. Частини, які були досіль у Балті, розіслав штаб до бригад, тимсамим зніс і мою частину. З моїх старшин деякі розійшлися по бригадах, а деякі лежали в тифі, або були виздоровцями по ньому. Таких назбиралося в Балті около 30, між ними виздоровцем був і я. Командантом більшовицької залогою був бувший пеглюрівський сотник Авдієв, а його одинокою військовою силою, а рівночасно залогою в Балті була галицька технічна сотня під рукою пор. Корнила Кізюка. Була вона доволі сильна, мала 200 стрільців, а була також військово карною. Попри штаб ЧУГА була ще головна Інтендантура бувшої Начкми, тепер під проводом інж. Кадайського; цей переняв головну інтендантуру по сотнику др. Ількові Цьокані, по яким слід ще підчас нашого маршу під Одесу загинув; говорено, що виїхав він через Одесу за границю. З балтських часів лишилися памяті для Галичан приділи з інтендантури денікінських пелеринок, які інт. Кадайський роздав був тоді всім членам ЧУГА. Дальше була ще команда

двірця і повний жидівський шпиталь наших тифозників.

Внутрішнє почування кожного з нас, здається, було більше як погане; навіть духово сильніших одиниць опустила всяка енергія та ініціатива, кожний ходив пригноблений, зневірений, зломаний фізично й морально більшовицьким насильством. Були одиниці вдоволені з свіжого ладу, а до таких і то діяльних належали між іншими гімн. професори: Сидоряк, Музичка й Кондрацький; були одиниці, які вправді не годилися з комуністичними ідеями, але бачили наше безвихідне положення і вступали до більшовицьких установ з наміром працювати там по змозі по лінії української ідеї; до таких належав і чет. Жила, який обняв комісаріят шкільництва на повіт Балту.

З усіх установ найживішу діяльність проявляв тоді Полевий Суд ПолЧУГА а його присуди були одинокими подіями, які збуджували наші приспани нерви. Саме тоді присудив був згаданий суд сот-ка Стахура на смерть, але засудженому вдалося завдяки конвоеві галицьких жандармів утікти від смерти в останній хвилині; а саме жандарми везли його на розстріл темним вечором возом поза місто, де була вже приготована для нього яма; не доїздючи до місця страчення, віз, чи не нарочно, вивернувся, а присуджений вихіснував цю хвилину на щасливу втечу. Тоді траплялося більше подібних випадків, але поодиноких годі мені тямити, тимбільше, що під цей час я ще нікуди не виходив.

Влада більшовиків щодня більше закріплювалася, а кожний її приріст зазначувався у щораз нових потрясеннях наших нервів ізза нових арештувань і присудів старшин У. Г. А., а вслід за тим росло щораз більше наше душевне пригноблення. Одинокою нашою розрадою був тоді старенький, тепер небіщик, о. Рибчак, бувший духовник моєї частини, який своїми розмовами піддержував у нас надії на краще „завтра“. Жаль було дивитися на цього високого, худого старця, якому не прийшлося спокійно доживати старости при рідні в Домажирі під Львовом, а який вірно ділив долю ГА, тиняючися з нею по прогорах України. Цілими днями пересиджував небіщик поміж нашими хорими в жидівським шпиталі і не оглядаючися на небезпеку зарази, розносив хорим ліки та слова потіхи. Кожний, без ріжниць віку, віри й переконань шанував його особу, ба навіть більшовики не важилися робити йому якоїнебудь пакости, глядячи на цю високу, із трохи вділ похиленою головою, стать, яка скоросвіт зближувалася повільною ходою до шпитального будинку, а пізнім вечором виходила з нього. (Далі буде).

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

В травні 1931 р. приняла скільська земля у свої зимні обійми тлінні останки бувшого Січового Спрільця — о. Романа Сивака, завідателя Корчина.

Як наші Карпати білим квітом вкривалися, відбув колишній фронтовий борець за кращу долю України свою безповоротну мандрівку у життя вічне, залишаючи за собою шлях „болізни й печали“.

Покійник родився 1899 р. у Відні, де його батько був суддею. У ранній молодості остає круглим сиротою. Добра рідня тулить маленького осиротілого Романа біля себе. Пятнадцятьлітнім хлопцем застає його вибух світової війни. На перший поклик творити завязок рідної рмії, вступає молоденький Роман — напів ще дитиною — у ряди УСС. 1914. р. він у буцацькому куріні інж. Гриніва. Два роки пізніше переходить до польових частин. У битві під Конюхами попадає в російський полон. Коли після березневої революції у Росії формуються на Великій Україні перші відділи Української Армії, він — один з перших — зголошується до них. Служить у сотні Р. Сушка й разом зі СС. перебуває всі світлі, як також тра-

гічні менти наших визвольних змагань. 9 грудня 1919. р. попадає під Шепетівкою враз з останками Армії УНР у польський полон, де переходить усі звісні страхїття, включно з тифом. 1923. р. розпочинає богословські студії у Львові. Після прийняття свячень у 1929. р. працює на становищі сотрудника в Славську, а пізніше як завідатель Корчина. Вільний час від душпастирських занять, подібно як підчас богословських студій, — коли то ферійний час переводив у Ласківцях, пов. Теревовля, й Зубрці, пов. Бучач — присвячує праці для народу на просвітному й кооперативному полі.

Дух його рвався до чину, та сили тіла відмовляли послуху! Затяжна грудна недуга, якої початок сягає стрілецьких ровів і табору полонених, приходила щорік далше до тящого слова. Ясною хвилиною в одганнях днях його життя були відвідини Іх Ексцеленції Митрополита Андрея.

Прийшла весна 1931. року, а з нею замість свіжих сил — неумолима смерть. Травневого дня зійшов на вічний спочинок молодий чоловік, що ще нелітним хлопчиною зрозумів клич рідної Землі — стати в обороні відвічних прав Ії! Страшною недугою підкошений упав у священничій одеж. вірний син Української Землі. Він згинув на тернистому шляху української Нації до кращого Завтра!

Хай в заплату за це Рідна Земля пером Йому буде, а Всевишній надгородить Його небесною радістю за хрустальний характер, благородне серце й духа посвяги!

Р. Данилевич.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 9. / Вересень 1933.

*

ЗМІСТ:

Шевченківське Свято в Одесі 1920 р. Олесь Бистренко	2	Козаки по статуту генуезських кольоній Д-р інж. С. Федорів	15
Останні дії 2-го гарматнього полку Денис Онищук	3	Рік в Холодному Яру Юрій Горліс-Горський	18
Історія 8-ої Галицької Бригади Др. Іван Карпинець	8	Пів року під більшовиками Микола Аліськевич	21
В більшовицьких лабетах Олесь Бистренко	11	Посмертна згадка Р. Данилевич	24

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 10

ЖОВТЕНЬ

1933

НА ПОБОЄВИЩІ ПІД ПОТУТОРАМИ

С Т А Р А В О Й Н А

Важко думати. Це — п'ятнацять вже літ.
І росте вже не спогад. Переказ.
На межі двох епох, двох століть
ніби діти Кия, Хорива, Щека —

стара війна! Це все. Два слова — і все.
Не обличчя — а різьби з граніту.
Кожний нині мов кріс ще несе.
Кожний — слово стародавнього міту.

Волос сивим припав. П'ятнацять вже літ!
Молоді підросли левенята.
Та на грані епохи стоїть
як на фронті, як в заставі на чатах

стара війна! Це все. Два слова німі.
Тільки серцем їх можна відчути.
Бо й їх серце закладте в ті дні,
які годі людським серцем забути.

Може рік ще, чи два. (П'ятнацять вже літ!)
І нові будуть мрії і речі.
І нові будуть люди і світ
і полине журавлями в далечинь

стара війна! Це все. Два слова — і все.
Буде жити як пісня. І спомин.
: Хто тоді їх прапор понесе,
як устане Золотий ще раз Гомін?

З кровавих днів

Написав: С. Даушков

Весна поволі здобувала північ і над містом Твер далекої Московщини, також вже відчувалося тепло. Завжди брудне московське місто почало рухатися, гомоніти.

Зате в 143-тій запасній батальоні, що в Твер провадив гарнізонну службу, було справжнє пекло. Ніколи ще тут не було такої гострої дисципліни як тепер; батальонний командир москаль Брудов наче сказився і завів такі гострі порядки, що прямо нам не можна було дихати; я сам і пару моїх товаришів вже хотіли проситися на позицію, аби тільки увільнитися з під ока Брудова. Тай за ротних не можемо похвачитися... Тільки з чотирьох ротних був один, що міг зватися людиною: це був поляк Ченьські. Він одинокий латав наші діри як міг.

День 3-го березня зустріли ми доволі прикро. Мов у якимсь дисциплінарнім батальоні, ми засіли до чищення старих набоїв, котрі Бог зна скільки вже валялися десь в землі і воді і вже до ужитку були зовсім непотрібні. Очевидно, що це була вигадка нашого команданта, щоби ми не могли гайнувати часу і балакати то що.

Був уже вечір. Ми вже мали залишати свою працю і були дуже втомлені, з заплаканими очима від скупченого в одно місце цілоденного зору. Нагло до нашої казарми влетів як куля Брудов. Прогнався пару разів сюди і туди, ні з цього ні з того пальнув у гаву двох запасних старичків, на котрих впало якесь підозріння і на всю казарму заревів:

— Я вас всех порежу, хамскія діти!...

Вигукнувши таке для нас незрозуміле речення, командант забрав всіх ротних до себе в канцелярію і залишив нас здивованих. По його вигляді ми бачили, що щось сталося надзвичайного. Але наш батальон складався майже з са-

мих запасних стариків, в котрих було слів небагато...

Ніч надійшла. Змінилися скрізь по місті в урядах варти, а ротних все ще не було від команданта. Аж біля дванацятої в ночі в казарму увійшов наш ротний Ченьські і потихо промовив:

— Маємо товариші велику новину. В Росії революція і цар Микола вже скинутий з престола. Наш командант вечером дістав від нового уряду — тимчасового правительства наказ повідомити про це батальон і роздати відповідні листочки, але він про революцію і слухати не хоче... Повідомлюю вас про те, аби ви опісля до мене не мали жалю...

Ченьські пішов, а новина покотилася по казармах і добігла навіть до тих, що стояли по вартах.

Мушу признати, що в нашій батальоні було трохи добрих революціонерів, котрі підготовляли до цієї події військо, але на запасних вояків це ділало поволі; вони байдужо відносилися до цієї справи, а знову дрожали перед командантом гарнізону. Зате тепер в кожного серце заворушилося від нових надій, а в декого і жадою помсти...

Ніч пройшла і засівів погідний ранок ранньої весни 1917 року. Якеж наше було здивування, коли ми побачили по казармах повно летючок, революційних відозв тощо. Переповідати їх зміст — неварто. Лиш слід згадати, що в одній відозві Тверський генерал-губернатор закликав ус населення Твері а також військовий гарнізон на великий мітинг, що відбудеться на міській площі о 7-й годині ранку.

Заворушилися солдатика. Ще далеко було до семої, а вже всі були на площі; навіть деякі стійки залишилися без варти і ніхто тепер нікого не слухав! Вскорі вся доволі обширна площа була

залляна Тверчанами, котрі хвилювалися, розмовляли, очікували... Тепер вже чиновники та військові старшини стояли враз з народом...

Точно в семій годині на трибуні посеред площі появився губернатор. Не буду точно переповідати його балачку. З першими своїми словами він поздоровив Тверчан зі „свободою“ і точно переповів перебіг Петроградських подій; сказав, що се мусліо статися і від тепер свобідна Росія відотхне; закликав всіх до спокою і послуху тимчасовому урядові і т. д.

Але тільки що губернатор зійшов з трибуни, на його місце вискочив наш командант Брудов і виставивши в нарід свого великого живота, весь червоний зі злости закричав:

— Солдати Его Императорскаго Величества!

Споконвечная крамола, которая тепер пріяла чрезчурния размери, разрушится! Я віжу тисячі віселіц з бунтовцями, а на Всероссійском троне нашего Государя!... Кто не будет исполнять моїх приказаній — сейчас пойдьот под полевой суд! Боже Царя Храни!...

Більше командір не встиг нічого промовити, бо його уста затулив рукою якийсь великий і сильний революціонер, що вискочив на трибуну. Але командант скоро витяг свій револьвер і стрілив в революціонера поранюючи його в ліву руку. Зате більше не стрілив, бо останній вирвав йому з руки револьвер, викинув його в товпу, схопив рукою команданта за шию і гукнув до солдат:

— Вот одін із зверей, что пйот вашу кров... Смерть ему!

— Смерть ему! Смерть! — заревіли солдати, в котрих зразу пробудилася злість і сила.

Солдати з криками вмиг обступили трибуну.

— Смерть! — ревнула багато-тисячна товпа.

Тепер море народу захвилювалося. Це був їх час і вони його старалися використовувати... Зник десь губернатор і вся вчорайша поліція а сьогоднішня міліція, а тільки залишився народ і пару сотень війська.

А тимчасом революціонер, в котрім на пару місяців завчасно вже бушував большевизм, кричав:

— Перебейте сейчас царских собак! В могилу их!...

— Смерть! — знову гукнула товпа.

Мушу вже раз зазначити, що ми, вояки українці, а нас було чоловік трицять, зовсім не приймали участі в цих криках ані в пізніших ділах...

Солдати з криком „розстрелять!“ вже стали тягти за ноги з трибуни свого команданта. Аж нараз на його оборону вискочив ротний Козлов. Він обнажив свою шпагу... Це була іскра на порох... Два десятки багнетів наставилися на Козлова, а пару сильних рук ззаду попхнули на їх ротного. Козлов полетів з трибуни але не долетів до землі, а зависвся вгруз на багнетах. Також саме доля очікувала другого ротного Цікуріна...

Товпа ревіла... І ось на трибуні показався ротний Ченьскі. Здавалося, що він буде вбитий зразу, бо коли не помилувано своїх однокровців москалів, то щож може доброго очікувати поляка? За його появленням почулися оклики:

— Долой з офицером! Смерть ему!

— Пусть говорит! — відповіло пару голосів солдат.

— Долой!!

— Пусть говорит!!! — все грізніше відповіли солдати.

Товпа затихла. Тут вже ніхто нічого не означував; перевагу над всіма мали цих пару сотень озброєних вояків.

Ченьскі заговорив рівним, хоч і схвильованим голосом. Він доказував, як то багато людей бачило кривди люду, але очікували часу... Далі він висловився, що він, як поляк, тільки радіє з революції, а не сумує, бо сподіється волі рідньої своєї батьківщини... Говорив переконуючо, а що був не злий чоловік і до його не мали „серця“, то коли він скінчив, солдати гукнули:

— Ротной Ченьскі до особого распоряженія временнаго правительства оstayотся начальником батальона!

Ченьскі залишився.

Тимчасом команданта Брудова тримали, а вже повстав спеціальний заговор, як то його знищити. Вислухавши ще пару промовців з міщан, робітників і солдат, вся товпа на чолі з солдатами рухнула походом через місто. Але при виході з міського майдану була брама з доволі вузьким проходом. Коли до тої брами підвели Брудова, двох заговорників з лукавими усмішками пішли наперед і засіли за її стінами з зовнішньої сторони.

Тільки що показалася огрядна постать Брудова з брами, заговорники вискочили зза стін і простромили його навхрест багнетами. Довгі російські багнети пройшли наскрізь через товсте тіло старшини і з отворів бухнула великими струями кров. Повалився на землю вірний царський слуга конаючи, а пекольний регіт полетів далеко від розюшеної товпи, смакуючої саме тепер „свободу“. Десь якраз підвернулася товста баба з фартухом, вся засмальцьована, очевидно різничка. Пару солдат схопили оту бабу, посадили на ще тріпощучім трупі старшини, а один гукнув:

— Он на тебе ездил і піл твою кров, а тепер ти на ньом поезжай і кров пей!...

Товпа була прямо розентузіязмована... Аж по пару годинах і доконанні ще пару мордів, розійшлася, а солдати на чолі з Ченьским пішли до казармів.

Хто з читачів був у Твері, той знає, що ідучи з міста до військових казарм, треба проходити попід міст залізниці. Отож, коли солдати наблизилися до моста, на йому було повно людей, котрі постійно і майже без перерви кричали „Да здравствует свобода!“ Ченьскі ішов попереду війська і найскорше підійшов до моста.

Але тільки він підійшов під край моста, на його голову з верху злетів ваговитий камінь, який вбив його на місці. Ще хвилинка — і посипалося каміння ще і ще змасакрувавши тіло старшини на безформну масу... Це, аж пізніше виявилося, були агенти царської тайної поліції, котрі наражуючи своє життя на велику небезпеку, надіялися повалення революції і старалися нищи-

ти прихильників революції, а поширювати по-слух цареві. Це сталося в млі ока, а проте вже солдати були по обох краях моста і скоро ви-шукали дев'ятнадцятьох винувників смерті стар-шини.

Почалася кривава розправа, від опису котрої мо-жо відложити своє перо...

До самої ночі відбувалися по місті демонстра-

ції, походи, мітинги... Приходило до сутичок, вбивств, мордів... Неодин бувший урядовець або поліцейський в той день наложив головою!...

Так то нас три десятки українців, що служи-ли в російській армії і котрих воля війни загнала в далеку Московщину, зустріли і перевели вели-кий історичний день, від котрого почалася нова доля і нова недоля України...

В обіймах тифозної горячки

Написав: *Павло Магас, пор. УГА.*

Пізною осінню 1919 р. стояла УГАрмія на де-нікінському фронті, а сема львівська бригада займала становища в районі Немирова—Брац-лава. Хоч бойовий настрій нашого стрілецтва був зовсім вдоволяючий, то всетаки наша Армія ставала з кожним днем менше здібною до воен-них операцій; з кожним днем ряди наші рідли — сили наші маліли. Страшна пошесть тифозної горячки спалювала і розривала молоді серця га-лицького стрілецтва. У військових і цивільних лічницях, шкільних ба навіть приватних будин-ках маячили людські, непритомні істоти та жда-ли хвилі визволення з тяжких мук і терпіння. По кутах обширних кімнат, переповнених болем і стогоном, чаїлася холодна смерть, вичікуючи на щораз нові, певні жертви.

Начальна Команда, запобігаючи катастрофі і ратуючи рештки добірного людського мате-ріялу, заключила з денікінською армією пере-миря і вицофала свої 3 корпуси в запілля.

Розмоклими, болотнистими дорогами, в су-проводі холодної осінньої слоти машерували га-лицькі полки за полками на призначені місця постою, відпочинку і лікування. Нашу батарею приділено до убогого, кацапського села Канава біля Немирова. В селі не було ані церкви, ні священика, ні школи, а поза убогими хатками рудобородих кацапів один лиш широкий Буг розкішно і спокійно переливав свої філі. Бате-рію закватировано в фільварочних стайнях, а пушкарів по брудних, місцевих хатах.

Пушкарі не вправляли, а доглядали коней, упряжі, гармат і піклувались своїми хорими то-варишами зброї. Брак лікарів, які перші впали жертвою свого звання та брак лікарств збіль-шував грозу положення. Ми були здані на власні сили і власну судьбу.

Вістовий дня зголосив у денному звіті, що однорічний десятник захорував на поворотний тиф. Жаль стало молодого, блідого хлопця і я пішов відвідати його.

Над вулицею розтягнулось тяжке, оловяне не-бо, а на дворі сік їдкий осінній дощ, поміж який пролітали маленькі, білі крупки снігу. З причілка хати, в якій лежав одн. десятник, пробивався гу-стий, темно-жовтий дим і низько стелився по вулиці. З сіней долітав вонючий запах зогнилої бараболі та хрипливий голос муштин, що гнали самогон.

. Я ввійшов у хату. По вогкій землі рачкувала маленька дитина та рвалася ручками до занятої біля печі молодиці. На лаві під вікном лежав де-сятник. Тяжка, кінська дерка спадала з нього та дотикала землі. Лежав з напів зачиненими очи-ма, які глибоко вілись в очодолі і палали ясни-ми вогниками горячки. Бліде лице його горіло червоними красками високої температури, а спа-лені, счорнілі губи тремтіли безустанно. За сто-лом, у головах хорого десятника сиділо двох пушкарів і сумно гляділи в заплакані, маленькі віконця хати. Зірвались, випрямувались на мій вид, однак я успокоїв їх, щоб не перешкаджати хорому. Пізнав мене і через худе лице перебігла легка усмішка. Звернувся на бік, заперся руками — стараючись підвестись — сили однак опусти-ли його і він знов опав на лаву. На чолі показа-лись великі краплі поту. Зложив руки на груди і звохчував зсохлі губи обложеним, білим язи-ком.

Відповідав тяжко і уриваними словами. Біль голови, що розривав чашку та загальне осла-блення цілого організму не дозволяло йому на довшу балачку. Знеможений повернувся на твердому ложу, а закіслі повіки тяжко опали та закрили змучені, голубі очі.

За хвилю запав в глибокий, неспокійний сон. Дивовижні маячіння запанували над здоровим розумом та почали шарпати виснаженим тілом. Вимахував руками, кричав, зволікся нагло з твердої лави і захитався та впав на руки пуш-карів. На лиці виступила смертельна блідість, буйна чуприна розвіялась, а з розхвильованих нерівними а сильними ударами серця грудей ви-ривався глухий стогін. Пушкарі-товариші нало-жили йому на голову мокрий ручник...

Цєї ночі мав я тяжкий, неспокійний сон. Встав із запухлими, червоними повіками, в ушах дзвенів стогін тифозного десятника. В шиби вікон бив ра-у-раз вогкий сніг та вкривав білою ска-тертю замерзле болото сільської вулиці. На Бузі скрипів замерзлий пором, яким переправлялись селяни на той беріг ріки.

Денікінці уступали перед навалою більшови-ків і ми мусіли ділити їхню долю та готовились до вимаршу на зимовий постій в район Ольго-поля—Бершаді. В батареї закипіло новим жит-тям. Лиш однорічний десятник не турбувався

Вже дальшою долею своєї батареї. Лежав в обіймах суворої смерті зі спокійним, блідим лицем, зі зжогеними на вхрест руками. У голові блимали слабим світлом дві малі свічечки.

Не дзвонили дзвони, не співали попи з дяками, не плакала стара мати, коли друзі-пушкари несли крутими вулицями тяжку, неотесану, дубову домовину на вічний спокій. За домовиною ступала вільним, похоронним кроком батарея пушкарів. По голові кожного снулись тяжкі, невідрадні рефлексії. Всіх і кожного зокрема огорнула зневіра в наше краще Завтра, в здійснення нашої Ідеї. Невжеж наші надлюдські зусилля, труди нашого молодого життя малиби піти на марне, обернутись в нівець? Чиж завершенням наших геройських подвигів остатись

мають лиш самі могили, що так густо розсілись по широких степах та придорожніх ровах? І чи згадає хто про тих тихих героїв Великої Доби, чи заплаче хто над їхньою опущеною могилою і помолиться за їхню душу? А може нові азійські володарі України рознесуть ті бідні могилки кінськими копитами, а вітер розвіє по полі і сліду з них не остане?...

Глухо свистав осінній вітер та кидав снігом в очі машеруючим пушкарям.

З пієтизмом і повагою зближався сумний похід до похилених воріт цвинтарних, до свіжої, холодної могили. А коли спускали в обійми Рідної Землі дорогу домовину, гукнула крісова сальва і по старім, завіянім снігом кладовищі понеслась жалібна пісня „Вічная Память“.

Рік в Холодному Яру

Написав Юрій Горліс-Горський.

(Продовження)

Передаюся і сховавши в кишені револьвер та гранату, виходжу на залізницю до „товариша“ чекіста.

Польовою доріжкою йдемо в напрямку села Грушківки. У полі „товариш“ повчає мене:

— Отож, від цієї хвили — я — хорунжий Жілінський. Служив у петлюрівському полку ім. Богдана Хмельницького. Зимою захворів на тиф і залишився під час партизанського рейду петлюрівських частин на Херсонщині. Тепер шукаю якогось повстанчого відділу або організації, щоб приєднатися.

Я не стримався і усміхнувся. Хорунжий Богданівської кінної сотні Жілінський — мій товариш по полку і сотні, який під час зимового походу дезертував з частини.

— Ми, товаришу, зайдем до своїх хлопців, комсомольців, які вірні совітській владі, але разом з тим на добрім рахунку у місцевих бандитів, які не знають про їх настрої. Для них це маскування не потрібне. Але як ви хочете безпосередньо зійтись з бандитами, то попереджую, що серед них є багато колишніх петлюрівців. Хтонебудь може знати, чи такий хорунжий був у тім полку. Зрештою, як у вас є документ, то хтонебудь може знати підпис команданта.

— Хорунжий такий був у тім полку. Документ у мене правдивий. Булоб тільки зле, якби знайшовся хтось з того полку або з сусідніх. Про це треба „рознюхати“ задалегідь.

У хлопців довідалися. Вони знають усіх. „Товариша“ це заспокоює і він, набравши гумору, починає оповідати мені про свої минулі пригоди між „бандитами“. Оповідє про сцени розстрілів у київській ЧК, в яких брав

безпосередню участь, вихвалюючись своєю сміливістю та жорстокістю. З цієї розмови видно, що розуму у хлопця не багато, але нахабною сміливості, дійсно, не бракує, доказом чого була й ця „прогулька“ зі мною до „Холодного Яру“. Кажє, що походить з Києва, але говорить з виразами, яких уживають селяни на Чернігівщині.

Обійшовши полем Грушківку — йдемо лісом в напрямку Мотриного монастиря.

Розпитує мене, чи в монастирі є тепер бандити. Висловлює бажання оглянути монастир, але я, не бажючи гаяти часу, відмовляю його. Не доходячи до монастиря — беремо напрямок на Мельничанські хуторі.

Балакучість „товариша“ зникла. Йшов задумавшись, час від часу запитуючи, чи ще далеко.

Генерал-хорунжий Ткачук серед селян в селі Кийданцях коло Тернополя 1920 р.

З наближенням до цілі — ставав усе сумніший. В задумі машинально обмацував і розправляв ковнір своєї блюзки. Коли я сказав, що лишилося йти не більш кількометра — став.

— Відпочнемо трохи.

Ліг горілиць на траву і якийсь час лежав мовчки, заклавши очі руками.

Коли я запропонував йти далі, він підвівся на лікті і сумно подивився на мене.

— Знаєте, нам, певне, не пощаститься... У мене передчуття якість недобре... чогось серце ние...

— Дурниці. Я певний, що все буде добре.

— Бачте, я вірю в передчуття... У мене вже був такий випадок... Щоб був не вернувся — вже давно зігнуби. І от тепер таке саме почуття, як тоді. Знаєте що? Краще вернемося, і я поїду до Чигирина на Олександрівку. Потім побачу, що робити. На всякий випадок — дайте мені записку до кого-небудь з ваших хлопців.

Пробую ще вговорювати його, але він постановлює таки вернутися і завертає по просіці назад.

Плян — завести його до хлопців і дещо випитати — пропадав.

Треба кінчати справу в лісі.

Побалакавши трохи про своє „бажання перейти з міліції на службу до Чека“ — пускаю його на крок вперед і витягаю свого „Кольта“. Коли наблизив револьвер до його потилиці, готовлюсь до стрілу — він нагло обернувся, доторкнувшись виском люфи. Натискаю язичок. Підкосившись, впав наперед, навзпак, широко розкинувши руки. Якийсь час дивлюсь в його злякано-розкриті мертві очі. Передчуття не обдурило... Тільки не сказало, що небезпека була з ним а не перед ним.

Забираю йому з кишень два револьвери з великим запасом набоїв і старенький цератовий портфель. У портфелі три посвідки видані в ріжний час Богданівським полком Жілінському, декілька світлин-груп українських старшин і козаків, його фотографія в українським військовим однострою. Зроблена видно недавно, але нарочито потерта і побруджена. На одній світлині записані на другім боці дві адреси без прізвищ в Одесі. Крім цього в портфелі декілька тисяч гривень, трохи „миколаївських“ грошей, трохи совітських і чотири золоті п'ятки. Посвідки Київської Губчека, яку він показував нам на станції, при нім не було. Видно знищив коли очікував на мене.

Не знайшовши при йому жадного папірця, яким він міг би вилегітимуватись в Чигиринській Чека — пригадую собі те машинальне обмацування ковніра в задумі. Розрізую той ковнір і виймаю з нього зложений пасмою кавалок тонкого полотна. Друкований на машині шифрований лист. Зі смертю „Жілінського“ зникла можливість довідатись щось про заміри Чека.

Знайшовши на Мельничанських хуторах отамана, оповідаю йому про випадок і передаю забрані у чекіста річі і гроші. В поворотну дорогу відпровожують мене два хлопці з ризкалями, які йдуть закопати в лісі „товариша“. Чорнота був дуже незадоволений, що я не зумів доставити „товариша“ до штабу бодай раненим.

В наступні дні Камянка готовилася до приняття повітової влади з Чигирина. Її переїзд затримався через підготовку помешкань для установ. З потрібних будинків господарів просто викинули, залишивши потрібні меблі.

Приїхав уповноважений Чека, який став налагоджувати агентурний апарат. Пропозицію дати відомості про міліцію одержали під секретом три наші хлопці, які звичайно „з охотою“ на це погодилися і під диктовку Чорноти — строчили для уповноваженого „характеристики“ службовців міліції, у тім числі і його. В день, коли ми очікували вже приїзду „влади“, Чорнота прийшов до управи міліції нахмурений. Уважно оглянув кулемети і перевірів, чи у всіх є запальники. Віддавши розпорядження, щоб хлопці не відходили далеко від управи, покликав мене і Оробка до кабінету.

— Мені, хлопці, сьогоднішнє повітря у Камянці не подобається. І Вишневецький, і воєнком дуже зі мною милі стали, але я нюхом чую, що щось у них змінилося. Чекіст, зустрівши мене, мало цілуватись не поліз. Сказав, щоби я і ви оба зайшли до його на квартиру як тільки стемніє. Та щоб заходили непомітно, по одному. Мав обговорити з нами якусь дуже важну справу. Це щеня і брехати ще добре не навчилося... Зайти — зайдем, та „не по одному...“. Діло, хлопці, смердить. Видно щось вже дізналися. Сьогодні ж, як тільки поприїжає начальство з Чигирина, — по головах, і тікаги треба. Каральний батальйон має лишитися у Чигирині. Кількадесят озброєних приїде, та з такими вояками раду дамо. Там половина шмуликів, які від гуку одної гранати повмирають... Треба, щоб хлопці трималися купи і були готові і до бою, і до відступу на Грушківку. Як „товариші“ щось пронюхали, то можна ще в день дождати якої-небудь несподіванки. Треба стежити за станцією. Може прибути якась частина. Пустіть два обходи по місті і нехай хлопці притримують і ведуть сюди, якби зявилася яка нова особа.

Обговорюєм те, що Лещенко вів себе сьогодні теж підозріло. Був зранку зхвилюваний і більше не зявляється.

По обіді приїхав з Чигирина міліціонер, який їздив у відпустку до дому і привіз новинку. Повітові установи у Чигирині зранку готовилися переїзжати до Камянки, майно спакували вже на підводи. Потім несподівано дістали наказ, що сьогодні переїзду не буде.

Під вечір атмосфера недовозначно напружилася. Місцеве начальство, яке в цей час завжди прохажувалося коло міліції на головній площі міста — не показувалося.

Довідуємось, що ні Вишневецького, ні уповноваженого Чека, ні воєнком в помешканнях нема і невідомо де поділися. Жінки їх також зникли.

Хлопці, які наглядали за станцією, притримали і привели до управи міліції якогось елегантно олягненого типа, який приїхав паротягом з Бобринської і питав „де помістилася переїхавши з Чигирина Уездчека“. Забрали у його револьвер, портфель з документами і велику пачку совітських грошей. Приведений до кабінету, в я-

кому був Чорнота, я, Оробко і Соловій, притриманий відразу взявся до Чорноти „з баса“.

— Товарищі! У вас не міліціонери, а політически неграмотні ідіоти! Я їм показиваю мандат, що я черезвичайний уповномочений ВЧК — а ані мене обезоруживають і ташат в міліцію! Ето, чорт знаєт что!

Андрей глянув з під лоба на „черезвичайного“.

— Добре зробили!

— Товарищі! Не шутіть с „красним мандатом“! За такіе шутки севодня же можете ачутітса в подвале Чека!

Яке ж було його здивовання, коли „начміл“ не злякався дійсно грізного мандату на червоному полотні, підписаного самим Держинським, перед яким тремтіли навіть голови Уездчека, а наказав „міліціонерам“ обшукати і звязати „товариша уповномоченого“. Поклавши звязаного на гапчан в арештанській кімнаті — виходимо на двір.

Вже темніло. Коло нас перейшла місцева інтелігентна дівчина, свідома українка і жартівливो потягла мене за руку.

— Ходім, Валя, пройдемось.

Ми з нею були в дуже добрих відносинах і хотілося з нею попрощатись, бо вже було рішено, що Камянку сьогондя покидаєм.

— Не заходь далеко! — сердито буркнув Андрій.

Відійшовши кілька кроків дівчина вхопила мене за руку:

— Тікайте скоріше. В парку в кущах чоловік з двісті червоноармійців і все наше начальство. Мають зараз іти сюда обезброювати вас. Мене отой придуркуватий кацапчук з военкому, що пристає все до мене, зустрів в парку і сказав, щоб я йшла до дому бо може бій буде. Я його „ласкавенько“ розпитала — він мені і розляпав усе. Сказав, що сьогондя рано вони довідалися, що в міліції самі Холодноярські бандити. Зателефонували до Чигирина, щоб установи не їхали, а прислали караульний батальон. Оце як почало темніти, він непомітно увійшов з за річки до парку і чекають поки добре стемніє, щоби оточити вас. Я сюда просто звідти. Але спішітьсья...

Попращавшись з дівчиною, вертаюся до Чорноти і передаю йому новину.

Збираємось. Перевіривши чи всі є, не знаходимо двох хлопців: Запорожця і Залізняка, які мусли бути в Управі.

Довідавшись про це Чорнота на хвилю нахмурено задумався.

— Так... Від кулі не втечуть. Збиратись! Зараз відходимо. Гранати і набої розберіть усі. З кулеметів забрати механізми. Йосипе, Юрку, — кликнув він нас з Оробком — ідем попрощаємось з гостем. Шкода, що нема часу розпитати його трохи, а тягнути з собою — нема рації.

Заходимо до арештованого. Він видно зрозумів вже, що попався у ворожі руки і сівши на гапчані мовчки залякано дивився на нас.

Чорнота поклав руку йому на плече.

— Ну, товариш чекіст, прийшов час розлічитись за кров, якої ти пролив певно немало.

Обличча чекіста жалісно скривилося.

— Товарищі! Не убивайте мене! Я сделаю для вас все, что хатіте... Я с Держинським в хороших атношениях... Я не хател служіть в Чека... меня заставілі... Я уйду оттуда, не буду больше... Только не отнімайте жізні... У меня жена молодая... ребьонки...

— А ви наших жінок і дітей жалієте?!

Побачивши, що Чорнота, а за ним і я, поклали руки на ручки кінжалів, які звичайно не носили, але сьогондя одягли готовлячись до відходу, — чекіст закричав не своїм голосом про рятуюнок.

Кінджали коротко блиснули під світлом каганця і душа „черезвичайного уповномоченого Всеросійской Черезвичайной Комісії“, який мав право розстрілювати своєю владою кого завгодно, — розлучилася з тілом.

Вся „міліція“, за винятком двох зрадників і трьох чоловіка „нейтральних“, які з наказу Чорноти залишалися обезброєні у помешканні, — вирушила поміж будинками в напрямку поля. В помешканні уповноваженого Чека було темно. На дверях висіла колодка. Чорнота глянув на двері і зітхнув.

— Запросив, та не дожидає нас... Не хватило духу. Шкода... Вчора можна було виглушити хоч цих. А так і повітових не діждалися, і ці вимкнули.

З місцевими хлопцями, прийнятими Чорнотою до міліції і нашими по духу, було нас двадцять три чоловіка. Йти було тяжко, бо ми несли з собою запасову зброю і набої.

Коли перейшли вже залізницю і рушили по лем на Грушківку — в місті розляглися стріли. Караульний батальон воював з порожною управою міліції...

За два дні лісовими доріжками зходилися до Мотриного монастиря гуртки озброєних людей. Коло полудня понад вісімсот чоловіка, весело розмовляючи, розляглося на траві між церквами і попід валом. Штаб Холодного Яру лежав і сидів на лавочці коло могили Компанійця. Весна вже вступила в свої права і Холодноярці весело поглядали на свого старого приятеля — зеленіючий навкруги ліс.

Коли гуртки перестали прибувати, залунала команда зібратися всім до могили.

Отаман Іван Деркач став на лавку.

— Товариство! Я зібрав Вас, щоби поділитися з вами радісними новинами.

Ми отримали відомості, що наше військо в союзі з Польщею розпочало з Заходу широкий наступ на більшовиків.

Сотні рушниць і шапок знялося над натовпом і весело-гучне „Слава“ перебило отаманові мову.

Як і на похоронах Компанійця його підхопили луною яри.

Отаман заспокоїв рукою натовп.

— На Півдні теж щось заворушилося. Прийшла так очікувана нами всіма весна, а з нею воскресла надія на визволення України від важкого ворога. Най нікто не думає, що це вдасться легко. Червоні зайди будуть завзято боронитись.

Голодна Москва не відмовиться легко від українського хліба. Нас чекає запекла боротьба та до неї нам не при звичаюватися. Вона нас не лякає.

Армія наша, розбита в минулому році, через байдужність українського народу до боротьби за власну хату і державу, не має тепер подостатком сил для боротьби з зміцнівшим ворогом. Ту силу мусить дати сам Український Народ. Мусимо дати ми! Ті села, які в минулому році, слухаючи брехливих большевицько-московських агентів, відверталися від свого уряду і дожидали червоних „визволителів“ — вже переконалися, що це за приятелі. Одностайно повинні встати під жовтоблакитний прапор села України, а серед них почесне місце займе Холодний Яр. Цей, може найтяжчий для України рік, коли в селах та льохах Чека, ріками розливається українська кров, мусить стати щасливим і радісним роком, — роком здобуття волі! Готовтеся до останнього бою! Готуйте зброю! Готуйте до боротьби серця своїх сусідів! Наближається час, коли Мотрин дзвін покличе вас під Прапор Холодного Яру. Покличе здіймати терновий вінок з голови батьківщини!

Його слова знову покрило буйне „Слава“. По

юрбі передавали наказ отамана, щоби не розходилися, поки штаб відбуде нараду.

Нарада зібралася в трапезній.

Обговорено декілька справ, серед яких було прийняття до складу штабу бувшого коцурувця і члена Чигиринського ревкому Ільченка. Винесли постанову про організаційний суд. Цей суд мав виносити смертні вироки членам організацій за зраду, в якій би то не було формі.

Останньою обговорювано справу збільшення запасів зброї.

По одержанім відомостям більшовики збиралися організувати у Ново-Миргороді, у трицяти кілометрах від Холодного Яру, караульний баталіон, для чого привезли до того міста понад чотириста рушниць. Ці рушници треба захопити. Постановляють зроби ти нічний напад на Ново-миргород невеликим відважним відділом. Операцію отаман доручив сотникові Зінкевичеві. За помішників йому призначив Чорноту і мене. По нараді вибираємо зі всіх зібраних шістьдесять найвідважніших козаків і у вечорі виступаємо з монастиря, взявши з собою 4 ручні кулемети.

Ціль вибору козаків і маршу була затримана в таємниці.

(Далі буде).

Як звязковий старшина у Денікінців

Написав: М. Д-в, четар УГА.

Одного дня на початку листопада 1919 (дати точно вже собі тепер не пригадаю) покликано мене з Вовчка Брацлавського, де тоді стояла 7-ма бриг., до котрої я належав, до команди II-го Корпусу в Немирів. Я негайно поїхав туди і по полудні зголосився у начальника штабу корпусу от. Льонера. Від його довідався, що між Начальною Командою Г. А. і Денікінцями ведуться вже переговори в справі завішення зброї.

— Делегація Нач. Ком. вже в Денікінців — скавав мені от. Льонер. Ви одержите під свою команду кавалерійську, телефонічну стежу і один апарат Юза з обслугою, перейдете фронт і зголоситеся в денікінській команді в Нижній Кропивні та накажете провести звіттам телефонічну і телеграфічну лучбу, сюди до нас. Цей звязок має служити нашій делегації для порозуміння з Нач. Командою. На випадок, колиб неможливо було повести телеграф і телефон, посилайте кавалеристів.

Документи уповажнюючі мене до переходу фронту і до проведення ліній були вже готові. Я вернув з ними під вечір до команди 7-ої бриг., ця призначила мені кінну стежу і я негайно виїхав в східному напрямку. Вже добре по півночі приїхав я, наскільки не помиляюся, до Райгородка, де зголосився в команді одного з галицьких курінів, що там держав фронт. Командантом куріня був, здається мені, пор. Кліш*). Тут ждала

*) Пор. Олександр Кліш, передвоєнний москвофід, належав до яду найкращих старшин УГА. По катастрофі УГА був лектором у школі Черв. Старшин в Києві, в 1922 р. вернув до Галичини. — Ред.

вже на мене телефонічна стежа і обслуга з апаратом Юза.

Як тільки почало розвиднюватися, вислав я в сторону Денікінців двох кавалеристів, одного з білою хоругвою, другого як сурмача. У віддалі яких 500 кроків за ними рушила решта мого відділу. По дорозі не зустріли ми нікого й без перешкод дійшли до Нижньої Кропивної. Щойно тут обступило нас з десятків озброєних денікінських салдатів, а небаром показався і якийсь їхній старшина. Коли я показав старшині свої документи, він попрохав мене піти з ним до команди денікінського куріня. Денікінський куріний командант прочитав мої уповноваження і заявив, що він некомпетентний у цій справі. Тоді відведено мене до команди полку. Командант полку полк. Улянов (чи Уланов), почувши в чому діло, з радости мало не обняв мене. На його наказ розміщено негайно мій відділ по квартирах і видано йому харчі. Зівши з полк. Уляновим снідання, при котрому не бракло розуміється і чарки, пішов я вже сам до штабу денік. дивізії, що містився в тім-же селі, в якійсь школі, чи щось подібного. Начальник дивізії ген. Васильченко був уже про мій приїзд поінформований і прийняв мене, можнаб сказати, з отвертими раменами.

З цього всього виніс я вражіння, що Денікінцям дуже залежить на порозумінню з Гал. Армією, що вони дуже раді-б знайти з нею якийсь „модус вівенді“.

Замешкав я в Нижній Кропивній на тій самій квартирі, що й полк. Улянов. Днем перебував я

звичайно в штабі дивізії, обідав разом з денікінськими старшинами в їхньому „офіцерском соборанні“. При обіді говорилися на різні теми, найбільше очевидно на воєнні; політичних тем ніхто не зачіпав. Ген. Васильченко говорив зі мною все по українськи, навіть в харчівні. Про Галицьку Армію висловлювалися Денікінці з признанням. Її ідейність і видержливість навіть серед найгірших обставин (для Денікінців наше важке положення не було тайною) викликали в них подив. Та найбільше балачок було про Махна. Його тактики Денікінці не могли нахвалитися, дехто називав його генієм, Наполеоном партизантки.

При штабі дивізії познайомився я з двома старшинами Українцями, чи радше Малоросами, Яремою (чи Яремченком) і Чорним. Вони відносилися до мене незвичайно прихильно і помагали де тільки показала потреба. Від них довідувався я все про положення денікінського протибільшовицького фронту. До Галицької Армії ставилися Ярема і Чорний зі симпатією, зате до наддніпрянської з „холодною резервою“. Цій останній не щадили вони не раз і слів доволі їдкої критики.

На другий чи третій день мого побуту в Нижній Кропивні, ранком, коли я ще снідав з полк. Уляновим, прибігає до мене зі штабу дивізії тісланець з проханням негайно явитися у ген. Васильченка. Небаром приходжу я туди.

— Так от, пане четар — каже мені ген. Васильченко — небаром явиться сюди якась петлюрівська делегація. Я не хочу, щоб вона бачила в нас Галичан, і тому прошу вас, підіть до ваших людей і накажіть їм, щоб вони так довго, аж ви до них знову прийдете, сиділи на своїх кватирах і нікуди не показувалися.

Прикрі почуття заврушилися в мені, коли я вислухав тих слів. Хотяй я й не знав дотепер ближче про відносини між Нач. Командою і Командою Наддніпрянської Армії, та з цього зрозумів, що між ними твориться якась пропасть,

що одна щось скриває перед другою, що їх дороги розходяться.

— А може це тільки Васильченкова яка хитра інтрига — впало мені на думку. Думав я над тим довго й таки тої загадки, чому я мав заховати своїх стрільців перед наддніпрянською делегацією, не розвязав. Зрозумів я це все аж кілька днів пізніше...

Я пішов до свого відділу і розпорядив, що треба, та знов вернув у штаб дивізії.

— А ви, пане четар, зайдіть от до цієї кімнати й заждіть там якийсь час. — Тут ген. Васильченко показав мені одні двері. Я зайшов до сусідньої кімнати з Чорним. Не минуло й десять хвилин, як в „штаб“, де остався генерал і ще 2 чи 3 старшин, увійшло кількох людей. Почулася голосна балачка. Чорний відкрив трохи двері й сказав: „Дивіться, цей у високих чоботах, це петлюрівський делегат, полк. Камінський“.

Розглядіти полк. Камінського я не мав змоги, бо Чорний моментально знову зачинив двері до штабу. Розмова в кімнаті ген. Васильченка тривала не більше як 10—15 минут. Коли полк. Камінський віддалився, я вийшов знову зі своєї примусової криївки.

— І як вони сміють, ці Петлюрівці, являтися до нас — обурювався генерал — ми з ними не бажаємо й не будемо говорити.

З цих слів я поняв, що полк. Камінського відправлено знову поза фронт і Нач. Команда переговорює з Денікінцями сама.

В тойже самий день одержав я з команди II-го корпусу наказ відіхати з кавалерійською стежою до Гайсина. Апарат Юза і телефонічна стежа залишилися в Нижній Кропивні; тут же осталося двох кавалеристів. Змисл цього перегруповання був такий: наша делегація, що переговорювала з командою денікінської армії (я знав, що переговори ведуться десь в поблизу Гайсина, але де саме, про це поінформований не був) мала на випадок потреби передавати свої звіти чи запити

Обоз переходить ріку вброд

мені в Гайсин, я мав їх пересилати вершниками в Нижню Кропивну, а звідси малося їх передавати до Немирова. Навпаки-ж, коли Нач. Команда хотіла порозумітися зі своєю делегацією, тоді передавала що треба через Немирів в Нижню Кропивну, звідси пересилано телеграму кавалеристом мені в Гайсин, а я мав передати вже самій делегації. Та за час мого побуту в Денікінців такого випадку, щоб Нач. Команда порозумілася з делегацією або навідворот, не було.

В Гайсині пробув я 3 або 4 дні. Залогу м. Гайсина становила одна старшинська денікінська сотня, що цілими днями і ночами п'ячила (горальня була в місці) й бешкетувала. Командував цією сотнею полк. Михайловський, командантом міста був полк. Карпінський, Українець, чи власне Малорос.

Якось на 2 чи 3 день мого побуту в Гайсині пішов я до театру. На павзі підходить до мене

один денікінський старшина і повідомляє, що на дворі жде післанець з Нижньої Кропивної з якоюсь телеграмою. Я вийшов, відібрав її і прочитав. Вона звучала коротко: „Переговори з командою Добрармії завішені. Ви остаєтесь дальше на своєму місці“.

Мене негайно обступили денікінські старшини й почали розпитувати про зміст депеші. Коли я їм сказав, що переговори з Добрармією зірвані, їх наче хто холодною водою обляв. Дехто здогадувався, що це якесь непорозуміння, а всі висловлювали бажання за всяку ціну помиритися з Галицькою Армією.

По 8 чи 10 днях побуту в денікінському стані одержав я наказ вернути назад до бригади. В Нижній Кропивні при повороті ні телефонічної стежі ні Юза я вже не застав; їх стягнуто видко ще передтим.

Липень, 1933 р.

Пів року під більшовиками

Написав: *Микола Алишківич*
(Продовження)

III.

Всі старшини Г. А. без приділення і виздоровці виїздили тоді на тримісячні відпустки в околиці Штрасбурга і Одеси. Хотів і я туди дістатися, тому поїхав до Бірзулі, щоби в тамошній стаціонній команді піддатися лікарським оглядинам і одержати теж виздоровну відпустку. Кдто стац. кмди в Бірзулі був тоді сотник Капуста, йому приділений як комісар якийсь молодий галичанин. Оглянувши мене, запропонував лікар 3-місячну відпустку, якої мені сог. Капуста уділив. А що це був уже большевицький документ, уважав я себе безпечним перед товаришами. Я вернув в Балту з наміром виїхати по відсвяткуванні Великодня в Одесу. Всі ми виздоровці зложилися і уладили собі спільні свята Великодня. При споживанні свяченого яйця кожному слеза зросила лице. А що тоді перебував в Балті бувший полковник австрійської армії мадяр, який залишився був там по розвалі Австрії, запросили ми його як гостя до себе. Підчас споживання свяченого, згадав розжалений гість про бувшу Австрію і при тій нагоді вніс тост в честь Української Армії.

Саме тоді забрали більшовицькі влади з Балти команданта Авдієва, а на його місце прислали москаля-Сибіряка, по званню „сапожника“. Він обняв владу над цілим повітом, а своїм помічником призначив одного бувшого полковника російської армії, мешканця Балти. Досіль безпечно ходили ми галичани по вулицях Балти, згодом одначе почали нас товариші провокувати; коли провокації не уставали, а одного разу два наші старшини лише утечу оминули нападу товаришів на вулиці, вибралися ми в двох: я і чет. Жила, останній як більшовицький комісар освіти, в депутації до команданта з зажаленням проти такої поведінки товаришів.

Діждалися ми нашої черги і представили товаришеві командантові наші жалі. Скінчилося на обіцянці тов. комісаря вглянути в справу, тимчасом провокації довели до того, що ми не могли в місто показуватися.

В суботу перед провідною неділею зійшлися ми всі на Виноградну вулицю, щоби як звичайно спільно посумувати і розважити один другому спільну нещасну долю. Втім зауважили ми у віддалі 4 до 5 км. від міста великий огонь. Згодом почувся в тім напрямі глухий відгук гарматних стрілів. Аж на другий день довідалися ми, що вчерашні стріли і пожар походили від нападу повстанців ген. Павленка на комуну в селі Посіцелях, зі сторони Ананіва. Ми були певні, що більшовики зачнуть тепер ще більше тероризувати нас, уважаючи нас прихильниками повстанців. Наші здогади не були пустими. бо коли в понеділок показалися наші товариші на місті, почали червоноармейці кликати за ними „ізмєннікі“ і відгрозуватися пімстою. Ми обрадилися і перенеслися в найдальшу закутину міста на передмістя Балти, зване Яр. Це передмістя було положене на горі, відки простягався вид на всю Балту, а з другої сторони притикало до поля так, що в потребі могли ми легко утікати.

Весь тиждень помітно було поденервовання наших опікунів. Майже щодня відбували вони мітінг, почім учасники, молоді жидики йшли вулицями Балти, співаючи під рівночасну пригравку музики інтернаціонал. Щодня вечором сходилися у мене мої товариші недолі, ділилися свіжими вістями, які випадково перечували з міста. В такім житті минав звільна тиждень і наближалася субота. В суботу скоросвіт збудив мене пор. Дубас радісним окликом: „Вставайте, повстанці йдуть на Балту!“. Збираюся мерщій, вибігаю на двір і бачу як зі сторони села Коритної сходять

з гори в місто розстріляна і серед густого піхотного огню, співаючи бадьоро пісню „Гейже браття до зброї на герць погуляти“ — посувається сміло вперед. Чим ближче міста видно червоні і чорні шлики, стріли густіють. Повстанці йдуть вперед. Я не знав сам що робити, чи бігти до них, чи заждати вирішення змагань. Згодом зрівналася розстріляна з першими хатами Балти, а більшовицькі стріли почулися за Балтою з напряду двірця. В тій хвилині прибіг до мене чет. Жила і переляканий почав просити мене: „взьміть в переховок отсі гроші мого уряду, а різночасно прошу вас на випадок потреби вставитися за мною; ви знаєте я ніби більшовицький комісар, а з такими повстанці не жартують!“ — Я його успокоїв, а в додатку ще й намовив йти зі мною у місто. Заки ми дійшли в місто, побачили ми огонь в кількох місцях головної вулиці Балти — Олександрівської. За хвилю майже вся середина міста стала в огни. Це підпалювали кінні повстанці жидівські дома. Коло команди міста застали ми 4 кінних зі шликами і тризубами на шапках; питаємо що за одні — Тютюнниківські повстанці — відповідають. Довідуємося далі, що технічна сотня Кізюка обороняла зпочатком більшовиків як їх підпора, коли ж побачила, що Тютюнниківці беруть верх, перейшла на сторону повстанців і звернула свої кріси проти большевиків. Пішли ми на Александрівську вулицю. Тут побачили ми, як наші стрільці із технічної сотні держали в місті лад перед евентуальними грабіжами, частина їх помагає мешканцям без ріжниць віри ратувати їх добро. Огонь не уставав, а до вечера з половини міста лишилися лише згарища. На наш жаль почули ми, що наш знакомий старий жидок і як говорили найбогатший жид у цілій Балті, який

все перемінював нам гроші і навіть признавався, що він родом з Галичини, згорів у своїй хаті. Над вечером чути було піхотні стріли десь аж з околиць Бірзулі, а і вистріли одинокої повстанчої гарматки давалися що раз тихше чути і у щораз дальшій віддалі. Жмуна утікла поза Бірзулю.

Тютюнник привернув зараз українські команди, всюди повівали жовто-блакитні прапори і ми почулися знову вільними горожанами України, хоча нажаль не на довго. Вечером зійшлися ми всі Яричани і постановили скликати на слідуючий день збір всіх галицьких старшин присутних тоді у Балті до кімнати команди міста, тоді команди Тютюнниківського штабу. І дійсно в неділю о 2-ій год. по пол. зібралися там всі старшини, був присутний також значковий Тютюнника. На зборах почав я впливати на присутних, щоби спільно вступити до повстанців, які все-таки є рештками, а різночасно й завязком постійної української армії. На це обізвалися деякі голоси, що нам галичанам небезпечно до їх приступати, бо повстанці на випадок розбиття поскриваються по селах, вони тутешні і не значні легко згубляться, підчас коли нас галичан зараз по мові можна пізнати. Підчас нарад почули ми нараз артилерійські стріли і експльозії коло будинку команди. На це значковий Тютюнника і другі присутні повстанці повсідали на коні і поутікали, а ми лишилися безрадні. Падали щораз частіші стрільна ба й почувся близький скорострільний вогонь. Почали і ми утікати кожний куда попало; я й решта мешканців Яру побігли на наші квартири і вислали зараз сина мого хазяїна в місто на розвідини. З нами утік сюди і чет. Жила, побоючися пімсти більшовиків за те, що брав участь у наших зборах. Ми були

Перед утечею з Балти. Травень 1920 р. 1. Чет. Лучка Олекса. 2. Пор. Дубас Павло. 3. Підхор. Кобилянський. 4. Чет. Сидорович Василь. 5. Хор. Гурвень. 6. Сот. Алиськевич Микола. 7. От. Чолган. 8. Чет. Томорук. 9. Пор. Паладійчук. 10. Пор. Самбірський. 11. Ст. Лисий. 12. Ст. Бугаєць.

певні пімсти комуністів раз ізза зради галицької технічної сотні, по друге не виключене, що на наших зборах були і їх донощики. І дійсно за якийсь час вернувся наш висланик з міста і остеріг нас, щоби ми ховалися, бо за нами розпитують большевики. Ми попакували наші річі і поскривалися в сусідних стодолах в солому. Разом зі мною скрилися чет. Жила, отм. Чолган і чет. Томорук учитель з Буковини. За хвилю надігнали три кінні „товариші“ в Яр і розбиваючися по наших кватирах почали шукати за нами. Ми чули їх голоси, як викрикували до мешканців Яру: „Де ті ізменнікі галічани? Ви їх с... ів поскривали“. У кожного з нас віддих заперло, хвиля і половлять нас усіх, а тоді?! — Одначе завдяки симпатіям мешканців Яру до нас, жаден з них не зрадив наших сховків і большевики покрутилися ще якийсь час і відіхали в місто. По тім зійшлися ми всі в нашій стодолі і почали нараджуватися, що дальше почати. Віддатися в руки товаришів значило би те саме, що видати на себе добровільно присуд „под стенку“, скриватися тут довго годі, бо завтра рано вони знову шукатимуть за нами. Одні а межі ними чет. Жила пропонували, щоби утікти ніччу до сусідного села Коритної, де був тоді священник свідомий українець, скритися у нього якийсь час, а пізніше, як перемине лють комуністів, вернутися назад у Балту і зголоситися до їх служби; інші знову були думки, що краще звільна село за селом зближуватися до фронту і там злучитися з нашими бригадами; останну думку поділяв і я, а що таких було нас сімох, ми поставили ніччу вибратися в напрямі села Попова Гребля під Чечельником, де один із нас чет. Лучка мав знайомих людей з часу постою тамже нашої 9-ої бригади в лютім 1920 р., а чет. Жила, проф. Брикович з Тернополя і кількох інших поставили відійти в Коритну.

IV.

Вночі з понеділка на вівторок зібралос нас сімох: отм. Чолган, я, четарі: Томорук, Лучка і Сидорович і стрільці: Лисий та Бугаєць і вийшли з Балти з наміром дістатися до Попова Греблі. Кожний мав на собі великий тягар, бо забрав з собою всі річі і зброю: кріси, револьвери і багнети. Одиною нашою думкою було незамітно видістатися поза місто. Щасливо вийшли ми в поле і там сіли на грбку, щоби ще в останне побачити місто Балту, з яким лучили нас ріжні веселі і сумні хвилі перебуті за час 3-місячного нашого побуту; чимало товаришів залишили ми тут на віки. Йшли ми на непевний, доволі ризиковний крок, бо фронт тоді був в околиці Бару-Жмеринки. Заки всіємо туди передістатися, могли нас половити большевики. Одначе ні одному з нас не прийшло на думку, що наші хвилини перебуті в Балті були останніми хвилинами нашої військової служби в українській армії, а рівночасно, що цей час був і разом останнім часом існування української армії і тим самим нашої держави. Відірвані від своїх, без ніяких часописів не знали ми, що сталос в межичасі з нашими бригадами. Ми були певні, що вони всі ще разом держать більшовицький

фронт, доки не проясниться ситуація, а тоді побідно увійдуть в нашу рідну землю; тому і одинокою думкою було у нас незамітно передістатися до наших частин. Ми не знали, що так як ми почали з нинішнім днем наше скитання, так і їх як розоружених полонених везуть нині у замкнених возах до Тухолі.

З тягарем на плечах і не меншим на душі встали ми і рушили тихцем, без слова у дальшу дорогу. Відійшли не більш 5 кільометрів, коли зачало свитати (у травні ніч коротка!) і ми побачили перед собою великий ліс, через який вела наша дорога. Увійшли до нього і коли віддалилися від його краю на яких 2 клм., побачили довгу військову валку, яка посувалася слідом за нами. Ми перейшли ще кільканацять кроків і скрилися в корчі, а в межичасі валка увійшла на лісову дорогу. Не знаючи, яке то військо може бути, поховалися ми між дерева, а одного з нас лишили для розглядин укритого при дорозі. За хвилю підбігає до нас переляканий і каже, що від валки відбилася кінна стежа і чвалає в напрямі до нас. Заки вспів скінчити свої слова, чуємо вже кінські копита і шелест галуззя коло нас, а за хвилю бачимо кінські голови над нами і їздців з витягненими револьверами. Питають: хто ви такі? — Не знаємо, що відповідати, непевні, чи це большевики, чи повстанці. Остаточо виривається мені слово: Ми Галічани! — Що ви тут робите? — Йдемо з Балти у Чечільник! — Ходіть з нами, — каже один з них — і маєте щастя, що призналися, що ви Галічани, а то ми думали, що ви більшовицькі недобитки з Балти і були б з вами в інший спосіб розправилися. — На наше щастя, були це Тютюнниківці, які переночували в Коритній і йшли тепер у напрямі Чечільника. А йшли вони незвичайно обережно і чутко, чога доказом, що заглянули нас на велику віддал і впали просто на наші голови. Також і по боках мали вони побільші кінні стежі. Всіх їх було коло 300 їздців, кільканацять підвод з харчами і оподалік їх ззаду машерувала технічна сотня Кізука.

Ми присілися на останніх возах обозу і почали розпитувати, куди повстанці думають тепер іти.

— Нам — каже один з них — невідомо, бо звичайно наш командант дає прикази до наступу в останній хвилині, в кождім випадку в сусіднім селі будемо ночувати.

За яку гдіну маршу почала наша валка спускатися з гори в село, призначене на нічліг.

Ми розійшлися по кватирах, а за хвилю почав один із повстанців обходити хати, щоби знати, де кватирують поодинокі його товариші і щоби міг їх в разі потреби повідомити про відхід. Ми були так помучені і пригноблені, що не впало нам навіть на думку зайти до штабу Тютюнника і розвідатися, які їх дальші пляни. Не знали ми також нічого про повстання Шепаровича, повстанчу армію Павленка і Волинця. Почали нараджуватися, що нам дальше робити, чи держатися вже Тютюнниківців, чи остати тут і по відході повстанців іти своєю дорогою. Я був за прилученням, раз, бо вже доля нас злу-

чила, по друге — можливе, що Тютюнник підійде під фронт і тоді лекше нам буде передістатися до своїх. Отам. Чолган рішився вернутися в Коритну, що й зараз зробив, а всі інші рішилися йти в Попову греблю. І тут заважила моя словянська нерішучість і товариське привязання і я остаточно рішився держатися нашої шістки. В середу раненько розбудив нас повстанець до відходу, одначе ми залишилися на квартирі і коли Тютюнниківці вийшли з села, ми забрали наші речі і пішли бічними селами в напрямі Попової Греблі.

Ми перейшли два села і були такі помучені, що не могли дальше ні кроку зробити. Кождий з нас був обтяжений річами; тому ми винайняли підводу, якою заїхали пополудні до нашої цілі. Тут ми розмістилися три у місцевого діякона, свідомого Українця, який мав і сина, студента кївської філософії, теж Українця, а я, чет. Сидорович і стр. Бугаєць у священика Нестеровського. Харчувалися ми всі у діякона. При вечері виявили ми йому ціль нашого прибуття і останні наші переживання. Діакон успокоїв нас, що тут можемо безпечно сидіти, бо це село, як і загалом усі села на Україні ненавидять більшовиків так, що більшовики не мають відваги в села показуватися.

Безперечно, на таку раду нічого нам не лишалось, як ждати тут кінця, тимбільше, що дісталися ми в доволі безпечне місце і в руки щирих своїх людей.

В четвер вийшли ми в село оглядати його красу. Село мов казка. Дійсно українське село: розлоге, богате, гарне. Велике, з 6.000 мешканцями, довге на яких 3 кілометри; північну його частину обливає зі сторони Кодими малий став, порослий при берегах густим шуваром, полудневі частини врізаються трома глибокими ярами в великий старий ліс, який лучиться з дальшими лісами, аж ген по Балту з одної, а Кодиму і залізничий шлях Бірзуля - Вапнярка з другої сторони. Поодинокі яри повні густо уставлених будинків, а один яр відділений від другого високими горбками. Посередині села велика церква, коло неї мешкання священика і діякона. школа положена в північній частині Попової Греблі.

Мешканці села мило згадували побут наших галицьких частин, які там кватерували в лютім 1920. р., а захопилися головою полевим духовником 9-ої бригади, о. Бриковичем, який відправляв там Богослуження і його проповіді припали дуже до вподоби селянам. Завдяки такій опінії і нас радо гостили. До неділі минув нам час доволі безжурно і весело.

В неділю пополудні зійшлися ми всі 4 старшини до о. Нестеровського. Дві дочки свяще-

ника гарно грали на фортеп'яні, а ще гарніші були самі. Одначе не довго могли ми забавлятися, бо нагло вбігла служниця і сповістила нас, що зі сторони Кодими приїхав в село якийсь військовий кінний відділ і задержався коло церкви. До цієї чутки не привязували ми ваги і дальше бавилися. За хвилину вбігли оба наші стрільці і зголосили нам, що треба утікати, бо у діякона шукають за нами більшовики. Тими словами я якось теж не збентежився. Я сказав, що нічого нам боятися, бо ми маємо більшовицькі документи — червоних виздоровців. Одначе мої співтовариші не видержали і вмитті почали утікати в город крізь відчинене вікно. Я теж скочив за ними і так ми всі б побігли кукурузами в напрямі ліса, віддаленого від нас на який кілометр. Ми прибігли в ліс і посідали край нього; чотось і смішно тепер нам стало, що ми, не провіривши вперед справи, утікли, мов останні труси.

V.

Нераз в житті одна хвилинка рішає про великі події, а прочуття мало коли людину заводять. Таке було з нами і тепер! Наше щастя, що ми в час утікли, бо коли би були пішли за вказівками розуму і числили на наші документи, а не руководилися прочуттям та осталися на місці, то були би певно слідуемого дня пішли „слідами Духоніна“, себто були б розстріляні.

Ми просиділи під лісом, а потім зайшли до другої з краю хати. Увійшли до середини і почали розмовляти з хазяїном. Ми довідалися, що він про нас знає і попросили його, щоби пішов до діякона і розвідався, що нового в селі. За пів години він вернувся.

— В село заїхали більшовики — зачав оповідати — і шукають вас; призвали вїта і зажадали від нього видачі тютюнниківської розвідки, а коли не видасть, самі перешукають село і в кого їх найдуть, тому спалять ціле майно. Перешукали за вами весь дім діякона й батюшки.

Господар випровадив нас у стайню, якої стеля була заложена соломою по саму стріху. На цю солому ми сховалися.

Над вечір вийшов знову наш хазяїн у село і вернув з вісткою, що більшовики обставляють село довкола заставами, самі закватировалися у діякона і вимагають рішучо нашої видачі. Тепер були ми майже певні нашого кінця, бо чи діакон, зневолений наїздниками, чи вїт для спокою в селі, остаточно нас видадуть, тимбільше, що діакон вже довідався від нашого хазяїна про наш теперішній сховок. Здавшися на ласку судьби, поклалися ми в солому і наче бари ждали нашої видачі. (Далі буде.)

Нічний наступ Чорних Запорожців на с. Багринівці

Написав: сотник Борис Монкевич.

Сімнадцять день змагалась Запорожська дивізія за м. Летичів, то форсуючи р. Буг, то відходячи назад, то знову здсбуваючи місто. Події мінялися, як в калейдоскопі й накінець 18-го жовтня 1920 р. ворог остаточно був зломаний і Запорожці попрямували далі на Літин. В авангарді дивізії йшов 1-й кінний полк Чорних Запорожців під командою поручника Броже, який заступав раненого в бсях на Дністрі полковника Дяченка.

Поручник Броже!... Де він тепер цей хоробрий лотиш, цей благородний лицар-чужинець, який бився в наших рядах за визволення України з лабет червоної Москви. Говорять, що він тепер є начальником повіту в своїй вільній і незалежній Латвії. І напевно так добре тепер керує повітом, як колись керував полком Чорних Запорожців.

Похідним маршем ішов полк шляхом на Літин у полковій кольоні. Головну похідну заставу провадив поручник Сімянців на три чверти кілометра перед кольоною. Поминувши село Війтівці, командант полку отримав донесення від начальника головної похідної застави, що на обрїю зауважено довжезну валку, яка рухалася теж приблизно в напрямку на Літин. У далекониді можна було розглядіти, як доносив начальник застави, що це або піхота на возах, або обоз, або те й друге разом.

Командант полку поручник Броже наказав вивести заставу в закриття, а для догляду за валкою виставити спішений бекет. Полк затримався в селі підгодувати коней.

Теплий ясний день ранньої осені завершував своє існування і сонце вже закінчувало свою денну дорогу, коли командант 3-ої сотні хорунжий Бубон дістав від команданта полку наказ вирушити на село Багринівці, що було впереді по шляху на Літин, і зясувати, хто його зймає, при чому попереджувалося, аби рух провадити скрито, не битими дорогами, а манівцями.

В одній хвилі 40 шабель на чолі з хорунжим Бубоном і поручником Сімянцевим вирушило, маскуючись, на Багринівці. Не пройшло й години, як сотня, захована в темряві вечера, вже підїздила до села.

Попереду зарисувалися на тлі неба хати величезного подільського розлогого села, почулося брехання собак, крики домашньої худоби й запахло димом. На початку села, як видно, теслярі будували хату чи стодолу.

— Чи є хто в селі?

— Та оце недавно ввійшли якісь більшовицькі частини з обозом, артилерією і кулеметами — відповідає дядько.

— Чи багато?

Стереотипна відповідь:

— Та дуже багато.

Селян прятримали, аби не ходили в село, хоча вони й запевняли, що нікому про це не скажуть. По зясуванні ситуації, командант сотні післав донесення до полку, а сотні наказав війти у вуличку, в якій більшовиків не було. Частина козаків спішилась, а частина з коней не злазила.

Шаблі й рушниці були в поготівлю. Спішені за рогу вулички наглядали, що робиться в сусідній вулиці. З селянських розмов можна було зясувати, що до села прийшла щонайменше бригада й що самі селяни косим оком дивляться на більшовиків. Може через яких три чверти години, коли вже добре стемніло, прибув цілий полк та став на кінці села зараз за 3-ою сотнею.

Тепер ціла 3-тя сотня спішилась і скупчилась за рогом вулички. Козакам видко було, як червоноармійці спокійно ходили без зброї по вулицях. В недовзі почулося характеристичне таракотіння тачанки, за якою йшло озброєних 8—10 більшовиків, а попереду біг видко якийсь жидок, бо семітським акцентом прокричав, доїзджаючи до вулички, де стояли козаки.

— А вот здесь таваріщі паместітса застава...

Козаки за рогом причаїлися і мабуть перестали дихати; коли-ж більшовицька кавалькада порівнялася з ними, була без галасу й крику оточена козаками. Більшовики буквально остовпіли, в першу мить не розуміючи, що сталося, а коли зрозуміли, то їх, делікатно показуючи на зброю, попрохали вести себе, як можна найспокійніше. Вони без протесту погодилися і їх всіх до одного відвели взад до полку. Не всіри козаки сплавити перших полонених, аж зирк, йде ще громада, але без зброї. Напрямок тримає на хати, що напроти вулички. Козаки стоять і слідкують, що далі буде. Червоноармійці зайшли в хати й за хвилину вийшли навантажені свіжим, ще горячим хлібом. Тепер козаки вискакують, без слова оточують і тягнуть у свій бік більшовиків.

— Таваріщі, да вєдь наша рота не в том направленіі, куда ви нас тянете. — кричать, протестують „таваріщі“, показуючи в протилежний бік. Але кінці розібрали свою фатальну помилку й тихенько, похнюпившись, понесли хліб до полку.

Положення команданта полку було досить трудне. Темнота взагалі до крайности утруднює орієнтацію, керування, звязок і робить людей вражливими й сприятливими до паніки. Ніч особливо сильно утруднює ділання кінноти, а тим більше в селі. Але зате чисельна перевага в нічних діланнях тратить своє значіння, а моральний стан війська грає величезну ролю й дякуючи цим двом прикметам нічного бою, можна було сподіватися й бути певним за успіх.

Тому, що тяжість нічного бою лягає виключно на піхоту, то треба було кінноту спішити. Далі командант полку наказав, щоби 3-тя сотня без галасу йшла по хатах і забирала більшовиків. За нею мали йти пластуни й частина полку. Перед тим було умовлено, що гаслом буде „Слава“ й при першому стрілі, який виникне при цьому, робити якнайбільше галасу, а вся піхота й кіннота відкриє стрілянину зі всіх рушниць і кулеметів.

Не гаючись, 3-тя сотня рушила по хатах і почала витягати переляканих несподіванкою комуністів.

Сотня поділилася на групи по 3—4 людей. Кожна група, вибравши собі район, тихенько входила в двір, а потім у сіни. Раптом відчиняються двері до хати й у дверях показуються з наставленими рушницями козаки.

— Руки до гори! — гремить голос і комуністи, як маріонетки витягають руки до гори з ложками, бо якраз сиділи за вечерею. Зброя, як звичайно буває, в кутку на ліво коло рогачів, або на право коло мисника. Ця німа сцена продовжується недовго, бо червоних виводили, передавали назад і йшли до слідувочої хати. Так обійшли козаки вже досить багато хат, аж нарешті, як то кажуть, нарвалися. А причиною тому були коні.

Входить одна група козаків у двір, а тут коло воза привязано кілька коней... Чудових верхових коней... Козаки, замість того, щоби йти до хати, кинулися до коней. Кожному закортіло мати доброго, гарного коня. Підбігли до коней, почалася метушня. Видно, в хаті почули, бо раптом відчиняються двері й у світлі хатнього вогню, у цілий зріст стає темна фігура й грізно кричить:

— Кто там? Стрелять буду!

Але погрози своєї виконати не встиг. Один з козаків приложився до рушниці, гукнув стріл і більшовик покотився в сіни. Гулкою луною прокотився цей стріл в тиші осінньої ночі й мов у відповідь йому відразу озвались сотні рушниць і десятки кулеметів. Це кіннота й піхота відкрила умовлений вогонь. Козаки за коні й драла з подвіря. Почалося щось страшне. Залізна какофонія продовжувалася не довго, бо піші й кінні Запорожці з криком „Слава“ кинулися вперед у вулиці, забираючи й убиваючи ворога, який попадався під руку. Крик, вереск і тріскотня стояли над селом, що волосся ставало догори. Темнота ночі ще збільшувала всю грізність і невмолимість моменту. Звичайно, більшовики, почувши цей концерт, поспішили як найхутше втікти за село. Більшість утікла городами.

В одній хаті захопили комбріга, а на подвір'ю тачанку з кіньми. Для його ескорти посадили одного козака до візника, одного рядом з ним, а третій кінний їхав за тачанкою. І всетаки комбріг утік, та цей через нього загинув козак, що їхав позаду. А сталося це тому, що вулицю пробігли козаки дуже скоро, всіх більшовиків, очевидно, не вилловивши. І от якийсь з більшовицького командного складу, видно, не згубив голови. Зібрав навколо себе невеликий відділ з рушницями й перерізав вулицю в тилу Запорожців, залягаючи поперек неї. Коли ескорта з комбрігом підїхала до цієї лави, відтіля почувся запит:

— Кто там?

— „Слава“ — відповіли козаки умовленим гаслом.

І в цей мент блиснуло огневою стрічкою поперек вулиці й гримнуло дві сальви. Козак, що їхав за тачанкою, одразу злетів забитий з коня, останнім двом прийшлося втікати, а комбріг з цим самим відділом вуличками втік до своїх.

Тимчасом кіннота й піхота трьома вулицями вийшли на великий майдан, який замикав широкий став. Тут за греблею, але вже в полі, чути

було голоси ворожої команди, яка збирала піхоту. Але за греблею була вона невразлива, бо стріли Запорожців їх недосягали. На право від ставу вверх послано розвідку, котра небагом донесла, що за хатами по тім боці на вигоні чути рух, голоси і вигуки. Команданти запевняли своїх червоноармійців, що „петлюровцев“ небагато й взагалі намовляли йти в наступ на село. Але в „таваріщів“ мало було охоти йти до села, відки їх тільки що вибили.

З того приводу, що по ночі дуже тяжко було орієнтуватися в селі, тим більше, що ніхто не знав ні розположення села, ні взагалі околиць, а по-друге, решта села за ставом зовсім була нерушена Запорожцями, бо просто не ризикували його займати, маючи позаду став і за греблею більшовицьку піхоту, — командант полку наказав залишити село й відійти в вихідне положення.

За деякий час полк відійшов, залишаючи в селі, як заставу, 3-тю сотню. Сотня роставувалася в хатах, виставивши стійки й виславши розїзди. Цілу ніч застава була в поготівлі, не випускаючи з рук рушниць. Над ранком зясовано, що в Багринівцях вже нікого немає. Більшовики відійшли на Літин.

— Нащо ви, чортові діти, випустили живого комбріга, — гукав командант сотні до ескорти. —

Хорунжий Гонта, командант батареї при кав. полку Чорних Запорожців.

От, бач, хотілося похвастати перед Штабом Армії, що впіймали таку велику і важну птицю, а птиця то й втекла.

— Ми його ще впіймаємо, не журіться, пане сотнику, — відповідали козаки.

— Та я в цьому й не сумніваюся, — казав сотник, усміхаючись.

В цей мент прийшло повідомлення від штабу полку, що з 12 год. ночі 18. на 19. жовтня установлено завішення зброї на цілому фронті з більшовиками від Дністра до Німану.

Наслідки нічного наскоку Чорних Запорозжців

на Багринівці були досить показні. Окрім відкинення ворога, майже без втрат з боку Запорозжців, аж до Літина, полк захопив багато полонених, кілька кулеметів, масу рушниць, гурт худоби й величезний в 100 фір обоз з майном. Крім того полк набув значну кількість верхових коней, що було найціннішим для нього.

Втрати полку — 2 козаки забиті і один ранений. Багато полонених одразу попросилося, щоби їх прийняли до полку. Прийняли тільки українців і татар, яких залічили до пластунського куреня.

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давньої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: Д-р Іван Карпинець.

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА II БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

(Продовження).

Угрупування українських частин між Городком і Судовою Вишнею дня 6. березня представлялося з польської точки погляду, як це подає Сопотницький, так: Українські війська в силі около 4—5 курнів з численними скорострілами обсадили узгір'я на полудне від Браткович, опираючи своє ліве крило о узгір'я триг. 307, а праве о місцевости Ебенав—Стоділки. Головний запас на цьому відтинку держали початково в Добрнях і Долинянах. Артилерія, що числила 5—6 батерій легких і одну тяжку, ділала з околиці Угерець Незабитівських, Годвишні й Стоділок. Від північної сторони загрожували Полякам виключно підїздові й партизанські відділи. („Капранжа“... 109—110.

6. Сила й пляни Поляків. До часу прибуття групи пполк. Бекера під Родатичі, були Поляки на відтинку Судова Вишня—Городок чисельно дуже слабкі. Поважніші сили представляла група полк. Фари на відтинку Любінь Великий—Городок—Добростани й здовж залізничного тору від Городка по Родатичі. Вона числила 7 курнів піхоти, трохи кавалерії, 4¹/₂ батерії та 2 панцирні поїзди, що разом давало 282 старшин і 3.725 крісів. Вона ділилася тактично на три групи. (Hupert: „Walki“... 197). Та коли прибула до Родатич група Бекера з майже півтора тисячами крісів, то в хвилі, яку Начальна Команда У. Г. А. вибрала на офензиву, були вже Поляки мало що слабші від Українців. Ту ще треба згадати, що крім двох панцирних поїздів групи полк. Фари, боронили ще шляху Судова Вишня—Городок здається ще два другі панцирні поїзди які підлягали команді полк. Мінкевича в Перемишлі.

„Довудзтво Вскуд“ видало приказ, що група Бекера має сконцентруватися в околиці Вовчух і спільно зі злишними силами групи Фари відсутити укр. відділи, що держали узгір'я здовж залізничного тору Братковичі—Родатичі. Плян ді-

лання в ціли виконання наведеного приказу змагав до того, щоби заатакувати Українців з двох сторін, а саме від Вовчух у напрямі узгір'я триг. 307 і Долинян на ліве, а від сторони Черлян у напрямі Стоділок—Ебенав на їх праве крило, при рівночаснім вдержанню околиці Браткович. В тій ціли пересунули Поляки більшу частину одного зі своїх полків (37. п. п.) з Браткович до Черлян. а в Братковичах залишилася одна сотня. (Сопотницькі... „Капранжа“... 110).

Отже польський плян змагав до заатакування більшости українських сил на цьому відтинку під Городком з двох сторін та їх в цей спосіб знищити, або зробити неспосібними до дальших операцій проти залізничного шляху Львів—Перемишль.

7. Усталення дати початку боїв. Заки зачнемо описувати хід боїв, мусимо звернути увагу на ріжницю заподань дати розпочаття наступів. Гуперт подає, що польський наступ з Черлян на частини Станіміра не розпочався рівночасно з наступом групи Бекера, але день скорше, це є 6. березня, й що слідующего дня, це є 7. III., коли Бекер розпочав свою акцію, могли Українці звернути проти нього всі сили, бо попередного дня зліквідували криловий наступ з Черлян. Він рівнож подає, що 7. III. Українці звняли село Бар, але Поляки зараз цей виступ зліквідували. („Walki“... 199 і 202).

Гіттомість Сопотницький пише, що наступ групи Бекера розпочався 8. березня досвіта й як виходить з дальшого оповідання, то рівнож і наступ з Черлян розпочався цьогож 8. березня.

Дата Сопотницького не згоджується з датою початку наступу, поданою в рукописі о. д-ра Вергуна та в ситуаційних звідомленнях так українських, як і польських. Особливо на основі цих звідомлень, та ще й деяких інших дрібних вістей можемо сказати, що бої розпочалися 7. березня досвіта наступом польських ча-

стин так зі сторони Вовчух як і з сторони Черлян.

8. Перебіг боїв. Кульмінаційна точка успіхів У. Г. А. (7.—10. III. 1919). Поляки випередили в зачіпній акції Українців на один день, а тому тяжкі бої на відтинку між Судовою Вишнею і Городком Ягайл. розгорілися вже **7. березня**. Цього дня досвіта вдарила група Бекера з Вовчух на українські частини в районі Долинян, а частина групи Фари вдарила з Черлян на Ебенав і Стоділки. Натомість з української сторони розпочалася тільки вступна акція для створення вихідної ситуації для удару, що мав наступити наступного дня. Ця акція полягала на тому, що І. курінь пор. Гладилевича мав зайняти село Бар і ліс на північ від цієї місцевості аж до залізничного шляху, та тим самим підготувати вихідні становища для удару „Загону чет. Голинського“ коло Мельників. Однак, як даліше побачимо, ця акція І. куріня показала трохи недоцільною, бо ситуація на відтинку коло Вовчух і Браткович улягла так радикальній зміні, що намічений в пляні української офензиви вихідний удар „Загону чет. Голинського“ коло Мельників автоматично відпав, а за це мусів цей загін взяти участь в іншій акції, про яку зараз буде мова.

Наступ Поляків з Вовчух на ліве крило українських частин під Городком ішов в напрямі на горб триг. 307 і село Долиняни, та мав спочатку успіх; польські відділи спомагані вогнем двох легких і одної тяжкої батареї, усталених в околиці Родатич, заняли горб триг. 307 і Долиняни, але над вечір їх наступ заломився. (Sopotnicki: „Kampanja...“ 110). Сильний український протинаступ не тільки, що знівечив всі польські здобутки цього дня, але розвинувся в велику офензиву, яка поважно загрозила польським відділам коло Львова й Городка. Однак в часі польського наступу на Долиняни, ситуація для українських частин була досить небезпечна. Найліпше свідчить про це диспозиція команди групи для „Загону чет. Голинського“, яку він одержав телефонічно коло полудня. Диспозиція подавала: „Сьогодні рано Поляки використали густу мряку, вдарили більшими силами на наші позиції перед Долинянами й заняли Долиняни. Удар їх був наглий і такий сильний, що V./36. коломийський курінь не міг удержати своїх, найдаліше на північ висунених позицій. Навіть кількаразовим протинаступом не вдалося йому відкинути переважаючого ворога. Відбив лише двір у Долинянах і там держиться. Перший курінь У. С. С. обсадив позиції на ліво від двора в Долинянах. Дальший похід Поляків здержаний. Однак положення грізне, бо Поляки сильно загрозили II./24. коломийському куріневи пор. Володимира Левицького, який хоробро держить свої старі позиції на триг. 294“. Так представлялася ситуація коло Долинян десь коло полудня. Щоб ратувати положення, диспозиція приказувала: „Окремий загін чет. Голинського відійде негайно до Годвишні Двір, зробить протинаступ, відібе Долиняни й обсадить утрачені рано власні позиції“. (П. Будз: „Гуцули в боях під Городком...“, „Укр. Скиталець“ 1922, ч. 12, стор. 8).

Чет. Голинський зараз відійшов із загonom з Путятич до Годвишні й о год. 4.30 пополудни були вже Гуцули в протинаступі. Поляки в першій хвилі не подавалися. Скріплені свіжими силами, зірвалися були навіть до дальшого походу вперед. Розгорівся бій, що перед самим вечером, коли потис мороз і розігнав мряку, дійшов до найвищого напруження. Коли надійшла відповідня хвиля до приступу, кинулися Гуцули вперед, відбили село Долиняни, перейшли старі власні й польські позиції, заняли село Вовчухи й дійшли до залізничного шляху. (П. Будз, як вище).

Страти Поляків, як подає П. Будз, були такі: На побоевищі лежали сотки їх трупів і ранених, в полон попало 350 вояків, забрано 22 скоростріли, 6 гармат, 2 міномети, полеву лічницю з цілим урядженням і аптикою, та багато іншого воєнного майна. Натомість страти Гуцулів виносили кільканацять вбитих та 76 ранених (там же).

Сопотницький пише, що протинаступ українських частин з околиць Годвишні в правий бік наступаючих польських відділів групи Бекера здержав цей наступ, та відтак сам розвинувся на цільній лінії і йшов з Долинян так в напрямі горба триг. 307 як рівнож і в напрямі Браткович. А що спротив Поляків був дуже слабкий, то українські частини посунулися далеко в північно-східнім напрямі, що уможливило їм ведення наступу на групу Бекера також від сторони залізничного шляху Братковичі—Родатичі. З цієї причини повстало у відділах тієї групи загальне замішання і вже в вечірних годинах уступили головні польські сили в напрямі Судової Вишні, а дрібні польські відділи з Братковича подалися вночі до Городка Ягайл. Тільки в Родатичах остала залозга двірця. („Kampanja“... 110—111).

Тут згадати-б за відважний вчинок Придніпрянца, хор. Василя Крижанівського (це мистець-малюв з Київщини, що помер як емігрант в травні 1926. р.). Він був тоді при тяжкій батареї, що стояла в околиці Годвишні. Коли Поляки стали наступати на Долиняни й українська піхота подавалася взад, не можна було витягнути батареї з болот. А Поляки вже були близько. Тоді хор. Крижанівський казав стріляти в них картачами а відтак ще захопив і скоростріл. Під таким огнем Поляки здержалися, а коли за яких 10 хвилин надбіг курінь У. С. С., подалися взад. (Календар „Черв. Калини“ на 1927. р., календарна часть при місяці березні).

Другий рівночасний удар Поляків, що йшов з Черлян на праве крило українських частин під Городком (II. курінь сот. Станіміра і курінь пор. Мих. Ліщинського), що опиралося о місцевості Ебенав і Стоділки, а який то наступ виконав підполк. Ярошевські при помочі 37. п. п., мав ще менше powodження, як удар групи Бекера. Цей настип, виконаний в отвертій поземеллю (терені), засипанім глибоким снігом, на становища технічно сильно скріплені, заломився в огні скорострілів, а передусім артилерії, що бічним (флянковим) обстрілом ділала з Угерець Незабитівських. Зі смерком відтягнув Ярошевські свої знесилені й сильно проріджені частини до вихідного місця в Черлянах. (Sopotnicki: „Kampanja“... 110).

Отже так оба удари Поляків, що мали на цілі як вже не знищити українську ударну групу в районі Городок—Судова Вишня, то принайменше зробити її неспособною до офензиви, заламатися цілковито, а польські частини з великими втратами подавалися взад. Українські частини дійшли ще 7. березня вечером до самого залізничного шляху між Братковичами й Вовчухами. А що група Бекера відступала в паніці на захід, то дорога до Судової Вишні стояла майже отвором. Але треба було скоро ділати, щоби не дати тій групі часу на охолонення й консолідацію. А до цього потрібним було конечно змінити зараз первісний плян діланья!

Крім зломання обох польських ударів, розбиття польських частин, а передусім групи Бекера, та опанування терену від Долинян по Вовчухи й Братковичі, мала українська операційна група ще один успіх. І курінь пор. Гладилевича здобув цього ж дня (7. III.) село Бар, ліс на північ від цього села аж по залізничний шлях та здається й село Довгомостиска (це село може заняв аж слідуєчого дня) й в цей спосіб дійшли українські частини до залізничного шляху також і в цьому місці. Вправді Гуперт подає, що Поляки зараз, ще таки 7. березня зліквідували український наступ на Бар, при чому мали в убитих і ранених 21 людей („Walki...“ 199.), однак це могло статися тільки до часу, як група Бекера ла ще в успішнім наступі; коли ж вона, внаслідок українського протиудару зачала над вечір поспішно відступати, тоді певно І. курінь знову заняв Бар та розмістив свої стежі коло залізничного шляху. В часі цих боїв втратив курінь свого команданта, пор. Гладилевича, який згинув від кулі; команду по нім обняв, на приказ „Групи Гофмана“, чи може навіть на приказ полк. Кравса, пор. Антін Тарнавський.

Такими побідами У. Г. А. на відтинку між Го-

родком а Судовою Вишнею закінчився 7. березня 1919 р. Ці побіди отворили дорогу до дальшої акції, яка могла скінчитися в дуже скорому часі цілковитою програмою Поляків у Східній Галичині. Слідуєчого дня продовжували українські частини дальше наступ з великим успіхом, про що буде вкоротці мова.

На закінчення огляду подій в дни 7. березня 1919. р. слід навести офіційні звідомлення. І так укр. звідомлення зі 7. III. 1919. р. подавало: „Ранним ранком повели Поляки сильний наступ зі сторони Вовчух, Браткович, Городка, Черлян на наші становища. Тільки на південь від Вовчух удалося їм вдертися хвилево до наших позицій і досягнути Долиняни. Наш протинаступ з півночи й півдня зневолив ворога опустити Долиняни. Бій, в яким бере участь випробований потк У. С. С., палає дальше. Прочі заатаковані частини відперли легко, без помочи резерв, всі наступи ворога...“

Доповнення про ці події 7. березня 1919. р. подані в звідомленню з 8. III. 1919. Вно говорять: „...Вчера вечером наші хоробрі частини з бравурою вирвали з рук ворога сильною укріплені Вовчухи, при чім захопили одну батарею з 4 пушок, 7 скорострілів, великий обзз з одним командантом, польським майором і 200 полонених...“

В той час польські звідомлення подавали: Звідомлення зі 7. III. 1919. р. „...Акція, що мала на меті відрізати Українців, які загрожують залізничній комунікації між Львовом і Перемишлем, розвивається помалу. Відділи полк. Бекера заняли село Бар і Вовчухи, відкидаючи ворога на південь. До того часу взято до неволі 140 полонених і здобуто 5 скорострілів“. А звідомлення з 8. III. 1919. р. подавало: „...Наші відділи, що оперують під Долинянами, наскочили на більші сили ворога. Бій триває...“ (Далі буде)

У отамана Тараса Святченка

Написав: Лес Стефанович, б. хлр. У. Г. А.

Мій брат сот. Богдан Стефанович командант майстерні У. Г. А., котра містилася в одному вагоні, що стояв на стації Роздільна, довідався від хор. Москалюка, що я перебуваю в селі Губник, у священника о. Угриновича і вислав хор. Москалюка і дес. Струка до села Губник, щоби вони перевезли мене до нього.

По трьох днях приїхав я з чет. Вслодимиром Герасимовичем поїздом на стацію Роздільну, де ожидав мене брат. Брат призначив чет. Володимира Герасимовича, бувшого старшину австр. фльоти, до праці в канцелярії, а мене командантом вартового роя, в якому було чотирнацять стрільців-гуцулів.

На приказ комісара Порайка виїхав наш поїзд до Києва і спинився другого дня на стації Васильків. Начальник стації сказав братови, що за стацією перерваний залізничний шлях.

На стації було багато жидів з міста Богуслава. Вони розказували, що в тому місті перебили повстанці всю большевицьку залогу. Начальник стації просив брата, щоби він дозволив причіпити до нашого поїзду пять вагонів з жидами. Брат згодився. Коли наш поїзд зачав шибувати, загоркотів скоростріл і кулі почали перелітати понад поїздом.

Брат приказав мені, щоби я пішов у тому напрямі, де стріляв скоростріл. Коли я перейшов триста кроків, побачив у корчах повстанців. Тоді я гукнув до них, що я галичанин.

Вийшов сам отаман, високий, сивий та запитав „хто ви?“ Я відповів йому, що ми галичани та поневолі мусіли злучитись з большевиками і тому повстанці не повинні обстрілювати нашого поїзду. Отаман одвігив, що він зі своїм пол-

ком разом з галичанами наступав на Київ і хвалив їх за хоробрість.

Я представився йому, а він мені. Він бувший підполковник царської армії Тарас Святченко. Я поздоровив його та побажав йому щастя.

За два дні приїхав наш поїзд до Києва і спинився на товарній стації.

Майстерня заквартирувалася в одному будинку кадетської школи. Свою сторожу помістив я в двох кімнатах при вході до Кадетської Рощі, а в сусідній кімнаті мешкав я з чет. Влодком Герасимовичем. Мій брат заняв три кімнати в сусідньому будинку.

Другого дня по приїзді до Києва пішли ми оглядати Київ, а третього наймив я лодку і з чет. Герасимовичем та моїми стрільцями поплили ми до Канева поклонитися мощам великого генія України Тараса Шевченка.

Дуже нас здивувало, коли вернувши з Канева не застали ми ні мого брата ні стрільців. Сторож сказав мені, що мій брат і стрільці ще рано забрали з собою машини і відїхали.

Нам годі було оставати в Києві, бо могли би попасти в руки більшовиків, а це було якраз по переході У. Г. А. від більшовиків до Петлюри.

Ми рішили покинути Київ і під вечір пішли на південний захід. Зійшов місяць.

Ми пройшли п'ять верств і на закруті вулиці по правому боці побачили церкву. На середині вулиці стояла жінка в чорній сукні і запитала нас:

— Ви галичани? Я відповів, що ми галичани та, що втікаємо з Києва.

Вона попросила нас на подвір'я, а чет. Герасимовича і мене попросила до хати. Ми привітались, вона повела нас у гостинну і там познайомила нас зі стареньким священиком, своїм батьком. Ми повечеряли, а донька повила нас потім до другої кімнати, де лежав її муж, важко ранений.

Він назвав себе сот. Кузьменком, та порадив нам іти до річки Ірпень, відтак на право попри річку до села Гончарівки і там спитати, де знаходиться отаман Святченко. Я подякував йому і сказав, що я отамана Святченка знаю особисто. Ми попрощались і вийшли.

Пані сотникова дала моїм стрільцям кілька бухонців хліба і спорий кусень сала на дорогу. Ми подякували, попрощались і пішли далі.

Проїшли ми з трицять верств і нарешті побачили річку Ірпень. Зачало свитати. Ми найшли відлюдне місце, поснідали і полягали спати. Один з моїх стрільців держав варту, відтак будив другого і так до вечера чергувались. Річка Ірпень мала та по обох боках багніста і на тій моклавіні росте шувар.

Зійшов місяць. Ми пішли попри річку Ірпень. Прийшли під село, а нас спинила стежа повстанців. Один із них питає нас:

— „Хто будете?“

— Галичани — кажу, — утікаємо з Києва та йдемо до отамана Святченка.

— Добре потрапили, — каже один із повстанців, — в цьому селі є сам отаман.

Прийшли ми до отамана. Він пізнав мене. Я розказав йому про нашу втечу з Києва і про

сот. Кузьменка, що прислав нас до нього. Потім представив я чет. Володимира Герасимовича.

Ми повечеряли і до пізної ночі розказували про свої переживання. Моїх стрільців заквартирував я в дяка. Досвіта прикликав нас отаман і наказав мені передати сотню кінноти по сот. Кузьменкови і взяти до сотні моїх стрільців. Чет. Герасимович перебрав сотню скорострілів.

Отаман велів осаулови пор. Максимови Петренкови зібрати всі сотні на майдані серед села. Ми усі три пішли на майдан. Сотні стояли в чвірках. Отаман гукнув до сотні: „Здорові козаки!“ Сотні відгукнулись: „Доброго здоров'я пане отамане!“ Тоді отаман сказав сотням, що в ночі прийшли два старшини галичани і чотирнацять козаків-гуцулів з Карпат. Хор. Стефанович перебере сотню кінноти під свою команду, а чет. Герасимович сотню скорострілів. До кінної сотні приділюю тих чотирнацять козаків, що прийшли з хор. Стефановичем.

Потім отаман гукнув: „Розійтись!“

Я пішов до моєї сотні, поздоровив козаків і передав їм привіт від сот. Кузьменка. Цим здобув я собі довіря в козаків. Переглянув коні і пішов до отамана. Отаман дав мені одного зі своїх коней. Осаулови пор. Петренкови велів видати мені сідло, шаблю, чоботи і козацький одяг, теж саме і для моїх козаків. Чет. Герасимович дістав козацький одяг, чоботи і бровн'нг.

Повстанський загін от. Святченка складався з двох сотень піхоти по сто козаків, одної сотні скорострілів — сто козаків і одної кінної сотні — вісімдесят козаків. Командантом першої сотні був чет. Семен Палій, другої пор. Василь Гавриленко. Четовими були старші повстанці.

На другий день рано я просив отамана, щоб дозволив мені оглянути терен. Отаман дозволив і дав мені одного козака. Я взяв дес. Струка і в трьох виїхали ми з села та поїхали на південь попри річку Ірпень.

Далеко з другого боку річки Ірпеня побачили ми пів сотні кінноти, що зближалася до річки. Ми зіїхали в долину, схилились на шиї коней та гнали попри вози. Врешті я спинив коня і велів козакови злізти з коня, продертись через густі лози і подивитись, куди та кіннота прямує. Козак пропав у лозах. За кілька хвилин прибіг і зголосив мені, що большевицька кіннота переходить річку. Ми злізли з коней і я з Струком пішли через лози до річки. Большевицька кіннота була вже на цьому боці, але їх коні застрягли по черева в болоті. Тоді ми стали стріляти та перебили майже всіх.

Отаман почувши стріли прилетів з моєю сотнею до нас. Але їх не було вже потрібно. Отаман псдав мені руку і подякував. Кінна сотня витягнула з багна коні та зброю і вернула в село.

На другий день приїхав козак з моєї сотні, що був на розвідці, зголосив отаманові, що на Київ іде зо дві сотні большевицької піхоти і обоз. Отаман приказав поготівля.

Ми оба поїхали на край села і побачили, що приблизно у віддалі двох верств йде піхота і обоз у напрямі села. Ми вернулись до села і отаман приказав, щоб скорострільна сотня

заягла в корчах з одного боку шляху, а як на-
дійде піхота, то стріляти.

— Ви, — каже до мене отаман, — поїдете зі
своєю сотнею в ліс і нападете на зади піхоти.

Дві сотні піхоти остають в селі на поготовівлю.

Криючись за корчами побігла сотня скорострі-
лів і заняла своє становище. Я з мою сотнею
продирався через ліс. Ми спинились на краю ліса
і я вислав одного козака подивитись, чи піхота
вже пройшла. Козак вернув і зголосив мені, що
піхота вже пройшла. У той мент почув я торкіт
скорострілів. Я приказав їхати за мною. Як лиш
виїхала сотня з ліса, я гукнув: „З Богом впе-
ред!“.

Козаки кинулись на піхоту і тих, що остали,
перебили шаблями. Селян з возами пустив ота-
ман до дому.

На четвертий день, була це субота, донесли се-
ляни з поблизьких сіл, що частини більшовиків
відступають.

У вечір того дня зголосили вістуні з моєї
сотні, що більшовицьке військо окружило село,
та, що большевицького війська буде з тисячу
людей. Отаман вислав кількох селян, щоби пе-
ревідали, чи яр, що тягнеться майже пів верстви,
обсаджений большевицьким військом. Селяни
вернули і принесли відомість, що яр необсадже-
ний.

У ночі попросив отаман усіх старшин до себе,
і заявив, що село окружене большевицьким вій-
ськом та приказав, щоби перша сотня піхоти
і чета скорострілів остала в селі, а друга сотня
і три чети скорострілів та сотня кінноти перекра-
дуться через яр. Половина сотні та дві чети ско-
рострілів підуть в обхід села, спиняться на дру-
гому боці села і ждатимуть на приказ. Друга
половина сотні, чета скорострілів і кінна сотня
остають по цьому боці села.

Ми мали напасти на большевицьке військо
з обох боків села.

Пообв'язували ноги коням ганчірками і поїхали
яром. Виїхали з яру, спинилися і умовилися, як
обі частини будуть готові до бою, то я вистрілю
світляну ракету й тоді друга частина має насту-
пати на більшовиків. Тій частині, що йшла в об-
хід села, дав я трицять козаків з моєї сотні до
розпорядження команданта тої частини.

Не минула година, приїхали три козаки й до-
несли, що по тому боці села становища вже зан-
няті. Козаків я задержав при собі.

Я вистрілив ракету.

Командант сотні пор. Гавриленко дав приказ
до наступу.

Сотня піхоти наступала на село в широкій роз-
стрільній. Розстрільна підійшла під село та уста-
вила скоростріли.

Десять козаків підкралося до більшовицьких
становищ, засипали їх ручними гранатами й вер-
нули назад. Більшовики вибігли з корчів і тоді
загоркотіли наші скоростріли й кріси. Більшо-
виків огорнула паніка й вони почали стріляти на-

вмання, вбиваючи одні других та втікаючи. Я
погнався за ними з моєю сотнею. Мов вітер ле-
тіли козаки і перебили усіх більшовиків.

Я велів засурмити збірку.

На другому боці села затих бій.

Вістовий приїхав на коні й зголосив мені, що
й на тому боці села впоралися з більшовиками.
Сотні вернули в село, а команданти сотень здали
звіт отаманові. Отаман подякував командантам
усіх сотень і просив передати подяку всім коза-
кам.

Друга сотня, що остала в селі, держала варту
за селом усю ніч.

Рано пішов я на побоєвище. Більшовики ле-
жали купами, а земля була злита кровю.

Находили й наших козаків. Наш загін утратив
їх п'ятнацять. Селяни вийшли з заступами ко-
пати могилу для більшовиків. Козаки принесли
убитих товаришів і поклали їх біля церкви. Я пі-
шов на цвинтар і побачив, як старенька мати
припала до убитого сина, плакала та гарячими
сльозами змивала кров з чола свого єдиного
сина. Я не міг дивитися і пішов геть.

Одні козаки збивали труни, а другі копали
братню могилу біля церкви.

Як скінчили забивати труни і викопали брат-
ню могилу, зібрались усі біля церкви і стали
в ряд.

У церкві правив священник Службу Божу. Від-
криті труни лежали на середині церкви. Отаман
зі старшинами в церкві.

Відправлено панахиду і священник у чорній
ризі вийшов на цвинтар. Козаки винесли з цер-
кви труни і поставили їх біля могили. Біля мо-
гили станув сивий отаман зі старшинами, задум-
аний, поважний.

В його очах сльози.

З другого боку стояв священник і селяни з хо-
ругвами.

Ударили дзвони і рознеслось могутне: „Віч-
ная пам'ять“.

Отаман підійшов до убитих, виймив червону
китайку та накрив козацькі очі.

Почесна чета віддала три сальви з крісів.

Перший отаман кинув грудку землі у гріб,
а другу мати повстанця-козака. Її піддержували
два козаки.

Отаман довго-довго стояв над могилою та ди-
вився, як падуть грудки землі на труни.

Ще того самого дня висипали високу могилу
та поставили на ній дубовий хрест.

На третій день по похоронах, у середу, про-
рвалась через фронт польська бригада уланів
і загостила до нас. Над ранком другого дня
надтягнула піхота.

Ми пішли до отамана й просили, щоби нас
обох і гуцулів відпустив і дав нам посвідчення,
що ми були в його загоні. Отаман видав нам по-
свідчення.

Ми пішли в напрямі Фастова, сіли на поїзд
і поїхали до Винниці.

Козаки по статуту генуезських кольоній

(Докінчення).

Написав: Д-р иж. Федорів.

Крім цих видів утримання, генуезські козаки мали доходи від здобичі. Вони займалися добичництвом на суші. Глава 66-та кн. I. трактує про це спеціально; там говориться, що коли станеться так, що буде взята козаками на суші добича, яка складається з річей, волів або іншої худоби відбитої у татар, яких би то не було — ніхто не сміє і думати брати частину цієї добичі або худоби, навпаки, така добича мусить бути недоторканою і ті, хто її взяли самі, або перехватили, мають на неї повне право і п. Консул мусить таких козаків оргузіїв і всіх перехватуючих підтримувати, давати їм допомогу та оказувати покровительство.

Добичництво взагалі тоді складало законний спосіб екзистенції та добування засобів і Статут крім добичництва сухопутного, яке він не лише визнає, а й підтримує. Знає ще й про морське каперське зарядження галер, галіот та фуст, з виконанням деяких правил; від морської каперської добичі половина йшла на Громаду; сухопутну-ж добичу розділювано так: 1/4 консулеві, а решта пополовині, себто: 3/8 громаді, а 3/8 козакам. При поділі „дувану“ у наших козаків так само частина йшла Отаманові, частина — Війську, а решта — товариству, ще у XVII—XVIII в. Ясно, що при такій скількості козачої добичі, яка припадала Генуезцям, була рація підтримувати цей козачий промисл.

Вже той факт, що сухопутна добича мала походити від грабування татар, говорить про те, що генуезські козаки не були татарами, але вони, як побачимо далі, також не були і музулманами й місцевими мешканцями.

Кафа фактично здобула повну незалежність від хана й вела кілька разів дуже успішні війни з ханом. Відношення генуезців до татар було дуже зле.

Глава 47-а каже: приймаючи на увагу, що з братського приятельства та звязків громадян Кафи, або частини їх, з ханом кримським або його підданими та васалами, виникають великі шкоди та витрати для м. Кафи та Генуезської Громади, зокрема тому, що мешканці одержуючи дарунки від хана та його підданців передають всякі таємниці — постановляємо, зазначаємо та підтверджуємо, щоб ніхто з мешканців обох полів, якого би він не був звання, не смів надалі ані сам, ані через інших, брати подарунків. Ані приймати татарина до дому, ані давати помешкання у гостинниці, під пенєю від 25 до 100 сомів. Половина пені належить тому, що доніс, імя якого заховувати в секреті, а друга половина й подарунок належать громаді.

Другим параграфом заборонялося навіть говорити з послами татар у місті й поза містом, поки вони не побували в Консуля.

Навіть сталі мешканці Кафи музулманської віри „сарацини“, яких багато мешкало у Кафі, як каже Статут, „у більшій частині найбільшій

вороги християнської віри — не сміли і не думали мати яку небудь зброю для нападу або захисту“. § 2 казав, що „турки та інші сарацини, що приїздять морем, не мають права вивантажувати жадної зброї“.

Одним словом лише християни мали право носити зброю та користуватися повними правами громадянина. Громадянство ж було набути легко: по главі 72-ій „мешканці Кафи, коли прожили рік у городі, або передмістях, зі своїми рідинами „мусять рахуватися Генуезцями, а не Канлюками“ і судити їх є обовязаний Консуль, а не тудун Канлюцький (чужинецький), який очевидно виконував суд в імени хана.

Таким чином виходить, що козаки оргузії не були татарами, ані музулманами і не підлягали юрисдикції ханській.

Скоріш усього вони були християнами, людьми вільними, цілком незалежними, ба навіть і не слугами чіями будь — все це є і істотна ознака нашого вільного козацтва.

Служба їх була добровільна, головно конвойна і по охороні найважливіших пунктів оборони, добичництво було їх законним засобом до наживи. Це все характерні риси і прикмети, які є істотними як службовому нашому козацтву так і вільному.

Що-до народности їх — можна лише догадуватися, що вони могли бути з „Черкасів“, гірського населення Передкавказзя, яке в ті часи було християнським, могли бути і з бродячого вільного руського елементу чорноморсько-азовських степів, Дону та Придніпровя, який залишався там і за часів татарського панування, бо знаємо, що р. 1475 Генуезці наймали Українців з Правобережжя на службу.

Майже напевно можна сказати, що козаки були на генуезській службі вже і у XIV ст., бо статут 1448 р., який складався від р. 1413 у доповнення та зміну ряду часткових статутів, яких було багато поміж р. р. 1344—1413, не є цілком повний, він робить вражіння розвиваючого та закріплюючого деякі попередні постанови, зокрема щодо козаків оргузіїв, їх служби та утримання.

Ці оргузії могли бути з населення Казахії, тому і носили назву „cosachi horgusii“ подібно ж ми знаємо з літопису, що князь Федір Дмитрієвич в році 1062 звав до себе на допомогу до Галичини армян козохацьких „cosochacenses“ але це могла бути і інша людність, до якої приміювалася назва татарської легкої кінноти — козаків.

Слід ще вказати, що у статуті р. 1316-го у Кафі згадується про православні руські церкви „Rossorum“, що вказує на присутність там української людности, бо у європейців Московщина ще дуже довгий час не носила назву Росії. Як на аналогію зі словянщиною можна вказати на святкування у Кафі дня 24-го червня — Івана

Купала, коли роблено ілюмінацію, палили вогні і смоляні бочки.

Святий Іван Предтеча користувався великою пошаною у козаків Запорозьких та Донських, у останніх їх відозвах та грамотах XVII в. він часто фігурує як один з патронів, коли козаків закликають „постояти за престол Предотечев“. Добута в Тані-Азові чудотворна ікона св. Івана з датою 683 року була найголовнішою святинєю Донців, яка переховувалася ще і у XVIII ст. у їх головному городку Черкаському.

На Дону ж молодим козачатам по досягненню трьох років підстригали чуба по козацькому, їх садовили на коня, батько одягав на його шаблю і віз до церкви служити молебн св. Іванові.

В Січі Запорозькій день 24-го червня грав теж значну роль — в Новій Січі в цей день робили літні вибори курінної старшини, другі в році — після 1-го січня.

Взагалі в праві та звичаях нашого вільного козацтва ми находимо дуже багато спільних рис, які приписуються козацтву татарському і які зустрічаємо у козаків на службі Генуї. Це однаково відноситься як до козаків Запорозьких так і до Донських.

Запорозжя та Дін з давних давен були дуже міцно зв'язані поміж собою. Запорозька легенда про розселення козацтва з Дніпра на Дін та до Сибіру була жива ще у 1840-х р. у козаків задунайських, нам її переказав запорожець Корж у „Устному пов'єствовані“. Сформування донського Низу з головним їх містом Черкаськом цілком зобов'язано козакам запорозьким.

Причинилися до цієї традиції і безперервний зв'язок походження Донців від Черкасів, а Запорозців від Черкасів та Хозар.

Традиція хозарського походження зазначена навіть у Запорозькій Конституції 1709 р. (при обранні Орлика на гетьмана).

Можливо, що це все лише моменти та похибки, засновані лиш на спільності згуку слів козак — черкес; скоріше, що тут грало роль бажання відокремити себе від решти маси люду руського та російського, але в кожному разі ці переконання були певними як на Донщині так і в Запорозжі ще в 60-х роках минулого століття.

Хозарська традиція запорозького походження чомусь зовсім оминається, але для нас є дуже характерною хозарська традиція у Генуезців, яка зв'язувала імя бувшої хозарської імперії з територіями, що їх пізніше захопили Генуезці на Чорному морі.

Цілком можливо, що цей зв'язок Генуезців з Хозарією був перенесений через козаків-оргузіїв і до нашого Вільного Козацтва, властиво Запорозького. Воно тим більше могло мати місце, що ми маємо прями свідчення про подорож генуєських громадян та урядових осіб в спра-

вах торговельних та службових через Дніпрові перевози на землях Запорозжя.

Шлях з Криму до Львова та Зах. Європи проходив по землях Низових та Болоховських.

На Правобережжю ж вербували на генуєську службу вільницю місцева для боротьби з Турками. Сюди ж відноситься і передання Запорозців про великий генуєський город Білозерку, напроти Бузулуцької Січі за Дніпром, який був зруйнований ханом Мамаєм десь у другій половині XIV стол.; Запорозці звідти добували мармур та камінь для своїх будівель.

Ми вже вказували на зв'язок слова оргузії з узами-торками та берендеями (чорними клобуками), що безслідно ростопилися в населенні україно-козацьких земель.

В генуєські часи XIV—XV ст. жадних узів та хозар вже не було, але історична традиція могла ще бути значно свіжою і легко могла перенестися на тодішнє козацтво. Таким чином під категорію казаків-оргузіїв однаково можна підвести як козаків-черкесів, мешканців Кубансько-кавказького Передгір'я, так і Русь Степову кровно зв'язану з чорноклобуцькою та черкаською людністю; тим більше, що вже Донцям кінця XIV ст. у переданнях про Куликовську битву 1380 р. надається імя козак, а передтим вживається воно і на українській болоховщині.

Взагалі дозапорозький період Півдня, чорноморської України, уявляється нам в історії темним проваллям, яке потребує ще багато освітлення, саме як і початок козацтва.

В кожному разі, якби не бувало, але статут генуєських кольоній кидає світло на положення Вільного Козацтва в першій половині XV ст., коли ще про його нічого не було чути у староруських джерелах та документах.

В історії Вільного Козацтва є ще досить таких незаповнених проривів, котрі лише з великими труднощами, користуючися методами подробиць та історичних пережитків, можна потрохи заповнювати.

Одним з них є дослідження козацтва болоховського, нащадків западної людности часів татарських. З ними свого часу воював князь Данило Галицький і вже значно підніше чуємо про них як про козаків болоховських, коли згадується про них в історичних документах запорозьких козаків XVII та XVIII ст. ст.

Лише тоді будемо мати повну картину нашого Вільного Козацтва, в історичній перспективі та відкинемо нав'язаний на нього одіум походження від втікачів та різних пройдисвітів.

Новіші козацькі дослідження вже тепер показують наочно, що Вільне Козацтво з давних давен перебувало на своїх родових теренах, на яких воно пізніше будувало своє самостійне державне життя.

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

Козак Журба. Ніч на фронті. II: „Укр. Козак“, Жмеринка 1919, ч. 43. Спомини.

Козак Іван Богів рятує зі зайнятого більшовиками села чотири коні. Кал. Черв. Калини на 1925 р. Львів—Київ 1924. 8°, кал.-падолист.

2. I. 1919, під Королевцем. Гер. вчинок. 3 іл.

Козак Костилів. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1922. 36. I., ст. 7—8.

3. зал. див., с. Бахтин (Ушиця). 1920. X. Гер. вчинок.

Козак Костилів бере кільканадцять большевиків і 15 підв'яз у полон. „Приятель Укр. Жовніра“, кал. на 1923. Львів 1922, 8°, кал.-березень. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922, 8°, кал.-березень.

3. зал. див. 1920. X. 18. Гер. вчинок. 3 іл.

Козак Крисальний Дмитро. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1922. 36. I., ст. 13.

Гер. смерть б. с. Малі Міньки (Овруч). 17. XI. 1921.

Козак Немировський з Чорних Запоріжців розбивав ворожу стежу, бере коней і одного денникінця в полон. Кал. Черв. Калини на 1926. Львів 1925. 8°, кал. — жовтень.

1919, осінь. Над Бугом, проти білих москалів, гер. вчинок. 3 іл.

Козак Пасічниченко Данило й інші. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1922. 36. I., ст. 19—20.

Зим. похід. IV. 1920. 3. сотня ім. Сагайдачного 2. Запор. кін. полку. Гер. подвиг шістьох козаків.

Козак повстанець Удод Митрофан. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1923. 36. II, ст. 12—13.

1918—20, зеленевець.

Козак Семен Нескоромний. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1922, 36. I, ст. 9—10.

Гер. вчинок у полоні у Бредовців. 1919. 3. зал. див.

Козак Семен Нескоромний тікає зі самоходом від Бредовців. Кал. Черв. Калини на 1926. Львів 1925. 8°, липень — календаріюм.

1919, осінь. 3. зал. див. Проти білих москалів. Гер. вчинок. 3 іл.

Козак Туників Микола. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1922. 36. I, ст. 5—6.

VIII. 1920. Перша бат. 7-го гарм. курія 3. зал. див. М. Нижнів. Нова Ушиця. Гер. вчинки.

Козак Ів. др. Геніг Едвард. Кал. „Просвіти“ на 1926 р. Львів 1925, 8°, ст. 276.

Старшина УГА, некрольог.

Козак Іван др., сотн. УГА. Генерал-четар У. Г. А. Арнольд Вольф. Кал. „Просвіти“ на 1926. Львів 1925, в 8°, ст. 273—274.

Некрольог, біогр. дані. 3 портр.

Козак Іван др. Кузьмин Василь. поручник УГА. Кал. „Просвіти“ на 1926 р. Львів 1925, в 8°, ст. 279.

Некрольог, біогр. дані. Ком. кур. III. бригади.

Козак Іван др. Павло Баранецький. поручник УГА. Кал. „Просвіти“ на 1926, Львів 1925, в 8°, ст. 275.

Некрольог.

Козак Маріян. Гетьман Павло і його рід. „Поступ“. Львів 1929, ч. 5, ст. 159—168.

Іст.-біогр. нарис.

Козак Северин. Оборона касарні Фердинанда у Львові. „Укр. Прапор“. Відень 1923, ч. 44.

Козак Г. Дзюба і П. Пугач. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш 1922. 36. I. Ст. 16.

3. зал. див. 1920. Куча, Барсуки, Песець. Гер. подвиг.

Козаки І. Дзюба і П. Пугач відбивають большевикам 40 полонених. „Приятель Укр. Жовніра“, кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, кал. — лютий. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922, 8°, кал. — лютий.

I. IV. 1920. 3. зал. див. Гер. вчинок. 3 іл.

Козаки Лашук і Заремба Володимир. Зубенко Ів. Лицарі і мученики. Каліш. 1922. 36. I, ст. 12.

Гер. смерть під с. Комарівцями. 1920. 22 стр. кур. 3-тя зал. див.

Козаки і старшини. (Від Держ. Інспектури про прихід Галичан). Вид. Міністерства Преси і Інформації.

Плякат ч. 47.

Козаки і старшини Галицької Армії. Вид. Мін-ва Преси і Інформ. Відозва-листок ч. 5.

Для козаків і старшин наддніпрянців.

Козацька могила. „Тризуб“. Париж. 1930. ч. 31/32, ст. 47.

Братська вояцька могила у Олександрові Куявським, АУНР.

Колосовський Вол. Організація кінноти в сучасних арміях. „Табір“. Варшава. 1932, ч. 18, ст. 66—75.

Колосовський Вол. Перегляд стратегії. „Табір“. Варшава. 1932, ч. 17 ст. 5—11.

Колтунюк Роман. чет. УГА. З кліщів смерті. II. частина. „Укр. Стрілець“ 1923, ч. I (23), ст. 37—40. Мемуарного характеру, червень 1919 в поході на Тереховлю.

Команда Січових Стрільців. „Стрільцький Календар“ на 1920. Староконстантинів. 1919, м. 8°, ст. 50—52.

Список командантів від комґруши до комполків включно.

Команди. Фрайштадт. Рік? 4°, ст. 4. Вид. 1-ої Укр. стр. коз. дивізії.

Подано команди рівнобіжно по укр. і моск.: Для поодинокого вивчання. До стрілянини. Вправи з руйнищення. Рядове вивчання, Четове вивчання, Стрільянина. Дод. до сотенного вивчання, кирічне вивчання.

Командний склад VI-ої Стрільцької дивізії підчас перебування в фортеці Бересть. „Нове Життя“. Олександрів 1921, ч. 3., ст. 60—64.

Комітет для вшанування пам'яті С. Петлюри. „Укр. Життя“. Подєбради 1926, ч. I, ст. 4; ч. 2, ст. 4; ч. 4, ст. 4.

Комунікат Комітету вшанування пам'яті Голови Директорії УНР, Головного Отамана Військ Українських Симона Петлюри. Прага 26 травня 1926.

Конкурс. „Укр. Слово“. Станіславів 1920, ч. 18, ст. 4.

Умови конкурсу на військові теми.

Коновалець Євген полк. Військовий вишкіл. „Розбудова Нації“. Прага 1928, ч. 7/8, ст. 261—265.

Передрук з „Військового Вістника“, вид. Союзу Укр. Старшин в Німеччині, 1928, ч. 4.

Коновалець Євген. Зі споминів. „Воля України“. Відень 1921, ч. 3/5, ст. 129—132.

Про болбочанівчину.

Коновалець Євген полк. Причинки до історії української революції. Прага 1928, в. 8°, ст. 40. Накладом Проводу укр. націоналістів.

Коновалець Євген полк. Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції. „Розбудова Нації“. Прага. 1928, ч. 1, ст. 18—23; ч. 2, ст. 60—64; ч. 3, ст. 104—110; ч. 4, ст. 153—158; ч. 5, ст. 199—204; ч. 6, ст. 241—244.

Контрасти. „Укр. Життя“. Подєбради 1926, ч. 5, ст. 1.

З приводу убийства С. Петлюри.

Конфлікт між російським большевицьким правительством і Україною. „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1927, ч. 53 (183), ст. 846—847.

На ґрунті військовим.

Кордуба М. і Попович О. До перевороту на Буковині. „Літ. Наук. Вістник“ 1924, кн. 3/4, ст. 344—346.

Лист Поповича і відповідь на нього Кордуби відносно статті останнього „Переворот на Буковині“.

Кордуба Мирон др. Переворот на Буковині. (З особистих споминів). „Літ. Наук. Вістник“ Львів 1923, ч. 10, ст. 135—141; ч. 11, ст. 229—239; ч. 12, ст. 321—333.

1918. Є про приїзд до Чернівців (136—137), зв'язок з 41 полком піхоти і 21 п. стрільців. Акція архикнязя Вільгельма та СС (ст. 229—231, 235, 237, 238. Розтіч 22 п. стр. (231).

Кордуба Мирон др. В кривім зеркалі. „Літопис Ч. К.“ Львів 1933, ч. 6, ст. 9—12.

Рец. на кн. Ом. Поповича: Відродження Буковини. Львів 1933.

Кормош Т. др. Перемишль у перших початках перевороту 1918. „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 28/29.

Корнило Салагуб. Кал. „Просвіти“ на 1924 р. Львів 1923, 8°, ст. 162.

Команд. міліції на Белзчині, некрольоґ.

Корнієнко сотн. Про бойові сили та бойові засоби. Стрільково 1921, (1922?), ст. 24.

На шапірографі.

Королів — Старий В. З моїх споминів про Симона Петлюру. Збірник пам'яті Симона Петлюри. Прага 1930, в. 8°, ст. 177—188.

Спогади про Петлюру поза військом.

Від Адміністрації

З цим числом висилаємо складанки на висилку передплати та просимо прислати ними залеглу й біжучу передплату за 4-те чвертьріччя 1933.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 9. / Вересень 1933.

*

ЗМІСТ:

Стара війна Анатоль Курдидик	2	Нічний наступ Чорних Запорозжців на с. Баг- ринівці	
З кровавих днів С. Даушков	2	Сотник Борис Монкевич	14
В обіймах тифозної горячки Павло Магас	4	Історія 8-ої Галицької Бригади Др. Іван Карпинець	16
Рік в Холодному Яру Юрій Горліс-Горський	5	У отамана Тараса Святченка Лев Стефанович	18
Як звязковий старшина у Денікінців М. Д-в.	8	Козаки по статуту генуезських колоній Д-р інж. С. Федорів.	21
Пів року під більшовиками Микола Алиськевич	10	Бібліографія	23
		Від Адміністрації	24

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 11

ЛИСТОПАД

1933

ВІСТОВИЙ

РИС. І. ІВАНЕЦЬ

В Р І Ч Н И Ц Ю

І знов пожовклий лист паде,
 І знов ще рік у даль безмежну!...
 Рій споминів встає і йде —
 І будить тугу безбережну.
 Великих бур столітні дні
 Зпід пилу чорного ожили,
 Хоч впали вже хрести марні
 Й розорані святі могили...
 І Тіні з мертвих устають
 І кличуть зза страшних кордонів:
 — „Чому у вас вражда і лють
 „Й земля аж стогне від проклонів?!...
 „Чому не йдете всі на путь,
 „Чом спігне ваше покоління,
 „І — замість на Мордву, на Чудь —
 „Ви в себе мечете камінням?!...“

Під Львовом

(Спомин десятника У. Г. А.)

Австрія розвалилася. При кінці листопада 1918 прибув з італійського фронту до родинного села Дібринова, рогатинського повіту, десятник Федь Юрків. По двотижневому відпочинку пішов з І. бережанським курінем (кур. отаман пор. Гой) під Львів.

...Приїхали ми потягом до Давидова, — оповідає Федь Юрків, — а звідси відмашерували до сільця Солонки, недалеко Сокільник. Я провадив І. чету скорострелів. Командантом сотні скорострелів був пор. Печарський, а потім пор. Скорик. Зараз другого дня ранком о год. 6-ій ми почали наступ на Сокільники, котрі ворог заняв ще перед нашим приходом. Наступала лише одна сотня зі скорострелами. Пробиваючись крізь грубі маси снігу ми повільно поступали вперед. Пройшли горбок і розстрільною зсувалися в долину.

Нагло посипався на нас град куль. Кількох ранили, між ними хор. Микитина. Ми ховалися поза купами гною, які були розкинені по полі й ледви виставляли свої білі голови понад рівну поверхню снігу, та посувалися вперед. На тлі гуку ворожої артилерії торохкотіли кулеметні й крісові постріли через цілий день. Я поклав свій скорострел на купу гною, сам застряг у снігу по пояс і відповідаю ворожим стрілам. Рушитися було годі. Ситуація стала крутою. Ні наступати,

ні завертати. В полудне прийшов післанець від курінної команди по інформації, бо телефону ми ще не встигли заложити. Шукав за старшиною поміж кулі кілька годин і не міг нікого знайти. Хор. Микитина ранено, а поручник (назвища не тямлю) так десь забарикадувався, що через цілий день не давав знаку життя. Зійшло на те, що найвищим рангою був силою факту — я. Поінформувавши його про ситуацію, зарядив я о год. 6-ій веч. відступ, але не тою самою дорогою, лише бічною.

Перший наступ не вдався, ми завернули з дуже маленькими втратами.

За два дні упляновано другий наступ. Зі всіх сторін ми окружили Сокільники великим колом і, звужуючи його, наближались до ціли. Та, на наше невдоволення, розвідка ствердила, що село порожнє, а ворог утік ще попереднього дня.

Ми ввійшли в велике чуже нам село Сокільники. Коло фільварку побачили ми жахливу картину. Кільканацять змасакрованих тіл українських вояків, що голі лежали на купі зі слідами страшних ран. Місцеве населення напало на них ззаду, коли вони кинулися в погоні за ворогом, взяло їх у два вогні й поубивало кілька днів перед нашим приходом.

Ми перейшли село, окопалися за селом та

звідси приготувляли наступ на Львів (Кульпарків—Скнилів).

Раненько, ще темно було, ми пересунули свої легкі гармати перед наші окопи так, що нас з ворогом ділила віддаль на 1 км.

Несподівано заграли наші гармати над самим вухом ворога й ми в тій хвилі кинулися до ворожих дротів, але ті скоро зорієнтувалися й привитали нас сильним кулеметним вогнем. Ми завернули.

Ворог по успішній обороні взявся реванжуватися. Одного ранку, ще темно було, наші війська спокійно спали в сокільницьких руїнах, лише стійкові берегли за селом ровів, в котрих було по коліна води й намулу, коли неприятель почав енергійно наступати. В селі счинився рух. Алярм! Кожний хватав якнайскорше кріса й біг до ровів. Обом сторонам залежало на тому, щоби якнайскорше добігти до ровів і зайняти становище. Зробилися формальні перегони. Тамті бігли з одної, ми з другої сторони.

І показалося, що наші ноги жвавіше працювали, бо ми добігли перші, зайняли становище й почали відстрілюватися. Тепер ворог знайшовся в такому положенню, як ми підчас першого наступу на Сокильники: ні ззад, ні вперед. Цілий день ми держали їх під горою, звідки вони відстрілювалися й аж сумерком вислизнулися до своїх окопів. Втрати їх були великі, але по нашій стороні також їх не бракло.

В моїй четі ранено вістуна Цимбалістого з Пукова к. Рогатина й ст. стрільця Сороку з Березанщини.

Діставши доброго прочуханця, ворог уже довгий час не рушав нас.

За кілька днів перенесено нашу сотню з Сокильник до присілка Боднарівки під львівські цегольні, в котрих то був укріпився ворог. Позиція наша була гірше, як непевна. Віддалення між нами й ворогом було дуже мале, так що він вічно держав нас на оці й засипував нас згори безперервно градом куль. Ми уставили один скоростріл у вікні хати й звернули в напрямі цегольень, а другий в коморі звернено в напрямі Кульпаркова. Цілий тиждень сидів нам тут ворог на карку, цілий тиждень не можна було висунутися на крок із укриття. Отут ми пересвяткували Різдво.

Нас змінила друга сотня й ще того самого дня дісталася в полон, лише 4 стрільці вспіли втекти.

По святах кинено нас на Лису Гору коло Грибович, де застали ми цементові австрійські око-

пи, але невідгідні для нас, бо будовані для оборони Львова — не надавалися для облягаючих.

Звідси то зробили ми наступ на Голоско. Розстрільною йшли полем, а одно крило засягнуло ліс. Тут стрінули ми ненадійно ворога, котрий вийшов із своїх окопів проти нас. Счинилася боротьба зблизька. Нарешті вдалося нам прогнати ворога в глибину ліса. В розпалі частина нас пігнула за ворогом і забігла аж в його окопи, котрі були порожні. Де ворог дівся — ми не знали, де наша решта — також невідомо. Нас було всього 10 стрільців. Не знаємо, що почати. Надслушуємо й чуємо далеко відгомін збірного „гурра“. Воно зближувалося й віддалявалося. Чуємо, що минуло наш шлях, а перейшло на право. Завертаємо. Аж тепер побачили ми, що нас відтяли. Але ліс допоміг нам і ми ще продерлися до своїх.

В Грибовичах стрінув нас Великдень. Через цілий час свят ворожа артилерія посилала нам дарунки й не давала спокійно паски зісти.

У Великодній вівторок усю свою силу звернув ворог у нашу сторону й почав сильний артилерійний вогонь. Настав переполох. Усе в безладдю втікало на північний схід. Військо, населення, худоба...

Почався відворот.

Довго спинювали ми ворожі атаки, кожний крок землі боронили кровю й зі сльозами в очах відступали.

Під селом Пруси почули ми одного дня над своїми головами гуркіт ворожих літаків, а вслід за тим ворожа піхота почала наступ. Наша розстрільна зайняла поле й ліс біля шляху. Ми в лісі орієнтувалися після стрілів на полі. Били в корчі, хоч нікого не бачили. Нагло напроти нас, по другій стороні шляху, почали з корчів вискакувати вороги. Віддаль між нами 8—10 кроків. Пор. Скорик не стратив зимної крові й крикнув нам над головами: „Бий!“ На відтинку стрілу мого скорострілу не стало ні одного. Дивлюся на право переходять шлях і заходять нас з боку. Пор. Скорик, важко дихаючи, механічно кричить: „Бий, бий!“ Але не було ради. Ми ще вспіли втечи разом з пор. Скориком. По нашій стороні втрат мало, по ворожій більше. Останній прибіг телефоніст, котрого зловили два ворожі вояки за касетку, він шарпнувся, касетку лишив їм у руках, а сам ще шмигнув. І ми подалися. Почалася довга, тяжка дорога відвороту.

Подав Я. Боринський.

Ф. НЕВЕСТЮК

*

*

*

Дрімав у млі осінній город Тьма...
Останній день жовтневий в пільмі гинув...
Хтось шепотом передавав слова,
Що день той на прощання ночі кинув.

Десь впав приказ... Десь брязкнув тихо меч...
Забігали у пільмі жваві кроки...
Хтось стрілами ворушив чорну ніч,
Хтось висилав стійки у різні боки.

Проснувся город од нових пісень:
Це що? Розмаялись нові прапори?!
— — — — —

Заплаканий листопадовий день
Розносить вісти радісні в простори.

Кінець Західної України

Уступ VIII з книжки „Малі Місії“ Септімуса Деппенсера.

Переклав з англійського О. Б—н

В березні 1919 р. австрійський уряд zagrożений голодом, підписав зі Західною Українською Республікою так званий „компенсаційний договір“. Зах. Україна зобов'язалася продавати Австрії певну кількість поживи, нафти та інші сировинні. Австрія зобов'язалася продавати Зах. Україні рільничі машини, приладдя, одяги, папір, електрично-технічні апарати й інші фабричні вироби. В тому часі, зокрема в 1919 році, самотнім можливим способом, щоб виконати договір, було те, що посилалося товари під стягом „Аліантів“ і як можливо при аліантській ескорті. Колиб Австрія була післала свої товари під австрійським стягом, то перша держава, через котру мали вони переходити, булаб сконфіскувала їх зачислюючи на рахунок сплати австрійських довгів. Кожна з дунайських держав мала претенсії, що другі забрали її залізничий і корабельний матеріал і так ніякий вагон чи корабель не міг перейти границі, хіба міняючися між собою таким самим вагоном чи кораблем в тій самій вартості при допомозі виміни з рук до рук.

При таких середно-африканських обставинах голова американської місії при міжаліантській поживній місії у Відні вирішив післати „Малу Місію“ до ЗУНР., яка малаби zorganizувати поживні і нафтові потяги до Відня при англійським чи американським супроводі. Після згоди місія складалася з підполковника армії Сполучених Держав Джоніс-а, з мене і двох залізничних знавців — сотника Мічеля і поручника Берда, двох завербованих чоловіків, з одного англійського підстаршини і трьох британських вояків. Англійці мали служити за післанців, бо будьяка поштово-комунікація в тому часі і в тих сторонах не була можлива. З нами були також два представники австрійського уряду, один чехословацький залізничний урядовець, який мав полагоджувати труднощі з чехословацькими двірцевими начальниками, підчас нашого переїзду через Чехословаччину, радник амбасаді де Залозецький, дійсно дуже цікава людина, який заступав Зах. Україну і про котрого дальше ще згадаємо.

Ми їхали в одному спеціальному вагоні — це був віз, в якому їхав 1917 р. граф Чернін до Береста на мирові переговори — і в одному звичайному вагоні, який був розкішно прибраний наліпками, що представляли американський прапор, який до речі в перших днях 1919 р. ніби Пятікнижа наповняв „пошаною не без остраху“.

Нашою першою метою був Дрогобич, осередок галицького нафтового промислу. Не було так дуже легко дістатись туди. Дрогобич зайнятий був військами уряду ЗУНР, який вдійсності видобував нафту. Місцеві нафтові капіталісти підтримували ЗУНР, який по більшості складався з них самих. Знову ж поляків підтримували заграничні акціонери (головно Французи), які також жадали нафти і вели тепер війну з Українцями. Окопи

находились тоді у віддаленні лише декількох кілометрів на захід від Дрогобича. Але тому, що польсько-українська війна не багато принесла змін в пересуненнях боєвих ліній — ми й не думали, що саме підчас нашої їзди матимемо стільки труднощів у здійсненні наших завдань. Всежтаки нам довелось змінити звичайний плян подорожі через Краків до Дрогобича, бо знали, що й американський стяг не допоможе нам у переїзді через польський фронт. Самотній другий шлях провадив через північну Угорщину, значиться полудневий а не північний бік Карпат, тож треба було винайти будьякий вільний просмик (бо як ми відїздили з Відня, не було ніяких відомостей про такі речі), щоб дістатись з другого боку до Дрогобича.

В тому часі Угорщина була під большевицьким режимом Белі Кун-а і всі мали на нервах большевизм. Можливо, що він бувби перепустив наш потяг через Будапешт, бо в дійсності добре поведився з місіями помочи, але ми не бажали говорити з ним. Випадково в цій хвилині північну Мадярщину заняли дві армії — одна чехословацька з французькими генералами і друга румунська. Хоча ці окупанти були куди сильніші — їх пізніше вигнали війська Белі Куна. Та тоді зайшли вони далеко в Угорщину і якщо вони задержалиб були теперішню боєву лінію, то ми спокійно моглиб переїхати заняту ними територію. На всякий випадок можна булоб нам пускатись в цю подорож. Зате вернути назад — залежало від щастя.

Прошу вибачити за назви, які буду згадувати в цім описі*). Скажу коротко, в інтересі кожного читача, який слідитиме це все на карті, що шлях, який ми випадково вибрали, був: Сольна (Сілейн), Каша (Кашав), Місколч, Серенч, Ніриггаза, Сатмар-Неметі, Кіральягаза і Чап. Ми були присилувані взяти обхідну дорогу зазначену від Каша тому, що застали два залізничні мости знищені воюючими і то один між Саторалявгелі і Бодроґсердагиль а другий між Загонь і Чап. Коли ми переїздили, то в Серенч стрічались війська чеські з румунськими. Зараз опісля ми прибули до Токай, вітчизни славного вина. Ми знайшли Токай, як каже Бедер, поплатним. Тільки прибули на двірець, вже очікував нас один відділ 48-го полку румунської піхоти, а також повозки. Ми перейшли фронт трохи скрито, але чемно прийняли нас, опісля поїхали до головної квартири полку, де приготоване було снідання для 30 осіб та чудовий вибір з токайських виноград-

*) По більшій часті вони тепер змінені: Сольна тепер Зіліна, Каша є Кошиці, Сатмар-Неметі тепер Сатмар і т. д. Я однак лишив їх так у цім розділі, як були в тім часі, щоб задержати місцеву, то значиться тодішню закраску.

ників останнього півстоліття. Ця прихильність товаришів зброї зробила на нас велике вражіння, тим більше, що це було дійсною несподіванкою.

По сніданню — ми добре наповнили магазини наших вагонів — скільки влізло і відїхали з Токаю при звуках американського і ромунського гимну. Твердо спали аж до Сатмар-Неметі, що лежить на тій лінії о кілька годин дальше. Там стрїнули американського, військового аташе з Букарешту, і від нього довідались, що снідання було йому призначене... Подібне часто трапляється в обсязі т. зв. „малих місій“.

Чап є вузловою стациєю для Ужоцького просмику, але тому, що Поляки заняли галицький бік Ужок-а, ми були приневолені взяти напрям на другий просмик, більше на схід — Бескид. В Лавочнім знайшли покинену лѳокомотиву, яку взяли зі собою. Опісля вона нам придалася. Раненько на 19-го травня 1919 р. приїхали ми до Стрия, сполучення двох рівних ліній, які перебігають Галичину з одного кінця до другого. Ми рушили на захід цим шляхом і прибули небавом до Дрогобича.

П. Семен Вітик очікував нас на пероні. Він був президентом нафтового комісаріату, значиться державного підприємства для контролю нафтової продукції. Ми запросили його до вагону і доволі скоро порозумілись, щодо навантаження певної кількості вагонів-цистерн. Опісля поїхали до гостинниці інженерів, яка була прилучена до державної рафінерії. Тут скупались та поснідали. Цілий час виразно чули ми гук гармат в далині, проте нас запевняли, що „на західнім фронті немає змін“.

По сніданню полковник Джоніс і я поїхали двоїнкою до Борислава-Тустанович, віддалених яких сім кільометрів від Дрогобича і де лежать

Старшини 5 полку артилерії. Кмдт сот. Циганик, адютант хор. Петришин

нафтові поля, а в Дрогобичі є лише рафінерії. Оглянувши кілька шибів ми повернули назад. Було це около год. 7.30 вечером. Доїздили вже на передмістя Дрогобича, аж тут — револьверовий вистріл. Один з наших двох коній похитнувся і впав забитий. Вистріл, можна його назвати — щасливий чи вдатний, якраз попав у фатальне місце, поміж очі.

Наша повозка підчас цього сильно ушкодилась і в тому часі, як її направлялось, зявився у великім схвильованні тип козака з офіцерськими відзнаками та почав щось викрикувати по українськи. Мабуть узяв нас, по чужім однострої, за французьких офіцерів з польського війська. Полковник Джоніс говорив лише по англійськи, але в таких випадках виявилось, що англо-саксонське є найліпше для порозуміння. Він був так страшенно схвильований, проте висказав свої погляди Українцеві, і цей не відповівши нічого обернувся і чим скорше зник. Опісля пояснили нам цей випадок. Вкінці ми відпрягли забитого коня та другим заїхали до міста Дрогобича.

(Продовження цієї цікавої статті поміщене в Календарі Чер. Кал. на 1934 р.).

Українські могили у Відні

Написав : д-р Іван Німчук

I. Могили визначних українців у Відні.

Багато-багато могил визначних українців розкинено на чужині, в більших і менших європейських центрах. Та найбільше їх у Відні, теперішній столиці австрійської республіки. Не диво. Адже у Відні жили з давніх-давен українці, а з хвилиною прилучення Галичини (1772) і Буковини (1775) був Відень цілого півтора століття столицею і для значної частини українського народу. В нім жило з того часу багато високих урядовців української народности, працюючих в різних центральних установах, в нім стояли залами українські полки всіх родів зброї, до нього приїздили наші молоді люди на науку у високих школах, в його славних лікарів шукали наші хорі порятунку і т. д. Колиж до того додати, що і з вибухом світової війни, і після її покінчення залила була Відень велика філя української еміграції, якій прийшлося тут переживати всі страхиття скитальщини до голоду й холоду включно, то зрозуміло нам стане, чому саме на віденських цвинтарях похоронено стільки наших передових людей, заслужених робітників на народній ниві.

Подаємо тут короткий огляд могил визначних українців у Відні на спомин їх діл добрих, на пам'ятку їх праці й ради заслуг їх для рідного народу, для його відродження. Подаємо в надії, що українське громадянство в краю і на еміграції буде більше цікавитися і щиріше займатися могилами своїх славних предків, як і народніх героїв, бож це перша ознака культурної нації, що вона плає в себе культ заслужених громадян і ставиться з пієтизмом до таких дорогих національних памяток, якими є без сумніву їх могили.

Наш реєстр зачнемо від Юрія Франца Кульчицького, що помер у Відні ще при кінці XVII. століття († 19. II. 1692). Він був православним шляхтичем із Самбірщини і займався купецтвом. Підчас облоги Відня турками в 1683 р. перебував він у Відні і для оборони його поклав тоді великі заслуги. Бо між іншими і завдяки йому видержав Відень ту облогу серед голоду й різних недостач, поки не наспіла відсіч. А саме Кульчицький, що знав знаменито турецьку мову й турецькі звичаї, перейшов у турецькому перебранні серед різних небезпек ворожі лінії і передав важні листи від команди Відня до команди військ, що йшли на його відсіч; таким чином прискорив ту відсіч і піддержав віденців на дусі, бо від команди тих військ приніс назад до Відня запевнення, що вона не віддасть ніколи того міста на поталу туркам. За свої заслуги одержав він після прогнання турків, до чого причинилися також українські козацькі сотні, що прийшли під Відень разом з військами Собіського, триста мішків кави, з якою віденці не значи що почати. Він став перший варити

і продавати у Відні каву, побудувавши згодом для тої цілі першу каварню. Таким чином Кульчицький став першим каварником, патріархом віденських каварників узагалі. Його могила була на колишнім цвинтарі коло катедральної церкви св. Стефана, одначе з неї, як і з того цвинтаря, нема нині ні сліду.

Друга могила визначного українця належить українському гетьманичеві Андрієві Розумовському († 25. IX. 1836). Він був сином останнього гетьмана України Кирила Розумовського, а у Відні був амбасадором царя Олександра I., де й заступав м. ін. Росію на віденському конгресі 1815 року. У Відні збудував він з початком XIX. ст. чудову палату в III. окрузі, де тепер приміщений геологічний музей. Вона сьогодні в посіданні держави. Андрій Розумовський мав у своїй палаті козацько-українське оточення, був великим любителем української пісні і приятелював з Бетовеном, Моцартом, Гайдном та іншими славними тоді австрійськими музикантами, які йому багато завдячували. М. ін. він удержував у Відні Бетовена власним коштом і дав йому до розпорядности власний квартет, що був тоді гордістю цілого Відня. З вдячності присвятив Бетовен Розумовському кілька творів, з яких деякі мають мотиви з українських народніх пісень. З хором амбасадиста виступав Розумовський у часі віденського конгресу в церкві св. Варвари, зазнаючи українців і чужинців з композиціями нашого Борзнянського. В родині Розумовських, що тепер розкинена по цілій середній Європі, живі й нині українські традиції. Похований Андрій Розумовський у Швертбергу під Віднем в каплиці на місцевому цвинтарі.

Особливо багато померло у Відні гр.-кат. священиків, заслужених однаково на релігійнім і національнім полі. Так на різних віденських цвинтарях похоронені: крилошанин Іван Царевич († 1802) і парох церкви св. Варвари у Відні: Єронім Стрілецький († 1804), угорський українець Іван Фогороший († 1834), Петро Паславський († 1847) і угорський українець Микола Нодь († 1862). Далше: д-р теології Іван Гарасевич († 1861), Гнат Онишкевич († 1883), Василь Романовський († 1917), Михайло Скородинський († 1917) і багато інших. З них Стрілецький заложив велику бібліотеку, що стала пізніше основою капітульних бібліотек у Львові й Перемишлі; він є автором граматики української мови для гр.-кат. богословів у Відні. Фогороший написав також граматику української мови (для Угорщини), він перший подумав про гр.-кат. капелянів для українських жовнів австрійської армії, для яких видав перший молитвослов. Паславський плає всіма силами хоральний спів і боронив чистоти гр.-кат. обряду. Про († 1917), Евстахія Волощак († 1918), Романа За-

Онишкевича треба сказати, що він був першим професором української мови в черновецьким університеті, заслужився також видаванням „Руської Бібліотеки“. Романовький, довголітній парох Угнова, був найліпшим у нас ритуалістом. Скородинський, довголітній парох Підмихайля, заслуженим народнім діячем.

Похоронено у Відні й немало українських журналістів, з яких деякі поклали великі заслуги для української національної справи. Особливо ті з них, що інформували чужинців про наші визвольні змагання, працюючи не раз в дуже невідрадних обставинах, заслужили собі на нашу вдячну згадку, бо вони перші прорубували нам вікно в Європу. Найбільше заслужені між ними без сумніву Роман Сембратович († 8. 1. 1906), Ярослав Весоловський († 21. VI. 1917) та Артим Хомик († 10. III. 1921), та годі поминути й менше талановитих: Теофіля Насальського († 1876), Григорія Купчанка († 1902), Павла Демця († 1915) і Гаврила Гордого († 1917). Сембратович Роман був редактором першого українського інформаційного органу в німецькій мові „Ruthenische Revue“ що пізніше змінив назву на „Ukrainische Rundschau“; він перевів першу анкету-протест між найвизначнішими чужинцями в справі заборони царською Росією українського друкованого слова, він написав такі цінні на свій час публікації як „Das Zarentum im Kampfe mit der Zivilisation Polonia irredenta“. Весоловський Ярослав, редактор „Буковини“, „Діла“, „Неділі“ та інших органів преси, був одним з наших кращих публіцистів. Кілька літ до своєї смерти працював у пресовій бюрї міністерства закордонних справ у Відні як референт української преси. Хомик Артим, головний співробітник київського „Відродження“, віденської „Воли“ й інших періодичних видавництв, був також дуже талановитим журналістом. Він є автором публікацій і шкільних підручників та збірки новель і нарисів, що вийшла після його смерті у Відні. Про Купчанка Григорія варто згадати, що він написав і видав також кілька публікацій; Демць Павло містив свої нариси в альманаху віденської „Січі“ в 30-ліття її існування і перекладав різні видання „Союза визволення України“ на німецьку мову; Гордий Гаврило був редактором „Буковини“ й організатором буковинських „Січей“. При кінці згадаємо і про померших у Відні журналістів москвофільського напрямку: Данила Козарищука († 1900), що видавав у Відні „Науку“ після Наумовича, і д-ра Володимира Шавинського († 1913), віденського кореспондента „Галичанина“.

З інших заслужених громадян, похоронених у Відні, занотуємо: Івана Борискевича († 1892), Івана Головацького († 1899), Володимира Бучацького († 1910), Василя Ковальського († 1911), д-ра Йосифа Дакуру († 1914), д-ра Теофіля Дембицького († 1915), Михайла Марітчача († 1915), д-ра Евгена Озаркевича († 1916), Миколу Герасимовича († 1917), Петра Огоновського дозецького († 1918), Михайла Біленького

(† 1920), д-ра Евгена Мисулу († 1921), Осипа Ганичача († 1922), Андрія Ференчука († 1922), д-ра Евг. Левицького († 1925), Ол. Сероїчковського († 1928), Ол. Кулачковського († 1929), д-ра Костя Кульчицького († 1931). Борискевич Іван — один з визначніших укр. організаторів 1848 р. Був заступником голови „Головної Руської Ради“, провідником української депутації до Оломунця, організатором „I-го Зїзду Руських Учених“, організатором Народніх Гвардій і т. д. Був членом-основником „Галицької Руської Матиці“, пізніше послом до державної ради і сойму. Живий і щирий робітник та завзятий оборонець народньої справи. Через недугу очей переїхав він на старість до Відня, де й помер. Головацький Іван, брат члена „Руської Трійці“ Якова, був довгі часи редактором офіційального „Вістника Державних Законів“, він видав також німецько-руський термінологічний словар. У його руках були у Відні довгі роки всі нитки москвофільського руху. Бучацький Володимир був радником двора („гофратом“) при Найвищим Трибуналі, де боровив гідно наших справ. Ковальський Василь був у Відні президентом сенату. Він був завзятим народнім працівником і відомим у свій час діячем та послом. Був також сеніором Ставропігійського Інституту, у Відні опікувався церквою св. Варвари. Дакура Йосиф — лікар, член Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові і співробітник видань його математично-природописно-лікарської секції. Дембицький Теофіль, адвокат, щадив ціле життя і купив для Наук. Т-ва ім. Шевченка село Белелу, аби отсим вивінуванням Т-ва прискорити його переїзду на Українську Академію Наук. Був між іншим президентом надзірної ради Земельного Банку Гіпотечного у Львові, підпомагав щедро українські бурси й загалом усіх потребуючих. Тіло його спочиває донині „тимчасово“ у Відні. Марітчак Михайло, радник скарбу, перенесений „зе взглендуф службових“ на Мазурщину, був головою чит. „Просвіти“ в Яслі. Озаркевич Евген, лікар, голова Народньої Лічниці у Львові, автор популярних підручників, редактор „Здоровля“, визначний діяч і патріот. Герасимович Микола був президентом сенату у Відні, сеніором Ставроп. Інституту й опікуном церкви св. Варвари. Огоновський Петро був головою центрального Т-ва „Просвіта“ у Львові. Як гімназіяльний учитель і член Ради Шкільної Краєвої заслужився виданням кількох шкільних підручників та обороною українського шкільництва. Волощак Евстахій був професором львівської політехніки, свою бібліотеку записав Наук. Т-ву ім. Шевченка. Залозецький Роман, професор львівської політехніки й англійський консуль у Львові. Організатор торговельної школи „Просвіти“ у Львові, працював багато над піднесенням економічного положення нашого народу в Галичині. Біленький Михайло, поміщик з Харківщини, видавав своїм коштом перший самостійницький орган Великої України „Сніп“ ще до світової війни. З вибухом революції організа-

тор Української Армії. Помер на становищі секретаря посольства УНР у Відні. М и с у л а Евген — лікар маринарки, визначний член віденської української колонії, завзятий пропагатор міжнародньої мови „ІДО“. Перед смертю записав своє тіло добровільно Анатомічному Інституту для дослідів. Г а н і н ч а к Осип був надпрокуратором при Найвищим Трибуналі і членом Галицького Уряду у Відні. Ф е р е н ч а к Андрій, металевий робітник. Був довголітнім головою національного робітничого т-ва „Родина“ у Відні. Л е в и ц ь к и й Евген, один з найздібніших наших політиків і парламентаристів, визначний і заслужений публіцист. С е р о і ч к о в с ь и й Олександр, добрий банковий фахівець, голова Українського Товариства Прихильників Освіти у Відні. К у л а ч к о в с ь к и й Олександр, визначний український правник, 22 роки редагував українське видання австрійського „Вістника Державних Законів“, основник українського т-ва „Родина“ у Відні.

Накінець згадаємо й кількох багатонадійних наймолодших, що мали в собі всі задатки стати добрими українськими працівниками; однак доля захотіла інакше, забравши їх від нас у самім розцвіті їх життя. Це В. Д а н и л о в и ч († 1914), У. С. С., студ. філософії, редактор органу таємних громад середнєшкільників „Житє“ й організатор тих громад у Галичині; Сильвестер Г л і б о в и ц ь к и й († 1915), У. С. С., діяльний член хору віденської „Січі“; Микола С е н д е ц ь к и й († 1919), У. С. С., що полишив багато талановитих поетичних спроб.

Отсю коротку згадку подаємо про вічну пам'ять незабутнім небіщикам, що їх кости спочили в чужій віденській землі — далеко від Рідного Краю, від своїх найближчих. Дух їх, спомини їх гарних діл будуть жити між нами по всі часи!

II. Українські воєнні могили у Відні.

Розложились вони на величезному просторі центрального цвинтаря півколом — поміж і всуміш з могилами вояків усіх національностей б. австро-угорської монархії. Розложились у найкращому місці, зараз за великою церквою-капелю, в якій поховано великого Люегера, майже на середині того великого цвинтаря. А в тих могилах лежать тисячі-тисячі німих свідків недавньої слави й величі недавно ще великої держави...

Це т. зв. Цвинтар Слави — *Heldenfriedhof*. Його могили, т. зв. *Kriegsgräber* розрослися до широких розмірів широчезної підкови, береги якої з середини покриті могилами старшин, а далі тягнуться цілі поля могил підстаршин і стрільців. Таких піль є кільканацять і всі вони засаджені довкола рівномірно високими кипарисами. Кипарисами обведений і цілий цей цвинтар. Старшини лежать одинцем, у всіх інших могилах лежать по чотирох вояків. На кожній могилі гарна дерев'яна табличка, на якій німецькою мовою виразно виписане імя, назвище, військовий ступінь і та частина, до якої небіщик належав. Усі могили означені числами, удержувані в найбільшому порядку, засаджені цвітами.

Вхід до отсього Цвинтаря Героїв відкривав кілька літ по війні високий (деревляний) пам'ятник у виді дзвіниці, який перед двома роками розібрали. На його місці відслонили дня 1. XI. 1925. р. одинокий у своїм роді величавий пам'ятник у виді сумуючої жінки — роботи А н т о н а Г а н а к а, найбільшого тепер віденського різьбаря. На основі цього пам'ятника видно здадека напис: *Nie wieder Krieg!* На пам'ятник громада Відня асигнувала 115.000 австр. шілінгів (1 мільярд 150 мільонів австр. К. або 16.400 доларів). Характеристична річ, що проти ідеї отсього пам'ятника (сумуюча жінка!) виступала на засіданні міської ради проти соціалістичної більшости Відня христ.-суспільна меншість — устами посла-жінки...

Подати приблизну скількість похоронених тут синів України нелегко. бо важко найти мірило, на основі якого можна обчислити всіх українців Галичини, Буковини, Закарпаття й тих, зрештою нечисленних полонених придніпрянців, що тут спочили на віки. Надто вже вони перемішані з небіщиками інших народів, а до того імена їх нераз до неможливости поперекручвані. Лежить тут загалом 15.764 вояків і 627 старшин усіх національностей старої Австро-Угор. позатим невеличка скількість полонених „ворогів“ — на краю отсього цвинтаря. Коли прийняти на увагу, що українців було у старій монархії мало не 10% населення, а українські вояки, як знаємо, гинули не менше, як вояки зпоміж інших народів, коли пригадати, що Галичина була увесь час тереном війни або найближчим її запіллям, через що наші ранені примушені були лікуватися по шпиталях західних провінцій Австрії, де особливо ж у Відні, лежали й умирали ще й у 1920. р. коли нарешті додати, що українці Галичини й Буковини зложили ще й добровільний податок крови через виставлення січово-стрілецьких формацій. — то мабуть не помилимося, коли число похоронених тут синів України подамо на яких 2.000 душ. Отже число, як на один цвинтар — незвичайно поважне.

Розпізнати українців на отському Цвинтарі Героїв зовсім легко. Вистане кинуті оком на такі написи, як: пор. Пігуляк, четар Дзерович, калетаспірант Криницький і ті десятки або й сотки Іванів, аби усвідомити собі, що в тих могилах закопано багато нашого молодого цвіту, немало думок і замислів великих змагань, ще більших мрій, та найбільше віри й надії! Закопано на чужині, яка сьогодні чи не привітніша до померлих українців (як і до живих), ніж Рідна Земля... Бо лежить тут спокійно У. С. Стрелець з написом „*Ukrainischer Legionär*“, лежать вояки з „*Ukrainische Sammelstelle*“, лежать і сотки „Іванів без роду, без долі“... Лежать самітно старшини, лежать разом з товаришами зброї інших народів підстаршини і прості вояки. Є могили, в яких спочиває по двох і трьох українців а є й такі, в яких всі чотири поховані — сини українського народу.

Від Редакції: Подібні огляди з інших більших європейських центрів дуже бажані. Помістимо їх радо.

Д Р У Ж Б И

Таке буде время: курява зніметься
І вискочить комонь немов божевілля
А на коні Лицар. Обрій аж здригнеться,
Як гукне у сурму: Хто жив! На весілля!

І ми — усі юні, розгінні — як весни
Зійдемося в вечір у яр край обриву —
В таку тиху нічку, що лист не шелесне
Підемо стрічати Молоду Щасливу!

Буде нас сто тисяч дружбів буйномязих
Груди ніби плити оті в бронпотягах,
Жили ніби шнури, а мова — накази
А на чолі словом вогнистим — відвага.

І зойкне музика у дзвони чавунні
І реготом диким земля аж підскачить
І ригнуть моздіри у сальвах борунних
І мигне у танці юнацтво повз очі...

Так! До шлюбу ясно освітимо темін!
Будуть смолоскипи — сусідські столиці
А в нас через плечі новісінський ремінь
І на ньому кобза зі сталі та криці.

Нас сто тисяч буде, запальних як стрільна
А кожний на шапці калину червону
А шапка сталева. А вид божевільний,
Бо п'яні будемо від шалу, від гону.

І прийдемо, гучно: Здорова, Царівно!
Ми дружби! Ти з нами у танець побіди!
(...Хтось може в далині гукне ще раз гнівно
та гук того гніву у безвісти підел...)

Ти вийдеш і втішно гукнемо: Оссанна!
Возьмемо під руки — музики заграють,
Підемо як стихія бурна, гураганна
(назустріч сусіди: Витаєм! Витаю!)

А ми з плечей кобзи і вшваримо вюнок
І кріси заграють багряні квартети,
А ми в сіромаршу розмашно і струнко
А ритм наших кроків ніби кастанети.

І кріси заграють багряні квартети
Скоростріли сипнуть вогнисті трідери
А ми в танці рівно жаркі силюети
А ми, Твої дружби, в гінкій тіралері.

Будуть грати дзвони вогнями на ниви
Фонтани скакати будуть чорноземом
А з нас кожний буде веселий, щасливий
А з нас кожний буде розюшений демон.

І хтож тобі, Крале, скаже «я не хочу» —
Як сто тисяч дружбів буде за Тобою
Сто тисяч, що вдачу баску, парубочу
Несе однаково: до танцю й до бою?...

І деж отой буде, що в ноги не впаде
Не скаже! До мене, до мене у гості!
Як сто тисяч дружбів немов водопади
Дорогу в майбутнє для Тебе промостить?

Перші дні листопада 1918 року

Спомин. Написав: *ін.ж. Корисль Целєвич*

Дня 19. жовтня 1918 р. був я у Львові, коли в салі Народнього Дому голова Української Національної Ради як Конституанти, д-р Евген Петрушевич проголосив самостійність Західної Української Держави. Саля Народнього Дому була повна, а по проголошенню счинився крик з боку соціалістів, чому проклямується самостійну державу зі Східної Галичини, а не злуку з існуючою вже від року Українською Державою за Збручем. Д-р Петрушевич пробував дати вияснення і остерігав перед сильно зорганізованими по краю польськими боївками, однак счинився такий крик, що всяка дискусія була неможлива. Соціал-демократи заповіли віче своїх прихильників до залізничної салі, а ми, повітові делегати, одержали друковані інструкції, як маємо поступати по повітах. Було там заподано, що треба творити повітові комісаріати на місце старость,

по містах і селах міські й сільські комісаріати, а для береження порядку міліції.

З тими інструкціями вернувся я до дому. Розпочалися наради як у Раві, так і в Угнові та ніхто не знав, що робити й як поступати. А тут до Рави, як повітового міста, зі всіх сторін шодня напливали люди, а дезертирів з фронту чимраз більше. Вони перестали ховатися, а зачали чимраз відважніше по вулицях ходити й питати, що далі буде. Ми урадили, що скличемо віче з цілого повіту на день 31. жовтня і прочитаємо там інструкції У. Н. Ради. Дійсно того дня пополудні зійшлися в Раві до жидівської салі на першій поверсі в ратуші на ринку делегати зі сіл, а в сусідній кімнаті був присутній повітовий командант жандармерії Кайперт.

Слова, що Австрія розлетілася, з переляком виголошено, в непевности, чи за це завтра не

прийдеться відпокутувати. Вивязалася довша дискусія, яка виказала, що властиво ніхто нічого не знає і не орієнтується в ситуації. Постановлено вислати трьох делегатів до Львова по інформації. Як делегатів вибрано Василя Сідельника, директора торговельної Спілки „Народний Дім“ в Раві Руській, власника хутора „Вишків“ коло Лаврикова, а нинішнього протоєрея автокефальної церкви в Винниці на Поділлі, Івана Дужого, господаря з Хлівчан і мене.

Ми вже до дому не верталися, а лишилися в Раві й нічним поїздом поїхали до Львова. До нас прилучився ще п. Гринь Онишкевич, міщанин з Угнова, й так у чвірку приїхали ми рано в год. 6-ій дня 1. листопада на головний двірець у Львові. Вийшли ми з двірця й побачили на східках уставлений скоростріл. Довкола крутились стрільці з жовто-блакитними стрічками, а між ними якийсь хорунжий з револьвером у руці. Не давали нікому задержатися, а лиш наганяли йти дальше в місто. Ми не знали, що це значить і разом з товпою, яка з поїзду висіла, висунулися на вулицю. Тут якийсь малий хлопець, який ніс пакунок на пошту на головний двірець з „Народної Торговлі“, пояснив нам, що в ночі українські воляки зайняли всі касарні й уряди у Львові.

Ми дуже цікаві поспішили піхотою до міста. По дорозі стрінули трамвай, який їхав у сторону двірця, бо того дня ще через дві-три години трамваї курсували. На вулиці Льва Сапіги, Сикстуській нічого нового не було, а лиш коло головної почти бачили ми гурток воєнних листоношів (молодих хлопців у цивільних убраннях з великими шкіряними торбами), які хотіли ввійти до поштового будинку, а наша стрілецька сторожа їх не пускала.

При кінці Сикстуської вулиці, на розі вулиці Карла Людвика, пішли ми до якоїсь вже отвореної каварні на першій поверсі на чай і з вікна бачили, як на рагуші зявився жовто-блакитний прапор. Випивши швидко чай, ми переглянули якийсь польський ранішній часопис, який уже вийшов, однак про переворот нічого не подавав, і поспішили до „Народного Дому“, де мали відбутися сходини. Там було багато повітових делегатів. Відправа була дуже коротка. Роздано друковані інструкції і припоручено: „Вертайте домів і робіть те, що ми тут зробили!“

Ми взяли перепустки на вільний виїзд зі Львова з печаткою „Генеральний Секретаріят“ і розпочали поворотну дорогу на головний двірець, а по дорозі проектували, чого то ми не зробимо в повіті. Коло костела св. Єлисавети стрінули ми відділ озброєних стрільців і якихсь студентів. Вони від часу до часу давали сальву в воздух і ширили паніку. Щасливо дійшли ми на двірець. Тут довідалися, що поїзд не відійде. Й ми чекали, а з нами повні почекальні пасажирів. Ліпше було би нам відразу рішитися піти піхотою залізничним шляхом в сторону Брухович, звідки, як опісля ми довідалися, правильно курсували поїзди. А так ми перейшли цілу облогу двірця.

Вже пополудні почалася стрілянина. Скоростріли уставлені на чотирох рогах двірця безнастанно стріляли ніч і день. Поїзди від часу до

часу приходили й відходили. Подорожних багато приїздило, однак мало відважувалося іти до міста з двірця вулицею. Богато, почувши музику скорострілів в почекальнях, в панічній страху всідали до першого ліпшого поїзду, щоб лиш відїхати з головного двірця. Тоді одним з поїздів надїхав четар Осип Сідельник, припадково стрінувся зі своїм братом Василем, прилучився до нашого гуртка. Ми сиділи в почекальні другої кляси під стіною між вікнами, щоб кулька через вікно нас не поцілила, й чекали на заповіджений поїзд у сторону Рави. Але не могли дочекатися. Ліпше зробив о. Кипріян, парох Немирова, який був з нами на двірці й зараз першого дня пішов піхотою залізничним шляхом на Яворів до Немирова. Істи не було що, а їли ми лиш військові цвібаки, які нам стрільці приносили з розбитих вагонів. Між залогою двірця порядку не було. Був там вишкіл жандармерії, в нових мундурах, хлопи добре збудовані й службісти та якась горстка студентів з крісами, які лиш робили замішання. Командантом був якийсь четар. Другого дня стрілянина, це є 2-го листопада, перед вечором, стріли замовкли і ми почули: „Амуніції забракло“. Скоростріли заладовано на машину, яка стояла в поготівлю, на неї всів четар і деякі стрільці й відїхали в сторону Підзамча. Було це около 5-ої години пополудні.

Нам, які цей відїзд бачили, зробилося ніяково. По стрілянині, через цілу добу залягла тишина аж у вухах дзвонило. Ми й багато пасажирів стояли на сходах у шклянній галі й надслухували, чи де близько не чуємо „гурра“ і польські легіоністи займуть двірець. Одна чверть години нічого, друга чверть години — нічого, з ворожої сторони не чути ні одного стрілу. Мимоволі питали ми себе, до кого наші стріляли цілу добу!?

А тут зачинають сходитися ще з ріжних стійок стрільці й питають за командантом.

Ми були голодні і помисловий Василь Сідельник почав міркувати, деб роздобути трохи харчів. Від стрільців довідався, що на черновецькім двірці є якийсь буфет, деб можна дещо дістати. Казав нам чекати в почекальні другої кляси на головнім двірці а сам пішов зі стрільцями по провіянті. А було це вже смерком майже темно, година десь по 6-ій вечором. Електричного світла не було.

Не минуло й пару хвиль, як вбїг Сідельник до почекальні, де ми сиділи й оповів нам так: „Як вийшов на вулицю зі стрільцями, надїхало сильно освітлене авто, з білою хоруговою, на нїм полж. Вісовський, віцепрезидент міста Сталь і якийсь польський старшина. Питалися за командантом, він представився як такий і одержав приказ завішення зброї на дві години. Авто завершило і відїхало в сторону міста.“

Ролю команданта приділив Василь Сідельник своєму братові Осипові, бо цей як четар був у старшинськїм однострою з відзнаками, сам зробився його адютантом. Зробив збірку стрільців, повизначував стійки, вишукав десь поломанний скоростріл, уставив його при вході, не забув переглянути стаційний уряд, а що найважніше задержав на всякий випадок поїзд, який мав як

останній відіхати з двірця в сторону Станиславова.

По виданню тих розпорядків пішов даліше шукати за поживою.

І не судилося йому таки дійти до черновецького двірця. Надіхало знову авто, яке він казав стрільцям по всяким військовим формам задержати і отримав вістку, що переговори зірвані і що за пів години починається стрілянина.

Блідий з'явився перед нами і наказав, що сідаємо на поїзд і зараз відїжджаємо в сторону Станиславова. Так ми зробили. В поїзді погасили всі світла, решта подорожних, яка була на двірці, всіла також, і поїзд о 7-ої години ввечері тихо висунувся з гол. двірця. Без перешкоди переїхав станцію Кульпарків, Перзенківку, Сихів і потягнувся в сторону Станиславова.

Тепер прийшли рефлексії, що ми будемо робити в Станиславові, коли нам треба було їхати на північ!

На станції Ходорів, минали ми поїзд, який їхав у сторону Львова. Я, Онишкевич і Дужий, не боятися надумуючись пересіли до нього. Оба Сидельники не хотіли і поїхали даліше.

Наш поїзд доїхав до Перзенківки і там казали всім висісти, бо поїзд даліше не поїде. Ми висіли, а з нами парусот різних подорожних, головню вояків з фронту. Ми замішалися між них і попри електричну централю, через Стрийський

Штаб 5 сок. бригади на Україні 12. VII. 1919. Сот. Циганик, сот. Косар, кмдт. пор. Рибчак, адютант бр., пор. Микола Ган.

Парк пішли до Львова. Думали, що попадемо на польські стійки, а тут нараз команда „стій“ і бачимо наших стрільців. Це було на вулиці Зиблицкевича.

Я пізнав знайомого стрільця студента університету Славка Дороша, сина пароха з Вибранівки під Львовом, який також мене пізнав і нас всіх трьох повів до сусідньої касарні, де пізнали ми як команданта добре нам знамого абсолювента прав родом з Угнова поручника Тимка Гумовського.

Була година 9 чи 10 ввечері.

Ми оповіли йому наші пригоди, оповіли, що дві години тому опустили головний двірець через нікого не обсаджений. Він обіцяв вислати в сторону Головного Двірця стежу, себто вулицею Льва Сапіги, бо головний двірець уважали вже за страчений. Дав нам дещо перекусити і ми, змучені по двох неспаних ночах, поклалися спати.

На другий день, це є 3-го листопада, рано пішли ми до „Народнього Дому“, де зложили звіт от. Сеневі Горукові з перебутої „облоги“ двірця, зійшли на місто і зачали думати якби дістатися до Угнова. Онишкевич закорував і не міг іти пішки. А що мав при собі трохи гроша, то закупив на спільний рахунок ко-

Старшини II. кур. 5. бр. Глушківці, 27. IX. 1919. Кмдт. пор. Манько, ад. хор. Кирилович

пив на спільний рахунок коня з возом і тим конем у дощ, в зимний вечір пустилися ми в дорогу.

Перемоклі до нитки заїхали ми на ніч до Куликова, переночували у пароха і на другий день на полудне заїхали до Рави, а вечером до Угнова. (Дня 4-го листопада 1918).

Коло читальні, яка була сильно освітлена, я зліз і застав там гурток наших місцевих людей, які нетерпеливо допитувалися, що чувати

в світі і що їм далі робити. Всі місцеві австрійські уряди були вже в українських руках.

Я оповів про події у Львові, дав часописи та публікації Української Національної Ради і піддав: „Найстарший рангою старшина обіймає команду і „робить військо“. Найстаршим був четар Семен Трусевич і він став військовим командантом.

„К о н г о“

(Остапові Зубенкові з Кубані).

Написав: *Роман Антонович*

I.

Біля роздільні хліба стояв довгий шнурок вимарнілих, зарослих облич. В більшості були це молоді люди, що чекали, коли грубий, з наполеонськими вусами сторож відчинить велику дубову браму...

— „Конго“ йде — сказав хтось.

Я побачив кремезного мушину з культурним обличчям, з рухливими очима.

Лице в нього було засмалене димом, а руки закопчені немов забрукані оливою.

Він носив широкі сині з темними товстими плямами штани й такуж синю блюзу.

„Конго“ не знав ніколи голоду й ніколи не бракувало йому тютюну до його закривленої люльки з турецьким цибухом.

Тютюн торочив він з недокурків *camel-ів*, які збирав на світанку по тротуарах, рухливих, променадних бульварів і площ та носив його в бляшаній, червоній коробці від чаю.

Він обідав завжди в корабельних столових в товаристві палячів і „трімерів“, а нерado заходив на ріденські зупки з макаронів, які даром видавали милосердні монашки бідним людям.

Його називали між босяками „Конгом“. Ніхто не знав його справжнього імені, його роду й національності.

Всі знали лише те, що „Конго“ бувалий й володіє мовами, тому й між босяками його любили й поважали.

II.

Я стояв у пристані біля англійського вантажного корабля.

Журавлі скрипіли, винурюючи з його кадовба щоразто нові мішки жовтого цукру.

На покладі вигукували робітники, матроси...

Находила обідня пора.

Журавлі змовкли. Робітники сходили з покладу. Вони спішили до пристанної кантини на обід...

Біля корабельного містка з'явився „Конго“... Він оглянувся кругом й помчав містком до гори.

За хвилину вже гонив його на долину з покладу матрос-„вахтман“.

Він зійшов з містка, закляв і розглядаючись щось думав. Здається не тратив надії.

Він приблизився до підстави великого залізного журавля, до якої сперся я.

Він побачив мене й усміхнувся...

„Willst du essen? Allso!“ — сказав й махнув на мене рукою.

Ми вскочили до рибацької лодки, що колихалась в мурованому доку біля стіни й відштовхнули її від берега. Лодка помчала в сторону корабельного стерна.

Ми опинились біля стерна, а опісля біля якорних линв і ланцюхів.

„Конго“ підскачов й спинався линвою до гори. Я послідував за ним.

Ми станули на покладі корабля.

Помалу, на вшпиньках зайшли до моряцької столової.

Моряки привітали нас охочо й клепали по спинах...

Перед нами незабаром парувала крупна зупа. На столі стояли миски з маслом й морські сухарі. Далі послідував гуляш з бараболею й компот з сушених брескв.

Нарешті закурили ми пахучий моряцький тютюн й з тріумфом сходили містком повз моряка-„вахтмана“, що глядів на нас великими очима.

Він певно продумував, звідкіля ми тут взялись, коли він так пильно сторожить біля корабельного містка...

З того часу я частіше сходився з „Конгом“. Ми стали приятелями.

Не розпитували ми ніколи про наше минуле. Ми стали приятелями.

Часто вешталась ми разом по пристані, відвідували кораблі й магазини. Забігали разом й на обіди до матроських їдалень.

III.

Ми їхали з „Конгом“ в Африку...

Малий норвежський корабель „Фйорд“ з вантажем данських макухів прямував через Альжир, Оран до Дакару...

Ми їхали „на чорно“...

Моряки тішились нами, та понуро кидав на нас зором високий бородатий Норвежець — капітан. Він усе мовчки наближався до нас, проходив повз нас й так рівними кроками з заложеними взад руками віддалявся...

Нарешті прикликав стерника й щось довго говорив йому.

Нас призначили малювати заржавілі залізні стіни корабля червоною олійною фарбою.

— Весело було!...

Довга дошка колихалась на линвах тут над водою при корабельних стінах. Ми зі щітками на довгих держаках віддавались порученій нам праці.

В долі пінилися хвилі моря, вони жуготіли, шуміли, ревіли, тяті гострим кадовбищем північного великана...

Полудневе небо сяло ясним лазуровим блиском й напувало душу розкішним хвилюванням...

Ми були щасливі!...

Праця посувалась вперед. Наше руштовання підсувалось усе вище. Ми наближались до крилатої корабельної шруби.

Страшно було поглянути вниз. Там немилосер-

дно торощила спокійну масу води корабельна залізна шруба. Там гуготіло, пінилось, клекотіло...

„Конго“ стояв якраз над тою Харибдою — кипіння.

Нараз чогось струснуло кораблем.

Я захитався й корчево схопився линви, біля якої якраз стояв.

Мій червоний пензель злетів у море...

Я опритомнів й побачив переляканими очима „Конга“, що стрімголов летів у морську безодню якраз в сталеві зуби крилатої корабельної шруби. Одно крило жбурнуло ним в безодню зеленої води, щоб він по хвилині виринув з розторошеною чашкою й полонаними ногами...

Спустили човен...

Тіло забрали на поклад.

Я стояв біля „Конга“... Його робітничка сinya блюза була розстібнута. Чорне волосся скудовчене...

З рота вузькою річкою спливала кров... Вона лилась по бороді, заходила на шию й стікала на опоронені дошки покладу... „Конго“ був мертвий...

З його грудної кишені виглядали клапті мокрого паперу.

Я взяв папір...

Остап Зубенко з Ставрополя на Кубані, біженець з С. С. С. Р. —

...Це була посвідка комітету Нансена...

18. IX. 1933 р.

Один із Хмельничан

Написав: *Теодій Коструба*

I.

Доба національної революції, що почалася в Україні 1648. року, відома під назвою Хмельниччини, не була лише соціальним рухом, рухом, що змагав лише прим. до визволення селян зпід послуку панам. Не була також добою станових розрахунків між шляхтою, в переважаючій більшості на той час в Україні польською, а новим козацьким станом, що змагав вибороти собі рівне шляхті становище в Польській Речіпосполитій. Станові інтереси заступала козащина давніше, рівночасно погоджуючися з фактом приналежности до Польщі (інша річ, наскільки це погодження було щире). І саме тут лежить основна різниця поміж козацькими повстаннями перед Хмельницьким, і революцією, яка зуміла перейти в будову Козацької Держави. Хмельниччина перетворила, згармонізувала інтереси всіх тоді політично-творчих станів в Україні не стаючись лише повторенням давніх козацьких повстань із домаганням збільшення реестру, виплачення залеглої плати й т. п. Вона

видвигнула постулат „визволення всього народу руського (українського)“, як це сформулував у лютому 1649 р. у відповідь послам Речіпосполитої Хмельницький.

Якже це сталося, що первісне стихійне, селянське повстання, з кличем „знищення панів“ і більше нічого, викликане *Запорожжам*, що обстоювало свій „реєстр“ і „жолд“, могло стати всенациональною революцією, боротьбою за здійснення від нікого незалежної української державности? Які це чинники вплинули на зміну характеру повстання, що зі стихійного і грізного прообразу гайдамачини, змогли його перетворити в державно-творчий рух? Отсе питання, таке для нас цікаве, знаходить свою відповідь, як поглянемо не лише на Хмельницького, але й на його співробітників — Хмельничан, а також на склад Запорозького Війська вже навіть перед Хмельниччиною.

Вже давніше, від знищення української державности, державно-творчі стани працювали для збереження національних цінностей, які-б не дозво-

лили масі народу затратити свого національного обличчя. Нащадки давніх бояр, що зі своїми князями у днях слави здобували нові землі й воювали в обороні рідної країни, князя й держави, зі зміненними обставинами переходили (під литовським і польським пануванням) у ряди магнатів (як прим. Острожські й загалом волинські бояри), або шляхти (галицькі бояри). В нових умовах національного життя вони бережуть традицію давньої Української Держави й стоять на сторожі національних цінностей. І тому, як у XV—XVI ст., а зокрема в кінці XVI й на початку XVII ст., коли повстає на пограниччі від татарів козаччина, вони організують її як пограничні старости (прим. Дмитро Вишневецький, князь), або й увіходять у її склад і стають її провідниками (прим. Петро Конашевич-Сагайдачний). Вони причиняються до того, що первісно ріжношерста й невиразна, дуже хоробра, але не менше непевна козаччина стає тим, чим повинна була стати: національним військом, завязком нової Української Держави. Ці носії традиції давньої Княжої Держави працювали так, що в часах Сагайдачного можна було сказати про козаків: „Це з того покоління військо, що за Олега, Монарха Руського, у своїх монокліях (човнах) по морю й по землі (приробивши до човнів колеса) плавало й Константинопіль штурмувало“... — як це писало українське духовенство 1621 року.

Отоя шляхта входила й тепер, за Хмельниччини, вже в перших двох роках революції (1684. і 1649.) до Запорозького Війська й надала йому характер національного повстання. Бо хоч і давніше було її в цьому війську дещо, то не все вона могла переробити його в національну силу; дуже часто сама шляхта „козачіла“, переймалася становими козацькими інтересами і спускала з очей ширші справи. Треба було, щоби вона ввійшла масово, і то в своїх найкращих представниках, у Запорозьке Військо — і зорганізувала його в національну армію. Це саме сталося за Хмельниччини.

Як студіюємо козацьке військо в 1648. й 1649. рр., то бачимо в його складі поверх шість тисяч української корінної і зукраїнщеної шляхти. Шляхта займає визначніші становища в козацькому війську й цілком природно — як більше військово й політично вироблений елемент. Шляхтичем був і сам Богдан Хмельницький. і найкращі Хмельничани: Богун, Кричевський, Немирич, Виговський, Мрозовицький (Морозенко народньої пісні) й багато інших. Був це найкращий елемент, який ризикував усім і звязував свою долю з повстанням, що висунуло національні кличі — в першу чергу оборону віри, яку тоді вважалося найважливішою ознакою національності. В козацькому реєстрі з 1649 року, де вписано ок. 40 тисяч козаків бачимо близько 2 тисячі шляхти. між нею багато католиків і навіть неукраїнців, які вже довго жили в Україні й почувалися до солідарности з місцевими, споконвічними тут чинниками.

І саме за спонукою цього національно свідомого й державно думуючого чинника національна рево-

люція вже в 1648. й 1649. роках прибирає національний характер. Віжджаючого до Києва Гетьмана Богдана Хмельницького витає духовенство, міщанство і шкільна дівтора як визволителя нації, як національного вождя. І вже тоді Гетьман Богдан Хмельницький приймає чужоземних послів як незалежний володар держави, як монарх. Він приймає від Патріярха помазання на Володаря, — а між народом ходять слухи, що він „Монархію Руську задумав будувати“, як про це тривожно доносили своєму правительству поляки.

Допомогли Гетьманові в цьому ділі його до смерти вірні співробітники, Хмельничани. Без них він не міг би був зробити такого великого діла. І саме про одного з них, хочемо ось тут розказати — про Станіслава Михайла Кричевського, полковника чигиринського, що кинув даний йому уряд і перейшов у ряди повстанців. Бувши шляхтичем, став вірним Війську Запорозькому, новій національній силі, і на своєму становищі простояв до героїської смерті.

Рід Кричевських належав до старих українських шляхотських родів, і мав родовий маєток Кричів — село над Бугом, у константинівському повіті, тоді в берестейському воевідстві, на найдальшій північно-західній окраїні нашої Батьківщини. Бачимо там Кричевських уже на поч. XVI століття. 1516. р. стрічаємо Стецька й Васька Кричевських; у другій половині XVI ст. Кірдей Кричевський є хорунжим і суддею земським берестейським. а Адам Кричевський також займає уряд судді. Рід був десь до кінця XVI ст. православним, але, як можна заключати з хресних імен Кричевських у кінці XVI. й на поч. XVII. століть, вони, як багато шляхоцьких родів у ті часи, приймають католицизм і латинський обряд. Отже стрічаємо вже латинські імена: Володислава (†1621), Войтіха (1596), Криштофа (1622) й ін.

Про молоді літа Станіслава Кричевського, як також про його найближчу родину, майже не маємо відомостей. Знаємо лише, що він, як пишуть про нього сучасники, вславився в польському війську, й відомий був усім як славний і заслужений вояк. Він уже в 1634 р. підписався на елекцію короля Володислава IV., отже мусів займати визначне становище. Якийсь Кричевський уславився у шведсько-польській війні 1627 р. — можливо, що це був Станіслав. Він то також мабуть був раненим у козацькій війні 1638. року, бо стояв тоді по стороні Речіпосполитої. Він був, очевидно, вірним Речіпосполитій — але рівночасно був одним із нечисленних між шляхтою приклонників воєнних плянів короля Володислава IV, щоби знищити Туреччину.

В усній словесності збереглася лише слабенька й історично невірна згадка про Станіслава Кричевського. Згадується він у думі про Хмельницького й Барабаша як „староста“, підвладний Барабашеві:

Оттоді то Барабаш, гетман молодий, од сна уставав.
Королевські листи у кума свого Хмельницького зоглядав;
Тоді й напитуку дорогого не пошивав,

А тільки з двора тихо віжджає,

Да на старосту свого Кречовського кличе, добре покликає:

„Вий, старосто, каже, ти мій старосто Кречовський!

Колиб ти добре дбав,

Кума мого Хмельницького живцем узяв,

Ляхам, мостивим панам, до рук подав,

Ще б нас мотли ляхи, мостивії пани, за білозоров почитати“.

Стільки лише дає дума. Вона навіть не доказує, чи послухав Кричевський*) Барабаша, чи арештував Хмельницького й видав полякам. З того бачимо, що Кричевський не став популярним, не був героєм маси; це цілком зрозуміле, бож він був воюючим, який проводив регулярним військом, умів згинувати за Гетьмана й за волю України, але не був провідником мас. Тому цей кращий син України пройшов в усній словесності непомітно, а залишив по собі пам'ять в історії української військовості зокрема.

Перший раз стрічаємо ширшу згадку про нього в 1643. році й то в дуже знаменних умовах. Автор дневника, Станислав Освенцім, згадує про його йменування гетьманом Станиславом Конецьпольським так:

„На другий день після обіду (себто дня 13. жовтня 1643. р.) виїхавши (зі Ст. Конецьпольським), по милі дороги ми розложилися на нічліг у м. Корсуні, старостві Ймп. хорунжого коронного (Олекс. Конецьпольського); там ми пробули кілька днів. У тому часі саме запорожські козаки чигиринського полку, предложивши перед ЙМ. (себто гетьманом Стан. Конецьпольським) скаргу на пана Закшевського, свого полковника, за великі кривди й тягарі, які зносили від нього з образою їх лицарського стану. І як це все справдив суд ЙМ. й нас усіх, скинено його з того уряду, злагіднюючи кари, на котрі був заслужив, для його давніх великих заслуг. На його місце дав ЙМ. пана Кречовського“ (знову та неправильна форма).

Очевидно, що він був добрим для козаків полковником, як його дано для злагіднення тягару влади по Закшевським. У характері чигиринського полковника він бере участь у боях із татарами. Він, очевидно, сприяв королівським воєнним плянам, подібню, як тодішній скромний чигиринський сотник, його підвладний, а рівночасно кум і приятель — Богдан Хмельницький. Але справа дуже змінилася на некористь воєнних плянів, як у березні 1646. р. помер гетьман Конецьпольський і сойм не затвердив воєнних плянів. Його наступника, Миколу Потоцького, козаки ненавиділи — це був їх кривавий погромщик із 1637—38. рр., самовільна, деспотична й незагнуздана людина. Ця зміна вплинула й на зміну відносин в Україні. Навіть така спокійна людина як Кричевський — і він робиться неспокійним, робить наїзд на містечко Переволочну, яке держав Ольбрихт Арцішевський. Та це не був звичайний собі авантюристичний наїзд; оскільки можемо довідатися з актів справи, був це порухунок із неправним власни-

*) Також шрізвище в думі подане в неправильній формі; повинно бути не Кречовський, а Кричевський.

ком, а таких було багато — з кривдою для місцевих горожан, українців. Одною з таких справ була справа Суботова, хутора Богдана Хмельницького, на який теж безправно посягнув Чаплінський, — і яка стала, як символ безправя в Україні, безпосередньою причиною грізної національної революції 1648. року. При таких обставинах, коли справа Суботова стала дуже голосною й невідомою для насильників, сталося арештування й увільнення Богдана Хмельницького, при чому Кричевський відіграв дуже важну роль.

В жовтні 1647. року хорунжий коронний, Олександр Конецьпольський, вирушив був проти татар. Товаришило йому кількох козацьких старшин, м. ін. Станислав Кричевський. В поворотній дорозі донесли Конецьпольському неприхильні Хмельницькому й загнівані на нього через його голосні протести люди, що він ніби-то бунтує козаків. Конецьпольський велів якстій (хоч і безправно, бо це перевищало його компетенції) своєму слугі, Адамові Радлінському, арештувати Хмельницького — тоді вже знову військового писаря. Але на раді воєнній, яка мала рішити про долю арештованого Хмельницького, заступилися за ним не лише Кричевський, але й кількох польських старшин. Конецьпольський мусів тоді звернутися до гетьмана Потоцького, а Хмельницького лишено на поруку Кричевському.

Але Кричевський знав, що Хмельницького не чекає нічого доброго. Діставши від Потоцького тимчасовий наказ кинути Хмельницького до в'язниці, він — улекшує військовому писареві втечу, а сам доносить Олександрові Конецьпольському, що Хмельницький утік із в'язниці. Хорунжий коронний дуже тим стурбувався — ще більше тоді, як у лютому 1648. р. стали доходити з Січі вістки про вибір Хмельницького на Гетьмана й його революційні пляни. Але Кричевського, здається, не покарано — й ми далі бачимо його на становищі чигиринського полковника в службі Речіпосполитої.

На приказ вищої влади вирушає Кричевський з поч. лютого 1648 року на Січ, щоби „присмирити бунтівників“, але — відступає, бо реєстрові козаки перейшли до Хмельницького. Він вертається до польської служби, але вже тоді був свідомий того, що це повстання грізніше, що воно стає не чим іншим, як боротьбою двох націй: польської й української за владу в Україні. В душі Кричевського мусіла вестися боротьба — між воюючим і полковником у службі Речіпосполитої й українцем. Так застав його погром на Жовтих Водах 16. травня 1648 року, в якому він, беручи участь у битві, попав враз із іншими розбитками, в татарські ліка.

Та побідний тепер Гетьман Богдан Хмельницький не забув про свого кума і приятеля. За кілька днів Кричевський був викуплений із неволі і — пристав до національного повстання. А щоби виразно зазначити свою єдність із повстанчою нацією, він приймає православя. Крок цей, впрочім цілком непотрібний, був не виявом його релігій-

них переконань, лише політичною маніфестацією єдності з воюючими „в обороні православної віри“. Тоді прийняв він православне хрещення й імя **М и х а й л о**.

Від цього часу тримався Кричевський при боці Гетьмана. З ним він перебував і тоді, коли Гетьман скорим побідним походом посувався чимраз далі; був свідком великої переміни, яка з первісного козацько-селянського повстання зробила національну революцію. В літі 1649. року (червень) він, уже як київський полковник у козацькому революційному війську, побиває під Константиновом і змушує відступити грізного князя Ярему Вишневецького.

Врешті почалася облога Збаража. Мало прийти до рішучої битви, як цілком несподівано прийшла до Богдана Хмельницького вістка, що неутральний досі, замирений із Хмельницьким, а королеві Іванові Казимирові неприхильний литовський гетьман Януш Радивил — вирушив на Київ, щоби з-заду підтягти побідний досі похід Гетьмана Хмельницького. Як грім з ясного неба, так несподівано впала на Гетьмана вістка про похід Радиви́ла. І в тій грізній хвилині, в перших днях липня, він вибирає зпоміж своїх полковників Михайла Кричевського, щоби заступив дорогу Радивилу.

Форсовним маршем, роблячи по 40—50 кільо-

метрів дороги денно, прибув Кричевський, іменованний наказним гетьманом, 8. липня в околиці Чорнобиля (над Прип'яттю). Але скоро побачив наказний гетьман, що сильного й наїженого гарматами табору Радиви́ла не здобуде. Звернувся тому по поміч до Гетьмана, — але помочі не дістав, бо під Збаражем теж рішалася переважна справа. Отже лишалося лише — боротися до загину, щоби не впустити Радиви́ла до Києва. Кричевський рішився. Атаками, випадами, всякими воєнними штуками міг він задержати Радиви́ла над Прип'яттю аж до кінця липня. Щойно 30. VII. зведено рішучу битву під Лоевом, у якій переважуючі литовські війська побідили, але так, що... відступили, бо не мали з чим іти на Київ!

Кричевський, тяжко ранений, попав у полон. Три дні, доки ще оставав у живих, у гарячкових привидах бачив знищене своє військо. Не помагала старанна опіка лікарів Радиви́ла, перейнятого пошаною до козацького героя-полковника, — і 3. серпня 1649. року розпрощався зі світом Станислав-Михайло Кричевський, до смерти вірний син України. Доручення свого Гетьмана Кричевський виконав: Радиви́ла до Києва не впустив, а 17. й 18. липня заключено зборівський договір. Без Кричевського під Лоевом ні одного, ні другого — не булоб.

Поховано його на полях під Лоевом.

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давньої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: *Д-р Іван Карпинець.*

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА П БОІ ДО 15. V. 1919 Р.

(Продовження).

Щоби докладно представити події на відтинку між Городком Ягайл. і Судовою Вишнею в дні 7. III. 1919 р., переповідаємо ще опис наступу групи Бекера, та заломання її акції. Цей опис зладив Гуперт на основі різних польських документів з того часу. Отже на основі його джерел — група Бекера, по вивагонуванні над раном 7. березня в Судовій Вишні своїх частин, що цілу ніч їхали, розпочала зараз, по півгодиннім приготівляючим огні артилерії — наступ, що тривав до год. 7.35. Цей наступ вийшов з лінії Бар—кота (горб) 285 — кота 300 і малого ліса коло коти 307, і мав напрям на полудневий схід. Праве польське крило, що вийшло з Бару, заняло Коців, центр заняв лінію між Коцовом і Долинянами, які також здобув, а ліве крило мало наступати на замок в Долинянах з півночі, а рівночасно мало дістатися до Долинян обходом від сходу на Попелі. Резерва цілої групи була при коті 307, отже за лівим крилом групи. Артилерію мали Поляки під Вовчухами. О 11 год. центр і ліве польське крило заняли рівночасно Долиняни,

а одна кольона їх лівого крила опанувала, в дорозі до Попелів, щойно о 16 годині коти 294 і 292. Тимчасом вже о год. 11.30 наступив перший український протинаступ з лінії між Фільварком Генриківкою і Долинянами, проломив там опір одної сотні, а відтак цілого центру й приневолив його до відвороту на узгір'я на полудне від Вовчух. Положення Поляків ставало тяжке, а в тій ситуації наступив другий український протинаступ, ведений 16 сотнями з Долинян просто на Вовчухи й двома курінями від сходу між котою 307 і північно-східною частию Вовчух, отже вже почасті на польські зади. Вечером заняли Українці Вовчухи, та взяли 3 дев'ять-центиметрові гармати й багато скорострільів. В польських відділах повстав по замішанню переполох і вже безладна втеча до Родатич. Однак там Поляки не задержалися, по причині цілковитого деморалізування своїх вояків, і відступили аж до Судової Вишні. В цій битві під Вовчухами страти Поляків були дуже великі; крім 3 гармат і численних скорострільів, що здо-

були Українці, згорів Полякам вагон з муніцією (1/2 мільона стрілів). Загально група Бекера втратила тоді 383 вояків, це є майже 30% свого стану. Тільки в Родатичах залишилася давня залогова села під командою підпор. Меліхара. „Walki...“ 204—205).

Як з цього опису видимо, ситуація для Поляків на цьому відтинку, була вечером 7. березня дуже грізна та могла скінчитися для них катастрофою. Але це не сталося, бо, як пише Гуперт дослівно: „...Українці не були приготовані до використання побіди походом на Перемишль, і вдоволилися опануванням залізничного шляху між Городком і Судовою Вишнею. („Walki...“ 206).

І дійсно українські війська на цьому відтинку не були приготовані до походу на захід, бо більшість сил попрямувала на північ і на північний схід в напрямі на Городок Ягайл. Вправді фронтом на захід зверталася „Група Судова Вишня“, але вона цього рішаючого 7. березня шойно творилася, та й то з невеликих сил. Її командант, сот. Ліськевич прибув до неї, згідно до свого куріня якраз в цьому часі, як вже група Бекера втікала. Він чув гамір утікаючих, але незорієнтований ще в поземеллю (терені), ані в ситуації, не міг рішитися на це, щоби вдарити на втікаючих хоч би тільки своїм власним курінем а це тим більше, що вже було темно. І так проминула, невикористана Українцями ніч, а за цей час група Бекера розмістилася в Судовій Вишні, та дещо охолонула з перестраха.

Ранком 8. березня (1919. р.) розгорілися бої на відтинку Городок Ягайл.—Судова Вишня на ново*). Українські частини провадили операції після пляну, уложено ще 6. III. на згаданій воєнній нараді в Гошанах (мимо цього, що змінена ситуація вимагала іншого пляну) в трьох групах з головним ударом на північний схід, це є на Городок Ягайл. Куріні Бригади У. С. С. перейшли ширским фронтом залізничний шлях коло села Браткович, заняли приступом це село, та узгіря на північ від залізничного шляху, який основно нищили; це відбувалося в такий спосіб, що зривано рельси (шини), розкопувано насип а мости висаджувано у воздух, при чому уживано до помочі населення сусідніх сіл. Ця група посунулася аж під село Бургталь, якого однак не здобула. Менше-більше в тім самім часі куріні „Групи Городок“ наближувалися до міста Городка та до села Черлян, відкидаючи польські частини взад. Однак наступ на обі ці місцевости не мав успіху.

Найбільш завзяті бої цього дня відбулися ко-

*) Опис подій 8. III. 1919 поданий на основі: А) Друковані праці й джерела: 1) Hupert: „Walki o Lwów“ (стор. 206 і 208); 2) Будз Петро: „Гуцули в боях під Городком...“ (Укр. Скиталець“ ч. 12 з 1922 р. стор. 8—9); 3) українські та польські пресові ситуаційні звітлення з цього часу; 4) нотатка в часописі „Стрілець“, ч. 13 з 26. III. 1919 р., стор. 6 (про тих, що здобули панцирний поїзд „Wściekły“.

Б) 1) Рукопис о. д-ра Вергуна (Іст. 8 Бригади); 2) спомин (рукопис) п. мец. Аатона Тарнавського (зладжений для автора), 3) усні інформації (вельми цінні п. інж. Антона Ліськевича; 4) кілька дрібніших інформацій.

ло Родатич, та на захід від тієї місцевости аж по присілок Княжий Міст. Участь в цих боях по українській стороні брали: Гуцульський Загін чет. Голинського та III. курінь сот. Ліськевича. Коли рано (8. III.) два куріні „Групи Судова Вишня“, а це I. курінь пор. Тарнавського і курінь сот. Коробейка підсунулися як найближче до Судової Вишні, III. курінь сот. Ліськевича, тепер під командою пор. Савицького, наступав двома сотнями а це пор. Вербицького й чет. Мороза на присілок Княжий Міст. Сотня чет. Мороза заняла присілок та старалася знищити залізничний шлях, а сотня пор. Вербицького заняла становища на північ від залізничного шляху, та навязала звязок з Яворівцями, які в силі пів сотні прийшли в район Княжого Мосту. Остання сотня III. куріня під командою пор. Олександра Трача та одна сотня з куріня пор. Тарнавського відійшли були в напрямі на Родатичі, де ще держалися Поляки. Звязок, який III. курінь навязав з Яворівцями, переривали все два польські панцирні поїзди. Щоби їх унешкідливити, уміщено недалеко залізничного шляху одну або дві гармати, що могли-б ці поїзди острілювати, а крім того приступлено до їх знищення в інший спосіб. Чет. Вайнгаймер з невеличким відділом кавалеристів знищив залізничний шлях перед одним панцирним поїздом саме тоді, коли він виїхав із Судової Вишні на поміч польській сотні в Родатичах. Коли цей панцирник минув Княжий Міст, знищено невеликий залізничний міст який там находився і в цей спосіб відтяго йому відворот. Коли ж він зблизився до міста, де шлях був ушкоджений, вискочило на нього 8 вояків з ручними гранатами, а це: чет. Вайнгаймер, дес. Теодор Винник, дес. Степан Мудрий, дес. Степан Чирчиняк, дес. Іван Самуляк, стр. Гринько Шеретей, стр. Андрій Шеретей і стр. Володимир Мороський, та примусили залого панцирника піддатися; це сталося при чинній допомозі сотні пор. Вербицького й чет. Мороза. Коли залого піддалася, дістав машиніст наказ пустити поїзд на знищений шлях, де він перевернувся. Перед тим забрано з нього 1 гармату й 2 скоростріли. Цей поїзд називався „Wściekły“ а був опанцирений тільки з боків. По знищенню цього панцирника приступлено до основного знищення залізничного шляху коло Княжого Мосту, при чому покористуваносся докочоличним населенням.

Майже в цьому самому часі відбувся кривавий бій коло Родатич. Тамошньої стації боронила дуже сильна польська сотня, що складалася зі самих краківських і варшавських студентів під командою підпор. Меліхара, в сильних, укріплених окопах. Чет. Голинський дістав ще попереднього дня приказ заняти цю стацію. Коли розвідав докладно ситуацію, післяв одну сотню на право з наказом вдарити на Поляків з півночі, одну сотню, що мала наступати зі сходу, уставив по обох боках залізничного шляху, а кавалерійська сотня відійшла в полудневу сторону, щоби зайти Поляків із заду, не допустити їм скріплення, та нікого зі залого не випустити.

О 2-ій год. пополудні рушили обі сотні з означених місць до наступу, який Поляки відбили.

Гуцули знову рушили до наступу. Тоді надійшла з півночі, від сторони села Родатич, сотня пор. Трача, який вислав хор. Микитинського з около 120 стрільцями на стацію. Він вдарив на Поляків ззаду. Рівночасно надбігли й Гуцули та разом рознесли польську сотню. З тієї сотні остало здоровими 78 вояків з 4 старшинами, що в останній хвилині піддалися та 6 інших з командантом, які пробілися до Городка. Решта згинула або була ранена. А й Гуцули понесли значні втрати, бо мали кількох вбитих та 32 ранених*). Загін чет. Голинського й сотня пор. Трача залишилися в Родатичах до слідуючого дня, це є до 9. III.

Цього дня, як подає укр. ситуаційне звітлення з 9. III., знищено коло Судової Вишні ще другий польський панцирний поїзд.

Це булиб важніші випадки в дні 8. березня 1919 р.; вони принесли остаточне перервання та знищення залізничного шляху Львів—Перемишль на досить великим відтинку, бо починаючи від Княжого Мосту, на схід від Судової Вишні, аж під сам майже Городок Ягайл., а це було дуже важним фактом. Але поза тим акція розвивалася досить пиняво, а багато жертв і часу забрали бої льокального значіння, що не впливали рішачо на хід цілої операції, як цей бій коло Родатич, або боротьба з панцирним поїздом. Причина пинявості акції лежить, як вже згадувалося — в неприміненню пляну операцій до витвореної нової ситуації, а також в тім, що сусідні групи військ, ближчі й далші, не проявляли активності, або проявляли її в недостаточних розмірах. Приміром „Група Крукеничі“ (II. група 8. Самбірської Бригади), якої акція могла рішачо вплинути на цілість операцій на відтинку Перемишль—Городок Ягайл., не виконала навіть жадного демонстраційного підприємства. Вона здобулася тільки (а то й може не сама) на знищення залізничного мосту (впрочім дуже основне) коло Медики, якого направа забрала Полякам 3 дні часу, через що група Бекера в Судовій Вишні, як також і невелика група ротмістра Борковського в Мостиськах були відтяті від Перемишля. Розумно поведена акція могла зліквідувати тоді принайменше одну з цих груп. Та це не сталося, а бездільність „Групи Крукеничі“ дала змогу Полякам вдержатися на занижаних становищах від Судової Вишні — по Перемишль.

Більшою активністю визначилася янівська група, бо зробила тоді випад на Вороців і Мальчиці та вдерлася була до Каменоброду, але з яким успіхом, не знати. Але тут Поляки обсадили село Речичани, на захід від Каменоброду. Також трохи підприємчivosti проявив український відділ, що був на північ від залізничної стації Мостиська, бо зробив випад з Черняви та заняв село Године. Але 7-ма Львівська Бригада на відтинку Любін

*) Кінцевий опис здобуття стації Родатичі поданий П. Будзом, в згаданім в замітці спомині, відбігає дещо від наведеного мною, який подаю на основі інформацій п. інж. Лиськевича, який був командантом групи Судової Вишні. Цю інформацію п. Лиськевича уважаю за вірнішу. Рівнож справляю дату наступу чет. Голинського на Родатичі, бо цілком певно п. Будз помилився, подляючи замість 8. березня — 9. березня. I. K.

Великий—Ставчани не проявила жадної діяльності, через що дала змогу польським частинам з цього відтинка ратувати ситуацію під Городком.

На загал українська офензива в дні 8. березня 1919 р. довела тільки до проломання залізничного шляху Львів—Перемишль, але не досягнула рішачої побіди. Внаслідок надто повільного темпа, непримінення пляну до нової ситуації і бездільності сусідних груп, не знищила більших польських частин, дозволила розбитій групі Бекера консолидуватися на вигідних становищах в Судовій Вишні, та не розвинула відразу цього-ж 8. березня сильного наступу на лінію Черляни—Городок Яг.—Бургталь, якої проломання поставила собі за ціль. Цю лінію можна було тоді певно проломити наглим а рішучим ударом усіх частин, що там оперували, та заняти Городок і посунутися на схід. Але через пинявість започаткованого на цю лінію наступу, він не увінчався успіхом і Поляки змогли сконцентруватися на цій лінії та її відповідно обсадити й у часі дальших українських наступів у слідуючих днях — її відповідно боронити. Всі пізніші українські наступи на цю лінію, якої проломання забрало всю увагу українській команді, а через те відтак причинилося до пізнішої катастрофи, стрінулися з дуже сильною обороною й остаточно заломилися. Та про це буде ще мова в дальшій описі.

Вертаючи до подій 8. березня 1919 року, зазначаємо, що ситуаційне звітлення Українського Генерального Штабу з цього дня представляє хід подій досить докладно. Читаємо там: „...У Городка: Наш, вчера початий, протинаступ між Городком і Судовою Вишнею увінчався сьогодні новим успіхом... Сьогодні вчасним ранком під сильною артилерійською підготовкою наші частини переступили широким фронтом залізну дорогу, заняли приступом село Братківці та узгіря на північ від залізниці. У тім занятім відтинку залізниця в кількох місцях основно знищена, та всі мости висаджені у воздух, чим вкінці получения Львів—Перемишль перервані. Наші частини, які наступають з півночі, вдерлися в горішню часть Каменоброду й заняли Мальчиці. Спільними силами північних і південних груп оточено Судову Вишню зі сходу, при чім одна ворожа панцирка скинута з тору, а нами захоплено з неї одну гармату і 2 скоростріли. З Черняви виступивші наші відділи, заняли село Године, на північ від Мостиськ...“.

А польське ситуаційне звітлення згадує про ті події щойно 9. березня ось так: „...Ворожі відділи ударили на... Черляни, Бургталь, Вороців... В декотрих місцях втікла українська піхота вже від впливом нашої артилерії. В інших місцях дійшло до бійки зблизька. Завдяки енергійній обороні, ворог був скрізь відбитий. В околиці Родатич, Судової Вишні і Мостиськ бій іде далі. Наші війська змагаються з переважаючою силою ворога. Ворогові вдалося хвилево удержатися в Братковицях і перервати залізничу комунікацію...“.

Перемогу на фронті продемонстрували українські частини в Рудках тим, що поставили на рин-

ку з здобуті польські гармати. Про цю перемогу свідчила також і досить поважна скількість полонених, яких переведено через Рудки. Чи були ще якісь спеціальні приготування до відсвяткування побіди в Рудках і в Рудеччині не знаємо. Але автор брошури: „Rudki pod okupacją ruską“ пише про це дослівно так: „W dniu 8. III. przeprowadzono większą ilość naszych jeńców (138)...

Aby zwycięstwo zademonstrować chłopstwu, wywlekli Ukraińcy na Rynek przy targu 2 armaty, rzeżkomo zdobyte na Polakach pod Wołczuchami... Mimo ogłoszenia w Hromadskiej Dumce o zwycięstwach, iluminacja kartkowa, przygotowana na obchód z okazji zwycięskich sukcesów i zajęcia Lwowa, nie odbyła się. Żołnierze mieli otrzymać upominki w okolicznościowych broszurach...“ (стор. 20).

Звіт із Загальних Зборів укр. кооп. „Калина“, Вінніпег--Канада

По всьому світу розкинена стрілецька братія! В кожній країні знайдеться їх досить. Живуть по більшій частині одинцем, але подекуди організуються в гурти й товариства. В Спол. Держ. Півн. Америки існує центральна Українська Стрілецька Громада у Філядельфії, по інших містах її Гуртки. В Канаді зорганізували бувші учасники визвольних змагань у Вінніпегу кооперативу „Калина“. Наше Видавництво передало тій кооперативі своє генеральне заступництво на цілу Канаду. Перед нами звіт з чергових загальних зборів „Калини“.

Треті Річні Загальні Збори Української Кооперативи „Калина“ у Вінніпегу відбулися дня 10. квітня ц. р. в льокалі кооперативи під ч. 153 Мк Грегор вул. Збори тривали від 8.30 до 12.30 год. веч. Голова Т-ва Е. Василичин привітав присутніх членів та відчитав порядок нарад, який прийнято і з черги приступлено до обговорення поодиноких точок. Насамперед відчитано і прийнято протокол з останніх Заг. Зборів, почім В. Топольницький предловив фінансовий звіт за мін. рік, даючи пояснення до кожної позиції, як їх належить розуміти та розбіраючи критично маєтковий стан.

Присутні з увагою вислухали цього звіту, була це дійсно цінна лекція для членів кооперативи, як належить вести підприємство, щоби з нього був для членів хосен та щоб воно успішно розвивалося. Ізза того, що економічна ділянка у нас в Канаді серед українців ще не розвинена, в нас дуже мало зрозуміння для справ ведення підприємства. Кооперація під цим зглядом є незвичайно відірваним явищем, вона дає можливість всім членам, а головно тим, які входять в дирекцію, навчитись, як підприємство вести та як його контролювати. Звичайно забирає це більше часу, щоб відповідне знання набути, та в кого не бракує доброї волі і охоти, в кооперативі має до цього дуже добру нагоду. Праця в нашій кооперативі особливо в початках її велася більше до ривочно ізза браку фахових людей, нині всеж таки після трьохлітньої практики маємо вже споре число членів, які засвоїли собі потрібне знання до ведення кооперативи. Апарат нашої кооперативи налашований як слід, запроваджено всі потрібні книги, налашдано торгівельні зносини з ріжними підприємствами в Канаді і Ст. Краю, звязки з Канадійським Кооперативним Союзом, як рівнож з Ревізійним Союзом у Львові та другими кооперативними установами. Дирекція „Ка-

лини“ відбуває правильно свої засідання що місяця.

Управитель „Калини“ С. Кутний подав короткий діловий огляд, з якого присутні довідалися, що головним предметом торгівлі кооперативи є українські книжки, в першій мірі видавництва „Червоної Калини“ у Львові, якої „Калина“ є генеральним заступником на Канаду, а дальше всякі інші видання так зі Ст. Краю, як і з Канади та прочих частей світа, де живуть українці. Крім того робила „Калина“ на протязі мін. року значні обороти в продажі вугілля і дров. Позатим предметом торгівлі „Калини“ є мистецькі вироби, образи, килими і т. п. В липні 1932 р. перебрала кооператива також агентуру корабельних ліній і як показалося і в цій ділянці мала вона досить добрий успіх. „Калина“ мала лише незначні обороти в самому місті Вінніпегу, натомість на провінції звязки її дуже гарно поширилися, особливо укр. товариства та гуртки УСГ, які краще розуміють вагу кооперації, посилають свої замовлення до „Калини“ і цим дають доказ, що цінять нашу установу.

Від імени Дирекції виголосив звіт Е. Василичин. Поза звичайними місячними засіданнями Дирекція старалась також про організаційну та культурно-освітню сторінку товариства, до якої то праці є кооперативи обовязані після своїх засід. Протягом останнього адміністраційного року Дирекція приєднала 6 нових членів так, що з кінцем 1932 р. число членів „Калини“ зросло до 29, в тому дві жінки. З рамени Дирекції було поміщено в пресі кілька статей на тему кооперації. Члени Дирекції віддавали багато своєї праці для кооперативи, всюди де цього вимагала потреба, щоби в цей спосіб зменшити кошти завідуння. Кооператива має нині свою маленьку бібліотеку, з якої члени мають змогу користати і вчитися кооперації, крім того передплачуємо фахові часописи, а саме місячник Канадійський Кооператор та Господарсько-Кооперативний Часопис зі Львова.

Переходячи з черги до точки розподіл, Заг. Збори рішили признати уділовцям 5% дивіденди від уділів за р. 1932 з тим, щоби не виплачувати її готівкою, лише приписати кожному членові на рахунок його уділу, рівнож приділено з надвишки \$ 200 на резервовий фонд, а \$ 26 83 на просвітний фонд.

До Дирекції на р. 1933 ввійшли слідуочі члени: В. Топольницький — голова, Д-р І. Гуляй (Мон-

треал) — містоголова, Ст. Цибульський — секретар, Д. Герич — скарбник, Ю. Бідочка, Н. Бугай, І. Савчук (Торонто). В склад Надзірної Ради ввійшли: Е. Васишин, Д. Набережний і О. Тарновецький.

Жива дискусія розвинулася при точці внески і запити, яка затягнулася поза 12 год. ночі. У членів слідно велике заінтересування своєю кооперативою, у кожного бажання, щоби її бачити в як найкращому положенні. Дискусії зводились головню до того: перенести кооперативу по можности на головну вулицю, повести кампанію за приєднанням більше членів, поширити предмет діяльности кооперативи на ділянки, які лише

будуть надаватись. Мусимо дати укр. громадянству можливість заспокоювати як найбільше своїх щоденних потреб через кооперативу. Кооператива повинна в першій мірі зосередити всю торгівлю укр. книжки в Канаді, обєднати в своїх рядах як найбільше число людей відданих кооперативній ідеї, пропагувати кооперативний рух між українцями в Канаді так, щоби він з часом охопив як найширші круги; одним словом дати почин укр. кооперації в Канаді на здорових основах і цим причинитись до зросту наших сил на економічній ділянці, котра до тепер була найбільше занедбана. **Ст. Цибульський, секр.**

Пів року під більшовиками

Написав: *Микола Алискевич*

(Продовження)

Настала ніч. Десь недалеко упало кілька крісових стрілів, потім більше. Ми ще більше налякалися. Згодом стріли затихли і настала тишина. Ми поволі заснули і пробудилися рано, коли до нас на під вийшов син діякона — Вітя. Він почав нам розказувати, що вчора дуже погано було, більшовики розтаборилися у мешканні діякона і під загрозою арештування діякона жадали нашої видачі. Вечером повиставляли доокола села застави і мали йти перешукувати село. Тимчасом про все довідався б. штабскапітан російської армії, який мешкав у селі, наладував наломаними кусками цвяхів свій дробовик і почав разом з трьома сільськими хлопцями обстрілювати заставу, яка засілася над яром недалеко хати штабскапітана. По кількох вистрілах заставка утікла і зголосила свому командантові, що напали її повстанці. На сю вістку командант наказав постягати всі застави і чимскоріш утік зі своєю частиною в напрямі Чечільника.

Син діякона порадив нам приміститися тут під лісом, щоби в кожній хвилині ми могли скритися. Ми вислали нашого хазяїна підводою по наші річи, які він небавком привіз, а самі заквартирувалися у крайного хазяїна під лісом у stodолі. Селяни весь час зносили нам ріжні харчі, хліб, солонину, яйця, сметану, ба й тютюн і радили нам нікуди не йти.

Так пересиділи ми в тім ярі кілька днів. Вітя щодня нас відвідував, приносив харчі і книжки до читання. Одного вечера зайшов до нас і остеріг, щоби ми уважали, бо до села прибули два тайні більшовицькі агенти, щоби нас вислідити. Ту ніч ми ще переночували у stodолі, а рано пішли через гору у другий яр, щоби там найти собі нове приміщення.

Ми зайшли у крайну від ліса хату і застали в ній повно людей, на столі розложені пшеничні хліби, а в кождім заткнена свічечка. Побачив нас господар дому і не питаючи нічого, порозсаджував нас за столом, ставлячи перед кождим з нас один хліб зі свічкою. Тепер встали всі

присутні і почали в голос молитися, а по молитві засіли знов за стіл. Хазяїн вияснив нам, що він справляє поминки. Подали нам смачний товстий борщ, по нім пшоняну кашу на молоці, студенець, по нім голубці, вареники, а на кінець пшеничні блини (паляниці перекладані маслом), а всі потрави переплітані самогоном. По прийнятті, знову всі помолилися, кождий взяв з собою бохонець пшеничника і попрощавшись з господарями, відійшов.

Ми спитали господаря, чи не могли би ми в нього приміститися, подаючи рівночасно причину нашого ховання. Господар радо згодився, почім ми відійшли по річи і перенеслися на наше нове місце; у нашім сусідстві жив і згадуваний штабскапітан. Від тепер змінювали ми наш нічліг і час до часу переходили в другий яр на давню квартиру. За весь час селяни радо нас скривали, а й харчами не скупилися. Тепер мали ми нагоду пересвідчитися про гостинність українських селян. Селяни зносили нам один наперед другого хто що міг і видно співчували з нами, а знову з другої сторони ненавиділи комуни.

Прихильне відношення до нас маємо завдячити виключно нашій Галицькій Армії, яка зуміла своєю поведінкою здобути собі симпатії мешканців українського Поділля без ріжниць віри й народности.

Одного дня вернув Вітя з Кодими і привіз нам новини, а саме, що наші бригади перейшли від більшовиків на сторону Поляків, де спільно з Петлюрівською Армією йдуть разом з Поляками проти комуни і тепер фронт є вже між Вапняркою і Чечільником. Через це проголосили більшовики над Галичанами червоний терор. В Одесі мали багато Галичан половити, замкнути їх опісля в товарові вози і обстрілювати скорострілами, при чім багато наших згинуло. Порозстрілювали теж багато у Вапнярці, Бірзулі, Києві і Винниці. Тут і причина, чому вони й на нас так завзялися.

Накінєць поінформував нас ще про повстання Шепаровича та що Тютюнниківці заждали були

під Чечільником на повстанчі відділи ген. Павленка й Волинця, які зараз по наших відлученні від повстанців надійшли зі сторони Балти і всі разом перебилися крізь більшовицький фронт між Вапняркою і Чечільником і нині наступають у злуці з Петлюрівцями. Останні вісти дуже на нас поділяли. Ми не могли віджалувати нашого нерозважного кроку, коли залишили повстанців.

Зі слідуючим днем почалися перемарші більшовицьких частин; ми бачили їх здалека з яру, а що всі вони переходили попри церкву, розвідувався Вітя все про їх сили, напрям і ціль маршу і все нас про те інформував. В цей спосіб і дізналися ми, що простір між Дністром і Вапняркою держать українські сили, від Вапнярки на північ польські, з противної знову сторони від Дністра по залізничу лінію Бірзуля-Вапнярка держить фронт 72. більшовицька бригада, а далше XII. армія, а командантом фронту є Катовський, бувший каторжник; тепер він сидить зі своїм штабом в Кодимі. Ми оглядали більшовицькі бригади, які не числили більш як 150 людей, а всі майже були босі, в подертих одягах і з крісами на шнурках; не робили вони вражіння армії, а збиранини.

Під впливом наших надій на скорий поворот до наших частин ми вже так ожили, що важилися навіть раз зайти до діякона; але не довго там побули, бо небаком надігнав якийсь кінний відділ і ми мусіли скоро городами усікати назад у наш яр. Два-три дні перебули ми у Івана, певні, що таки кінець-кінців ми ось-ось освободимося, аж тут прибігає Вітя і радить скритися на іншій місці, бо прибули знову тайні агенти і у них він підслухав, що вони знають про місце нашого сховку. Тепер нічого нам не лишалося, як утічи в ліси і там тих кілька днів пересидіти. Так ми й зробили, зібрали наші річі і пішли в ліс; назгортали сухого листя, простелили на нім, а що в нас були ще кожушки й коци, зрештою й ночі були короткі й маєві, то вигідно нам спалося. Щоби вдержати звязок з селом, ми взяли з собою сина хазяїна, Павла, і цей раз у день доносив нам харчі.

Слідуючого дня повідомив нас Павло, що ранком перетрусили більшовики всю хату Івана і домагалися нашої видачі. Забралися шойно, коли хазяїн подав, що ми день передше вибралися в напрямі Чечільника. Тепер ми зрозуміли, що наш побут в селі доволі небезпечний і ми мусимо вже діждати фронту в лісі, а йти в напрямі фронту більш чим небезпечно, бо на кождім місці вештається повно більшовиків. Наше життя уладнали ми в лісі ось як: харчі доносив нам вперед Павло, а опісля переодягся по селянськи наш Бугаець і раз на день заходив по харчі в хату Івана; книжки до читання і вісти зі світа доносив нам Вітя. Поки була погода, було якотак; однак коли раз настала буря і потревала цілу добу, тоді на добре відчули ми лісове життя: перемокли до нитки, ба й леговище наше зовсім замокло, всі річі мов з води виняті, студінь трясла нами мов пропасниця. Як лише настало сонце, повилазили ми на дерева і в цей

спосіб себе осушували. Ліс був густий, що й проміння сонця не пропускав.

Обсушившись, рішилися ми піти в гліб ліса і там поставити собі бодай примітивну криївку. І дійсно найшли відповідне місце недалеко потічка на горбочку в гущавнику, правдивім пралісі. Понарубували ми гилляк, назбирали ріща й сухого листя і виставили велике піддашебуду, накрили гиллям, опісля накидали листя і мали так примітивну охорону перед дощем. Але не зовсім вона нас хоронила, бо у сильніший дощ все ми мокли; постіллю служило нам листя, подушками наші наплечники, а найближчими сусідами нашої палати були два борсуки. Новим нашим місцем були ми вдоволені, вірні приповідці: „нема такого зла, щоби не могло ще погіршитися!“ — бо дійсно були ми безпечні, віддаль від краю ліса була щонайменше 3 кільом., наш гущавник міг би був нас виратувати навіть у найбільшій небезпеці, а вкінці мали ми вже який-такий дах над головою.

Спосіб нашого життя нічим не змінився. Явився у нас у відвідини Вітя і подав нам, що фронт установився в Жабокрищі і Ободівці, селах о 8 клм. віддалених від Чечільника, а від нас на 18 клм.; значить один день боротьби і ми свободні. Чуємо вже добре гарматні стріли і то обосторонні, а кождий стріл несе нам що раз ближчу надію на зреалізування наших мрій. Почали ми наївню укладати наші пляни і військові приділи в найближчих днях. Ба й вечером при місячній ночі якось чет. Лучці язик розв'язався і він почав бавити нас дотепами. Тоді забувалося й про наше горе і ми відживали. Почувалися начеби у себе дома.

Ждемо, чи не чути зближення фронту, другого дня те саме, хоча гарматна перестрілка далше треває; можливо, що по наших боці ждуть підкріплення сил, тому треба ще кілька днів заждаги — успокоювали ми себе. Якось по полудні надносить нам Вітя в товаристві одної панночки книжки до читання. У панночці пізнали мої товариші знану з Балти учительку Ізотову, свідому і діяльну Українку. Вона вибралася до своєї рідні на село, бо в Балті вже небезпечно їй було, тимбільше, що більшовики арештували дві її сестри. А що рідня діякона була їй знайома, вступила до неї і тут довідалася про наш побут. Прийшла нас відвідати і від неї почули ми страшні новини: по нашій утечі з Балти більшовики дуже за нами розшукували і виарештували багато свідомих одиниць із Балти. З наших остав був у Балті пор. Дубас, але не міг далше скриватися і втік у Коритну. Що з ним діється, не відомо. Отам Чолган вернув у Балту і переживаючи більшовицькі терори дістав нервові потрясення. Чет. Черевко скривається у Балті. Чет. Жила утік був у Коритну і по кількох днях написав до повітового комісаря Балти, щоби вислав по нього стежу, бо він як комісар освіти хоче вернути до служби, а що має при собі більшу суму урядового гроша, боїться сам іти. Комісар вислав дійсно по Жилу 3-ох червоноармійців. Коли вони довго у Коритну не являлися, знетерпівлений Жила забрав з собою гроші і вийшов

у напрямі Балти. По дорозі убила його вислана по нього стежа. На пізніших допитах боронилася стежа тим, що вбила чет. Жилу тому, що це був „Галичанин“. Небіщик був одягнений в стрілецький однострій. Здогадуються, що червоноармійці убили його з метою рабунку. Тіло пок. Жили похоронили большевики з великими почестями на балтським кладовищі.

За нашим вижиданням сходив день за днем і звільна наблизилися зелені свята. Коли і досіль фронт вперед не посунувся, почали ми тратити надію на нашу злуку з Галичанами і в слід за тим почало нас огортати що раз більше пригноблення.

Ніч перед Зеленими святами була нам чогось надзвичайно прикра. Супокійна, тепла, місячна і зоряна. Видно було мов у день. Запахи червневих цвітів і розвитих дерев пропоювали тепле повітря. Кого 10. год. вечером чуємо в Поповій Греблі сільську музику. Видно якесь весіля. Ми як вигнанці лежали на землі в лісовій гушавині. Просон і бесіди не було. Ми розмовляли. Коло півночі чуємо в лісі туркіт воза; наслухуємо, зближається у наших напрямі; перелякані скоро одягаємося, набиваємо кріси, певні того, що більшовики розвідали про нашу криївку і нічю підїзжають, щоби нас у сні заскочити. Віз спинився під нашим горбком. Утікати було неможливо, бо ворог за ломотом гиялк під нашими ногами був би нас вислідив. Ми причаїлися поза дерева і ждемо ворога з крісами в руках. Чуємо людські кроки просто до нас. Ось кроки вже коло нас, кричимо „стій!“

— Не бійтеся, це свої — була відповідь.

— Хто такий?

— Це я Павло, а чого йду до вас, побачите.

Ниблизився до нас, а з ним бачимо і штабскапітана, несуть у двох повний кіш. Даруйте — каже штабскапітан, що вас нічю злякали, ми прибуваємо до вас з празником Духа, щоби він вас не опускав. І тут подав нам повний кіш печива, мясива, тютюну і горівки. Ми зараз взяли до перекуски, а розговорюючи з нашими щирими гістьми, не стямилися, як на небі поблідло і почало свитати. Тоді оба гості відїхали. До полудня наложили ми недіспану ніч, а по полудні гостили у себе Вітю з його сестрами і обома панночками Нестерівськими. Прикро було нам вечером їх пращати, але легше ставало на серці на думку, що з нами співчувають майже всі мешканці Попової Греблі.

Дні за днями минали, а нашого визволення не приносили. В селі квартирували раз у раз червоні відділи і не посувалися ні взад ні вперед. Артилерія ще час до часу давала знаки життя — значить, фронт на місці. В такій непевності перебули ми вже поверх 2 тижні від Зелених Свят. Нашим уріжноманітненням було хіба те, що час до часу добре нічю перемокнемо, а потім у день осушуємося і один другому витягаємо з тіла лісові кліщі, які нам на добре надокучали. Раз почули ми від Віті, що більшовицькі відділи вибираються зі села, бо польський фронт подався взад. Прикришої вістки не могли ми почути, бо тут пропала вже наша вся надія. Остаточо врадили ми заждати ще кілька днів, може це лиш маневр. Колиж

ця чутка справдилася, нічо нам не лишалося, як пробиватися до румунської границі, щоби через Румунію дістатися домів. З тим наміром ми лишилися ще на кілька днів у лісі.

Була саме тоді ніч під неділю. Ми послули. Одначе пор. Лисому, який спав з краю нашої криївки, не спалося, бо всю ніч зуби його боліли. Надраном будить мене Лисий притишеними словами: „пане сотник, вставайте, бо хтось до нас підходить з псом“. Заки я встав, всі пробудилися. — Чуємо гавкання пса щораз ближче нас. Я вийшов з буди і почув у корчах кроки людини, а за хвилино показався з гушавника якийсь мужчина. Коли він зауважив мене, пристанув і зблід як стіна. На питання, що тут робить, переляканий відповів ледви чутними словами: „птиці шукаю!“

— Тут жадної птиці нема — відповідаю, і між тим вже всі мої товариші вийшли до мене. Незнайомий відійшов назад, але ми прочували, що це не звичайний ловець, тому кождий з нас взяв кріса в руки і уставив у деякій віддалі один від другого за деревом. Стоїмо так готові до самооборони, нараз чуємо рівночасно із всіх сторін людські кроки, які з псом зближаються до нас. Ми окружені. Відповідно до напрямку кроків переминюємо наші становища; чуємо кроки що раз ближче нас, вкінці показуються людські постаті з крісами в руках. Вийшовши на край гушавника пристанули. Ми бачимо їх усіх, але вони нас не бачать. Нараз виступає трьох з них і прямує до нашої буди. Тепер ми повискакували з поза дерев і питаємо, чого вони хочуть.

— А ви що за одні — питають вони...

— Ми полонені.

— Маєте щастя, бо ми думали, що ви бандити, тому хотіли на вас напасти і постріляти — говорили — і зблизилися до нас вже всі. Було їх 12 душ. Усі з крісами і дробовиками, багнетами, ба й ручними бомбами. З очей не гляділо їм нічого доброго. Ми держимося обережно.

— Вас певно буде тут більше, коли такий великий шалас маєте?

Дійсно у нашій буді могло би вигідно приміститися 30 осіб.

— Так — відповідаємо — нас є тут 25.

— Ми — кажуть — вийшли на лови і за слідом пса вийшли на вас. Але ви — як бачимо — Галичани. Візьміть собі отсі ягоди (дали нам черешні) і жийте спокійно. У нас в селі Борсуки ховається теж двох ваших братів і коли хочете ходіть з нами до них.

З ними вибралися Лучка і Сидорович. Відійшли в Борсуки, а ми у чвірку остали. По відході цього ненадійного товариства були ми дже несупокійні бо перечували, що ті люди не за птицею сюди прийшли. Мали якісь лихі наміри, але в останній хвилі здержалися з незваної нам причини. Може боялися, що нас тут більше. Такі думки переслідували нас весь час і ми вирішили змінити наше місце, але щойно над вечером, бо сьогодні неділя, певно прийдуть до нас з села у відвідини і не знали би, де нас шукати. (Докінчення буде.)

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

Королів Василь. Народний герой Симон Петлюра (Спроба характеристики). Київ—Прага. 1919, 8°, ст. 40. В-во „Час“, серія біографічна, ч. 2.

З порт.

Коростишівські семинаристи. Кал. Черв. Калини на 1930. Львів 1928, кал. — листопад.

1918. XI. СС проти Скоропадського. Гер. вчинок. З іл.

Короткий витяг з відчоту про відправу В. Місією в Польщі, одягу, обуття, білизни, кашкетів, гудзиків та знарядження і зброї для Укр. Армії. „Син України“. Варшава 1920, ч. 3, ст. 8.

Уряд. звіт.

Короткий огляд відгону преси з приводу національного горя. „Бюлетень Т-ва вояків б. Армії УНР“. Каліш 1926, ч. 4, ст. 14—30.

Уб. Петлюри.

Кор—ський А. полк. Про відворот Східної і південної Групи. „Укр. Вісти“ Тернопіль 1919, ч. 18.

Досить повні інформації, але без дат.

Коршнівський А. Начальник Польської Держави Йосип Пилсудський, Варшава 1920, 16°, ст. 15.

Коршнівський А. Наші Лицарі. I. Братовбивець Павло Горбатюк. „Син України“ Варшава 1920, ч. 2, ст. 3—4.

28 Максима Залізняка полк. 1919, Чорний Острів.

Коршнівський А. Наші лицарі. 2. Вої кінної сотні Штабу 8 стрілецької бригади 3-ої залізної стріл. дивізії біля с. Зембровки в районі м. Нижнів 2. VIII. 1920. „Син України“. Варшава 1920, ч. 12, ст. 5—6.

3. Героїчний вчинок козаків.

Є дані рівнож про забитих і ранених героїв. I. IV. 1920. АУНР.

Коршнівський А. Наші Лицарі. 4. Андрій Бесарабко і Василь Олексієнко. 5. Полк. Ашимів, сотн. Матюшенко, Григоренко і Древинський. 6. Лицарі слова. „Син України“. Варшава. 1920, ч. 14, ст. 5—6.

4: Волин. див. 10. IV. 1920. Херсонщина. Гер. вчинок. 5: с. Джуастра к. Крижополя. Повстанці. Гер. вчинок. 6: м. Тетіїв на Таращанщині. Гер. вчинок двох селян.

Коршнівський А. Наші лицарі. 7. Козак Семен Нескоромний — „брєдівський“ бранець. 8. Бравий вчинок сотн. Кармелюка. „Син України“. Варшава. 1921, ч. 2, стор. 4—5.

7: 3-тя зал. див., осінь 1919. Гер. вчинок. 8: Червень 1919. Брацлавщина. Партизани. Гер. вчинок.

Косенко І. і *Сотник Т.* Памяти ген. штабу генерал-поручника С. Дядюші. „Тризуб“. Париж 1933, ч. 20, ст. 2—4.

Некромльог, причинок до біографії. З порт.

Косини Іван. Третій напад Монголів на Київ. „Стрілець“. Станиславів 1919, ч. 6, ст. 4—8; ч. 7, ст. 7—8; ч. 8, ст. 7—8; ч. 9, ст. 7—8; ч. 10, ст. 6—7. Лютий 1918.

Коссак Іван. Десятник Дерев'як (опов. з польсько-

української війни). Іл. Кал. Сирітського дому на 1923 р. Філядельфія, Па. 4°, ст. 108—111.

Коло Рави і Вел. Мостів.

Коссак Іван. Десятник Дерев'як. (Опов. з польсько-української війни). Іл. Кал. Канад. Українця на 1922 р., Вінніпег Ман., 8°, ст. 94—99.

Передрук з „Укр. Прапора“. Коло Рави і Вел. Мостів.

Костів Степан. Похорон. Іл. Кал. Канад. Українця на 1922 р. Вінніпег Ман. 8°, ст. 137—141.

Опов. про розстріл моск. патрулею священика-українця в часі відправи ним похорону.

Коструба Теодор. Віталій Юрченко: Шляхами на Соловки. Львів 1931. „Дзвони“. Львів 1931, ч. 3, ст. 215—216.

Рецензія.

Костюченко сотн. I мруть борці за правду, за свободу. „На Руїнах“. Збірник. Щеніорно табор. 1922. 4°, ст. 48—49.

Костюченко Олекса. сотн. Громада. „Укр. Стрілець“, військ. журн. Олександрів Куявський 1921. 8°, ч. 3, ст. 41—43.

Організація 6-ої стріл. дивізії. 1921.

Кох Ганс, сотн. УГА. Договір з Денікіном (від 1. до 14. листопада 1919 р.). Львів 1930, м. 8°, ст. 56.

Кочубей Н. Укр. Державна Армія чи військо Української Народньої Республіки? „Бюлетень Гетьман. Управи“. Берлін 1929, ч. 1, ст. 6—23.

К. Р. Ночний похід. „Нове Життя“. Олександрово. 1921, ч. 39, ст. 83—84.

С. Рудня Пержанська і Рудня Кованка на Поліссі. 6-а стріл. див. 1920.

Кравс Антін, ген.-чет. У. Г. А. Гуцульська Маланка. „Укр. Стрілець“ 1923, ч. 1 (23), ст. 33.

Боввий епізод-уривок зі споминів.

Край і військо стають при Українській Центральній Раді. „Вістник Союзу Визв. України“ Відень 1917, ч. 32 (162), ст. 498—499. „Гром. Думка“. Вецляр 1917, ч. 56, ст. 2.

Крамар Іван. Як ми відбивалися під поляків. Іл. Кал. Канад. Українця на 1928 р. Вінніпег Мин., в. 8°, ст. 201—202.

Перед Збручем.

Красноярденко. Громада старшин 6-ої стр. дивізії (Короткий історичний нарис). „Нове Життя“. Олександрів 1921, ч. 56, ст. 2—3; ч. 57, ст. 2—3.

Крат М. Бій під Баланівкою. „Тризуб“. Париж 1930, ч. 44, ст. 11—15.

12. X. 1919, проти денікинців, 3-я зал. див. Оцінка. *Кревецький Ів.* Українська мемуаристика. Її сучасний стан і значіння. Кам'янець 1919. 16°, ст. 32. Вид. „Стрілець“.

Є одна мала стаття про українські повстання, автор А. Б.

Кревецький Іван і др. Назарук Осип. Як писали мемуари. Пояснення і практичні вказівки. Відень

1921, м. 8°. Вид. Уряду Преси і Пропаганди Зах. УНР, ст. 34.

Є вказівки до того, як писати воєнні спогади. В післяслові подано показчик видрукованої укр. мемуар. літератури.

Крезуб А. Бої за Львів і наддніпрянські Січові Стрільці. Кал. Черв. Калини на 1930 р. Львів 1929. 8°, ст. 27—33.

До справи повалення гетьмана П. Скоропадського.

Крезуб А. Група полк. Рогульського (Замітки і матеріяли до її історії). Кал. Черв. Калини на 1929 р. Львів 1928. 8°, ст. 51—64.

Перший полк СС зі школою підстаршин на чернігівським фронті, січень—лютий 1919.

Крезуб А. Мотовилівський бій (Критичні зауваги до його історії). Кал. Черв. Калини на 1928 р. Львів, 1927. 8°, ст. 70—75.

СС. Історія бою за альманахом „Золоті Ворота“, що не побачив світу.

Крезуб А. На весні революції (Уривок зі споминів). Кал. Черв. Калини на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 9—15.

Освідомлююча праця полонених Галичан на Криворіжжі 1917.

Крезуб А. Напад большевиків на Крем'янець в травні 1919 р. (Спогад). Кал. Черв. Калини на 1930 р. Львів 1929. 8°, ст. 54—68.

СС.

Крезуб А. Облога Києва. „Літ.-Наук. Вістник“. Львів 1928, ч. 1, ст. 25—40; ч. 3, ст. 242—251; ч. 4, ст. 309—324.

Спогади з листопада-грудня 1918 р. СС.

Крезуб А. Повстання от. Зеленого проти Директорії в січні 1919 р. „Літ.-Наук. Вістник“. Львів 1927 р. 8°, ч. 5, ст. 26—41.

Крезуб А. Початок гал. курія СС. Кал. Черв. Калини на 1926 р. Львів 1925. 8°, ст. 55—60.

Гал. курія Січ. Стрільців у Києві. Листопад 1917 р., організатори і команданти, іст. організації.

Крезуб А. Опис жерел до історії української визвольної війни 1914—1921 р. Літопис Ч. К. Львів 4°, 1929, ч. 1, ст. 22; ч. 2, ст. 22—23; ч. 3, ст. 24; 1930, ч. 1, ст. 22—23; ч. 2, ст. 23—24; ч. 3, ст. 23; ч. 4, ст. 23—24; ч. 5, ст. 23—24, ч. 7/8, ст. 38—40.

Крезуб А. Цілі німецької військової політики на Україні 1918 р. Літопис Черв. Калини. Львів 1929. 4°, ч. 1, ст. 14—17; ч. 2, ст. 4—8.

З іл.

Кривокульський В. Після переходу. Кал. Черв. Калини на 1926 р. Львів 1925. 8°, ст. 135—141.

Одеса 1920, в чека.

Крижанівський П. Українському лицареві. „Укр. Інвалід“. Каліш 1928, ч. 9/10, ст. 9—12.

Характеристика С. Петлюри.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

З числом 10-тим розіслали ми всім передплатникам чеки на висилку залеглої і біжучої передплати. Тому, що не всі передплатники зробили це, просимо ще раз залягаючих з заплатою вислати негайно належну передплату. Окремою листівкою подаємо рівночасно висоту залеглості.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 11. / Листопад 1933.

*

ЗМІСТ:

В річницю			
Микола Лебединський	2	Конго	
Під Львовом		Роман Антонович	12
Спомин десятичника УГА	2	Один із Хмельничан	
* * * Вірш		Теофіл Коструба	13
* Ф. Гевестюк	3	Історія 8-ої Галицької Бригади	
Кінець Західної України		Др. Іван Карпинець	16
Переклад з англійського	4	Звіт із Загальних Зборів укр. кооп. „Калина“,	
Українські могили у Відні		Вінніпег-Канада	19
Др. Іван. Німчук	6	Пів року під більшовиками	
Дружби		Микола Алишківич	20
Анатоль Курдюк	9	Бібліографія	23
Перші дні листопада 1918 року		Від Адміністрації	24
Інж. Корнель Целевич	9		

Редагують: Лев Ленкий і В. Софронів-Левичський

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка

Oplata pocztowa uiszczona guszałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

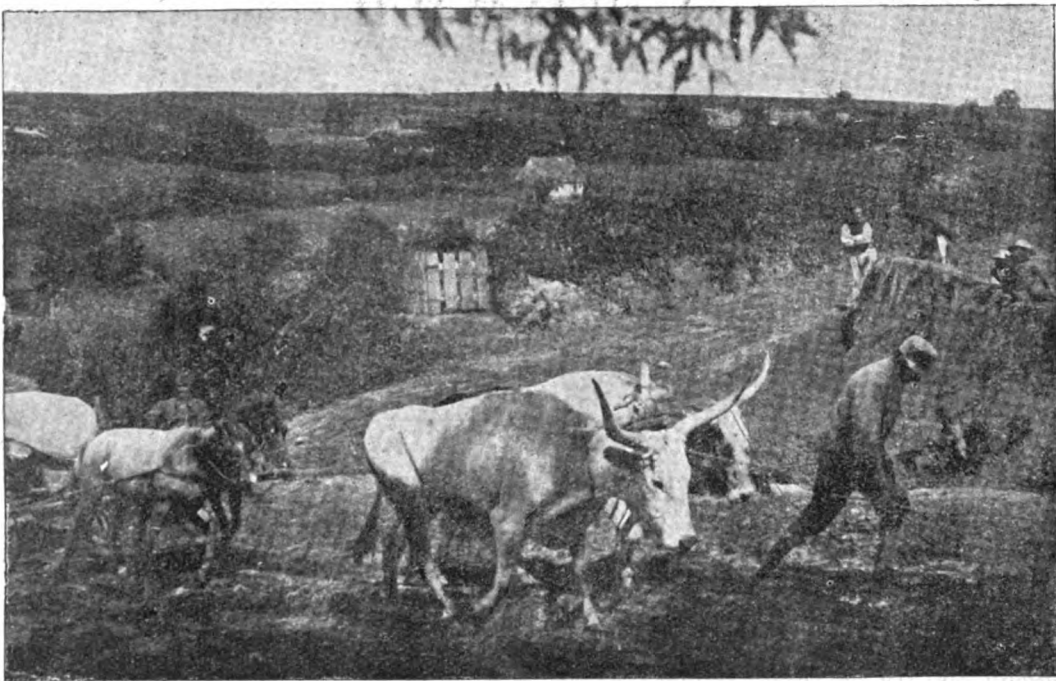
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. Річник

ЧИСЛО 12

ГРУДЕНЬ

1933

ОБОЗ В ОСІННЮ НЕГОДУ

Ф Р А Г М Е Н Т

*Грудневі дні. Пятнацять літ...
Прижмурюєте очі.
...і понад місто в сизій млі
в минуле серце скочить...*

*— он, попід залізничий тор
проховзуються стежі
і тепло всюди по хатах,
годинник бе на вежі...*

*То знов на Чортовій Скалі
стою на позірниці
: хтось йде — побіг — за куц приліг
„Гальо“! — на варту кличу —*

*або ночую край смерік
на відтинку Сокільник
: ніч має в собі довгий рік —
часом хтось тільки стрільне:*

*А в день морозний сніг паде
і мрією лоскоче
і щось велике, щось нове
впирає сльози в очі...*

*„Гальо! Батерія — вогонь“!
...і рветься жах над лісом...
Ще нині в мозолі долонь
пече морозно крісом...*

С П О М И Н

Написав Роман Антонович

(Інж. А. Романенкові)

Серед поля біля Гусятина, по тому боці Збруча, стояв ешелон, навантажений вояками розброєної частини Української Галицької Армії. Всім дошкулював голод. Втомлени духом чекали, коли нарешті повезуть усіх у глибоку Польщу, за колючі дроти.

Двох стрільців відбилоса від ешелону. Вони йшли до близького села, що видніло по правому боці залізничного насипу, щоб там купити хліба.

Заходили звичайно до богатих хат — бо деж дістати хліба, як не в багатого?

Одначе всюди збували їх чимнебудь: або нема хліба, або сімя велика, челядь.

Прикро робилося стрільцям, коли на полицях бачили великі, круглі, випечені бохонці хліба.

Врешті зайшли до убогої, похилої хатини під дрянною стріхою, щоби там спитати, у когоб то в селі ще можна дістати за гроші хліба.

Хозяїн в полатаній сорочці й босий називав різні обійстя богатих господарів — там якраз, де вони вже були.

Згодом сказав до своєї дружини, що поралася біля малого хлопяти, застібаючи йому свитину:

— „Жінко, в нас стоїть ще там у коморі один бохонець. Вріж половину та дай їм. Я був у війську й знаю як це“.

Розжалобилась душа стрільців. Цей бідняга поділився з ними останнім бохонцем.

Вони з вдячності висипали на стіл усі гроші, які лише мали при собі, хоча дядько не хотів брати.

Мовчки вертали до ешелону.

Тяжко було на душі...

Гірка дійсність...

На власній, рідній землі свої, таки свої відмовляли українському воякові хліба. Відмовлялись продати хліба!

* * *

Після полудня вештався кругом ешелона малий хлопчина, літ з сім, вісім. Він цікаво заглядав усюди, дивився на виблідлі лица вояків у довгих шинелях.

— „Хлопчику, ти чого? Як звешся?“ — питали його.

— „Та я Василько“ — сказав.

— „Васильку, а чого ти тут так заглядаєш“?

— „Казали, що тут десь є українці“.

— „Це ми, Васильку“! — відізвилися хором.

— „Я так і сподівався“.

— „Звідкіля ти знаєш про це“?

— „Я знаю. Пані учителька мені це сказала. Знаю про все. Про Центральну Раду, про наших ворогів, що знищили нашу Україну, про наше військо. Все знаю“.

Лиця вояків ясніли. На поблідлих щоках з'являлось життя. радісне хвилювання.

Всі обносили хлопця на руках, цілували, голубили й сбарювали, чим попало — книжки, сорочки, шинелі, наплечники — все, все віддавали хлопчині.

— „Бери, Васильку, бери! З нас і так здеруть“! Дух радості огорнув усіх.

Про нас знають, ми живемо в малих діточих душах. Нас розуміють малі діти і будуть пам'ятати про нас!

Рік 1918 на Буковині

Уривок зі споминів. Написав К.

Рік 1918 заскочив українців на Буковині мало приготованими. В Галичині вдалося зорганізувати поважну силу вояків, вертаючих з різних фронтів. Та інакше було на Буковині. Наші вояки, розсіяні по різних фронтах, вертали дуже поволі. Кадри, що стояли в Чернівцях, рекрутувалися здебільша з румунів, а українці були незорганізовані й національно мало свідомі. Румуни робили своє. Між нашими було безголове. В одних цілковита дезорієнтація, в других байдужність, а очі інших зверталися на Галичину. В Чернівцях почали організувати військову міліцію, бо інших частин, крім вишколу Українських Січових Стрільців, у Чернівцях не було. Кадри 41. і 22. полків розбіглися десь, розграбивши військові магазини. Січові Стрільці дістали приказ від Галицької Начальної Команди відправитися чимскорше під загрошений Львів. Чернівці осталися тільки з міліцією, на яку не можна було покладати жадних надій, і з горсткою Січових Стрільців, що осталися для звязку. Між ними був і я. Про якусь оборону Чернівців не було й мови. Тимчасом з півдня від румунської границі надходило в напрямі до Чернівців румунське регулярне зійсько.

10. листопада 1918 р. вночі опустили ми Чернівці тягаровим автомобілем. На автомобілі було нас около 12 стрільців, 1 машиновий кріс і кілька скриньок ручних гранат. Ми відступили до Жучки. Там і заночували. Слідуючого дня вранці вернули назад в Чернівці й дійшли аж до ринку. Тут довідалися, що румунське військо вже в Народнім Городі. Не оставало нічого, як дефінітивно попрощатися з Чернівцями. З Чернівців подались ми до Кіцманя. По дорозі зросло наше число до 25. В Кіцмані була організована місцева міліція під командою поручника Ів. і ми увійшли під командування кіцманської округи.

Дня 13. листопада вранці дістаємо приказ вибратися до Лужан на стрічу румунам. Нашою ціл-

лю було держати контакт з ворогом. Ранком почали ми лагодитись в дорогу. Взяли з собою два скоростріли, кілька підвод з муніцією й провіантом і під проводом четаря К. рушили в напрямі Лужан. Крім четаря К. були зі старшин ще хорунжий Д. і хорунжий М. Серед стрільців і старшин чудесний настрій. З Кіцманя дали нам підмогу й в людях. Нас вибралося найбільше як 35 крісів і кількох скорострільців. Частина маленька числом, зате бодра духом і готова на все. Десь коло 11. год. перед пол. приїжджаємо до Лужан. В Лужанах, крім місцевих своїх міліціантів не було нікого. Від населення довідуємося, що румуни вже в Жучці. Ми розквартирувалися у дворі коло двірця. Розставили варту й скоростріли дулами до гостинця, звідки й ожидали приходу ворога. Настало полудне. Стрільці готовилися до обіду. Я сидів у кімнаті з хорунжим М. і зашивав рукав від плаща. На дворі паршило. Болото, падав дощ зі снігом і було досить зимно. Ми говорили про теперішнє положення. Серед тої розмови ми навіть не звернули уваги, як відчинилися двері нашої кімнати. В дверях стояв лужанський селянин і сповістив нам, що на гостинці недалеко двірця бачив румунів. Дальше ми його не розпитували. Я навіть не памятаю, коли я взяв торбинку з набоями й вже стояв коло скоростріла. І справді. Румуни заскочили нас дуже непомітно. Приїхали з Жучки з 8. машиновими крісами на мотоциклях і уставилися в шанці коло гостинця звернувши дула скорострільів в напрямі двора, де ми були розташовані. Ми не ждали довго. Зараз привитали румунів скорострільним вогнем з Максима і Шварцльоза. Скорострільці були в нас знамениті, вояки старі, досвідчені. Румунам не подобався такий привіт і вони відступили за залізничу дорогу й отворили на нас вогонь з усіх своїх скорострільів. Ми всі були досить добре захищені у двірському саду, так що ру-

Українське Народне Свято в IX-ій дівій російській армії на румунському фронті, улаштоване в м. Роман (Румунія) 20. IV. 1917 р. головою укр. арм. ради IX. армії, сотником С. Білецьким.

муни стріляли богам у вікна. Наші держалися знаменито. На стрілецьких лицах можна було вичитати завзяття й відвагу. Перестрілка з початку рідка ставала чимраз живіша. Звідкись взялася й румунська піхота, котру ми спостерегли за залізничною дорогою. Видно надійшли десь від Прута. Румуни були в значно переважаючій силі. Їхня піхота почала зближатися до двора в розстрільній. Затарахкотіли наші скоростріли. Із скорострільців аж піт лився. Ми зачали відбиватися ручними гранатами. Серед румунів замішання. Нас відділював від ворога тільки гостинець і кущі, посаджені кругом двірського саду. Румуни побачили, що нас тяжко видобути з нашої доброї позиції, обійшли нас з трьома скорострілами з боку й почали обстрілювати густим скорострільним вогнем. Ми не могли рушитися й навіть не могли піднятися з землі. На нещастя зіпсувався нам ще один скоростріл. Румуни взяли нас в перехрестний вогонь. Серед стрільців настала паніка. Старшин не видно. Команду перебрав десятник Б. Скоростріл перекидувано з одної сторони на другу, там де грозила більша небезпека. В тій метушні з'являється між нами студент У., радить нам брати ручні гранати і йти приступом на ті три скоростріли, що нас обійшли й що найбільше нам доскулювали. Не було часу довго роздумувати. Нас вісьмох, на чолі з У., з ручними гранатами в руках, зайшли непомітно поза стайню, що нас відмежовувала від ворога й з криком „слава“ вдарили на румунів. Один румун, що справив скоростріл проти нас, наложив життям, а п'ятьох піддалося. „Побіда“! — залунало в наших на устах. Здобули три скоростріли на мотоцикліях й забрали 5 полонених.

Та на жаль не довго прийшлося тішитися побідою. Зачало смеркати. Густа мрака вкривала село й поля. Ми не мали перегляду, що діялося кругом нас. Селяни донесли нам, що румуни оточують нас полем. Не оставалося нічого, як лагодитися до відступу. Приготовили підводи, ладували муніцію й скоростріли а решта стрільців завзято відстрілювалися охороняючи відступ. Що робити з полоненими? Десятник Б. дав

мені приказ примістити полонених на підводі й рушати в напрямі Кіцманя. Я виконав це при допомозі стрільця Л. й рушив з полоненими в дорогу. Нараз почули ми за собою страшний крик. Румуни впали до двора й зачали бити по звірськи тих, що не встигли втечи. Я втівав чим скорше разом зі стр. Л. та з нашою добичею. Я розумів трохи по румунськи, приказав полоненим лягати у віз і не рухатися під загрозою розстрілу. Так добилися ми до Кіцманя й передали полонених в команду. Це було одиноке щастя, що ми мали цих полонених, як закладників, бо інакше румуни були би вистріляли, як „більшовиків“ наших полонених, що попали їм у руки. „Більшовики“, це румунська назва для українців, якою вони трактують нас ще й тепер. По нашій стороні було мало жертв. Убитих не було, один тяжко ранений (стрілець Г., що дістав 11 куль з ворожого скоростріла в ліву ногу) й двох легко ранених. В румунський полон попало 16. За те румуни мали кількох убитих й багато ранених.

Вечером зібралися недобитки в Кіцмані й там переночували. Слідуючого дня, 14. листопада, дістали ми приказ знову вирушити до Лужан. Ми дістали підмогу в людях. Десь коло полудня були ми вже в Лужанах на місці вчорашнього бою. По румунах ані сліду. Відно зі страху відступили таки вчора вечером, бо не знали якими силами ми розпоряджаємо. Нас було знову лише горстка. Розташувались коло двірця й вислали стійки до Мамаївців. Через якийсь час дивимося: їде потяг. Ми звернули скоростріл проти потягу, бо думали, що то їдуть румуни й ми їх покромимо. Але на наше здивовання побачили ми у вікнах поїзду старшин Січових Стрільців. Вони почали махати шапками, аби не стріляти. Поїзд заїхав на двірць. Це вертала з Чернівців українська військова місія. Вони передали нам приказ галицької військової команди, що всяка воєнна акція на Буковині ліквідується. На два фронти тяжко воювати. Ми завагонувалися в той сам потяг і виїхали до Галичини. Зі сльозами в очах прощали Зелену Буковину, декотрі з нас на віки. Тим потягом дістався я до Станиславова, де стояв кіш У. С. С.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Кінчиться 1933 рік. Саме у місяці грудні повинні бути вирівнані всі розрахунки за рік минулий. Ми пригадували вже з початку жовтня ІТ. Передплатникам в окремому писемі про їхні залежності, опісля вислали ще окрему пригадку при кінці цьогож місяця. Тепер прохаємо тих ІТ. Нередплатників, що впродовж згаданих двох місяців не вирівнали рахунків, зробити це невідклично в перших днях грудня і дати тим змогу нашому Видавництву виконати також свої річні зобов'язання супроти друкарень, складів паперу та авторів за гонорарі і тим самим уложити собі плян на черговий, то є VI-ий рік видавання.

Д-р Осип Ковшевич

Спомин.

Написав Ф. Кокосевський

Середнього росту, кріпка, заживна постать, палкі, чорні очі, що палали вогнем на все щиро зсміхненому обличчі, довгий козацький вус, військовий австрійський однострій штабового лікаря — оце ще й нині являється мені така картина на згадку про покійного д-ра Осипа Ковшевича.

Хто із Бережанців, а особливо із бережанських гімназистів його не знав? Цеж, попри пок. катехита Михайла Соневецького, був найбільший добродій гімназійної молоді. В його мож було все найти добру, сердечну пораду, в його часто-густо бував і останній порятунок для голодуючого ученика.

Сам парубочив ціле життя, а проте незвичайно любив дітвору та молодь, присвячував їй чимало свого серця, великого знання та часу.

Мені довелося пізнати із Покійником у перших роках нашого століття, коли то Покійник лічив (очевидно безплатно!) мене, тоді ученика 3-ої чи 4-ої гімназійної. І якось так склалося, що Покійник полюбив мене, а я по своїй хворобі зачав заходити до його-домівки.

Зразу очарував мене в Покійника багатий його збір нашої старовини, особливо козацької зброї, яким Покійник сердечно дорожив. Від зброї сходила розмова на нашу старовину й я зі здивуванням переконався, як багато знання в цій ділянці мав Покійник. Заохочений Покійником кинувся я до читання „Історичної бібліотеки“ та інших видань із нашої минувшини так з бібліотеки гімназійної, як і з приватної д-ра А. Чайківського й аж по перечитанні цілої маси книжок зясував я собі, хто такий д-р Ковшевич та куди йдуть його прямування.

До його пізнання причинилася ще й ось яка подія. Було загально відоме в Бережанах, що під оглядом відношення до війська пок. Ковшевич є беззглядний, що він, як хто не каліка, або цілковитий хирляк, признає його при бранці здібним до військової служби. Якраз в тому часі ставав до бранки мій свояк, якого рідня хотіла конче звільнити від війська. Знали, що д-р Ковшевич мене любить та просто вимусили на мені, що я день перед бранкою пішов до Покійника просити за своїм свояком.

Покійник вислухав мене, усміхнувся, запитав, як цей свояк називається, а на другий день — признав його здатним до військової служби.

В який тиждень пізніше стрінув мене Покійник на місті та попрохав зайти до нього. Я зайшов і тоді Покійник став зі мною розмовляти та пояснювати у розмові, чому саме мимо мого прохання признав цього мого свояка здатним до військової служби.

— Думаєш, — говорив Покійник — що нам вільно сидіти в неволі та держатися клямки цього, чи другого пана? Чи ти ніколи не застановлявся над тим, що прийде колись час, що й ми

будемо потребувати війська для нас самих, що може колись опинимося в такому положенні, що кожна військово-образована людина буде нам дорога? А ми що будемо мати? Просту, невишко-

Д-р Осип Ковшевич

лену масу без проводу, без старшин та підстаршин! Ні! Обовязком кожного українця є військово-вишколитися, щоби бути готовим, як прийде час“.

Зійшов відтак Покійник у розмові на чехів та поляків і прикладами показував, як вони підготовляються до майбутнього.

Ця розмова відтворила мені вічі, аж по ній зрозумів я все. А як я поділився вражіннями із цієї розмови з гуртком найближчих товаришів, ми стали із великим одушевленням читати польську літературу цього напрямку (нашої тоді не було, а то ще й тепер не багато!), а особливо припали нам до смаку статті із вшехпольської „Теки“, що покликувала молодь, щоби вступає до військ займанщиків Польщі, щоби образуватися військово на всякий випадок.

У світлі вище наведених слів стало мені ясним, чому пок. Ковшевич так щиро та ревно займався організуванням „Соколів“ та „Січий“ в Бережанщині, чому не щадив ні труду ні гроша на ці організації та довів їх до високого розквіту перед війною.

Тоді стало мені все ясне і я та деякі товариші (хоч тоді ще гімназійні учні), стали по можності

та силам помагати Pokійникові в цьому ділі.

Висліди праці Pokійника були дуже гарні; у бережанському повіті основано тоді багато „Січий“ та „Соколів“, праця йшла в повному розгарі. А вже найгарніше розвивався бережанський „Сокол“, якого творцем та духовим керманичем був д-р Ковшевич. Був час, коли бережанський „Сокол“ вибивався на перше місце поміж бережанськими українськими установами, піддержував та розвивав національного духа у місті та по селах. В цих часах побіч Дра Ковшевича на першому пляні стрічаємо в бережанському „Соколі“ Дра Андрія Чайківського, пок. О. Івана Кордубу, пок. Олександра Дзюбу, Будзиновського, Брілля, Гриця Коссака та чимало із цих молодших, які відтак щедро заповнили ряди У. С. С. або У. Г. А.

Опісля прийшла війна, а із пок. Ковшевичем

стрінувся я аж по розвалі Австрії. Вертаючи в листопаді 1918 зі Львова застав я Pokійного вже на становищі команданта військових сил ЗОУНР в Бережанах. Дні й ночі працював Pokійний без перерви над поладнанням всіх цих ускладнених справ, які доводилося переводити владі молодій держави. При тому не відмовлявся нести поміч хворим, виїжджав навіть на села, щоби рятувати селян перед тифом, що зачав тоді ширитися в Бережанщині. З початком січня 1919 Pokійний заразився тифом лікуючи хворих селян в Потурорах, а за кілька днів помер сам наслідком цієї хвороби.

Похорони Pokійного, на яких явилися масово селяни довколичних сіл, випали величаво. На гробі Pokійного побудували Товариства Філія „С. У.“ та Охорони Воєнних Могил скромний пам'ятник.

Думаймо про живих...

Написав Федір Душко

(Фрагмент із роману „Мазепа“).

Десь на початку березня, над вечір, коли Мазепа з Войнаровським, вернувши з Коропа, скидали свої футра в гардеробній батуринського замку, один із слуг близько підійшов до Войнаровського й тихо повідомив його, що сьогодні прибули із Пскова й дожидаються на Ясновельможного посланці від наказного гетьмана Мокієвського.

Мазепа почув.

— Якого наказного Мокієвського? Що брешеш? Обидовський у Лівонії наказним гетьманом, а не Мокієвський! — сердито поправив він*).

Слуга, спустивши очі, мовчав.

— Де ці посланці?

Служник, плутаючись в словах, пояснив, що вони від обіду чекають на його милість пана гетьмана в старшинській вартівні.

— Клич їх зараз до мене!

Ледве Мазепа переступив поріг свого габінету, як двері за ним відчинилися й до покою ввійшли сотник і два сотенні осавули.

Гетьман озирнувся.

— З чим добрим прибули, панове?

Сотник, тримаючи наготові листи на своїй шапці, підійшов до гетьмана, вклонився в пояс і мовчки подав їх Мазепі. Листів було два: один від київського полковника Костя Мокієвського, другий від царя.

Мазепа взяв перший лист, подивився на печатку, розломив її й розгорнув письмо.

— Що, що? — раптом випростовуючись й бліднучи на обличчі, стривожено скрикнув він. — Боже мій! Андрію, ти чуєш — Обидовський помер!

*) Іван Обидовський, небіж гетьмана Мазепи, ніжинський полковник, жонатий зі старшою донькою Кочубеїв, Ганною.

Прим. Ред.

Войнаровський на ході зупинився, здригнувся всім тілом і, побілівши, як полотно, завмер на місці.

Тримаючи в тремтячих пальцях лист, Мазепа швидко дочитав його до кінця й широко перехрестився.

— Царство небесне йому й вічний спокій! Бідний Іван!... І у великому схвилюванні безсило сів.

Сотник озирнувся й простягнув руку до осавула. Йому подали шаблю й ще щось.

— Шабля блаженної памяти пана наказного нашого й китайка з його труни! — Зворушеним голосом сказав сотник, подаючи гетьманові шаблю.

Мазепа обома руками, побожно взяв її, вийняв до половини з піхви й поцілував у лезо.

— Боже, Боже мій!.. Візьми, Андрію! — струшуючи з повік сльозу, простягнув він шаблю Войнаровському.

Потів узяв із сотникових рук червону козацьку китайку, сумно похитав над нею сивою головою, урочисто поцілував і поклав на столі.

Другий лист був від царя. Ослабілими, неслухняними пальцями Мазепа розірвав пакет і почав читати.

Цар сповіщав, що дня 31-го Генуарія наказний гетьман козацького війська в Ліфляндії, ніжинський полковник і стольник Іван Павлович Обидовський „во граде Пскове“ в Бозі спочив і просив, „даби Гаспадін Гетман, соображаясь со здравим разсудком, не вдавался во многую печаль, памятуя, что в прімененіи челавческава жітія действует едіно сіла Божія“.

— І як тепер бідну Ганну сповістити? — сказав Мазепа, сумно задумуючись і безрадно дивлячися поперед себе.

Войнаровський мовчки стояв коло стола з листом Мокієвського в руках. Сотник і осавули непорушно чекали на своїх місцях.

Але раптом гетьман стрепенувся й повернув голову до старшин.

— Дякую вам, панове. Ідіть і спочиньте по трудній дорозі. Завтра я вас покличу до себе й ми поговоримо про все.

Старшини низько вклонилися й мовчки вийшли.

Мазепа простягнув руку й узяв ще раз лист Мокієвського. Повідомляючи про смерть Обидовського, Мокієвський писав, що перебрав на себе команду над козаками й просив гетьмана уважно вислухати від старшин, яких посилає з листами, про всі ті нечувані козацькі кривди й наругу над козаками, які тут зазнають вони від служилого й посполитого люду московського.

— Злодії! — стиснувши щелепи, крізь зуби прошепотів гетьман, кинув лист на стіл і, швидко вставши, повернув голову до Войнаровського. — Зараз пойдеш до Ганни Обидовської в Ніжин і скажеш їй, що я буду в неї завтра. Перекажи їй від мене, що я її з дітьми візьму під свою особливу рейментарську оборону й протекцію. Візьмеш із собою Іванову шаблю й цю китайку. А сам я їду до Кочубеїв.

Гетьман заплескав у долоні.

— Ось на кого ми розтрачуємо свої сили й кому віддаємо в офіру наших найліпших людей! — крикнув він і сильно, з люттю стукнув стисненим кулаком по царському пакету.

Увійшов слуга.

— Сані для мене й осібно для його милости! — наказав гетьман.

Слуга вибіг.

* * *

Коли перша хвиля страшного вражіння від несподіваної вістки, яку привіз гетьман у Кочубеїв дім, перейшла. Мазепа подивився на заплакане обличчя Кочубеєвої з червоними, спухлими від сліз повіками й тихим сумним голосом заговорив:

— Може хоч ця свіжа могила навчить декого з нас дивитися іншими очима на речі й примусить нас призадуматися над тим, над чим ми ніколи не думали.

Увійшла заплакана Мотря, зупинилася в дверях, прислухалася до гетьманового голосу й тихо підійшла до його руки.

ГРЕВОЛОД БОЯРЕНКО

НА ФРОНТ

Скриплять колеса по рейках,
Мигтять стрілою села, ниви:
Я їду ген, в противний шлях,
У даль далеку, сіро-сиву.

В слід за рейками в сіру даль
Тікають спомини печені
Із хвиль коханих... Смуток-жаль
Лишився тільки біля мене...

Покинув я тебе на час —
І сумнів душу коле терням:
Чи будеш вірна ти, дівча?
Чи може змінишся, чи верну?...

Мазепа, не встаючи з місця, поцілував Мотрю в чоло й продовжував:

— Може ті дорогі кістки в далекій землі чужого нам краю будуть увесь час нагадувати нам про всю марність заходів, якими дехто пробує будувати своє особисте щастя на шкоду загальному ділу.

Мотря постояла, прислухуючися, тихо відійшла й сіла.

— Але не будемо завдавати собі журби! — сказав Мазепа. — Цар у листі своїм цілком добре каже, що людське життя спочиває в руках Божих. Думаймо про живих, а не про мертвих. Ганну я не залишу без своєї опіки. Це я переказав їй через Андрія, про це прошу й вельможне панство їй сказати. Найліпше було-б для неї переїхати тепер сюди й жити під батьківською стріхою. Але я завтра буду сам у неї й поговорю про це. Ражу панству для охорони взяти з собою що найменше з десяти козаків. Вовки тепер люті й жарту з ними нема.

Увійшов слуга й повідомив, що сані для вельможного панства суддевих подані.

Кочубеєва, повернувши голову до гетьмана, перепросила його за те, що мусить із чоловіком залишити високого гостя, сказала, що Мотря, треба думати, буде досить розумною й гречною, щоб гідно заступити матір, і встала.

Гетьман заспокоїв її. Ні, ні — він також зараз їде. У нього стільки ще ріжних справ є! Коли-б не ці справи, він разом з ними поїхав би зараз до Ганни. Хай панство йде одягатися. Він тільки випе свій токай і також виходить.

Коли Кочубей і Кочубеєва вийшли, Мазепа швидко повернув голову до Мотрі. Вона нерухомо сиділа й великими очима пильно дивилася на нього.

— За півгодини я буду верхи на коні, — прошепотів він, — переїздити попри вали фортеці. Чуєш? Якщо маєш охоту, виїзжай назустріч.

Мотря на знак згоди кліпнула йому повіками.

Мазепа швидко ковтнув із пугара й встав.

А за хвилину гість і господарі вийшли разом з дому й разом сіли в сані. Гетьманські сані рушили перші з місця й швидко поїхали на Гончарівку, а Кочубеєві, проїхавши трохи слідом за ними, завернули на Ніжин і схвалилися в білій, обгорній задумою, сніговій рівнині.

В тихому морозному небі моргали чисті яскраві зірки.

Рік в Холодному Яру

Написав Юрій Горліс-Горський.

(Докінчення).

Верхових коней відділ з собою не взяв. Умови нічного нападу на місто вимагали пішого ладу. Іхали на чотирьох тачанках і шести підводах, на які предбачувалося навантажити після нападу захоплену зброю. Зінкевич, Чорнота і я були на передній тачанці. Весняний шум великого лісу і зоряне небо розмріяли хлопців. Позаду на возах сумні тужливі пісні змінювали одна другу. Наша трійка мовчала і кожний зокрема обдумував подробиці нападу.

Кожний з нас мав своє завдання на чолі групи з двадцяти боеків. Зінкевич мав казарму караульної роти, яка мала переформовуватись на баталіон.

Чорнота мав ревом, военкомат і партячейку. Я міліцію і Чека. Обороняти місто мали 160—180 чоловіка озброєних, з них третя часть невійськових. Приймаючи під увагу боездатність одиниць кожної сторони (між іншим і значний відсоток „хоробрих Янкелів“ в складі ворога), моральну перевагу нападаючого несподівано в ночі і розпалення значної частини оборонців міста по приватних мешканнях, — ми мали всі шанси на успіх. Гірше булоби, колиб червоні пронюхали про небезпеку, зосередились в трьох головних будинках, які нам треба було захопити і були на поготовлі. Але тоді мали через вікна „взяти слово“ наші ручні і рушничні гранати, яких ми мали поважний запас.

Всі вози тим часом обєднались в гучній хвилі пісні, яка химерно відкликала з околичних ярів.

„Ой щож бо то та за ворон...“

— — — — —
...Гей та поїдем панове молодці
У той лісок Лебедин...

Зінкевич перервав мовчанку: — Якщо би нас за залізницею зауважила яка частина, то змінимо напрямок. Переднюєм у Лебединському лісі, потім в ночі перекинемося до Капітанівського лісу і напад зробимо аж після завтра.

Ніхто йому не відповів.

А позаді розливалася далі пісня.

...„Гей, поховали пана отамана
в сирі землю глибоко...“

Чорнота обернувся і став на тачанці:

— До ста чортів вас з вашими похоронними піснями!

Пісня враз обірвалася, злякано ойкнувши по ярах.

Хлопці мить переварювали в своїх головах. чого це Андрій „всердися“, але за хвилю сильний високий тенор затягнув вихлясто-веселого „Ченчика“. Вози з свистом підхопили, злякавши задуму Холодноярського лісу.

Розбалакались і ми, обговорюючи думку Зінкевича.

Коли виїхали з лісу, пісні і розмови без вся-

кого наказу зникли. Володіння Холодного Яру скінчилися. Починалося володіння „небезпеки“.

Відділ посувався кроком, прислухаючись і розглядаючись. Грушківка лишилася з правого боку позаді. Замиготіли праворуч з далека світла Кам'янки і Косар. Ми наближались до залізниці.

Відкинувшись на сидіння тачанки, дивлюсь на цятки світла у Кам'янці і споминаю час коли ми були там за „міліцію“. Задуму перервав Андрій, торкнувши за ручку мого кінджала.

— Що, Юрку, Галя спінулася?

Ти сьогодні і ту сорочку одягнув, що вона тобі вишила... Певно думаєш, що куля не візьме...

Він вгадав. В тій хвилі я споминав дівчину, яка попереджувала нас про небезпеку перед відходом.

В його голосі чулася доброзичлива насмішка, але „відгризатися“ не хотілося. Спереду замаячіло світло будки на переїзді. Затримавши підводи, посилаєм вперед стежі. Переїшовши залізницю через якийсь час віжаємо у Бондурівський ліс. Обіхавши село Бондурівку, потім Красносілку, перед світанком отаборюємось днювати у лісі поблизу Розуміївських хуторів.

Табор зробили в густому чагарнику далеко від доріг. Поснідавши салом та хлібом і давши їсти коням, ознайомлюємо весь відділ з метою маршу і подробицями операції. У вечорі підійдемо під місто з таким розрахунком, щоби власти до його після півночі і до світу все скінчити. За провідника має бути місцевий повстанчий ватажок Кваша, який дав знати до Холодного Яру про прибуття транспорту зброї. Він має дождати нас на цих хуторах, подавши заздалегідь прізвища трьох селян, де його можна буде найти.

Взявши з собою Оробка і одного козака, який добре знав тут місцевість і населення — іду розшукувати Квашу. Заходимо до садиби, яка стояла окремо недалеко лісу. Господар, який тесав щось на подвір'ї — запитливо придивляється до нас.

— Добридень, дядьку Степане! Немає у Вас „лісника з Бовгиша“?

Дядько Степан усміхнувся.

— Доброго здоров'я! Ночував вчора у мене. Сьогодні у Гриця був — зайдіть — він вас зведе.

Заходимо до показаної господарем другої садиби і довідуємося, що Кваша і повстанець з під самого Ново-Миргорода — Дорошенко — ночували і удосвіта пішли до лісу. Де і як найти їх — господар знає. Збираємось іти до лісу та в цей час господар затримав свій погляд на дорозі.

— Щось чуже іде. Сховайтеся но хлопці за клуню.

На дорозі видніла бричка, яка наближалася в нашому напрямку.

Підношу далековид. На бричці окрім візника, двох людей. Один у військовому, з крісом між

ногами. Непомітно виходимо на город і лягаємо за густою деревиною на окопі, над дорогою.

Коли бричка порівнялася з нами, вискакуємо на дорогу,

— Руки до гори!

Візник злякано стримав коні і всі піднесли руки. Відбираємо два револьвери, кріс, особисті документи, теку набиту совітськими грішми, директивами та обіжниками комуністичної партії.

В наші руки попався парторганізатор Єлисаветського повіту — Пірко, який в супроводі начальника волостної міліції їздив по селах для організації партійних осередків. Оба Українці. Зрозумівши, з ким мають діло, начміл лепече про те, що його примусили служити, що він служив в Українській Армії, розпинається, доказуючи свою любов до „неньки України“.

Пірко зблід, але тримає себе спокійно. Забираємо їх з бричкою до табору, пославши селянина, щоби сам привів Квашу на місце, де ми стоїмо.

На допиті начміл вивалює все, що знає, „сипле“ Пірка, ратуючи себе. Візник — Молдаван, який постійно служив у начміла, „сипле“ на обох, доказуючи свою непричасність.

Пірко пригноблено-спокійний відповідає неохоче. На запитання як він, Українець, може прикладати свою руку до терору і знущання над українським селянством, відповідає, що цього вимагає пролетарська революція, що він сам не погоджується з деякими заходами совітської влади, але як солдат партії — виконує її накази.

Порадившись з Зінкевичем рішаєм Пірка розстріляти, а начміла і візника звільнити перед виступом з лісу.

Проти цього обурюється Чорнота.

— Мусимо постріляти всіх. Зрештою, як хочете гратися у гуманістів — то візника можете звільнити. Тільки передтим відріжте йому язик і виколіть очі, бо він бачив коло цієї хати їх перестріли і пізнав хлопця, який був з Юрком. А у того в Розуміївці батько і хата... Щодо начміла — то скоріш погоджуся відпустити Пірка як його. Пірко — чесний ворог, а це сволота.

Мене і Зінкевича підтримало ще кілька старшин, які були в складі відділу. Не можна вбивати без розбору!

Чи мало наших душею людей, під цей час обставини примушують служити у червоних! За візника вступився козак, якого він знав. Молдаван поклявся йому, що нічого нікому не скаже. В цей час до табору прийшли Кваша і Дорошенко.

Кваша підтримав наш погляд, натоміць його товариш погляд Чорноти, що начміла треба розстріляти.

За нами була більшість — рішення не змінили.

Поведінка його мені подобалася. Коли прийшли на невелику прогалину у лісі, питаю його чи не хоче написати листа комусь з родичів. Зпочатку попросив паперу і олівця, але потім махнув рукою.

— Най вже буде так. Знаєте, я передбачав, що це раніше чи пізніше може статися, але не думав,

що мені так тяжко прийдеться розлучитися з життям. Я недавно одружився... Дружина очікує дитини і мені важко, що я її не побачу...

Пірко задумався, схилившись на дерево. Треба було кінчати, а мені було жаль цього ворога. Хотілося вернути його до табору і попросити, щоби його звільнили на слово, що він не буде більше нам ворогом.

Глянув на козаків. Хлопці тримаючи рушниці на поготівлі, дивилися на нас суворо-іронічно. В їх простих серцях інстинкт боротьби був сильніший. В боротьбі — жаль, зайва і шкідлива заправка. Відходжу на бік і даю знак рукою. Тишу розрубало три постріли.

Коли стемніло — виступаємо, звільнивши передтим начміла і візника, скермувавши їх до села у протилежний від нашого маршру бік.

Коло півночі ми вже стояли в балочці під Ново-Миргородом, дожидаючи поки зайде місяць і повернеться з розвідки Дорошенко. Коли повернувся — робимо коротку нараду. В місті спокійно.

На мості через річку, яка відділяла нас від міста, стоїть застава з кулеметом. Річку можна перейти в різних місцях, але покидати заставу не можна. В разі невдачі вона може перешкодити нам при відвороті. При вдачі нападу може перешкодити нашим підводам віхати до міста по зброю.

Рішаємо, що Чорнота і Зінкевич зі своїми групами перейдуть річку в брід і маючи за провідників Квашу і Дорошенка, дійдуть садами і огородами до цілі. Я зі своєю групою підлізу до моста і по сигналу з міста (червона ракета) атакую його і бігом поспішу до центру міста.

Обі групи зникли в темряві. Підждавши якийсь час, ровами обабік дороги, підвожу свою групу до самого моста. Чути розмову застави, яка стоїть на самому мості. Хтось хрипливим голосом „мрійно“ наспівує „яблочко“. Напруживши зір, можна розглядіти похилені на поруччі силуети червоноармійців. Плазуючи ровами, підкрадаємося зовсім близько.

Нараз над містом знеслася ракета і затріпотіла в повітрі криваво-червоним світлом. У її відблиску стало видно постаті на мості.

— Митька! Ш-тойто?! гляді — авось.

Тіні відділилися від поручів і скупчилися посеред моста.

Не було видно, але відгадувалося, що під цю хвилю очі і увага червоноармійців звернена на зникаюче вже червоне світло.

Підіймаю хлопців і без крику кидаємося на міст. Остовбуріла від несподіванки варта не зробила ні одного пострілу. Скинувши з моста шість трупів і відтягнувши на бік наладованого „Максіма“ — біжимо до центру міста. Над містом розсипалися рушничні і кулеметні стріли. Глухо вибухнуло кілька гранат. Рвуться в будинках. Перед центральною площею нас зустрічає Дорошенко і через жидівські подвірря виводить до будинку Чека і Міліції. На подвіррі коло його метушня, приглушені крики. В темноті перебігають тіні людей, наладовуючи рушниці. Хтось в біллі зтягає по сходах кулемета.

Нас зауважують.

— Стой! хто їдьот! Т-а-а-а-в-а-р-і-щ-і! Бандіти здесь!

Розбившись на маленькі гуртки наближаємося.

— Кидай зброю!

Тіні впавши на землю — відповіли стрілами.

Подаю команду і півдесятка гранат засичавши в повітрі запальниками — впали між невидимого ворога. Після вибухів — кидаємося вперед. Хлопці доганяють і переймають розбігаючихся чекістів і міліціонерів. Кілька з них вбігли назад до будинку, замкнувши двері. На подвіррі кілька лежить. Коло кулемета розтягнувся хтось в одному біллі і матроскій шапці, з „Мавзером“ поперх сорочки.

Кинувши у вікна дві гранати розбиваємо двері і вриваємося до середини. Кілька пострілів в пустій тьмі кімнати, кілька пострілів під фронтними дверми і вікнами, які обсів з п'ятьма хлопцями Оробко і ми запаливши лямки стали зносити і викидати на вулицю зброю.

Випустивши з льоху арештованих і захопивши з шафи і бюрка предчека таємне листування — поспішаємо до Зінкевича, бо під казармою ще чути стрілянину.

З перевулка вибігло кільканацять озброєних і побачивши нас — станули. — Таварищі! Єто міліція?!

Відповідаємо сальвою. Залишивши одного вбитого — „Таварищі“ розбігаються в різні сторони.

Стрілянина стихла всюди. Коло казарми застаємо обі групи, бо Чорнота справившись скоріше, перейшов на ділянку Зінкевича. Всі вікна в казармі вибиті вибухами гранат і кулями. Часть червоноармійців утікла через вікно в нижчому поверсі, затінене деревами і прибудівками, останні лежали на дворі, на сходах і в приміщеннях.

Хлопці виносили і складали на дорозі рушниці і набої. Зінкевич пустив зелену ракету і підійшовши до нас, оповів, що коли підійшли під казарму, то вартовий дав постріл і забігши до казарми — замкнув двері з середини. Довелося брати гранатами. Розбуджені червоноармійці відкрили з вікон вогонь. Один козак був легко ранений. Очікуючи на підводи, обмінюємося вражіннями з нападу.

Було якось весело від думки, що мимо того, що у місті було ще принаймні в два рази більше озброєних ворогів, як нас — ми були повними панями положення. Про те, що червоні можуть зібратися для контр-нападу — не могло бути мови.

Навантажуюмо на прибувші підводи півтисячі рушниць, чотири кулемети, кількадесят тисяч набоїв і з піснями виїжаємо з міста. На сході вже займався ранок.

Стали на спочинок в маленькому степовому сільці кількометрах у дванадцяти від Н. Миргорода. Село було розположене в глибокій балці по лівих берегах невеличкої річки. Рішено поснідати по хатах і з годину відпочити, бо і коні і люди були потомлені до краю. Червоних частин близько не було, Ново-Миргородський гарнізон здоганяти не відважиться. Щоби „не обісти“ тих кіль-

ка хат, що були на цім боці, Чорнота взявши половину відділу пішов з нею за річку. З ним пішли Кваша і Дорошенко. На цім боці зі мною, Зінкевичом і чотирма візниками з тачанок, було трицять два чоловіка.

Поснідавши, поклалися ми трохи спочити. Дві ночі без сну — свого не дарували. Поснули всі не виключаючи і виставлених вартових.

За яких півтора години, до хати, в якій ми спали з Зінкевичом — впав зблідлий козак.

— Кіннота!

— Де?!

— Кругом села.

Вибігаємо з хати, до якої вже збігалися побуджені селянами козаки.

На обрїю кругом села виднілася широка лава кінноти.

Через далековид приглядаюся до верхівців. Одягнені різноманітно, сидять на конях незграбно. Лише денеде можна було зауважити добре вимуштрованого кіннотчика. Мимо того положення було грізне. Ми були замкнені в балці в положенні абсолютно невідгіднім для прийняття бою. Про те, щоби прориватися з підводами не могло бути мови. На дорозі, по якій нам треба було відходити, виднілися на горі дві тачанки з кулеметами, зверненими в наш бік. Пробиватися пішки через лаву — кругом голі степи. Однак треба було на щось рішатися.

Зінкевич стояв розгублений безпорадно оглядаючи близький обрїй. Постать цього генштабовця виглядала досить смішно. Кладу йому руку на плече.

— Шкода, Гнате, що нема тут Чорноти. Він би напевно запитав, чи тебе в академії не вчили, що робити в такому випадку.

Гнат криво усміхнувся.

— Пропали... Надав нам чорт ставати тут на відпочинок! Можна було вже якось догягнутися до лісів.

— Що можна було — то пропало.

Треба тепер щось робити.

— Командуй, Юрку, бо я став дурний зовсім. Мене прибило те, що з моєї вини загине стільки дорогих людей. Тай не привичний я до таких положень — ну що тут до чорта робити. Колиб Чорнота скоріш приходив, той щось придумає.

Часу гаяти нема що. Зібравши бувалищих партизанів — хвильку раджуся з ними. Вихід один. Посилаю Чорноморця за річку до Чорноти, щоби він не вів своїх людей на зеднання з нами, а залишився на місці, не викриваючи себе ворогові. Ми, набравши побільше набоїв і гранат, з двома ручними кулеметами пройдемо садами і городами понад річкою, вздовж балки на край села і прорвавши ворожу лаву — підем балкою відтягаючи на себе увагу ворога. Балка кінчалася недалеко села. Коли ми підіймемся з балки на рівний степ, а ворог стягне лаву для переслідування нас — то Чорнота з своєю групою вийде з села тим самим шляхом і піднявшись з балки — вдарить по кінноті з заду. Це не була кіннота призначена до бою на коні і така несподіванка — мусить її розсіяти.

Тоді не зеднуючись і маневруючи так, щоби весь час тримати ворога під перехрестним вогнем — пробиватися до Капітанівського лісу.

Около восьми кілометрів голого степу!... Та все одно — іншого виходу нема.

Хлопці квапливо набивають набійниці, набирають набоїв в кешені, за пазухи, обчіплюються гранатами, та ховаючись поза будівлями і клунями, поміж лозами понад річкою — виходять на кінець села.

Спереду, по обох схилах балки рідка лава кінноти. Розсипавшись у лозах — дали по них сальву. Один злетів з коня. Решта чвалом розбігаються в обі сторони здійнявши на ходу безтолкову стрілянину.

Перебравши річку виходимо з села і розсипавшись лавою, мірним кроком ідем вздовж балки. Позаду видно, як зпонад села збігаються в нашому напрямку верхівці.

З поворотом балки — губимо їх з очей. З кінцем балки виходимо на гору і орієнтуємося в положенні. Кіннота зкупчувалася вже по цей бік села і побачивши нас стала розвертатися густою лавою. Не затримуючись відходимо в напрямку невидного ще лісу.

Ворожа лава повільно посунулася за нами. Відлеглість все зменшувалася. Вже можна було розглядати окремих кіннотчиків. Ідем в парі з Зінкевичем, який став цілком спокійний, але вперто не хотів брати командування в свої руки.

Оглянувшись, бачу, що ворожа лава затрималася і змикається в один густий ряд. Перед нею крутився на коні якийсь командант в червоному кашкеті, енергічно вимахуючи шаблею.

Нема сумніву — готовляться до атаки. В цей час ми переходили високу межу маючи перед собою степову могилу-курган.

Затримую свою лаву.

— Ну, хлопці, буде атака. Кіннота „деревляна“... Як не злякаємся — то відібем аж піря за нею полетить! А там Чорнота з того боку налякає.

Розположю хлопців перед курганом, легко загнутим півкругом, „з коліна“, з кулеметами на обох крилах. Сам стаю в центрі.

— Не стріляти — поки не подам команду. Приготовте кожний гранати. Як підскачать близько — кидати всім разом, по моїй команді. Візьми кожний на мушку одного верхівця і жди команди. Починаючи з лівого крила — два ціляються по людях — третій коня. Кулемети — по ворожих крилах.

На сонці замиготіли видобуті шаблі кінноти. Лава зколихнулася і з безпорядним криком стала чвалом наближатися. Оглядаю обличчя хлопців. Нахмурені... Камінно-спокійні...

Живими в руки не дадуться... Але-ж... Трицять проти принайменше — двохсот!...

Ритм серця з піднесено-скорого став задеревяніло-спокійним.

Лава кінноти, яка неслася на нас повним чвалом, занервувалася, коли віддаль від цівок рушниць скоротилася до сотні кроків. Лад захитався від стримуючих коні. (Най другі скачуть вперед!)

Підпускаю ще кроків двацять:

— Вогонь!

Лава здригнула викидаючи з себе поцілених коней і людей.

За хвилию центр атакуючої лави перетворився у кашу. Кіннотчики завертали коней, деякі в двадцяти-трицяти кроках від нас.

— Гранати!

Наша лава піднялася і пустивши три десятки гранат — припала до землі. Ворожі крила, які сягали далеко поза нас, в цей мент вирвалися на одну лінію з нами підставляючи себе під криловий вогонь наших кулеметів. Коли розвіялися вибухи — кругом по степу розбіглася на всі сторони кіннота.

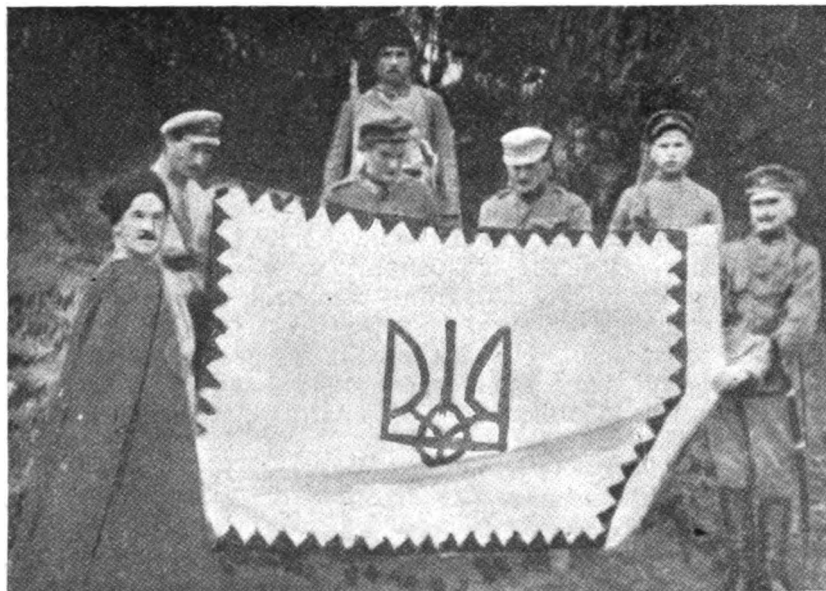
Колиб в цей час привітала їх ззаду вогнем група Чорноти! Але вона не давала про себе знати. Мимоволі в душу залазив страх — що з нею?

По степу бігали коні без верхівців. Бігали червоноармійці, які утратили коней. Атака коштувала червоних не менше як сорок чоловіка вбитих і ранених.

Не гаючи часу рушаєм далі, до лісу.

Кіннота, знову зібравшись, рушила вслід за нами. На обрії з'явилися тачанки з кулеметами, які очевидно спізнилися об'їзжаючи село дорогами. Підїхавши на постріл кіннотчики і тачанки засипали нас градом куль. За короткий час ми мали трьох убитих і двох важко ранених, які застрелились на наших очах, не бажаючи обтяжувати собою нас. За хвилию був ранений в литку Соловій. Перев'язавши рану поверх одежі — продовжував строчити з „Люїса“.

Затримавшись відганяємо вогнем тачанки перебивши в одній коней. З посеред ворога вирива-

Прапор, присланий грецьким вельможею Марокардетом „в знак великої пошани до війська запорозького“. Коло прапору сот. Григорович-Барський. В бурці полк. О. Благодір. Серпень 1920 р.

ється вперед кілька верхівців і підскачовши досить близько, зіскакують з коней. Цільними стрілами „з коліна“ кладуть, одного за одним, трьох наших. Потім я довідався, що то були „братки“ — кубанські козаки. Юнак Мітя, котрий ішов поруч мене, підкосився і впав з широко відкритими застиглими очима. Обернувшись, бачу, як червоноармієць в кубанці наладовує рушницю готуючись до другого стрілу. Ставши на коліно беру його на мушку. Вбивник Міті падає навznak. За кожне наближення ворог платить трупами, але й наша лава неустанно рідіє. Кіннота оточила нас широким кругом намагаючись відрізати від лісу, який вже виднівся. Знемогаючи від втоми і спеки проходимо під градом куль кількометр за кількометром. Один за одним впало два брати Отамасі. Впав з перебитою кістю в носі Йосип Оробко. Затримую лаву і наказую двом хлопцям нести його — ліс вже недалеко. Йосип заперечуючо крутить головою.

— Ні-ні! Не можна, не треба... Рятуйтеся, хлопці, самі. Як зостанеться хто живий — вітайте Галичину.

Починаю вговорювати його, але Йосип підносить свого „Стаєра“ і пострілом в скрань — припиняє розмову.

З наближенням лісу ворог насідає сильніше.

Ще кілька жертв, ще трохи зусиль і розігнавши вогнем тих, що заскочили нас від лісу — зникаємо в густому чагарнику. Одинацять чоловіка, з них кілька легко ранених...

Відпочивши і зробивши перевязки добираємось до лісничівки за кілька кількометрів.

Тут безпечно. Поївши хліба з молоком — непомітно поснули всі під ожередом соломи. Прокинувся я вже зі скрученими назад руками. Хтось стріляв. Хтось кричав.

Під ожередом лежало два убитих наших і один убитий червоноармієць. Зінкевич, Андрієнко, Рудий і Онищенко — були вже звязані. Як потім виявилось, хлопець з лісничівки, як ми поснули — привів червоних, що охороняли Капітанівську цукроварню.

Під вечір ми, звязані телефонним дротом, були вже в Ново-Миргороді, з якого вдосвіта виступили переможцями. Коло ревкому лежало до ста трупів червоних вбигих нами в місті і в степу.

Командант полку, з яким ми мали бій — зустрів нас „привітливо“.

— Молодці хлопці! Добре билися! Як би мені такий полк — за місяць всіх бандитів виглушивби на Україні. Будем своїх ховати — сам вас над моголою постріляю.

Попід вози, на яких ми лежали, бігав з револьвером в руці наш старий знайомий — начміл, життя якому я обстоював у Розуміївському лісі.

Заслинившись від злості він лаявся і бив револьвером раненого в груди Онищенка.

— У-у — бандіти! Сам всех постріляю!

Його осадив командир.

— Слишь, начміл! брось храбриться с связаними! Небось когда у них в руках бил — штани в руках держал...

Побачивши мене начміл „зрадів“.

— Вот! Вот етот за старшего бил — меня разстрелять хотел... Попался — сволочь!

Було якось гірко-смішно і... соромно перед Чорнотою...

Виявилось, що відпущений нами у вечері начміл добравшись до села, взяв підводу і поспішивши до Ставчан — викликав по телефону з Єлисаветграду цей полк кінноти.

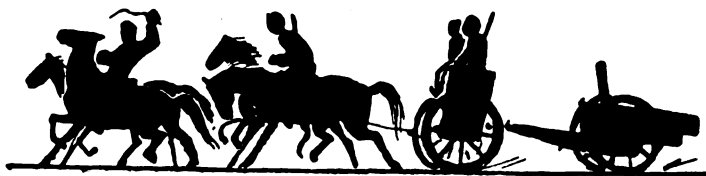
З розмов у таборі він здогадався, що збираємось напасти на Н.-Миргород. Ця кіннота і батальон піхоти на підводах були вислані на виручку Н.-Миргородові. Похоронів ми не дочекались. Кіннота раненько виступила назад до Єлисаветграду, забравши нас з собою. За містом розстріляли над дорогою Андрієнка, Рудого і Онищенка. Хлопці впали крикнучи — Слава Україні! Мене і Зінкевича завезли до Єлисаветграду.

По двох місяцях тортур в льохах Чека і „особого отдела 1-й конной армії“, які відносяться до моєї „історії“ а не Холодного Яру, я утік завдяки щасливому випадкові зпід розстрілу і розшукав по вказівкам своїх людей групу Холодноярців у лісі Чота. Були там і ті чотири, що вирвалися з рук на лісничівці, було декілька з групи Чорноти. Від них я довідався, що в той час, як ми виступали з села пробиватися, між хати, в яких спала друга половина наших — віхала на підводах піхота, якої ми не зауважили. Селяни поховали хлопців і вони сиділи по горищах і клунях кілька годин, аж піхота вийшла з села по повороті кінноти.

Чорноморець до Чорноти не добіг а заховався від червоноармійців на густу грушку, де і пересидів до вечора. У вечері пішли нашими слідами...

Я довідався, що повернувся до Холодного Яру Ханенко, який їздив за кордон. Бачився з Головним Отаманом і генералом Омеляновичем-Павленком. Привіз наказ стримуватися від широкого повстання до отримання інструкцій. Однак наші займали вже з поляками Київ, а Врангель доходив до Олександрівська, а ніяких „інструкцій“ ніхто не присилає.

Невеликі групи Холодноярців „бурлачать“ з своїх лісів у Бєвтиш, Чоту і назад, роблячи дрібні напади на ворога. Але загоївши вже рану Соловій приніс зі штабу новинку, що Холодний Яр скоро знову заговорить.

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давнішої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: Д-р Іван Карпинець.

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА II БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

(Докінчення II. частини).

Починаючи від 9. березня, переходить українська офензива на відтинку Судова Вишня—Городок Ягайл. у затяжні бої за проломання лінії Верещиці та здобуття Городка, на що звертається всю увагу. Тут протягом кількох днів виказують Українці ініціативу, та сильно загрожують Полякам; однак вже від 9. березня починаючи, за примічується по польській стороні деякі ознаки солідно роздуманих протинакцій, на які треба було звернути пильну увагу. Про ці потугнення Поляків будемо ще говорити, а тепер приглянемося ходови кількоденних боїв за лінію Верещиці, що виказують максимум напруження й зусиль У. Г. А. перед першим відворотом. Ці бої мали такий перебіг:

Дня 9. березня, по словам Гуперта, наступало від досвіта 7 українських курнів і 6 батарей на Каменобрид, Гартфельд, Галичанів, Бургталь, Черлянське Передмісте, Любін Малий а передусім на залізничу рампу в Городку Ягайл. Ці наступи ведено з усіх сторін, а наступи на залізничу рампу в Городку викликали у Поляків велике замішання, яке зліквідував щойно курінь ротмістра Абрагама, який вислав цьогож 9. березня на поміч до Городка полк. Сікорський, командант групи Бартатів—Мшана. Українські частини заняли тоді Гартфельд, де одна польська сотня втратила 30 людей „Walki...“ 211) і Речичани та захопили 6 скорострілів, 4 муніційні вози й великі запаси харчів (Укр. ситуац. звітномлення з 9. III. 1919.).

Цього 9. березня приходимо до боїв і коло Судової Вишні, хоч щоправда, значно менших.

Бої під Городком і Судовою Вишнею дня 9. III. 1919. в освітленні польського ситуаційного звітномлення виглядають так: „...Група ген. Розвадовського: Ворог, користаючи з того, що йому вдалося перервати залізничу комунікацію між Городком Ягайл. і Судовою Вишнею, поновив наступ з ціллю переломити наші позиції під Львовом. Особливо тяжкі бійки відбувались на захід від Городка Ягайл. й Черлян. Вогонь артилерії хвилинами ставав урагановим. На позиціях і частково в наших окопах бій був завзятий. Ніде не вдалося одначе ворогові зламати нашої міцної піхоти. Під Судовою Вишнею наші відділи відігнали багато разів українські атаки, що велися з енергією переважаючих сил...“

Українські наступи на Городок Ягайл. поновилися знову 10. березня. Гуперт пише так: Українці зміцнювали тимчасом безнастанно свої відділи, що наступали на Городок Ягайл., а 10. III.

*) На основі устних інформацій п. інж. Лиськевича і записок п. Володимира Костика.

четвертого дня тих своїх наступів, ударили вже 11 курнями й 7 батареями (7.000 вояків). Вдалося їм здобути при тім Галичанів і Бургталь, звідки Поляки подалися на залізничий шлях і на двірець в Городку. Тут повсталася у них паніка, а городецький курінь втік до міста й через те його пізніше за цю трусливість розв'язали. Українці вдерлися на залізничу рампу а рівночасно також і від західної сторони Городка на Черлянське Передмісте. І тільки завдяки особистій ініціативі полк. Сікорського, якому підчинено також і групу Фари, а даліше завдяки хоробрости курія Абрагама та панцирного опізду „Pionier“ удалося Полякам відібрати назад залізничу рампу. („Walki...“)

Деякі з цих тверджень Гуперта є нестислі: Українське командування не змогло підкріпити новими частинами наступаючих відділів, а й чисельність тих же відділів була значно менша; їх боевий стан міг виносити найбільше 4.000—4.500 крісів. І Українці заняли не тільки місцевости подані Гупертом, але також Поріче Любінське і Черляни.

Черляни здобув курінь пор. Мих. Ліщинського а Черлянське Передмісте (аж до парового млина) заняв II. курінь сот. Станіміра, скріплений одною сотнею з курія пор. Левицького. (Курінь Станіміра й курінь Ліщинського входили в склад „Групи Городок“). Всі інші вичислені місцевости заняли курені Бригади У. С. С. та решта курія пор. Левицького. Де боровся I./24. курінь чет. Ясінчука, не знаємо. Також не знаємо, яка укр. частина вдиралася на залізничу рампу в Городку*).

На цегольні коло Городка наступав 10. березня II. курінь У. С. С. сот. Білінкевича, однак не мав успіхів, бо Поляки сильно обсадили цегольні, та боронили як кріпостей.

В цих боях під Городком брала участь і сотня чет. Дранчука з I. курія пор. Тарнавського*). Зі сусідних груп проявила цього дня дуже сильну активність 7. Львівська Бригада, яка зробила наступ зі Ставчан на Любін Великий.

Українське ситуаційне звітномлення з 10. III. 1919. згадує за ці бої так: „...В районі Городка: продовжується переслідування ворога. Ми досягнули лінію озер і Верещиці та заняли Поріче Любінське, Черляни та Черлянські передмістя. На північ від залізниці ми заняли ще зранку Галичанів і Бургталь та посунулися на двірець Городок і вдерлися до частини міста, мусіли однак уступити перед наступаючими з Каменоброду двома ворожими панцирними поїздами. Новий наступ в ході. Зі сторони Ставчан посуваючися наші частини вдерлися

*) З рукопису о. дра Вергуна.

до північної частини Любіня Великого, другий відділ посунувся 4 км. на захід від Ставчан...”

В той час польське звіdomлення (з 11. III.) подавало тільки загально, що „...Під Львовом і Городком Ягайл. ворог продовжував провадити рішучу концентраційну атаку, яку з великими stratami відбито...” —

11. березня бої за Городок продовжувалися даліше. Цього дня взяли участь в цих боях і Гуцули чет. Голинського, які по заняттю стації Родатичі задержалися були там до полудня 9. березня. Тоді то прийшов там на зміну І. курінь У. С. С. а Гуцули вернули до Вовчух. 10. III. дістали приказ відійти до Браткович та зголоситися у команданта II. куріня У. С. С. сот. Білинкевича по прикази. В цьому часі II. курінь У. С. С. стояв у тяжкій бою за цегольні під Городком. Гуцули увійшли в бій за ці цегольні 11. III. Ранком цього дня розвинувся І. Гуцульський Пробоевий Курінь до бою й разом з II. курінем У. С. С. заняв першу цегольню. Там окопався й держав здобуті позиції, бо всякі спроби заняття другої цегольні не вдалися. (П. Будз.: „Гуцули в боях під Городком“ („Укр. Скиталець“, ч. 12. з 1922., стор. 9).

Положення Поляків в Городку, як пише Гуперт, ставалося розпучливе. Українські частини щохвилини переривали польські становища і підсувалися окопами під залізничий двірець. Втрати Поляків доходили тут до 300 вбитих і ранених, а при тім около 400 дезертирів, що свідчило про велике деморалізування польських відділів („Жалкі“... 218). Але й по українській стороні були значні втрати в людях, а це причинилося до ослаблення наступів на Городок в слідуєчих днях, тимбільше, що не приходили жадні свіжі підкріплення зі запілля**).

Добича українських частин під Городком була дуже значна. Приміром курінь сот. Станіміра, що мав спочатку тільки два скоростріли, побільшив їх число на 24. Однак найбільшу добичу мали куріні Бригади У. С. С.**).

Ситуаційні звіdomлення з 11. III. 1919. є дуже ляконічні й не подають про бої під Городком дня 11. березня нічого конкретного. —

Так представлялися операції під Городком Ягайл. в днях 7—11. березня 1919. р., в якому то часі українські частини проявили найбільше зусиль та мали максимальні успіхи. От-от здавалося, що вже по українській стороні буде цілковита перемога. Та тимчасом сталося інакше; починаючи з 11., зглядно 12. березня, стає ситуація українських частин на відтинку Судова Вишня—Городок Ягайл. щораз небезпечніша, аж вкінці прийшло до катастрофи.

Якби для зазначення кінця української офензиви, появляється 10. березня приказ Начальної Команди, в яким вона висказує похвалу за успіхи в офензиві III. Гал. Корпусови, полк. Кравсови, Бригаді Гофмана*), Бригаді У. С. С., відділам от.

*) З рукопису о. dra Вергуна.

***) Власні помічення автора.

*) Тоді існувала тільки „Група Гофмана“, а не Бригада Гофмана; видно, що Начальна не знала докладно своїх частин. І. К.

Долуда, та іншим частинам під безпосереднім командуванням полк. Кравса. („Стрілець“ ч. 14. з 28. III. 1919., стор. 2). Знову ж Команда III. Гал. Корпусу видала того ж 10. березня приказ з похвалою за останні бої для Бригади У. С. С. (там же, ч. 15.). А на закінчення всього прибув дня 11. III. до Рудок Начальний Вожд Г. А. ген. Омелянович Павленко й звідси удався до Угерець Незабитівських (на полудне від Городка Ягайл.), щоби, як писав Юра Шкрумеляк, кореспондент Пресової Кватири У. Г. А., „поглянути на війська в боевій лінії та передати їм поздоровлення й подяку за діло останніх часів в імені своїм і усього українського народу“ („З дороги під Судову Вишню“, III; „Стрілець“, ч. 21. — 15. IV. 1919., стор. 3).

Тепер треба подивитися, як представлялася в цих днях, це є від 7. до 11. березня, справа під Судовою Вишнею. Про події на цьому відтинку в днях 7. і 8. березня вже говорилося. Знаємо, що „Група Судова Вишня“ не змогла зайняти Судової Вишні вечером 7. III., бо вона щойно творилася, а її командант сот. Ліськевич саме тоді щойно тільки прибув до групи. Слідуєчого дня сотні III. куріня брали участь в боях з двома польськими панцирними поїздами та у наступі на стацію Родатичі. А за цей час група Бекера усадовилася сильно на догідних становищах в Судовій Вишні, а що й чисельно була вона сильніша від групи сот. Ліськевича, тому він не міг нічого іншого зробити, як тільки, по думці пляну офензиви, ухваленого 6. III. в Гошанах, боронитися від Судової Вишні. Тому зараз по знищенню обох польських панцирників і по повороті сотні III. куріня з-під Родатич, приділив куріням відтинки, наказав укріпити становища, збудувати телефонічну лінію до команди групи в Рудках, та старався здисциплінувати частини. Тому, що найбільше побоювався за своє праве крило, вислав найліпшого старшину зі свого куріня, пор. Савицького до яворівського куріня чет. Гриневича (що саме творив праве крило групи), щоби його як слід зорганізувати. Команду III. куріня по пор. Савицьким перебрав пор. Трач. а сотню пор. Трача дістав хор. Микитинський. Куріні групи „Судова Вишня“ обняли такі відтинки: Село Борятин (на північ від залізничого шляху) обсадив яворівський курінь, відтинок по обох сторонах залізничого шляху від Борятини по Довгомостиска включно, держав III. курінь, відтинок від Довгомостиска по Никловичі включно держав I. курінь пор. Тарнавського, до якого повернула незабаром сотня чет. Дранчука з-під Городка, а відтинок від Никлович по Дмитровичі включно дістав курінь сот. Коробейка. Даліше на захід, з полудневого боку залізничого шляху, притикала „Група Крукеничі“, а з північного боку ріжні дрібні відділи з Яворівщини і Краковеччини. Запасних частин група не мала. У важніших місцях, а саме між курінем Коробейка і Тарнавського, та між Довгомостискама і Никловичами пороблено дротяні перешкоди. Артилерія примістилася так: Яворівська батарея окопалася в околиці на схід від Борятини, батарея незнаного по назвищу сотника за курінем сот. Коробейка; в Никловичах від 10—13. III. приміщувався I. гарм.

полк „Дніпровської Гарматної Бригади“, який прибув ту з Путятич, та заняла становища й батареї з двох тяжких гармат, званих 42 лінійними, під командою пор. Костинчука. — Команда групи примістилася на приходстві в Довгомостисках. До групи доведено з Рудок муніцію й харчі. З браку достаточних сил мусіла група обмежитися тільки до ведення звичайних позиційних боїв*).

9. Наслідки успіхів офензиви. Польська начальна команда на відомість про проломання залізничного шляху Львів—Перемишль, хотіла ратувати ситуацію в ріжний спосіб. Вислала зараз до Перемишля двох генералів (Єнджеєвіча і Грандовського) а до Ярослава ген. Александровича а за ним три його куріні, дві батареї (це були частини з чеського фронту), та інші підкріплення. 9. III. іменувала командантом в Перемишлі ген. Івашкевича та підчинила йому ген. Ромера („Група Буг“) і всі частини, які спрямували на підмогу до Перемишля. А щоби відтягнути українські сили з-під Львова і Судової Вишні, приказала ген. Ромерови вдарити на Жовкву. Ромер зарядив 9. III. наступ двох і пів курінів з батареєю на Добросин, однак чотирокротна атака не повелася й наступ по 3 годинах заломився. Тому він зголосив, що акція ратування Львова не має успіхів і радив, щоби Розвадовський залишив Львів і пробився зі всім військом на Перемишль. (Hupert: „Walki“... 210, 211).

Заворушився і ген. Розвадовський. Получив групи Фари й Сікорського в дивізію під командою Сікорського, та наказав йому зреорганізувати відділи Фари, що втратили були до 100 людей та були частинно здеморалізовані. Тому Сікорський післав зараз на підмогу до Городка курінь ротмістра Абрагама. Дальше видав Розвадовський приказ полк. Мінкевичеві в Перемишлі, щоби вдарив як найскорше групою Александровича здовж залізничного шляху в напрямі на Городок, але цей приказ не зістав виконаний, бо Мінкевича заступив вже ген. Івашкевич. (Hupert, як вище).

Польська начальна команда, одержавши звіт Ромера про неуспіх акції на Жовкву, виробила приказ для Розвадовського, з дати 9. III. 1919, ч. операт. 507, щоби він перебився зі своєю групою на Перемишль, евентуально на Раву Руську, але в послідній хвилі цього приказу не вислала; сталося це найбільше заходами гр. Скарбка, який порушив все можливе, щоби до цього не допустити та обіцяв вистаратися зараз підмогу в Познанщині, яка дотепер підмоги відмовляла. До невислання цього приказу мав причинитися й сам Розвадовський, який довідавшись про можливість такого приказу, зателефонував до генерального штабу, що скоріше згине, як опустить Львів. (Hupert: „Walki“... 210). Z. Lasocki: „Wspomnienia o Al. Skarbku“, „Kurjer Lwowski“ з 1. VI. 1932).

Так отже польська начальна команда в першій хвилі під вражінням успіхів української офензивы втратила панування над ситуацією, та навіть ду-

*) На основі передусім устних інформацій п. інж. Антона Лиськевича, а дальше рукопису о. дра Вергуна, записок п. Володимира Костика, та статті Юри Шкрумеляка п. з. „З дороги під Судову Вишню“ IV. („Стрілець“, ч. 23. з 25. IV. 1919., стор. 2).

мала про ліквідацію львівської групи. Але це довго не тревало. Коли побачила, що українське командування вибрало злий напрям удару й бої зачинають затягатися, постановила з цього скористати.

10. Приготування Поляків до протиудару. Коли перші висилки відділів і ріжних генералів до Перемишля були подиктовані скоріше думкою оборони на лінії Сяну, то в хвилі, коли побачила польська начальна команда похибку українського командування, постановила протиділати, з метою відбити не тільки те, що польські відділи втратили, але й здобути дещо більше. Тому стала надсилати до Перемишля ріжні частини, звідки тільки могла їх роздобути. Уже 10. III. прибув до Перемишля ген. Александрович з трома курінями в силі 1.168 вояків і 12 скорострілів. Відтак до цієї групи приділено куріні з таких полків піхоти: 9, 13, 14, 15, 22, 23, 28 і „Відсічи Львова“; з них вправді тільки два мали по 400 вояків, а інші менше-більше по 130 людей, але й це щось значило. Крім цього приділено до неї познанську сотню піхоти (200 крісів) та познанську сотню скорострілів. Разом боєвий стан групи Александровича виносив 2.973 вояків, 37 скорострілів і 13 гармат. (Hupert: „Walki“... 213). Крім цього була заповіджена кількатисячна підмога з Познанщини. (Hupert: „Walki“... 217).

Ген. Івашкевич, якому поручено привернути полчення Львова з Перемишлем, зараз взявся до діла й наказав зробити це групі Александровича. Він мав по заняттю Селиск (коло Перемишля) іти через Медику й в Судовій Вишні получитися з групою Бекера та вдарити відтак на Городок. Рівночасно мала група Ромера здобути Магерів і разом з групою Бухгольца з Любачева натискати на полудне, щоби ослабити натиск Українців на Городок. Розпочаття акції ще перед приходом допомоги з Познанщини, мало бути викликане охотою ратування групи Бекера, окруженої в Судовій Вишні, з якою не знали спочатку, що діється. Але, як пише Гуперт, це підприємтя було ризикове й могло скінчитися подібно фатально, як і акція Бекера. Однак на щастя Поляків, Українці були заняті наступами на Городок, а на Перемишль не звертали уваги. (Hupert: „Walki“... 217).

Ген. Александрович здобув ще 10. III. перемиський фронт Могилку, а 11. III. здобув форти Яксманічі й Селиска, яких мало боронити 600 українських вояків і 6 гармат. Слідуючого дня, це є 12. III. доїхала його група потягами з Медики до Судової Вишні, де її боєвий стан побільшився групою Бекера до 3.750 крісів. (Hupert: „Walki“... 213, 217—218). Але мимо чисельної переваги в людях, не почувався Александрович на разі на силах, щоби розпочати наступ на групу „Судова Вишня“.

Про акцію ген. Александровича згадує укр. ситуаційне звітлення з 12. III. так: „...Перед наступом Поляків з Перемишля в силі двох куренів уступили наші слабкі передні частини з Яксманічі й Бикова на головні становища у Новосілок...“ В той час польське ситуац. звітлення (з 12. III.) подавало: „...Відділи ген. Александровича вигнали

більші українські сили з Яксманич, Селиск і Бикова та заняли цю місцевість“.

Але мимо перших успіхів групи Александровича в дни 11. березня, польська начальна команда ще не вірила в можливість більших досягнень в акції Александровича, бо ще цього 11. березня видала Івашкевичеви приказ (ч. 514/оп. штабу генер.), котрим поручила йому укріплювати нову оборонну лінію довготи 120 км, від Хирова через Перемишль—Ярослав—Любачів до Рави Руської, й назначила рівночасно керівником цих робіт майора Домбровського й 3 інженирів. (Hupert: „Walki“... 217).

11. Становище команди III. Гал. Корпусу супроти надходячої небезпеки. Прибуття до Судової Вишні так значної групи ген. Александровича, й то майже без ніяких більших перешкод, було для Команди Укр. Військ грізним „мементо“, на яке вона повинна була зараз зареагувати всіми засобами й силами. Розвідка групи „Судова Вишня“ доносила про перебування до Судової Вишні щораз то нових польських сил і командант групи сот. Лиськевич передавав ці відомости дальше й просив про скору поміч — але безуспішно. Також командант I. курія, пор. Тарнавський, представляв небезпеку, якщо не надійде поміч, але надармо. Шеф штабу ударної групи пор. Шльоссер відповідав, що він, хоч і знає про цю небезпеку, то однак нічого не може вдіяти, бо Команда III. Гал. Корпусу свого пляну змінити не хоче. А в пляні Корпусу лежало заняти за всяку ціну Городок Ягайлонський.*)

12. Димісія полк. Кравса. Небезпеку ситуації, яка стала витворюватися, бачив полк. Кравс, керуючий ударною групою; він довідавшись про концентрацію польських сил в Судовій Вишні й в Перемишлі, хотів заперестати безвиглядних наступів на Городок а звернути більшість сил проти Судової Вишні, звідки грозила найбільша небезпека. Та коли на це не хотіла згодитися Команда III. Гал. Корпусу, він подався до димісії і зі становища команданта ударної групи і зі становища команданта 8. Самбірської Бригади; це сталося десь 12., або 13. березня. Димісію прийнято, а командантом 8. Самб. Бригади іменовано ген. Гембачева, який однак ніколи не був фронтовим старшиною. Як розв'язано справу команди ударної групи, не знаємо. Здається, що вона залишилася без команданта, а тільки шеф штабу пор. Шльоссер рішав про все разом з командантами всіх трох груп. Та цей брак досвідченої, керівничої й авторитетної руки дався відразу відчутти а це причинилося також в значній мірі до катастрофи, яка вкоротці наспіла.***) Чим було подиктоване становище Команди Корпусу, що не хотіла згодитися на пропозицію ген. Кравса, й чому так скоро прийняла його димісію — це отверте питання.

13. Директиви польськ. генер. штабу для Івашкевича. Коли польська начальна команда спостерегла по кількох днях помилку української Начальної Команди, дала ген. Івашкевичеви докладні

*) На основі устних інформацій п. інж. Антона Лиськевича та спомину п. мец. Антона Тарнавського.

**) На основі власних спостережень автора.

вказівки, що має робити. Передусім не дала своєї згоди на операції „широкою лавою“ від Сяну на схід, в цілі усунення українських частин, як це запропонував Івашкевич 13. березня, бо на це треба було багато сил. Натомість наказала йому виконати припоручене завдання, а саме повернути получення Перемишля зі Львовом. По виконанню цього, подавала директива, повинен Івашкевич звернути увагу на те, що забезпечення залізничного шляху Львів—Перемишль так довго не буде певне. Як довго Українці будуть опиратися о місцевости: Краківець, Яворів, Янів, Самбір, Рудки й Комарно. Тому заняття Поляками цих місцевостей було б найліпшим забезпеченням комунікації Львова зі заходом, а рівночасно й скороченням фронту, який ішов би від Рави Руської через Немирів, Яворів, Янів, Львів, Любін Великий, Рудки до Самбора. Сі операції мусіли би мати на цілі: а) заняття лінії Самбір—Рудки й очищення від укр. відділів трикутника між Городком—Перемишлем а Самбором; б) очищення простору між Городком—Перемишлем—Ярославом—Равою Руською а лінією Рава Руська—Немирів—Яворів—Янів. Обі ці операції могли б бути виконані або рівночасно, або осібно — це залежить від самого Івашкевича. А в цілі приготування згаданих операцій—має Івашкевич зарядити докладну розвідку акцію, щоби всіми способами в'яснити ситуацію Українців, при чому має рівнож послугуватися агентами й не жалувати на це грошей. (Hupert: „Walki“... 215—216; підкреслення моє).

14. Дальші бої під Городком Ягайл. (від 12. до 17. III. включно). Коли так від Судової Вишні надтягали хмари й заносилося на бурю, але ще хвилю панувала ту тишина, то під Городком боротьба не уставала; але наступи українських частин ставали що раз то слабші й не мали виглядів на успіхи. Гуперт подає про сі бої такі відомости.

12. III. відбувся наступ укр. частин на Городок, але Поляки його відперли (Walki“... 218).

Опівночі на 13. (?) III. острілювали Українці Городок газовими стрільнями з гармат, а відтак рано відбувся наступ на залізничу рампу, який Поляки відперли при допомозі панцирного поїзду „Piłsudczyk“. В сусідстві на право зробила сильний наступ 7. Львівська Бригада на Дубанівський Фільварок і Керницю, але Поляки відбили його. „Walki“... 220).

16. III. відбувся наступ на Черлянське Передмісте й на залізничий дворець в Городку; оба наступи Поляки відбили. Наступ на дворець мав спочатку успіх, бо українські частини вдерлися тут, але Поляки відкинули їх вкоротці при допомозі панцирного поїзду „Piłsudczyk“. Цього дня відбили Поляки також наступ в сусідстві на ліво а саме між Каменобродом а Вайсенбергом. („Walki“... 222).

Цього дня (16. III.) стягнуто Гуцульський Курінь чет. Голинського зі становищ в цегольні коло Городка, на яких перебував від 11. III., та відіслано до Братковець, як корпусний запас. (П. Будз: „Гуцули в боях під Городком...“ „Укр. Скиталець“ ч. 12. з 1922. р., стор. 9).

17. III., внаслідок поступу акції Поляків коло Судової Вишні, українські частини заперестали наступів на Городок Ягайл. Тільки укр. артилерія

острілювала залізничий міст коло Дроздович і ушкодила міст коло Каменоброду, при чому два польські панцирні поїзди, а це: „Piłsudczyk“ і „Pionier“ наїхали на себе, внаслідок чого „Pionier“ стався неспосібний до бою. („Walki“... 223).

16. або 17. березня стягнуто всі три курені Бригади У. С. С. зі становищ коло Городка. Найслабший III. курінь У. С. С. пор. Іваницького, що числив 350 крісів і сотню скорострілів вислано на захід, в напрямі на Судову Вишню проти наступаючої групи Александровича, а два найсильніші курені У. С. С. (I. пор. Івановича й II. сот. Білінкевича) кинено безцільно в цілком ріжні сторони, оден під Янів, а другий на північ за Бортятин. (Мик. Угрин-Безгрішний: „Укр. Січ. Стрільці“ — календар „Черв. Калини“ на 1924 р., стор. 50; календар „Черв. Калини“ на 1923. р. календарна часть в згадці про дес. Думку).

Так кінчилися безуспішні для У. Г. А. бої за Городок. Ще хвиливо залишилися там оба курені „Групи Городок“ і може оба коломийські (I/24 і II/24).

Українські й польські ситуаційні звідомлення подавали про ці бої під Городком в днях від 12. до 17. березня тільки короткі згадки, або й нічого за них не говорили.

Старшини I. удар. гуц. кур. чет. Голинського wraz з ком. III. Гал. Кор. ген. Гембачевом і шефом ген. шт. от. Долєжалем.

ж) ЗНІВЧЕННЯ ЗДОБУТКІВ БЕРЕЗНЕВОЇ ОФЕНЗИВИ.

1) Бої коло Судової Вишні в днях 13—16. III. вкл. Коли ген. Александрович злучився з групою в Судовій Вишні, мав значну перевагу чисельну над групою сот. Ліськевича. Та мимо цього не мав він спочатку успіхів. І так 13. III. зробив він наступ одним курінем на Бортятин, але внаслідок взаємного острілювання його сотень серед ночі, цей наступ не мав успіху а приніс йому тільки значні втрати (5 старшин і 47 вояків ранених і забитих а поміж ними й командант куреня). Також слідує наступ на Бортятин 14. III. не повівся. Щойно 15. III. зміг Александрович при співділанню арти-

лерії зайняти трома курінями й 1 сотнею село Бортятин зі стратою 56 людей. Рівночасно заняв він Довге і Бортятин Гору (кота 279). (Hupert: „Walki“... 220).

Зараз по заняттю Бортятин зарядив Александрович перегрупування своїх частин, щоби могли виконати приказ Івашкевича та вдарити на Довгомостиска; рівночасно сили його знову збільшилися, бо 15. III. дістав три нові курені. Два з цих куренів числили разом 473 вояків і 5 скорострілів бо по дорозі дезертирувало з них около 100 людей; кілько числив третій курінь, не знати, але певно з 300—400 людей. Разом давало це около 700—800 людей. Вправді відіслав Александрович до Перемишля три слабі курені, які разом могли числити до 400 людей — та мимо цього чисельний стан його групи збільшився. Сили його разом з групою Бекера виносили вже около 4.000 крісів.

Крім доповнень в піхотних формаціях, приділенних Александровичеві, одержав ще ген. Івашкевич з Кракова летунську ескадру з 6 літаків. Та мимо цього не чувся він ще на силах відбити залізничий шлях Львів—Перемишль і тому зажадав з Варшави двох нових дивізій піхоти. (Hupert: „Walki“... 220).

Тимчасом ген. Александрович провадив дальшу акцію для створення вихідної ситуації для майбутнього удару. 16. III. розпочав наступ на полудневий схід від Судової Вишні, та заняв по черзі: Кути, Бліх, Дуброву, коту 304 і Довгомостиска, при чому втратив 42 людей. (Hupert: „Walki“... 222).

В цей спосіб відтиснула група Александровича групу сот. Ліськевича від Судової Вишні, при чому курінь сот. Коробейка втратив звязок з групою „Судова Вишня“ та подався до „Групи Крукеничі“, яворівський курінь зістав знищений, а III. курінь розбитий; ще тільки I. курінь пор. Тарнавського представляв боеву вартість і з останками III. куреня подався на схід. Артилерія групи мусіла рівнож змінити становища й відступити дальше на схід. Знаємо, що I. гарм. полк „Дніпровської Гарм. Бригади“ подався 13. III. до Путятич, а 14. III. до Шоломинич. Куди подалися інші батареї не знаємо. Здається, що тяжка батарея пор. Костинчука заняла становища в Орховичах. В цих боях коло Судової Вишні згинуло багато Поляків перед укріпленими позиціями коло Довгомостиск і Никлович.

Українські ситуаційні звідомлення згадували за ці бої так: Звідомлення з 13. III. подавало: „...До Судової Вишні звезли Поляки скріплення й витиснули наші слабі частини зі Заріча і Селиск на Шумляни...“

З 14. III.: „...Села Дернаки й Селиска, котрі ми вчора утратили, нині ми знову заняли...“

З 16. III.: „...Між Судовою Вишнею а Мельниками задержали наші частини польський наступ, ко-

трий вели Поляки прибувшими з чеського фронту полками, при сильній допомозі артилерії...”

В який спосіб дійшло до погрому частин групи „Судова Вишня“? Як вже згадано, 15. березня розбив Александрович яворівський курінь чет. Гриневича та заняв Бортятин, гору Бортятин та Довге. Про це розбиття ніхто не повідомив команди групи „Судова Вишня“, і коли Поляки посунулися на схід і зайшли на зади III. куріневи, то про це не знала ані команда куріня, ані тимбільше команда групи. Слідуючого дня, це є 16. III. вдарили Поляки спочатку на III. курінь і окружуючи його з правого крила, розбили його по майже цілоденній битві. Відтак натиснули на курінь пор. Тарнавського, який мусів відступити до Милятина. Курінь Коробейка, на який Поляки здається не натискали, не находячи злуки з іншими курінями групи Судова Вишня, або боячися оточення, подався дещо на полудне, ближче інших частин „Групи Крукеничі“. Так зліквідували Поляки групу „Судова Вишня“, а це було великою небезпекою для українських частин, що наступали на Городок.

2. Заміри Н. К. Г. А. по започаткованню Поляками офензиви під Судовою Вишнею. Що задумала робити Начальна Команда Г. А. на відомість про сфензиву Поляків від Судової Вишні на схід, ми нині не знаємо докладно. Можемо тільки дечого довідатися зі споминів б. Начального Вождя Г. А. Ген. Омелянович Павлинко пише про це так: „Беручи на увагу витворену ситуацію, Н. К. прийшла до висновку, що найбільше за три-чотири дні треба очікувати контр-удару противника з лінії Ярослав—Перемишль у бік Городка Ягайл. Тому всі дальші зусилля Команди звертаються до витворення доброго положення для майбутньої зустрічі. Н. К. обернула свою ударну групу обличчям на захід, що би в бійці з новими польськими скріпленнями, розмір яких було тяжко передбачити, підготувати нову комбінацію, що була намічена з двох угруповань: фронтового в районі Судова Вишня-Яворів й крилового в районі Судова Вишня-Самбір-Рудки. Ми не тратили надії одержати обіцяні поповнення“.

„Силу спротиву“, пише дальше ген. Павлинко — „Н. К. базувала на криловій групі, що могла би бути підсилена перемиською групою на напрямку Хирів—Мостиска. Від фронтової групи очікувалося втримання її позицій. Навіть колиб у той час Городок був ще в руках Поляків, всеж простір 20 км. відокремлював наші позиції під Судовою Вишнею від ворожих відділів, що трималися в Городку Ягайл... Тут за криловим ударом мало бути рішаюче слово. Ясно, що вся ця комбінація набулаб більшого значіння з моментом підсилення наших боєвих частин свіжим поповненням. Не треба забувати, що з малою перервою наші війська були вже в боях три тижні“... („Українсько-польська війна“, 53).

Тут мусимо зараз зазначити: Підмога, крім одного слабого куріня (новосформований IV. курінь У. С. С. пор. Струця), не надійшла жадна а

„Група Крукеничі“ не проявила тоді найменшої діяльності; хто за це несе відповідальність?

3. Спроби ратування ситуації коло Судової Вишні*). Щоби ратувати ситуацію, вислала команда ударної групи під Судову Вишню новосформований IV. курінь У. С. С. під командою пор. Струця; цей курінь зі зле одітими й зле узброєними стрільцями прибув здається саме тоді в Рудеччину звідкись із запілля. Цей без жадного скоростріла курінь дістав приказ, що би разом з курінем пор. Тарнавського відбив всі ті становища, які передтим занимали всі чотири куріні групи „Судова Вишня“. Рано 17. III. відбувся наступ обох курінів на Довгомостиска, який по початковим успіху заломився. Стрільці дійшли були до середини села Довгомостиск, але під криловим наступом Поляків мусіли уступити. Група Александровича держала тоді лінію: Бортятин—кота 279—міст Раків—Довгомостиска. По відбиттю наступу Александрович не посунувся дальше й ждав на підмогу Познанців, які прибули щойно над вечір. Гуперт пише, що Українці стягнули до цього наступу аж три курені з-під Львова, що, як ми бачили — не відповідає дійсности, та подає, що Українці полишили на полі битви аж 40 вбитих; Поляки втратили 89 ранених і вбитих, але мали здобути 10 скорострілів. По невдачі цього наступу команда ударної групи, що видно числилася вже з небезпекою польського удару на зади українським частинам під Городком, стягнула цьогож 17. III. з-під Городка всі три курені Бригади У. С. С., і як ми вже згадували, кинула їх в ріжні сторони. Проти свіжих польських частин зі Судової Вишні вислала тільки один курінь У. С. С. (III. курінь), який по заломанню наступу IV. куреня У. С. С. і I. кур. пор. Тарнавського, не представляв сам один якоїсь більшої сили. Хто поносить вину за таке злочинне нищення українських боєвих частин на цьому відтинку, через кидання їх до бою поодинокі й шляхом розділу їх — це рівнож відкрите питання.

4. Головний польський удар 18. III. 1919 р.; ліквідація здобутків укр. березневої офензиви. Головний удар виконав Івашкевич 18. III. з приказу до нього видав ще 16. III. На основі цього приказу мала боронити залізничного шляху Перемишль—Судова Вишня включно, група Манкевича, якому підчинено групу Бекера, яка мала залишитися в Судовій Вишні й Бортятині. Удар мали виконати рівночасно дві групи, Александровича і познанська під командою полк. Конаржевського. Ця познанська група складалася з 3 куренів першого познанського полку й 2 куренів з 10 п. п., разом 380 людей з 4 познанськими батареями. Група Александровича складалася з 5 куренів і одної познанської сотні піхоти, 1 сотні познанських скорострілів та з багато інших сотень, що звалися куренями й з 4 батарей; разом 2.300 піхоти. 26 скорострілів і 16 гармат. Александрович мав угрупуватися в Бортятині й вдарити звідси своїм правим крилом здовж залізничного шляху

* На основі: 1) Устних інформацій п. інж. Антона Лиськевича; 2) рукопису о. дра П. Веруна; 3) праці Гуперта: „Walki o Lwów“ стор. 223.

через Мілотин, Юзефівку, Тучапи на Каменобрід, при чому мав приміюватися до поступів групи Конаржевського, яка мала вдарити з Довгомостиск лівим крилом здовж залізничного шляху через Милятин, Долиняни, Ебенав на Черляни під Городком. (Hupert: „Walki“ 223.)

Польський наступ 18. III. з-під Судової Вишні представляється на основі опису Гуперта так. До Судової Вишні приїхав сам Івашкевич, щоби припилювати виконання приказів. Александрович розпочав акцію о 4 год. рано, а Конаржевський о 6 рано. В полудне вмшався до акції ще раз Івашкевич і наказав групі Конаржевського осягнути ще того дня лінію Милятин—Коців—Вовчухи, а групі Александровича лінію від залізничного шляху по Родатичі й Тучапи. Познанці заняли о год. 10.30 лінію Милятин—Бар—Мельники, а пополудни праве їх крило заняло Коців а ліве Вовчухи аж по залізничний шлях. Українці ставили завзятий опір в укріпленім Барі й Вовчухах, де мали втратити кількасот людей і багато скорострільів. Кілько втратили Поляки, Гуперт не говорить. Тимчасом Александрович по заняттю Дубник і Язвинської Гори, заняв в бою коту 299, Мілотин, Кутенберг, Гартфельд, Речичани й Галичанів та мав розбити в цьому поході два січові полки (около 4.500 людей), що очевидно не є згідне з правдою, та мав здобути 8 гармат. Отже Александрович вийшов значно поза наказану Івашкевичем лінію. („Walki“ 224.)

Коли Сікорський в Городку побачив пригноблення українських частин, які там боролися, ударив курінем Абрагама здається на курінь Станіміра, та витиснув його з Черлянського Передмістя. Відтак його артилерія острілювала укр. обози, що тягнули цілий день зі заходу на Угерці Незабитівські. Цього дня (18. III.) заняв Сікорський ще Поріче Любін. й Мальованку а також Родатичі й Бурталь, та навязав злуку з групою Александровича, з якої одна сотня дійшла в ночі до Городка. В цей спосіб відзискали Поляки залізницю Львів—Перемишль. (Hupert: „Walki...“ 224 225). Українські війська відступили на лінію, яку занимали ще перед лютневою офензивою.

Українські ситуаційні звідомлення представляють цей погром так. Звідомлення з 18. III.: „...В районі Судової Вишні стягнули Поляки значні сили з чеського фронту та німецького та повели в протягу вчорашнього та сьогоднішнього дня енергичний наступ в напрямку на Городок, внаслідок чого наші частини перед сильно переважаючими польськими силами мусіли уступити на становища, які займали перед початком нашого наступу. Сильний польський наступ зі Судової Вишні ми відбили та полонили при тім 10 стрільців та захопили 1 скоростріль“. А з 19. III. подавано: „...На захід від Городка продовжують Поляки наступ. З Долинян

зроблений сильний випад змусив наші війська до відступу на узгір'я Годвишн'я. Наша лінія перебігає Поріче Грунтове—Угерці Незабитівські—узгір'я на полудне від Судової Вишні“. На цій лінії (з деякими незначними змінами) держалися частини „Групи Рудки“, згл. „Групи Гофмана“ аж до 15. V. 1919 р. До цього часу обі сторони сграницувалися тільки до ведення позиційних боїв, які не впливали на хід подій на українсько-польським фронті.

5. Наслідки погрому 18. III. 1919.*). Наслідки погрому 18. III. 1919. були дуже великі й властиво передрішили остаточний вислід українсько-польської війни. Великі були втрати територіяльні, великі втрати матеріяльні а найбільші були втрати моральні. Поляки не тільки відбили залізничну лінію Львів—Перемишль, але заняли ще багато місцевостей здовж залізничного шляху, щоби забезпечити комунікацію від несподіваного удару. Крім цього розпочали зараз операції з ціллю витиснення укр. частин з території між залізницями Львів—Перемишль на Ярослав—Любачів—Рава Руська (Краковеччина, Яворівщина, Янівщина), що їм вкоротці майже в цілості вдалося. Концентричними наступами з усіх сторін вони заняли 24. III. Яворів а 26. III. Янів і осягнули в цей спосіб лінію Рава Руська—Немирів—Яворів—Судова Вишн'я. Вправді до ведення офензиви дальше до наказаної лінії. Рава Руська—Добросин—Жовква—Куликів—Львів. не чувся Івашкевич на силах і тому зажадав пять нових і повних куренів і 2 батерії, яких однак скоро не дістав, але й ця добича була значна.

Крім врат територіяльних, понесла У. Г. А. втрати в частинах в людях та у военнім знаряддю. Деякі частини зліквідовано в бою цілковито, деякі втратили беездатність на довгий час. Найбільше потерпіла Бригада У. С. С., яка понесла великі кроваві втрати а крім цього її частини розкинено по всіх усюдах так, що не скоро вони зійшлися. Дальше зістав знищений яворівський курінь чет. Гриневича та III. курінь (давний сот. Ліськевича), якого останки приділено до I. кур. пор. Тарнавського; сильно потерпів також Гуцульський курінь чет. Голинського та певно й інші.

А моральні втрати — були такі великі, що затяжили на цілій Армії, яка перестала вірити в успіх боротьби; вкрался недовіря до Команди, ширилася дезерція, Армія переставала бути беездатною. Поляки мали ініціятиву в руках і час до часу наносили великі удари У. Г. А., чим підготували, згл. улєкшили собі травневу офензиву.

Про дальші події на рудецькім відтинку буде мова в III. части Історії 8-ої Галицької Бригади.

* На основі: 1) Гуперта: „Walki“... стор. 232, 234, 236; 2) Шухевича: „Спомини“, I, 3) власних спостережень автора; 4) ріжних згадок в літературі.

Пів року під більшовиками

Написав: *Микола Алишківич*

(Докінчення)

В полудне вийшов Бугаєць до Івана по обід, я з Лисим пішов по воду, а в криївці остав лиш чет. Томорук. Коли ми вернули з водою, застали двох ранішних ловців, які сиділи перед будою і розмовляли з Томоруком. Ми сба з Лисим сіли з заду гостей так, що мали їх в середині: перед ними у буді Томорук, а з заду ми обидва. Дали нам знову ягоди і почали говорити з нами, чіпаючися ріжних тем. Ми побачили, що вони зачинають нас провокувати, шукають зачіпки, накидуються на Галичан оплюгавлюючи їх ріжними словами як: бандити, злодії, їх всіх повистрілювати і т. д.; коли побачили, що нас їх слова не зрушують, змінили напрям бесіди і почали в прихильнім тоні дораджувати нам, щоби ми нині змінили наше місце, бо між ранішними ловцями були бандити, які хотіли нас поубивати, знаючи, що у нас є гроші і ріжні річи. Боялися, що нас є багато, бо так числили по нашій буді. Не виключене, що вони цієї ночі знову прийдуть. Оба гості прийшли тепер нас остерегти.

Ми все таки не вірили їх добрій волі і заявили, що чи с'як чи так ми все наші місця змінюємо, то і нині це зробимо. Підчас цієї розмови надійшли з Бугайцем гості з села; прибуло їх около 30 осіб, а межи ними Вітя з сестрами, обидві дочки священника і багато незнайомих нам осіб ріжного віку. Були це бувші російські урядовці, які скривалися перед більшовиками в Поповій Греблі. Жили у хатах в північній части села і лише в небезпеці ховалися в шувар ставу, який притикав до городів. Були і два Галичани переодягнені вже як червоноармійці, яким удалося утікти з якогось транспорту арештованих Галичан в околицях Бірзулі. Від них довідалися ми, що наші бригади, які перейшли до Петлюри, не є на фронті, але як інтерновані сидять в Тухолі. Також довідалися про всю акцію Головінського, а дальше, що більшовики тепер у поході на Галичину і в тій ціли установили окремих Галицький Ревком. При надході наших гостей, оба ловці зараз зникли. Вернулися теж Лучка і Сидорович і оповіли, що ловці в село їх не завели, лише завели їх у ліс, шукаючи ніби ягід. Наші покинули їх і були тепер за тим, щоби конче змінити місце нашої криївки. Почалася весела гутірка з гістьми, забулося і за наше горе і за ранішню приключку. Над вечером зібрали ми наші річи і пішли разом з гостями на давнє місце в лісі недалеко села, щоби наші відвідувачі знали, де мають нас шукати. Прикро було нам з ними прощатися.

Переживання цього дня підрушили нашого духа. У неспокою за нинішню ніч, не могли ми заснути. Ми приготувалися до нападу, спати полягали одягнені, поналадовували кріси і револьвери, а у віддалі 10 кроків від нашого нічлігу наставили заставу в особі чет. Сидоровича. Самі почали

розмовляти, хоча і розмова якось не клеїлася. Коло 11. год. почули ми накликування Сидоровича, щоби ми затихли, бо чути ломіт ріща. Вслухуємося і дійсно чуємо шум і ломіт. Ще хвиля, чуємо шелест вже ближче нас і що раз виразніше. Нараз голос Сидоровича: „стіг! хто йде?“ — другий раз те саме голосніше.

Відповідь: — Будьте тихо, це свої!

— Хто свої?

— Це я, Павло!

Це був дійсно наш старий Іван з двома синами Павлом і Василем і ще два сусідські хлопці, а всі з крісами в руках.

— Що сталося?

— Не говоріть нічо — каже старий Іван — а збирайтеся і тихцем ходіть з нами.

Ми миттю зібралися і пішли слідком за проводирами. Коли вийшли уже з ліса на поле і не далеко були вже хати Івана, вияснив нам Іван ось що:

Нині вечером були мої хлопці на забаві у селі і там підслухали, як два тутешні бандити розмовляли між собою, що минулої ночі хотіли на вас напасти, поубивати і забрати ваші гроші і річи, але злякалися, що вас є около 30 і тому відійшли з тим, що в полудне вислали двох, які мали вас намовляти щоби ви змінили своє місце, а рівночасно слідити за вашою свіжою криївкою. На цю ніч збиралися таки вас згладити тимбільше, що побачили, що вас є всего 6. Заки Іван докінчив говорити, були ми вже на його подвір'ю. Ми повилазили на стрих клуні вдоволені, що бодай не будемо вже мокнути, а що були немало змучені, позасипляли, доки не побудила нас хазяйка, подаючи нам свіжо спечені блини і горщик горячого молока. На стриху лежали ми яких три дні уважаючи, щоби не зрадити чимбудь нашого побуту. Вдячні Іванови за його піклування, подивлялися ми з другого боку цю щирість і доброту нашого брата Наддніпрянца а заразом пожертвованість.

Вкучилося нам уже було сидіти на стриху і ми вийшли третього чи четвертого дня над вечір в садок Івана та попросили нашу хазяйку, щоби подала нам туди вечерю. Подала нам кукурудзянку з молоком. Ми почали вечеряти, коли побачили, як сусіднім городом підбігало скрито кукурудзою двох чи трьох червоноармійців. В одній хвилині скочили ми через пліт і побігли в напрямі ліса. Червоноармійці почали по нас стріляти з крісів. Щасливо дісталися до ліса. Якраз знявся страшний вихор і люнув дощ. Ми без плащів, без зброї як стояли, так опинилися в лісі. Дощ настав аж ранком. Всю ніч перестояли ми під деревами мокрі і голодні. Ранком по дощі усміхнулося до нас сонце. Щойно тепер повиносили нам сини Івана наші кожухи і тепле молоко; ми повилізали на дерева обсушитися, а коли прийшли до

себе, постановили таки зараз утікати через Румунію домів.

VI.

Був вже кінець червня. Ми перебули ще ніч у лісі і рано вернули до Івана, зібралися і післали по Вітю. Сусіди Івана довідалися, що ми відходимо, посходилися і почали нас відраджувати. Радили нам, щоби ми лишилися в селі, де остаточно таки люди нас скривють. Прибув Вітя з цілим товариством і теж стали нас відраджувати. Ми обстоювали при своїм.

Коли ми рішучо оперлися а навіть згодили Павла за проводиря до Дністра, селяни-сусіди відійшли до своїх домів і небаком вернули кожний з малим клунком під пахою. Позносили нам хліба, солонини, яець, ковбас, масла ба й самогону і обдарили нас на дорогу. У відплату полишали ми їм на спомин лиш наші кріси, чим зробили їм може найбільшу прислугу. Собі ми залишили лише револьвери. Розплатилися, подякували і попрощалися з нашими хазяїнами, попрощалися зі щирим Вітею і його ріднею і в полудне вибралися разом з Павлом в дорогу. Випадково заховалася була в мене спеціальна карта подільської України, з якої вичитали ми, що половину дороги до самого залізничного шляху Бірзуля—Кодима маємо криту лісами, а друга половина від шляху по Дністер веться отвертими полями. Ми вибралися так, щоби за дня криті лісами дійти до залізничного шляху, через який перехід був найнебезпечніший. Тому уплянували ми переходити шлях вечірною темрявою, а потім нічу до границі. Наша ціль — село Белоч на захід від Рибниці — від Попової Греблі віддалене 40 верств. Йдучи лісами прибули ми щасливо під вечір над залізничний шлях. Тут ми перекусили і заждали, щоби добре стемнілося, а що на наше щастя ніч настала дуже темна, переховзнулися ми незаметно через шлях і пустилися тепер під охороною нічної птьми полями виминаючи дороги на вперек в напрямі Белоча.

Йшли ми вже довший час. Вже й розвиднілося. Приглядаємося околиці і зауважуємо, що праворуч нас розложилося якесь велике село, а від залізничного шляху відійшли ми не більш кільометра. Видно, що всю ніч блукали ми на однім місці. Минаємо село і входимо в пшеничні лани, ліворуч малий рідкий лісок, а з краю дві хати чи не побережничівки. Не вспіли ми відійти яких 300 кроків, коли побачили перед собою у значній віддалі велику військову валку, яка черепашеним кроком посувалася до нас. Без сумніву була це прифронтва більшовицька частина. Дальше не могли ми йти ізза білого дня, отже мусіли тут скритися до вечера. Відійшли ми з кільометр від хат і полягали в пшениці недалеко ліса.

Перед вечером перепав густий дощ. Ми вибралися в дорогу. Доволі тяжко було нам йти, бо подільський чернозем розмяк, зробилося таке густе болото, що з трудом могли ми з нього витягати ноги. Червнева ніч коротка. Праворуч почувли ми піяння когутів. Ми були страшно помучені

(третю з черги ніч і ока не зажмурили!), тому звернули з дороги на твердше місце, полягали і таки в секунді поснули. Прокинулися раненько. З підходом сонця засинів перед нашими очима в далі Дністер, відділений від нас золотими пшеничними ланами. Українську область закінчує село Белоч, яке простяглося долиною вздовж берега. По другім боці румунські береги, високі і порослі рідким лісом.

Ми зауважили серед ланів одиноку хату, а коло неї пасіку у віддалі 1 клм. від Белоча. Аж наче напрошувалася зайти туди і коли безпечно, пожитися в сухій, теплій хаті, проспатися і просушитися. Наче нарочно для нас вибране місце. Ми післали Павла на розвідини чи не заходять тури „товариші“ і чи нема їх у селі. Відійшов Павло, зближився до хати, за хвилю говорив з хазяїном, а тепер звертається до нас і кличе нас до себе рукою. Ми раді не йдемо а біжимо і тішимося, що остаточно випічемо; прибігаємо, хазяїн ввічливий веде нас просто у стебник. Тут вам — каже — безпечніше буде, бо сьогодні неділя і до мене в хату люблять хлопці на мід заходити, а в стебнику ніхто вас не замітить. Вистелив нам соломи, ми роздяглися і поклялися, за хвилю вніс нам дві макітри молочної каші, опісля мід і хліб. Потім ми заснули певно смачніше, чим найвибагливіші пани у найвигідніших постелях. По полудні відвідав нас знову хазяїн і при тій нагоді почали ми звідуватися у нього, чи можливим буде передістатися нам в Румунію.

— Щодо переїзду в Румунію, у нас в селі є кілька перевозчиків і ті звичайно нічу перевозять через Дністер — відповів хазяїн — але треба мати „катеринки“ (царські рублі!), бо вони беруть по 200 карб. від особи.

На нашу згоду, порадив хазяїн, щоби один із нас поїхав з ним в село і там порозумівся з перевізниками. Поїхав Бугаець, а ми ждали цікаві звістли. Бугаець вернув з немудрими вістями: перевізник не похочує, боїться, а зрештою не певний, чи ми маємо гроші на заплату.

— Це нічого, — сказав хазяїн — я маю в другім селі інших і коли вони нині у мене не будуть, завтра скочимо до них. В межичасі інтересувався наш опікун дуже нашими річами, оглядав наші револьвери, і підглянув мапи, якими дуже зацікавився і загалом часто до нас навідувався, впевняючи нас, що рішучо уможливить нам переїзд. Ми не підозрівали нічого лихого і звірювалися йому зі всім.

Другого дня рано заплатили ми Павлови за його труд, подякували за дотеперішний хліб і сіль його рідні і відпустили домів певні, що вечером будемо вже в Румунії і самі поснули. В кілька годин по відході Павла, вбіг до нас наш хазяїн і збентежений кликнув:

— Господи! не знаю що твориться! Дізналися відкись червоноармійці, що ви тут, приїхали до мене і жадають вашої видачі.

Заледви скінчив ті слова, вбігло дійсно 5 більшовиків і спрямували на нас кріси з наложеними

багнетами, крикнули „руки вверх“. Ми підняли лежачи руки в гору, і видали револьвери. Подати нам, що вони більшовицькі служачі і зажадали від нас документів. Ми показали наші відпусткові папери.

— Ви Галичани і утікаєте перед совітською владою — і зажадали від нас видачі наших грошей.

Ми вручили їм всі гроші. Однак вони не вдоволилися і стали перешукувати всі наші річі, при чім виполокали нас до останньої лопатки (більшовицькі та петлюрівські карбованці!) і забрали нам що ліпші річі і мапи. Лишилася лише моя спеціальна карта, яку я мав під головою. По такій перевірці, вислали двох з поміж себе по ведро самогону і солонину в село, двох лишили на сторожі коло нас, а один вийшов разом з хазяїном. Коли оба післанці вернулися, зійшлися всі 6 до стебника і зачали в нашій прияві запиватися. Випивши доволі, почали голосно нас жалувати.

— Самі не знаємо як то сталося — говорили — що ми забрали вам гроші, ви бідні полонені, хочете дістатися домів, а ми так погано вас скривдили; але нічо, зате ми вечером перевеземо вас через Дністер, бо ми саме є перевізники!“

В таких напруженні просиділи ми до пополудня; коло 3-ої год. по пол. увійшла до нас якась селянка, добре зодягнена і заживна; оглянула нас, оглянула наших напасників. Час до часу відізалася до нас, час до часу до них, але стебника не опускала. Нараз звернулася до напасників і спитала, чи не випили би ще з ведра? — Чому ні — кажуть. — Так пішліть двох по ведро. Я заплачу. І дійсно витягла гроші і післала двох в село; по їх відході вислала знову трьох по хліб і солонину. Коло нас остав лиш один, а хазяїн порався коло своєї хати. Селянка вказала нам тепер, щоби ми заговорили нашого сторожа, що й два з нас почали робити, а сама сказала нам потайки, що вона є властителькою цієї пасіки і хати, а цей пасічник лише у неї винаймав пасіку, а коли настала комуна, держить її майно без ніякої заплаги. — Ви — каже — в добрі руки попали, сеж ватажок бандитів, які у всій околиці граблять і мордують тепер безкарно.

— Я почула в селі, що вони вас ограбили і тепер ждуть ночі, щоб вас поубивати і слід за вами затерти, бо бояться вас випустити живими, щоби ви не пімстилися на них, коли сюди прийде українська армія. Для замилення вам очей впевняють, що вечером перевезуть вас через Дністер. Вони не є ніякі перевізники. Не тратьте тому часу і утікайте.

Двічі нам не треба було цього говорити. Ми схопили рештки наших річей і хто куди зміг: одні вікном, а другі, втрутивши п'яного бандита-сторожа на землю, дверми. Коли ми відбігли кількисот кроків від хати, почали по нас стріляти сторож і хазяїн з крісів. Нараз почав падати дощ. Ми відбігли доволі далеко, а що й віддиху вже не стало, полягали в пшеницю один далеко від другого.

Коли вже добре стемнілося, пустилися ми назад в напрямі півночі. Дощ перестав, темрява. Ми йдемо в невідоме і непевне. Одинокий для нас вихід — Румунія — виключений, бо при душі ні сотика; йти в Галичину небезпечно, бо чи скорше чи пізніше мусіли би ми наткнутися на червоноармійців. Вертати в Попову Греблю, і там небезпечно. Зрештою і жити нема за що.

Так ішли ми аж доки не розвиднілося. При першій світлі сонця оглянули околицю; довкруги лани, а перед нами більший сад, за ним малий лісок. У саді була буда; така гарна і певно внутрі суха, аж пахла нам вимоклим і вимученим. Одначе і в буді хтось певно ночував. Знову свіжа халепа. Голод таки добре нам доскулював, бо від вчора рана ми нічого в устах не мали. Йдучи попри сад, назбирали ми зелепуг, натрясених вітром у ночі і пішли в ліс. Зіли нашу збиранину і присіли під деревом. Але годі було довше всидіти, бо воздух зимний, а ми мокрі до ниточки. Перед нами на пів кілометра пречудний хутір, там би зайти. Все одно, і так бачимо виходу нам нема. Двох з нас — здається Сидорович і Бугаєць — пішли на звідини. Ми стежимо їх з запертими віддихами. Пішли, зближаються до городу. Їм назустріч вибігають два великі пси, а за ними чоловік. Хвилю побесідували, наші кличуть нас. Вдоволені йдемо. Приняв нас старий з сивою бородою хазяїн-селянин, провів нас у двір і поприсив в побічну хату.

VII.

Тяжко описати наше вдоволення, коли ми з дощу і холоду дісталися в теплу хату і спожили продане нам солодке молоко та свіжий пшеничний хліб. При тім я пізнав старого діда, того самого, який передвчора йшов оглядати витолочену нами пшеницю під лісом. Тепер ми звірилися з нашою недолею, і просили нас дебудь примістити. Добре, — відповів старий. — який був старшим хутора — у нас є велика стодола з соломною, там безпечно можете сидіти. Він завів нас у стодолу, настелив соломи і заложив нас околотами. Від него довідалися ми, що в селі, яке звалося — Лабушина — крилося 18 Галичан, один з них старшина жонатий і бідує разом з жінкою і маленькою дитиною.

Наш сторож пішов у село, і незабаром заїхало до нас возиком впряженим в одного коня, двох молодих селян: один з довгою рудою бородою і довгим волоссям, а другий молодший, бритий. Зайшли до нас і бородатий представився нам, як хорунжий Василь Калинюк, родом з Бариша під Бучачем, а другий його чур, Зазуля з Кутковець під Тернополем. Розговорилися про наші переживання та про нашу недавню долю.

Вам — каже Калинюк — ще вигідніше, бо все ви нежонаті, але я, у мене молода жінка і в додатку була в маю вагітною; ми мусіли нераз в ночі зриватися та утікати.

Коли пізніше вродилася нам дитинка, тоді ще прикріше стало. Нераз мусіла жінка зриватися в ночі з немовлятком з ліжка і утікати в людські городи. В Лабушині ховається 18 Галичан; всі

вони переодягнені по тутешньому, порозходилися по селянах і працюють у них за хліб, і вам раду переодягнутися, бо біда не спить.

Ми попросили Калинюка, щоби пристарався нам тутешніх одягів, за які ми дамо наші галицькі однострої. Калинюк обіцяв нам це зробити і відїхав у село.

Того самого дня відвідали нас і власники двора, Українці, які мешкали в селі. Вони дозволили нам мешкати у пустім тепер дворі, а сторожеві казали давати нам харч.

Слідуючого дня привіз нам Калинюк селянські одяги, в які ми зараз переодяглися і того самого дня поїхали чет. Лучка і Сидорович. як лабушанські парні до села в гостину до п-а Калинюків. Від тепер вже життя нам відрадніше плело, ми почувалися в дворі безпечними і вдоволеними, окружені довкола ширими і приятними людьми. Познайомилися з іншими Галичанами і час нам скоро і приємно сходяв. Скоро лучилася і нагода віддячитись бодай в части нашим господарям, власникам хутора. Ціла родина власників: обоє дідиці, їх старенькі родичі і сестра дідички ходили кожного дня в поле робити. Саме тоді вони підгортали лан кукурудзи. Ми попросили, щоби вистаралися нам сапок, і почали помагати їм у праці, щоби в цей спосіб бодай частинно відробити наш харч. Власники були вдоволені, бо зискали свіжих 12 рук до праці, а ми вдоволені, бо мали заняття і все таки не були тягарем нашим добродіям.

При сапанні кукурудзи сходили нам скоро дні. Ми зауважили, що щодня від скорого ранку до пізнього вечера підгортає недалеко від нас на селянським полі кукурудзу один мужчина. Згодом ми пізнали його. Це був наш стрілець, родом із товмацького повіту, який скривався в сусіднім селі Плоті і нанявся у тамошнього Молдавана на роботу. Покінчили кукурудзу, а що настали жнива, ми даром не сиділи, а помагали в жнивних роботах нашим господарям. Треба сказати, що дідиці були свідомими Українцями, а політично — завзятими гетьманцями.

Свобідні хвилі вихисновували ми на відвідини Калинюків. де були часті сходи всієї галицької оселі.

Деякі із стрільців вже й не думали вертатися домів, бо подружилися у Лабушній і стали своїми хазяїнами.

До більшовицької влади ставилися селяни дуже ворожо. Кожне село рядилося самовільно і всюди був лад і супокій. Начальником громади Лабушна був заможний селянин, а секретарем місцевий діякон, свідомий Українець. Лабушна була національно дуже свідомою українською громадою, а це завдяки — здається, поміщикови і діяконови. Із українських влад записалися у них гарними споминами Галичани; перебувала там здається 2-а гал. бригада, яку селяни залюбки згадували; село мало свою гарну школу і велику кооперативу; само заможне, як усі українські села, почавши від Жмеринки на полудневий схід. Всюди розлогі пшеничні лани, тому й хліб виключно пшеничний, земля дуже плодovита, а характеристичне те, що селяни землі ніколи не підкидають, а орють стерні

весною і зараз обсівають яриною. Поза пшеницею управляють тут великими ланами кукурудзу, тютюну і мельони. Хати їх гарні, просторі, чисті, хоча домашньою обстановкою нічим не різняться від нашої галицької, лише світлиця гарно прибранна, тут подибується всюди малі креденси, великі стінні зеркала і гарні вишивані завіски на вікнах. Мова чисто українська. Звичаї подібні до наших, пісні ті самі, лиш співані хором і сильним голосовим матеріалом. А співають молоді все і всюди. Повага громадських властей велика, всі мешканці села їм безусловно підчиняються. ухвали громадського „сходу“ святі і незрушні. Тому то таких сходів і більшовики боялися, бо звичайно кінчилися тим, що селяни проганяли зброєю, сокирами і вилами „комуну“ з села, коли та явилася у них по реквізицію. Про видачі „ізмїнників“ громадами і бесіди не було, тому то майже кожне село було повне російських бувших урядовців, які завдяки довірі у селян, ратували своє життя утечею в село.

Наш гурток що раз більше ріс, поодинокі Галичани почали тепер мов гриби по дощі показуватися із своїх дотеперішніх криївок, бо не було села, де не скривалибися перед московськими наїзниками рештки Гал. Армії. Небавком зголосився до нас хор. Дмитрів, який дізнався про наш побут і прийшов навязати з нами звязок. Як хорий на тиф, залишився він був у пароха Крутів, інтелігентного і свідомого Українця, отця Константина, передше пароха Летичева під Винницею. Хор. Дмитрів запросив нас до себе. Ми дійсно раз пішли в Крути з хор. Калинюком. Рідня о. Константина дуже гостинно нас прийняла. Тут стрінулися ми з хор. Сандецьким, який ховався у сусіднім селі Плоті у тамошньої учительки. В Крутах був ще ст. булав. Палашевський і кількох наших стрільців, яким не зле поводилося. Палашевський отворив був там робітню улійів і при тім ділі зложив собі чималу готівку.

Від тепер стали ми частими гостями о. Константина, сходилися у нього головно неділями майже усі і зачали заживати свобідним і веселим життям.

О. Константин обіцяв нам допомогти видістати у тодішніх властей у селі документи як австрійських воєнних полонених, з якими могли ми безпечніше пускатися в дорогу домів.

І ми дійсно рішилися вже вертати домів, тим більше коли дізналися, що червона армія заняла область Галичини вже поза Тернопіль. Попросили о. Константина видобути документи. Одначе о. Константинови не удалося документів видістати, тому ми звернулися до діякона в Лабушній і цей — як громадський секретар — дійсно небавком видав нам документи воєнних бранців. Ми зачали збиратися домів.

VIII.

Перший вибрався в дорогу чет. Сидорович; стр. Бугаєць лишився у Лабушній, а чет. Лучка у Кодимі, де і живуть мабуть по нині, хор. Дмитрова лишили ми у о. Константина, хор. Сандецького у Платах, а я. хор. Калинюк з ріднею, чет. Томорук і стрільці: Лисий і Зазуля вибрали-

ся домів спільно, зложивши наші останні річи на віз хор. Калинюка, бо цей свого коня таки не відрікся. Для безпеки постановили ми виминати місточка й головні шляхи, а йшли бічними поле-вими дорогами після моєї спеціальної карти. Крізь села йшли ми одинцем, щойно у поли схолися разом. Зпочатку дуже обережно, наче злочинці прокрадалися ми крізь села головно крізь осідки волостей і то лише з konieczности, коли виминути їх було годі. Йшли від скорого ранку по пізний вечір і незамітно заходили на нічліги виключно до священників, які радо нас приймали і все гостили. Дорога наша вела Ямпільським повітом крізь Яланець, де ми і ночували у родичів п. Карабіневича, тепер директора вандрівного театру. Ми робили по 60 км. денно так, що небавком опинилися ми в околицях Бару—Ялгушкова, звісного масового кладовища Галицької Армії з часів тифу осінню 1919 р.

За день-два зблизилися ми вже до Кутковець, останнього села перед Гусятином, не маючи досіль найменшої приключки, бо й навіть про документи по дорозі ніхто не питав. Одиною нашою журбою тепер було незамітно перейти Збруч, бо ми побоювалися, що на мості в Гусятині буде більшовицька сторожа. Тимчасом на щастя на мості нікого ми не застали так, що рівно у осьмим дні від нашого відходу з Лабушної перейшли ми в неділю над вечером міст на Збручі в Гусятині. Тут стр. Лисий не видержав і поцілував галицьку землю. Наш настрій був пригноблений, бо вертали ми не як побідники, а гірш невільників у свою рідню землю, на якій розсівся тепер непрошений московський гість — більшовик.

Саме рік тому назад, переходив я той самий міст, маючи з собою частину 750 людей. Із моїх 750 стрільців більш як половина не вернулася, а найшла своє вічне місце на просторах України від Бару по Балту, решта розсипалася по всім усюдам, а я вертаю нині наче жебрак, в полотняних крашених споднях, обдертій гімнастюрці і старім російським кашкеті і мушу по злодійськи продиратися лісами і стежками.

З такими думками увійшли ми вечером у село Нижбірок, місце осідку стр. Лисого; заледви вступили у вулицю, приступив до нас нижбірський більшовицький тоді міліціонер і здержав нас для перевірки документів. Пізнав Лисого і всіх нас перепустив. Чималу несподівану радість справив Лисий своїм прибуттям до дому. Жінка, діти і родичі уважали його давно небіщиком.

Рано ми почали збиратися в наші дороги. На відхіднім горячо розпрощалися. Томорук пішов в напрямі Чорткова, щоби передістатися в його рідну Буковину, п-во Калинюки відіхали в напрямі Бучача, а я з Зазулею через Хоростків—Грималів—Скалат до Тернополя. Всюди по селах легітимували нас доморослі більшовики.

Пізно в ночі ми зблизилися до Тернополя.

В Тернополі розлучилися ми з Зазулею, він пішов в Кутківці, а я на ул. Станислава, де лишив свою рідню. Зближився я перед хату і почув в собі якийсь ляк: застану, чи ні, своїх рідних? В напруженні підходжу до вікна і стукаю до нього, по хвилі чую голос мами. Відзиваюся і входжу в середину. На вид обдертого нещасного волонцюги старенька мама розплакалася. — Я був на-решті в дома.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 12. / Грудень 1933.

*

ЗМІСТ:

Фрагмент		Думаймо про живих...	
Анатоль Курдидик	2	Федір Дудко	6
Спомин		На фронт	
Роман Антонович	2	Всеволод Бояренко	7
Рік 1918 на Буковині		Рік в холодному Яру	
К. Уривок зі споминів	3	Юрій Горіас-Горський	8
Від Адміністрації	3	Історія 8-ої Галицької Бригади	
Др. Осип Ковшевич		Др. Іван Карпинець	13
Ф. Коковський	5	Пів року під більшовиками	
		Микола Алиськевич	20

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левичський

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка

DK 508
.A2 L76
1933

**DO NOT REMOVE
SLIP FROM POCKET**

DEMCO

3 0000 134 087 109

